

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ

Περιφερειακές πολιτικές στην ψυχροπολεμική διελκυστίνδα: Η
δυτική πολιτική στην περίπτωση της Ελλάδας και ο «από βορρά
κίνδυνος» (1949-1967)

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Παναγιώτης Χαραλάμπος

Αθήνα, 2022

Τριμελής Επιτροπή

Ευάγγελος Μ. Συρίγος, Αναπληρωτής Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

(Επιβλέπων)

Δημήτρης Καιρίδης, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Μαρία-Ελένη Κοππά, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Παναγιώτης Χαραλάμπους, 2022

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διδακτορικής διατριβής εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διδακτορικής διατριβής για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διδακτορικής διατριβής από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Στους γονείς μου, Μιχάλη και Μαίρη

Συντομογραφίες

AFNORTH: Allied Forces Northern Europe

AMAG: American Mission for Aid to Greece

ASNOM: Αντιφασιστική Συνέλευση για την Εθνική Απελευθέρωση της Μακεδονίας

CIA: Central Intelligence Agency

COMECON: Council for Mutual Economic Assistance

COMINFORM: Communist Information Bureau

COMINTERN: Communist International

ERP: European Recovery Program

FRUS: Foreign Relations of the United States

IRBMs: Intermediate Range Ballistic Missiles

MC: Military Committee

MEC: Middle East Command

MFN: Most favored Nation (Μάλλον Ευνοούμενο Κράτος)

MLF: Multilateral Force

MRBMs: Medium Range Ballistic Missiles

MSA: Mutual Security Administration

NATO: North Atlantic Treaty Organization

NIE: National Intelligence Estimate

NSC: National Security Council

SAC: Strategic Air Command

SACEUR: Supreme Allied Commander Europe

SHAPE: Supreme Headquarters Allied Powers Europe

TNA: The National Archives

UNSCOB: United Nations Special Committee on the Balkans

AEA: Αρχείο Ευάγγελου Αβέρωφ

AKK: Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή

AKT: Αρχείο Κωνσταντίνου Τσαλδάρη

AMAE: Ανώτατη Μακεδονο-Αδριανουπολική Επιτροπή

Α΄ ΠΠ: Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος
ΑΣΠΔΑ: Αξιοματικοί Σώσατε Πατρίδα, Ιδανικά, Δημοκρατία, Αξιοκρατία
Β΄ ΠΠ: Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος
ΓΕΕΘΑ: Γενικό Επιτελείο Εθνικής Άμυνας
ΓΕΣ: Γιουγκοσλαβικός Ερυθρός Σταυρός
ΔΕΣ: Διεθνής Ερυθρός Σταυρός
ΔΙΑΥΕ: Διπλωματικό και Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών της Ελλάδας
ΔΣΕ: Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας
ΕΑΚ: Ευρωπαϊκή Αμυντική Κοινότητα
ΕΑΜ: Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο
ΕΔΑ: Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά
ΕΕΣ: Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός
ΕΚ: Ένωση Κέντρου
ΕΜΕΟ: Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση
ΕΟΚ: Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα
ΕΡΕ: Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση
ΕΣΣΔ: Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών
ΗΒ: Ηνωμένο Βασίλειο
ΗΠΑ: Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
ΙΚΚ: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής
ΙΔΕΑ: Ιερός Δεσμός Ελλήνων Αξιοματικών
ΙΜΧΑ: Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου
ΚΕΑ: Κόμμα Εργασίας Αλβανίας
ΚΚΒ: Κομμουνιστικό Κόμμα Βουλγαρίας
ΚΚΓ: Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας
ΚΚΕ: Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας
ΚτΕ: Κοινωνία των Εθνών
ΚΥΠ: Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών
ΟΗΕ: Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

ΟΟΣΑ: Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης
ΥΠΕΞ: Υπουργείο Εξωτερικών

Ευχαριστίες

Ξεκινώντας το μακρύ αυτό «ταξίδι» της εκπόνησης της διδακτορικής διατριβής ήμουν έτοιμος για μια μοναχική ατραπό. Στην πορεία όμως, αντιλήφθηκα πως ο δρόμος αυτός οτιδήποτε άλλο παρά μοναχικός δεν ήταν. Ως εκ τούτου, θα ήταν παράλειψή μου να μην ευχαριστήσω θερμά τους διάφορους φορείς, ιδρύματα, αρχεία, μεμονωμένα πρόσωπα και συλλογικά όργανα, οι οποίοι στάθηκαν αρωγοί και με συντρόφευσαν στο μακρύ αυτό «ταξίδι».

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω λοιπόν στο Ίδρυμα «Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής», αφού εκεί μελέτησα τρεις από τις βασικότερες πρωτογενείς πηγές της περιόδου με την οποία καταπιάστηκε η εν λόγω διδακτορική διατριβή, τα αρχεία των Κωνσταντίνου Τσαλδάρη, Κωνσταντίνου Καραμανλή και Ευάγγελου Αβέρωφ-Τοσίτσα. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να ευχαριστήσω ιδιαίτερος τον κύριο Χρήστο Αναστασίου, Υπεύθυνο του Ιστορικού Αρχείου στο Ίδρυμα «Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής» για την αφειδώλευτη βοήθεια που μου παρείχε. Επιπρόσθετα, δεν θα μπορούσα να μην εκφράσω τις ευχαριστίες μου στο προσωπικό του Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου του Ελληνικού ΥΠΕΞ για το πρωτογενές υλικό που μου δόθηκε, καθώς επίσης και στη βιβλιοθήκη του ΙΜΧΑ στη Θεσσαλονίκη, η οποία αποτέλεσε για εμένα πηγή άντλησης πολύτιμων πληροφοριών σε δευτερογενές επίπεδο. Ξεχωριστή μνεία επιβάλλεται να γίνει στο προσωπικό των National Archives του Λονδίνου, στα οποία μελέτησα πρωτογενείς πηγές και συγκέντρωσα πολύτιμο υλικό. Επιπλέον, ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω και στα Foreign Relations of the US (FRUS), όπου μέσω ηλεκτρονικής πρόσβαση κατάφερα να μελετήσω τις Αμερικανικές-Δυτικές θέσεις επί του θέματος της παρούσας διατριβής.

Ωστόσο, η ολοκλήρωση της διδακτορική μου διατριβής δεν θα ήταν εφικτή χωρίς την οικονομική αρωγή του Ιδρύματος Α. Γ. Λεβέντη, το οποίο μου πρόσφερε επί τρία συναπτά έτη υποτροφία, αρχής γενομένης από το 2016. Η οικονομική βοήθεια του Ιδρύματος Α. Γ. Λεβέντη κατέστησε μεταξύ άλλων, εφικτές τις μετακινήσεις μου εντός Ελλάδος, καθώς και στο εξωτερικό, με σκοπό τη μελέτη πρωτογενών πηγών. Τούτων λεχθέντων ευχαριστώ θερμά το Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη.

Η διατριβή αυτή ωστόσο δεν θα είχε ολοκληρωθεί χωρίς τις πολύτιμες συμβουλές και νουθεσίες του επόπτη μου Αναπληρωτή Καθηγητή Διεθνούς Δικαίου και Εξωτερικής Πολιτικής στο Πάντειον Πανεπιστήμιο Ευάγγελου (Άγγελου) Μ. Συρίγου. Ο Άγγελος Μ. Συρίγος έδειξε εμπιστοσύνη στο πρόσωπό μου, και βοήθησε

με τις κατευθυντήριες του γραμμές να ολοκληρωθεί η εν λόγω διδακτορική διατριβή με επάρκεια. Ως εκ τούτου, τον ευχαριστώ θερμά. Ευχαριστίες επίσης απευθύνονται στην τριμελή επιτροπή μου, στον καθηγητή Διεθνών Σχέσεων και Εξωτερικής Πολιτικής του Παντείου Πανεπιστημίου Αθηνών Δημήτρη Καιρίδη, και στην Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Συγκριτικής Πολιτικής του Παντείου Πανεπιστημίου Αθηνών Μαρία-Ελένη Κοππά, όπου μαζί με τον Άγγελο Μ. Συρίγο είχαν την τακτική επίβλεψη του διδακτορικού μου. Οι συμβουλές τους ήταν χρήσιμες και καθοριστικές για την περάτωση της εν λόγω διατριβής.

Σημαντική και ποικιλότροπη ήταν η βοήθεια της Ιστορικού Δρ. Λένας Κορμά, του Δρ. Πολιτικών Επιστημών και Δημόσιας Διοίκησης και τέως Υπουργού Εξωτερικών Κύπρου Νίκου Χριστοδουλίδη, καθώς και του καθηγητή στο Τμήμα Πολιτικών Επιστημών και Διεθνών Σχέσεων (Department of Political Science and International Studies) του Πανεπιστημίου του Birmingham Richard Lock-Pullan, αφού η πίστη τους προς τις ικανότητές μου αποτέλεσε το εφελτήριο αρχικά για την εντύφησή μου στον χώρο των Διεθνών Σχέσεων και μετέπειτα για την έρευνα και συγγραφή του εν λόγω διδακτορικού. Νοιώθω βαθύτατη ευγνωμοσύνη προς το πρόσωπο της Επίκουρης Καθηγήτριας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας, Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Ελευθερίας Μαντά, καθώς και άκρα εκτίμηση στη μνήμη του διακεκριμένου βαλκανιολόγου (†) Σπυρίδωνα Σφέτα. Η Ελευθερία Μαντά, καθώς και ο Σπυρίδωνας Σφέτας στήριξαν την προσπάθειά μου με τις πολύτιμες συμβουλές τους. Θερμές ευχαριστίες οφείλονται στους Ιστορικούς Δρ. Αναστασία Χάματσου και Δρ. Ανδρέα Κάρυο για τις χρήσιμες συμβουλές τους, καθώς επίσης και στις Φιλολόγους Πολυξένη Πέτρου και Έλενα Γιάγκου, οι οποίες ανέλαβαν τη φιλολογική επιμέλεια της παρούσας διατριβής. Οι διορθώσεις τους ήταν ουσιαστικές και βοήθησαν ώστε το κείμενο να καταστεί άρτιο από φιλολογικής απόψεως. Ως εκ τούτου, θα είμαι αιώνια ευγνώμων προς αυτές.

Τέλος, ευχαριστώ εκ βαθέων ψυχής την οικογένειά μου, και ιδιαίτερα τους γονείς μου Μιχάλη Χαραλάμπους και Μαίρη Ζήνωνος, καθώς και τα αδέρφια μου Γιώργο και Μιχαέλα Χαραλάμπους τόσο για την έμπρακτη-οικονομική υποστήριξη τους όσο και για την ηθική τους επιβεβαίωση. Μέρος της ιστορίας του «ταξιδιού» αυτού, αποτελούν οι φίλοι μου και η ευρύτερη οικογένειά μου που με στήριζαν κυρίως ηθικά. Όλοι τους και ο καθένας ξεχωριστά με στήριζαν με την αγάπη και την εμπιστοσύνη τους. Από τη θέση αυτή τους ευχαριστώ όλους θερμά.

Περιεχόμενα

Συντομογραφίες.....	4
Ευχαριστίες.....	7
Περιεχόμενα.....	9
Πίνακες, χάρτες, έγγραφα.....	13
Περίληψη	14
Abstract and keywords.....	15
Εισαγωγή	16
Βιβλιογραφική ανασκόπηση.....	18
Η εξωτερική πολιτική της μικρής Ελλάδας.....	25
Η έναρξη του Ψυχρού Πολέμου και η Ελλάδα	31
Προβλήματα ασφαλείας και Βόρειοι γείτονες	36
Κεφάλαιο πρώτο	41
Η αντίληψη του «από βορρά κινδύνου» και ασφάλεια.....	41
Ιστορικές καταβολές και διαμόρφωση.....	41
Κίνδυνος «από βορρά» και Μακεδονικό ζήτημα.....	43
Εργαλειοποίηση και χρήση του «από βορρά κινδύνου»	48
Διακυμάνσεις στην ελληνική και δυτική αντίληψη του «από βορρά κινδύνου» στην ψυχροπολεμική εποχή.....	50
Ο «από βορρά κίνδυνος» και η αμερικανική βοήθεια.....	56
Οικονομική χρηματοδότηση.....	56
Στρατιωτική βοήθεια.	65
Η μετάβαση από τον «από βορρά» στον «εξ ανατολών κίνδυνο».....	69
Κεφάλαιο δεύτερο	75
Αλβανία, ο «μικρός ταραξίας» των Βαλκανίων.....	75

Το Βορειοηπειρωτικό ζήτημα από τις αρχές του 20 ^ο αιώνα μέχρι και το τέλος του Εμφυλίου	75
Το Τσάμικο ζήτημα	80
Σχέσεις Ελλάδας–Αλβανίας (1949-1967) και το ζήτημα της Βορείου Ηπείρου	83
Παιχνίδια κατασκοπείας	90
Οι δυτικές επιχειρήσεις εναντίον της Αλβανίας	90
Οι ελληνικές μυστικές υπηρεσίες και η Αλβανική Κρατική Ασφάλεια	93
Δυτική πολιτική στην Αλβανία και αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα	95
Το ζήτημα της Αλβανίας	108
Κεφάλαιο τρίτο	120
Βουλγαρία, η «Πρωσία των Βαλκανίων»	120
Εισαγωγή στις σχέσεις Αθηνών-Σόφιας (1878-1949)	120
Η δυτική πολιτική στη Βουλγαρία	127
Ελλάδα-Βουλγαρία: μικρές δυνάμεις στον Ψυχρό Πόλεμο	130
Ελληνοβουλγαρικές διαπραγματεύσεις: ο δρόμος προς την ομαλότητα ...	142
Το Μακεδονικό ζήτημα και η Βουλγαρία	146
Κεφάλαιο τέταρτο	153
Γιουγκοσλαβία: η εξ ανάγκης φιλία	153
Εισαγωγή	153
Η διεθνής θέση της Γιουγκοσλαβίας και ισορροπίες στη Βαλκανική Χερσόνησο	154
Ζητήματα εξωτερικών σχέσεων και γιουγκοσλαβική πολιτική	157
Το ζήτημα της Τεργέστης (1918-1954)	158
Το ζήτημα της Σλοβένικης Καρινθίας (αρχές 20 ^ο αι.–1955)	159
Δυτική πολιτική στη Γιουγκοσλαβία	159
Ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις	169
Το Μακεδονικό ζήτημα (αρχές 20 ^ο –1967)	181
Το ζήτημα των Ελληνοπαίδων	187

Κεφάλαιο πέμπτο	194
Στρατηγικός σχεδιασμός στα Βαλκάνια: Συμφωνία της Άγκυρας και Συνθήκη του Μπλεντ	194
Εισαγωγή.....	194
Προς το τριμερές Βαλκανικό Σύμφωνο.....	196
Η Συνθήκη της Άγκυρας.....	198
Η Συνθήκη του Μπλεντ (Bled).....	205
Το τέλος του Συμφώνου.....	217
Κεφάλαιο έκτο	225
Θράκη, το τρωτό σημείο της Δύσης	225
Ιστορική αναδρομή	225
Λόγοι διαφύλαξης της Θράκης	227
Δυτική Θράκη και η Συμμαχική Στρατηγική	232
Δυτικά σενάρια προάσπισης της Θράκης.....	236
Η άμυνα της Θράκης (1949-1967).....	239
Ανατολική Θράκη.....	242
Βαλκανικό Σύμφωνο και Θράκη.....	246
Διεθνοπολιτικές συνιστώσες.....	248
Κεφάλαιο έβδομο	254
Ελλάδα και Δύση: περίπλοκες σχέσεις-σταθερή συμμαχία	254
Η σημασία της Ελλάδας για τις ΗΠΑ	254
Η Ελλάδα, το ΝΑΤΟ και η συμμαχική ασφάλεια	256
Η είσοδος της Ελλάδας στον πυρηνικό κόσμο	260
Οι ΗΠΑ σχεδιάζουν, η Ελλάδα συμφωνεί.....	268
Η ελληνική ανυπακοή και η άνοδος του αντιαμερικανισμού	271
Η επιστροφή της Ελλάδας στην «ορθή» τροχιά	277

Κεφάλαιο όγδοο	283
Περιφερειακή πολιτική: η ελληνική περίπτωση σε σύγκριση	283
Νορβηγία	284
Η Βόρεια πτέρυγα του ΝΑΤΟ: ημι-συμμαχία.	285
Αντίληψη απειλών και άμυνα.....	287
Οργάνωση της άμυνας της Βόρειας Νορβηγίας.	290
Τουρκία	292
Η Τουρκία και το Βόρειο Διάζωμα (Northern Tier).....	292
Η ένταξη στο ΝΑΤΟ και η επίτευξη της ασφάλειας.....	293
Η επιλοκή του Κυπριακού.	297
Η δυτική πολιτική στην περιφέρεια σε συνάρτηση με το Κέντρο	300
Η κρίση του Βερολίνου.	301
Ασύμμετρες σχέσεις.	303
Συμπεράσματα	305
Παράρτημα	312
Διμερείς Συνθήκες-Συμφωνίες της Ελλάδας	312
Πηγές-Βιβλιογραφία	325
Πηγές	325
Α΄ Αρχεία	325
Βρετανικά	325
Ελληνικά.....	325
Β΄ Δημοσιευμένες πηγές	326
Αμερικανικές	326
Σοβιετικές/ σοβιετικού συνασπισμού	326
Βιβλιογραφία	327
Ελληνόγλωσση	327
Ξενόγλωσση.....	332

Πίνακες, χάρτες, έγγραφα

Πίνακας 1.	Αμυντικές δαπάνες (σε δις δολάρια) την περίοδο 1949-1967	314
Χάρτης 1.	Χάρτης που απεικονίζει τη «Μακεδονία του Αιγαίου» σε γιουγκοσλαβικά σχολικά βιβλία γεωγραφίας	315
Χάρτης 2.	Χάρτης πιθανών σοβιετικών εκστρατειών στην ελληνική και τουρκική Θράκη	316
Χάρτης 3.	Χάρτες της Σκανδιναβικής Χερσονήσου, απεικονίζουν τις πιθανές σοβιετικές εκστρατείες εναντίον της Νορβηγίας, της Δανίας και της Σουηδίας	317
Έγγραφο 1.	Συμφωνία Φιλίας και Συνεργασίας	318
Έγγραφο 2.	Συνθήκη Συμμαχίας, Πολιτικής Συνεργασίας και Αμοιβαίας Βοήθειας	321

Περίληψη

Το τέλος του Εμφυλίου πολέμου (1949), βρίσκει την Ελλάδα σε αναζήτηση της ασφάλειάς της. Αναπόφευκτα, τα βόρεια σύνορα της χώρας, όντας ένα από τα λιγιστά σημεία όπου εφάπτεται ο δυτικός με τον ανατολικό συνασπισμό, καθιστούν τη χώρα ένα από τα πιθανά σημεία ανάφλεξης ενός θερμού επεισοδίου κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου. Η παρούσα διδακτορική διατριβή εξετάζει τη δυτική πολιτική στην περίπτωση του «από βορρά κινδύνου» στην Ελλάδα, και πώς αυτός καθόρισε τις σχέσεις της τελευταίας με τους βόρειους γείτονές της: Αλβανία, Γιουγκοσλαβία και Βουλγαρία. Συγκεκριμένα, εξετάζονται οι σχέσεις της Ελλάδας με τα πιο πάνω κράτη, υπό το πρίσμα διαφόρων ζητημάτων, όπως είναι το Βορειοηπειρωτικό, το Μακεδονικό, το ζήτημα των Ελληνοπαίδων, ο βουλγαρικός αναθεωρητισμός, καθώς και το ζήτημα των πολεμικών επανορθώσεων. Για τον σκοπό αυτό, αναλύεται επίσης το Βαλκανικό Σύμφωνο (1953-1954), στο πλαίσιο της συμμαχικής πολιτικής στη Βαλκανική Χερσόνησο. Ειδική μνεία γίνεται στην περίπτωση της Θράκης, αφού θεωρείται η «παραδοσιακή διαδρομή εισβολής» στην Ελλάδα εκ του βορρά. Εξετάζονται ακόμη οι ελληνοαμερικανικές σχέσεις την περίοδο (1949-1967), με άξονα τη συμμαχική ασφάλεια και την προσπάθεια ανάσχεσης του κομμουνιστικού κινδύνου. Τέλος, για την ανάδειξη της συμμαχικής πολιτικής στην περίπτωση της Ελλάδας, επιχειρείται μέσα από την εν λόγω διατριβή, μια σύγκριση με άλλες περιπτώσεις άμεσης γειτνίασης του δυτικού με τον ανατολικό συνασπισμό (Νορβηγία, Τουρκία, Δυτική Γερμανία).

Λέξεις-Κλειδιά: Αλβανία, Γιουγκοσλαβία, Βουλγαρία, Θράκη, NATO, Νορβηγία, Τουρκία, Βερολίνο.

**Regional policies in the Cold War: the western policy in the case of
Greece and the ‘menace from the north’ (1949-1967)**

Panagiotis Charalampous

Abstract and keywords

The end of the civil war (1949), finds Greece in search of her security. Unavoidably, the northern borders of the country, being one of the few spots where the Western bloc and the Eastern bloc are tangent to each other, make the country one of the potential resurgent points of a hot episode during the Cold War. This dissertation investigates the western policy regarding the ‘menace from the North’ and its perception in Greece; and how this has determined the relations of the latter with its Northern neighbours: Albania, Yugoslavia and Bulgaria. Specifically, their relations with Greece are examined, taking into account diverse issues such as the Northern Epirote issue, the Macedonian question, the question of the repatriation of Greek children, Bulgarian revisionism, as well as the matter of war reparations. Subsequently, the Balkan Pact (1953-1954) is analysed within the context of the allied policy in the Balkan Peninsula. Particular attention is given to Thrace, since it is considered ‘the traditional invading route’ to Greece from the North. The Greek-American relations are also examined between 1949-1967, with the focus on allied security and the attempt to halt the communist threat. Lastly, an attempt is made to contrast and compare the case of Greece with other similar cases of border sharing of the western with the eastern bloc (Norway, Turkey, West Germany).

Keywords: Albania, Yugoslavia, Bulgaria, Thrace, NATO, Norway, Turkey, Berlin.

Εισαγωγή

Διανύοντας την τρίτη δεκαετία από τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου, εύλογα διαπιστώνει κανείς, ότι επρόκειτο για έναν πόλεμο σε κάθε επίπεδο μεταξύ των δύο υπερδυνάμεων, Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής (ΗΠΑ) και Ένωσης Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (ΕΣΣΔ), ιδιαίτερα και σε επίπεδο προπαγάνδας. Είναι κοινός τόπος, ότι η έννοια του Ψυχρού Πολέμου ορίστηκε εξαιτίας του γεγονότος ότι οι δύο υπερδυνάμεις δεν έφτασαν ποτέ μεταξύ τους σε θερμή σύγκρουση. Τούτων λεχθέντων, αξίζει να αναφέρουμε, ότι η παραδοξότητα του Ψυχρού Πολέμου έγκειται στην στρατηγική της αποτροπής της ισχύος. Συγκεκριμένα, ο έντονος ανταγωνισμός σε επίπεδο εξοπλισμού και αύξησης της στρατιωτικής ισχύος (πυρηνικά και θερμοπυρηνικά όπλα), οδήγησε τους δύο συνασπισμούς στον κίνδυνο της αλληλοεξόντωσης. Το γεγονός αυτό λοιπόν, λειτουργούσε ανασταλτικά και για τις δύο υπερδυνάμεις, ώστε να έρθουν σε μια απευθείας σύγκρουση. Ως εκ τούτου, η ένταση αυτή διοχετεύτηκε και στον ανταγωνισμό των συμμάχων της κάθε υπερδύναμης.

Σε αυτό ακριβώς το πλαίσιο, εντάσσεται και η περίπτωση της Ελλάδας, ένα από τα πρώτα θέατρα επιχειρήσεων του Ψυχρού Πολέμου. Όπως χαρακτηριστικά σχολιάζει ο Στεφανίδης, «από μια άποψη, ο ελληνικός Εμφύλιος πόλεμος υπήρξε πεδίο μάχης «δι' αντιπροσώπων» των δύο «κόσμων» του διπολικού συστήματος».¹ Τα βόρεια ελληνικά σύνορα στη Μακεδονία, στη Θράκη, και στην Ήπειρο, αποτελούν ένα από τα λιγοστά σημεία, κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, όπου ο δυτικός συνασπισμός εφάπτεται με τον ανατολικό. Τα σύνορα της ανατολικής και Δυτικής Γερμανίας, τα τουρκοβουλγαρικά σύνορα στην Ανατολική Θράκη, τα τουρκοσοβιετικά σύνορα στην Ασία καθώς, και το στενό σοβιετονορβηγικό σύνορο στη βόρεια πολική ζώνη, αποτελούν τις υπόλοιπες περιπτώσεις.²

Η ανά χείρας διδακτορική διατριβή, λοιπόν, πραγματεύεται την έννοια του «από βορρά κινδύνου» στην Ελλάδα σε σχέση με τη δυτική πολιτική στην περιοχή της Βαλκανικής. Επιχειρεί να αποδείξει ότι ο «από βορρά κίνδυνος» ήταν υπαρκτός σε περιορισμένο βαθμό, παρά την εκμετάλλευσή του από τις ελληνικές κυβερνήσεις στο πλαίσιο της αντικομμουνιστικής τους ρητορικής, αλλά και για την επίτευξη συγκεκριμένων σκοπών της εξωτερικής ή και οικονομικής πολιτικής της χώρας. Ως

¹ Ι. Δ. Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι: οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον Ψυχρό Πόλεμο, 1953-1961* (Αθήνα: Πατάκης, 2010), 101.

² Ε. Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων. Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952-1967* (Αθήνα: Πατάκης, 2009), 5-11.

εκ τούτου, ο «από βορρά κίνδυνος» αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα στη χάραξη και εφαρμογή της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, ιδιαίτερα σε σχέση με τις τρεις βόρειες γείτονές της.

Η παρούσα διδακτορική διατριβή πραγματεύεται τη δυτική πολιτική στην περιφέρεια και όχι στα κύρια θέατρα επιχειρήσεων του Ψυχρού Πολέμου. Είναι ζητούμενο πως η ελληνική πολιτική συνομιλεί με τη δυτική πολιτική στην περιφέρεια. Επίσης, δεν αποτελεί μια μελέτη της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στο σύνολό της, αλλά εστιάζει στις άμεσα γειτονικές κομμουνιστικές χώρες, δηλαδή στην Αλβανία, στη Βουλγαρία και στη Γιουγκοσλαβία. Ως εκ τούτου, δεν είναι κύριο ζήτημα το Κυπριακό, αφού αφορά μια εσω-συμμαχική διαμάχη. Παρόλα αυτά, αν και το Κυπριακό δεν αποτελεί αντικείμενο της παρούσας διδακτορικής διατριβής, εντούτοις εξετάζεται με στόχο να φωτίσει πτυχές της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Στο πλαίσιο αυτό διερευνάται και η αντικατάσταση του «από βορρά κινδύνου» με τον «εξ ανατολών κίνδυνο», ώστε να αναδειχθεί η σταδιακή φθορά του πρώτου. Επίσης, αφήνει εκτός τις σχέσεις της Ελλάδας με την Τουρκία, εκτός και αν αυτές σχετίζονται με τον «από βορρά κίνδυνο».

Ο ευρύτερος θεωρητικός σκοπός της διατριβής, είναι να συμβάλει στην κριτική εξέταση των σχέσεων της Ελλάδας με τα κομμουνιστικά βαλκάνια (Αλβανία, Γιουγκοσλαβία, Βουλγαρία), κατά τη διάρκεια μιας ιδιαίτερα τεταμένης περιόδου. Τα χρονολογικά όρια της διατριβής είναι η περίοδος από το τέλος του ελληνικού Εμφυλίου (1949), μέχρι και την επιβολή της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών (1967). Κύριος σκοπός της διατριβής, είναι να διερευνήσει την αντίληψη του «από βορρά κινδύνου», καθώς και το μέγεθός του, υπό την οπτική της Ελλάδας. Αυτό θα πραγματοποιηθεί μέσα από την παρουσίαση και την ανάλυση των διακυμάνσεων των σχέσεων της Ελλάδος με τα όμορά της κράτη, ως ένα μέλος του δυτικού στρατοπέδου, καθώς και τις συνθήκες που τις διαμόρφωσαν. Επιπρόσθετα, θα εξεταστεί πώς η Δύση (κατά κύριο λόγο οι ΗΠΑ και η Βρετανία) προσλαμβάνει τον «από βορρά κίνδυνο», και πώς εφαρμόζει την πολιτική της αποτροπής στην περιοχή, σε σχέση πάντοτε με τη σύμμαχο Ελλάδα. Παράλληλα, θα εξεταστεί κατά πόσον η πολιτική της Ελλάδας ήταν απόλυτα συμβατή με τις κατευθύνσεις του δυτικού συνασπισμού, όσον αφορά στα συμφέροντα της νοτιοανατολικής πτέρυγας του ΝΑΤΟ.

Παρά την αλλαγή «πατρόνα», με την ανάληψη της βρετανικής ευθύνης από την αμερικανική, υπάρχει μια συνέχεια και συνέπεια στην ελληνική εξωτερική

πολιτική. Ο λόγος όμως που δεν επιλέχθηκε ως αφετηρία το 1947 —με την εξαγγελία του Δόγματος Τρούμαν και του Σχεδίου Μάρσαλ— είναι ότι στο διάστημα αυτό των δύο χρόνων, η χώρα τελούσε υπό καθεστώς εμφυλίου μέχρι η αμερικανική πολιτική στην Ελλάδα να αποδώσει καρπούς και να φέρει την οριστική νίκη των κυβερνητικών δυνάμεων. Ταυτόχρονα, η εκτεταμένη αμερικανική βοήθεια και η ελληνική εξάρτηση στα αμερικανικά χρηματοδοτικά σχέδια συνοδεύτηκε και από την αμερικανική διείσδυση στη χώρα.³ Ως εκ τούτου, θεωρήθηκε καλύτερο να εξεταστούν οι σχέσεις της Ελλάδας με τους γείτονές της, αφότου οι ελληνικές κομμουνιστικές δυνάμεις ηττήθηκαν και η Αθήνα μπορούσε πλέον να ασχοληθεί με τις εξωτερικές σχέσεις της.

Ο λόγος για τον οποίο ξεκινά από το 1949 και όχι από το 1952, με την ένταξη της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ, όπως και οι περισσότερες μελέτες, είναι ακριβώς για να τονιστεί η υπαγωγή της ελληνικής στη δυτική πολιτική και όχι η χάραξη ανεξάρτητης εξωτερικής πολιτικής. Ήδη από το 1947, οι ΗΠΑ έχουν ως σαφή πολιτική στην περιοχή την ανάσχεση του κομμουνιστικού κινδύνου, η οποία και κρίνεται ξεκάθαρα ως επιτυχής. Η ένταξη της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ (1952) επισφράγισε την πρόσδεση της χώρας στη δυτική αρμάδα, όμως η ταύτιση της ελληνικής με τη δυτική πολιτική ίσχυε ήδη από το 1949. Επίσης, το 1949 έχουμε την πρώτη επιτυχημένη δοκιμή της ατομικής βόμβας από την ΕΣΣΔ. Το αμερικανικό μονοπώλιο έπαψε να ισχύει. Ως εκ τούτου, το γεγονός ότι η προστάτιδα σύμμαχος των εχθρών της Ελλάδας απέκτησε πλέον πυρηνικές δυνατότητες, αυξάνει την αντίληψη της απειλής για τη χώρα και επιφέρει την ενδυνάμωση των σχέσεων με τους δυτικούς εταίρους.

Είναι ξεκάθαρη η επιλογή του πραξικοπήματος του 1967 ως το χρονολογικό τέλος της παρούσας διδακτορικής διατριβής. Με την ανάληψη της εξουσίας από τη Χούντα, ο «από βορρά κίνδυνος» παίρνει νέες διαστάσεις. Η χρήση του «από βορρά κινδύνου» από τους συνταγματάρχες εντείνεται με στόχο τη διατήρηση της εξουσίας και δεν οικοδομείται σε κάποια στέρεη βάση. Επίσης, η διεθνής ύφεση είχε ως αποτέλεσμα τη χαλάρωση της ευρύτερης έντασης.

Βιβλιογραφική ανασκόπηση

Σε σχέση με τις πηγές που χρησιμοποιήθηκαν για τη συγγραφή της παρούσας διατριβής, έχει γίνει χρήση ελληνικών και αγγλικών πρωτογενών και δευτερογενών

³ Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι*. Ι. Δ. Στεφανίδης, *Εν ονόματι του Έθνους: πολιτική κουλτούρα, αλτρωτισμός και αντιαμερικανισμός στη Μεταπολεμική Ελλάδα, 1945-1967* (Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2010), 286-302.

πηγών. Όσον αφορά τις πρωτογενείς πηγές, αξιοποιήθηκαν έξι αρχεία. Συγκεκριμένα, έχει πραγματοποιηθεί έρευνα στο Διπλωματικό και Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών της Ελλάδας (ΥΔΙΑ), από όπου και αντλήθηκε πλούσιο υλικό για τις σχέσεις της Ελλάδας με την Αλβανία, τη Βουλγαρία και τη Γιουγκοσλαβία. Επιπρόσθετα, έχει γίνει χρήση των προσωπικών αρχείων σημαντικών πολιτικών προσωπικοτήτων της εποχής: του Ευάγγελου Αβέρωφ, του Κωνσταντίνου Τσαλδάρη και του Κωνσταντίνου Καραμανλή.

Έχει πραγματοποιηθεί ακόμη έρευνα, μέσω ηλεκτρονικής πρόσβασης, στο Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών της Αμερικής-Foreign Relations of the United States (FRUS) αλλά και επιτόπια έρευνα στα Εθνικά Αρχεία της Μεγάλης Βρετανίας-National Archives (TNA). Η χρήση των ξένων αρχείων δεν ήταν συνεπικουρική των ελληνικών, αλλά θεμελιώδης για την εκπόνηση της παρούσας διατριβής. Ζητούμενο της εν λόγω διατριβής, δεν είναι απλά η μελέτη της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, αλλά το πώς συνομιλεί με τη δυτική στην περιοχή. Παράλληλα, αν και αναφερόμαστε στη δυτική πολιτική έχει γίνει χρήση μόνο των αρχείων των ΗΠΑ και της Βρετανίας, και όχι άλλων δυτικών δυνάμεων, όπως για παράδειγμα της Γαλλίας. Ο λόγος, ασφαλώς, είναι το γεγονός ότι οι δύο χώρες είναι οι άμεσα ενδιαφερόμενες: από τη μία, οι ΗΠΑ είναι η ηγέτιδα δύναμη του δυτικού συνασπισμού, στον οποίον ανήκει και η Ελλάδα. Από την άλλη, η Βρετανία είναι χώρα με παραδοσιακά συμφέροντα στη Μεσόγειο Θάλασσα. Παρά το γεγονός ότι παραχώρησε τα ηνία στις ΗΠΑ το 1947, δεν χάνει το ενδιαφέρον της για την Ελλάδα.

Κρίνεται σκόπιμο από τον μελετητή, να ξεκαθαρίσει ότι ο τίτλος της εν λόγω διδακτορικής διατριβής εστιάζει στη δυτική πολιτική, ως εκ τούτου δεν εξετάστηκαν αρχεία προερχόμενα εκ της Σοβιετικής Ενώσεως, ούτε των δορυφόρων της. Παρόλα αυτά, έγινε χρήση των εξής δημοσιευμένων τόμων: *Οι όμηροι των Σκοπίων: φυγάδες, περιουσίες και επαναπατρισμός. Απόρρητα αρχεία της Γιουγκοσλαβίας· Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια στις δεκαετίες 1950 και 1960 (συλλογή εγγράφων)*, καθώς και *Το Μακεδονικό και η Βουλγαρία: πλήρη τα απόρρητα βουλγαρικά έγγραφα, 1950-1967*. Στόχος, είναι να διαφανεί πως οι ενέργειες των κομμουνιστικών κρατών επέδρασαν στη διαμόρφωση της δυτικής πολιτικής στην ευαίσθητη αυτή περιοχή των Βαλκανίων. Συνεπεία αυτού, δεν αναλύονται οι σοβιετικές ενέργειες μέσα από αυτά τα αρχεία, αλλά χρησιμοποιούνται ως επικουρικά προς ενίσχυση των θέσεων του μελετητή. Παράλληλα, το τεράστιο εύρος του πρωτογενούς υλικού των Δυτικών αρχείων και η μεγάλη περίοδος που καλύπτει η εν λόγω διδακτορική διατριβή, σε

συνδυασμό με το γλωσσικό εμπόδιο, καθιστούσαν αδύνατη την εκτενή εξέταση και των σοβιετικών αρχείων.

Όσον αφορά στη δευτερογενή βιβλιογραφία, υπάρχει μεγάλος όγκος υλικού, τόσο στην ελληνική όσο και στην αγγλική γλώσσα, για την πρώτη ψυχροπολεμική περίοδο στην Ελλάδα μέχρι και την εγκαθίδρυση της Δικτατορίας. Η βιβλιογραφία αυτή επικεντρώνεται κυρίως στον τομέα της ιστορίας και της εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας, ή ασχολείται με συγκεκριμένα ζητήματα (όπως το Βαλκανικό Σύμφωνο, το Μακεδονικό και το «παιδομάζωμα»). Ως εκ τούτου, δεν υπάρχει κάποια μελέτη που να εξετάζει αποκλειστικά την αντίληψη του «από βορρά κινδύνου» στη χώρα. Αν και έχουν γραφτεί κάποια σημαντικά μελετήματα που σχετίζονται με τις σχέσεις της Ελλάδας με τα τρία βόρεια κομμουνιστικά κράτη, εντούτοις κανένα δεν εξετάζει το ζήτημα στην ολότητά του. Οι πλείστες πραγματείες εξετάζουν μεμονωμένα τις σχέσεις αυτών των χωρών με την Ελλάδα, πάντοτε υπό την οπτική γωνία της ιστορίας ή εξετάζοντας συγκεκριμένες πτυχές της (οικονομική–εμπορική), εστιάζοντας σε συγκεκριμένες χρονικές περιόδους.

Ειδικότερα, η εξωτερική πολιτική της Ελλάδας έναντι της Γιουγκοσλαβίας, της Αλβανίας και της Βουλγαρίας, υπήρξε αντικείμενο μελέτης σε έργα που αφορούν γενικότερα την εξωτερική πολιτική της χώρας κατά τη μετεμφυλιακή εποχή, όπως τα έργα των Κωνσταντίνου Σβολόπουλου, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1945-1981* και Γιάννη Βαληνάκη, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική, 1949–1988*. Έχει αναλυθεί ακόμη σε άρθρα από συλλογικούς τόμους, της στην *Ιστορία του ελληνικού Έθνους*, και συγκεκριμένα τα άρθρα του Γιάννη Στεφανίδη «Εξωτερικές σχέσεις της Ελλάδας 1949–1955: Σε αναζήτηση ασφάλειας» και του Κωνσταντίνου Σβολόπουλου «Η Διεθνής Θέση της Ελλάδας 1955-1967».

Από την άλλη, το έργο του Σωτήρη Βαλντέν, *Ελλάδα και ανατολικές χώρες, 1950–1967: οικονομικές σχέσεις και πολιτική* δίνει έμφαση στις οικονομικές και εμπορικές σχέσεις της Ελλάδας με τις χώρες του ανατολικού μπλοκ. Επιπρόσθετα, ο Βαλντέν στο έργο του *Ελλάδα–Γιουγκοσλαβία: γέννηση και εξέλιξη μια κρίσης και οι ανακατατάξεις στα Βαλκάνια, 1961-1962* εξετάζει μεμονωμένα τις διμερείς σχέσεις των δύο χωρών στη χρονική συγκυρία της κρίσης των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων. Αξίζει να ληφθεί υπόψη το γεγονός, ότι και τα δύο βιβλία εκδόθηκαν το 1991, περίοδο κατά την οποία τα πλείστα αρχεία ήταν ακόμη κλειστά. Ως εκ τούτου, οι δύο αυτές μελέτες δεν μπορούν να διεκδικήσουν την πληρότητα.

Για το ζήτημα του «παιδομαζώματος» υπάρχει ήδη εκτενής βιβλιογραφία. Ο συλλογικός τόμος *Παιδομάζωμα ή παιδοσώσιμο; Παιδιά του Εμφύλιου στην Ανατολική και Κεντρική Ευρώπη* χρησιμοποιεί τόσο τις προσωπικές μαρτυρίες των «πρωταγωνιστών» όσο και ιστορικές και κοινωνικές προσεγγίσεις για την εξέταση του αμφιλεγόμενου ζητήματος. Προσωπικές μαρτυρίες παιδιών ή δασκάλων του «παιδομαζώματος» αποτέλεσαν τη βάση για διάφορες μελέτες, όπως αυτή του Γιώργου Γκαγκούλια, *Παιδομάζωμα: Τα παιδιά στη θύελλα του εμφυλίου πολέμου και μετά*, καθώς και του Πέτρου Χ. Λόλα «28.000 Ένα παιδί στο «Παιδομάζωμα» θυμήθηκε»: ένα βιβλίο για την τραγωδία του Εμφυλίου.

Σημαντική είναι, επίσης, η συμβολή του Λουκιανού Χασιώτη με τη μελέτη του *Τα παιδιά του εμφυλίου: Από την «κοινωνική πρόνοια» του Φράνκο στον «έρανο» της Φρειδερίκης (1936-1950)*, όπου εξετάζει συγκριτικά την κρατική πολιτική της Ελλάδας και της Ισπανίας σε σχέση με τα παιδιά των εμφυλίων πολέμων στις δύο χώρες. Από την άλλη, το άρθρο του Lars Baerentzen «Το ‘παιδομάζωμα’ και οι παιδουπόλεις της βασίλισσας» στο συλλογικό έργο *Μελέτες για τον εμφύλιο πόλεμο 1945-1949* σε επιμέλεια των Lars Baerentzen, John O. Iatrides και Ole L. Smith, χρησιμοποιώντας κυρίως τα αρχεία της UNSCOB, αναφορές του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού, καθώς και τον ελληνικό Τύπο της εποχής παρέχει μια χρήσιμη ιστοριογραφική ανάλυση. Τέλος, η μελέτη της Ειρήνης Λαγάνη, *Το «Παιδομάζωμα» και οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις, 1949-1953: μια κριτική προσέγγιση*, επιχειρεί να φωτίσει άγνωστες πτυχές του ζητήματος και των κινήτρων της γιουγκοσλαβικής ηγεσίας.

Για τις σχέσεις της Ελλάδας με την Αλβανία καθώς και επιμέρους ζητήματα που απασχολούσαν τις δύο χώρες ασχολούνται εκτεταμένα οι μελέτες του Σταύρου Ντάγιου, οι οποίες έχουν εκδοθεί τα τελευταία χρόνια. Ειδικότερα στο *Ελλάδα και Αλβανία: 50 Χρόνια Αμοιβαίας Δυσπιστίας* επιχειρείται η ανάδειξη των ελληνοαλβανικών σχέσεων από το τέλος του Β΄ ΠΠ μέχρι και την κατάρρευση του κομμουνισμού στην Αλβανία (1991), δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην ελληνική μειονότητα της Βορείου Ηπείρου. Ο Ντάγιος ασχολήθηκε επίσης με τους Έλληνες και Αλβανούς πρόσφυγες που είχαν βρει καταφύγιο στην Αλβανία και την Ελλάδα αντίστοιχα στο *Έλληνες πρόσφυγες στην Αλβανία, 1945-1990* και στο *Κυνηγώντας χίμαιρες: Αλβανοί πολιτικοί φυγάδες στην Ελλάδα, 1945-1991*.

Αναφορά στις σχέσεις της Ελλάδας με τους βαλκανικούς γείτονές της γίνεται στον τόμο που επιμελήθηκαν οι Κουφουδάκης, Ψωμιάδης και Γερολυμάτος, *Greece*

and the New Balkans: Challenges and Opportunities. Η θεματολογία των κειμένων ποικίλει, αφού ασχολείται με διάφορες πτυχές των σχέσεων: πολιτικές, ιστορικές, οικονομικές και πολιτιστικές, με έμφαση κυρίως στη μεταψυχροπολεμική περίοδο. Από την άλλη, ο Βερέμης στο βιβλίο του *Βαλκάνια: από τον 19^ο στον 21^ο αιώνα*, εξετάζει, από ιστορικής σκοπιάς, τις ζυμώσεις για τη δημιουργία και την εξέλιξη των βαλκανικών κρατών, ανιχνεύοντας τις ρίζες των εκάστοτε εθνικών αλυτρωτισμών. Η μελέτη *Shattered Illusions: Albania, Greece and Yugoslavia* του Nicholas J. Costa ασχολείται με τις τρεις χώρες, εστιάζοντας στα γεγονότα μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (Α΄ ΠΠ) μέχρι και τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (Β΄ ΠΠ), καθώς και τα αιματηρά γεγονότα που ακολούθησαν, τους εμφυλίους αλλά και την άνοδο των κομμουνιστικών κινημάτων.

Ιδιαίτερης σημασίας, είναι το έργο του Ευάνθη Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων. Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952–1967*, το οποίο αναλύει την υψηλή στρατηγική της Ελλάδας την εν λόγω περίοδο. Ο συγγραφέας παρουσιάζει την Ελλάδα μεταξύ των δύο μεγάλων συνασπισμών, καλούμενη να αναπτύξει υψηλή στρατηγική με στόχο την αναχαίτιση του «από βορρά κινδύνου». Αποκρούοντας το επιχείρημα ότι η Ελλάδα ακολούθησε πιστά τη γενικότερη πολιτική του ΝΑΤΟ, ισχυρίζεται ότι η ελληνική πολιτική ήταν πολύπλευρη: πέραν της προσπάθειάς της να συμβαδίσει με το ΝΑΤΟ, προσαρμόστηκε και στις περιφερειακές εξελίξεις. Ωστόσο, το έργο αυτό αφορά ευρύτερα τη θέση της Ελλάδας στον κόσμο και πώς αυτή διαμορφώνεται την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου. Επιπλέον, δεν αναλύει διεξοδικά τις σχέσεις της χώρας με τους βόρειους γείτονές της, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στον παράγοντα του Κυπριακού. Παράλληλα, αντικείμενο της μελέτης είναι η εξωτερική πολιτική της Ελλάδας και όχι η πρόσληψη του ζητήματος από τη Δύση.

Ασφαλώς, για τις ελληνοαμερικανικές σχέσεις υπάρχει εκτενής βιβλιογραφία, αφού η μεταπολεμική ιστορία της Ελλάδας είναι στενά συνυφασμένη με τους Αμερικανούς εταίρους. Εξαιρετικά χρήσιμος για την εξέταση της περιόδου υπήρξε ο συλλογικός τόμος σε επιμέλεια των Κουλούμπη και Ιατρίδη, *Greek–American Relations: A Critical Review*. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί το μικρό χρονικό διάστημα, που χωρίζει τα γεγονότα από την έκδοση, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια της συγγραφής τα περισσότερα αρχεία δεν ήταν προσβάσιμα για το κοινό. Το βιβλίο του Ιωάννη Στεφανίδη *Ασύμμετροι εταίροι* παρακολουθεί τις σχέσεις των ΗΠΑ με την Ελλάδα, όπως εξελίχθηκαν μετά την είσοδο της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ, το 1953 μέχρι και το 1961, ερευνώντας την ιδιάζουσα και δυσαρμονική

σχέση των δύο συμμάχων. Οι πιο πάνω μελέτες εστιάζουν στην ασυμμετρία των δύο συμμάχων και όχι στην αντίληψη ασφάλειας της Ελλάδας τόσο από την ίδια όσο και από τη Δύση. Αξιοσημείωτη είναι η μελέτη του Χουρχούλη, *The Southern flank of NATO, 1951-1959*, η οποία εξετάζει τα πρώτα χρόνια της δημιουργίας της ανατολικής πτέρυγας του ΝΑΤΟ, αποτελούμενης από την Ιταλία, την Ελλάδα και την Τουρκία.

Το Βαλκανικό Σύμφωνο (1953-1954), αποτελεί ακόμη μια πτυχή που έχει μελετηθεί, κυρίως εξαιτίας του γεγονότος ότι αποτελεί μοναδικό φαινόμενο συνεργασίας χωρών με διαφορετικό πολιτικό μοντέλο κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου. Οι μελέτες του John Iatrides, *The Pact of Ankara: A Test Case of Collective Security in Southeastern Europe* και *Balkan Triangle* αποτελούν της πρώτες απόπειρες εξέτασης και αποτίμησης του Βαλκανικού Συμφώνου. Εκδόθηκαν μόλις λίγα χρόνια μετά τη δημιουργία του, ενόσω η πρώτη βρισκόταν ακόμη σε ισχύ (στα χαρτιά τουλάχιστον, αφού κανένα από τα τρία μέρη δεν το αποκήρυξε επισήμως). Λόγω του γεγονότος, ότι τα αρχεία το εν λόγω διάστημα δεν ήταν διαθέσιμα, οι μελέτες στηρίχθηκαν κατά κύριο λόγο στον Τύπο της εποχής.

Το βιβλίο του Ποπόφσκι, *Η Μακεδονική μειονότητα στη Βουλγαρία, Ελλάδα και Αλβανία*, έχει ως στόχο να καταδείξει τις καταβολές του Μακεδονικού, ως ένα ζήτημα μειονοτήτων και στρέφεται ασφαλώς εναντίον της Ελλάδας, της Βουλγαρίας και της Αλβανίας, αξιώνοντας την ύπαρξη Μακεδονικής μειονότητας. Απάντηση σε προπαγανδιστικά έργα των Σκοπίων δίνεται από πληθώρα επιστημονικών βιβλίων και άρθρων, Ελλήνων και ξένων συγγραφέων, που ασχολούνται με το Μακεδονικό ζήτημα αλλά και την ανάδυση του εθνικισμού στα Βαλκάνια. Ενδεικτικά παρατίθενται: *Macedonian Questions* (Gounaris, B. C.), *The Macedonian Controversy* (Zotiades, G.), *Όψεις του Μακεδονικού Ζητήματος στον 20^ό αιώνα* (Σφέτας, Σ.), *Η διαμόρφωση της Σλαβομακεδονικής ταυτότητας: μια επώδυνη διαδικασία* (Σφέτας, Σ.) κ.ά. Μια κριτική αποτίμηση της Συμφωνίας των Πρεσπών σε σχέση με την πορεία και εξέλιξη του Μακεδονικού ζητήματος, επιχειρούν οι Συρίγος και Χατζηβασιλείου στο βιβλίο τους *Η Συμφωνία των Πρεσπών και το Μακεδονικό*, το οποίο παρέχει μια χρήσιμη και συνοπτική παρουσίαση της γένεσης του Μακεδονικού.

Υπάρχει ακόμα πληθώρα μελετών, στην ελληνόφωνη και ξενόγλωσση βιβλιογραφία, που ασχολούνται με τον Ψυχρό Πόλεμο, καλύπτοντας διάφορες πτυχές του (ιστορική, διπλωματική, διεθνολογική, πολιτική κοκ). Παρόλα αυτά, το ενδιαφέρον των μελετητών συγκέντρωσαν οι δύο υπερδυνάμεις. Η ανάπτυξη της

μελέτης των μικρών κρατών είχε σαν αποτέλεσμα τη συγγραφή βιβλίων με θέμα τις μεμονωμένες πολιτικές των βαλκανικών λαών στον Ψυχρό Πόλεμο. Ενδεικτικά παρατίθενται οι εξής τίτλοι, οι οποίοι ασχολούνται γενικά με τις χώρες της Βαλκανικής Χερσονήσου στη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου: *The Balkans in the Cold War* σε επιμέλεια Svetozar Rajak, Κωνσταντίνος Ε. Μποτσίου, Ειρήνης Καραμούζη και Ευάνθη Χατζηβασιλείου, *The Balkans Since the Second World War* (Crampton, R. J.). Ως εκ τούτου, το ενδιαφέρον παραμένει περιορισμένο και η ανάγκη για περισσότερες μελέτες για την περιοχή κρίνεται επιτακτική.

Επομένως, μέχρι στιγμής δεν υπάρχει κάποια μελέτη που να ασχολείται με την αντίληψη του «από βορρά κινδύνου» και τις σχέσεις της Ελλάδας στην ολότητά τους με τον κομμουνιστικό βορρά, την πηγή αυτού του κινδύνου. Ακόμη, αν και υπάρχουν αρκετές μελέτες για την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας, εντούτοις ασχολούνται με τη γενικότερη πολιτική της, τη σχέση της με τις ΗΠΑ, ή έχουν ως άξονα το Κυπριακό ζήτημα. Παράλληλα, δεν υπάρχει κάποια μελέτη που να ασχολείται με την αντίληψη της απειλής στην ελληνική εξωτερική πολιτική, καθώς και τον ρόλο της Δύσης στη διαμόρφωση της. Το κενό αυτό στη βιβλιογραφία έρχεται να καλύψει η παρούσα διδακτορική διατριβή.

Η παρούσα διδακτορική διατριβή χωρίζεται σε οκτώ κεφάλαια. Το πρώτο ασχολείται με την ανάλυση του «από βορρά κινδύνου» και τις αυξομειώσεις στη δυναμική του κατά τη διάρκεια της υπό εξέταση περιόδου. Τα επόμενα τρία κεφάλαια ασχολούνται με τις σχέσεις της Ελλάδας με τις τρεις βόρειες γειτονικές της χώρες Αλβανία, Βουλγαρία και Γιουγκοσλαβία. Το πέμπτο κεφάλαιο δίνει έμφαση στην προσπάθεια της Ελλάδας να καλύψει στρατηγικά τον βορρά, μέσω της υπογραφής του Βαλκανικού Συμφώνου με την Τουρκία και τη Γιουγκοσλαβία. Το έκτο κεφάλαιο στοχεύει στην ανάδειξη της περιοχής της Θράκης, ως ένα από τα πιο αδύναμα σημεία στην ελληνική και κατά συνέπεια στη δυτική άμυνα, καθώς και την αδυναμία να αντιστραφεί το στρατηγικό ισοζύγιο στην περιοχή. Το έβδομο κεφάλαιο επιχειρεί να φωτίσει κάποιες πτυχές των ελληνοαμερικανικών σχέσεων με έμφαση ασφαλώς στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής των δύο συμμάχων. Κύριος στόχος είναι να διαφανεί η ευθυγράμμιση της ελληνικής με την αμερικανική πολιτική, καθώς και οι συγκλίσεις και αποκλίσεις τους. Το τελευταίο κεφάλαιο αποσκοπεί στη συγκριτική επισκόπηση των υπόλοιπων περιπτώσεων άμεσης γειννίας των συνόρων του δυτικού με τον ανατολικό συνασπισμό, δηλαδή τις περιπτώσεις της Νορβηγίας, της Τουρκίας και της Δυτικής Γερμανίας.

Η εξωτερική πολιτική της μικρής Ελλάδας

Όπως εύστοχα σχολιάζουν οι Συρίγος και Χατζηβασιλείου «όποτε στη σύγχρονη ελληνική ιστορία προσπαθήσαμε να χειριστούμε εθνικά θέματα με το βλέμμα στο εσωτερικό πολιτικό σκηνικό, κατά ανεξάιρετο κανόνα καταλήξαμε όμηροί του».⁴ Είναι δεδομένη η σημασία του διεθνούς συστήματος και της ιστορικής συγκυρίας για τη μελέτη της εξωτερικής πολιτικής των μικρών κρατών. Για τον λόγο αυτό, και ειδικά για την ψυχροπολεμική περίοδο, είναι αδύνατο να εξετάσει κανείς την εξωτερική πολιτική μιας χώρας χωρίς να λάβει υπόψη τον συμμαχικό παράγοντα. Η παρούσα διατριβή λοιπόν, εξετάζει πώς η Αθήνα χειρίστηκε τα εθνικά ζητήματα και την αντίληψη του κινδύνου που πήγαζε από την πολιτική των βορείων γειτόνων της, λαμβάνοντας υπόψη την πρωτόγνωρη συμπερίληψή της σε έναν ευρύτερο συνασπισμό κρατών.

Η Ελλάδα, αν και μικρή δύναμη, προσπαθεί να χαράξει αυτόνομη πολιτική, η οποία αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο του διεθνούς συστήματος. Παρόλα αυτά, η ελληνική εξωτερική πολιτική λόγω του μικρού της μεγέθους, της γεωγραφικής της θέσης και των εκτεθειμένων συνόρων της είναι ιδιαίτερα ευάλωτη στις εξωτερικές επιδράσεις.⁵ Κατ' επέκταση, πρέπει πάντοτε, αναλύοντας την ελληνική εξωτερική πολιτική, να λαμβάνουμε υπόψη τις διεθνοπολιτικές συνιστώσες, και πιο συγκεκριμένα την εν λόγω περίοδο, την ψυχροπολεμική διελκυστίδα.

Η παρούσα διδακτορική διατριβή, επιχειρεί την εξέταση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, σύμφωνα με τη θεωρία του νεορεαλισμού,⁶ δίνοντας έμφαση στις διεθνοπολιτικές συνιστώσες και στην υψηλή στρατηγική, αφήνοντας κατά μέρος τον εσωτερικό παράγοντα. Σύμφωνα με το κρατικό επίπεδο ανάλυσης ('unit/domestic level theories'), η εξωτερική πολιτική ενός κράτους καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό και από τον εσωτερικό παράγοντα. Αν και γίνεται αναφορά, όταν

⁴ Α. Μ. Συρίγος και Ε. Χατζηβασιλείου, *Η Συμφωνία των Πρεσπών και το Μακεδονικό* (Αθήνα: Πατάκης, 2018), 9-10.

⁵ T. A. Couloumbis, 'Defining Greek Foreign Policy Objectives', in T. A. Couloumbis & J. O. Iatrides (eds.), *Greek American Relations: A Critical Review* (New York: Pella Publishing Company, 1980), 21-48· Γ. Βαληνάκης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική, 1949-1988* (Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 1989), 13.

⁶ Ο νεορεαλισμός είναι μια σύγχρονη προσέγγιση των Διεθνών Σχέσεων. Ουσιαστικά αποτελεί αναβίωση του ρεαλισμού τη δεκαετία του 1970, με ηγετική μορφή τον Kenneth Waltz. Οι νεορεαλιστές υποστηρίζουν ότι η δομή του διεθνούς συστήματος πηγάζει από τη διεθνή αναρχία, κυρίως η άνιση κατανομή της ισχύος. Ως εκ τούτου, βασικός στόχος των κρατών είναι η ανάπτυξη της ισχύος που αποσκοπεί στην κατοχύρωση της ασφάλειας. Κύριοι εκπρόσωποι της είναι οι εξής: George Kennan, Hans Morgenthau, Kenneth Waltz, Edward H. Carr. Βλ. Π. Ήφαιστος, *Ιστορία, θεωρία και πολιτική φιλοσοφία των διεθνών σχέσεων* (Αθήνα: Ποιότητα, 1999), 84-93.

κρίνεται αναγκαίο, σε ορισμένους εσωτερικούς παράγοντες που επηρεάζουν την ελληνική εξωτερική πολιτική, εντούτοις δεν αναλύονται εις βάθος. Κατά την υπό εξέταση περίοδο, οι ελληνικές κυβερνήσεις απέδειξαν πολλές φορές την πρόθεσή τους να ικανοποιήσουν τους συμμάχους τους σε βάρος εθνικών επιδιώξεων. Η παρούσα εργασία λοιπόν, χρησιμοποιεί το συστημικό επίπεδο ανάλυσης, αφού θεωρεί ότι το ψυχροπολεμικό σύστημα καθόρισε τις διεθνείς εξελίξεις. Παράλληλα, η αντίληψη του κίνδυνου στην καμπή του Ψυχρού Πολέμου από την ελληνική ηγεσία καθιστούσε αναγκαία την υιοθέτηση μιας ρεαλιστικής πολιτικής, που πολλές φορές ερχόταν σε αντίθεση με τα αιτήματα στο εσωτερικό.

Η περίοδος που ακολούθησε τον Β΄ ΠΠ χαρακτηρίστηκε κυρίως από τον διπολισμό στη διεθνή σκηνή. Ο διπολικός χαρακτήρας του διεθνούς συστήματος δεν άφηνε περιθώρια επιλογής από τα μικρά κράτη, ειδικότερα στα πρώτα χρόνια του πολέμου. Μάλιστα αξίζει να αναφερθεί, ότι οι σύμμαχοι κάθε πόλου είναι άμεσα εξαρτημένοι με την κυρίαρχη δύναμη. Η σχέση αυτή ορίζεται ως ασύμμετρη και αφήνει ελάχιστα περιθώρια αποσκίρτησης. Κατά συνέπεια, αυτού του είδους οι συμμαχίες στον διπολικό κόσμο είναι σταθερές.⁷ Τον διπολισμό αυτό επιχείρησε να αμφισβητήσει το Κίνημα των Αδέσμευτων (1961), που όμως στάθηκε ανίσχυρο να διαδραματίσει τον τρίτο εξισοροποιητικό παράγοντα κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου.

Στο σημείο αυτό, κρίνεται απαραίτητο να αναφερθούμε στη συμπεριφορά των μικρών κρατών, σύμφωνα με την αντίστοιχη θεωρία των διεθνών σχέσεων. Είναι γενικώς αποδεκτή η προσήλωση του πεδίου των διεθνών σχέσεων στην πολιτική των μεγάλων κρατών, και δη κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου στην στρατηγική των δύο υπερδυνάμεων. Στην πρόσφατη όμως βιβλιογραφία συναντούμε μελέτες σχετικά με τη συμπεριφορά των μικρών κρατών και τις πολιτικές τους σε σχέση με την αναζήτηση ασφάλειας.

Πρώτα από όλα, πρέπει να διασαφηνίσουμε τι εννοούμε με τον όρο μικρό κράτος, αφού στη διεθνή βιβλιογραφία δίνονται πολλές διαφορετικές ερμηνείες.⁸

⁷ Εξάιρεση βέβαια αποτελεί η περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας, όπου μετά το 1948 και την αποπομπή του Τίτο από την Κομμουνιστική κυβέρνηση ξεκινάει η μεταστροφή της χώρας προς το Δυτικό μπλοκ. Βαληνάκης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική*, 14. Για την σταθερότητα του διπολικού συστήματος, βλ. K. N. Waltz, 'The stability of a Bipolar World', *Dedalus*, 93 (1964) 881-909.

⁸ Στη διεθνή βιβλιογραφία επικρατεί διαφωνία για τον ορισμό των μικρών κρατών. Σε γενικές γραμμές, γίνονται προσπάθειες ορισμού του βάσει εδαφικής επικράτειας, πληθυσμού, στρατιωτικών δυνατοτήτων, οικονομικής δύναμης κ.α. Για διάφορες ερμηνείες του όρου μικρό κράτος, βλ., Ž. M. Vaicėkauskaitė, 'Security Strategies of Small States in a Changing World',

Στην παρούσα διδακτορική διατριβή με τον όρο μικρό κράτος δεν αναφερόμαστε στο μέγεθος του κράτους με την στενή γεωγραφική έννοια αλλά ούτε με την αριθμητική, σε σχέση δηλαδή με τον πληθυσμό του. Τουναντίον, αναφερόμαστε στη δύναμη ενός κράτους με βάση τις δυνατότητές του. Ασφαλώς, μικρότερο κράτος συνεπάγεται μικρότερη στρατιωτική και οικονομική δύναμη. Σαφώς, ένα μικρό κράτος δεν έχει τις δυνατότητες να αναπτυχθεί σε μεγάλη δύναμη και ταυτόχρονα, παρουσιάζει περιορισμένες δυνατότητες σε σχέση με την άμυνα και την εξωτερική του πολιτική. Επομένως, τα μικρά κράτη χαρακτηρίζονται από την αδυναμία τους είτε να επηρεάσουν είτε να απειλήσουν μια μεγάλη δύναμη, αλλά και να αμυνθούν σε ενδεχόμενη επίθεση ενός μεσαίου ή μεγάλου κράτους.⁹

Ως προς τη μεθοδολογία, η παρούσα διατριβή χρησιμοποιεί τη μελέτη εις βάθος ('vertical section') της εξωτερικής πολιτικής ενός μικρού κράτους σε μια συγκεκριμένη ιστορική περίοδο.¹⁰ Οι επιλογές των μικρών κρατών, όσον αφορά στην εξωτερική τους πολιτική, είναι σαφώς περιορισμένες σε σχέση με μεγαλύτερα κράτη και βασίζονται περισσότερο στην πολιτική της επιβίωσης. Συγκεκριμένα, μπορούν είτε να επιλέξουν την πολιτική της ουδετερότητας είτε της συνεργασίας με άλλα κράτη προκειμένου να ενισχύσουν την ασφάλειά τους. Οι πολιτικές συνεργασίας μέσω συμμαχιών περιλαμβάνουν την στρατηγική της σύμπλευσης ('bandwagonism'), την πολιτική της ισορροπίας ('balancing'), ή και την στρατηγική των αντισταθμίσεων ('hedge').¹¹ Η συζήτηση σχετικά με τον αν τα κράτη προτιμούν να ισορροπούν εναντίον μιας δύναμης ή να ακολουθούν ('bandwagon') μια επιθετική δύναμη, είναι συνεχιζόμενη και περίπλοκη. Η περιπλοκότητα αυτή έγκειται στις πολλές διαφορές μεταξύ των μικρών κρατών, μη επιτρέποντας τις γενικεύσεις. Ο Walt υποστηρίζει ότι

Journal on Baltic Security, 3, (2017) 7-15· I. B. Neumann & S. Gstohl, 'Lilliputians in Gulliver's World?', in C. Ingebritsen, et al (eds.), *Small States in International Relations* (Washington: University of Washington Press, 2006), 3-36· R. O. Keohane, 'Lilliputians' Dilemmas: Small States in International Politics', in C. Ingebritsen et al (eds.) *Small States*, 55-76· M. F. Elman, 'The Foreign Policies of Small States: Challenging Neorealism in its Own Backyard', *British Journal of Political Science*, 25 (1995) 171-217; J. A. K. Hey, 'Introducing Small State Foreign Policy', In J. A. K. Hey (ed.), *Small States in World Politics* (Boulder-London: Lynne Rienner Publishers, 2003), 1-11.

⁹ Elman, 'Foreign Policies of Small States', 171-217.

¹⁰ Η άλλη βασική μεθοδολογική προσέγγιση είναι η οριζόντια, δηλαδή η ανάπτυξη θεωρίας σε σχέση με τη θέση των μικρών κρατών γενικά στη διεθνή σκηνή. Η Ελλάδα, την επαύριον του Β' ΠΠ συγκέντρωνε τα βασικά χαρακτηριστικά που την κατατάσσουν στις μικρές δυνάμεις. Αποδυναμωμένη από τον πόλεμο και την κατοχή, και αντιμέτωπη με τον Εμφύλιο, η χώρα ήταν αναγκασμένη να στραφεί σε μια μεγάλη δύναμη προκειμένου να επιτύχει την οικονομική και πολιτική ανασυγκρότηση της και ταυτόχρονα, να προστατευθεί από τους εξωτερικούς κινδύνους. M. Handel, 'Weak States in the International System', in C. Ingebritsen et al (eds.), *Small States*, 149-192:150.

¹¹ Vaicėkauskaitė, 'Security Strategies of Small States', 7-15.

τα κράτη δημιουργούν συμμαχίες και τείνουν να ισορροπούν εναντίον της απειλής και όχι εναντίον κάποιας δύναμης, διασκευάζοντας τη θεωρία του Waltz. Το μέγεθος της απειλής καθορίζεται από πληθώρα παραγόντων όπως η γεωγραφική απόσταση, οι αμυντικές ικανότητες και η πρόσληψη του κινδύνου από την επιθετική δύναμη.¹²

Ο όρος *bandwagonism* χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον νεορεαλιστή διεθνολόγο Kenneth Waltz,¹³ για να περιγράψει τη συνεργασία με την ισχυρή πλευρά, ως την αντίθετη συμπεριφορά από την ισορροπία, όπου τα κράτη συμμαχούν με άλλα αδύναμα κράτη. Από την άλλη, ο Walt χρησιμοποιεί τον όρο *balancing* για να περιγράψει τη συμμαχία με άλλες δυνάμεις για την αντιμετώπιση ενός κινδύνου, και τον όρο '*bandwagonism*' ως τη συμμαχία με την ίδια την πηγή του κινδύνου, που αποτελεί και την επικρατέστερη στη διεθνή βιβλιογραφία.¹⁴ Και οι δύο μελετητές θεωρούν ότι τα κράτη με αδύναμους κυβερνητικούς θεσμούς και περιορισμένες οικονομικές δυνατότητες θα επιλέξουν το *bandwagonism*. Όπως επισημαίνει όμως ο Schweller, τα αίτια του *bandwagonism* πέραν της πρόληψης της απειλής και της συμμετοχής στα «λάφυρα του πολέμου» περιλαμβάνει και τον σκοπό του κέρδους.¹⁵

Όπως σχολιάζει ο Schweller, η αμερικανική πολιτική της ανάσχεσης συνδέεται άμεσα με την πολιτική της σύμπλευσης που ακολουθούν τα μικρά κράτη και εφαρμόζεται στην περίπτωση της Ελλάδας:

Dean Acheson, for example, expressed the bandwagoning image that underlay American containment strategy, warning the U.S. cabinet in 1947 that, «if Greece fell within the Russian orbit, not only Turkey would be affected but also Italy, France, and the whole of Western Europe».¹⁶

Επομένως, υπήρχε ο κίνδυνος χωρίς την αμερικανική βοήθεια, η Ελλάδα να εξαναγκασόταν να ακολουθήσει την πολιτική του *bandwagonism* και να υποτασσόταν στην ΕΣΣΔ. Ο κίνδυνος απόσπασης της Ελλάδας, είτε με απειλές είτε με επιθέσεις φιλίας, επανερχόταν στη δυτική αντίληψη κινδύνου, καθ' όλη την υπό εξέταση

¹² R. L. Schweller, 'Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In', *International Security*, 19 (1994) 72-107:75; S. M. Walt, *The Origins of Alliance* (Ithaca & London: Cornell University Press, 1987), 21-22.

¹³ Ο Waltz αναφέρει ότι πρώτος ο Stephen Van Evera χρησιμοποίησε τον όρο '*bandwagonism*' ως αντίθετο του '*balancing*'. K. N. Waltz, *Theory of International Politics* (United States: McGraw-Hill, 1979), 126.

¹⁴ 'Balancing is defined as allying with others against the prevailing threat·bandwagoning refers to alignment with the source of danger. Thus two distinct hypotheses about how states will select their alliance partners can be identified on the basis of whether the states ally against or with the principal external threat'. Walt, *Origins of Alliances*, 17; Schweller, 'Bandwagoning for Profit', 80.

¹⁵ Schweller, 'Bandwagoning for Profit', 78.

¹⁶ Ο.π., 73.

περίοδο. Ως εκ τούτου, η πολιτική της ισορροπίας για την Ελλάδα ήταν η φυσική επιλογή.

Ειδικά στις αρχές του Ψυχρού Πολέμου, η πολιτική της ουδετερότητας δεν αποτελούσε ουσιαστική επιλογή για τα μικρά κράτη, αφού απέκτησε αξία κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960 με το Κίνημα των Αδεσμεύτων. Το ερώτημα στην προκειμένη περίπτωση είναι κατά πόσον η Ελλάδα επέλεξε την πολιτική της βάσει της ισορροπίας της ισχύος έναντι κάποιας δύναμης, σύμφωνα με τη θεωρία του K. Waltz ή έναντι της απειλής, όπως ορίζεται από τον S. Walt. Στη συγκεκριμένη περίπτωση η Ελλάδα ισορροπούσε έναντι της απειλής, αφού τόσο ο κομμουνισμός όσο και η Βουλγαρία συνιστούσαν απειλή για τη χώρα.

Η Jeanne Hey (βασιζόμενη στην προσέγγιση του Rosenau), υποστηρίζει ότι για την ερμηνεία της συμπεριφοράς των μικρών κρατών είναι χρήσιμη η ανάλυση της εξωτερικής τους πολιτικής σε τρία επίπεδα: συστημικό ('system level'), πολιτειακό ('state level'), και σε επίπεδο προσωπικοτήτων ('individual level').¹⁷ Παρότι χρήσιμη, αυτή η αναλυτική μέθοδος δεν είναι αποτελεσματική για τις ανάγκες της παρούσας διατριβής. Για τον λόγο αυτόν δεν αναλύονται οι εγχώριοι παράγοντες ούτε και ο ρόλος προσωπικοτήτων στον σχεδιασμό της πολιτικής. Αντικείμενο δεν είναι η μελέτη της γενικότερης εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας, ως μικρής δύναμης, αλλά ο διάλογος της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής με την πολιτική της μεγάλης δύναμης, εν προκειμένω των ΗΠΑ, σε σχέση με έναν συγκεκριμένο τομέα της εξωτερικής πολιτικής της πρώτης.

Εν αντιθέσει, το πολύπλοκο σύστημα προ και κατά τη διάρκεια του Β' ΠΠ, επέτρεπε την εναλλαγή συμμάχων. Εύστοχα, ο Kenneth Waltz παρατηρεί ότι η ύπαρξη πολλών δυνάμεων οδηγεί τους συμμάχους σε «τυχοδιωκτικές» συμπεριφορές, επιφέροντας την αποσταθεροποίηση και την ανασφάλεια του διεθνούς συστήματος.¹⁸ Η αλλαγή από το πολυμερές σύστημα στο διπολικό, άλλαξε άρδην τις σχέσεις μεταξύ των αδύναμων κρατών και των μεγάλων δυνάμεων. Σε αυτό ακριβώς το πλαίσιο, πρέπει να ερμηνεύσει κανείς την ελληνική εξωτερική πολιτική. Πλέον, η εξωτερική πολιτική κάθε κράτους ξεφεύγει από τα στεγανά της εθνικής πολιτικής και εντάσσεται στο πλαίσιο της ευρύτερης συμμαχικής. Ως εκ τούτου, η ελληνική κυβέρνηση, ακολουθώντας τη ρητορική του ανταγωνισμού Δύσης–Ανατολής, θέτει

¹⁷ Hey, 'Introducing Small State Foreign Policy', 9-10.

¹⁸ Βαληνάκης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική*, 14. Waltz, 'The stability of a Bipolar World', 881-909.

τον «από βορρά κίνδυνο» ως προτεραιότητα της εξωτερικής της πολιτικής, ιδιαίτερα κατά την ακμή του Ψυχρού Πολέμου. Όταν ο Ψυχρός Πόλεμος φτάνει στην ύφεση, τα μικρότερα κράτη βρίσκουν τον χώρο να προβάλουν τις εθνικές τους αξιώσεις.¹⁹

Δεν πρέπει να λησμονούμε το γεγονός, ότι η σύγχρονη ελληνική εξωτερική πολιτική και ο σχεδιασμός της έλκει τις ρίζες της στον 19^ο αιώνα και στις ιστορικές συγκυρίες που δημιούργησαν το ελληνικό κράτος. Από την στιγμή της εγκαθίδρυσής του το 1830, το ελληνικό βασίλειο ταλαντευόταν μεταξύ των αλυτρωτικών του επιδιώξεων για την εκπλήρωση της Μεγάλης Ιδέας, αλλά και της υποταγής στις επεμβατικές διαθέσεις των Μεγάλων Δυνάμεων, που υπαγορευόταν από την οικονομική και στρατιωτική εξάρτηση της χώρας.²⁰ Χαρακτηριστικά παραδείγματα εμπλοκής των Μεγάλων Δυνάμεων αποτελούν ο αποκλεισμός του Πειραιά κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού Πολέμου (1854-1857) από τη Βρετανία και τη Γαλλία, το Κρητικό ζήτημα (1897), ο συμμαχικός αποκλεισμός του Πειραιά το 1917, αλλά και η ανάμειξη των Βρετανών στα Δεκεμβριανά (1944-1945).

Τα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια, η ελληνική πολιτική καθοριζόταν από προβλήματα που απειλούσαν την ίδια την ύπαρξη του κράτους. Αυτά αφορούσαν τόσο στην εξωτερική ασφάλεια και άμυνα της χώρας, όσο και στην εσωτερική εμπέδωση της πολιτικής και κοινωνικής σταθερότητας, καθώς και στο ζήτημα της οικονομικής ανάκαμψης.²¹ Τη λύση στα ανωτέρω ζητήματα έδωσαν οι ΗΠΑ. Ως εκ τούτου, οι παράγοντες που καθορίζουν την ελληνική εξωτερική πολιτική την περίοδο αυτή είναι η οικονομική της εξάρτηση από τη Δύση και η ανεπάρκεια οικονομικών πόρων.²²

Όλα αυτά καθιστούσαν τη χάραξη της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής δύσκαμπτη και εξαρτημένη από τον συμμαχικό παράγοντα. Οι ελληνικές κυβερνήσεις οδηγήθηκαν κατά τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου σε εδαφικές παραχωρήσεις, όπως παραχώρηση βάσεων, προς τους δυτικούς εταίρους για συμμαχικούς σκοπούς με αντάλλαγμα την εξασφάλιση οικονομικής βοήθειας.²³ Η εμπλοκή των δυτικών συμμάχων φαίνεται να «κακόμαθε» την ελληνική ηγεσία, που πίστεψε ότι θα μπορούσε να βασιστεί στα δυτικά συμφέροντα στην περιοχή,

¹⁹ Βαληνάκης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική*, 15.

²⁰ Couloumbis, 'Defining Greek Foreign Policy Objectives', 21-48.

²¹ Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι*, 83.

²² Βαληνάκης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική*, 17-18.

²³ Ο.π.

προκειμένου να λύσει εσωτερικά προβλήματα.²⁴ Παρόλα αυτά, η ελληνική εξωτερική πολιτική δεν άλλαξε ριζικά, αλλά εξελίχθηκε στη βάση της, της διαμορφώθηκε μετά τη μικρασιατική καταστροφή, και στόχευε πρωτίστως στη διατήρηση της εθνικής ανεξαρτησίας και ακεραιότητας.²⁵

Η έναρξη του Ψυχρού Πολέμου και η Ελλάδα

Η Ελλάδα βγήκε από τον Β΄ ΠΠ και την κατοχή κατεστραμμένη, ενώ ο Εμφύλιος Πόλεμος,²⁶ που ακολούθησε, δυσχέρανε περαιτέρω την ήδη εξαντλημένη οικονομία της, με αποτέλεσμα την στροφή των ελληνικών κυβερνήσεων προς τη Δύση. Η Ελλάδα, αν και ανέκαθεν μια αδύναμη χώρα, εντούτοις συγκεντρώνει το ενδιαφέρον των Μεγάλων Δυνάμεων διαχρονικά, λόγω της καίριας γεωστρατηγικής της θέσης. Παραδοσιακά, η Ελλάδα τελούσε υπό την «προστασία» της Βρετανίας. Το γεγονός αυτό, επιβεβαιώθηκε με τη «Συμφωνία των Ποσοστών», τη λεγόμενη «Συμφωνία της Χαρτοπετσέτας». Συγκεκριμένα, κατά τη συνάντηση Τσώρτσιλ–Στάλιν τον Οκτώβριο του 1944, οι δύο άνδρες καρπώθηκαν τα λάφυρα του πολέμου, μοιράζοντας σε σφαίρες επιρροής τα Βαλκάνια.²⁷ Ο Τσώρτσιλ αποδέχτηκε την κυριαρχία του Στάλιν στην Ανατολική Ευρώπη και προσπάθησε να διασφαλίσει τα βρετανικά συμφέροντα σε Μεσόγειο και Αίγυπτο.²⁸ Για τον λόγο αυτόν, η Ελλάδα συμπεριλήφθηκε στη βρετανική σφαίρα, κάτι που έγινε αποδεκτό από τον Στάλιν, αναγνωρίζοντας τα ζωτικά συμφέροντα των Βρετανών στη χώρα.²⁹ Ουσιαστικά, οι δύο άνδρες

²⁴ B. R. Kuniholm, *The Origins of the Cold War in the Near East: Great Power Conflict and Diplomacy in Iran, Turkey and Greece* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1994), 355.

²⁵ Κ. Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1945-1981* (Αθήνα: Εστία, 2001), 11-13.

²⁶ Υπάρχουν τρία διαφορετικά κύματα σκέψης όσον αφορά τον Εμφύλιο Πόλεμο. Η «ορθόδοξη σχολή», αντιμετώπισε τη σύγκρουση ως μια ηρωική απόπειρα των φιλοδυτικών δημοκρατικών δυνάμεων να αποσπάσουν την Ελλάδα από τον κομμουνισμό. Από την άλλη, η «αναθεωρητική σχολή», η οποία κορυφώθηκε με την ανατροπή της Χούντας των Συνταγματαρχών, επιδίωξε την αναθεώρηση της παραδοσιακής σχολής. Ως εκ τούτου, στιγμάτισε τους νικητές ως πειθήνια όργανα των Αγγλοαμερικάνων, που κατέπνιξαν τη γνήσια λαϊκή επανάσταση. Τέλος, η «μεταναθεωρητική σχολή», απέφυγε τις μανιχαϊστικές ερμηνείες και επεσήμανε τις τραγικές οικονομικές συνθήκες, καταδεικνύοντας την ανεπάρκεια της ηγεσίας και των δύο πλευρών. Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*.

²⁷ Στη βρετανική σφαίρα επιρροής αποδιδόταν η Ελλάδα σε ποσοστό 90%, ενώ στη Σοβιετική σφαίρα η Ρουμανία και η Βουλγαρία με ποσοστά 90% και 75% αντίστοιχα. Στη Γιουγκοσλαβία και την Ουγγαρία οι σφαίρες επιρροής θα μοιράζονταν μεταξύ των δύο δυνάμεων 50-50. Χ. Κίσιγκερ, *Διπλωματία* (Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη, 1995), 462.

²⁸ A. Best et al., *International History of the Twentieth Century and Beyond* (London; New York: Routledge, 2008), 209.

²⁹ S. Rajak, 'The Cold War in the Balkans, 1945-1956', in M. P. Leffler & O. A. Westad (eds.) *The Cambridge History of the Cold War: Volume I, Origins* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 198-220.

προσπάθησαν να λύσουν στη συνάντησή τους ιστορικά προβλήματα των δύο χωρών στην περιοχή.³⁰

Τον Μάρτιο του 1946, ο Τσώρτσιλ (ως αρχηγός αντιπολίτευσης) χρησιμοποίησε τον όρο «σιδηρούν παραπέτασμα» ('iron curtain') προκειμένου να δείξει το μέγεθος του σοβιετικού κινδύνου. Ο Τσώρτσιλ αναφερόταν στην εγκατάσταση κομμουνιστικών κυβερνήσεων στις χώρες της σοβιετικής σφαίρας επιρροής, αλλά και στη σοβιετική ζώνη κατοχής στη Γερμανία. Ο όρος αυτός ταυτίστηκε με τον διαχωρισμό της υφηλίου στους δύο συνασπισμούς.³¹ Παράλληλα, το «Μακρύ Τηλεγράφημα» ('Long Telegram') του Τζορτζ Κένναν, τον Φεβρουάριο του 1946, επηρέασε την αμερικανική εξωτερική πολιτική σε σχέση με την αντιμετώπιση της ΕΣΣΔ αλλά και γενικότερα του κόσμου, σηματοδοτώντας τη γένεση της «στρατηγικής της ανάσχεσης» ('containment policy').³² Παράλληλα, ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος προβλημάτισε τη Δύση για το ενδεχόμενο επανάληψης των γεγονότων του Ιράν (πριν καταλήξουν στη διευθέτηση του ζητήματος) και την πιθανότητα μετατροπής της ελληνικής Μακεδονίας σε ένα νέο «Αζερμπαϊτζάν»³³ στη Βαλκανική.³⁴

Μετά τον Β΄ ΠΠ, η Αμερική δεν είχε καμία διάθεση να συμμετέχει στην ανοικοδόμηση της Γηραιάς Ηπείρου. Μάλιστα, ο Ρούσβελτ δήλωσε σχετικά:

Δε θέλω οι Ηνωμένες Πολιτείες να επωμιστούν το μεταπολεμικό φορτίο ανοικοδόμησης της Γαλλίας, της Ιταλίας και των Βαλκανίων. Δεν είναι κάτι που εντάσσεται στα καθήκοντά μας από μια απόσταση 5500 χιλιομέτρων. Είναι σαφώς καθήκον των Βρετανών και ενδιαφέρει τη Μεγάλη Βρετανία πολύ περισσότερο από εμάς.³⁵

Ωστόσο, τα οικονομικά προβλήματα που αντιμετώπιζε η Βρετανία το 1947, καθιστούσαν αδύνατη τη συνέχιση χορήγησης οικονομικής βοήθειας, τόσο προς την Ελλάδα όσο και προς την Τουρκία. Παράλληλα, οι περιπέτειές της σε Παλαιστίνη και

³⁰ B. R. Kuniholm, *Origins of Cold War in Near East: Great Power Conflict and Diplomacy in Iran, Turkey, and Greece* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1980), 125.

³¹ Κίσιγγκερ, *Διπλωματία*, 494· J. O. Iatrides, 'Greece and the Birth of Containment: An American Perspective', in S. Rajak et al., *The Balkans in the Cold War* (London: Palgrave Macmillan, 2017), 3-28.

³² Κίσιγγκερ, *Διπλωματία*, 499-527· Best et al., *International History*, 224-229.

³³ Η Ιρανική Κρίση του 1946 (ή Κρίση του Αζερμπαϊτζάν) ήταν μια από τις πρώτες σοβαρές κρίσεις του Ψυχρού Πολέμου. Ο Στάλιν δεν απέσυρε τα στρατεύματά του από το Βόρειο Ιράν μετά τον Β΄ ΠΠ, όπως προνοούσε προγενέστερη συμφωνία. Ταυτόχρονα, ενίσχυσε αυτονομιστικά κινήματα στο Βόρειο Ιράν, με αποτέλεσμα τη μονομερή ανακήρυξη της αυτονομίας της βραχύβιας Κυβέρνησης του Αζερμπαϊτζάν (Azerbaijan People's Government). Η Κρίση έληξε τον Δεκέμβριο του 1946.

³⁴ Kuniholm, *Origins of Cold War in Near East*, 404.

³⁵ Κίσιγγκερ, *Διπλωματία*, 442.

Ινδία το ίδιο διάστημα δεν επέτρεπαν στη Βρετανία την άσκηση της επιρροής της αποτελεσματικά. Έτσι, τον Φεβρουάριο του 1947 η βρετανική κυβέρνηση υπό τον Clement Attlee ενημέρωσε τις ΗΠΑ ότι από τον επόμενο μήνα δεν θα μπορούσε να συνεισφέρει ούτε οικονομικά ούτε στρατιωτικά στην Ελλάδα και στην Τουρκία.³⁶ Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τις τάσεις ηγεμονισμού της ΕΣΣΔ στη Γερμανία, στην Ανατολική Ευρώπη και στη Μέση Ανατολή, έφερε τις ΗΠΑ αντιμέτωπες με μια ιδιαίτερα άβολη κατάσταση, η οποία δεν τους άφηνε περιθώρια να μην επέμβουν.³⁷

Το βρετανικό «τελεσίγραφο», καθώς και το ελληνικό αίτημα προς τις ΗΠΑ για βοήθεια, είχαν ως αποτέλεσμα την ανάληψη από την Ουάσιγκτον του παραδοσιακού ρόλου του Λονδίνου στην Ελλάδα.³⁸ Ως εκ τούτου, η Ελλάδα και η Τουρκία αποτελούν το μέρος από το οποίο γεννήθηκε η αμερικανική πολιτική της ανάσχεσης μέσω της εξαγγελίας του Δόγματος Τρούμαν (12 Μαρτίου 1947).³⁹ Το 1947, με την εξαγγελία του Δόγματος Τρούμαν και ακολούθως του Σχεδίου Μάρσαλ,⁴⁰ η οικονομική εξάρτηση της Ελλάδας από τη Δύση επισφραγίστηκε. Μέχρι και το 1952, μέσω της αμερικανικής οικονομικής βοήθειας, η Ελλάδα έλαβε γύρω στο 1 δισεκατομμύριο δολάρια.⁴¹ Αξίζει να σημειωθεί ότι η Ελλάδα ήταν το μοναδικό κράτος που έλαβε τη βοήθεια μέσω του Σχεδίου Μάρσαλ, ενόσω τελούσε υπό

³⁶ Rajak, 'Cold War in Balkans', 203-208.

³⁷ Επισημαίνεται ότι είναι σχεδόν αδύνατο να μην γνώριζε εκ των προτέρων η αμερικανική ηγεσία για τα προβλήματα που αντιμετώπιζε η Βρετανία. Ως εκ τούτου, το τελεσίγραφο της Βρετανίας είχε ως στόχο αφενός να αναδείξει ότι τα ζητήματα ασφαλείας που αντιμετώπιζαν η Ελλάδα και η Τουρκία συνδέονταν και αφετέρου να προκαλέσει στους Αμερικανούς ιθύνοντες την εντύπωση ότι έρχονταν αντιμέτωποι με μια κρίση για την οποία έπρεπε να λάβουν άμεσες αποφάσεις. J. O. Iatrides, 'The United States and Greece in the twentieth century', in T. A. Coulombis et al. (eds.), *Greece in the twentieth century* (London: Frank Cass, 2003), 69-109; J. O. Iatrides, *Balkan Triangle: Birth and Decline of an Alliance across Ideological Boundaries* (Paris: Mouton, 1968), 44-45.

³⁸ Best et al., *International History*, 224-229.

³⁹ Το Δόγμα Τρούμαν ήταν η πολιτική του Αμερικανού προέδρου Χάρρυ Τρούμαν για παροχή οικονομικής και στρατιωτικής βοήθειας στην Ελλάδα και στην Τουρκία, για να μπορέσουν να αντισταθούν στον κομμουνιστικό κίνδυνο. Ακολουθήθηκε από το Σχέδιο Μάρσαλ. Βλ., V. Coufoudakis, 'Greece, the Balkans and Issues of Security and Cooperation in the Eastern Mediterranean', in A. Theophanous & V. Coufoudakis (eds.), *Security and Cooperation in the Eastern Mediterranean* (Nicosia: Intercollege Press, 1997), 123; Best et al., *International History*, 224-229; Iatrides, 'Greece and Birth of Containment', 3-28.

⁴⁰ Το Σχέδιο Μάρσαλ, επισήμως European Recovery Program (ERP), εξαγγέλθηκε στις 5 Ιουνίου 1947 από τον Αμερικανό Υπουργό Εξωτερικών, George C. Marshall. Στόχος του να προσφέρει οικονομική βοήθεια στις χώρες της Ευρώπης για την ανοικοδόμησή τους. Στο πρόγραμμα συμμετείχαν δεκαπέντε χώρες (Αυστρία, Βέλγιο, Γαλλία, Δανία, Δυτική Γερμανία, Ελβετία, Ισλανδία, Ιταλία, Κάτω Χώρες, Λουξεμβούργο, Μεγάλη Βρετανία, Νορβηγία, Σουηδία, Τουρκία) και έλαβαν πάνω από 13 δις δολάρια την περίοδο 1948-1952. Το σχέδιο Μάρσαλ είχε ως στόχο να αναχαιτίσει την άνοδο των κομμουνιστικών κομμάτων στη Δυτική Ευρώπη, ενώ ταυτόχρονα ενίσχυε τον ηγετικό ρόλο των ΗΠΑ στη Γηραιά Ήπειρο. Οι χώρες του ανατολικού μπλοκ απέρριψαν το σχέδιο. Best et al., *International History*, 224-229.

⁴¹ Βαληνάκης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική*, 43-45.

καθεστώς εμφυλίου.⁴² Συνολικά, η βοήθεια που δόθηκε στην Ελλάδα μέσω του Σχεδίου Μάρσαλ ανήλθε στα 1.7 δις δολάρια σε οικονομική βοήθεια και 1.3 δις σε στρατιωτική από το 1947 μέχρι και τη δεκαετία του 1960.⁴³

Το πολιτικό, στρατηγικό και πολιτιστικό αποτύπωμα του σχεδίου Μάρσαλ ξεπερνά την οικονομική του σημασία, αν και συχνά αποτελεί σημείο διαφωνίας από τους μελετητές.⁴⁴ Για τους Αμερικανούς ιθύνοντες, η Ευρώπη έπρεπε πάση θυσία να ξεπεράσει τις συνέπειες του πολέμου και ως εκ τούτου η οικονομική ανασυγκρότηση θεωρήθηκε ως το καλύτερο αντίδοτο στις αριστερίζουσες τάσεις.⁴⁵ Πράγματι, η σημασία του για την Ελλάδα υπήρξε κομβική, αφού οδήγησε στην υπαγωγή της Ελλάδας στην Αμερική. Σύμφωνα με την αμερικανική ρητορική, το Δόγμα Τρούμαν αποσκοπούσε στην υποστήριξη της Ελλάδας έως ότου μπορέσει να γίνει μια ανεξάρτητη δημοκρατία. Στην πραγματικότητα όμως,

the overriding objective would not be to assist Greece to become a democracy on the American model but to defeat the forces of revolution, whether internal or external, which were seen as threatening to bring Greece into the Soviet orbit.⁴⁶

Πέραν της οικονομικής ανασυγκρότησης της Ευρώπης, έμελλε να κατοχυρωθεί και η ασφάλειά της. Για τον σκοπό αυτό δημιουργήθηκε το 1949, στον απόηχο του πραξικοπήματος στην Τσεχοσλοβακία (1948), ο Οργανισμός Βορειοατλαντικού Συμφώνου (North Atlantic Treaty Organization-NATO).⁴⁷ Το NATO επικύρωσε τον οικονομικό και πολιτικό διαχωρισμό της Ευρώπης, αφού τα μέλη του μοιράζονταν το ίδιο πολιτικό σύστημα.⁴⁸ Η δημιουργία του προκάλεσε τη φρενίτιδα του Στάλιν, που έσφιξε τον κλοιό ελέγχου των κρατών της Ανατολικής Ευρώπης.⁴⁹

Η περίοδος 1944-1948, υπήρξε καθοριστική για τα κράτη της ανατολικής Ευρώπης. Δεν μπορούμε να παραβλέψουμε την άνοδο των κομμουνιστικών

⁴² Σβολόπουλος, *Ελληνική εξωτερική πολιτική*, 25-29.

⁴³ J. S. Koliopoulos & T. M. Veremis, *Modern Greece: History since 1821* (Chichester: Wiley-Blackwell, 2009), 127.

⁴⁴ W. Hitchcock, 'The Marshall Plan and the creation of the West', in M. P. Leffler & O. A. Westad (eds.) *The Cambridge History of the Cold War*, 166.

⁴⁵ 'Economic recovery was considered the best antidote to leftist political tendencies'. Best et al., *International History*, 227.

⁴⁶ J. O. Iatrides, 'American Attitudes Toward the Political System of Postwar Greece', in T. A. Coulombis & J. O. Iatrides (eds.), *Greek American Relations*, 63.

⁴⁷ NATO (North Atlantic Treaty Organization), δημιουργήθηκε στις 4 Απριλίου 1949, από 12 χώρες (Βέλγιο, Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία, Δανία, Η.Π.Α., Ισλανδία, Ιταλία, Καναδάς, Λουξεμβούργο, Νορβηγία, Ολλανδία, Πορτογαλία). Το 1952 προσχώρησαν η Ελλάδα και η Τουρκία και το 1955 η Δυτική Γερμανία.

⁴⁸ Best et al., *International History*, 228.

⁴⁹ Κίσινγκερ, *Διπλωματία*, 511.

κινήματων στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης μετά τον πόλεμο. Στη Γιουγκοσλαβία ο Τίτο με το κόμμα του (Λαϊκό Μέτωπο) είχε ήδη αναδειχθεί ως ηγέτης της αντίστασης κατά των Γερμανών. Μετά από τις εκλογές του 1945, τις οποίες κέρδισε με συντριπτική πλειοψηφία, ο Τίτο εκδιώξε τον βασιλιά και ανακήρυξε τη δημιουργία της Ομοσπονδιακής Λαϊκής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας (31 Ιανουαρίου 1946). Παρόμοια διαδρομή ακολούθησε και η Αλβανία. Ο Ενβέρ Χότζα, ο οποίος πολέμησε εναντίον των Ναζί, μετά την απελευθέρωση της Αλβανίας από τους Γερμανούς, πέτυχε την εκθρόνιση του Βασιλιά Ζογκ, κηρύσσοντας το 1946 την Αλβανία ως Λαϊκή Δημοκρατία.⁵⁰

Στη Βουλγαρία, το κομμουνιστικό κόμμα τέθηκε επικεφαλής κυβέρνησης συνασπισμού το 1946 και τον επόμενο χρόνο κατάφερε να εξαφανίσει την αντιπολίτευση και να δημιουργήσει νέο σύνταγμα με βάση τις αρχές του κομμουνισμού. Η περίπτωση της Βουλγαρίας είναι ιδιαίτερη, αφού από σύμμαχος των Δυνάμεων του Άξονα, βρέθηκε να αποχωρεί μονομερώς από τη συμμαχία με τους Ναζί λίγο πριν τη λήξη του πολέμου (αφού η πλάστιγγα έγειρε προς τους Συμμάχους) και τελικά να κηρύσσει τον πόλεμο εναντίον της Γερμανίας. Στο μεταξύ οι Σοβιετικοί ήδη προέλαυναν προς τη Βουλγαρία, με αποτέλεσμα η Σόφια να βρεθεί σε πόλεμο ταυτόχρονα με τη Γερμανία και την ΕΣΣΔ για κάποιες μέρες, μέχρι και την είσοδο του κόκκινου στρατού στη βουλγαρική πρωτεύουσα στις 16 Σεπτεμβρίου 1944. Στη συνέχεια με αριστερό πραξικόπημα, εκδιώχθηκαν οι φασίστες από τη χώρα και τελικά η Σόφια εντάχθηκε στο στρατόπεδο των Συμμάχων μέχρι το τέλος του πολέμου.⁵¹ Μάλιστα, η Βουλγαρία είναι η μοναδική χώρα που διατήρησε κτήση που απέκτησε από τον Β΄ ΠΠ (Νότια Δοβρουτσά). Εν αντιθέσει, στα κράτη της Βορειοανατολικής Ευρώπης, η εγκατάσταση κομμουνιστικών καθεστώτων επήλθε χάρη στην παρουσία του κόκκινου στρατού.⁵²

Το 1947, ο Στάλιν προχώρησε στη δημιουργία της Κομινφόρμ,⁵³ ενός οργανισμού για τη συνεργασία των κομμουνιστικών κρατών της Ευρώπης. Στην πορεία, οι εθνικές οικονομίες των κομμουνιστικών χωρών της Ανατολικής Ευρώπης

⁵⁰ R. J. Crampton, *Eastern Europe in the Twentieth Century* (London and New York: Routledge, 1994), 211-239.

⁵¹ Ο.π., 207-209, 225-228.

⁵² Best et al., *International History*, 220-229· Ε. Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου* (Αθήνα: Πατάκης, 2001), 77-85.

⁵³ Cominform (Communist Information Bureau), οργανισμός ομπρέλα που συνέδεε τα κομμουνιστικά κόμματα μεταξύ τους, υπό την ηγεσία της ΕΣΣΔ. Δημιουργήθηκε το 1947 και λειτούργησε μέχρι και το 1956 οπότε και διαλύθηκε. Best et al., *International History*, 220-229.

υποτάχθηκαν στη σοβιετική οικονομία και εντάχθηκαν στη COMECON,⁵⁴ μέσω της οποίας η ΕΣΣΔ έλεγχε το εμπόριο και τη βιομηχανία. Τα σώματα ασφαλείας τους συνεργάζονταν επίσης στενά με αυτά της ΕΣΣΔ.⁵⁵ Μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1940, τα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης εξελίχθηκαν σε μικρογραφίες της ΕΣΣΔ. Αυτές οι εξελίξεις θορύβησαν τη Δύση που πίστευε ότι ο Στάλιν εκτελούσε ένα καλά ενορχηστρωμένο σχέδιο για κατάκτηση του κόσμου και την εξάπλωση του κομμουνισμού.

Σύγχρονες μελέτες, κάνοντας χρήση και των σοβιετικών αρχείων, οδηγούνται στο συμπέρασμα ότι ο Στάλιν δεν είχε κάποιο σχέδιο για την Ανατολική Ευρώπη την περίοδο 1947-1948. Η μεταπολεμική πολιτική του Στάλιν ήταν βαθιά επηρεασμένη από ιδεολογικούς και ιστορικούς παράγοντες, αλλά και από το αίσθημα της ανασφάλειας. Η Ανατολική Ευρώπη υπήρξε το σημείο προσβολής της ΕΣΣΔ από τα χιτλερικά στρατεύματα. Για τον λόγο αυτόν, ο Στάλιν επιχείρησε να τη μετατρέψει σε μια περιοχή ανάχωμα. Ο Στάλιν ήταν όντως αποφασισμένος να διατηρήσει την περιοχή στη σφαίρα επιρροής του. Εξάλλου, θεωρούσε ότι οι χώρες που απελευθερώθηκαν με τη βοήθεια του κόκκινου στρατού από τους Ναζί, έπρεπε να διατηρηθούν υπό την επιρροή του αλλά και να αποκτήσουν το κομμουνιστικό πολιτικό σύστημα.⁵⁶ Η σταδιακή εγκαθίδρυση κομμουνιστικών καθεστώτων σε συνδυασμό με σοβιετικές κινήσεις για εξασφάλιση των συνόρων της ΕΣΣΔ, θορύβησαν τις ΗΠΑ. Η κυβέρνηση Τρούμαν, θεώρησε τότε την ανοικοδόμηση της Ευρώπης ως απαραίτητη για τη διασφάλιση της ειρήνης.⁵⁷

Προβλήματα ασφαλείας και Βόρειοι γείτονες

Η Ελλάδα βγήκε από τον Β΄ ΠΠ χωρίς να λύσει τα προβλήματά της με τα βόρεια γειτονικά κράτη. Κατά τη διάρκεια του πολέμου, η Ελλάδα γνώρισε την τριπλή κυριαρχία από τις δυνάμεις του Άξονα, με τη Βουλγαρία να καταλαμβάνει για τρίτη φορά μέσα σε μισό αιώνα τον ελληνικό βορρά και συγκεκριμένα, την ελληνική Μακεδονία και Θράκη. Το τέλος του πολέμου δεν συνοδεύτηκε από την άμεση αποχώρηση των βουλγαρικών στρατευμάτων από την Ελλάδα, αφού η Σόφια επιχειρούσε να διατηρήσει τα κεκτημένα του πολέμου στηριζόμενη στη νέα της

⁵⁴ Council for Mutual Economic Assistance, οικονομικός οργανισμός υπό σοβιετική ηγεσία που δημιουργήθηκε το 1949.

⁵⁵ Best et al., *International History*, 220-229.

⁵⁶ Ό.π., 209-210.

⁵⁷ Ό.π., 216-229.

σύμμαχο, την ΕΣΣΔ. Μάλιστα, η εκκένωση των περιοχών κατέστη δυνατή μόνο κατόπιν βρετανικών πιέσεων.⁵⁸

Η γεωγραφική θέση της Ελλάδας την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, την καθιστούσε ιδιαίτερα ευάλωτη. Συγκεκριμένα, ως αναπόσπαστο κομμάτι των Βαλκανίων, την πυριτιδαποθήκη της Ευρώπης και πεδίο ανταγωνισμού των Μεγάλων Δυνάμεων, η Ελλάδα αποτελούσε το αδύναμο σημείο στον δυτικό συνασπισμό. Το συνολικό μήκος των χερσαίων συνόρων της Ελλάδας φθάνει τα 1248 χλμ. Συγκεκριμένα, τα σύνορα Ελλάδας-Αλβανίας φθάνουν τα 246 χλμ., παρόμοια με τα ελληνογιουγκοσλαβικά που φθάνουν τα 256 χλμ. Στα βορειοανατολικά, τα σύνορα της Ελλάδας με την Τουρκία αγγίζουν τα 215 χλμ. Τέλος, η ελληνοβουλγαρική μεθόριος αποτελεί και το μεγαλύτερο μέρος των βόρειων συνόρων της Ελλάδας, αφού αγγίζει τα 531,5 χλμ.⁵⁹ Επομένως, τα γεωγραφικά δεδομένα δημιουργούσαν στην Ελλάδα ένα μείζον στρατηγικό μειονέκτημα. Η ανάγκη της να προστατεύει μια μεγάλη σε μήκος έκταση συνοδευόταν και από την έλλειψη του απαραίτητου στρατηγικού βάθους.

Στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων (1946), η Ελλάδα, όντας μέλος της νικήτριας πλευράς, εξέφρασε τις εδαφικές της διεκδικήσεις σε βάρος της Βουλγαρίας (Βόρεια Θράκη), της Αλβανίας (Βόρεια Ήπειρος) και της Ιταλίας (Δωδεκάνησα), βασιζόμενη σε ιστορικά κριτήρια, ενώ ζήτησε αναπροσαρμογή συνόρων ούτως ώστε να αποκτήσει σύνορο υπερασπίσιμο σε εξωτερικές επιβουλές. Ωστόσο, στο ίδιο συνέδριο ήρθε αντιμέτωπη με τις διεκδικήσεις της Βουλγαρίας και της Γιουγκοσλαβίας σε βάρος της, που τις αιτιολογούσαν με οικονομικά κριτήρια κυρίως.⁶⁰ Εν τέλει, το ελληνικό αίτημα εισακούστηκε μόνον όσον αφορά στην περιοχή των Δωδεκανήσων, η οποία αποτελεί την τελευταία εδαφική επέκταση της Ελλάδας από τη δημιουργία της το 1830. Η περίοδος που ακολούθησε μπορεί να χαρακτηριστεί περισσότερο ως περίοδος διατήρησης συνόρων και όχι ως επέκτασης, παρά τα εθνικά αιτήματα της Ελλάδας για τη Βόρεια Ήπειρο και την Κύπρο.⁶¹

⁵⁸ G. Kazamias, “The Usual Bulgarian Stratagems”: The Big Three and the End of the Bulgarian Occupation of Greek Eastern Macedonia and Thrace, September–October 1944’, *European History Quarterly*, 29 (1999) 323-347.

⁵⁹ Η. Π. Δημητρακόπουλος, *Τα χερσαία σύνορα της Ελλάδος* (Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Βαλκανικών Σπουδών, 1991).

⁶⁰ T. Dragostinova, ‘On “Strategic Frontiers”: Debating the Borders of the Post–Second World War Balkans’, *Contemporary European History*, 27 (2018) 387-411.

⁶¹ Βαληνάκης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική*, 16.

Παρόλα αυτά, οι αναθεωρητικές τάσεις της Βουλγαρίας και της Γιουγκοσλαβίας, όπως εκδηλώθηκαν στο Συνέδριο Ειρήνης των Παρισίων, αποτελούσαν τον αμεσότερο κίνδυνο για την Ελλάδα. Οι ελληνικές κυβερνήσεις βρέθηκαν στη δυσάρεστη θέση όχι μόνο να μην αποκομίζουν εδαφικό κέρδος, αλλά και να πρέπει να υπερασπιστούν τα σύνορά τους από τους επιτιθέμενους. Το γεγονός αυτό κατέστησε σαφές στην ελληνική σκέψη, ότι τα βόρεια κομμουνιστικά κράτη συνέχιζαν να έχουν αναθεωρητικές τάσεις. Η φοβία αυτή επιβεβαιώθηκε με την στήριξη των Ελλήνων ανταρτών από τα Τίρανα, το Βελιγράδι και τη Σόφια κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου.

Η βοήθεια σε υλικό και οικονομικό επίπεδο που προσέφεραν τα τρία κομμουνιστικά κράτη στους Έλληνες κομμουνιστές έλαβε τεράστιες διαστάσεις.⁶² Η ελληνική κυβέρνηση κατέφυγε στο Συμβούλιο Ασφαλείας του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) στις 3 Δεκεμβρίου 1946, υποστηρίζοντας ότι οι βόρειες συνορεύουσες χώρες της Ελλάδας επεμβαίνουν στις εσωτερικές υποθέσεις της χώρας, προωθώντας την υποστήριξη των ανταρτών του Ελληνικού Κινήματος Αντίστασης (ΕΑΜ). Στις 19 Δεκεμβρίου 1946, το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ αποφάσισε να στείλει Επιτροπή Διερεύνησης από εκπροσώπους κρατών του Συμβουλίου Ασφαλείας. Η επιτροπή αυτή δεν κατέληξε σε απόφαση που να λύνει το Ελληνικό ζήτημα και έτσι το παρέπεμψε στη Γενική Γραμματεία του ΟΗΕ.

Στις 21 Οκτωβρίου 1947, η Γενική Συνέλευση με το Ψήφισμα 109 (II) δημιούργησε την United Nations Special Committee on the Balkans (UNSCOB), στην οποία εννιά από τα έντεκα μέλη του Συμβουλίου Ασφαλείας έστειλαν από δύο αντιπροσώπους.⁶³ Η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ εξουσιοδότησε την Ειδική Επιτροπή για τη διατήρηση της ειρήνης και της ασφάλειας στην περιοχή. Στο πλαίσιο της UNSCOB συστάθηκαν δύο υποεπιτροπές, η πρώτη αφορούσε τον οικονομικό προϋπολογισμό της και η δεύτερη τα πολιτικά και διοικητικά της θέματα. Έδρα της επιτροπής ορίστηκε η Θεσσαλονίκη. Η UNSCOB είχε επτά βάσεις περιπολίας στα

⁶² Για τη Γιουγκοσλαβική βοήθεια προς τους αντάρτες βλέπε, Μ. Ristovič, «Το ζήτημα της Γιουγκοσλαβικής στρατιωτικής βοήθειας προς τον Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδας, 1946-1949», στο Ι. Μουρέλος και Ι. Δ. Μιχαηλίδης (επιμ.), *Ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος. Μια αποτίμηση. Πολιτικές, ιδεολογικές, ιστοριογραφικές προεκτάσεις* (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2007), 97-121.

⁶³ Η επιτροπή απαρτιζόταν με μέλη ορμώμενα από την Αυστραλία, τη Βραζιλία, την Κίνα, τις ΗΠΑ, τη Γαλλία, το Μεξικό, το Πακιστάν, την Ολλανδία, τη Βρετανία, και δύο κενές θέσεις της Πολωνίας και της ΕΣΣΔ. Η ΕΣΣΔ και η Πολωνία αρνήθηκαν να στείλουν αντιπροσώπους και να έχουν οποιαδήποτε ανάμειξη στην επιτροπή. 24/5, Αρχείο Κωνσταντίνου Τσαλδάρη (ΑΚΤ/ΙΚΚ), Αρ. Πρωτ. 24/5/28/1-4, 10 Δεκεμβρίου 1947.

βόρεια σύνορα της Ελλάδας (Ιωάννινα, Καστοριά, Φλώρινα, Κοζάνη, Θεσσαλονίκη, Καβάλα και Αλεξανδρούπολη).

Σκοπός της UNSCOB ήταν να επιβλέπει τη συμμόρφωση των τεσσάρων κυβερνήσεων (Ελλάδας, Αλβανίας, Γιουγκοσλαβίας, Βουλγαρίας) για τα εξής: για τη διακοπή της βοήθειας προς τους Έλληνες αντάρτες, τη σύναψη διπλωματικών σχέσεων με την Ελλάδα, τη σύναψη μεθοριακών συμβάσεων ελέγχου κοινών συνόρων, τη διευθέτηση προβλημάτων των προσφύγων, καθώς και τη σύναψη συμφωνιών για την εκούσια μεταφορά μειονοτήτων.⁶⁴

Η σταδιακή βελτίωση της ασφάλειας στα βόρεια σύνορα και τα αυξανόμενα κόστη σήμαναν τη μείωση των παρατηρητών από 41 μέλη σε 36 τον Απρίλιο του 1950 και τον Ιούνιο του ιδίου έτους σε 24. Η προγραμματιζόμενη μείωση του αριθμού των μελών σε 15 το 1951, αναβλήθηκε για έναν χρόνο εξαιτίας του πολέμου της Κορέας. Τελικά, η UNSCOB τερμάτισε τη λειτουργία της στις 31 Ιουλίου 1951.⁶⁵ Οι προσπάθειες για βελτίωση των σχέσεων της Ελλάδας με την Αλβανία, τη Βουλγαρία και τη Γιουγκοσλαβία είχαν οδηγήσει σε συζητήσεις το 1949. Η πρόταση όμως του Χέρμπερτ Έβατ,⁶⁶ για αναγνώριση των συνόρων προσέκρουσε στην ελληνική άρνηση να παραιτηθεί εκ των διεκδικήσεών της στην Αλβανία.⁶⁷

Ως εκ τούτου, στις απαρχές του Ψυχρού Πολέμου, η Ελλάδα έπρεπε να διαχειριστεί τις κακές της σχέσεις με τις άμεσα συνορεύουσες, Αλβανία, Βουλγαρία και Γιουγκοσλαβία, υπό τον φόβο της αναζωπύρωσης ενός νέου αντάρτικου. Ωστόσο, η Ελλάδα απολάμβανε στην περιοχή τις πολύ καλές σχέσεις που είχε με την Τουρκία από τη δεκαετία του 1930.⁶⁸ Μέχρι και τα πρώτα χρόνια του Ψυχρού Πολέμου, Αθήνα και Άγκυρα δεν είχαν μεταξύ τους σοβαρά προβλήματα, αφού είχαν «λύσει» τις εδαφικές και οικονομικές τους διαφορές.⁶⁹

Παρά την ένταξη των τριών βαλκανικών χωρών σε συμμαχίες και των προσπαθειών της Γιουγκοσλαβίας να διατηρήσει μια ουδέτερη στάση, εντούτοις, καμία τους δεν κατόρθωσε να απεμπλακεί από τις εθνικές της επιδιώξεις.

⁶⁴ Ο.π.

⁶⁵ Θ. Σφήκας, «Το διεθνές πλαίσιο του ελληνικού εμφύλιου πολέμου», στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα, 1945-1952* (Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2009), 256-262.

⁶⁶ Herbert Vere Evatt (1894-1965), Υπουργός Εξωτερικών της Αυστραλίας την περίοδο 1941-1949.

⁶⁷ The National Archives (TNA): FO 371/78457 (R 1457; R1823).

⁶⁸ Για ενδελεχή ανάλυση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, βλ. Α. Μ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις* (Αθήνα: Πατάκης, 2015).

⁶⁹ E. Hatzivassiliou, 'Revisiting NATO's stabilizing role in south-eastern Europe: The Cold War experience and the *longue durée*', *Southeast European and Black Sea Studies*, 12, 4 (2012) 515-531.

Χαρακτηριστικά ο Nicholas J. Costa σχολιάζει για την Ελλάδα, την Αλβανία και τη Γιουγκοσλαβία (εφαρμόζεται και στην περίπτωση της Βουλγαρίας):

The people possess a spiritual bond with one's past and it is this which makes both the nation and the individual aware of the historical fact that their transmitting permanence is maintained by the silent quest to chase after the illusionary images of unattainable goals. Thus, Albania, Greece, and Yugoslavia are destined to remain prisoners of the age-old tragedy of the Balkan past.⁷⁰

Όντως, προπολεμικά άλυτα ζητήματα των μεταξύ τους σχέσεων, αν και παρέμεναν στη σκιά της ψυχροπολεμικής διελκυστίνδας, περιμέναν την κατάλληλη ευκαιρία για να επανέλθουν στο προσκήνιο.

⁷⁰ N. J. Costa, *Shattered Illusions: Albania, Greece and Yugoslavia* (Bradenton: East European Monographs, 1998), 190.

Κεφάλαιο πρώτο

Η αντίληψη του «από βορρά κινδύνου» και ασφάλεια

Ιστορικές καταβολές και διαμόρφωση

Ο «από βορρά κίνδυνος» αποτέλεσε καθοριστική παράμετρο στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής και του αμυντικού σχεδιασμού της Ελλάδας κατά τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου (1949-1974). Αρχικά κρίνεται σκόπιμο να αποσαφηνιστεί ο όρος «από βορρά κίνδυνος». Ορίζεται ως η απειλή προσβολής των βορείων συνόρων και κατά συνέπεια της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας, η οποία υπήρχε ήδη πριν από την έναρξη του Β΄ ΠΠ. Ο ίδιος όρος του «από βορρά κινδύνου» δείχνει τον σαφή γεωγραφικό προσδιορισμό του, ότι δηλαδή θα προέλθει εκ του βορρά. Η αντίληψη του «από βορρά κινδύνου» ενισχύθηκε με την κατοχή και κορυφώθηκε με τον ελληνικό Εμφύλιο, ενώ αξίζει να αναφερθεί ότι κατά διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου ταυτίστηκε με τον κομμουνιστικό κίνδυνο.⁷¹

Η ύπαρξη ή όχι του «από βορρά κινδύνου» έχει αποτελέσει αντικείμενο συζήτησης στην ελληνική βιβλιογραφία. Η «ορθόδοξη σχολή» υποστηρίζει ότι η Ελλάδα πράγματι κινδύνευε από τις βόρειες κομμουνιστικές χώρες. Αντίθετα, η «αναθεωρητική σχολή» ανασκεύασε τον «από βορρά κίνδυνο», παρουσιάζοντάς τον ως το δόγμα που δημιουργήθηκε από την αντικομμουνιστική παράταξη στην Ελλάδα την επαύριον του Εμφυλίου Πολέμου. Ασφαλώς, η επιβολή της δικτατορίας των συνταγματαρχών βοήθησε στην ενίσχυση αυτής της θεωρίας.⁷² Ορισμένοι μελετητές ισχυρίζονται ότι δεν πρόκειται παρά μόνο για ένα αφήγημα της δεξιάς, με στόχο τη διατήρηση της εξουσίας, αλλά και την προσέλκυση οικονομικής βοήθειας από τους πλούσιους αντικομμουνιστές εταίρους της Ελλάδας. Όπως σχολιάζει ο Σακκάς, ο κίνδυνος ήταν ελάχιστος έως ανύπαρκτος, παρά την πεποίθηση των κεντρώων και δεξιών ελληνικών κομμάτων, ενώ ούτε στο εσωτερικό μπορούσε η ΕΔΑ να αποτελέσει ουσιαστικό κίνδυνο.⁷³

Από την άλλη, η «μεταναθεωρητική σχολή» επιχειρεί μια πιο νηφάλια αποτίμηση του «από βορρά κινδύνου». Έλκει τις ρίζες του στην προπολεμική

⁷¹ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*: Βαλκανικής, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική*, 23-24.

⁷² Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 29.

⁷³ Γ. Σακκάς, «Ατλαντική Συμμαχία, διεθνής ύφεση και ελληνική διπλωματία, 1961-1967», στο Μ. Βασιλάκης (επιμ.), *Από τον ανέκδοτο στη Δικτατορία* (Αθήνα: Παπαζήση, 2009), 175-200.

περίοδο, λαμβάνοντας υπόψη τις αμυντικές ανάγκες της Ελλάδας σε επίπεδο γεωστρατηγικής και τη χάραξη της λεγόμενης «Γραμμής Μεταξά» στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα πριν την είσοδο της Βουλγαρίας στον κομμουνιστικό κόσμο. Στην ουσία, ο «από βορρά κίνδυνος» είναι προϊόν του τριπτύχου: ιστορία, γεωγραφία, και ψυχροπολεμικές πιέσεις.⁷⁴ Συγκεκριμένα, οι μνήμες της βουλγαρικής κατοχής τμημάτων της Μακεδονίας και της Θράκης κατόπιν εισβολής από τα βόρεια σύνορά της το 1913, το 1916-1918 και το 1941-1944, υπό το πρίσμα της ψυχροπολεμικής φρενίτιδας των πρώτων χρόνων, είχαν ως αποτέλεσμα την παγίωση της εικόνας του «από βορρά κινδύνου» ως της υπέρτατης απειλής για την εθνική ασφάλεια.

Η ανάδυση του βουλγαρικού εθνικισμού στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, καταδείκνυε ότι οι διεκδικήσεις των δύο λαών στη Μακεδονία και τη Θράκη θα συνέπιπταν. Η άποψη αυτή επιβεβαιώθηκε από την ανεξαρτησία της Βουλγαρίας το 1908, την επακόλουθη βουλγαρική επεκτατική πολιτική κατά τη διάρκεια των δύο βαλκανικών πολέμων, καθώς και τη συνεχόμενη στρατιωτικοποίησή της στις αρχές του 20^{ού} αιώνα, γεγονός που της έδωσε το προσωνύμιο «Πρωσία των Βαλκανίων».⁷⁵ Μετά την εγκαινίαση της πολιτικής της ελληνοτουρκικής φιλίας και συνεργασίας από τον Ελευθέριο Βενιζέλο τη δεκαετία του 1930, τα σλαβικά βόρεια κράτη απέκτησαν το «στερεότυπο» του προαιώνιου εχθρού.⁷⁶ Όπως σχολιάζει ο Κολιόπουλος, μετά τη Συνθήκη της Λωζάννης, 'the new frontier, long and vulnerable, was an outpost of Hellenism facing the barbarians and keeping enemies who coveted Hellas, a medieval marche requiring brave Acritae to defend'.⁷⁷ Η Ελλάδα είχε χερσαία σύνορα μόνο στη βόρεια πλευρά της, με αποτέλεσμα ο βορράς να αποτελεί για τη χώρα το κύριο σημείο από όπου πήγαζε ο κίνδυνος. Εξάλλου, οι ιστορικές συγκυρίες αποδείκνυαν ότι ο ελληνικός φόβος ήταν ρεαλιστικός. Αξίζει να σημειωθεί ο παραλληλισμός του «από βορρά κινδύνου» με την παραδοσιακή φοβία των Ρώσων για τους Γερμανούς [επίθεση των Κεντρικών Δυνάμεων εναντίον της Ρωσίας (Εκστρατεία του Καυκάσου)

⁷⁴ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*. Σακκάς, «Ατλαντική Συμμαχία, διεθνής ύφεση και ελληνική διπλωματία».

⁷⁵ Συρίγος και Χατζηβασιλείου, *Η Συμφωνία των Πρεσπών*, 17.

⁷⁶ Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι*, 98-99.

⁷⁷ J. S. Koliopoulos, 'Greece and the Balkans: A Historical Perspective', *Southeast European and Black Sea Studies*, 2 (2002) 25-38:28.

το 1914-1918, ναζιστική επίθεση (Επιχείρηση Μπαρμπαρόσα) εναντίον της ΕΣΣΔ το 1941].⁷⁸

Ο «από βορρά κίνδυνος» ήταν υπαρκτός ιδιαίτερα από την πλευρά της Βουλγαρίας. Παρόλα αυτά χρησιμοποιήθηκε από τις εκάστοτε ελληνικές κυβερνήσεις κατά το δοκούν. Αυτό αποδεικνύεται από όλες τις εκλογικές αντιπαραθέσεις της μεταπολεμικής περιόδου. Κάθε πλευρά έβγαζε τον «από βορρά κίνδυνο», μεγεθύνοντας ή αποσοβώντας τον, από τη φαρέτρα της με στόχο την ανάληψη της εξουσίας.⁷⁹ Όπως ισχυρίζεται ο Ιατρίδης, ο φόβος για σοβιετική επίθεση (ανεξαρτήτου του γεγονότος εάν ήταν πραγματικός ή φανταστικός), και πολύ περισσότερο η εχθρότητα τόσο της ΕΣΣΔ όσο και των δορυφόρων της, ανάγκασαν την Αθήνα, το Βελιγράδι και την Άγκυρα να παρακάμψουν τις διαφορές τους και να συνεργασθούν. Αποτέλεσμα της προσέγγισης των τριών χωρών υπήρξε η υπογραφή του Τριμερούς Βαλκανικού Συμφώνου (1953). Στην περίπτωση της Ελλάδας προστίθεται και ο φόβος των κομμουνιστών στο εσωτερικό.⁸⁰

Κίνδυνος «από βορρά» και Μακεδονικό ζήτημα

Ο «από βορρά κίνδυνος» συνδέεται άρρηκτα με την εξέλιξη του Μακεδονικού ζητήματος. Με το πέρας των Βαλκανικών Πολέμων, το ζήτημα των συνόρων για την Ελλάδα θεωρείτο κλειστό. Την περίοδο εκείνη είχε ήδη συμπεριλάβει στην εδαφική της επικράτεια το μεγαλύτερο τμήμα της γεωγραφικής περιοχής της Μακεδονίας. Ως εκ τούτου, δεν είχε εδαφικές διεκδικήσεις έναντι των βορείων γειτόνων της, πλην της Βορείου Ηπείρου. Μοναδική εξαίρεση στην πάγια αυτή πολιτική αποτελούσε το αίτημα της ελληνικής ηγεσίας για τη ρύθμιση της ελληνοβουλγαρικής μεθορίου με σκοπό την καλύτερη άμυνα της χώρας.⁸¹ Τουναντίον, η Ελλάδα κατά το πρώτο μισό του 20^{ού} αιώνα, βρέθηκε πολλές φορές αντιμέτωπη με τους αναθεωρητισμούς της Γιουγκοσλαβίας και κυρίως της Βουλγαρίας. Σε σχέση με το Μακεδονικό, ο αναθεωρητισμός αυτός δεν δίστασε να εκδηλωθεί ακόμη και στο πλαίσιο ευρύτερων συγκρούσεων, όπως οι δύο Παγκόσμιοι Πόλεμοι.⁸²

Ο Κωφός διακρίνει τρεις φάσεις του Μακεδονικού: η πρώτη έκφανση,

⁷⁸ Α/4, ΑΚΚ/ΙΚΚ, 1962, Memorandum, 25 Ιανουαρίου 1962, 1769-1776.

⁷⁹ Βαληνάκης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική*, 46.

⁸⁰ Iatrides, *Balkan Triangle*, 180.

⁸¹ Συρίγος και Χατζηβασιλείου, *Η Συμφωνία των Πρεσπών*, 17-18.

⁸² Ο.π., 18-20.

κυμαίνεται στο πλαίσιο του αλτρωτισμού, και αφορούσε στην προσπάθεια απελευθέρωσης και ενσωμάτωσης της Μακεδονίας στον ελληνικό εθνικό κορμό. Η δεύτερη έκφανση, τοποθετείται μετά τους Βαλκανικούς πολέμους και την ενσωμάτωσή της στο ελληνικό κράτος, και σχετιζόταν με τη μετατροπή του Μακεδονικού σε πεδίο ανταγωνισμού με εχθρικές διεκδικήσεις σε βάρος της Ελλάδας. Η τρίτη έκφανση, ορίζεται μετά τον ελληνικό Εμφύλιο, και αφορούσε στη μετεξέλιξη του Μακεδονικού σε ζήτημα ταυτοτήτων. Σε αυτό συνέβαλαν και οι νέες εξελίξεις, όπως η δημιουργία της «Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας» στο πλαίσιο της Ομοσπονδίας της Γιουγκοσλαβίας.⁸³

Το Μακεδονικό ζήτημα, αποτέλεσε ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα στη Βαλκανική Χερσόνησο και σημείο ανταγωνισμού των βαλκανικών λαών πέραν από έναν αιώνα. Η περιοχή της «Μείζονος Γεωγραφικής Μακεδονίας» δεν ήταν οριοθετημένη ξεκάθαρα, εξαιτίας του διαχωρισμού της κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας στα εξής τρία «βιλαέτια»: Θεσσαλονίκης, Κοσσόβου και Μοναστηρίου. Ουσιαστικά, οι ρίζες του Μακεδονικού ζητήματος ανιχνεύονται στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα και τη ρωσική πολιτική του πανσλαβισμού.⁸⁴ Η βουλγαρική προπαγάνδα στη Μακεδονία ενισχύθηκε με τη δημιουργία της Βουλγαρικής Εξαρχίας.⁸⁵ Η ανεφάρμοστη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου⁸⁶ έδωσε σάρκα και οστά στο όραμα της «Μεγάλης Βουλγαρίας», η οποία περιλάμβανε σχεδόν ολόκληρη τη γεωγραφική περιοχή της Μακεδονίας.

Από τη γένεση του Μακεδονικού, οι αντιτιθέμενες πλευρές δεν προέβησαν ποτέ σε σαφή γεωγραφική οριοθέτηση της περιοχής της Μακεδονίας. Ως εκ τούτου,

⁸³ Ε. Κωφός, «Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και η αντιμετώπιση του Μακεδονικού Ζητήματος», στο Κ. Σβολόπουλος κ.ά. (επιμ.), *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα. Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο, Ζάππειο Μέγαρο, 5-9 Ιονίου 2007*, Τόμος II (Αθήνα: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, 2008), 473-495.

⁸⁴ Πανσλαβισμός είναι η εθνικιστική ιδέα για την ύπαρξη μιας ξεχωριστής σλαβικής κοινότητας, που αναπτύχθηκε τον 19^ο αιώνα σε κύκλους της Ανατολικής και Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Για τους Σλάβους υπόδουλους, ο Πανσλαβισμός ταυτίστηκε με τον αγώνα για δημιουργία εθνικού κράτους, το οποίο θα μπορούσε να επιτευχθεί με την υποστήριξη της Ρωσίας. Για την τσαρική Ρωσία, ο Πανσλαβισμός εξέφραζε τις ιμπεριαλιστικές της τάσεις στην Ανατολική Ευρώπη. Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Οι Βαλκανικοί λαοί. Από την τουρκική κατάκτηση στην εθνική αποκατάσταση, 14ος-19ος αι.* (Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2000).

⁸⁵ Η Βουλγαρική Εξαρχία, είναι η αυτοκέφαλη ορθόδοξος Εκκλησία της Βουλγαρίας ιδρύθηκε το 1870 με σουλτανικό φερμάνι. Η Βουλγαρική Εκκλησία είχε διττή σημασία, αφού αναγνώριζε την ύπαρξη βουλγαρικού έθνους και ευνοούσε τη χειραφέτηση του βουλγαρικού λαού. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο κήρυξε τη Βουλγαρική Εξαρχία ως σχισματική. Ο.π., 220-222.

⁸⁶ Η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου έληξε τον Ρωσο-τουρκικό πόλεμο (1877-1878). Υπεγράφη τον Μάιο του 1878 μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας, όμως ακυρώθηκε από τη Συνθήκη του Βερολίνου (1878). Η Συνθήκη δημιουργούσε τη «Μεγάλη Βουλγαρία», ένα τεράστιο κράτος που περιλάμβανε τη Βόρεια και Νότια Βουλγαρία, όλη τη γεωγραφική περιοχή της Μακεδονίας καθώς και τη Δυτική Θράκη. Ο.π., 265-266.

κάθε πλευρά χαρτογραφούσε τη Μακεδονία κατά το δοκούν. Ειδικότερα, η Ελλάδα έκανε λόγο περί «Μείζονος Γεωγραφικής Μακεδονίας» που ουσιαστικά περιλάμβανε τις «Ιστορικές Περιοχές της Μακεδονίας» και εκτεινόταν λίγο βορειότερα από τα σημερινά ελληνικά σύνορα. Αντιστρόφως ανάλογα, η Βουλγαρία οριοθετούσε τη Μακεδονία βορειότερα, εξαιρώντας τις αμιγώς ελληνόφωνες περιοχές. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία από την άλλη, όριζε ως Μακεδονία μια ευρύτερη περιοχή, ενσωματώνοντας και το βιλαέτι του Κοσσυφοπεδίου, με στόχο τη συμπερίληψη και των μουσουλμάνων Αλβανών. Διεθνώς, μέχρι και τις αρχές του 20^{ού} αιώνα, η γεωγραφική περιοχή της Μακεδονίας αναγνωριζόταν ότι περιλάμβανε την Ελληνική Μακεδονία, τη Μακεδονία της Βουλγαρίας («Πιρίν») και την περιοχή που καλύπτει τα Σκόπια («Μακεδονία του Βαρδάρη»)⁸⁷.

Η μάχη για τη Μακεδονία εντάθηκε στα τέλη του 19^{ου} αι. και στις αρχές του 20^{ου}, με αποκορύφωμα τον Μακεδονικό Αγώνα (1904-1908) και τους δύο Βαλκανικούς Πολέμους (1912-1913). Μέχρι και το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων, η ελληνική ηγεσία ήταν προσηλωμένη στη διεκδίκηση της νότιας και μεσαίας ζώνης της περιοχής, όπου οι χριστιανικοί πληθυσμοί ήταν ελληνικοί στην πρώτη περίπτωση και μεικτοί στη δεύτερη. Βασικός άξονας της ελληνικής πολιτικής, δεν ήταν η διεκδίκηση εδαφών πέραν της μεσαίας ζώνης, αλλά η αποτροπή διεκδίκησης της περιοχής στο σύνολό της από κάποια άλλη δύναμη.⁸⁸ Οι συνθήκες που έληξαν τους Βαλκανικούς πολέμους χώρισαν την περιοχή της Μακεδονίας μεταξύ της Ελλάδας 51%, της Σερβίας 38% και της Βουλγαρίας 11%, ποσοστά που ανταποκρίνονταν σε μεγάλο βαθμό στην κατανομή των πληθυσμών.⁸⁹ Η ανταλλαγή πληθυσμών βάσει της Συνθήκης της Λωζάννης (1923), είχε ως αποτέλεσμα την ενίσχυση του ελληνικού πληθυσμιακού στοιχείου στην περιοχή της ελληνικής Μακεδονίας.⁹⁰

Όπως σχολιάζει ο Γούναρης, ‘Greeks used anti-Bulgarian memories and the rising sense of a northern threat to consolidate national loyalties and speed up the

⁸⁷ Στη γιουγκοσλαβική βιβλιογραφία, η γεωγραφική περιοχή της Μακεδονίας χωρίζεται τρία τμήματα: «Μακεδονία του Βαρδάρη» (Γιουγκοσλαβία), «Μακεδονία του Αιγαίου» (Ελλάδας) και «Μακεδονία του Πιρίν» (Βουλγαρία). Σ. Βαλντέν, *Ελλάδα-Γιουγκοσλαβία: γέννηση και εξέλιξη μιας κρίσης* (Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο, 1991), 26· Συρίγος και Χατζηβασιλείου, *Η Συμφωνία των Πρεσπών*, 16-17.

⁸⁸ Συρίγος και Χατζηβασιλείου, *Η Συμφωνία των Πρεσπών*, 17.

⁸⁹ E. Spyridakis, ‘The “Macedonian Question”: An Historical and Diplomatic Review’, *Defence and Foreign Policy Studies* (Athens: Hellenic Foundation for Defence and Foreign Policy, 1991).

⁹⁰ Θ. Βερέμης, *Βαλκάνια: από τον 19ο ως τον 21ο αιώνα. Δόμηση και αποδόμηση κρατών* (Αθήνα: Πατάκης, 2004), 85-96.

social integration of their new provinces'.⁹¹ Παρόμοια πολιτική, ακολούθησε και η ρεβιζιονιστική Βουλγαρία. Οι πολιτικές αυτές του μεσοπολέμου οδήγησαν στην παγίωση του «από βορρά κινδύνου» ως του μέγιστου ζητήματος ασφάλειας του ελληνικού έθνους. Την περίοδο αυτή, το Μακεδονικό ζήτημα παρέμενε ανοικτό και το ενδεχόμενο να ερχόταν στο προσκήνιο με βιαιότητα, όπως και στο παρελθόν, ήταν ορατό.

Για τους λόγους αυτούς, η ελληνική εξωτερική πολιτική, έθεσε ως προτεραιότητα τη διατήρηση της ισορροπίας δυνάμεων στη Βαλκανική Χερσόνησο και ταυτόχρονα απέφευγε την αναγνώριση εθνικής μειονότητας στην περιοχή της ελληνικής Μακεδονίας. Στο σημείο αυτό, πρέπει να σημειώσουμε το Πρωτόκολλο Πολίτη-Καλφώφ (1924),⁹² σύμφωνα με το οποίο η Ελλάδα αναγνώριζε τους σλαβόφωνους πληθυσμούς ως βουλγαρική μειονότητα. Η συμφωνία αυτή χαρακτηρίζεται ως προβληματική, αφού δεν είχαν βουλγαρική συνείδηση όλοι οι σλαβόφωνοι της Ελλάδας. Επιπλέον, έδωσε την αφορμή στη Σερβία να διεκδικεί τη δική της μειονότητα. Μετά την τελική ακύρωση της συμφωνίας (1925), η Ελλάδα αναγνώρισε τους πληθυσμούς αυτούς ως σλαβόφωνους Έλληνες.⁹³

Κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου, ο αναθεωρητισμός της Βουλγαρίας προωθήθηκε και από την Κομιντέρν (COMINTERN).⁹⁴ Το 1924 γίνεται για πρώτη φορά λόγος περί «μακεδονικού έθνους» με την απόφαση της Κομιντέρν να υποστηρίξει τη βουλγαρική θέση για τη δημιουργία «ανεξάρτητης ενιαίας Μακεδονίας και Θράκης», υπό την επιρροή ασφαλώς της Βουλγαρίας.⁹⁵ Μάλιστα, το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος (ΚΚΕ) υπέκυψε και υιοθέτησε τις θέσεις της Κομμουνιστικής Διεθνούς.⁹⁶ Αν και η συγκεκριμένη πολιτική εγκαταλείφθηκε το 1934, είχε θορυβήσει την εσωτερική ελληνική πολιτική σκηνή (ακόμη και το ΚΚΕ είχε διχαστεί), δημιουργώντας τον φόβο ακρωτηριασμού της ελληνικής εδαφικής

⁹¹ B. C. Gounaris, «Macedonian Questions», *Southeastern European and Black Sea Studies*, 2 (2002) 63-94:67.

⁹² Το Πρωτόκολλο Πολίτη-Καλφώφ, υπεγράφη από τους υπουργούς εξωτερικών της Ελλάδας Νικόλαο Πολίτη και της Βουλγαρίας Hristo Kalfon.

⁹³ Συρίγος και Χατζηβασιλείου, *Η Συμφωνία των Πρεσπών*, 21.

⁹⁴ Η Κομιντέρν (Κομμουνιστική Διεθνής ή Τρίτη Διεθνής) ιδρύθηκε το 1919 στη Μόσχα. Αποτελούσε την Ένωση Κομμουνιστικών κομμάτων και είχε ως στόχο την προώθηση του κομμουνισμού. Διαλύθηκε το 1943.

⁹⁵ Βερέμης, *Βαλκάνια*, 85-96.

⁹⁶ Για λεπτομέρειες σχετικά με τη γένεση και εξέλιξη της σλαβομακεδονικής ταυτότητας βλ. Σ. Σφέτας, *Η διαμορφωση της Σλαβομακεδονικής ταυτότητας: μια επώδυνη διαδικασία* (Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2003). Για τον κομμουνιστικό παράγοντα και το Μακεδονικό βλ. Α. Κ. Τζιαμπίρης, *Διεθνείς Σχέσεις και Μακεδονικό Ζήτημα* (Αθήνα: ΕΛΙΑΜΕΠ, 2003).

επικράτειας σε ενδεχόμενη επικράτηση του κομμουνισμού. Η κατοχή της Ελληνικής Μακεδονίας και Θράκης από τους Βούλγαρους κατά τη διάρκεια του Β΄ ΠΠ, καθώς και η σκληρή πολιτική τους, σημάδεψαν τις ελληνικές συνειδήσεις. Ως εκ τούτου, η ελληνική αντίσταση εναντίον του Άξονα χαρακτηρίστηκε και από την ταυτόχρονη αντίσταση εναντίον της βουλγαρικής Οχράνα.⁹⁷

Το τέλος του Β΄ ΠΠ δεν επέφερε και την εξάλειψη του «από βορρά κινδύνου». Οι διεκδικήσεις των βορείων γειτόνων σε βάρος της ελληνικής επικράτειας κατά τη διάρκεια του Συνεδρίου Ειρήνης των Παρισίων, αλλά και η ταυτόχρονη μη ικανοποίηση των ελληνικών διεκδικήσεων, κατέστησαν σαφές στην ελληνική ηγεσία ότι το ζήτημα των ελληνικών συνόρων παρέμενε ανοιχτό. Το γεγονός, ότι ο Στάλιν είχε ζητήσει την παραχώρηση της Αλεξανδρούπολης ως βάση, ενίσχυε την παραδοσιακή φοβία.⁹⁸ Ο ελληνικός Εμφύλιος που ξέσπασε το 1946 με τη δράση του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδος (ΔΣΕ) με την ενίσχυσή του από τον κομμουνιστικό βορρά, είχε ως αποτέλεσμα την παγίωση της αντίληψης του «από βορρά κινδύνου». Το ΚΚΕ ακολούθησε για ακόμη μια φορά τη γραμμή της Κομινφόρμ περί ανεξάρτητης Μακεδονίας από το 1949 μέχρι και την εγκατάλειψή της το 1956, ενισχύοντας έτσι τις θέσεις του Κέντρου και της Δεξιάς.⁹⁹

Αξίζει να σημειωθεί ότι το 1943, η συζήτηση περί «μακεδονικού έθνους» επανήλθε στο προσκήνιο με στόχο την ενσωμάτωση της περιοχής των Σκοπίων στη νεοσύστατη δομή της Γιουγκοσλαβικής Ομοσπονδίας. Άλλωστε, η άποψη του Στάλιν για τη συγκρότηση σοσιαλιστικών κρατών από ομάδες χωρίς προσδιορισμένη εθνική συνείδηση με την ανάπτυξη των πολιτιστικών τους στοιχείων ήταν γνωστή και δοκιμασμένη στη Λευκορωσία και στη Μολδαβία.¹⁰⁰ Για τη δημιουργία της νέας εθνότητας, τα Σκόπια προχώρησαν στη δημιουργία γλώσσας, ιστορίας, πολιτισμού, ενώ το 1967 ιδρύθηκε η «Αυτόνομη Μακεδονική Εκκλησία» (παράδοξο βήμα για ένα κομμουνιστικό κράτος).¹⁰¹ Χαρακτηριστικό είναι το εξής σχόλιο σε βρετανικό έγγραφο:

⁹⁷ Οχράνα (άμυνα), ήταν παραστρατιωτικά εθνικιστικά αποσπάσματα Βουλγάρων στην κατεχόμενη από τους Ναζί Μακεδονία, κατά τη διάρκεια του Β΄ ΠΠ. Σ. Σφέτας, *Όψεις του Μακεδονικού ζητήματος στον 20^ο αιώνα* (Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2001), 79-80.

⁹⁸ Α/2, Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή/Ίδρυμα Κωνσταντίνος Καραμανλής (ΑΚΚ/ΙΚΚ), 1959, Memorandum, 1808-1811.

⁹⁹ Βερέμης, *Βαλκάνια*, 89.

¹⁰⁰ Σ. Σφέτας, «Σερβία και Γιουγκοσλαβία-Ελλάδα», στο Ν. Μέρτζος κ.ά. (επιμ.), *Βαλκάνια 1913-2011. Εκατό χρόνια θύελλες και χίμαιρες* (Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη Α.Ε., 2012), 154.

¹⁰¹ Spyridakis, "The "Macedonian Question"".

There is obviously a tremendous and enthusiastic drive to create for the first time a Macedonian nation out of the hotch-potch of Bulgars, Serbs, Greeks, Albanians, Turks and gipsies which has been the cause of so many anxieties for the statesmen of Europe in the past. Macedonian is the official language which I understand resembles Bulgarian rather than Serbo-Croat. The use of this language is being pushed everywhere and a dictionary of 40,000 words is to be produced. The history and culture of the region are being taught and fostered for the purpose of strengthening this newly-created Macedonian nationality.¹⁰²

Πρέπει να σημειωθεί, ότι ο σύγχρονος μελετητής, έχοντας στη διάθεσή του στοιχεία και γεγονότα, κρίνει εκ των υστέρων κατά πόσον μια απειλή ήταν ανεδαφική ή όχι. Στοιχεία που οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής δεν είχαν, ή αντιλαμβάνονταν πολύ διαφορετικά, εξαιτίας και του έντονα διπολικού συστήματος. Η εξωτερική πολιτική χαράσσεται πάντοτε βάσει εκτιμήσεων και πληροφοριών, ασχέτως εάν αυτές είναι ορθές, λανθασμένες ή και υπερβολικές.¹⁰³ Επομένως, δεν πρέπει να κρίνουμε τον «από βορρά κίνδυνο», με γνώμονα τα δεδομένα, το αρχαιακό υλικό και τις αντιλήψεις που διαθέτουμε σήμερα, αλλά σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των τότε πολιτικών ιθυνόντων και του διεθνούς συστήματος.

Εύστοχα, ο Ιατρίδης περιγράφει το διεθνές κλίμα που επικράτησε στον μεταπολεμικό κόσμο:

By the early 1950's the world appeared divided into two nuclear camps, each convinced that the other was intent upon aggression. Real and imaginary fears combined to make meaningful communication and peaceful accommodation across the sharply drawn lines virtually impossible.¹⁰⁴

Αυτή η διαπίστωση εφαρμόζεται άγνοια στην περίπτωση της Ελλάδας. Η πραγματική ύπαρξη ή μη του «από βορρά κινδύνου» ήταν δευτερευούσης σημασίας. Το αφήγημα του σε ένα τόσο πολωτικό κλίμα αρκούσε για τον καθορισμό της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής.

Εργαλειοποίηση και χρήση του «από βορρά κινδύνου»

Η Ελλάδα διήλθε στην πρώτη δεκαετία του 1950 αποδυναμωμένη από την κατοχή και τον Εμφύλιο, καχύποπτη και διχασμένη κοινωνικά. Η έλλειψη πολιτικής σταθερότητας έδωσε χώρο στο παρακράτος να δράσει ανενόχλητο. Σε συνθήκες πόλωσης, η αναζήτηση εξιλαστήριων θυμάτων για εξυπηρέτηση σκοπιμοτήτων ήταν φυσική, όπως και η συνταύτιση του κομμουνιστή με τον μη εθνικόφρων και προδότη του έθνους. Οι υποθέσεις του Νίκου Μπελογιάννη, του Νίκου Ακριβογιάννη και της

¹⁰² TNA: FO 504/13 (WY 1016/18).

¹⁰³ Hatzivassiliou, 'Revisiting NATO's stabilizing role'.

¹⁰⁴ Iatrides, *Balkan Triangle*, 86.

Δίκης των Αεροπόρων είναι ενδεικτικές της χρήσης του κομμουνισμού και του «από βορρά κινδύνου» για την εξυπηρέτηση σκοπιμοτήτων.¹⁰⁵

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Νίκου Ακριβογιάννη, δόκιμου Ίκαρου της Πολεμικής Αεροπορίας, ο οποίος στρατολογήθηκε για να φέρει εις πέρας μια ειδική μυστική αποστολή στην Αλβανία. Σύμφωνα με το σχέδιο, ο Ακριβογιάννης, αφού θα «έκλεβε» αεροπλάνο της πολεμικής αεροπορίας, θα προσγειωνόταν στους Αγίους Σαράντα στην Αλβανία και θα υποδύοταν τον αυτόμολο οπαδό του κομμουνισμού και «φίλο της Αλβανίας». Ωστόσο, το σχέδιο απέτυχε: ο Ακριβογιάννης συνελήφθηκε τον Απρίλιο του 1952, φυλακίστηκε, δικάστηκε και καταδικάστηκε σε θάνατο με την κατηγορία της κατασκοπείας. Στις 16 Αυγούστου 1954, ο Ακριβογιάννης εκτελέστηκε στην Αλβανία, ενώ στην Ελλάδα στιγματίστηκε ως προδότης.¹⁰⁶

Την ίδια περίοδο έλαβε χώρα και η πολύκροτη Δίκη των Αεροπόρων, η υπόθεση συνωμοσίας που συντάραξε την ελληνική κοινωνία. Πίσω από την υπόθεση βρίσκονταν ακροδεξιά στοιχεία, που στόχο είχαν την εκκαθάριση του στρατεύματος. Η δίκη ξεκίνησε στις 22 Αυγούστου 1952 και έφερε στο εδώλιο του κατηγορουμένου αξιωματικούς, υπαξιωματικούς και πολίτες με κατηγορίες για κατασκοπεία και πρόκληση δολιοφθοράς. Μεταξύ των κατηγορούμενων ήταν και ο δόκιμος Ίκαρος Ν. Ακριβογιάννης, ο οποίος θεωρείτο φυγόδικος. Παρά τις παρατυπίες και την έλλειψη αποδεικτικών στοιχείων, δώδεκα κατηγορούμενοι κρίθηκαν ένοχοι με απόφαση δικαστηρίου (17 Σεπτεμβρίου 1952), η οποία δίχασε την ελληνική κοινωνία. Με την ανάληψη της εξουσίας από την Κυβέρνηση Καραμανλή, οι αεροπόροι αμνηστεύθηκαν, χωρίς όμως να αποκατασταθεί το όνομά τους, αφού ποτέ δεν αθωώθηκαν.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Δίνονται επιλεκτικά τρεις τρανταχτές υποθέσεις, που συγκλόνισαν την ελληνική κοινωνία των αρχών της δεκαετίας του 1950, για να τονιστεί η εργαλειοποίηση του «από βορρά κινδύνου». Κύριο ζητούμενο της παρούσας διδακτορικής διατριβής είναι οι εξωτερικές σχέσεις της Ελλάδος, οπότε και δεν εμβαθύνει ούτε σε πολιτικά γεγονότα ούτε και σε υποθέσεις κατασκοπείας/συνωμοσίας.

¹⁰⁶ Λεπτομέρειες για την υπόθεση του Νίκου Ακριβογιάννη, βλ. Στο Σ. Ντάγιος, *Ο Νίκος Ακριβογιάννης και η Δίκη των Αεροπόρων: Μέσω απόρρητων αλβανικών αρχείων*, (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Literatus, 2017). Ο Ντάγιος αποκαθιστά το όνομα του Ακριβογιάννη μετά από μισό και πλέον αιώνα, φωτίζοντας άγνωστες πτυχές της κατασκοπευτικής δράσης της Ελλάδας.

¹⁰⁷ Συγκεκριμένα, η Κυβέρνηση Καραμανλή αμνήστευσε τους αεροπόρους το 1955 και οι κατηγορούμενοι αποφυλακίστηκαν. Το επόμενο έτος, η Κυβέρνηση Καραμανλή χορήγησε αμνηστία και στους κατηγορούμενους για βασανισμούς της αεροπορίας, δηλαδή σε αυτούς που μίγησαν οι αεροπόροι για την σκευωρία σε βάρος τους. Οι κατηγορούμενοι για βασανισμούς

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειωθεί η προσπάθεια σύνδεσης των Αεροπόρων με την υπόθεση του Νίκου Μπελογιάννη.¹⁰⁸ Η καταδίκη του στελέχους του ΚΚΕ σε θάνατο με την κατηγορία της κατασκοπείας και η εκτέλεσή του στις 30 Μαρτίου 1952, παρά τον καταγιισμό αιτημάτων για να του δοθεί χάρη, συγκλόνησε τη διεθνή κοινή γνώμη. Παράλληλα, κατέδειξε το μέγεθος και την ισχύ της αντικομμουνιστικής μερίδας στην Ελλάδα.¹⁰⁹

Οι πιο πάνω περιπτώσεις είναι ενδεικτικές της πόλωσης και του ακραίου αντικομμουνισμού, αλλά και της διαπλοκής που κυριάρχησε την αμέσως μετεμφυλιακή εποχή. Δεν είναι τυχαία η περίοδος που έλαβαν χώρα οι τρεις υποθέσεις. Παρά το γεγονός ότι η Ελλάδα είχε μόλις ενταχθεί στο σύστημα άμυνας της Δύσης, η διεθνής ένταση, καθώς και η παρουσία ανίσχυρων κυβερνήσεων συνηγορούσαν στην επικράτηση ακραίων στοιχείων. Πρόσωπα κατηγορήθηκαν αδικώς και θυματοποιήθηκαν, ενώ οι διώκτες τους ουδέποτε τιμωρήθηκαν. Η ανάμειξη στις πιο πάνω υποθέσεις στελεχών της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών του 1967, είχε ως αποτέλεσμα την ενίσχυση της άποψης ότι ο «από βορρά κίνδυνος» δεν ήταν παρά ένα ευφυολόγημα.

Διακυμάνσεις στην ελληνική και δυτική αντίληψη του «από βορρά κινδύνου» στην ψυχροπολεμική εποχή

Το τέλος του Β΄ ΠΠ άφησε τις χώρες των Βαλκανίων ευάλωτες και προς αναζήτηση συμμάχων. Η ταυτόχρονη αποδυνάμωση παραδοσιακών μεγάλων ευρωπαϊκών Δυνάμεων, όπως της Βρετανίας, της Γαλλίας και της Γερμανίας, είχε ως αποτέλεσμα την ανάδυση των ΗΠΑ και της ΕΣΣΔ ως των δύο κυρίαρχων πόλων. Για πρώτη φορά, η τύχη της Ευρώπης καθοριζόταν από δύο υπερδυνάμεις με παγκόσμια συμφέροντα. Την ίδια περίοδο, όλοι οι βόρειοι γείτονες της Ελλάδας (Αλβανία, Γιουγκοσλαβία, Βουλγαρία) στρέφονται στο ανατολικό μπλοκ, ενώ η Ελλάδα βυθίζεται σε μια εμφύλια διαμάχη για το πολιτικό όπως μέλλον.

αμνηστεύθηκαν επίσης και με ψήφισμα της Βουλής των Ελλήνων (1956). Βλ. Ντάγιος, *Ο Νίκος Ακριβογιάννης και η Δίκη των Αεροπόρων*, 111-148.

¹⁰⁸ Ο.π., 111.

¹⁰⁹ Για το φάσμα του αντικομμουνισμού στην Ελλάδα βλ. Ε. Χατζηβασιλείου, «Η πρόσληψη της Αριστεράς από τους αντιπάλους της, 1949-1967. Παρατηρήσεις για την λειτουργία του ελληνικού αντικομμουνισμού», στο Γ. Ψαλλίδας (επιμ.), *Γρηγόρης Φαράκος. Διαδρομές στην ιστορία*, (Κέρκυρα: Ιόνιο Πανεπιστήμιο-Τμήμα Ιστορίας, 2011), 157-182.

Η Δύση θεωρούσε το ενδεχόμενο νομιμοποίησης του κομμουνιστικού κόμματος στην Ελλάδα ως καταστροφικό. Αξίζει να σημειωθεί η αντίληψη ότι η κομμουνιστική ηγεσία στην Ελλάδα ήταν πολύ πιο ισχυρή από την ηγεσία που πρόσκειτο στη Δεξιά. Επομένως, εύκολα θα μπορούσε να εξουδετερώσει την κυβέρνηση και τους δεξιούς δυτικόφιλους κύκλους, στρέφοντας την Ελλάδα οριστικά στο κομμουνιστικό στρατόπεδο.¹¹⁰ Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Βαληνάκης,

Η μεταπολεμική περίοδος (1949–1974) είχε ως κύριο χαρακτηριστικό της την προσήλωση της εθνικής στρατηγικής στον «από βορρά κίνδυνο», δηλαδή στον άξονα Ανατολής-Δύσης. Όλα τα άλλα κύρια θέματα της εξωτερικής πολιτικής, ακόμα και τα εθνικά (Κυπριακό), υποτάσσονται κατά την περίοδο αυτή στην θεωρούμενη ως ανησυχητικότερη απειλή μιας παγκόσμια σύρραξης στην οποία θα εμπλεκόταν και η Ελλάδα.¹¹¹

Αξίζει να σημειωθεί η βαθμιαία υποχώρηση του «από βορρά κινδύνου» κατά τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου και η αντικατάσταση του από τον «εξ ανατολών κίνδυνο». Ο Βαληνάκης διακρίνει τρεις περιόδους έντασης του «από βορρά κινδύνου»: η πρώτη αφορά στην περίοδο από τη λήξη του Εμφυλίου Πολέμου μέχρι και την Τριμερή Συνδιάσκεψη του Λονδίνου (1949-1955). Ακολουθεί η δεύτερη φάση, που φθάνει μέχρι και την πτώση της κυβέρνησης Καραμανλή (1955-1963). Τέλος, έπεται η τρίτη περίοδος μέχρι και την τουρκική εισβολή στην Κύπρο (1963-1974).¹¹²

Κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί, ότι ο «από βορρά κίνδυνος» οικοδομήθηκε στη βάση της βοήθειας που παρείχαν τα βόρεια όμορα κράτη στους Έλληνες αντάρτες, κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου.¹¹³ Παρά το γεγονός, ότι το ΚΚΕ είχε τεθεί εκτός νόμου και διαλυθεί, εντούτοις για τη Δύση συνέχιζε να αποτελεί απειλή, για την εσωτερική ασφάλεια της χώρας, μέχρι και το 1955. Η μεγάλη συγκέντρωση στελεχών του κόμματος στο βόρειο τμήμα της χώρας, καθώς και ατόμων που επαναπατρίστηκαν από την ΕΣΣΔ, καθιστούσαν ακόμη πιο ευάλωτη την περιοχή.¹¹⁴ Ωστόσο, η συνεργασία με την Τουρκία, η ρήξη Τίτο–Στάλιν και ο τερματισμός του ανταρτοπόλεμου, μείωσαν σε κάποιον βαθμό την απειλή.¹¹⁵

¹¹⁰ *Foreign Relations of the United States (FRUS), 1949, Volume V, Eastern Europe; The Soviet Union*, eds. William Z. Slany and Rogers P. Churchill (Washington: Government Printing Office, 1975) Document 188.

¹¹¹ Βαληνάκης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική*, 20.

¹¹² *Ο.π.*, 20-24.

¹¹³ *Ο.π.*, 45-46.

¹¹⁴ *FRUS, 1955-1957, Volume XXIV, Soviet Union, Eastern Mediterranean*, eds. Ronald D. Landa, Aaron D. Miller And Charles S. Sampson (Washington: Government Printing Office, 1989), Document 291.

¹¹⁵ Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι*, 84.

Ο κίνδυνος δεν προέκυπτε μόνον από το ενδεχόμενο επίθεσης από τους βόρειους γείτονες. Το ενδεχόμενο αποκατάστασης της σοβιετικής επιρροής στη Γιουγκοσλαβία, μέσω ανατροπής του τιτοϊκού καθεστώτος, δημιουργούσε τρομακτικά σενάρια για την Ελλάδα. Πρώτα από όλα, θα σήμαινε ένα τεράστιο πλήγμα για το ελληνικό ηθικό, ενώ θα έδινε και νέα ώθηση στους αντάρτες. Στην περίπτωση που η ΕΣΣΔ αποκτούσε τον άμεσο έλεγχο της Γιουγκοσλαβίας και εγκαθιστούσε αξιωματούχους και στρατεύματα στα εδάφη της, τότε οι συνέπειες θα ήταν ακόμη πιο καταστροφικές. Μάλιστα, εκφράζονταν φόβοι ότι δεν θα μπορούσε υπό αυτές τις περιστάσεις να σωθεί η Ελλάδα από τη σοβιετική λαβίδα.¹¹⁶ Ακόμη και η ουδετερότητα στην οποία προσπαθούσε, απεγνωσμένα, το ΚΚΕ να στρέψει τη χώρα, αποτελούσε κίνδυνο για τη Δύση.¹¹⁷

Η εκτόξευση του πρώτου σοβιετικού διαστημικού δορυφόρου τύπου Σπούτνικ το 1957 (θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως διηπειρωτικός πύραυλος), προκάλεσε «σοκ» στις ΗΠΑ.¹¹⁸ Το γεγονός αυτό, ήρθε σε συνδυασμό με τις δυο αποτυχημένες προσπάθειες των Αμερικανών το ίδιο έτος να εκτοξεύσουν τον διηπειρωτικό πύραυλο Atlas ICBM.¹¹⁹ Ως εκ τούτου, το ΝΑΤΟ αποφάσισε την εγκατάσταση πυρηνικών πυραύλων μέσου βεληνεκούς σε χώρες της Δυτικής Ευρώπης (Thor, Jupiter).¹²⁰ Σε αντίθεση με την Τουρκία, την Ιταλία και τη Μεγάλη Βρετανία, οι οποίες δέχονται στο έδαφός τους τέτοιου είδους πυραύλους, η κυβέρνηση Καραμανλή απέρριψε τη δυτική πρόταση. Παράλληλα, την ίδια περίοδο σημειώθηκαν κάποια ανατολικά ανοίγματα, κυρίως από τη Ρουμανία και την ΕΣΣΔ προς την Ελλάδα, οι οποίες πρότειναν τη δημιουργία της λεγόμενης «ζώνης ειρήνης». Στην εν λόγω «ζώνη», δεν θα υπήρχαν πυρηνικά όπλα (απύραυλος ζώνη) και στρατιωτικές βάσεις. Ταυτόχρονα, προτάθηκε από τη Βουλγαρία προς την Ελλάδα η υπογραφή ενός «Συμφώνου μη-επιθέσεως». Η ελληνική πλευρά απέρριψε και τη δημιουργία απύραυλου ζώνης και τη βουλγαρική πρόταση, επικαλούμενη ότι η μη χρήση βίας προβλέπεται ήδη από τον χάρτη του ΟΗΕ,¹²¹ καθώς και ότι παρόμοια σύμφωνα στο παρελθόν δεν αποτελούσαν τροχοπέδη στη βουλγαρική επιθετικότητα.¹²²

¹¹⁶ *FRUS, 1949, Volume V, Doc. 579.*

¹¹⁷ *FRUS, 1955-1957, Volume XXIV, Doc. 291*

¹¹⁸ Λ. Κουρκουβέλας, *Η Ελλάδα και το ζήτημα των πυρηνικών όπλων, 1957-1963* (Αθήνα: Πατάκης, 2011), 16.

¹¹⁹ Best et al., *International History*, 236-238.

¹²⁰ Βαληνάκης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική*, 82.

¹²¹ Άρθρο 2, παράγραφος 4: «Όλα τα μέλη στις διεθνείς τους σχέσεις θα απέχουν από την απειλή ή τη χρήση βίας, που εκδηλώνεται εναντίον της εδαφικής ακεραιότητας ή της πολιτικής ανεξαρτησίας

Παρά το γεγονός, ότι η Ελλάδα απέφυγε να απαντήσει στη δυτική πρόταση για εγκατάσταση πυρηνικών πυραύλων μέσω βεληνεκούς στην επικράτειά της, τον Μάιο και τον Δεκέμβριο του 1959, υπέγραψε μυστικές συμφωνίες με τις ΗΠΑ για εγκατάσταση μικρού αριθμού πυρηνικών συστημάτων (πυραύλων Τίμιος Τζών¹²³ και Νίκη-Ηρακλής,¹²⁴ αεροσκαφών και πυροβόλων με πυρηνικές δυνατότητες) με το σύστημα του «διπλού κλειδιού». Με το σύστημα «διπλό κλειδί» απαιτείται για την πυροδότηση ενός πυρηνικού όπλου η σύμπραξη τόσο της χώρας στην οποία βρίσκονται τοποθετημένα τα πυρηνικά όσο και της ιδιοκτήτριας χώρας.¹²⁵

Μετά το 1957 και τη διαφαινόμενη ύφεση στα Βαλκάνια, ξεκίνησε η κλιμάκωση των σινο-σοβιετικών σχέσεων, η οποία κορυφώθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 60'. Η ένταση ξεκίνησε αφού η ΕΣΣΔ κατέκρινε δημόσια τον «δρόμο για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού», που ακολουθούσε ο Μάο Τσε Τούνγκ. Η Αλβανία θα αποτελούσε το πεδίο ανταγωνισμού των δύο ισχυρότερων κομμουνιστικών κομμάτων. Παράλληλα, η τελευταία θορυβημένη από την επαναπροσέγγιση μεταξύ Γιουγκοσλαβίας και ΕΣΣΔ (1955), αντιμετώπιζε με ψυχρότητα την επίσκεψη του Νικήτα Χρουστσόφ στα Τίρανα, τον Μάιο του 1959, η οποία στόχευε στην αλβανογιουγκοσλαβική επαναπροσέγγιση. Η επιδείνωση των αλβανοσοβιετικών σχέσεων, είχαν ως αποτέλεσμα την στροφή της Αλβανίας προς την Κίνα. Παρόλα αυτά, η σινοαλβανική προσέγγιση δεν κατάφερε να επεκταθεί πέραν του επιπέδου ρητορικής.¹²⁶

Οι δυσμενείς για την ΕΣΣΔ εξελίξεις στη διεθνοπολιτική σκακιέρα την οδήγησαν σε παροξυσμό. Θορυβημένη από το ενδεχόμενο εγκατάστασης συμμαχικών πυραύλων στη γειτονιά της, δηλαδή σε Ελλάδα και Ιταλία, η ΕΣΣΔ επιχείρησε την όξυνση του διεθνούς κλίματος, επιστρατεύοντας τη ρητορική των απειλών. Μάλιστα, ο ηγέτης της ΕΣΣΔ, Νικήτα Χρουστσόφ, δεν δίστασε να απειλήσει με βομβαρδισμό των σημαντικότερων αρχαιολογικών χώρων του κέντρου των Αθηνών. Χαρακτηριστικά είπε:

Δεν θα διστάσω όμως να διατάξω τας αρμοδίους στρατιωτικές αρχάς να συντρίψουν τας στρατιωτικές βάσεις του NATO στην Ελλάδα. Και βεβαίως οι Σοβιετικοί

οποιοδήποτε κράτος είτε με οποιαδήποτε άλλη ενέργεια ασυμβίβαστη προς τους Σκοπούς των Ηνωμένων Εθνών».

¹²² Βαληνάκης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική*, 83.

¹²³ Honest John (Πύραυλος εδάφους-εδάφους).

¹²⁴ Nike-Ajax (πύραυλος εδάφους-αέρος).

¹²⁵ Κουρκουβέλας, *Η Ελλάδα και το ζήτημα των πυρηνικών όπλων*, 146-150.

¹²⁶ Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, 195-199.

στρατιωτικοί δεν θα φεισθούν τους ελαιώνας σας, ούτε την Ακρόπολη, διότι αι βόμβαι ουδεμίαν κάνουν διάκρισιν.¹²⁷

Στόχος του Χρυστόφ ήταν να αποτρέψει την εγκατάσταση πυρηνικών μέσου βεληνεκούς στη γειτονιά του μέσω της «Διπλωματίας του Καταναγκασμού»,¹²⁸ καθώς και να αναγκάσει τους δυτικούς να προσέλθουν στην τράπεζα των διαπραγματεύσεων.

Ο Έλληνας πρωθυπουργός, Κωνσταντίνος Καραμανλής, απάντησε στις σοβιετικές απειλές: «Εν πάση περιπτώσει δύναται, όπως απείλησε, να καταστρέψει την Ακρόπολη. Δεν δύναται όμως να καταστρέψει τα ιδεώδη τα οποία συμβολίζει ο Ιερός Βράχος και τα οποία είναι ιερότερα από τους πυραύλους».¹²⁹ Όπως σχολιάζει ο Τασούλας, η ελληνική ηγεσία κατάφερε να εκμεταλλευτεί τις ατυχείς δηλώσεις του Χρυστόφ, πετυχαίνοντας αφενός την μείωση της επιρροής της Αριστεράς και αφετέρου την εξασφάλιση επιπρόσθετης νατοϊκής βοήθειας.¹³⁰

Παρά τις απειλητικές δηλώσεις του Νικήτα Χρυστόφ και τη ρητορική μίσους, δεν μπορούμε να μιλήσουμε για αναβίωση του «από βορρά κινδύνου», αφού οι απειλές αυτές δεν συνοδεύονται, σύμφωνα με τα δυτικά αρχεία, από πληροφορίες για μετακίνηση στρατευμάτων προς την περιοχή της Ελλάδας. Ταυτόχρονα, δεν υπάρχει καμία πληροφορία για πυρηνικές ασκήσεις στη Βουλγαρία ή κάποιο άλλο δορυφορικό κράτος.¹³¹ Οι Δυτικοί παρόλα αυτά όφειλαν να είναι προετοιμασμένοι για παν ενδεχόμενο και έτσι ξεκίνησαν τις ασκήσεις με την ονομασία Checkmate. Βλέποντας τη διεξαγωγή αυτών των ασκήσεων, οι Σοβιετικοί και ιδιαίτερα οι Βούλγαροι απείλησαν την Ελλάδα να απέχει από τις ασκήσεις. Αν και δεν εθεωρείτο από τη Δύση πιθανή η πραγμάτωση αυτών των απειλών, η ελληνική κυβέρνηση προέβη στην απαραίτητη λήψη αμυντικών μέτρων.¹³²

Η ελληνική πολιτική γραμμή σχετικά με τη σημασία της Ελλάδας στο δυτικό στρατόπεδο, παρουσιάζεται στα επιχειρήματα που έθεσε ο πρωθυπουργός Καραμανλής σε συνάντησή του με τον Αϊζενχάουερ, τα οποία συνοψίζουν τις

¹²⁷ Γ/4, ΑΚΚ/ΙΚΚ, 1961, 11 Αυγούστου 1961, 1247-1250· Κ. Σβολόπουλος, «Η διεθνής θέση της Ελλάδας, 1955-1967», *Ιστορία του ελληνικού Έθνους*, Τόμος ΙΣΤ' (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 2000), 254.

¹²⁸ Διπλωματία του Καταναγκασμού (Coercive Diplomacy) στις Διεθνείς Σχέσεις αποτελεί η απειλή χρήση βίας ή και χρήσης βίας για την επίτευξη ενός σκοπού.

¹²⁹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1961/1.5, 2914, 14 Αυγούστου 1961.

¹³⁰ Για τις σοβιετικές απειλές βλ. Α. Tasoulas, 'Greek-Soviet relations 1959-1962: the Greek response to Kremlin's challenge', *Byzantine and Modern Greek Studies*, 45, (2021) 92-109.

¹³¹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1961/53.6, K265/AB 40-157, 5 Σεπτεμβρίου 1961.

¹³² ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1961/53.6, 10 Οκτωβρίου 1961.

κυριότερες αντιλήψεις της Ελλάδας ως προς τις σχέσεις της με τα κομμουνιστικά κράτη:

Greece has a long history of difficulties with the Slavs and the Communists. Greece is willing to overlook the past and is attempting to establish normal relations with these countries. However, Slavs and Communists are still annoyed by Greece as a stronghold of freedom south of the Balkans, and maintain Greece as a primary target for the cold war. Mr. Caramanlis went to some length to support this contention. Specifically he mentioned (1) Bulgarian refusal to comply with the peace treaty between the countries as regards reparations and force levels, and (2) Khrushchev's threats to Greece at Koritza, and (3) Khrushchev's attitude toward the conviction of Glezos as a communist spy in Greek court. Primarily the Communists are attempting to infiltrate and demoralize Greece. For this reason he asks personal interest of the President in Greece, and for protection against the Communists. Without U.S. help he feels in some years the Greeks will have to give up.¹³³

Η δεκαετία του '60 χαρακτηρίστηκε από την ύφεση στην παγκόσμια σκακιέρα. Παράλληλα, η άνοδος της Ένωσης Κέντρου (ΕΚ) στην εξουσία εγκαινίασε μια καινούρια εξωτερική πολιτική για την Ελλάδα. Η κυβέρνηση του Γεωργίου Παπανδρέου, αν και είχε και η ίδια σαφή φιλοδυτικό προσανατολισμό, εντούτοις έκανε προσπάθειες αυτονομίας από τις ΗΠΑ και ανοίγματα προς τον ανατολικό κόσμο. Το κλίμα έντασης που επικρατούσε στη Βουλγαρία βοήθησε την ελληνική διπλωματία σε πολύ μεγάλο βαθμό. Έτσι, η Ελλάδα προχώρησε σε ένα ελληνοβουλγαρικό διάλογο για τη ρύθμιση του ζητήματος των πολεμικών επανορθώσεων. Ο διάλογος μεταξύ των δυο αντιπάλων χωρών έληξε σύντομα με αποτυχία. Παρόλα αυτά, το ζήτημα των πολεμικών αποζημιώσεων θα αρχίσει να ξεθωιάζει, και οι δύο χώρες θα οδηγηθούν σύντομα στην αποκατάσταση των μεταξύ τους διπλωματικών σχέσεων, μέχρι το 1963.¹³⁴ Η αποκατάσταση των σχέσεων οδήγησε στην περαιτέρω υποβάθμιση του «από βορρά κινδύνου».

Μετά και το 1963 και τις διακοινοτικές ταραχές στην Κύπρο, η ελληνική κυβέρνηση προσανατολίστηκε προς την προάσπιση των ελληνικών συνόρων, όχι από τον βορρά αλλά από την ανατολή. Έτσι, η υπεράσπιση της Θράκης «εξ ανατολών» και του Αιγαίου απετέλεσαν την περίοδο αυτήν έναν από τους κύριους άξονες της ελληνικής στρατηγικής. Η αντίληψη του «από βορρά κινδύνου» ταραχθηκε συθέμελα.¹³⁵ Οι ΗΠΑ θεώρησαν επίσης ότι ο κομμουνιστικός κίνδυνος για την

¹³³ *FRUS, 1958–1960, Volume X, Part 2, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey*, eds. Ronald D. Landa, James E. Miller, William F. Sanford, Jr. and Sherrill Brown Wells (Washington: Government Printing Office, 1993), Doc. 277.

¹³⁴ Βαληνάκης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική*, 84-85.

¹³⁵ Ο.π., 98.

Ελλάδα το 1963 ήταν κυρίως εσωτερικός, άρα μια ενδεχόμενη προσβολή από τη Βουλγαρία αν και δεν θεωρείτο πιθανή, ήταν υπαρκτή.¹³⁶

Η δικτατορία των Συνταγματαρχών επανέφερε τον κομμουνιστικό κίνδυνο στο προσκήνιο. Όπως σχολιάζει ο Βερέμης, ως απάντηση στην ύφεση και την ενδεχόμενη υποβάθμιση του ρόλου τους ως προστάτες του έθνους, οι πραξικοπηματίες χρησιμοποίησαν την απειλή της εσωτερικής τάξης από κομμουνιστικές δυνάμεις για να δικαιολογήσουν την πράξη τους.¹³⁷ Με την άνοδο της Χούντας στην εξουσία, ο «από βορρά κίνδυνος» αναβίωσε. Σύμφωνα με αμερικανικές εκτιμήσεις, η Χούντα προκειμένου να διατηρηθεί στην εξουσία, διέδιδε φανταστικές απειλές από κομμουνιστικά γειτονικά κράτη. Παράλληλα, υπήρχε το σενάριο οι Έλληνες δικτάτορες να προωθούσαν σχέδια εναντίον της Αλβανίας.¹³⁸

Ο «από βορρά κίνδυνος» και η αμερικανική βοήθεια

Οικονομική χρηματοδότηση. Τα αμερικανικά δολάρια, αποδείχτηκαν την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου ως ένα από τα αποτελεσματικότερα μέσα ανάσχεσης του κομμουνιστικού κινδύνου και επέκτασης της αμερικανικής επιρροής.¹³⁹ Οι σχέσεις Ελλάδας-ΗΠΑ από την εξαγγελία του Δόγματος Τρούμαν και εντεύθεν, χαρακτηρίζονται σε μεγάλο βαθμό από την εξάρτηση της Ελλάδας από την οικονομική ενίσχυση, που της παρείχε η εύρωστη σύμμαχός της. Η παροχή στρατιωτικής και οικονομικής βοήθειας στην Ελλάδα συνδέθηκε πολλάκις με την επιτυχή καταπολέμηση του κομμουνιστικού κινδύνου, αλλά και με την άσκηση της αμερικανικής επιρροής στη χώρα. Στο σημείο αυτό, κρίνεται σκόπιμο να διευκρινιστεί η ανάγκη εξέτασης της οικονομικής βοήθειας που παρείχε η Δύση στην Ελλάδα. Δεν θα υπήρχε λόγος οικονομικής αρωγής προς τη χώρα, εάν η Δύση πίστευε ότι ο σοβιετικός κίνδυνος δεν ήταν υπαρκτός.

Το 1952, στο πλαίσιο της γενικότερης μείωσης των αμερικανικών δαπανών, εξετάστηκε το ενδεχόμενο μείωσης της ελληνικής στρατιωτικής βοήθειας.¹⁴⁰ Η

¹³⁶ *FRUS, 1961–1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey*, ed. James E. Miller, (Washington: Government Printing Office, 1994), Doc. 345.

¹³⁷ T. Veremis, 'Greece and Nato: Continuity and Change', in J. Chipman (ed.), *NATO's Southern Allies: Internal and External Challenge* (London: Taylor and Francis Group, 1988), 248.

¹³⁸ *FRUS, 1964–1968, Volume XVII, Eastern Europe*, ed. James E. Miller (Washington: Government Printing Office, 1996), Doc. 185.

¹³⁹ Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι*, 235.

¹⁴⁰ *FRUS, 1952–1954, Volume VIII, Doc. 427.*

μείωση της αμερικανικής οικονομικής βοήθειας προς την Ελλάδα δεν επηρέαζε τα αμερικανικά συμφέροντα στη χώρα. Συγκεκριμένα, οι οικονομικοί στόχοι των ΗΠΑ στην Ελλάδα περιλάμβαναν τη διατήρηση του φιλοδυτικού προσανατολισμού της χώρας, μέσω της εξασφάλισης οικονομικής και πολιτικής σταθερότητας. Επίσης, αφορούσαν την προοδευτική αναβάθμιση της χώρας, ούτως ώστε σταδιακά να μειωθεί η ανάγκη για εξωτερική οικονομική βοήθεια (μέσω επίτευξης της οικονομικής σταθερότητας και αύξησης της παραγωγικότητας). Επιπρόσθετα, οι πολιτικοί στόχοι σχετιζόνταν και με τη διατήρηση εσωτερικής ασφάλειας, μέσω της άσκησης ισχυρής πολιτικής και αστυνομικής εξουσίας κατά των κομμουνιστών.¹⁴¹

Η οικονομική σχέση Ελλάδας-ΗΠΑ, ήταν ιδιαίτερα ευαίσθητη σε εξωγενείς παράγοντες. Η επιτυχία του αμερικανικού προγράμματος οικονομικής βοήθειας έδειχνε ότι ο στρατός θα μπορούσε να μειωθεί σημαντικά, και επομένως μεγαλύτερο μέρος της αμερικανικής βοήθειας να χρησιμοποιηθεί για αναπτυξιακά έργα. Ο Πόλεμος της Κορέας όμως άλλαξε τις προτεραιότητες της Δύσης, που αναγκάστηκε να διατηρήσει τις στρατιωτικές της δαπάνες στο μέγιστο. Στην πορεία, η τελική υιοθέτηση του φιλόδοξου NSC-68 από τις ΗΠΑ,¹⁴² αύξησε τα αμερικανικά αμυντικά κονδύλια στην προσπάθεια «περιμετρικής» οργάνωσης της άμυνας του δυτικού συνασπισμού.¹⁴³

Ο σχηματισμός της κυβέρνησης Αλέξανδρου Παπάγου (1952) διέκοψε την πολιτική αστάθεια των προηγούμενων χρόνων. Η κυβέρνηση Παπάγου, έδωσε νέα ώθηση στις ελληνοαμερικανικές σχέσεις. Σημαντικό βήμα αποτέλεσε η εγκαθίδρυση των αμερικανικών αεροπορικών βάσεων στην Ελλάδα το 1953. Η συμφωνία για τις βάσεις είχε αμυντικό χαρακτήρα και επιβεβαίωνε την ελληνοαμερικανική φιλία, ενώ ταυτόχρονα κατοχύρωνε την ασφάλεια της χώρας.¹⁴⁴ Παρόλα αυτά, οι Αμερικανοί εξέφραζαν την ανησυχία ότι η παραχώρηση βάσεων θα χρησιμοποιείτο από τους Έλληνες ως μοχλός πίεσης για να κερδίσουν παραχωρήσεις σε άλλους τομείς, και πιο συγκεκριμένα στην αύξηση της οικονομικής βοήθειας.¹⁴⁵

Πράγματι, η πολιτική της Ελλάδας απέναντι στη Δύση, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1950, χαρακτηρίζεται από τις εναγώνιες προσπάθειες των ελληνικών

¹⁴¹ Ο.π., Doc. 434.

¹⁴² United States Objectives and Programs for National Security (NSC 68): επρόκειτο για απόρρητο έγγραφο πολιτικής του Συμβουλίου Εθνικής Ασφαλείας των ΗΠΑ.

¹⁴³ Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, 128.

¹⁴⁴ *FRUS, 1952-1954*, Volume VIII, Doc.446; Doc. 448.

¹⁴⁵ Ο.π., Doc. 450.

κυβερνήσεων για εξασφάλιση οικονομικής βοήθειας αλλά και επενδύσεων από τους εταίρους της. Τον Μάιο του 1953, ο Σπύρος Μαρκεζίνης, Υπουργός Συντονισμού στην Κυβέρνηση Παπάγου, επισκέφθηκε τις ΗΠΑ. Σε συνομιλίες του με τους Αμερικάνους, αναφέρθηκε στις θυσίες των Ελλήνων πολιτών για την στήριξη των νατοϊκών στρατιωτικών δυνάμεων. Τόνισε το γεγονός ότι η Ελλάδα, αν και είχε το χαμηλότερο εθνικό εισόδημα από τις χώρες του NATO, εντούτοις συνείσφερε το μεγαλύτερο ποσοστό από τον προϋπολογισμό της για στρατιωτικές δαπάνες. Επισήμανε, επίσης στους Αμερικανούς εταίρους τη σημασία της Ελλάδας για την προάσπιση της νοτιοανατολικής Ευρώπης. Επικαλέστηκε, επίσης, και το Βαλκανικό Σύμφωνο, το οποίο με μια ισχυρή Ελλάδα, θα μπορούσε να αποτελέσει πόλο για τις χώρες του σοβιετικού μπλοκ.¹⁴⁶

Ο Μαρκεζίνης, έκανε λόγο στην ανάγκη αποζημίωσης του ελληνικού λαού για τις θυσίες που του ζητήθηκαν. Αυτό θα γινόταν μέσω της εφαρμογής ενός οικονομικού σχεδίου ανάπτυξης, το οποίο απαιτούσε τη δαπάνη 230 εκατομμυρίων δολαρίων σε μια περίοδο τεσσάρων χρόνων. Από το συγκεκριμένο ποσό, τα 130 εκατομμύρια δολάρια θα επιβάρυναν την ελληνική κυβέρνηση, ενώ το υπόλοιπο ποσό θα έπρεπε να καλυφθεί από αμερικανικές πηγές. Η ελληνική κυβέρνηση, λοιπόν, ζήτησε μέσω του απεσταλμένου της κάποια δέσμευση ή έστω μια δήλωση έγκρισης του προγράμματος από τις ΗΠΑ, η οποία να αποδείκνυε ότι θα της χορηγούνταν το ποσό αυτό. Συνέδεσε μάλιστα την αποδοχή δέσμευσης από τις ΗΠΑ με την σταθερότητα της κυβέρνησης αλλά και την στάση του Παπάγου απέναντι στις ΗΠΑ. Ειδικότερα, η αδυναμία δέσμευσης θα οδηγούσε τον Παπάγο στον τερματισμό των ειδικών σχέσεων με τις ΗΠΑ και της επιχείρησης MSA.¹⁴⁷ Τόνισε, επίσης, το κύρος του Παπάγου στη Μέση Ανατολή, καθώς και τις επιπτώσεις που θα είχαν όλα αυτά για τις ΗΠΑ στην περιοχή.¹⁴⁸

Η αμερικανική κυβέρνηση, ωστόσο, δεν ήταν πρόθυμη να προχωρήσει σε κάποια δεσμευτική δήλωση ή ενθάρρυνση που θα έδινε στους Έλληνες την εντύπωση

¹⁴⁶ Ο.π., Doc. 439.

¹⁴⁷ MSA-Mutual Security Administration (1951-1953), πρόκειται για υπηρεσία των ΗΠΑ με στόχο την ενίσχυση των Ευρωπαίων Συμμάχων μέσω στρατιωτικής βοήθειας και οικονομικής ανάπτυξης.

¹⁴⁸ 'He was sure that if he (Markezinis) were rebuffed here, Marshal Papagos would declare his intention to maintain Greece's alignment with the West and Greece's armed forces at their present level at any cost, but at the same time would renounce all special connection with the United States, terminating the MSA Mission to Greece and all MSA aid, etc. He would certainly do this if Greece were offered nothing more than a mere \$20,000,000 in economic aid for the coming year. Such an attitude by Papagos would have very bad effects for the United States not merely in Greece but throughout the Middle East, where Papagos had great prestige.' *FRUS, 1952-1954, Volume VIII, Doc. 439.*

ότι οι ΗΠΑ είχαν ηθικό χρέος να χρηματοδοτήσουν το πρόγραμμα, ειδικά από την στιγμή που προχωρούσαν στη μείωση των δικών τους αμυντικών δαπανών.¹⁴⁹ Τελικά, οι ΗΠΑ δήλωσαν τη συμπάθειά τους προς τις ελληνικές προσπάθειες για ανάκαμψη. Αν και παρέλειψαν την ανάληψη οποιασδήποτε δέσμευσης, εντούτοις δήλωσαν ότι θα βοηθούσαν την Ελλάδα να προσελκύσει αμερικανικά κεφάλαια για επενδύσεις.¹⁵⁰ Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Αμερικανοί χαρακτήρισαν την επίσκεψη του Μαρκεζίνη ως «ιλαροτραγωδία», δείχνοντας έτσι την αντίληψη των ΗΠΑ για τα ελληνικά αιτήματα βοήθειας.¹⁵¹

Η περιοδεία του Μαρκεζίνη στις ΗΠΑ, Βρετανία, Γαλλία, Γερμανία και Ιταλία, απέδωσε καρπούς. Πέραν της παροχής 21 εκατομμυρίων δολαρίων, οι ΗΠΑ συναίνεσαν επιπρόσθετα στη χρήση 54 εκατομμυρίων που έμειναν ανεκμετάλλευτα από το προηγούμενο έτος. Παράλληλα, η Διεθνής Τράπεζα Ανοικοδόμησης και Ανάπτυξης θα έστελνε αποστολή στην Ελλάδα για να διερευνήσει την οικονομική κατάσταση της χώρας. Στη Βρετανία κέρδισαν μια μικρή διευκόλυνση σε σχέση με το εμπόριο.¹⁵² Στη Γαλλία, η Ελλάδα κέρδισε πίστωση ύψους 15 εκατομμυρίων από τον ιδιωτικό τομέα. Στη Γερμανία και την Ιταλία, η Αθήνα κέρδισε κυβερνητικές εξασφαλίσεις για πίστωση 50 και 25 εκατομμυρίων αντίστοιχα.¹⁵³

Το 1954, συζητείται από τη Δύση η αριθμητική μείωση των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων, ούτως ώστε η Ελλάδα να μπορέσει να ανταπεξέλθει στις νατοϊκές της υποχρεώσεις αλλά και στην παροχή πολιτικών απαιτήσεων. Συγκεκριμένα, τυχόν μείωση των ελληνικών στρατευμάτων θα απελευθέρωνε κονδύλια που χρησιμοποιούνταν για τη συντήρησή τους, τα οποία θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την κάλυψη των νατοϊκών υποχρεώσεων της χώρας. Γίνεται λόγος για ανάγκη μείωσης των ενόπλων δυνάμεων σε ποσοστό περίπου πενήντα τοις εκατό (διατήρηση γύρω στις 70.000).¹⁵⁴ Τελικά, αποφασίστηκε η αύξηση της βοήθειας στην Ελλάδα για το 1955, από 15 σε 25 εκατομμύρια δολάρια, προκειμένου να διατηρηθούν οι ελληνικές στρατιωτικές δυνάμεις στις 105 χιλιάδες.

Το θέμα για μείωση της αμερικανικής βοήθειας στα 15 εκατομμύρια επανήλθε τον επόμενο χρόνο. Άμεση συνέπεια θα ήταν η μείωση του στρατού κατά 30 χιλιάδες,

¹⁴⁹ *FRUS, 1952–1954, Volume VIII, Doc. 441.*

¹⁵⁰ *Ο.π., Doc. 442.*

¹⁵¹ ‘Thus ended another Greek tragi-comedy.’ *FRUS, 1952–1954, Volume VIII, Doc. 441.*

¹⁵² Το εμπόριο ξηρών φρούτων να επιστρέψει σε ιδιώτες, την 1^η Δεκεμβρίου αντί της 1^{ης} Ιανουαρίου, ούτως ώστε ο Έλληνας έμπορος να επωφεληθούν του Χριστουγεννιάτικου εμπορίου.

¹⁵³ TNA: FO 476/37 (WG 1011/1).

¹⁵⁴ *FRUS, 1952–1954, Volume VIII, Doc. 458.*

ενώ πιθανόν άλλα μέλη του NATO να ακολουθούσαν το ελληνικό παράδειγμα και να προχωρούσαν σε ανάλογες μειώσεις. Ωστόσο, η μείωση της αμερικανικής βοήθειας σε συνδυασμό με τη διατήρηση υψηλών στρατιωτικών δαπανών (περίπου το 40%), θα προκαλούσε τριγμούς στο εσωτερικό. Ήδη οι κομμουνιστές είχαν κερδίσει έδαφος στις δημοτικές εκλογές με την εκλογή υποψηφίων που υποστηρίζονταν από τους κομμουνιστές σε πέντε από τους έξι μεγαλύτερους δήμους. Επιπλέον, το Κυπριακό είχε ήδη αρχίσει να επιδεινώνει τις ελληνοαμερικανικές σχέσεις, με αποτέλεσμα τυχόν μείωση της αμερικανικής βοήθειας να τις δυσχέρανε ακόμη περισσότερο.¹⁵⁵

Από το 1955 και εξής, το ελληνικό εμπόριο στράφηκε στην αγορά της Ανατολικής Ευρώπης, με αποτέλεσμα σημαντικό μέρος των εξαγωγών της χώρας να εξαρτάται από το ανατολικό μπλοκ. Το ολοένα αυξανόμενο ποσοστό της ΕΣΣΔ και των δορυφόρων της στο εξωτερικό εμπόριο της Ελλάδας θεωρείτο ανησυχητικό για τη Δύση, που έβλεπε τη σύμμαχο χώρα να αποδεσμεύεται από την αρμάδα της.¹⁵⁶ Ταυτόχρονα, το ενδεχόμενο διακοπής της οικονομικής βοήθειας προς την Ελλάδα, συνέτεινε στην ανανέωση της ανασφάλειας της χώρας, αφού δεν μπορούσε να βασιστεί στις ΗΠΑ για την κάλυψη των αμυντικών της δαπανών, ιδιαίτερα λαμβάνοντας υπόψη την προσθήκη του τουρκικού κινδύνου.¹⁵⁷

Συνολικά υπολογίζεται ότι από το 1947 μέχρι και το 1957, η Ελλάδα δέχθηκε από τις ΗΠΑ οικονομική βοήθεια ύψους 1,491 εκατομμυρίων δολαρίων (μέσος όρος ανά οικονομικό έτος: 261 εκατομμύρια δολάρια για την περίοδο 1948-1951 και 74 εκατομμύρια για την περίοδο 1952-1957). Από τη μια πλευρά, η συνέχιση παροχής οικονομικής βοήθειας από τη Δύση ήταν απαραίτητη για τη διατήρηση στην εξουσία φιλοδυτικών κυβερνήσεων, για όσο διάστημα η Ελλάδα καλείτο να συνεισφέρει μεγάλο μέρος του προϋπολογισμού της για κάλυψη στρατιωτικών δαπανών. Από την άλλη, μείωση της βοήθειας θα είχε ως αποτέλεσμα και τη μείωση των ελληνικών αμυντικών δυνατοτήτων.¹⁵⁸ Αξίζει να σημειωθεί, ότι παρά τη βαθμιαία υποχώρηση του «από βορρά κινδύνου» στα τέλη της δεκαετίας του 1950, εντούτοις η μείωση της αμερικανικής βοήθειας θα σήμαινε τη μείωση των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων. Το γεγονός αυτό θα προκαλούσε τη δυσαρέσκεια των Ελλήνων, οι οποίοι

¹⁵⁵ *FRUS, 1955-1957, Volume XXIV, Doc. 277.*

¹⁵⁶ Σ. Βαλντέν, *Ελλάδα και ανατολικές χώρες 1950-1967: οικονομικές σχέσεις και πολιτική*, Τόμ. II (Αθήνα: Εκδόσεις Οδυσσέας, 1991), 254-256.

¹⁵⁷ Σακκάς, «Ατλαντική Συμμαχία, διεθνής ύφεση και ελληνική διπλωματία».

¹⁵⁸ *FRUS, 1955-1957, Volume XXIV, Doc. 308.*

θεωρούσαν τον βουλγαρικό κίνδυνο υπαρκτό. Χαρακτηριστικό είναι το σχόλιο σε αμερικανικό έγγραφο:

I am afraid, however, that even with whatever reductions in maintenance costs may be possible, defence expenditures will still remain too large to allow adequate economic development without very substantial and continuing US aid. Therefore, unless US is prepared to face up to such an aid requirement of which I doubt feasibility in view of recent Congressional reactions to military assistance, substantial reduction must be made in Greece's defence effort, even though this might involve failure to meet some MC 702 goals. It will also involve difficult problem with Greeks who feel present forces necessary for defense against ancient Bulgarian enemy.¹⁵⁹

Η οικονομική συναλλαγή ΗΠΑ–Ελλάδας συνδέθηκε με την πολιτική ίσων αποστάσεων της πρώτης σε σχέση με το Κυπριακό, αλλά και την εξαγγελία της πολιτικής της ειρηνικής συνύπαρξης της ΕΣΣΔ. Χαρακτηριστικά, η κυβέρνηση Καραμανλή ζήτησε οικονομική βοήθεια για το έτος 1957 ύψους 128,2 εκατομμυρίων δολαρίων, με στόχο την πολιτική και οικονομική σταθερότητα της χώρας καθώς και για κάλυψη στρατιωτικών δαπανών. Οι Αμερικανοί αξιωματούχοι συνέδεσαν το γεγονός με την ενίσχυση της σοβιετικής παρουσίας στη χώρα, πολιτικής και πολιτιστικής, και σημείωσαν ως σοβαρό ενδεχόμενο την παροχή οικονομικής βοήθειας, από την ΕΣΣΔ προς την Ελλάδα. Θεωρήθηκε απαραίτητο από τη Δύση, να γίνει περισσότερο ορατή στην ελληνική κοινωνία η παροχή οικονομικής βοήθειας. Αυτό θα επιτυγχανόταν με τη χρηματοδότηση αναπτυξιακών έργων με στόχο τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου της χώρας.¹⁶⁰ Ο προβληματισμός αυτός περιγράφεται σε αμερικανικά έγγραφα: ‘US economic aid to Greece is not readily visible to the average Greek. More tangible participation by the US in development projects of direct benefit to the Greek people, especially to the rural population ... is desirable’.¹⁶¹ Η ανάγκη αυτή πρόκυπτε κυρίως εξαιτίας της ανόδου του αντιαμερικανισμού στη χώρα λόγω του Κυπριακού.

Το ζήτημα μείωσης της βοήθειας προς την Ελλάδα, δεν αύξανε μόνο τον κίνδυνο για το ελληνικό αμυντικό πρόγραμμα, αλλά και διακύβευε τα πλεονεκτήματα που είχαν στη χώρα οι Αμερικανοί: ‘The departments of our government enjoy many privileges in this country. Because of our special relationship these privileges are not only extensive but given ungrudgingly, without condition or demand for quid pro

¹⁵⁹ *FRUS, 1958–1960*, Volume X, Part 2, Doc. 244; Doc. 251.

¹⁶⁰ Για τον σκοπό αυτό, το 1956, το Αμερικανικό ΥΠΕΞ συστήνει στην Τράπεζα Εξαγωγών-Εισαγωγών να σκεφθεί τη χρηματοδότηση δημιουργίας εργοστασίου παραγωγής αζωτούχων λιπασμάτων στην Ελλάδα. *FRUS, 1955-1957*, Volume XXIV, Doc. 298.

¹⁶¹ *Ο.π.*, Doc. 298.

μο'.¹⁶² Ωστόσο, οι Αμερικανοί αξιωματούχοι ερμήνευαν τα ελληνικά αιτήματα για επιπρόσθετη οικονομική βοήθεια ως «συναισθηματικό εκβιασμό» προς τους ιδίους, παρά ως πραγματική ανάγκη. Θεωρούσαν, επίσης, τις ελληνικές αναφορές για σοβιετικές και εσωτερικές πιέσεις υπερβολικές. Χαρακτηριστικά, σχολιάζεται σε τηλεγράφημα της αμερικανικής πρεσβείας στην Αθήνα προς το Αμερικανικό Υπουργείο Εξωτερικών: 'My chancery colleagues are in agreement that Greek officials may exaggerate dangers to which they subjected by Soviet rocket rattling, campaign for Balkan denuclearized zone, and consequent or incidental domestic political difficulties'.¹⁶³ Οι Αμερικανοί αναγνωρίζουν ωστόσο ότι η χώρα είναι οικονομικά και πολιτικά ευάλωτη.

Οι Έλληνες αξιωματούχοι συχνά τόνιζαν τον κομμουνιστικό κίνδυνο που διέτρεχε η χώρα σε συνάρτηση με την κακή της οικονομική κατάσταση. Η εικόνα αυτή είναι έκδηλη σε αμερικανικά έγγραφα: 'The Greeks are always under the gun, and pressure to join a Balkan Pact is proposed nearly every day. Proposals for disarmament, neutral zones, etc., are also made, with an objective of cutting Greece from the West'.¹⁶⁴ Πάντως, αν και οι πιέσεις των Ελλήνων στόχευαν στην προσέλκυση του αμερικανικού κεφαλαίου, εντούτοις αποτελούσαν και ένδειξη της ανασφάλειας της Ελλάδας, παρά την «αποτρεπτική αξία του NATO και της αμερικανικής εγγύησης».¹⁶⁵

Παράλληλα, το 1959 ο πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Καραμανλής σε συνομιλία του με τον George C. McGhee,¹⁶⁶ συνέχιζε να χρησιμοποιεί ως επιχειρήμα την ανάγκη διατήρησης των στρατιωτικών δαπανών της Ελλάδας, εξαιτίας τις πιέσεων της χώρα από τα βόρεια κομμουνιστικά κράτη, κάνοντας ιδιαίτερη μνεία στη Βουλγαρία:

To this, the Prime Minister unhesitatingly replied that it was absolutely necessary for Greece to maintain her present level of armed forces, whether NATO asked for it or not, because of the pressure of her communist neighbours to the north and because of her delicate geographic position. He remarked that Bulgaria alone had an army twice the size of the Greek army, and was undertaking a vast industrial development program as well.¹⁶⁷

¹⁶² *FRUS, 1961–1963*, Volume XVI, Doc. 334.

¹⁶³ *FRUS, 1958–1960*, Volume X, Part 2, Doc. 268; Doc. 274.

¹⁶⁴ *Ο.π.*, Doc. 277; Doc. 278.

¹⁶⁵ Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι*, 102.

¹⁶⁶ George C. McGhee (1912-2005), Αμερικανός διπλωμάτης.

¹⁶⁷ *FRUS, 1958–1960*, Volume X, Part 2, Doc. 255.

Ως εκ τούτου, η Αθήνα θεωρούσε απαραίτητη τη διατήρηση των στρατιωτικών της δυνάμεων. Δεν αναφέρεται ωστόσο ότι το ίδιο διάστημα, η Ελλάδα είχε να αντιμετωπίσει και την τουρκική υπεροπλία.

Πληροφορίες για μείωση της αμερικανικής οικονομικής βοήθειας προς την Ελλάδα λίγο πριν τις εκλογές του 1961, προκαλούσαν αμηχανία ακόμη και σε Αμερικανούς αξιωματούχους:

While Greeks have been ardently dramatic since dawn of history and we may expect them pull full stops out, I agree fully timing for this sort of news could hardly be worse. At present moment in Greece, with election campaign in full swing and Greek relations with Soviet Bloc in agitated state, any indication US aid to be reduced would have profoundly disturbing effect on US-Greek relations. Public knowledge of any planned reduction our aid to Greece would play directly into hands Greek Communists and reinforce their argument, hitherto lacking conviction, that Greece can only protect its security by going neutral.¹⁶⁸

Το γεγονός, ότι η Ελλάδα συνόρευε με τρία κομμουνιστικά κράτη, η καλή της πίστη προς τη Δύση, αλλά και η προοπτική ανάπτυξης της χώρας, καθιστούσαν αναγκαία τη συνέχιση της οικονομικής βοήθειας. Επίσης, το ίδιο διάστημα, είχε δοθεί επιπρόσθετη βοήθεια σε μια κομμουνιστική γείτονα χώρα, δημιουργώντας εύλογα προβληματισμό στην Αθήνα.¹⁶⁹

Πράγματι, η Ελλάδα ένιωθε αδικημένη όσον αφορά την οικονομική της μεταχείριση σε σχέση με αυτή που τύγγανε η Γιουγκοσλαβία από τις ΗΠΑ. Με επιστολή του (Οκτώβριος 1959) στον Ντάγκλας Κ. Ντίλλον, Αμερικανό Υφυπουργό Οικονομικών, ο Καραμανλής εξέφρασε τη δυσαρέσκειά του για την έλλειψη εκτίμησης στις θυσίες των Ελλήνων αλλά και της μη αναγνώρισης της γεωγραφικής θέσης της χώρας. Ανέφερε ακόμη την ετοιμότητα της κυβέρνησής του να προχωρήσει σε μια συμφωνία χρέους παρόμοια με τον πρόσφατο διακανονισμό χρέους της Γιουγκοσλαβίας με τη Γαλλία. Στις συζητήσεις όμως που ακολούθησαν η Ελλάδα δεν εμφανιζόταν ικανοποιημένη, αφού θεωρούσε ότι οι όροι που προτεινόταν ήταν λιγότερο ευνοϊκοί έναντι αυτών της Γιουγκοσλαβίας.¹⁷⁰ Παράλληλα, οι Έλληνες θεωρούσαν ότι η οικονομική βοήθεια που είχαν λάβει μέχρι στιγμής, είχε χρησιμοποιηθεί στο μεγαλύτερο ποσοστό για την επανόρθωση των ζημιών που είχε υποστεί η χώρα κατά τη διάρκεια του Β' ΠΠ. Ως εκ τούτου, δεν έγινε κατορθωτό για τη χώρα να ανακάμψει στον βαθμό των υπόλοιπων ευρωπαϊκών χωρών.¹⁷¹

¹⁶⁸ *FRUS, 1961–1963*, Volume XVI, Doc. 320.

¹⁶⁹ *Ο.π.*, Doc. 325.

¹⁷⁰ *FRUS, 1958–1960*, Volume X, Part 2, Doc. 273; Doc. 282.

¹⁷¹ *Ο.π.*, Doc. 277.

Προκειμένου να διερευνηθούν τα οικονομικά και αμυντικά προβλήματα που αντιμετώπιζαν η Ελλάδα και η Τουρκία, το NATO εξουσιοδότησε και απέστειλε μια ομάδα Σοφών στις δύο χώρες το 1962 («Three Wise Men»). Οι δύο χώρες είχαν συνεχείς ανάγκες για οικονομική ενίσχυση. Διερευνήθηκε ωστόσο κατά πόσον θα μπορούσαν αυτές να καλυφθούν με άλλον τρόπο (δανεισμός από διεθνείς οργανισμούς).¹⁷² Σύμφωνα με την αναφορά της ομάδας των Σοφών, η ελληνική οικονομία είχε ανακάμψει σημαντικά με αποτέλεσμα να μην περιληφθεί στις χώρες που θα δέχονταν κατ' εξαίρεση οικονομική βοήθεια. Η αναφορά δεν έγινε αποδεκτή από την Αθήνα, αφού θεωρήθηκε επιζήμια για την οικονομία της χώρας.¹⁷³

Από την πλευρά της, η ελληνική κυβέρνηση προσπάθησε να τονίσει στους δυτικούς συμμάχους της, ότι η απώλεια στρατιωτικής βοήθειας θα μπορούσε να προκαλέσει πολιτική αναταραχή στη χώρα και να οδηγήσει στην ανατροπή του Καραμανλή, ο οποίος παρουσιαζόταν ως ο μόνος πολιτικός που θα μπορούσε να διατηρήσει την πολιτική σταθερότητα. Τελικά, στις 15 Δεκεμβρίου 1962, τα κράτη μέλη του NATO συμφώνησαν την παροχή αμυντικής βοήθειας ύψους 24,4 εκατομμυρίων δολαρίων στην Ελλάδα, υπό μορφή επιχορηγήσεων, πρώτων υλών, ανταλλακτικών και εξοπλισμών. Με τη σειρά του, ο Καραμανλής ανήγγειλε την αύξηση των ελληνικών αμυντικών δαπανών κατά 6 εκατομμύρια.¹⁷⁴ Αξίζει να αναφερθεί η δυσφορία των Αμερικανών, αφού στα δεκαεπτά συναπτά έτη όπου δόθηκαν ως εισφορά στην Ελλάδα γύρω στα 3,5 δις δολάρια, δεν υπήρξε επίτευξη των αμερικανικών προσδοκιών σε κανένα έτος.¹⁷⁵

Από την άλλη, οι ΗΠΑ δεν επιθυμούσαν η Ελλάδα να θυσιάσει το αναπτυξιακό της πρόγραμμα για χάρη του αμυντικού. Τελικά, οι ΗΠΑ προτίμησαν να αποφύγουν τις δεσμεύσεις σχετικά με το ζήτημα της μείωσης της χρηματοδοτικής βοήθειας, αλλά να συνεχίσουν ένα ουσιαστικό πρόγραμμα στρατιωτικής συνδρομής.¹⁷⁶ Ταυτόχρονα, θεωρούσαν σημαντική την έναρξη προσπάθειας εκ μέρους της Αθήνας, να ζητήσει χρηματοδοτική βοήθεια από τους δυτικούς εταίρους

¹⁷² *FRUS, 1961–1963, Volume XVI, Doc. 327; Doc. 332; TNA: FO 371/158066 (M 115/13; M 115/18).*

¹⁷³ *FRUS, 1961–1963, Volume XVI, Doc. 332; A/4, AKK/IKK, 1962, 12 Ιανουαρίου 1962, 1765-1766; A/4, AKK/IKK, 1962, 02 Μαΐου 1962, 2309-2312; A/4, AKK/IKK, 1962, 12 Ιανουαρίου 1962, 1765-1766.* Την ελληνική άποψη για την οικονομική κατάσταση της χώρας και την ανάγκη συνέχισης της βοήθειας (όπως στην περίπτωση της Τουρκίας, της Νότιας Κορέας και του Ιράν) συμμεριζόταν και ο Lauris Norstad (SACEUR). Σβολόπουλος, «Η διεθνής θέση της Ελλάδας», 247-265.

¹⁷⁴ *FRUS, 1961–1963, Volume XVI, Doc. 340.*

¹⁷⁵ Ο.π., Doc. 346.

¹⁷⁶ Ο.π., Doc. 351; Doc. 335.

της και κατόπιν οι ίδιοι να υποστηρίξουν τα ελληνικά αιτήματα.¹⁷⁷ Με τον τρόπο αυτό, οι ΗΠΑ δεν θα απογοητεύαν την Ελλάδα, ενώ θα ενισχύονταν και οι δεσμοί της χώρας με τους υπόλοιπους εταίρους της. Έτσι, ο προσανατολισμός της χώρας θα παρέμενε σταθερά δυτικός.

Ο Γενικός Γραμματέας του NATO, Ντερκ Στίκερ,¹⁷⁸ ανέλαβε να βοηθήσει τους Έλληνες να βρουν χρηματοδότηση, για τον αμυντικό τους προϋπολογισμό. Όμως, η ελληνική στάση του φάνηκε ιδιαίτερα ενοχλητική, γεμάτη αχαριστία και παράπονα. Το προπολεμικό ελληνικό χρέος προς το ΗΒ δυσκόλευε το ζήτημα εξεύρεσης πόρων. Εάν η Ελλάδα εξοφλούσε το χρέος αυτό, τότε πιθανόν η Βρετανία να συμμετείχε και να ακολουθούσε και η Γαλλία, παρά την πεποίθηση των τελευταίων ότι η Ελλάδα και η Τουρκία εμπίπτουν στις αμερικανικές αρμοδιότητες.¹⁷⁹

Από την άλλη, οι Βρετανοί ήταν απρόθυμοι να συμμετάσχουν στο πρόγραμμα οικονομικής βοήθειας προς την Ελλάδα (1962). Μάλιστα, δεν ήθελαν να συνδέσουν το ζήτημα του υφιστάμενου ελληνικού χρέους με την παροχή νέας οικονομικής βοήθειας. Δικαιολογούσαν την απόφασή τους να μη συμμετέχουν εξαιτίας των δικών τους μεγάλων αμυντικών υποχρεώσεων. Η απόφαση όμως, των Βρετανών να συμμετέχουν στο *consortium*¹⁸⁰ για την Τουρκία, ενώ είχαν αρνηθεί για την Ελλάδα, προκάλεσε τη δυσαρέσκεια της Αθήνας.¹⁸¹ Τον επόμενο χρόνο, οι προσπάθειες για ρύθμιση του χρέους άλλαξαν τη βρετανική στάση. Εφόσον κατέληγαν σε συμφωνία, το Λονδίνο θα προχωρούσε στην καταβολή αμυντικής βοήθειας προς την Ελλάδα, αφού η ενίσχυση της άμυνας της Ελλάδας ενείχε στρατιωτικά και πολιτικά οφέλη για τη Μεγάλη Βρετανία.¹⁸²

Στρατιωτική βοήθεια. Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφέρουμε, ότι οι εκάστοτε κυβερνήσεις χρησιμοποιούσαν κατά το δοκούν την απειλή εκ του βορρά, για να εξυπηρετήσουν πολιτικές σκοπιμότητες ή ακόμη και αλλότρια συμφέροντα. Συγκεκριμένα, οι κυβερνήσεις Τσαλδάρη, Παπάγου και Καραμανλή

¹⁷⁷ Ο.π., Doc. 337; Doc. 346.

¹⁷⁸ Dirk Uipko Stikker (1897-1979), Ολλανδός πολιτικός και διπλωμάτης, υπηρέτησε ως γενικός γραμματέας του NATO την περίοδο 1961-1964.

¹⁷⁹ FRUS, 1961-1963, Volume XVI, Doc. 354.

¹⁸⁰ Προσωρινός συνεταιρισμός χωρών για κοινό σκοπό.

¹⁸¹ TNA: T 236/6709 (F 188/410/02).

¹⁸² TNA: FO 371/169090 (CE 1192/22; CE 1192/23; CE 1192/25; CE 1192/26; CE 1192/27; CE 1192/30).

χρησιμοποιούσαν έντονα τη ρητορική του «από βορρά κινδύνου» για τη διατήρηση της εξουσίας τους. Το ζήτημα της αμερικανικής οικονομικής βοήθειας συνδέθηκε και με την ελληνική προσφορά αποστολής επιπρόσθετων στρατευμάτων στην Κορέα. Η προσφορά αυτή έγινε δεκτή από τους Αμερικανούς, με την προϋπόθεση όμως ότι δεν θα σημάνει την ταυτόχρονη δέσμευση των ΗΠΑ για παροχή επιπρόσθετης οικονομικής βοήθειας στην Ελλάδα (η προσφορά τέθηκε το ίδιο διάστημα με το αίτημα για οικονομική βοήθεια).¹⁸³

Πρέπει να σημειωθεί, ότι η σοβιετική υπεροπλία και κυρίως οι επανεξοπλισμοί της Βουλγαρίας, ενίσχυαν και δικαιολογούσαν τις ελληνικές θέσεις περί «από βορρά κινδύνου» την υπό εξέταση περίοδο. Συγκεκριμένα, περί το 1952, οι αναφορές περί υπερβολικής ανάπτυξης της πολεμικής αεροπορίας στη Βουλγαρία, στη Ρουμανία και στην Ουγγαρία, θορύβησαν τη Δύση. Ανησυχούσε ότι η υπεροπλία των σοβιετικών δορυφόρων σύντομα θα αποτελούσε σοβαρό κίνδυνο για την Ελλάδα, την Τουρκία, την Ιταλία και τη Γιουγκοσλαβία.¹⁸⁴ Οι ισορροπίες στη Βαλκανική διατηρήθηκαν μετά την ένταξη της Ελλάδας και της Τουρκίας στο ΝΑΤΟ, με την υπαγωγή το 1952 των ελληνικών και τουρκικών δυνάμεων στην αμερικανική διεύθυνση.¹⁸⁵ Το γεγονός αυτό φανερώνει το ενδιαφέρον κυρίως των Αμερικανών, τα πρώτα χρόνια του Ψυχρού Πολέμου, για την ασφάλεια της Βαλκανικής Χερσονήσου. Στο πλαίσιο της ανάσχεσης του σοβιετικού επεκτατισμού, περιελήφθη και η αναχαίτιση του «από βορρά κινδύνου» στην Ελλάδα.

Τον Μάιο του 1953, ο Έλληνας Υπουργός Άμυνας Παναγιώτης Κανελλόπουλος, ζήτησε την επανεξέταση της αύξησης των ελληνικών αμυντικών δαπανών, λόγω των αυξημένων νατοϊκών υποχρεώσεων. Ζήτησε επίσης, να εξεταστεί το ενδεχόμενο για πρόσθετο εξοπλισμό στον ελληνικό στρατό, αφού βρισκόταν σε μειονεκτική θέση έναντι του βουλγαρικού, ειδικά όσον αφορούσε στο πυροβολικό και στα άρματα μάχης.¹⁸⁶ Σύμφωνα με πληροφορίες, το 1953 η Βουλγαρία είχε στη διάθεσή της 15 μεραρχίες, δηλαδή 170 χιλιάδες άνδρες, καθώς και 65 χιλιάδες άνδρες στα σύνορα. Είχε επίσης, τη δυνατότητα επιστράτευσης 21-25 μεραρχιών. Η Αλβανία είχε γύρω στις 3 με 4 μεραρχίες (45 χιλιάδες άνδρες) και μπορούσε να επιστρατεύσει

¹⁸³ *FRUS, 1952–1954*, Volume VIII, Doc. 445; Doc. 446.

¹⁸⁴ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1952/186.1, 2935, 5 Αυγούστου 1952.

¹⁸⁵ Ο.π. 1952/189.6, 9 Αυγούστου 1952.

¹⁸⁶ *FRUS, 1952–1954*, Volume VIII, Eastern Europe; Soviet Union; Eastern Mediterranean, eds. David M. Baehler, Evans Gerakas, Ronald D. Landa and Charles S. Sampson (Washington: Government Printing Office, 1988), Doc. 444.

μέχρι και 7. Η Ρουμανία είχε 16-18 μεραρχίες (260 χιλιάδες) και μπορούσε να επιστρατεύσει 25 με 30 περίπου. Η Ουγγαρία από την άλλη, είχε 18-20 μεραρχίες (270 χιλιάδες) με δυνατότητα επιστράτευσης 25. Τέλος, τα σοβιετικά στρατεύματα στην Αυστρία, τη Ρουμανία και την Ουγγαρία ανέρχονταν στις 10 μεραρχίες. Απέναντι τους, η Ελλάδα μπορούσε να παρατάξει μόλις 145 χιλιάδες άνδρες. Ως εκ τούτου, τυχόν μείωση των ελληνικών δυνάμεων στις 70 χιλιάδες θα ήταν επικίνδυνη.¹⁸⁷

Το 1954, η ελληνική κυβέρνηση αιτήθηκε από τις ΗΠΑ την εξέταση του ενδεχομένου να παρασχεθεί στη χώρα ειδική βοήθεια ύψους 2,2 εκατομμυρίων δολαρίων (είτε υπό μορφή επιχορήγησης, είτε υπό μορφή αμερικανικού κυβερνητικού δανείου), προκειμένου να μπορέσει να ανταπεξέλθει στις αμυντικές της δαπάνες. Το ποσό αυτό προέκυψε από την ανάγκη πληρωμής των απαλλοτριώσεων γεωργικών εκτάσεων για τις ανάγκες της δημιουργίας των αμερικανικών βάσεων. Οι ΗΠΑ απάντησαν ότι θα εξετάσουν το ζήτημα, αν και ανησυχούσαν για τη δημιουργία προηγούμενου για άλλα κράτη μέλη του ΝΑΤΟ.¹⁸⁸

Για την εξυπηρέτηση των αμυντικών της σκοπών, η κυβέρνηση Καραμανλή ζήτησε το 1956, μια μεραρχία αρμάτων μάχης, αντιαρματικό εξοπλισμό και ναυτικές μονάδες. Τα αιτήματα αυτά, τα οποία βασίζονταν στις συστάσεις του Supreme Headquarters Allied Powers Europe (SHAPE)¹⁸⁹ και του Supreme Allied Commander Europe (SACEUR),¹⁹⁰ δικαιολογούνταν από την έλλειψη αντιαρματικών όπλων αλλά και σε κάποιον κοινό σχεδιασμό με την Τουρκία στο πλαίσιο της Βαλκανικής Συμμαχίας. Οι Αμερικανοί αναφέρουν, ότι το τελευταίο σημείο υποβαθμίστηκε κάπως από τον Καραμανλή.¹⁹¹ Ασφαλώς το χάσμα στις ελληνοτουρκικές σχέσεις φαινόταν πως δεν θα γεφυρώνονταν σύντομα. Ωστόσο, η ελληνική κυβέρνηση χρησιμοποιεί το Σύμφωνο προκειμένου να δείξει στις ΗΠΑ ότι ήταν πρόθυμη να συνεργασθεί.

Το αμερικανικό στρατιωτικό πρόγραμμα βοήθειας για την Ελλάδα από το 1947 μέχρι και το 1957 φθάνει τα 1,15 εκατομμύρια δολάρια. Το 1957, οι Ελληνικές Στρατιωτικές Δυνάμεις αριθμούσαν περίπου 106 χιλιάδες πεζικό, 15 χιλιάδες

¹⁸⁷ TNA: FO 371/108018 (WU 11922/1).

¹⁸⁸ *FRUS, 1952-1954*, Volume VIII, Doc.456.

¹⁸⁹ SHAPE (Supreme Headquarters Allied Powers Europe).

¹⁹⁰ Supreme Allied Commander Europe (SACEUR), Ανώτατος Συμμαχικός Διοικητής Ευρώπης, ηγείται όλων των νατοϊκών στρατιωτικών επιχειρήσεων.

¹⁹¹ *FRUS, 1955-1957*, Volume XXIV, Doc. 301.

Αεροπορία και 15 χιλιάδες Ναυτικό. Ωστόσο, ο ελληνικός στρατός παρουσίαζε βασικές ελλείψεις σε εξοπλισμό αλλά και τεχνογνωσία.¹⁹² Το 1958, η αμερικανική στρατιωτική βοήθεια στην Ελλάδα περιλάμβανε την παροχή επιπρόσθετων αεροσκαφών τύπου F-84F, αρμάτων μάχης τύπου M-47, εκπαιδευτική υποστήριξη και βοήθεια συντήρησης.¹⁹³ Τα αμερικανικά M-47 εντάχθηκαν σε μια νέα τεθωρακισμένη μεραρχία που αναβάθμισε ραγδαία τις δυνατότητες του ελληνικού στρατού. Πρέπει να σημειωθεί ότι ο ελληνικός στρατιωτικός εξοπλισμός στην πλειονότητά του έως τα μέσα της δεκαετίας του 1960, προήλθε από εξωτερική βοήθεια: κυρίως αμερικανική και δευτερευόντως νατοϊκή.¹⁹⁴

Η νέα περιπέτεια του Κυπριακού τη δεκαετία του 1960, αύξησε τις ανάγκες της Ελλάδας για στρατιωτική βοήθεια, κυρίως εξαιτίας της μεγέθυνσης των αντιλήψεων απειλής τόσο από τον βορρά όσο και από την ανατολή. Επιπρόσθετα, η συνέχιση παροχής αμυντικής βοήθειας από τους δυτικούς εταίρους ήταν απαραίτητη και για εσωτερικούς λόγους, αφού θεωρείτο ότι αποτελούσε ένδειξη έγκρισης της Κυβέρνησης Καραμανλή. Στο πλαίσιο αυτό, τον Ιανουάριο του 1962 η Κυβέρνηση Καραμανλή εκβίασε ουσιαστικά την προστάτιδά της ότι η ενδεχόμενη μείωση της αμυντικής βοήθειας θα επέφερε και τη μείωση της ένοπλης δύναμης της χώρας. Τελικά η Αθήνα αύξησε τις αμυντικές της δαπάνες, ενώ το Συμβούλιο του NATO προσέφερε στην Ελλάδα έκτακτη αμυντική βοήθεια που έφθανε τα είκοσι εκατομμύρια δολάρια για το έτος 1963.¹⁹⁵ Πάντως, όπως σχολιάζεται σε βρετανικό έγγραφο η στρατιωτική βοήθεια που χορηγήθηκε στην Ελλάδα το 1964 δαπανήθηκε σε μη στρατιωτικά αγαθά.¹⁹⁶

Αξίζει να σημειωθεί, ότι το ενδεχόμενο χορήγησης επιπρόσθετης πολιτικής ή στρατιωτικής βοήθειας στη χώρα, αφότου στην εξουσία ανήλθε η Δικτατορία των Συνταγματαρχών, θεωρείται ως επικριτέα πολιτικά κίνηση.¹⁹⁷ Η σημασία της αμερικανικής βοήθειας για την Ελλάδα συνοψίζεται από το εξής βρετανικό σχόλιο: ‘No one who knows Greece should have expected that the pumping in of American

¹⁹² Ο.π., Doc. 308.

¹⁹³ *FRUS, 1958-1960*, Volume X, Part 2, Doc. 241.

¹⁹⁴ Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι*, 91.

¹⁹⁵ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 221-226.

¹⁹⁶ TNA: T 312/1162 (C 1072/84); T 312/1163.

¹⁹⁷ TNA: FCO 9/200 (CE 10/3/1-72).

dollars would change the fundamental character of the people with all their defects and qualities'.¹⁹⁸

Η μετάβαση από τον «από βορρά» στον «εξ ανατολών κίνδυνο»

Το 1955 αποδείχθηκε καθοριστικό έτος για την ελληνική εξωτερική πολιτική. Ενώ η ολοκλήρωση των Συμφωνιών Μπλεντ έδειχναν ότι η Ελλάδα εξασφάλιζε την πολυπόθητη ασφάλεια, οι διεθνείς εξελίξεις θα αποδείκνυαν σύντομα το αντίθετο. Σημειώνεται, ότι το Βαλκανικό Σύμφωνο αναλύεται σε ξεχωριστό κεφάλαιο της παρούσας διδακτορικής διατριβής. Αιτία ήταν η επαναπροσέγγιση Μόσχας-Βελιγραδίου, αλλά και η έριδα Ελλάδας-Τουρκίας σε σχέση με την Κύπρο. Ως εκ τούτου, η Ελλάδα βρέθηκε εκτεθειμένη, αφού δεν ήταν πλέον δυνατή η εξασφάλιση ασφάλειας στο πλαίσιο μιας περιφερειακής συμμαχίας. Από την άλλη, η ανάδυση του Κυπριακού ζητήματος σε συνδυασμό με το πογκρόμ του 1955 εις βάρος της ελληνικής μειονότητας στην Τουρκία είχαν ως αποτέλεσμα τη μετατόπιση του κινδύνου.¹⁹⁹

Αξίζει να σημειωθεί, ότι την ίδια περίοδο υπήρξε χαλάρωση της έντασης μεταξύ ΕΣΣΔ και ΗΠΑ, λόγω των εξαγγελιών του Νικήτα Χρουστσόφ, περί ειρηνικής συνύπαρξης. Η χαλάρωση αυτή ενθάρρυνε την εμφάνιση εθνικιστικών επιδιώξεων εντός του ανατολικού και του δυτικού μπλοκ. Συνεπώς, οι ελληνοτουρκικές σχέσεις μπήκαν σε μια πρωτοφανή περίοδο κρίσης, δεδομένων των πολύ καλών σχέσεων που είχαν οι δύο χώρες για πάνω από δύο δεκαετίες καθώς και των συμμαχικών τους σχέσεων στο ΝΑΤΟ και στο Βαλκανικό Σύμφωνο.

Από το 1954 και εντεύθεν, το ζήτημα της Κύπρου μονοπόλησε την ελληνική εξωτερική πολιτική, χωρίς ωστόσο να μεταβάλλουν ουσιαστικά τους άξονες της. Παράλληλα, η ειρηνική διευθέτηση του ζητήματος σχετιζόταν με τη διατήρηση της πολιτικής σταθερότητας στη χώρα. Επομένως, η ελληνική εξωτερική πολιτική έγινε δύσκαμπτη, επηρεάζοντας τις σχέσεις της χώρας με τους περισσότερους συμμάχους της.²⁰⁰

Αρχικά οι ΗΠΑ δεν θεωρούσαν ότι οι σχέσεις της Ελλάδας με την Τουρκία, τη Βρετανία και τις ίδιες θα διαταράσσονταν από το Κυπριακό. Ακόμη, δεν

¹⁹⁸ TNA: FO 476/37 (RG 1011/1).

¹⁹⁹ FRUS, 1955-1957, Volume XXIV, Doc. 276.

²⁰⁰ Ο.π., Doc. 307.

φοβόντουσαν για αλλαγή της φιλοδυτικής πολιτικής της Ελλάδας σε άμεσο χρόνο, παρά την αναγνώριση ότι η μείωση της αμερικανικής οικονομικής βοήθειας, αλλά και η αρνητική στάση των ΗΠΑ όσον αφορούσε στο Κυπριακό, και συγκεκριμένα στο ζήτημα της Ένωσης, θα προκαλούσε σε κάποιον βαθμό την «ανυπακοή» της Ελλάδας προς τις ΗΠΑ.²⁰¹ Το Κυπριακό, λοιπόν, θεωρήθηκε γενικότερα ως αδυναμία στους κόλπους του ΝΑΤΟ. Όπως φαίνεται από αμερικανικό έγγραφο, ο Καραμανλής σχολίασε σε σχέση με το Κυπριακό: ‘We are in one alliance, but we don’t have the ability or perhaps the courage to tackle this question between three members’.²⁰²

Ωστόσο, οι σχέσεις της Τουρκίας με την Ελλάδα επιδεινώθηκαν ραγδαία μετά την Τριμερή Διάσκεψη στο Λονδίνο το 1955 και τα γεγονότα που ακολούθησαν. Η Ελλάδα αισθάνθηκε προδομένη από τη σύμμαχο Τουρκία, αλλά και ανασφάλεια εντός του ΝΑΤΟ. Όλα αυτά σε συνδυασμό με τη μείωση της αμερικανικής βοήθειας προς την ίδια αλλά και τη δυσανάλογα αυξημένη οικονομική ενίσχυση της Τουρκίας και της Γιουγκοσλαβίας ενίσχυσαν την ελληνική δυσαρέσκεια. Οι ΗΠΑ προσπάθησαν να διασκεδάσουν τις ελληνικές φοβίες, τονίζοντας ότι η ασφάλεια της Γιουγκοσλαβίας εξασφαλίζει και την ασφάλεια της Ιταλίας και της Ελλάδας. Όσον αφορά στην Τουρκία, ανέφεραν πως δεν προβλέπεται ελληνοτουρκικός πόλεμος, δίνοντας έμφαση δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι δύο χώρες στον αμυντικό τους σχεδιασμό. Για τη Δύση, μόνο η ΕΣΣΔ αποτελούσε πραγματική απειλή το εν λόγω διάστημα.²⁰³

Μετά το 1955, η συνέχιση της φθοράς του φόβου για την κομμουνιστική επιθετικότητα αναμενόταν να επιφέρει και τη μείωση των ελληνικών στρατιωτικών δαπανών. Παράλληλα η «επίθεση» φιλίας του ανατολικού μπλοκ προς την Ελλάδα, συνέτεινε στη βελτίωση των οικονομικών σχέσεων των δύο μερών, αλλά και στην σταδιακή συρρίκνωση του «από βορρά κινδύνου». Ωστόσο, τα γεγονότα σηματοδεύθηκαν με την άνοδο της αριστεράς στην εσωτερική πολιτική σκηνή, αν και η Δύση δεν θεωρούσε πιθανή την ανάληψη της εξουσίας από κάποια φιλοκομμουνιστική κυβέρνηση στο άμεσο μέλλον. Παρόλα αυτά, και παρά την αναμενόμενη μείωση της αμερικανικής επιρροής, η Ελλάδα αναμενόταν να

²⁰¹ Ο.π., Doc. 276.

²⁰² Ο.π., Doc. 303.

²⁰³ Ο.π., Doc. 288.

διατηρήσει τον δυτικό προσανατολισμό της λόγω της ανάγκης για στρατιωτική βοήθεια αλλά και των κοινών συμφερόντων στο πλαίσιο του ΝΑΤΟ.²⁰⁴

Η περίοδος μετά το 1955, χαρακτηρίζεται από την άνοδο του αντιαμερικανισμού στην Ελλάδα, καθώς και την ασυμφωνία της ελληνικής κυβέρνησης με τους δυτικούς εταίρους.²⁰⁵ Το 1958, η Δύση θεώρησε ότι οι εδαφικές διαφορές της Βουλγαρίας με την Τουρκία και την Ελλάδα ήσαν ενεργές για το παρόν διάστημα. Παράλληλα, η Αλβανία εξακολουθούσε να φοβάται τυχόν διαμελισμό της από την Ελλάδα και τη Γιουγκοσλαβία.²⁰⁶ Παρά τις δυσμενείς εξελίξεις στο Βαλκανικό Σύμφωνο (1954) αλλά και στο Κυπριακό, ο ΥΠΕΞ της Ελλάδας Αβέρωφ, τόνιζε την ανάγκη συνεργασίας με την Τουρκία για την «αποτροπή του από Βορρά κινδύνου καθόδου εις το Αιγαίον».²⁰⁷ Εύστοχα ο Βαληνάκης διερωτάται εάν για χάρη του «από βορρά κινδύνου» άξιζε «να θυσιασθούν ιστορικά δικαιώματα και ζωτικά εθνικά συμφέροντα, όπως εκείνο της τύχης του κυπριακού Ελληνισμού».²⁰⁸

Η επίλυση του Κυπριακού ζητήματος, θεωρητικά, συνέβαλε στην αποκατάσταση των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Παράλληλα, η περίοδος διακυβέρνησης ΕΚ (1963-1965) σήμανε την εκτόνωση του «από βορρά κινδύνου», λόγω πολιτικής ιδεολογίας. Εξάλλου μια νέα κυπριακή κρίση (1963-1964), αποτέλεσε σημείο καμπής στην ξεκάθαρη πλέον εμφάνιση της «απειλής εξ ανατολών». Οι προσπάθειες του αρχιεπισκόπου Μακαρίου για τη μεταρρύθμιση των 13 σημείων του *Συντάγματος*, ώστε να γίνει πιο λειτουργικό, έφερε την αρνητική αντίδραση των Τούρκων. Ως εκ τούτου, ξέσπασαν ταραχές ανάμεσα σε Έλληνες Κύπριους και Τούρκους Κύπριους. Οι τελευταίοι αποχώρησαν στους τουρκοκυπριακούς θύλακες ως το πρώτο βήμα του σχεδίου τους για εφαρμογή της διχοτόμησης στο νησί. Κατόπιν αυτών, η Τουρκία ξεκίνησε να απειλεί για χρήση του δικαιώματος στρατιωτικής επέμβασης της στο νησί, που υποτίθεται ότι απέρρεε από τη συνθήκη εγγυήσεων του 1960. Η μη ύπαρξη συμβατικού στρατεύματος στο νησί παρά μόνο κάποιων άτακτων ομάδων (η Εθνική Φρουρά δημιουργήθηκε μόλις το 1964), οδήγησε την Κυβέρνηση Κέντρου στην απόφαση να αποστείλει μια Μεραρχία από την Ελλάδα ώστε να προασπίσει την εδαφική ακεραιότητα της νήσου Κύπρου.²⁰⁹

²⁰⁴ Ο.π., Doc. 297.

²⁰⁵ Στεφανίδης, *Εν ονόματι του Έθνους*, 279-356.

²⁰⁶ *FRUS, 1958-1960*, Volume X, Part 2, Doc. 31.

²⁰⁷ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1957/21.1, Τμ. 2/2, Αρ. 2610, 11 Σεπτεμβρίου 1957.

²⁰⁸ Βαληνάκης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική*, 21.

²⁰⁹ Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, 151-158.

Παρόλη τη διεθνή ύφεση, η Κυπριακή κρίση είχε αντίκτυπο στις σχέσεις μεταξύ των κρατών των δύο διαφορετικών πόλων.²¹⁰ Οι δύο υπερδυνάμεις δεν έμειναν απαθείς μπρος στην κυπριακή κρίση, κάνοντας αισθητή την παρουσία τους με κάθε τρόπο. Για παράδειγμα, η ΕΣΣΔ έδειξε «συμπάθεια» προς τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο, ιδιαίτερα εξαιτίας της πολιτικής της ουδετερότητας που είχε υιοθετήσει κατά την περίοδο της έντονης ψυχροπολεμικής διελκυστίνας, καθώς και για την ένταξη της νήσου στο Κίνημα των Αδέσμευτων.²¹¹ Ως εκ τούτου, μετά την κλιμάκωση της κρίσης στην Κύπρο (1963), η ΕΣΣΔ αντέδρασε έντονα, σε σημείο μάλιστα να σταθεί εμπόδιο στις επεμβατικές ορέξεις της Τουρκίας στο νησί, ενώ παρέμενε πιστή στις αρχές της για μη επέμβαση οποιασδήποτε εξωτερικής δύναμης στην Κύπρο.²¹²

Οι ΗΠΑ, βλέποντας τη Σοβιετική ανάμειξη στο Κυπριακό ζήτημα αποφασίζουν να εμπλακούν ενεργά στην υπόθεση. Έτσι, απέστειλαν στην Αθήνα και στην Άγκυρα τον Ανώτατο Συμμαχικό Διοικητή της Ευρώπης (SACEUR), Λύμαν Λέμιντζερ,²¹³ ώστε να ενημερώσει τις αντίστοιχες κυβερνήσεις για τις συνέπειες που θα είχε στη νατοϊκή συμμαχία ένας ενδεχόμενος ελληνοτουρκικός πόλεμος.²¹⁴ Ένας πόλεμος μεταξύ δύο δυτικών συμμάχων για χάρη του Κυπριακού θα είχε καταστροφικά αποτελέσματα για το NATO, αφού θα έφερνε τη διάσπαση στους κόλπους του, ανοίγοντας το πεδίο στην ΕΣΣΔ να δράσει ανενόχλητη στην περιοχή της νοτιοανατολικής Ευρώπης. Αξίζει να αναφέρουμε, ότι ο ίδιος ο Λύντον Τζόνσον στις 5 Ιουνίου 1964, προσπαθώντας να καλύψει τις ρωγμές της Συμμαχίας, ενημέρωσε τον Ινονού, μέσω επιστολής, ότι τυχόν «στρατιωτική επέμβαση της Τουρκίας στην Κύπρο, θα μπορούσε να οδηγήσει σε άμεση εμπλοκή της ΕΣΣΔ».²¹⁵ Σε μία τέτοια περίπτωση η Τουρκία δεν θα έπρεπε να θεωρεί ότι θα έχει την υποστήριξη της συμμαχίας.

Οι συνεχείς αμερικανικές πιέσεις από τις εκάστοτε αμερικανικές ηγεσίες, για επίλυση του Κυπριακού προβλήματος άμεσα, είτε με την πρόταση των σχεδίων Άτσεσον (1964), είτε μέσω οργάνωσης συνομιλιών μεταξύ Αθηνών (Παπανδρέου)

²¹⁰ Η διεθνή ύφεση εξαγγέλθηκε για πρώτη φορά από τον Αμερικανό πρόεδρο Τζόν Κέννεντυ τον Ιούλιο 1963, μετά την κρίση των πυραύλων της Κούβας.

²¹¹ Αυτό προκύπτει ιδιαίτερα από την υπογραφή εμπορικών Συμφωνιών Δεκέμβριος 1961.

²¹² Α. Τούντα-Φεργάδη, *Συνιστώσες της Γένεσης και της Πορείας του ελληνικού κράτους* (Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα Α.Ε., 2012), 139.

²¹³ Lyman Louis Lemnitzer (1899–1988), Αμερικανός Στρατηγός, Ανώτατος Συμμαχικός Διοικητής της Ευρώπης του NATO (1963-1969).

²¹⁴ Τούντα-Φεργάδη, *Συνιστώσες γένεσης και πορείας του ελληνικού κράτους*, 139.

²¹⁵ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 354.

και Άγκυρας (Ινονού), δήλωναν φανερά ότι οι ΗΠΑ δεν ήταν διατεθειμένες να επιτρέψουν τη σοβιετική εμπλοκή στην ευρύτερη περιοχή την Νοτιοανατολικής Μεσογείου. Η τελευταία σοβιετική προσπάθεια για ανάμειξη στο Κυπριακό, έγινε το 1964, μετά τα αιματηρά γεγονότα της 8^{ης} και 9^{ης} Αυγούστου, όπου κατόπιν παρέμβασης του Χρυστόφ σταμάτησαν οι βομβαρδισμοί κατά αμάχων από την Τουρκική αεροπορία.²¹⁶

Το 1964, η ΕΣΣΔ γνώρισε μια ακόμη αλλαγή ηγεσίας, με την εξουσία να περνά από τον Χρυστόφ στον Λεονίντ Μπρέζνιεφ. Ο Μπρέζνιεφ ακολούθησε πιο νηφάλια πολιτική από τον Χρυστόφ και τις απότομες εναλλαγές επιθέσεων ειρήνης και απειλών. Πάντως από τα μέσα της δεκαετίας του 1960, η σοβιετική απειλή για τη Δύση μειωνόταν, γεγονός που είχε επιτρέψει τις τάσεις αυτονόμησης στο δυτικό στρατόπεδο, όπως της Γαλλίας. Άλλωστε και η ίδια η ΕΣΣΔ αντιμετώπιζε προβλήματα στο δικό της στρατόπεδο τη δεκαετία αυτή (σινο-σοβιετικό σχίσμα, αποσκίρτηση Αλβανίας, αναταραχές στην Ανατολική Ευρώπη).²¹⁷

Η αντίληψη του «από βορρά κινδύνου» αναβίωσε με την επιβολή της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών το 1967. Η Δικτατορία των Συνταγματαρχών χρησιμοποίησε την πολιτική αυτή τόσο για να «νομιμοποιήσει» την εξουσία της όσο και για να τη διατηρήσει. Την ίδια περίοδο, η κρίση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις πέρασε ακόμη μια φάση. Σε περίπτωση που η Βουλγαρία εκμεταλλευόταν τυχόν εχθροπραξίες μεταξύ της Ελλάδας και της Τουρκίας για να εισβάλει στην Ελλάδα, θα θεωρείτο *casus foederis* και το Άρθρο 5 του ΝΑΤΟ θα ενεργοποιείτο. Η Δύση, ωστόσο, δεν επιθυμούσε τη γνωστοποίηση της συγκεκριμένης πληροφορίας ούτε στην Ελλάδα ούτε στην Τουρκία. Προτιμούσε να αφήσει τις δύο χώρες στην αβεβαιότητα για το αν θα χάσουν τους συμμάχους τους σε ενδεχόμενο εμπλοκής σε ένα μεταξύ τους πόλεμο, ρισκάροντας την εθνική τους ασφάλεια και δίνοντας έτσι το πλεονέκτημα στα κομμουνιστικά εχθρικά κράτη. Παρόλα αυτά, δεν θεωρούσαν ότι οι Βούλγαροι θα εισέβαλαν στην Ελλάδα, αλλά ότι θα προσπαθούσαν να υπονομεύσουν το δικτατορικό καθεστώς χωρίς άμεση επέμβαση.²¹⁸

Το γεγονός ότι Ελλάδα και Τουρκία είχαν κοινή εξωτερική απειλή, οδήγησε στην ένταξή τους στο ίδιο στρατόπεδο. Στο κοινό αυτό στρατόπεδο οι δύο χώρες ήταν υποχρεωμένες να παραμερίζουν τις εθνικές αξιώσεις τους και να επιλύουν τις

²¹⁶ Τούντα-Φεργάδη, *Συνιστώσες γένεσης και πορείας του ελληνικού κράτους*, 141.

²¹⁷ Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, 214-233.

²¹⁸ ΤΝΑ: FCO 9/214 (CE 10/20/1-7).

όποιες διαφορές τους σε ενδοσυμμαχικό πλαίσιο.²¹⁹ Η Τουρκική εισβολή στην Κύπρο το 1974 και η συνεπακόλουθη όξυνση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, έλαβαν χώρα λόγω της διεθνούς ύφεσης, και του γεγονότος ότι η κοινή απειλή του «από βορρά κινδύνου», βρισκόταν σε καταστολή. Έτσι, Ελλάδα και Τουρκία παραμέρισαν το συμμαχικό καλό, προτάσσοντας αμφοτέρως το εθνικό συμφέρον. Τα εθνικά συμφέροντα αναδύθηκαν με ένταση, αφού πλέον ο φόβος της ανατροπής της παγκόσμιας ισορροπίας δεν ήταν υπαρκτός.²²⁰

Η απότομη ανάδυση του κινδύνου «εξ ανατολών» προκάλεσε σοκ στην ελληνική εξωτερική πολιτική, αφού οι τουρκικές ενέργειες συνιστούσαν ξεκάθαρη επίθεση εναντίον του ελληνισμού. Ως εκ τούτου ο «από βορρά κίνδυνος» άρχισε να επικαλύπτεται από μια νέα άγνωστη απειλή. Όπως σχολιάζει ο Χατζηβασιλείου, η Ελλάδα αντιμετώπισε την Τουρκία ως εχθρό, κατόπιν της μαζικής απέλασης των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης το 1964, της προβολής των τουρκικών αξιώσεων στο Αιγαίο το 1973 και ασφαλώς της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο το 1974.²²¹ Η έντονη προσκόλληση της Αθήνας στην αντιμετώπιση του «από βορρά κινδύνου» και η ακλόνητη πίστη της στη συμμαχική ασφάλεια δεν της επέτρεψαν να αντιληφθεί ότι ο πραγματικός κίνδυνος θα προερχόταν από το ίδιο στρατόπεδο.

²¹⁹ Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειώσουμε την πάγια ελληνική πολιτική για διατήρηση των συνόρων της στον βορρά, αφού τυχόν αναθεώρηση πιθανόν να προκαλούσε την τουρκική αντίδραση: «Greece supports the *status quo* established by international treaties (Bucharest 1913, Lausanne 1923) because any changes along its northern frontiers are likely to open Pandora's box with Turkish claims on Greece's eastern frontier». Coufoudakis, 'Greece, Balkan and Issues of Security and Cooperation', 126-127.

²²⁰ Βαληνάκης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική*, 15.

²²¹ E. Hatzivassiliou, 'Security and the European Option: Greek Foreign Policy, 1952-62', *Journal of Contemporary History*, 30 (1995) 187-202.

Κεφάλαιο δεύτερο

Αλβανία, ο «μικρός ταραξίας» των Βαλκανίων

Το Βορειοηπειρωτικό ζήτημα από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα μέχρι και το τέλος του Εμφυλίου

Οι σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Αλβανίας συνδέονται άρρηκτα με το Βορειοηπειρωτικό ζήτημα,²²² καθώς και τις γενικότερες εξελίξεις που οδήγησαν στη γένεση του Αλβανικού Κράτους (1913). Έκτοτε το αγωνιστικό πνεύμα για ενσωμάτωση της βορειοηπειρωτικής μειονότητας στην ελληνική επικράτεια αποτελεί έναν από τους κύριους άξονες της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Ως εκ τούτου, δεν θα μπορούσε κανείς να εξετάσει τις ελληνοαλβανικές σχέσεις χωρίς να δώσει τη δέουσα σημασία στο Βορειοηπειρωτικό ζήτημα.

Το Βορειοηπειρωτικό ζήτημα έλκει τις ρίζες του κατά τον Α΄ Βαλκανικό πόλεμο, οπότε ο ελληνικός στρατός κατέλαβε τη Βόρεια Ήπειρο, μέχρι τη γραμμή Τεπελένι, Κλεισούρα, Μοσχόπολη και τη νότια άκρη της λίμνης Αχρίδος. Οι Μεγάλες Δυνάμεις (κυρίως Ιταλία–Αυστρία) συνέδεσαν το Βορειοηπειρωτικό ζήτημα με το ζήτημα της παραχωρήσεως στην Ελλάδα των νησιών του Αιγαίου. Έτσι, συνέταξαν στις 17 Δεκεμβρίου του 1913, το πρωτόκολλο της Φλωρεντίας, με το οποίο όριζαν τα σύνορα της Αλβανίας, περικλείοντας και περιοχές με δίγλωσσο πληθυσμό (το Τεπελένι, την Πρεμετή, το Λιασκοβίκι και την Κολώνια), καθώς και περιοχές αμιγώς ελληνόφωνες (το Αργυρόκαστρο και το Δέλβινο),²²³ κάνοντας σαφή διάκριση σε Βόρειο και Νότιο Ήπειρο. Πάντως, δεν υπήρξε οριστική διευθέτηση των αλβανικών συνόρων, εξαιτίας της έκρηξης του Α΄ ΠΠ.²²⁴

Ως εκ τούτου, οι Μεγάλες Δυνάμεις κατέστησαν σαφές στην Ελλάδα, ότι εάν δεν σεβόταν το νεοσύστατο κράτος και δεν αποχωρούσαν τα στρατεύματά της από αυτό, δεν θα της εκχωρούσαν οριστικά τα νησιά του Αιγαίου. Η Ελλάδα στον φόβο να χάσει την κυριαρχία της στα νησιά του Αιγαίου, διέταξε την αποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων από τη Βόρεια Ήπειρο. Σε αντίδραση αυτού, οι Βορειοηπειρώτες σχημάτισαν προσωρινή κυβέρνηση με αρχηγό τον Γεώργιο Χρηστάκη-Ζωγράφο, ζητώντας από τις Μεγάλες Δυνάμεις έστω την παραχώρηση

²²² Η Βόρεια Ήπειρος και η Κύπρος αποτελούν τις Μείζονες Ελληνικές Ιστορικές Περιοχές που έμειναν εκτός του ελληνικού εθνικού κορμού.

²²³ Δημητρακόπουλος, *Τα χερσαία σύνορα της Ελλάδος*, 68.

²²⁴ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1953/10.1, Αρ. 21183, 7 Ιανουαρίου 1953.

ευρείας αυτονομίας. Ο αγώνας αυτός οδήγησε στις 17 Μαΐου 1914, στην υπογραφή του «Πρωτοκόλλου της Κέρκυρας», σύμφωνα με το οποίο αναγνωριζόταν ο ελληνικός χαρακτήρας της Βορείου Ηπείρου και χορηγούσε στον ελληνικό πληθυσμό προνόμια ισοδύναμα με αυτόνομο καθεστώς. Αν και οι Μεγάλες Δυνάμεις αποδέχθηκαν τη συμφωνία της Κέρκυρας, εντούτοις αυτή δεν εφαρμόστηκε ποτέ λόγω της αναρχίας που επικράτησε στην Αλβανία μετά το ξέσπασμα του Α΄ ΠΠ (1914).²²⁵

Τότε, η Βρετανία υπέδειξε στην Ιταλία να καταλάβει την Αυλώνα, που ήταν ο διακαής της πόθος, καθώς και στην Ελλάδα να ανακαταλάβει τη Βόρεια Ήπειρο, γεγονός που ερμηνεύθηκε από την Αθήνα ως αναγνώριση της ελληνικότητας της περιοχής. Τα γεγονότα του Α΄ ΠΠ και οι διακυμάνσεις στις σχέσεις της Ελλάδας με τις συμμαχικές χώρες, καθώς και οι εσωτερικές εξελίξεις οδήγησαν στην αποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων από τη Βόρεια Ήπειρο, εξαιτίας της συμμαχικής εντολής για αποστράτευση. Κατά συνέπεια, το 1916, η Ιταλία έσπευσε να καλύψει το κενό, καταλαμβάνοντας όχι μόνο τη Βόρεια αλλά και τη Νότια Ήπειρο μέχρι και τα Ιωάννινα.

Η οριστική διευθέτηση των αλβανικών συνόρων έγινε με την υπογραφή στις 27 Ιανουαρίου του 1925 του (νέου) Πρωτοκόλλου της Φλωρεντίας, το οποίο παραχωρούσε τη Βόρεια Ήπειρο στην Αλβανία. Κρίνεται σκόπιμο να αναφέρουμε ότι τα ελληνοαλβανικά σύνορα επιβλήθηκαν από τις Μεγάλες Δυνάμεις στηριγμένες σε αλλότρια συμφέροντα και αγνοώντας πλήρως το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης των Βορειοηπειρωτών (πλειονότητα Έλληνες), τις γεωγραφικές, κοινωνικές και δημογραφικές συνιστώσες. Ως εκ τούτου, για περίπου 75 χρόνια οι ελληνοαλβανικές σχέσεις ταλανίζονταν από τις συνέπειες της επιβολής των αλβανικών συνόρων από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Έκτοτε, η Ελλάδα παύει να θίγει συνοριακό ζήτημα μεταξύ της ίδιας και της Αλβανίας και επικεντρώνεται στην προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων της εκεί ελληνικής μειονότητας.²²⁶

Τον Οκτώβριο του 1921, ο εκπρόσωπος της Αλβανίας στην Κοινωνία των Εθνών (ΚτΕ), Φάν Νόλι,²²⁷ εξέδωσε επίσημη ανακοίνωση, σύμφωνα με την οποία η ελληνική μειονότητα της Αλβανίας κατοχύρωνε τα μειονοτικά της δικαιώματα. Αυτή

²²⁵ Δημητρακόπουλος, *Τα χερσαία σύνορα*, 68

²²⁶ Ο.π., 20.

²²⁷ Θεοφάν Στιλιάν Νόλι (Μαυρομάτης) (1882-1965), Αλβανός ιερωμένος, λόγιος, πολιτικός, διπλωμάτης, και συγγραφέας. Θεωρείται ιδρυτής της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας.

κυρώθηκε από το Κοινοβούλιο της χώρας τον επόμενο χρόνο (17 Φεβρουαρίου 1922).²²⁸ Ωστόσο, τα δικαιώματα αυτά προϋπήρχαν από την εποχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η ανακοίνωση αυτή είχε ως στόχο την ένταξη της Αλβανίας στην ΚτΕ, και δεν αντικατόπτριζε τις πραγματικές διαθέσεις των Αλβανών προς την ελληνική μειονότητα.

Από τη δεκαετία του 1920 και εντεύθεν, τα Τίρανα επιδόθηκαν σε ένα πρόγραμμα αφελληνισμού της ελληνικής μειονότητας, καταπατώντας συστηματικά τα δικαιώματα των Βορειοηπειρωτών Ελλήνων. Ακόμη, δεν εφάρμοσαν ποτέ το Πρωτόκολλο της Καπεστίτσας (28 Μαΐου 1920) για την ελεύθερη λειτουργία των ελληνικών σχολείων στην αλβανική επικράτεια, με αποτέλεσμα τη ραγδαία μείωση του αριθμού τους. Παρόλα αυτά, η ελληνική ηγεσία κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου αναζήτησε την προοπτική συνεργασίας με τα Τίρανα. Για τον σκοπό αυτόν, προχώρησαν το 1926 στην υπογραφή διάφορων συμφωνιών, ενώ το 1928 η Ελλάδα αναγνώρισε πρώτη τον Αχμέτ Ζογκ ως Βασιλιά της Αλβανίας.²²⁹

Κατά τη διάρκεια του Β΄ ΠΠ η Αλβανία μετατράπηκε σε ιταλικό προτεκτοράτο και κατά συνέπεια προγεφύρωμα του Άξονα στη Βαλκανική. Οι νίκες του ελληνικού στρατού εναντίον της Ιταλίας κατά τον Β΄ ΠΠ, οδήγησαν στην επανάκτηση της Βορείου Ηπείρου. Η δράση των κομμουνιστών εναντίον των Γερμανών και της εθνικιστικής οργάνωσης Μπάλι Κομπετάρ (Εθνικό Μέτωπο) που είχε συνεργαστεί με τους Ναζί, είχε ως αποτέλεσμα την επικράτηση τους στο τέλος του Β΄ ΠΠ. Το 1944, ο Ενβέρ Χότζα ορίστηκε επικεφαλής της Εθνικής Αντιφασιστικής Επιτροπής Απελευθέρωσης της Αλβανίας, που μετονομάστηκε σε Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση της Αλβανίας με τον τερματισμό της ναζιστικής κατοχής. Έτσι ξεκίνησε η περίοδος διακυβέρνησης Χότζα που διήρκησε μέχρι και το 1985.

Κατά τη διάρκεια του 1940–1944, η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση δεν έχανε την ευκαιρία να υποβάλλει στους συμμάχους της, τις αξιώσεις της για τη Βόρεια Ήπειρο, με αποκορύφωμα τη Διάσκεψη των Παρισίων (1946). Την ίδια χρονιά η Αλβανία ανακήρυξε ως πολίτευμά της τη Λαϊκή Δημοκρατία. Ως εκ τούτου, οι ελληνικές αξιώσεις βρήκαν σθεναρή αντίσταση όχι μόνο από τις αντιπροσωπείες των

²²⁸ B. Kondis, 'The Greek Minority in Albania', *Balkan Studies*, 36 (1995), 83-102.

²²⁹ Ο.π., 83-102.

Αλβανών αλλά και των Σοβιετικών.²³⁰ Το ζήτημα παραπέμφθηκε στο συμβούλιο των Υπουργών Εξωτερικών των τεσσάρων Μεγάλων Δυνάμεων. Εκεί, οι τέσσερις Μεγάλες Δυνάμεις, που δεν ευνοούσαν σε καμία περίπτωση τη διατάραξη του *status quo* στην περιοχή, παρέπεμψαν το θέμα προς συζήτηση μετά την υπογραφή της συνθήκης ειρήνης με την Αυστρία. Το ζήτημα ωστόσο αγνοήθηκε και δεν λήφθηκε ποτέ, σε κατοπινές συνεδριάσεις τους, κάποια σχετική απόφαση. Στο σημείο αυτό, πρέπει να σημειώσουμε το ομόφωνο ψήφισμα της αμερικανικής γερουσίας (29 Ιουλίου 1946), για την απόδοση της Βορείου Ηπείρου στο ελληνικό κράτος.²³¹ Παρόλα αυτά, οι Αμερικανοί δεν θα ρίσκαραν να διαταράξουν τις σχέσεις τους με τους Σοβιετικούς για την Ελλάδα. Μάλιστα, απαντούσαν στα ελληνικά αιτήματα ότι η ασφάλειά τους θα εξασφαλιζόταν από τον ΟΗΕ και δεν θα επωφελούνταν από την απόκτηση νέων εδαφών.²³² Από το 1946 και εντεύθεν, το Βορειοηπειρωτικό παραμένει εκκρεμές και στάσιμο, εν αντιθέσει με το Κυπριακό το οποίο αρχίζει να ανακινείται.

Είναι αξιοσημείωτη, η πικρία της Αλβανίας απέναντι στις ΗΠΑ, μετά τη θετική ψήφο της Βρετανίας και των ΗΠΑ για την ακρόαση των ελληνικών διεκδικήσεων σε βάρος της Βορείου Ηπείρου στη Συνδιάσκεψη για την Ειρήνη. Η στάση των ΗΠΑ εκλήφθηκε από τον Χότζα ως υποστήριξη των ελληνικών διεκδικήσεων και ένδειξη εχθρικότητας προς την Αλβανία. Ωστόσο, πάγια και επίσημη πολιτική των ΗΠΑ ήταν η διατήρηση μιας ανεξάρτητης Αλβανίας, με εξέταση εδαφικής αναπροσαρμογής, χωρίς αυτό να σημαίνει την υποστήριξη των ελληνικών διεκδικήσεων, αλλά του δικαιώματός τους να τα εκφράσουν.²³³ Ασφαλώς, η πολιτική των ΗΠΑ εξηγείται από το γεγονός ότι δεν ήθελαν να αποθαρρύνουν τους Έλληνες, αλλά ούτε και να θίξουν τη Μόσχα. Αξίζει να σημειωθεί ότι η Δύση δεν θεωρεί εδαφικές τις ελληνικές διεκδικήσεις στην Νότια Αλβανία.²³⁴

Επιπρόσθετα, οι ΗΠΑ, αξιολογώντας το ελληνικό αίτημα για τη Βόρεια Ήπειρο είχαν καταλήξει στα ακόλουθα συμπεράσματα: Η περιοχή της Βορείου Ηπείρου, χωρίς μεγάλα λιμάνια και αεροδρόμια και μικρή παραγωγή τροφίμων ήταν πολύτιμη για την επιβίωση της Αλβανίας, λόγω του μικρού της μεγέθους. Από την

²³⁰ Δημητρακόπουλος, *Τα χερσαία σύνορα*, 69.

²³¹ Σβολόπουλος, *Ελληνική εξωτερική πολιτική*, 71.

²³² Kondis, 'Greek Minority in Albania', 96.

²³³ *FRUS, 1946*, Volume VI, Eastern Europe, The Soviet Union, eds. Rogers P. Churchill and William Slany (Washington: Government Printing Office, 1969), Doc. 20.

²³⁴ *FRUS, 1949*, Volume V, Doc. 193; TNA: FO 371/160343 (CA103119/1).

άλλη, η Ελλάδα δεν θα κέρδιζε ουσιαστικό πλεονέκτημα από την ενσωμάτωσή της. Ήδη μπορούσε να απωθήσει τυχόν αλβανική επίθεση με τα υπάρχοντα σύνορα, ενώ ακόμη και με την προσάρτησή της Βορείου Ηπείρου, δεν θα ήταν δυνατή η αναχαίτιση επίθεσης από συνασπισμό κρατών. Αντιθέτως, η Αλβανία θα έχανε τη δυνατότητα απώθησης στα νότια σύνορά της. Επιπρόσθετα, τυχόν απώλεια της Βορείου Ηπείρου θα σήμαινε την περαιτέρω εξάρτηση της Αλβανίας από τη Γιουγκοσλαβία και τελικώς, την ενσωμάτωσή της ως Ομόσπονδης Δημοκρατίας. Τέλος, πιθανόν να οδηγούσε σε αναταράξεις στην περιοχή.²³⁵

Η πρώτη προσπάθεια αποκατάστασης των ελληνοαλβανικών σχέσεων έγινε με το πέρας του Β΄ ΠΠ, υπό την αιγίδα της UNSCOB,²³⁶ ασκώντας έντονη πίεση στην Ελλάδα. Η προσπάθεια αυτή δεν ευοδώθηκε λόγω κυρίως των αμετακίνητων θέσεων της Ελλάδας στην αναγνώριση της ύπαρξης του Βορειοηπειρωτικού ζητήματος, και της Αλβανίας, που έθετε ως απαραβίαστο όρο την προηγούμενη παραίτηση της Ελλάδας από κάθε διεκδίκηση ή αναφορά σε Βορειοηπειρωτικό ζήτημα.²³⁷

Οι πιο σημαντικές προσπάθειες έλαβαν χώρα την περίοδο 1948-1949, όπου αυστραλιανή αντιπροσωπεία μεσολάβησε στον ΟΗΕ, για την εξεύρεση μιας λύσης στο Βορειοηπειρωτικό ζήτημα, με τις προτάσεις Έβατ, που αναφέρθηκαν σε προηγούμενο κεφάλαιο. Οι προτάσεις Έβατ, στηρίχθηκαν στην ελληνική παραδοχή των κοινών συνόρων ως οριστικών, έναντι της αναγνώρισεως από τους Αλβανούς του Βορειοηπειρωτικού ζητήματος. Οι προτάσεις απορρίφθηκαν από την Αλβανία.

Με το τέλος του Εμφυλίου Πολέμου, η Ελλάδα δεν επιθυμούσε να τεθεί το κεφάλαιο της Αλβανίας στην τράπεζα διαπραγματεύσεων της Δύσης, καθώς φοβόταν ότι ένα τέτοιο ενδεχόμενο θα επέφερε την έμμεση λύση του Βορειοηπειρωτικού ζητήματος, αναγκάζοντάς την σε οδυνηρές υποχωρήσεις. Ταυτόχρονα, εάν η Ελλάδα έκανε το λάθος να συζητήσει το Βορειοηπειρωτικό ζήτημα, θα ενθάρρυνε τους Δυτικούς της συμμάχους να ζητήσουν την τακτοποίησή του. Έτσι, κρίθηκε από τις

²³⁵ Kondis, 'Greek Minority in Albania', 92-93.

²³⁶ United Nations Special Committee on Balkans (UNSCOB), ιδρύθηκε με την απόφαση 109 (II) της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ (21 Οκτωβρίου 1947). Η απόφαση αυτή ζητούσε από την Αλβανία, τη Γιουγκοσλαβία, τη Βουλγαρία και την Ελλάδα να προχωρήσουν στην άμεση αποκατάσταση των διπλωματικών τους σχέσεων αλλά και να εξετάσουν το ενδεχόμενο της εθελούσιας μεταφοράς μειονοτήτων. Χ. Αλεξανδρή, *Ο εν Β. Ηπείρω ελληνισμός ως εθνική μειονότης* (Αθήνα: Διεύθυνση Μελετών ΥΠΕ, 1970), 199· Η. Howard, 'Greece and its Balkan Neighbours (1948-1949), The United Nations attempts at conciliations', *Balkan Studies*, 7 (1966) 1-17.

²³⁷ Δημητρακόπουλος, *Τα χερσαία σύνορα*, 71.

εκάστοτε ελληνικές κυβερνήσεις, την υπό εξέταση περίοδο, ότι η πιο δόκιμη πολιτική για το Αλβανικό ζήτημα είναι η διατήρηση του *status quo*. Σε κατοπινό στάδιο και εφόσον μπορούσε να επιτευχθεί κάποια μεταβολή στα εσωτερικά της Αλβανίας, τότε η Ελλάδα θα προέβαινε σε κινήσεις αναλόγως των συνθηκών.²³⁸

Ένα ακόμη αγκάθι στις ελληνοαλβανικές σχέσεις ήταν το ζήτημα της επιστροφής των οστών των 7.796 Ελλήνων πεσόντων στο αλβανικό μέτωπο κατά τη διάρκεια του Β΄ ΠΠ. Το χαμηλό επίπεδο διμερών σχέσεων των δύο χωρών είχε ως αποτέλεσμα να μη σημειωθεί καμία πρόοδος στο συγκεκριμένο ζήτημα κατά τη διάρκεια της υπό εξέταση περιόδου. Ενδεικτικά, επήλθε συμφωνία για το ζήτημα μόλις στις 9 Φεβρουαρίου 2009 με την υπογραφή συμφωνίας για «την αναζήτηση, την εκταφή, τον προσδιορισμό της ταυτότητας και τον ενταφιασμό των Ελλήνων πεσόντων στρατιωτικών», ενώ η συμφωνία προνοούσε και την κατασκευή δύο κοιμητηρίων στις πόλεις Κλεισούρα και Βουλιαράτες στη Βόρεια Ήπειρο.²³⁹ Η συμφωνία άρχισε να υλοποιείται το 2018, έπειτα από σχεδόν 80 χρόνια, όταν άρχισε ο εντοπισμός των πρώτων οστών των Ελλήνων πεσόντων. Ως εκ τούτου, και εξαιτίας της έλλειψης αρχαιακού υλικού για το ζήτημα, η παρούσα διδακτορική διατριβή δεν ασχολείται με την πτυχή αυτή των ελληνοαλβανικών σχέσεων.

Το τέλος του Β΄ ΠΠ, άφησε ανοικτό το ζήτημα της Βορείου Ηπείρου για την Ελλάδα, αφού το ελληνικό αίτημα αγνοήθηκε παντελώς στην τράπεζα των διαπραγματεύσεων. Η Ελλάδα, αν και απογοητευμένη που δεν επιβραβεύθηκε για τις θυσίες της στο μέτωπο της Αλβανίας, δεν ήταν έτοιμη να παραιτηθεί. Κλείνοντας, για να κατανοήσει κανείς το μέγεθος της σημασίας του Βορειοηπειρωτικού ζητήματος για την ελληνική εξωτερική πολιτική, αρκεί να διαβάσει τη δήλωση του Έλληνα Υπουργού Εξωτερικών Κωνσταντίνου Τσαλδάρη, προς τον Γάλλο ομόλογό του Ρομπέρτ Σουμάν: «Η Βόρειος Ήπειρος είναι δι' ημάς ότι η Αλσατία και Λωρραίνη ήτο κάποτε δια τους Γάλλους».²⁴⁰

Το Τσάμικο ζήτημα

Στον αντίποδα του Βορειοηπειρωτικού ζητήματος, λειτούργησε το Τσάμικο, ως ακόμη ένας παράγοντας που τορπίλιζε την πιθανότητα εξομάλυνσης των ελληνοαλβανικών σχέσεων. Οι Τσάμηδες κατοικούσαν στις βορειοδυτικές εσχατιές

²³⁸ ΥΔΙΑ, Πρεσβεία Λονδίνου 1949/3.1 Αρ. 4792, 24/8/1949.

²³⁹ ΦΕΚ 135/Α/7-8-2009.

²⁴⁰ Τσαλδάρης ΦΑΚ 34 ΥΠ 3 ΑΡ ΕΓΓΡ 65.

της Ελλάδας. Πρόκειται για Αλβανούς της Θεσπρωτίας, οι οποίοι αποτελούσαν ένα κομμάτι από το πάζλ της «Μεγάλης Ελλάδας».²⁴¹ Ο πληθυσμός των Τσάμηδων ήταν κυρίως συγκεντρωμένος στις επαρχίες Θυάμιδος (Φιλιατών), Παραμυθιάς του τότε νομού Ιωαννίνων, και Μαργαριτίου του νομού Πρεβέζης.²⁴²

Πρέπει να σημειωθεί ότι αν και μουσουλμάνοι στο θρήσκευμα κατά τις εκκαθαριστικές ανταλλαγές του 1923 κατάφεραν να αποδείξουν ότι ήταν Αλβανοί και έτσι εξαιρέθηκαν από την υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας.²⁴³ Σύμφωνα με την Α΄ απογραφή μετά τους Βαλκανικούς πολέμους και τη Μικρασιατική καταστροφή, ημερομηνίας 15-16^{ης} Μαΐου 1928, στην Ήπειρο κατοικούσαν μεταξύ των 312.634 κατοίκων, 17.008 μουσουλμάνοι που ομιλούσαν την Αλβανική γλώσσα, οι λεγόμενοι Τσάμηδες.²⁴⁴ Βέβαια, πρέπει να αναφέρουμε ότι αναλόγως των πολιτικών συγκυριών οι αριθμοί των απογραφών αλλοιώνονταν αναλόγως, ώστε να εξυπηρετούν πολιτικές σκοπιμότητες.²⁴⁵

Με την αποχώρηση των Γερμανών κατακτητών, περίπου 17 χιλιάδες Τσάμηδες πρόσφυγες εγκατέλειψαν τις εστίες τους την περίοδο 1944-1945, βρίσκοντας καταφύγιο σε περιοχές κυρίως της Νότιας Αλβανίας.²⁴⁶ Οι Τσάμηδες κατατάσσονται στις εξής ομάδες: στους μουσουλμάνους Αλβανούς που προσέφεραν τις υπηρεσίες τους στους κατακτητές κατά τη διάρκεια της Κατοχής, στους Αλβανούς που πρόσκειντο στο ΕΑΜ και τους άμαχους μουσουλμάνους που διέφυγαν για να ξεφύγουν από τις διώξεις.²⁴⁷ Οι Τσάμηδες ζήτησαν την αρωγή της αλβανικής κυβέρνησης, όμως εξαιτίας της προγενέστερης συνεργασίας τους με τους Ναζί, ήταν ανεπιθύμητοι και στην Αλβανία. Τον Ιούνιο του 1945, η Αλβανία οδήγησε το ζήτημα στη συνδιάσκεψη των Υπουργών Εξωτερικών της ΕΣΣΔ, των ΗΠΑ και της Μεγάλης Βρετανίας, ζητώντας τον άμεσο επαναπατρισμό των Τσάμηδων και την αποκατάστασή τους. Παράλληλα, οι Τσάμηδες που διέμεναν στις ΗΠΑ έθεσαν το ζήτημα της αυτοδιάθεσης, δηλαδή, τη διενέργεια δημοψηφίσματος για την ένωση της

²⁴¹ Γ. Μαργαρίτης, *Ανεπιθύμητοι συμπατριώτες. Στοιχεία για την καταστροφή των μειονοτήτων της Ελλάδας, Εβραίοι, Τσάμηδες*, (Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2005), 12.

²⁴² Ε. Μαντά, *Οι μουσουλμάνοι Τσάμηδες της Ηπείρου (1923-2000)*, (Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 2004), 18.

²⁴³ Μαργαρίτης, *Ανεπιθύμητοι συμπατριώτες*, 21.

²⁴⁴ Μαντά, *Οι μουσουλμάνοι Τσάμηδες της Ηπείρου*, 18.

²⁴⁵ Ο.π., 21-22.

²⁴⁶ Σήμερα διαμένουν κυρίως στις περιοχές των Αγίων Σαράντα, Δελβίνου, Αυλώνας, Μπερατίου και Τιράνων. Ο.π., 23.

²⁴⁷ Ο.π., 150· Σ. Ντάγιος, *Ελλάδα και Αλβανία. 50 χρόνια αμοιβαίας δυσπιστίας: Οι διμερείς σχέσεις και η εθνική ελληνική μειονότητα της Βορείου Ηπείρου, 1945-1991* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Literatus, 2015), 173.

Τσαμουριάς με την Αλβανία. Οι κινήσεις αυτές θορύβησαν ασφαλώς την ελληνική κυβέρνηση.

Η αλβανική κυβέρνηση χρησιμοποιούσε επιτυχώς το Τσάμικο για σκοπούς προπαγάνδας, αν και πράγματι το καθεστώς διαβίωσής τους ήταν δύσκολα διαχειρίσιμο. Για τον σκοπό αυτό προτιμήθηκε η διασπορά των Τσάμηδων σε όλη την αλβανική επικράτεια, πολιτική που επικρίθηκε από αλβανικούς κύκλους που θεωρούσαν ότι έπρεπε να χρησιμοποιηθούν για την πληθυσμιακή αλλοίωση της Βορείου Ηπείρου.²⁴⁸ Από την άλλη, οι ελληνικές προσπάθειες να πείσουν τη διεθνή κοινή γνώμη ότι οι Τσάμηδες εγκατέλειψαν τη Θεσπρωτία με τη θέλησή τους στάθηκαν ανεπαρκείς, ενώ λειτούργησαν δυσμενώς στο Βορειοηπειρωτικό. Πάντως, οι Αμερικανοί θεωρούσαν ότι η Ελλάδα εκμεταλλεύτηκε την κατάσταση για να απαλλαγεί από τους Τσάμηδες. Η δράση των Αλβανών κατά τη διάρκεια του ελληνικού εμφυλίου αποδυνάμωσε το Τσάμικο που μπήκε στο περιθώριο. Παράλληλα, η συνοπτική απόρριψη των ελληνικών αξιώσεων στη Βόρεια Ήπειρο (1946), κατέδειξε και την αμελητέα σημασία του Τσάμικου που δεν ήταν ικανό να λειτουργήσει ως αντίβαρο στο Βορειοηπειρωτικό.²⁴⁹

Κατά τη διάρκεια του ελληνικού εμφυλίου, γεννήθηκε η ιδέα ένταξης των Τσάμηδων στις δυνάμεις του ΔΣΕ σε εθελοντική βάση. Η έλλειψη ενδιαφέροντος από πλευράς των Τσάμηδων οδήγησε την Αλβανική κυβέρνηση, τον Μάρτιο του 1949, στην απόφαση της υποχρεωτικής επιστράτευσης των Τσάμηδων και την εφαρμογή σκληρών μέτρων καταστολής και διώξεων σε όσους απέφευγαν την επιστράτευση. Η πολιτική αυτή επέφερε τα αντίθετα αποτελέσματα, αφού πολλοί Τσάμηδες επέλεξαν την πολιτογράφησή τους ως Αλβανοί υπήκοοι. Από την άλλη, όσοι Τσάμηδες είχαν επιστρατευτεί, εντάχθηκαν στην 105^η Ταξιαρχία,²⁵⁰ η οποία θεωρείτο «μειωμένης εμπιστοσύνης».²⁵¹

Με το διάταγμα αρ. 1654 (19 Απριλίου 1953), οι Τσάμηδες που διέμεναν στην Αλβανία απέκτησαν την αλβανική ιθαγένεια, ενώ όσοι αντέδρασαν γνώρισαν νέες διώξεις. Η λύση του Τσάμικου επήλθε, δηλαδή, με την αφομοίωσή τους από το αλβανικό κράτος. Ουσιαστικά, οι Τσάμηδες, εκδιωχθέντες εκ της Ελλάδος,

²⁴⁸ Ο.π., 176.

²⁴⁹ Ο.π., 173-178.

²⁵⁰ Η Ταξιαρχία αποτελείται κυρίως από Τσάμηδες και άμαχους απαχθέντες, ενώ περίπου το ένα πέμπτο της από Σλαβομακεδόνες. Ο.π., 182.

²⁵¹ Ο.π., 178-183.

ανεπιθύμητοι στην Αλβανία, θύματα του μεταπολεμικού ανταγωνισμού, καταδικάστηκαν στην αφομοίωσή τους για να επιβιώσουν.

Σχέσεις Ελλάδας–Αλβανίας (1949-1967) και το ζήτημα της Βορείου Ηπείρου

Κατά την ύστερη φάση του Εμφυλίου Πολέμου, ένα από τα κύρια ζητήματα που έπρεπε να αντιμετωπίσει η ελληνική κυβέρνηση ήταν ο τερματισμός της χρήσης της Αλβανίας ως βάση για τους Έλληνες αντάρτες. Ωστόσο, το Αμερικανικό Υπουργείο Εξωτερικών γνωστοποίησε κατ' επανάληψη στις ελληνικές κυβερνήσεις την αντίθεσή του προς οποιαδήποτε ελληνική στρατιωτική δράση σε αλβανικό έδαφος (όπως για παράδειγμα την περικύκλωση του Γράμμου και του Βίτσι μέσω αλβανικού εδάφους και την καταδίωξη Ελλήνων ανταρτών σε αλβανικό έδαφος).²⁵² Παρά τις προειδοποιήσεις των Αμερικανών, το Ελληνικό Γενικό Επιτελείο Στρατού, συχνά προχωρούσε σε παραβιάσεις των συνόρων με τα βόρεια κομμουνιστικά κράτη και ιδιαίτερα της Αλβανίας, με στόχο την καταδίωξη των ανταρτών.²⁵³ Η παραβίαση των αλβανικών συνόρων από τα ελληνικά στρατεύματα, συνιστούσε ουσιαστικά παραβίαση των διεθνών συνθηκών και της εδαφικής ακεραιότητας της γείτονας χώρας.

Αξίζει να σημειωθεί, η τελική εγκατάλειψη σχεδίου καταδίωξης των Ελλήνων ανταρτών στην Αλβανία κατόπιν δυτικών πιέσεων.²⁵⁴ Οι Γιουγκοσλάβοι ανακουφίστηκαν από την αποτελεσματική επέμβαση των δυτικών συμμάχων. Σε περίπτωση που οι Έλληνες εισέβαλλαν τελικά στην Αλβανία, τότε οι ίδιοι θα επιτίθονταν στις ελληνικές δυνάμεις, προκαλώντας την αντίδραση και του βουλγαρικού στρατού με εισβολή στη Θράκη. Η όλη κατάσταση θα δημιουργούσε αναταραχή στα Βαλκάνια και η Δυτική Θράκη πιθανόν να καταλαμβάνόταν από τη Βουλγαρία.²⁵⁵

Η επαύριον του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου βρήκε τις σχέσεις Αθηνών-Τιράνων τεταμένες, και ως τέτοιες παρέμειναν καθ' όλη τη δεκαετία του '50.²⁵⁶ Μάλιστα, εξαιτίας του γεγονότος ότι δεν υπήρχε κάποια συνθήκη που να τερματίζει επίσημα τον πόλεμο μεταξύ Αλβανίας και Ελλάδας, οι σχέσεις τους συνέχιζαν να

²⁵² *FRUS, 1949, Volume V, Doc. 189.*

²⁵³ Βαληνάκης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική*, 46· *FRUS, 1949, Volume V, Doc. 196.*

²⁵⁴ Βαληνάκης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική*, 56.

²⁵⁵ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1950/73, Τμ.2, Αρ. Πρωτ. 367, 22/5/1950.

²⁵⁶ Βαληνάκης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική*, 55-56.

θεωρούνται εμπόλεμες.²⁵⁷ Η Ελλάδα χρησιμοποιούσε το γεγονός, ότι θεωρητικά βρισκόταν ακόμη σε πόλεμο με την Αλβανία, για να μη βελτιώσει τις σχέσεις της με τη γείτονά της. Ειδικότερα, βάσιζε το επιχείρημά της, στην κήρυξη πολέμου εναντίον της από την αλβανική κυβέρνηση-πιόνι, που είχε καταλάβει την εξουσία κατά τη διάρκεια του Β΄ ΠΠ.²⁵⁸

Η βοήθεια που προσέφερε η Αλβανία προς τους Έλληνες αντάρτες κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου (1946-1949), καθώς και η κράτηση Ελλήνων στρατιωτικών ως αιχμαλώτων από το αλβανικό κράτος, είχαν επιδεινώσει σοβαρά τις ελληνοαλβανικές σχέσεις. Ασφαλώς, το ελληνικό αίτημα για προσάρτηση της Βορείου Ηπείρου δηλητηρίαζε ακόμη περισσότερο τις μεταξύ τους σχέσεις.²⁵⁹ Την υπό εξέταση περίοδο (1949-1967), το κύριο πρόβλημα μεταξύ των δύο χωρών, παρέμενε η ελληνική αξίωση περί της Βορείου Ηπείρου, καθώς και το ζήτημα της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία.²⁶⁰

Καταρχήν, οι Βορειοηπειρώτες βίωναν περιστατικά τρομοκρατίας από τους κομμουνιστές, καθιστώντας τις συνθήκες διαβίωσής τους εξαιρετικά δύσκολες.²⁶¹ Οφείλουμε να αναφερθούμε στην προσπάθεια αφελληνισμού της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία, που ενορχηστρώθηκε από το καθεστώς Χότζα. Οι «μειονοτικές ζώνες» συρρικνώθηκαν με την ανάληψη της εξουσίας από τον Χότζα, αποκλείοντας περιοχές που περιλαμβάνονταν στην ανακοίνωση του 1921. Πλέον είχαν περιοριστεί σε μόλις ενενήντα εννέα χωριά στην περιοχή του Αργυρόκαστρου και των Αγίων Σαράντα. Ως εκ τούτου, σύμφωνα με τα Τίρανα η ελληνική μειονότητα αριθμούσε μόλις 58 χιλιάδες αντί 300 χιλιάδες. Οι προσπάθειες αυτές ενισχύθηκαν με τον εποικισμό αυτών των περιοχών από Αλβανούς, την αλλαγή των ελληνικών τοπωνυμίων και τις προσπάθειες οικειοποίησης ελληνικών αρχαιοελληνικών μνημείων. Τέλος, άλλη μια προσπάθεια αφελληνισμού της Βορείου Ηπείρου υπήρξε και η κατάργηση της θρησκείας το 1967.²⁶²

Τον Ιανουάριο του 1950, ο Παναγιώτης Πιπινέλης (Υπουργός Εξωτερικών της Υπηρεσιακής Κυβέρνησης Θεοτόκη), συνέδεσε τη λύση του Αλβανικού ζητήματος με τη βελτίωση των ελληνοαλβανικών σχέσεων. Ωστόσο, απαραίτητη για

²⁵⁷ ΤΝΑ: FO 371/117603 (RA 10319/1).

²⁵⁸ Β. Κόντης κ.ά. (επιμ.), *Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια στις δεκαετίες 1950 και 1960, συλλογή εγγράφων* (Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 2003), Αρ. 83, 325-341.

²⁵⁹ Kondis, 'Greek Minority in Albania', 99· Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 127.

²⁶⁰ Δημητρακόπουλος, *Τα χερσαία σύνορα*, 17.

²⁶¹ ΤΝΑ: FO 371/123841 (RA1821/3).

²⁶² Kondis, 'Greek Minority in Albania', 100-101.

αυτό ήταν η ύπαρξη μιας ανεξάρτητης και ειρηνικής Αλβανίας αλλά και η αλβανική βούληση για βελτίωση των σχέσεων της με την Ελλάδα. Ταυτόχρονα, η ελληνική κυβέρνηση εμφανιζόταν θετική για συζητήσεις. Ωστόσο, παρά τις προθέσεις για βελτίωση των ελληνοαλβανικών σχέσεων, η ελληνική κατασκοπεία συνέχιζε τις δραστηριότητές της στην Αλβανία.²⁶³ Στο πλαίσιο αυτό, ο παράνομος ραδιοσταθμός *Ελεύθερη Ελλάδα* μετέδιδε κατηγορίες για ελληνικό σχέδιο εισβολής στην Αλβανία το 1951, με την κωδική ονομασία «Κεραυνός». Η ελληνική κυβέρνηση έσπευσε ασφαλώς να διαψεύσει τις φήμες, ως κομμουνιστική προπαγάνδα.²⁶⁴

Ήδη από το 1953, είχαν ξεκινήσει σκέψεις στους διπλωματικούς κύκλους για την αποκατάσταση των διμερών σχέσεων με τα Τίρανα.²⁶⁵ Στο πλαίσιο αυτό, αλλά και για λόγους εσωτερικής κατανάλωσης, αν και η Αθήνα δεν παραιτήθηκε από της διεκδίκησής της στη Βόρεια Ήπειρο, διατράνωνε ότι θα χρησιμοποιούσε μόνο ειρηνικά μέσα για τον σκοπό αυτό. Κατόπιν, το 1955, η Αλβανία γνωστοποίησε στον ΟΗΕ ότι επιθυμούσε λύση. Οι προσπάθειες όμως ναυάγησαν εξαιτίας της ελληνικής αδιαλλαξίας. Εξάλλου, την ελληνική εξωτερική πολιτική την εν λόγω περίοδο μονοπωλούσε το Κυπριακό ζήτημα.²⁶⁶

Στα τέλη της δεκαετίας του 1950 έγιναν κάποιες ανεπιτυχείς προσπάθειες για εξομάλυνση των ελληνοαλβανικών σχέσεων, με απώτερο σκοπό την εγκαθίδρυση διπλωματικών σχέσεων.²⁶⁷ Πρέπει να σημειωθεί ότι η ΕΣΣΔ επιθυμούσε την εξομάλυνση των ελληνοαλβανικών σχέσεων, ωστόσο οι αλβανικές προσπάθειες προσέκρουαν στην ελληνική αδιαλλαξία.²⁶⁸ Την ελληνική άρνηση πυροδοτούσε και η κυκλοθυμική πολιτική του Χρυστούφ, με τις απότομες εναλλαγές επιθέσεων ειρήνης και απειλών, με αποτέλεσμα η ελληνική πλευρά να βλέπει με καχυποψία τις προθέσεις των βορείων γειτόνων της ως προσπαθειών απόσπασης της από το δυτικό μπλοκ.

Οι αλβανικές προτάσεις αντιμετωπίζονταν πάντα με δυσπιστία από την ελληνική κυβέρνηση, όπως αυτή περί της επανατοποθέτησης των κατεστραμμένων ορόσημων στα ελληνοαλβανικά σύνορα (1957), αφού θεωρείτο ότι είχε ως στόχο την

²⁶³ *FRUS, 1950*, Volume IV, Central and Eastern Europe; The Soviet Union, eds. William Z. Slany, Charles S. Sampson and Rogers P. Churchill (Washington: Government Printing Office, 1980), Doc. 178.

²⁶⁴ TNA: FO 371/95128.

²⁶⁵ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 128.

²⁶⁶ TNA: FO 371/117603 (RA10319/6).

²⁶⁷ *FRUS, 1958–1960*, Volume X, Part 2, Doc. 31.

²⁶⁸ Κόντης κ.ά. (επιμ.), *Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια*, Αρ. 53, 211-213, Αρ. 54, 214-217.

παγίωση των συνόρων.²⁶⁹ Πράγματι, η Μόσχα παρότρυνε τα Τίρανα να επιδιώξουν τη σύσταση μεικτής επιτροπής με την Αθήνα για την αποκατάσταση των οροσήμων.²⁷⁰ Έτσι, η Αλβανία θα καθιστούσε σαφές ότι δεν αναγνωρίζει το *status quo* με την Ελλάδα ως εμπόλεμο και θα παρείχε ένα σημαντικό αντεπιχείρημα στις ελληνικές διεκδικήσεις στη Βόρειο Ήπειρο. Ταυτόχρονα, συμβούλευε την Αλβανία να προβεί σε ενέργειες που να προβάλλουν την ζωή της ελληνικής μειονότητας και του ελληνικού πολιτισμού στον Τύπο, με στόχο να πληγεί η ελληνική «προπαγάνδα» για τους Βορειοηπειρώτες, αλλά και να προκαλέσει τα φιλικά αισθήματα της ελληνικής κοινής γνώμης.

Στο πλαίσιο αυτό εντάσσονταν και οι διπλωματικές ενέργειες των Τυράνων για στήριξη του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης του κυπριακού λαού. Απώτερος στόχος ήταν η εξομάλυνση και τελική εγκαθίδρυση διπλωματικών σχέσεων Αθηνών-Τυράνων.²⁷¹ Στο πλαίσιο της δημιουργίας φιλικού κλίματος, η Αλβανία στήριξε τις ελληνικές θέσεις στον ΟΗΕ σε σχέση με το Κυπριακό. Ωστόσο, η Μόσχα κατηγορήσε τα Τίρανα για αδράνεια σε σχέση με τη σύναψη εμπορικών σχέσεων με την Αθήνα. Επίσης, η αρνητική προβολή της Ελλάδας στον αλβανικό Τύπο, δεν ευνοούσε τη βελτίωση των σχέσεων των δύο χωρών.²⁷² Το γεγονός ήταν ενοχλητικό για την ΕΣΣΔ, που επιθυμούσε την εξομάλυνση των σχέσεων των δύο χωρών.

Ακολούθως, η ελληνική κυβέρνηση δεν αποδέχθηκε το αίτημα για διασύνδεση του ζητήματος εκκαθάρισης του ναρκοπεδίου στο Στενό της Κέρκυρας με την αποκατάσταση των μεταξύ τους σχέσεων.²⁷³ Αν και οι Έλληνες ιθύνοντες αντιλαμβάνονταν τη σημασία από την αποκατάσταση των διμερών σχέσεων με την Αλβανία, εντούτοις δεν ήταν έτοιμοι να παραιτηθούν εκ των διεκδικήσεών της χώρας, για να μην προκαλέσουν τη δυσφορία της ελληνικής κοινής γνώμης.²⁷⁴ Άλλωστε, με το Κυπριακό ζήτημα ήδη σε κρίση, τις ασυμαχίες με την Τουρκία και τα σημάδια επαναπροσέγγισης Μόσχας-Βελιγραδίου, η Ελλάδα βρισκόταν σε δυσμενή

²⁶⁹ Α/4/1, ΑΚΚ/ΙΚΚ, 1957, 1556-1563.

²⁷⁰ Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειώσουμε ότι η Αθήνα επιθυμούσε την εξέταση του ζητήματος σε στρατιωτικό επίπεδο, εφόσον οι δύο χώρες βρίσκονταν θεωρητικά σε εμπόλεμη κατάσταση, ενώ τα Τίρανα σε κυβερνητικό. Κόντης κ.ά. (επιμ.), *Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια*, Αρ. 69, 280-281.

²⁷¹ Κόντης κ.ά. (επιμ.), *Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια*, Αρ. 55, 218-226.

²⁷² Ο.π., Αρ. 55, 218-226, Αρ. 56, 227-233.

²⁷³ Το Ναρκοπέδιο εκκαθαρίστηκε επιτυχώς το καλοκαίρι του 1958, βάσει πρωτοκόλλου που υπεγράφη στην Κέρκυρα μεταξύ Ελλήνων και Αλβανών Αξιωματικών του Ναυτικού. Α/4/1, ΑΚΚ/ΙΚΚ, 1957, 11 Οκτωβρίου 1957, 1359-1360· Α/5/1.2, ΑΚΚ/ΙΚΚ, 1958, 20 Φεβρουαρίου 1959, 1753-1756.

²⁷⁴ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 132.

διαπραγματευτική θέση. Έτσι, αφού δεν μπορούσε να λύσει το ζήτημα δια παντός, επέλεξε να το διατηρήσει κλειστό επί του παρόντος.

Παράλληλα, ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών Αβέρωφ, ζήτησε από τους Αμερικανούς αξιωματούχους, να είναι ιδιαίτερα προσεκτικοί στην αναμενόμενη επίσκεψη του Χρουστσόφ στις ΗΠΑ (Σεπτέμβριος 1959), όσον αφορά το ζήτημα της εδαφικής ακεραιότητας των δορυφορικών κρατών. Συγκεκριμένα, εξαιτίας των ελληνικών διεκδικήσεων στη Βόρειο Ήπειρο, η ελληνική κυβέρνηση δεν επιθυμούσε σε καμία περίπτωση να δοθεί η εντύπωση στην ελληνική κοινή γνώμη ότι το Βορειοηπειρωτικό ήταν κλειστό για τις συμμαχούς της χώρας. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα στο αμερικανικό έγγραφο, όπου σχολιάζεται η συζήτηση που είχε ο Αβέρωφ με τον Αμερικανό ομόλογό του Κρίστιαν Α. Χέρτερ:²⁷⁵

He explained that Greece had a claim to the Greek-populated area of Southern Albania, which he was not pressing, but the Greek people felt strongly and the Government could not say that it had given up the claims against Albania [μικρότερη από 1 γραμμή πρωτότυπου κειμένου δεν έχει αποχαρακτηριστεί]. It would be most unfortunate therefore if Greece's allies were to acknowledge directly or indirectly that these claims didn't exist.²⁷⁶

Το κλίμα καχυποψίας ενίσχυαν οι πληροφορίες για τις πυρηνικές δυνατότητες, που θα μπορούσε να αναπτύξει η αντίπαλος. Ειδικότερα, το 1959 η Ελλάδα πληροφορήθηκε από τη Γιουγκοσλαβία, ότι η Αλβανία προωθούσε ήδη από το 1956, τη δημιουργία ατομικών βάσεων, με την κατασκευή έργων υποδομής, έχοντας τη συνδρομή της ΕΣΣΔ. Οι βάσεις αυτές θα λειτουργούσαν για την υποδοχή πυρηνικών όπλων μικρού και μεσαίου βεληνεκούς τύπων εδάφους-εδάφους και εδάφους-θαλάσσης. Τα έργα αφορούσαν τις περιοχές Καβάγιας, Αυλώνα (μάλιστα η σημασία της Αυλώνας παραλληλίζεται από τους Γιουγκοσλάβους ως ισότιμης με της Μάλτας) και ειδικότερα, επί της Χερσονήσου Καραμπόρνου καθώς και στο νησί Σάσων (γνωστό και ως Σάζενο).²⁷⁷

Το ζήτημα της Βορείου Ηπείρου επανήλθε στο προσκήνιο της ελληνικής πολιτικής σκηνής μετά τη λύση του Κυπριακού.²⁷⁸ Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Καραμανλής δεν ενέδωσε στις πιέσεις που δεχόταν το 1959 για έναρξη ένοπλου αγώνα στη Βόρειο Ήπειρο. Το εχθρικό κλίμα συνεχίστηκε στις αρχές του έτους 1960 για τα δύο γειτονικά κράτη με εκατέρωθεν κατηγορίες και συλλήψεις κατασκόπων.

²⁷⁵ Christian Archibald Herter (1895-1966).

²⁷⁶ *FRUS, 1958-1960*, Volume X, Part 2, Doc. 270.

²⁷⁷ 6/7/2/2, Αρχείο Ευάγγελου Αβέρωφ/ Ίδρυμα Κωνσταντίνος Καραμανλής (ΑΕΑ/ΙΚΚ), 16 July 1959.

²⁷⁸ Κόντης κ.ά. (επιμ.), *Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια*, Αρ. 71, 285-286.

Μάλιστα, με γλαφυρότητα οι Βρετανοί σχολίαζαν σχετικά με τις ελληνοαλβανικές σχέσεις: ‘The most that can be hoped for in Graeco-Albanian relations for the immediate future is that both sides will be content to restrict their hostility to words and occasional trials of unlucky spies’.²⁷⁹ Είναι προφανές ότι για τη Δύση η κατάσταση των ελληνοαλβανικών σχέσεων δρούσε αποσταθεροποιητικά για την περιοχή της Βαλκανικής. Όσο όμως οι δύο χώρες δεν ξεπερνούσαν τα όρια και συμμορφώνονταν στα συμμαχικά τους συμφέροντα, δηλαδή την ισορροπία στην περιοχή, η κατάσταση ήταν ελεγχόμενη.

Το 1960, ο Σοφοκλής Βενιζέλος μέσω του Χρυστσόφ έκανε γνωστές τις προτάσεις του, περί ομαλοποίησης των σχέσεων Ελλάδας-Αλβανίας μέσω της χορήγησης περισσότερης αυτονομίας στη Βόρεια Ήπειρο σε ζητήματα θρησκείας και παιδείας. Οι προτάσεις Βενιζέλου απορρίφθηκαν από την Αλβανία, αφού τις ερμήνευσε ως προσπάθεια προσάρτησης της Βορείου Ηπείρου. Την ίδια περίοδο η ένταση στις αλβανοσοβιετικές σχέσεις έφθασε σε πρωτοφανές επίπεδο. Ο Ένβερ Χότζα κατηγορήσε ευθέως τον Χρυστσόφ για ρεβιζιονισμό και για προσπάθεια διαμελισμού της Αλβανίας.²⁸⁰ Το γεγονός αυτό ήρθε σε συνδυασμό με την επαναπροσέγγιση Μόσχας-Βελιγραδίου. Πρέπει να σημειωθεί ότι η Δύση δεν περίμενε τη σοβιετική στρατιωτική επέμβαση για επαναφορά της Αλβανίας στη σφαίρα της. Από το 1961 η Αλβανία ακολούθησε την πολιτική προσέγγισης με την Κίνα, ως ένα μέσο αντιμετώπισης των οικονομικών πιέσεων από την ΕΣΣΔ.²⁸¹

Η ρήξη στις σχέσεις της Αλβανίας με την ΕΣΣΔ, αφενός βοήθησε στην αναβίωση σκέψεων διαμελισμού της Αλβανίας, κυρίως από εθνικιστικούς κύκλους στην Ελλάδα, και αφετέρου θεωρήθηκε ως η ευκαιρία για την αποκατάσταση των σχέσεων Αθηνών-Τιράνων.²⁸² Παρά την κινητικότητα, η προσπάθεια εξομάλυνσης των διμερών σχέσεων προσέκρουσε στην επιμονή της Αλβανίας για παραίτηση της Ελλάδας εκ των εδαφικών της διεκδικήσεων στη Βόρεια Ήπειρο· όρος που δεν θα αποδεχόταν η Ελλάδα την υπό εξέταση περίοδο.

Όπως αναφέρεται σε σοβιετικό έγγραφο (1961), η Αθήνα επιδίωκε μόνο την αποκατάσταση των δικαιωμάτων της ελληνικής μειονότητας στη Βόρειο Ήπειρο και

²⁷⁹ TNA: FO 371/160343 (CA103119/1).

²⁸⁰ E. Hoxha, *Δύο φίλοι λαοί. Από το πολιτικό ημερολόγιο και άλλα ντοκουμέντα για τις ελληνοαλβανικές σχέσεις, 1941-1984* (Τίρανα: Ινστιτούτο Μαρξιστικών-Λενινιστικών Μελετών της ΚΕ του ΚΕΑ, 1985), 130-135.

²⁸¹ Σ. Ριζάς, *Τα Βαλκάνια και η Ελλάδα σε μετάβαση* (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2006), 75-104· Kondis, ‘Greek Minority in Albania’, 99-100.

²⁸² Βαλντέν, *Ελλάδα-Γιουγκοσλαβία*, 39-47.

δεν είχε κάποιου είδους βλέψεις επί των νότιων εδαφών της Αλβανίας. Ωστόσο, οι κατηγορίες από μέρους της Αλβανίας για ελληνογιουγκοσλαβικό σχέδιο εναντίον της επέδρασαν αρνητικά στις σχέσεις της με τους γείτονές της.²⁸³ Κατά την περίοδο 1961-1966, έλαβε χώρα μια σειρά επαφών μεταξύ μονίμων αντιπροσωπειών των δύο χωρών, με στόχο αρχικά την αποκατάσταση των μεταξύ τους σχέσεων και σε κατοπινό στάδιο την επίλυση των εκκρεμούντων ζητημάτων μέσω διαπραγματεύσεων. Αντιμετωπίστηκαν με δυσπιστία από την αλβανική πλευρά, αφού η Ελλάδα δεν υπαναχωρούσε από τη θέση της στο Βορειοηπειρωτικό. Η προσπάθεια λύσης των προβλημάτων υπονομεύθηκε και από την παρατεταμένη κρίση στην οποία εισήλθε η Ελλάδα το 1963.

Μετά την παραίτηση Κωνσταντίνου Καραμανλή από την πρωθυπουργία, ο Βασιλιάς Παύλος έδωσε εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον Παναγιώτη Πιπινέλη (Ιούνιος-Σεπτέμβριος 1963). Πρέπει να σημειωθεί ότι ο Πιπινέλης εξακολουθούσε να υποστηρίζει τη διεκδίκηση της Βορείου Ηπείρου. Το γεγονός της ανάληψης της πρωθυπουργίας το 1963 συνοδεύτηκε από την έκδοση την ίδια χρονιά του βιβλίου του Πιπινέλη *Europe and the Albanian Question*, στο οποίο πρότεινε τη διχοτόμηση της Αλβανίας και την προσάρτηση των αντίστοιχων μερών από την Ελλάδα και τη Γιουγκοσλαβία, προκαλώντας εύλογα την καχυποψία των Τιράνων.²⁸⁴ Επιπρόσθετα, επιβεβαίωνε τις κατηγορίες που εξαπέλυε ο Χότζα τα προηγούμενα χρόνια, συσπειρώνοντας τους Αλβανούς στο πρόσωπό του.

Αξίζει να σημειωθεί, η ελληνική πρόταση για παραίτηση εκ των διεκδικήσεων της από την Αλβανία, αφού όμως προηγείτο η αναγνώριση της εκεί ελληνικής μειονότητας και η χορήγηση σε αυτήν ορισμένων δικαιωμάτων. Η επιμονή όμως της Αλβανίας για παραίτηση των ελληνικών αξιώσεων πριν την αναγνώριση της ελληνικής μειονότητας, είχε ως αποτέλεσμα οι συζητήσεις να καταλήξουν σε αδιέξοδο.²⁸⁵ Το 1966, το ελληνικό ΥΠΕΞ σκεφτόταν ξανά το ενδεχόμενο αποκατάστασης των σχέσεων της χώρας με την Τίρανα. Μέσω της βελτίωσης των σχέσεων, η ελληνική κυβέρνηση θα μπορούσε να διασφαλίσει τα συμφέροντα των Βορειοηπειρωτών καλύτερα από ότι διαμέσου της διατήρησης της «εμπόλεμης» κατάστασης.²⁸⁶ Έτσι, χρησιμοποιώντας ως μεσάζοντα τη Γαλλία, υπεγράφη κατόπιν

²⁸³ Κόντης κ.ά. (επιμ.), *Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια*, Αρ. 83, 325-341.

²⁸⁴ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 254-255.

²⁸⁵ ΤΝΑ: FO 371/174815(CE 103192/3).

²⁸⁶ ΤΝΑ: FO 371/188529 (NA 103119/1).

ελληνικής πρωτοβουλίας, εμπορική συμφωνία Αθηνών-Τιράνων, σε επίπεδο Εμπορικών Επιμελητηρίων (Μάρτιος 1966), η οποία όμως δεν εφαρμόστηκε ποτέ. Μάλιστα η Αθήνα πρότεινε την αποκατάσταση των σχέσεων με τα Τίρανα, προχωρώντας στην τράπεζα των διαπραγματεύσεων. Η συνεννόηση αυτή δεν προχώρησε σε πολιτικό επίπεδο, εξαιτίας της έκρυθμης κατάστασης στο εσωτερικό αλλά και της έλλειψης ενδιαφέροντος από πλευράς Αλβανίας.²⁸⁷

Το πραξικόπημα των συνταγματαρχών καθυστέρησε τις εξελίξεις. Η Ελλάδα βυθίστηκε στη δικτατορία και η Αλβανία στον απομονωτισμό της. Η τελική αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων των δύο χωρών επήλθε στις 6 Μαΐου 1971, μέσω συνεννόησης των μονίμων αντιπροσωπειών στον ΟΗΕ. Η αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων Αθηνών-Τιράνων δεν επίλυσε και τα εκκρεμή ζητήματα, αφού οι δύο χώρες ήταν αμετακίνητες στις πάγιες θέσεις τους.²⁸⁸ Ας σημειωθεί ότι το καθεστώς εμπολέμου ήρθη τελικά το 1987, κατόπιν ελληνικής πρωτοβουλίας.²⁸⁹

Παιχνίδια κατασκοπείας

Ένα από τα πλέον ενδιαφέροντα κεφάλαια του Ψυχρού Πολέμου, το οποίο αποτέλεσε πηγή έμπνευσης μυθιστορημάτων και κινηματογραφικών μεταφορών, είναι αυτό της κατασκοπείας. Οι δύο αντίπαλοι συνασπισμοί, είχαν επιδοθεί τη μεταπολεμική περίοδο σε έναν ανηλεή υπόγειο πόλεμο, με συλλογή απόρρητων πληροφοριών, αποστολές πρακτόρων, καθώς και υποθέσεις διπλής κατασκοπείας, που στόχο είχε τη διάβρωση της εθνικής ασφάλειας του αντιπάλου. Η Ελλάδα βρέθηκε από πολύ νωρίς αναμειγμένη στα παιχνίδια κατασκοπείας των δύο υπερδυνάμεων και έμελλε να λάβει μέρος σε δύο επιχειρήσεις της Δύσης, που είχαν ως στόχο την Αλβανία.

Οι δυτικές επιχειρήσεις εναντίον της Αλβανίας. Ο πόλεμος κατασκοπείας με φόντο την Αλβανία σχετίζεται άμεσα με τους στρατηγικούς στόχους της Δύσης στη χώρα, ενώ η προσπάθεια ανατροπής του Χότζα κυκλοφορούσε ως ιδέα στους βρετανικούς κύκλους ήδη από το 1946. Στο δυτικό στρατόπεδο δεν αναμενόταν ο εκδημοκρατισμός της Αλβανίας από την αλλαγή καθεστώτος. Όμως επικρατούσε η εκτίμηση ότι αυτή θα προέκυπτε σταδιακά από μια φιλοδυτική

²⁸⁷ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 442-443· Βαλντέν, *Ελλάδα και ανατολικές χώρες*.

²⁸⁸ Δημητρακόπουλος, *Τα χερσαία σύνορα*, 72· Kondis, 'Greek Minority in Albania', 100.

²⁸⁹ Ο.π., 101.

κυβέρνηση.²⁹⁰ Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται η δυτική προσπάθεια, στα τέλη της δεκαετίας του 1940, για υπονόμευση του κομμουνιστικού καθεστώτος στην Αλβανία, το οποίο όμως απέτυχε παταγωδώς.²⁹¹ Αυτή ήταν η πρώτη και τελευταία προσπάθεια της Δύσης για άμεση παραστρατιωτική επέμβαση σε κράτος-δορυφόρο, με στόχο την αντικατάσταση του κομμουνιστικού καθεστώτος. Ειδικότερα, οι ΗΠΑ και η Βρετανία επιχείρησαν την ανατροπή του καθεστώτος Χότζα, αποστέλλοντας μικρές καταδρομικές ομάδες, πράκτορες και αλεξιπτωτιστές στην Αλβανία (χρησιμοποιώντας ως βάσεις την Ελλάδα και την Ιταλία), με στόχο την πρόκληση αντιδραστικού κινήματος.

Ουσιαστικά επρόκειτο για δύο επιχειρήσεις εναντίον της Αλβανίας: μια αμερικανική και μια βρετανική. Η αμερικανική με την κωδική ονομασία ‘BGFIEND’ («Επιχείρηση Διάβολος») που διήρκησε από το 1949 μέχρι και το 1953, οπότε και μετονομάστηκε Επιχείρηση ‘OBOPUS’. Η ‘OBOPUS’ διήρκησε μέχρι και το 1958, αν και ήδη από το 1956 η επιχείρηση ήταν ουσιαστικά νεκρή, αφού τον Απρίλιο του 1956 αποφασίστηκε η αναστολή χρηματοδότησης της Επιτροπής «Ελεύθερη Αλβανία», ενώ το επόμενο έτος αποφασίστηκε και ο τερματισμός των επιχειρήσεων από το 1958. Περίπου 350-400 Αλβανοί εκπαιδούνταν στο Νταχάου («Λόχος 4000»), αν και λειτουργούσαν και δύο στρατόπεδα εκπαίδευσης στη Βούλα και στο Μενίδι. Παράλληλα, στην ελληνική επικράτεια είχε δημιουργηθεί ένα εκτεταμένο πλέγμα κρησφύγετων, ενώ στην Αθήνα είχε εγκατασταθεί και το συντονιστικό γραφείο της CIA.²⁹²

Η βρετανική επιχείρηση ονομάστηκε ‘Operation Valuable’ και διήρκησε από το 1949 μέχρι και το 1953. Το στρατηγείο της επιχείρησης είχε εγκατασταθεί στη Μάλτα, ενώ η Κέρκυρα χρησιμοποιήθηκε ως βάση ασυρμάτων (βίλα Μπιμπέλι).²⁹³ Για την αποτυχία του εγχειρήματος, μεγάλη ευθύνη έφερε και το γεγονός ότι η επιχείρηση τελούσε υπό την ηγεσία του Βρετανού πράκτορα Κιμ Φίλμπτου (Kim

²⁹⁰ *FRUS, 1949, Volume V, Doc. 193.*

²⁹¹ J. O. Iatrides, ‘The United States, Greece and the Balkans’, in V. Coufoudakis et al. (eds.), *Greece and the New Balkans: Challenges and Opportunities* (New York: Pella Publishing Company, 1999), 265-294; Kondis, ‘Greek Minority in Albania’, 99; M. W. Dravis, ‘Storming Fortress Albania: American Covert Operations in Microcosm, 1949-1954’, *Intelligence and National Security*, 7 (1992) 425-442.

²⁹² Σ. Ντάγιος, *Κυνηγώντας χίμαιρες: Αλβανοί πολιτικοί φυγάδες στην Ελλάδα, 1945-1991*, (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Literatus, 2021), 319-366.

²⁹³ Ο.π..

Philby).²⁹⁴ Ο Φίλμπυ, γνωστός ως ο μεγαλύτερος κατάσκοπος του 20^{ού} αιώνα, όπως αποκαλύφθηκε χρόνια αργότερα, δρούσε ως διπλός κατάσκοπος για την ΕΣΣΔ.

Στην επιχείρηση ο κυριότερος ρόλος ασφαλώς ανήκε στην CIA. Σε περιφερειακό επίπεδο σημαντική ήταν η συνεισφορά των μονάδων 4501 και 4151 των Ιωαννίνων και της Καστοριάς αντίστοιχα, καθώς και του γραφείου της ΜΠ6 στην Αθήνα, του οποίου ο ρόλος ήταν επικουρικός. Οι ομάδες Αλβανών που στρατολογούνταν από τη Δύση εκπαιδευόνταν κυρίως στη Μάλτα και στο Μόναχο, και σε μικρότερο βαθμό στην Ιταλία και την Ελλάδα. Για τον λόγο αυτόν, λειτουργούσε και κέντρο εκπαίδευσης στην Κηφισιά. Τα μέλη των ομάδων αριθμούσαν περίπου τα 300 άτομα και συνδέονταν με την εθνικιστική οργάνωση Μπάλι Κομπετάρ και με το αλβανικό φιλοβασιλικό κόμμα Λεγκαλιτέτι. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι το σχέδιο προνοούσε ότι η ελληνική επικράτεια θα χρησιμοποιείτο επίσης για τη διαφυγή των Αλβανών πρακτόρων από την αλβανική και επικράτεια και μόνον σε εξαιρετικές περιπτώσεις να χρησιμοποιείτο η Γιουγκοσλαβία.²⁹⁵

Στις 3 Οκτωβρίου 1949 στάλθηκε στην περιοχή της Αυλώνας η πρώτη ομάδα πρακτόρων αποτελούμενη από είκοσι άτομα. Η αποστολή κατέληξε σε πλήρη αποτυχία και στην πορεία ο Τύπος δημοσίευσε την επιχείρηση, περιλαμβάνοντας λεπτομέρειες για το σχέδιο. Οι επόμενες επιχειρήσεις ήταν εξίσου αποτυχημένες. Τα συμφέροντα της Δύσης στην Αλβανία διακυβεύονταν από τις εθνικιστικές επιδιώξεις των ενδιαφερόμενων χωρών, δηλαδή της Ελλάδας και της Γιουγκοσλαβίας. Παρά τις προσπάθειες να κρατηθεί μυστική η δυτική επιχείρηση ανατροπής του καθεστώτος Χότζα, οι διαρροές πληροφοριών για το σχέδιο στον Τύπο συνεχίστηκαν, καθιστώντας το εγχείρημα δύσκολο. Χαρακτηριστικά, το 1950, ο «Αλβανικός Σύνδεσμος Πολιτικών Προσφύγων», διενήργησε συνέδριο στο Κόσσοβο με στόχο την ανατροπή του Χότζα. Οι ΗΠΑ θορυβήθηκαν και συνέστησαν στο Βελιγράδι να απέχει από ενέργειες που έθεταν σε κίνδυνο τα δυτικά σχέδια. Ταυτόχρονα, αντιμετώπιζαν δυσμενώς τις πιέσεις των διαφόρων βορειοηπειρωτικών συλλόγων που ζητούσαν την άμεση ένωση της Βορείου Ηπείρου με την Ελλάδα.²⁹⁶

Μελετώντας την περίπτωση της Αλβανίας πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ότι ο σταλινισμός, που στη χώρα ήταν πολύ σκληρότερος από αυτόν που εφαρμόστηκε στις υπόλοιπες χώρες του Ανατολικού μπλοκ, γεγονός που μαρτυρείται από την απουσία

²⁹⁴ Harold Adrian Russell 'Kim' Philby (1912–1988).

²⁹⁵ Ντάγιος, *Ελλάδα και Αλβανία*, 207-216.

²⁹⁶ Ο.π., 209-210.

αντιδράσεων εναντίον του κομμουνιστικού καθεστώτος στο εσωτερικό.²⁹⁷ Επομένως, οι προσπάθειες των εξόριστων Αλβανών δεν είχαν εσωτερικό έρεισμα, παρά την εικόνα που προσπαθούσαν να μεταδώσουν στη Δύση, παραπλανώντας ουσιαστικά Βρετανία και ΗΠΑ. Παράλληλα, το εγχείρημα ήταν καταδικασμένο και από την έλλειψη συνοχής των Αλβανών Προσφύγων και την απουσία ηγετικής μορφής που θα μπορούσε να τους συσπειρώσει, ιδίως μετά τον θάνατο του Φρασέρι.²⁹⁸ Ο θάνατος του Στάλιν το 1953 είχε ως αποτέλεσμα την αναθέρμανση των προσπαθειών για ανατροπή του Χότζα και τη 2^η φάση των επιχειρήσεων, η οποία έμελλε να έχει την ίδια αποτυχημένη κατάληξη με την πρώτη. Ήδη από το 1953, οι Αμερικάνοι αντιλαμβανόμενοι τις δυσκολίες του εγχειρήματος και εξαιτίας της έλλειψης προόδου, υποχρεώθηκαν να υποχωρήσουν. Παρόλα αυτά, οι άκαρπες δυτικές ενέργειες συνεχίστηκαν μέχρι και το 1956, για να τερματιστούν επίσημα το 1958.²⁹⁹

Οι ελληνικές μυστικές υπηρεσίες και η Αλβανική Κρατική Ασφάλεια. Ελλάδα και Αλβανία, στα χνάρια των δύο υπερδυνάμεων, επιδόθηκαν μεταπολεμικά σε έναν σκληρό αγώνα υπονόμευσης του αντίπαλου, ανταποκρινόμενες στα κατασκοπικά σύνδρομα της εποχής. Συγκεκριμένα, πράκτορες που εκπαιδεύονταν στην Αλβανία στρατολογούνταν τόσο από τις αλβανικές και σοβιετικές δυνάμεις ασφαλείας αλλά και από τον ΔΣΕ κατά την περίοδο του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου. Στη μετεμφυλιακή περίοδο, τις μυστικές υπηρεσίες της ΕΣΣΔ και των δορυφόρων της συνέδραμε και το ΚΚΕ, με στόχο την υπονόμευση του ελληνικού καθεστώτος και την επίτευξη «δημοκρατικής» αλλαγής στη χώρα.³⁰⁰ Ταυτόχρονα, η ελληνική και αμερικανική κατασκοπεία δρούσε σε συνεργασία με βορειοηπειρωτικούς συλλόγους για την υπονόμευση του καθεστώτος Χότζα. Ουσιαστικά οι δύο χώρες αντλούσαν πράκτορες από τους δυσαρεστημένους των καθεστώτων του αντιπάλου: η Ελλάδα τους Αλβανούς πολιτικούς φυγάδες, ενώ η Αλβανία τους Έλληνες πρόσφυγες.

Η αλβανική κρατική ασφάλεια είχε θέσει την Ελλάδα ως βασικό στόχο της εξαιτίας των ελληνικών εδαφικών διεκδικήσεων στη Βόρειο Ήπειρο, την παρουσία στην Ελλάδα μεγάλου αριθμού Αλβανών πολιτικών φυγάδων, τη χρήση της

²⁹⁷ Ο.π., 203.

²⁹⁸ Ο.π., 207-216. Ντάγιος, *Κυνηγώντας χίμαιρες*.

²⁹⁹ Ντάγιος, *Κυνηγώντας χίμαιρες*, 319-366.

³⁰⁰ Ντάγιος, *Ελλάδα και Αλβανία*, 197-207.

Κέρκυρας από τους Αμερικάνους, αλλά και εξαιτίας της δημογραφικής σύστασης της Μακεδονίας και της Ηπείρου.³⁰¹ Πρέπει να σημειωθεί ότι ως απάντηση στη δυτική κατασκοπευτική δράση οι αλβανικές αρχές στρέφονταν εναντίον της ελληνικής μειονότητας στη Βόρειο Ήπειρο.

Τα αλβανικά εδάφη χρησιμοποιήθηκαν για την αποστολή Ελλήνων και Αλβανών πρακτόρων, εκπαιδευμένων στη σχολή «Νίκος Μπελογιάννης» στη Ρουμανία, αν και κύριος δίαυλος ήταν η Βιέννη. Με αριθμητικά δεδομένα, πάνω από τετρακόσιοι Έλληνες είχαν στρατολογηθεί από τις μυστικές υπηρεσίες χωρών του Ανατολικού μπλοκ, ενώ χίλιοι Έλληνες είχαν εκπαιδευτεί σε τριάντα δύο κατασκοπευτικές σχολές πέραν του σιδηρού παραπετάσματος.³⁰² Ωστόσο, ένα από τα προβλήματα που προκύπτουν στην έρευνα για την κατασκοπευτική δράση εναντίον της Ελλάδας, είναι ο μεταγενέστερος χειρισμός των κομμουνιστών από τις ελληνικές κυβερνήσεις και κυρίως οι τιμωρητικές δίκες τους.

Το ενδιαφέρον των ελληνικών μυστικών υπηρεσιών σε σχέση με την Αλβανία εστιαζόταν κυρίως στους Βορειοηπειρώτες και στην άντληση πληροφοριών για την ικανοποίηση των δυτικών εταίρων. Η δράση των ελληνικών μυστικών υπηρεσιών εναντίον της Αλβανίας εντάσσονταν στο γενικότερο σχέδιο ‘Rollback’, του Τζων Φόστερ Ντάλλες,³⁰³ το οποίο αποσκοπούσε στην σταδιακή φθορά και τελική ανατροπή των σοσιαλιστικών καθεστώτων στις χώρες του σιδηρού παραπετάσματος, μέσω της αποστολής κατασκόπων και δολιοφθορέων. Η ανάμειξη της Ελλάδας στην επιχείρηση εναντίον της Αλβανίας επρόκειτο να είναι έμμεση, δηλαδή θα γινόταν χρήση της επικράτειάς της ως βάση για τις επιχειρήσεις. Οι λιμένες και τα αεροδρόμια της χώρας θα λειτουργούσαν ως μεταγωγικοί σταθμοί, ενώ σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας θα εγκαθίσταντο κέντρα ασυρμάτων, με κυριότερο αυτό της Κέρκυρας.³⁰⁴

Μια από τις σημαντικότερες επιτυχίες των ελληνικών μυστικών υπηρεσιών υπήρξε η στρατολόγηση του Αλβανού Χαμίτ Ματιάνι, περίφημου πράκτορα-καταδρομέα. Ο Ματιάνι παρείχε τις υπηρεσίες του και στην Ελλάδα και στις ΗΠΑ από το 1949 μέχρι και το 1953. Διείσδυσε στην Αλβανία τρεις φορές για την εξυπηρέτηση ελληνικών συμφερόντων και τέσσερις φορές στην υπηρεσία των

³⁰¹ Ντάγιος, *Κυνηγώντας χίμαιρες*, 285-290.

³⁰² Ντάγιος, *Ελλάδα και Αλβανία*, 204.

³⁰³ John Foster Dulles (1888-1959), Αμερικανός διπλωμάτης και πολιτικός, υπηρέτησε ως ΥΠΕΞ των ΗΠΑ την περίοδο 1953-1959.

³⁰⁴ Ντάγιος, *Ελλάδα και Αλβανία*, 207-216.

Αμερικανών. Το 1953 συνελήφθη από τις αλβανικές αρχές, και κατόπιν δίκης καταδικάστηκε σε θάνατο δια της αγχόνης.³⁰⁵

Το 1955, εξαιτίας της κυπριακής κρίσης, η Ελλάδα ζήτησε από την Αλβανία και τη Βουλγαρία να διακόψουν την κατασκοπευτική τους δραστηριότητα εναντίον της χώρας. Ωστόσο, αυτό όχι μόνο δεν βρήκε ανταπόκριση, αλλά είχε και ως αποτέλεσμα την ενίσχυση της δράσης των δύο χωρών σε βάρος της Ελλάδας. Την περίοδο 1960-1961, εξαιτίας της κλιμάκωσης της διεθνούς έντασης, η δράση των μυστικών υπηρεσιών και από τις δύο πλευρές κορυφώθηκε. Όπως αναφέρει ο Ντάγιος, το διάστημα αυτό οι ελληνικές αρχές προχώρησαν σε συλλήψεις δεκάδων πρακτόρων ελληνικής, αλβανικής και βουλγαρικής καταγωγής, ενώ πέτυχαν την εξουδετέρωση δύο αλβανικών δικτύων κατασκοπείας την άνοιξη του 1961.³⁰⁶

Δυτική πολιτική στην Αλβανία και αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα

Οι Αμερικανοί θεωρούν ότι η Αλβανία μέχρι το 1949 έχει εξελιχθεί σε ένα ολοκληρωτικά ελεγχόμενο από την ΕΣΣΔ κράτος. Θεωρούσαν ακόμη, ότι η Αλβανία αποτελούσε για την ΕΣΣΔ σημαντικό προπύργιο, αφού, εξαιτίας της γεωγραφικής της θέσης, της έδινε πρόσβαση στην Αδριατική Θάλασσα. Η σοβιετική κυριαρχία στην Αλβανία ασκούσε την απαραίτητη πίεση στη γείτονα Γιουγκοσλαβία, ενώ εξυπηρετούσε ταυτόχρονα και τη σοβιετική προπαγάνδα εναντίον της Ελλάδος. Η διατήρηση λοιπόν της σοβιετικής κυριαρχίας στη χώρα, ήταν υψίστης σημασίας για γεωπολιτικούς, αλλά και για συμβολικούς λόγους. Παρά την πλήρη υποταγή της Αλβανίας στον κομμουνιστικό έλεγχο, η Αλβανία αποτελεί κατά τη διάρκεια του 1949 και τον πιο αδύναμο κρίκο της ΕΣΣΔ.³⁰⁷ Μάλιστα, η αξία της Αλβανίας, σύμφωνα με δυτικούς υπολογισμούς, ήταν μεγαλύτερη για το κύρος της υπερδύναμης, αφού γεωγραφικά ήταν αποκομμένη από τον υπόλοιπο σοβιετικό κορμό. Επομένως, η άμυνα της καθίστατο σχεδόν αδύνατη.³⁰⁸

Η Αλβανία εθεωρείτο επίσης από τους Αμερικάνους στα πρώτα ψυχροπολεμικά χρόνια ότι εξελισσόταν σε στρατηγικής σημασίας σοβιετικό φυλάκιο μεταξύ Ελλάδας και Γιουγκοσλαβίας με πλήρη οικονομικό, πολιτικό και στρατιωτικό έλεγχο. Η άσκηση πλήρους οικονομικού ελέγχου από την ΕΣΣΔ ερχόταν να

³⁰⁵ Ντάγιος, *Κυνηγώντας χίμαιρες*, 290-302.

³⁰⁶ Ντάγιος, *Ελλάδα και Αλβανία*, 203-204.

³⁰⁷ *FRUS, 1949*, Volume V, Doc. 193; Doc. 185.

³⁰⁸ *Ο.π.*, Doc. 193.

αντικαταστήσει αυτόν της Γιουγκοσλαβίας, ως αποτέλεσμα της αποπομπής του Τίτο από την Κομινφόρμ.³⁰⁹ Η τεράστια επιρροή του Βελιγραδίου στα Τίρανα πριν το 1948 αποδεικνύεται και από την ύπαρξη σχεδίων για την ένωση των δύο χωρών.³¹⁰

Επιπρόσθετα, η ΕΣΣΔ ήταν η μόνη αγορά στην οποία η Αλβανία μπορούσε να διοχετεύσει τα προϊόντα της. Από το γεγονός αυτό, προέκυπτε η οικονομική εξάρτηση της χώρας, και κατά συνέπεια η πολιτική. Ο τομέας της εκπαίδευσης, ήταν ένα ακόμα μέσο άσκησης επιρροής προς την Αλβανία, αφού τα ρωσικά αποτελούσαν την κύρια γλώσσα διδασκαλίας στα σχολεία, ενώ με έξοδα του κράτους, Αλβανοί φοιτούσαν σε ρωσικά πανεπιστήμια.³¹¹ Ως εκ τούτου, η χώρα εξαρτιόταν σε κάθε τομέα (οικονομικό, εμπορικό, πολιτικό, πολιτιστικό και εκπαιδευτικό) από την ΕΣΣΔ, μετατρέποντάς την έτσι σε ένα πλήρως εξαρτώμενο από την ΕΣΣΔ κράτος.

Πρέπει να σημειώσουμε ότι οι Αμερικανοί δεν αποδέχτηκαν την εισδοχή της χώρας ως κράτος μέλος του ΟΗΕ, δείχνοντας έτσι την πεποίθησή τους ότι το καθεστώς Χότζα δεν μπορούσε να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις που απορρέουν από τη Χάρτα του Οργανισμού. Επομένως, μια ξαφνική βελτίωση των σχέσεων θα φάνταζε παράδοξη και θα ξεσήκωνε αντιδράσεις. Αξίζει να σημειωθούν οι προσπάθειες των ΗΠΑ για αποκατάσταση των διπλωματικών τους σχέσεων με την Αλβανία κατά τη διάρκεια του 1945 και του 1946, που δεν ευοδώθηκαν εξαιτίας της διαφωνίας σχετικά με την επαναβεβαίωση των προπολεμικών συμφωνιών εκ μέρους της Αλβανίας. Το 1949 όμως, η Αλβανία άλλαξε στάση και έβλεπε ευνοϊκά την πιθανότητα αποκατάστασης των διπλωματικών της σχέσεων με τις ΗΠΑ. Η αλλαγή στάσης της Αλβανίας ερμηνεύεται από τους Αμερικάνους, ως πιθανώς ενορχηστρωμένη από την ΕΣΣΔ, ή ως αποτέλεσμα της βεβαρημένης οικονομικής κατάστασης της χώρας. Η ισχνή οικονομία της Αλβανίας επέφερε την αύξηση της δυσαρέσκειας κατά του καθεστώτος Χότζα, καθώς και την οργάνωση περιορισμένης αντίστασης στις βόρειες ορεινές περιοχές.³¹² Τη δεδομένη στιγμή όμως, τα

³⁰⁹ Στη χώρα βρίσκονταν αυτήν την περίοδο γύρω στις 4.000 πολιτικό προσωπικό εκ της ΕΣΣΔ, καθώς και 1.300 στρατιωτικοί με σκοπό να εκπαιδεύσουν τον εξοπλισμένο με σοβιετικά όπλα, αλβανικό στρατό, δύναμης 25-30.000 ανδρών. Το προσωπικό αυτό έχει αντικαταστήσει του Γιουγκοσλάβους που βρίσκονταν στην Αλβανία πριν από τη ρήξη Τίτο-Στάλιν. Υπολογίζεται ότι η δράση των σοβιετικών στην Αλβανία σχετιζόταν και με εκπαίδευση Ελλήνων ανταρτών, οργάνωση ανταρτικών ομάδων για δράση στη Γιουγκοσλαβία, εγκαθίδρυση στρατιωτικών εγκαταστάσεων στην αλβανική ακτογραμμή, καθώς και εγκαθίδρυση βάσης υποβρυχίων στον Κόλπο της Αυλώνας. *FRUS, 1949, Volume V, Doc. 183; Doc. 200.*

³¹⁰ Κόντης κ.ά. (επιμ.), *Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια*, Αρ. 83, 325-341.

³¹¹ *FRUS, 1949, Volume V, Doc. 193; Doc. 183.*

³¹² *Ο.π.*, Doc. 184; Doc. 185; Doc. 193.

μειονεκτήματα από τη βελτίωση των σχέσεων με την κυβέρνηση Χότζα υπερκέραζαν τα πλεονεκτήματα.

Οι βρετανικές θέσεις όσον αφορά την αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων με την Αλβανία συνέπιπταν με τις αμερικανικές. Εκτός από το ζήτημα της αλβανικής βοήθειας προς τους Έλληνες αντάρτες, η Βρετανία επηρεαζόταν και από το περιστατικό στο Στενό της Κέρκυρας (1946),³¹³ την επακόλουθη αντίδραση της Αλβανίας και την άρνησή της καταβάλλει στην ίδια τις αποζημιώσεις, που τις επιδίκασαν. Η κοινή γνώμη σε Βρετανία και Ελλάδα, στα τέλη της δεκαετίας του 1940, αντιτίθετο στο ενδεχόμενο βελτίωσης των σχέσεων με την Αλβανία. Τέλος, οι Βρετανοί δεν ήταν σε καμία περίπτωση πρόθυμοι να στηρίξουν με οποιονδήποτε τρόπο το καθεστώς Χότζα, το οποίο και θεωρούσαν αδύναμο. Πάντως η Δύση ήθελε να καταστήσει σαφές, ότι η στάση της επικεντρωνόταν στην αντίθεση έναντι του καθεστώτος Χότζα και όχι έναντι της Αλβανίας ή των πολιτών της.³¹⁴

Καίριας σημασίας για την επίτευξη των αμερικάνικων στόχων στην περιοχή ήταν ο τερματισμός χρήσης της Αλβανίας ως βάσης από τους Έλληνες αντάρτες, αλλά και η μη παραβίαση των αλβανικών συνόρων από την Ελλάδα (εκτός από την περίπτωση στρατιωτικής επιθετικότητας). Χρησιμοποιήθηκε, λοιπόν, η δυτική επιρροή (ΗΠΑ, ΗΒ, Γαλλία) στις ελληνικές κυβερνήσεις για συγκράτηση των ελληνικών δυνάμεων ασφαλείας εντός συνόρων. Αξίζει να σημειωθεί ότι η Δύση ήταν πρόθυμη να χρησιμοποιήσει το ζήτημα των Ελλήνων ανταρτών για να επηρεάσει τη διεθνή κοινή γνώμη εναντίον του καθεστώτος Χότζα, σε σημείο που να μην προκαλέσει όμως επέμβαση από τον ΟΗΕ.³¹⁵

Απαραίτητη για τη βελτίωση των αμερικανοαλβανικών σχέσεων αποτελούσε η αποδοχή των προτάσεων 1945-1946 αλλά και οι διαβεβαιώσεις για την απρόσκοπτη λειτουργία της αμερικανικής αποστολής στο αλβανικό έδαφος. Συγκεκριμένα, την περίοδο 1945-1946, οι ΗΠΑ προσπάθησαν ανεπιτυχώς να εγκαθιδρύσουν διπλωματικές σχέσεις με την Αλβανία. Το κύριο πρόβλημα στις συζητήσεις ήταν η αποδοχή από μέρους της Αλβανίας των προπολεμικών συμφωνιών μεταξύ των δύο χωρών όπως ίσχυαν μέχρι τις 7 Απριλίου 1939 (Ιταλική Εισβολή στην Αλβανία),

³¹³ Επεισόδιο στο Στενό της Κέρκυρας-Corfu Channel Incident (1946) αφορά το διπλωματικό επεισόδιο μεταξύ Βρετανίας και Αλβανίας, με αφορμή την προσβολή πλοίων του βρετανικού ναυτικού από τους Αλβανούς, παραβιάζοντας τις διεθνείς συμβάσεις που διείπαν το καθεστώς των Στενών. Η υπόθεση εκδικάστηκε υπέρ της Βρετανίας από το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης.

³¹⁴ *FRUS, 1949, Volume V, Doc. 193; Doc. 187; Doc. 188.*

³¹⁵ *Ο.π., Doc. 198.*

προκειμένου οι ΗΠΑ να αναγνωρίσουν το αλβανικό καθεστώς. Τα Τίρανα αποδέχονταν τις διεθνείς συμφωνίες, όμως επέμεναν να επαναδιαπραγματευθούν τις διμερείς συμφωνίες με τις ΗΠΑ μετά από την αποκατάσταση των διπλωματικών τους σχέσεων.³¹⁶

Στα Τίρανα λειτουργούσε ανεπίσημη αμερικανική διπλωματική αποστολή με στόχο την πλήρη αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων και την εγκαθίδρυση πρεσβείας στη χώρα. Ωστόσο, τον Νοέμβριο του 1946, οι ΗΠΑ ανακάλεσαν την αποστολή τους από τα Τίρανα εξαιτίας των εξής λόγων: δεν είχε σημειωθεί πρόοδος στις διαπραγματεύσεις με το καθεστώς Χότζα για την αναγνώριση των προπολεμικών συμφωνιών, των δυσκολιών που αντιμετώπιζε η αμερικανική αποστολή στη χώρα, αφού βασικά στελέχη της κατηγορήθηκαν για σαμποτάζ, αλλά και λόγω του ότι η παραμονή της δεν εξασφάλιζε σημαντικά οφέλη για τις ΗΠΑ.³¹⁷ Εξίσου σημαντική ήταν και η βελτίωση της στάσης απέναντι στην Ελλάδα και στην UNSCOB. Επομένως, το ζήτημα των ελληνοαμερικανικών σχέσεων συνδέθηκε άμεσα με τις ελληνοαλβανικές σχέσεις, καθώς και τον ρόλο της Αλβανίας στον ελληνικό Εμφύλιο.³¹⁸

Η ρήξη Τίτο-Στάλιν επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τις αλβανογιουγκοσλαβικές σχέσεις. Οι μέχρι πρότινος σύμμαχοι, αντάλασσαν απειλητικά μηνύματα προπαγάνδας, ενώ συχνά παρατηρούνταν επεισόδια στα μεταξύ τους σύνορα. Η Δύση πίστευε, ότι η τύχη της Αλβανίας είχε άμεση σχέση με τα συμφέροντα της Γιουγκοσλαβίας. Συγκεκριμένα, το καθεστώς Χότζα αποτελούσε απειλή στα νότια σύνορα της Γιουγκοσλαβίας, η οποία θα έπρεπε να αποσοβηθεί. Οι Αμερικανοί ήταν βέβαιοι ότι στο μέλλον η Γιουγκοσλαβία θα επεδίωκε μια στενή σύνδεση ή ακόμη και ενσωμάτωση της Αλβανίας στην ίδια. Τις απόψεις των Αμερικανών ενίσχυε η παρουσία ισχυρής αλβανικής μειονότητας στα σύνορα της Γιουγκοσλαβίας με την Αλβανία, αλλά και η οργάνωση από τον Τίτο, Αλβανών εξόριστων που διέμεναν στη Γιουγκοσλαβία. Σύμφωνα με δυτικούς υπολογισμούς, αποκλειόταν το ενδεχόμενο επέμβασης του Τίτο στην Αλβανία γύρω στο 1949, αφού ο κίνδυνος σύγκρουσης με τη Μόσχα ήταν εμφανής.³¹⁹

³¹⁶ Ο.π., Doc. 184.

³¹⁷ J. N. Washburn, 'The Peoples Republic of Albania: Shall We Now Enter An Era of Negotiation with It After Twenty-five Years of Confrontation?', *The International Lawyer*, 6 (1972) 718-741; *FRUS, 1946*, Volume VI, Doc. 26.

³¹⁸ *FRUS, 1949*, Volume V, Doc. 185; Doc. 186; Doc. 188; Doc. 193.

³¹⁹ Ο.π., Doc. 193; Doc. 194

Το ενδεχόμενο χρήσης της Αλβανίας ως βάσης για τη διεξαγωγή ανταρτικών επιχειρήσεων σε βάρος της Γιουγκοσλαβίας, έθετε το ερώτημα σχετικά με την αντίδραση της τελευταίας. Οι λύσεις που εξετάζονταν από τη Δύση περιορίζονταν στις εξής: τη διατήρηση του καθεστώτος Χότζα, την αντικατάσταση του καθεστώτος με ένα υπέρ του Τίτο, την αντικατάστασή του με ένα φιλοδυτικό καθεστώς και τέλος τον διαμελισμό της Αλβανίας ανάμεσα στη Γιουγκοσλαβία και στην Ελλάδα. Οποιαδήποτε δράση στην Αλβανία υποκινημένη από τον Τίτο, θα προκαλούσε την ελληνική επέμβαση για κατάληψη της Βορείου Ηπείρου, δημιουργώντας μια έκρυθμη κατάσταση στην περιοχή της Βαλκανικής, με απρόβλεπτες συνέπειες και την πιθανότητα πρόκλησης μιας γενικότερης σύρραξης.³²⁰ Από την άλλη, η διατήρηση του καθεστώτος Χότζα θα σήμαινε ότι οι ΗΠΑ θα έπρεπε να διατηρήσουν μια στάση αναμονής στο ζήτημα και να περιμένουν μέχρι να δημιουργηθούν οι κατάλληλες εξελίξεις για τον σχεδιασμό μιας αποτελεσματικής πολιτικής. Επομένως, προτιμούσαν την αντικατάστασή του με ένα φιλοδυτικό καθεστώς, πολιτική που δύσκολα θα έφερνε άμεσα αποτελέσματα.

Οι δυτικοί σχεδιασμοί στην περιοχή συνυπολόγιζαν το ενδεχόμενο επέμβασης είτε της Γιουγκοσλαβίας είτε της Ελλάδας στην Αλβανία. Σε περίπτωση πρόκλησης αναταραχής στην Αλβανία ή εισβολής από τη Γιουγκοσλαβία, εθεωρείτο ότι και η Ελλάδα θα επενέβαινε για να ανακαταλάβει τη Βόρεια Ήπειρο. Αντίστοιχα, σε ενδεχόμενο ελληνικής εισβολής, τότε η Γιουγκοσλαβία θα επιτιθόταν στη Βόρεια Αλβανία. Τα ενδεχόμενα αυτά θα ήταν καταστροφικά για τους δυτικούς σχεδιασμούς, αφού θα έφερνε σε σύγκρουση τις δύο χώρες, ανατρέποντας τα δυτικά σχέδια για οργάνωσή τους σε ένα κοινό μέτωπο εναντίον της ΕΣΣΔ. Από την άλλη, έστω και προσωρινή συμφωνία μεταξύ Γιουγκοσλαβίας-Ελλάδας για διαμελισμό της Αλβανίας, θα ήταν επισφαλής αλλά και αντίθετη με τις διακηρύξεις της Δύσης περί ανεξάρτητης Αλβανίας. Αν και ο διαμελισμός της Αλβανίας μεταξύ Ελλάδας και Γιουγκοσλαβίας, ή ακόμη και η κατοχή της από τη δεύτερη, ως πιο ισχυρή, είναι προτιμότερη για τη Δύση, η τελευταία επέλεξε τελικά τη διατήρηση του *status quo*.³²¹ Στο σημείο αυτό επιβεβαιώνεται η αρχή της σταθερότητας του διπολικού κόσμου. Συγκεκριμένα, η Δύση δεν ήταν ευχαριστημένη με το καθεστώς της Αλβανίας. Όμως, για την ανάσχεση του σοβιετικού επεκτατισμού προκρίθηκε η διατήρηση μιας ανεξάρτητης Αλβανίας.

³²⁰ Ο.π., Doc. 573.

³²¹ Ο.π., Doc. 189; Doc. 193; Doc. 194; Doc. 195; Doc. 573; Doc. 760.

Η δυτική πολιτική λοιπόν, όσον αφορά την Αλβανία, επικεντρωνόταν στους εξής άξονες: πρώτον, τη δράση των ΗΠΑ στην περιοχή σε συνεννόηση με το ΗΒ και τη Γαλλία, και δεύτερον την αποτροπή της Γιουγκοσλαβίας και της Ελλάδας από πιθανότητα επέμβασης στην Αλβανία.³²² Κυρίαρχοι στόχοι ήταν:

- η εξάλειψη της σοβιετικής επιρροής στην περιοχή,
- η αποτροπή της ελληνοαλβανικής διαμάχης για τη Βόρειο Ήπειρο και η προώθηση των διπλωματικών σχέσεων των δύο χωρών,
- η αποτροπή υποστήριξης των συμφερόντων της Ιταλίας, της Γιουγκοσλαβίας και της Ελλάδας στην Αλβανία, και τέλος,
- η υποστήριξη των φιλοδυτικών Αλβανών, χωρίς ωστόσο οποιαδήποτε δέσμευση.

Η Αμερική αποσκοπούσε επίσης στη χρήση της δυτικής επιρροής για την αποτροπή συμμετοχής της Αλβανίας σε διεθνείς οργανισμούς, όσο βρισκόταν στην εξουσία το καθεστώς Χότζα. Το Βορειοηπειρωτικό ζήτημα έπρεπε να παραμείνει στο περιθώριο για τη Δύση, και κάποια στιγμή στο μέλλον να τεθεί ενώπιον κάποιου διεθνούς οργανισμού.³²³ Η αμερικανική πολιτική λοιπόν, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί μάλλον συντηρητική και χαμηλών τόνων, αφού δεν λαμβάνονται οποιαδήποτε ρίσκα.

Αυτό που ενδιέφερε τους Αμερικάνους ήταν η αντικατάσταση του καθεστώτος Χότζα με ένα φιλικά προσκείμενο προς τη Δύση, όπως οραματιζόταν η «Αλβανική Εθνική Επιτροπή».³²⁴ Τόσο η ελληνική κυβέρνηση όσο και η Δύση γενικότερα έβλεπαν θετικά τη δημιουργία και τη δράση της.³²⁵ Ωστόσο, σε καμία περίπτωση δεν αναγνώριζαν την Επιτροπή ως Κυβέρνηση σε εξορία, αλλά ως ένα σημείο συσπείρωσης σε ενδεχόμενη κατάρρευση του καθεστώτος Χότζα.³²⁶ Οι Αμερικανοί δίσταζαν να αποκτήσουν επίσημα στενότερες σχέσεις με την επιτροπή και παρότρυναν την ηγεσία της να απευθυνθεί για βοήθεια στην Εθνική Επιτροπή για Ελεύθερη Ευρώπη (National Committee for Free Europe).³²⁷ Η Εθνική Επιτροπή ήταν ένας αντικομμουνιστικός οργανισμός με κύριο στόχο την αναχαίτιση του κομμουνιστικού κινδύνου σε παγκόσμιο επίπεδο. Μία από τις κύριες δράσεις της

³²² Στο πλαίσιο αυτό, η Γαλλική Κυβέρνηση συστήνει στην Ελλάδα να απέχει από οποιαδήποτε στρατιωτική ενέργεια σε βάρος της Αλβανίας, ούτως ώστε να μην προκαλέσει την αντίδραση της ΕΣΣΔ. ΤΣΑΛΛΑΡΗΣ ΦΑΚ 34 ΥΠ 3 29/1949 ΑΡ ΕΓΓΡ 34/3/33; *FRUS, 1949*, Volume V, Doc. 198.

³²³ *FRUS, 1949*, Volume V, Doc. 193; Doc. 198; Doc. 200.

³²⁴ 'Free Albania' National Committee (1949-1992), πολιτικός οργανισμός της Αλβανικής Διασποράς. Ιδρύθηκε στο Παρίσι το 1949 και στόχο είχε τη συνεργασία με τη Δύση για την ανατροπή του κομμουνιστικού καθεστώτος Χότζα.

³²⁵ *FRUS, 1949*, Volume V, Doc. 189.

³²⁶ Ο.π., Doc. 191.

³²⁷ Ο.π., Doc. 197.

ήταν η ενθάρρυνση δημιουργίας εθνικών επιτροπών που θα λειτουργούσαν ως εκπρόσωποι των κρατών πέραν του σιδηρούν παραπετάσματος στη Δύση.³²⁸

Το ζήτημα της Αλβανίας επηρεαζόταν σε μεγάλο βαθμό από τις σχέσεις Γιουγκοσλαβίας-ΗΠΑ. Οι Αμερικανοί, προσπαθώντας να φέρουν στο δυτικό στρατόπεδο τον αποστάτη Τίτο, τροποποίησαν τα σχέδιά τους σχετικά με την πιθανή τους δράση απέναντι στην Αλβανία. Χαρακτηριστικά, το 1951 σε περίπτωση εχθροπραξιών μεταξύ Αλβανίας-Γιουγκοσλαβίας, οι ΗΠΑ δεν θα μπορούσαν ούτε και θα ήθελαν να επέμβουν για να αποτρέψουν τη δράση του Τίτο. Το γεγονός αυτό θα έφερνε το τέλος στην πάγια πολιτική τους περί ανεξάρτητης Αλβανίας, αλλά και ένα ρήγμα στις σχέσεις τους με την Ιταλία και την Ελλάδα.³²⁹ Είναι ενδιαφέρον το γεγονός της διαφορετικής αντιμετώπισης των Ελλήνων και των Γιουγκοσλάβων ως προ το Αλβανικό. Η Ελλάδα το 1951 δεν ήταν ακόμη μέλος του ΝΑΤΟ, άρα οι ΗΠΑ δεν θα ρίσκαραν συμμαχική εμπλοκή. Επίσης, γιουγκοσλαβική εισβολή στην Αλβανία θα λειτουργούσε το ίδιο αποσταθεροποιητικά με ενδεχόμενη ελληνική. Η απόκλιση αυτή της αμερικανικής πολιτικής, πιθανόν να πήγαζε από τις διαφορετικές αντιλήψεις ισχύος των δύο χωρών.

Οι ελληνικές διεκδικήσεις στη Βόρεια Ήπειρο ενοχλούσαν τους εκπροσώπους της Εθνικής Επιτροπής για Ελεύθερη Αλβανία, προκαλώντας την ανησυχία της Δύσης. Χαρακτηριστικά σε συζήτηση του Πρέσβη Κάνον με τον Τίτο σε σχέση με την ανεξαρτησία της Αλβανίας, ο πρώτος ανέφερε ότι συνέστησε σοβαρά στους Έλληνες να μην εμπλακούν στην Αλβανία.³³⁰ Σύμφωνα με την Εθνική Επιτροπή για Ελεύθερη Αλβανία, οι ελληνικές διεκδικήσεις, έδιναν στον Χότζα την ευκαιρία να παρουσιάσει το καθεστώς του ως το μόνο που θα μπορούσε να προστατέψει την

³²⁸ Η Εθνική Επιτροπή για Ελεύθερη Ευρώπη ιδρύθηκε στην Νέα Υόρκη τον Μάιο του 1949 και οργανώθηκε από τον Άλλεν Ντάλες, μετέπειτα επικεφαλής της CIA (1953-1961). Η επιτροπή, η οποία λειτουργούσε υπό την εποπτεία των Υπουργείων Εξωτερικών και Αμύνης των ΗΠΑ, χρηματοδοτείτο κρυφά από την CIA καθόλη τη διάρκεια της λειτουργίας της (1949-1971). Εκτός από την υποστήριξη των εθνικών επιτροπών για την ανατροπή των κομμουνιστικών καθεστώτων, η Επιτροπή βρισκόταν πίσω από τη δράση του Radio Free Europe, ο οποίος εξέπεμπε στις χώρες του ανατολικού μπλοκ, αλλά και την αποστολή εκατομμυρίων προπαγανδιστικών φυλλαδίων σε χώρες του ανατολικού μπλοκ κατά της ΕΣΣΔ μέσα σε μπαλόνια. K. K. Lynn, 'At War while at Peace: United States Cold War Policy and the National Committee for a Free Europe, Inc.,' in K. K. Lynn (ed.), *The Inauguration of Organized Political Warfare: Cold War Organizations Sponsored by the National Committee for a Free Europe/Free Europe Committee* (Saint Helena, CA: Helena History Press, 2013), 7–70.

³²⁹ *FRUS, 1951*, Volume IV, Part 2, Europe: Political and Economic Developments, eds. Editors: William Z. Slany, John A. Bernbaum, Ronald D. Landa, Charles S. Sampson, Joan Lee, David H. Stauffer and Lisle A. Rose (Washington: Government Printing Office, 1985), Doc. 194.

³³⁰ 'Cannon replied that we had given the Greeks strong advice to stay out and that the US had always stood for the independence of Albania', *FRUS, 1949*, Volume V, Doc. 198.

εδαφική ακεραιότητα της Αλβανίας. Επομένως, μόνο με διαβεβαιώσεις, τόσο από την Ελλάδα όσο και από τη Δύση γενικότερα, για παραίτηση της Ελλάδας εκ των διεκδικήσεων της στη Βόρεια Ήπειρο θα μπορούσε η Εθνική Επιτροπή για Ελεύθερη Αλβανία να επιδιώξει αλλαγή του καθεστώτος στη χώρα. Άλλωστε, αυτό που ενδιέφερε κυρίως τη Δύση ήταν η εγκαθίδρυση καθεστώτος στη χώρα που να είναι φιλικό προς τις ΗΠΑ, όπως επίσης και στις χώρες που θα της ασκούσαν επιρροή.³³¹ Η όποια αντίσταση εντός Αλβανίας κατά του καθεστώτος Χότζα δεν θα έφερνε ουσιαστικό αποτέλεσμα, αφού δεν ήταν οργανωμένη και δεν τύγγανε οποιασδήποτε εξωτερικής βοήθειας.³³² Σε αντίθεση, η «εξόριστη» Εθνική Επιτροπή για Ελεύθερη Αλβανία ήταν περισσότερο οργανωμένη, μπορούσε να δράσει περισσότερο ελεύθερα ενώ θα μπορούσε να βασιστεί και στη βοήθεια της Εθνικής Επιτροπής για Ελεύθερη Ευρώπη.

Οι ΗΠΑ το 1950 επιθυμούσαν να διατηρήσουν την πολιτική τους απέναντι στην Αλβανία, δηλαδή τη μη αναγνώρισή της, την καταδίκη του καθεστώτος, και την τήρηση μέτρων κατά της Αλβανίας, όπως το εμπάργκο όπλων, αλλά και τη συνέχιση της κατασκοπείας. Ως εκ τούτου, δεν επιθυμούσαν την ανάληψη περαιτέρω μέτρων εναντίον του καθεστώτος Χότζα. Όσον αφορά την ανεξαρτησία της Αλβανίας οι ΗΠΑ ήταν έτοιμες να προειδοποιήσουν τόσο την Αθήνα όσο και το Βελιγράδι να επιδείξουν αυτοσυγκράτηση και να απέχουν από ενδεχόμενη παρέμβασή τους. Αναφορικά με τη δράση των εξόριστων Αλβανών, παρά τη συμπάθεια προς τις προσπάθειές τους, οι ΗΠΑ δεν ανελάμβαναν καμία δέσμευση απέναντί τους. Άλλωστε, θεωρούσαν ότι ο θάνατος του ηγέτη της Εθνικής Επιτροπής για Ελεύθερη Αλβανία, Μιδάτ Φράσερι,³³³ είχε αποδυναμώσει την Επιτροπή. Επιπρόσθετα, εθεωρείτο ότι τη δεδομένη περίοδο η στρατηγική σημασία της Αλβανίας για την ΕΣΣΔ δεν ήταν ουσιώδης. Το ενδεχόμενο αναβίωσης του αντάρτικου εναντίον της Ελλάδας, δεν εθεωρείτο πιθανό και για τον λόγο αυτόν οι ΗΠΑ θεωρούσαν ότι θα ήταν περισσότερο επικερδείς τη δεδομένη περίοδο οι υπάρχουσες πολιτικές από την ανάληψη ενεργούς δράσης κατά του καθεστώτος Χότζα.³³⁴

³³¹ Ο.π., Doc. 197; Doc. 198; Doc. 200.

³³² *FRUS, 1951*, Volume IV, Part 2, Doc. 195.

³³³ Ο Μιδάτ Φράσερι (1880-1949) ήταν Αλβανός διπλωμάτης και πολιτικός. Θεωρείται ένας από τους πατέρες του σύγχρονου αλβανικού εθνικισμού.

³³⁴ Ιδιαίτερα οι Γάλλοι φοβόντουσαν ότι μια δυτική, γιουγκοσλαβική είτε ελληνική παρέμβαση στην Αλβανία θα είχε απρόβλεπτες συνέπειες και το νέο καθεστώς θα ήταν χειρότερο για τα δυτικά συμφέροντα από το υπάρχον. *FRUS, 1950*, Volume IV, Doc. 180.

Μετά τον θάνατο του Στάλιν (1953), οι ΗΠΑ έκριναν ως απαραίτητη την παρακολούθηση των εξελίξεων στην Αλβανία, με στόχο την αποσύνδεσή της από τη σοβιετική ομπρέλα, σε χρόνο που θα κρινόταν ότι εξυπηρετεί τα γενικότερα συμφέροντα των ΗΠΑ, σύμφωνα με την Έκθεση NSC-174. Συγκεκριμένα, οποιαδήποτε δράση στην Αλβανία δεν θα έπρεπε να παραγνωρίζει τα νόμιμα συμφέροντα της Ελλάδας, της Γιουγκοσλαβίας και της Ιταλίας, αλλιώς θα οδηγούσε σε απώλεια της δυτικής ενότητας. Ταυτόχρονα, θα έπρεπε να συνυπολογιστούν πιθανά αντίποινα της ΕΣΣΔ, όχι μόνο στην Αλβανία, αλλά και σε άλλες περιοχές. Παράλληλα, εξετάστηκε το ενδεχόμενο αποκατάστασης των διπλωματικών της σχέσεων με τη χώρα.³³⁵

Η γεωγραφική απομόνωση της Αλβανίας από την ΕΣΣΔ, σε συνδυασμό με τη δια θαλάσσης σύνδεση με τη Δύση, την καθιστούσαν τη μοναδική περίπτωση δορυφορικού κράτους που θα μπορούσε να ξεφύγει από τον σοβιετικό κλοιό. Η Δύση βάσιζε τους υπολογισμούς αυτούς και στις πληροφορίες που έδιναν οι Αλβανοί φυγάδες στο εξωτερικό, οι οποίοι έκαναν λόγο ύπαρξης αντικομμουνιστών στη χώρα, οι οποίοι θα μπορούσαν να έχουν την υποστήριξη, σε μία ενδεχόμενη απόπειρα αντίστασης, του ενός εκατομμυρίου Αλβανούς του Κοσσόβου. Οι πληροφορίες αυτές δεν είχαν καμία υπόσταση και παραπλάνησαν τους Βρετανούς και Αμερικανούς ιθύνοντες.³³⁶

Οι διπλωματικές σχέσεις Βελιγραδίου-Τιράνων αποκαταστάθηκαν το 1953, χωρίς όμως να επιφέρουν τη σύσφιξη των σχέσεων των δύο χωρών. Μάλιστα το 1956, και παρά τις συστάσεις της Μόσχας, η αλβανική κυβέρνηση επιδόθηκε σε μια «σταυροφορία» εναντίον της Γιουγκοσλαβίας με συνεχείς επιθέσεις, αποκλίνοντας από τη συμμαχική πολιτική του κομμουνιστικού στρατοπέδου.³³⁷ Σοβιετικές πηγές ανέφεραν ότι οι αλβανικές κινήσεις κατεδείκνυαν τις εθνικιστικές τους τάσεις με ξεκάθαρη κατεύθυνση κατά της Γιουγκοσλαβίας. Ο απομονωτισμός της χώρας, οι εσωτερικές πολιτικές σκοπιμότητες και η ανωριμότητα της αλβανικής ηγεσίας προκάλεσαν την όξυνση της κατάστασης. Στο πλαίσιο αυτό περιλαμβάνονταν οι κατηγορίες για κακή μεταχείριση των Αλβανών του Κοσσόβου από τη Γιουγκοσλαβική ηγεσία.³³⁸ Σαφώς, η αλβανική πολιτική απέναντι στο Βελιγράδι ήταν

³³⁵ *FRUS, 1952–1954, Volume VIII, Doc. 51.*

³³⁶ Ο.π.· Ντάγιος, *Κυνηγώντας χίμαιρες*, 321-322.

³³⁷ Κόντης κ.ά. (επιμ.), *Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια*, Αρ. 83, 325-341.

³³⁸ Ο.π.

επιηρεασμένη από τη φοβία που της προκαλούσε η γιουγκοσλαβική επιρροή στη χώρα μέχρι και το 1948.

Παρά τις ελληνικές αντιδράσεις και διαμαρτυρίες, η Αλβανία κατάφερε να αποκτήσει καθεστώς κράτους-μέλους στον ΟΗΕ τον Δεκέμβριο του 1955.³³⁹ Το γεγονός αυτό αποτελούσε μέρος μιας συμφωνίας-πακέτο μεταξύ της κυβέρνησης Αϊζενχάουερ και της ΕΣΣΔ, σύμφωνα με την οποία οι ΗΠΑ θα απείχαν από τη σχετική ψηφοφορία στο Συμβούλιο Ασφαλείας.³⁴⁰ Η χρονική στιγμή συνέπεσε με μια δύσκολη περίοδο για την Ελλάδα, που βρισκόταν απομονωμένη από τους συμμάχους της ελέω Κυπριακού.

Προς το τέλος της δεκαετίας του 1950, οι ΗΠΑ θεωρούσαν ότι η αποκατάσταση των διπλωματικών τους σχέσεων με την Αλβανία, θα τους επέτρεπε την προώθηση των στόχων τους στη χώρα.³⁴¹ Ωστόσο, η επίσκεψη του Χρουστσόφ στην Αλβανία το 1959, δημιούργησε σοβαρές επιπλοκές στη δυτική πολιτική απέναντι της. Η επίσκεψη του σοβιετικού ηγέτη είχε ως στόχο να αποδείξει την αποφασιστικότητα της Μόσχας για τη διατήρηση της ιδιότητας της Αλβανίας ως μέλους του ανατολικού συνασπισμού. Στο πλαίσιο της επίσκεψης αυτής, ο Χρουστσόφ επιτέθηκε φραστικά στην Ιταλία και στην Ελλάδα για το ενδεχόμενο εγκαθίδρυσης αμερικανικών πυρηνικών βάσεων.³⁴²

Πιθανότατα, η αλλαγή της σοβιετικής στάσης οφειλόταν στην αλλαγή της πυρηνικής ισορροπίας στην περιοχή (ενδεχόμενο εγκαθίδρυσης νατοϊκών πυραύλων σε Ελλάδα, Γιουγκοσλαβία και Τουρκία). Έτσι, σε περίπτωση που η ΕΣΣΔ αποτύγχανε να δημιουργήσει μια αποπυρηνικοποιημένη ζώνη στα Βαλκάνια, τότε θα προχωρούσε στην εγκατάσταση πυρηνικών στην Αλβανία και ίσως και στη Βουλγαρία. Μια τέτοια κίνηση θα εξασφάλιζε στον ανατολικό συνασπισμό στρατηγικό πλεονέκτημα και αύξηση κύρους. Οι σοβιετικές κινήσεις επέβαλαν στις ΗΠΑ να εξετάσουν το ενδεχόμενο ανάληψης διπλωματικών σχέσεων με την Αλβανία, ως ένα μέσο άσκησης επιρροής αλλά και για την απόκτηση πληροφοριών.³⁴³ Ωστόσο, οι ΗΠΑ δεν προχώρησαν στην υλοποίηση μιας τέτοιας πολιτικής. Εφαρμόζοντας λοιπόν την πολιτική «μαστίγιο και καρότο», η ΕΣΣΔ

³³⁹ TNA: FO 371/117603 (RA10319/8).

³⁴⁰ Iatrides, 'The United States, Greece and the Balkans'.

³⁴¹ *FRUS, 1958-1960*, Volume X, Part 2, Doc. 31.

³⁴² Ό.π., Doc. 36.

³⁴³ Ό.π., Doc. 35.

ευελπιστούσε να αποθαρρύνει τη Δύση από την εγκαθίδρυση πυρηνικών στη νοτιοανατολική Ευρώπη.

Η ΕΣΣΔ έδινε την εντύπωση ότι θα εφάρμοζε στην περίπτωση της Αλβανίας την αντίστοιχη αμερικανική πολιτική στο Βερολίνο, ως μια περιοχή που είναι αδύνατο να υπερασπίσει με συντηρητικά μέσα για γεωγραφικούς λόγους: δηλαδή, θα υπερασπιζόταν την περιοχή μέσω στρατηγικών βομβαρδισμών ή και γενικευμένου πολέμου, εάν και εφόσον κρινόταν απαραίτητο. Φυσικά, υπήρχε το ενδεχόμενο η πολιτική της ΕΣΣΔ να ήταν μια μπλόφα, προκειμένου να πετύχει τους στρατηγικούς της σχεδιασμούς όσον αφορά την πυρηνική ισορροπία. Οι ΗΠΑ, έκριναν ωστόσο προτιμότερο να αγνοήσουν τις σοβιετικές απειλές και να προχωρήσουν στον αμυντικό τους σχεδιασμό στην περιοχή. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε περίπτωση που οι δύο υπερδυνάμεις κατέληγαν στην αποπυρηνικοποίηση της Βαλκανικής, τότε η Δύση θα είχε υπεροπλία. Σε περίπτωση που περιλαμβανόταν και η Ιταλία στην αποπυρηνικοποιημένη ζώνη, τότε οι δύο συνασπισμοί θα αποκτούσαν πυρηνική ισότητα. Όμως, στην περίπτωση που προστίθετο και η ασιατική Τουρκία, τότε η πλάστιγγα θα έγερνε προς το συμφέρον του ανατολικού συνασπισμού.³⁴⁴

Παρόλα αυτά, στις αρχές τις δεκαετίας του 1960, έγινε σαφής η στροφή της Αλβανίας προς την Κίνα και η αποδέσμευσή της από την ΕΣΣΔ.³⁴⁵ Το 1961, οι αλβανοσοβιετικές σχέσεις επιδεινώθηκαν με την εξαπόλυση εκατέρωθεν κατηγοριών σχετικά με την ευθύνη της ρήξης. Τα Τίρανα σχολίαζαν ότι η επιδείνωση των σχέσεων ξεκίνησε μετά τη συνδιάσκεψη του Βουκουρεστίου (1960) και συγκεκριμένα εξαιτίας της υποστήριξης του θέσεων του Πεκίνο στη διαμάχη του με τη Μόσχα. Η απόφαση για κατάργηση της ναυτικής βάσης στην Αυλώνα όξυνε την κατάσταση μεταξύ των δύο συμμάχων.³⁴⁶ Από την άλλη, τα Τίρανα έβλεπαν με καχυποψία τη βελτίωση των σχέσεων Μόσχας-Βελιγραδίου.³⁴⁷ Ο φόβος για την εθνική τους ανεξαρτησία ενισχυόταν και από ιστορικούς και γεωπολιτικούς λόγους, και κυρίως εξαιτίας του γιουγκοσλαβικού επεμβατισμού στη χώρα πριν την αποπομπή του Τίτο από την Κομμουνιστική. Τα ρήγματα στο σοβιετικό στρατόπεδο αποδεικνύονταν συμφέροντα για τη Δύση, αφού επιδρούσαν και στις σχέσεις άλλων

³⁴⁴ Ο.π.

³⁴⁵ Ο.π., Doc. 299.

³⁴⁶ Κόντης κ.ά. (επιμ.), *Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια*, Αρ. 78, 314-316.

³⁴⁷ Y. Marku, 'China and Albania: The Cultural Revolution and Cold War Relations', *Cold War History*, 17 (2017) 367-383.

δορυφορικών κρατών με τη Μόσχα, ιδιαίτερα τη Βουλγαρία και την Τσεχοσλοβακία.³⁴⁸

Η μεταστροφή της Αλβανίας είχε ως αποτέλεσμα την αντικατάσταση του σοβιετικού προσωπικού καθώς και των σοβιετικών στρατευμάτων από τα αντίστοιχα κινεζικά, αλλά και την αποχώρηση του Ρώσου στρατιωτικού ακολούθου.³⁴⁹ Η Βουλγαρία θεώρησε ότι η στάση της Αλβανίας στη σινο-σοβιετική διαμάχη οφειλόταν στην ανώριμη ηγεσία της Αλβανίας αλλά και στις κακές σχέσεις της τελευταίας με την Ελλάδα.³⁵⁰ Από την άλλη, η Ελλάδα, ορθότερα, θεωρούσε τα δείγματα διαλλακτικότερης στάσης της ΕΣΣΔ απέναντι στη Γιουγκοσλαβία, ως υπαίτια για την αλβανική μεταστροφή.³⁵¹

Η διένεξη Τιράνων-Μόσχας δημιούργησε ερωτήματα στη Δύση και για την πιθανή στάση της Γιουγκοσλαβίας στο Αλβανικό ζήτημα, λαμβάνοντας υπόψη και την επαναπροσέγγιση Μόσχας-Βελιγραδίου. Ωστόσο, οι δυτικοί δεν θεωρούσαν πιθανό να επιχειρήσει η Γιουγκοσλαβία να απορροφήσει την Αλβανία, αφού τυχόν ιμπεριαλιστικές τάσεις θα κόστιζαν στην προσπάθειά του Τίτο να ηγηθεί στον χώρο των Αδεσμεύτων.³⁵² Επομένως ακόμη και για την ίδια την ΕΣΣΔ, η Αλβανία ήταν πηγή έντασης και αστάθειας στη Βαλκανική Χερσόνησο. Χαρακτηριστικά αναφέρεται: «Οι ηγέτες της Ελλάδας και της Γιουγκοσλαβίας δηλώνουν ανοιχτά ότι η Αλβανία είναι ο μικρός ταραξίας στα Βαλκάνια και αποτελεί εστία ψυχρού πολέμου στην περιοχή αυτή».³⁵³ Κατά τις δηλώσεις τους δεν είναι δυνατόν να επιτευχθεί καμία συμφωνία με αυτήν μέσω διαπραγματεύσεων και συνεχίζει, αναφέροντας ότι η «μυωπική» και «ασύνετη» πολιτική των Τιράνων απέναντι σε Αθήνα και Βελιγράδι καταστρατηγεί τα συμφέροντα του ανατολικού συνασπισμού και την ειρήνη στα Βαλκάνια. Πρέπει να σημειωθεί ότι ο «μικρός ταραξίας» ήταν ιδιαίτερα αρνητικός στην ιδέα αποπλισμού της Βαλκανική αφού θα σήμαινε την «αυτοκτονία» των σοσιαλιστικών κρατών της περιοχής.³⁵⁴

Πάντως, καθ' όλη τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου και παρά τις εξαγγελίες για ανεξάρτητη Αλβανία, οι ΗΠΑ αντιμετώπιζαν το κομμουνιστικό καθεστώς στη

³⁴⁸ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1962/31.7, Τηλετυπικόν Δελτίον, Αρ. 9, 10 Οκτωβρίου 1961.

³⁴⁹ Ο.π.

³⁵⁰ *FRUS, 1961-1963*, Volume XVI, Doc. 19.

³⁵¹ Α/4, ΑΚΚ/ΙΚΚ, 1961, Α/4, Σημείωμα, Η Διεθνής Θέση της Αλβανίας, 20/01/1961, 338-339.

³⁵² ΤΝΑ: FO 371/165803 (ΝΑ 103119/1).

³⁵³ Κόντης κ.ά. (επιμ.), *Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια*, Αρ. 83, 325-341, Αρ. 2, 411-421.

³⁵⁴ Ο.π..

χώρα ως παρία της διεθνούς κοινότητας.³⁵⁵ Η σύγκρουση συμφερόντων της Ιταλίας, της Γιουγκοσλαβίας και της Ελλάδας ευνοούσε τη διατήρηση του *status quo* στην περιοχή και επομένως, εξυπηρετούσε τα συμφέροντα των ΗΠΑ. Η σύγκρουση αυτή είχε ως αποτέλεσμα την αποδοχή από την Ιταλία και τη Γιουγκοσλαβία της δυτικής πολιτικής σχετικά με τη διατήρηση μιας ανεξάρτητης Αλβανίας στα υπάρχοντα σύνορα. Η Ελλάδα όμως, λόγω του Βορειοηπειρωτικού ζητήματος, δεν μπορούσε να αποδεχτεί την αρχή αυτή.³⁵⁶

Αξίζει να σημειωθεί, η αμερικανική άποψη ότι η πολιτική των τριών χωρών απέναντι στην Αλβανία ήταν εξαρτημένη ουσιαστικά από την πολιτική της Δύσης. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται σε έγγραφο των αμερικανικών εθνικών πληροφοριών: ‘Whether or not all three of Albania’s neighbors could actually be brought to accept an independent Albania with its present boundaries would probably depend upon the support given the new government by the Western Powers’.³⁵⁷ Παρόλα αυτά, οι τρεις χώρες είχαν σημαντικότερα προβλήματα να λύσουν από το Αλβανικό, όπως το ζήτημα της Τεργέστης και της Μακεδονίας. Επομένως, η Αλβανία θα έπαιρνε ιδιαίτερο ρόλο στην ατζέντα της Ρώμης, της Αθήνας και του Βελιγραδίου, μόνο με την αλλαγή του καθεστώτος Χότζα.

Πρέπει να σημειωθεί, ότι η Αλβανία δεν αποτελούσε απειλή για καμία από τις γειτονικές της χώρες, αφού ήταν η ασθενέστερη στη Βαλκανική Χερσόνησο.³⁵⁸ Ουσιαστικά τα δυτικά συμφέροντα στην Αλβανία παρουσίαζαν ιδιαιτερότητες λόγω των διαφορών, αντικρουόμενων μεταξύ τους, επιδιώξεων. Η Ιταλία ως μια χώρα που παραδοσιακά ασκούσε επιρροή στην Αλβανία, λόγω της γεωγραφικής της εγγύτητας επιθυμούσε την αποκατάσταση της ισχύος της σε βάρος της ΕΣΣΔ. Από την άλλη, η Βρετανία δεν θα επέτρεπε ποτέ στην Ιταλία να έχει και πάλι την πρωτοκαθεδρία στην Αλβανία (που την είχε χάσει με την εισβολή του Μουσολίνι λίγο πριν τον Β΄ ΠΠ). Μάλιστα, οι βρετανικές επιδιώξεις ταυτίζονταν μέχρι σε ένα σημείο με τις Γιουγκοσλαβικές. Από την άλλη, πάγια θέση των ΗΠΑ ήταν η διατήρηση του *status quo* στην Αλβανία πάση θυσία. Μέσα σε αυτό το κλίμα αντικρουόμενων συμφερόντων η Ελλάδα προσπάθησε να χωρέσει τις δικές της επιδιώξεις για το Βορειοηπειρωτικό ζήτημα.

³⁵⁵ Iatrides, ‘The United States, Greece and the Balkans’.

³⁵⁶ *FRUS, 1951*, Volume IV, Part 2, Doc. 195.

³⁵⁷ Ο.π..

³⁵⁸ TNA: FO 371/101821 (WG 1196/2/G4).

Το ζήτημα της Αλβανίας

Η ανεξαρτησία της Αλβανίας το 1912 υπήρξε αποτέλεσμα των Βαλκανικών πολέμων και της σύγκρουσης των εθνικισμών στα Βαλκάνια. Σε αντίθεση με τις υπόλοιπους βαλκανικούς λαούς, οι Αλβανοί εξέφρασαν καθυστερημένα τον εθνικισμό τους, με έμφαση στην αλβανική γλώσσα ως στοιχείο ενότητας.³⁵⁹ Η εδαφική επικράτεια της Αλβανίας καθορίστηκε από τις Μεγάλες Δυνάμεις, βάσει αλληλοσυγκρουόμενων συμφερόντων. Ως εκ τούτου, μεγάλος αριθμός Αλβανόφωνου πληθυσμού παρέμενε εκτός της γεωγραφικής επικράτειας της χώρας.³⁶⁰ Στην Αλβανία, ο αλυτρωτισμός εμφανιζόταν με τις τρεις διαφορετικές τάσεις που αποσκοπούσαν στη λύση του Αλβανικού με τρεις διαφορετικούς τρόπους. Η πρώτη επεδίωκε τη δημιουργία μιας Λαϊκής Δημοκρατίας της Αλβανίας, που θα αποτελούσε μέρος της Ομόσπονδου Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας. Η δεύτερη, είχε ως στόχο τη δημιουργία μιας ανεξάρτητης Μεγάλης Αλβανίας, η οποία θα περιλάμβανε τις περιοχές του Κοσσυφοπεδίου, των Μετοχίων καθώς και τμήμα της ελληνικής Ηπείρου (το οποίο κατοικείτο στο παρελθόν από τους Τσάμηδες). Η τρίτη τάση αποσκοπούσε στην προσάρτηση του Κοσσυφοπεδίου και των Μετοχίων, αλλά και τμήματος της Γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας με απώτερο στόχο να αποκτήσουν κοινά σύνορα με τη Βουλγαρία.³⁶¹

Την ίδια περίοδο, η τελική ήττα των κομμουνιστικών δυνάμεων στην Ελλάδα, καθώς και η απομάκρυνση της Γιουγκοσλαβίας από τη σοβιετική σφαίρα άλλαξαν τον συσχετισμό δυνάμεων στην περιοχή. Αν και πλέον, λόγω της γεωγραφικής της απομόνωσης, η Αλβανία έχασε την όποια στρατιωτική σημασία είχε για την ΕΣΣΔ, από ζήτημα κύρους και πολιτικής προπαγάνδας αυτή αυξήθηκε. Παρά την στρατηγική της θέση στην είσοδο της Αδριατικής, κατά τη διάρκεια των αρχών της δεκαετίας του 1950, η Αλβανία δεν είχε δυνατότητες ανάπτυξης.³⁶² Η στρατηγική της σημασία περιοριζόταν στο ενδεχόμενο χερσαίας επιχείρησης στα Βαλκάνια, οπότε και με τη σύμπραξη της Βουλγαρίας θα μπορούσαν οι Σοβιετικοί να σπάσουν το

³⁵⁹ R.C. Austin, 'Greater Albania: The Albanian State and the Question of Kosovo, 1912–2001', in J. Lampe and M. Mazower (eds.), *Ideologies and National Identities: The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe* (Budapest: Central European University Press, 2006), 235–253.

³⁶⁰ Περιοχές που διεκδικούν σε γενικές γραμμές για τη δημιουργία της Μεγάλης Αλβανίας είναι οι εξής: η αμφισβητούμενη περιοχή του Κοσόβου, το Νοτιοανατολικό και ανατολικό Μαυροβούνιο, η Δυτική Βόρεια Μακεδονία, η Κοιλιάδα του Πρεσέβου από τη Σερβία καθώς και η περιοχή της Ηπείρου από την Ελλάδα.

³⁶¹ A/5/1.2, ΑΚΚ/ΙΚΚ, 1958, Memorandum regarding Kosovar Albanians, 26 Φεβρουαρίου 1959, 1727–1728.

³⁶² Δυνητική αξία ως βάσεις θεωρείται ότι έχουν το λιμάνι της Αυλώνας καθώς και το νησί Σάσων.

μέτωπο Ελλάδας-Γιουγκοσλαβίας.³⁶³ Επίσης, παρά τη φημολογία σχετικά με την στρατιωτική αναβάθμιση της Αλβανίας από την ΕΣΣΔ, δεν υπάρχουν αποδείξεις για αυτό.

Αξίζει να σημειωθεί το γεγονός, ότι τα Τίρανα δεν διατηρούσαν κάποιο σύμφωνο αμοιβαίας συνδρομής με τη Μόσχα.³⁶⁴ Η ΕΣΣΔ είχε συνάψει τέτοιου είδους συμφωνίες με όλους τους δορυφόρους της, πλην της Ανατολικής Γερμανίας, της Βορείου Κορέας και ασφαλώς της Αλβανίας. Εύλογα, λοιπόν, δημιουργούνταν απορίες σχετικά με την πιθανή αντίδραση της ΕΣΣΔ στην περίπτωση που η Αλβανία δεχόταν επίθεση. Οι Αμερικανοί εκτιμούσαν ότι πιθανόν η ΕΣΣΔ επιθυμούσε να αποφύγει την άμεση εμπλοκή της σε ένα επεισόδιο που θα εμπλεκόταν η Αλβανία.³⁶⁵ Άλλωστε, η Αλβανία είχε ήδη συνάψει μια συμφωνία με τη Βουλγαρία (16 Δεκεμβρίου 1947), η οποία συνέδεε την ασφάλεια της χώρας με το σοβιετικό μπλοκ.

Αρχικά κρίνεται σκόπιμο να αποσαφηνίσουμε, ότι για την Ελλάδα υφίστατο Βορειοηπειρωτικό ζήτημα, ενώ για την υπόλοιπη Δύση το ζήτημα αυτό ενέπιπτε στο ούτω καλούμενο Αλβανικό. Το ζήτημα αυτό παρουσίαζε ιδιαίτερες περιπλοκές, κυρίως εξαιτίας των εθνικών επιδιώξεων των γειτονικών κρατών σε βάρος της Αλβανίας. Τα αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα των τριών γειτόνων της Αλβανίας είχαν ως αποτέλεσμα την επιδίωξη δημιουργίας κατάλληλων συνθηκών, ώστε σε περίπτωση απομάκρυνσης του καθεστώτος Χότζα να αποκτούσαν πλεονεκτική θέση έναντι των άλλων. Επιπρόσθετα, οι αψιμαχίες των τριών χωρών θεωρούνταν υπαίτιες από τη Δύση για την έλλειψη συντονισμένου αμυντικού σχεδίου στη νοτιοανατολική Ευρώπη.³⁶⁶

Επίσημα, η ελληνική κυβέρνηση διακήρυττε ότι μόνο μέσω νόμιμων και ειρηνικών μέσων θα επεδίωκε τη λύση του Βορειοηπειρωτικού ζητήματος. Ταυτόχρονα, δήλωνε ότι επιθυμούσε την εγκατάσταση φιλικού προς την ίδια καθεστώτος, το οποίο θα αποκαθιστούσε την ελευθερία στη χώρα. Πρότεινε ωστόσο κοινή δράση με την Ιταλία και τη Γιουγκοσλαβία για «τριπλήν εξασφάλισιν της αλβανικής ελευθερίας».³⁶⁷ Παράλληλα, η Τουρκία ως σύμμαχος της Ελλάδας στις

³⁶³ *FRUS, 1951*, Volume IV, Part 2, Doc. 195.

³⁶⁴ ΥΔΙΑ, Πρεσβεία Λονδίνου, 1949/3.1, Αρ. Πρωτ. 4671, 16 Αυγούστου 1949.

³⁶⁵ 'Soviet support to Albania, however, has not included a mutual assistance pact, probably because the USSR desires to leave the situation fluid and to avoid a commitment which might prove embarrassing.' *FRUS, 1951*, Volume IV, Part 2, Doc. 195.

³⁶⁶ Ο.π.

³⁶⁷ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1952/33.5.

αρχές του 1950, υποστήριζε τη λύση του διαμελισμού παρά τη διατήρηση της Σοβιετικής Αλβανίας.³⁶⁸

Εξαιτίας των διάφορων συμφερόντων στην περιοχή της Αλβανίας αλλά και της αδυναμίας εξεύρεσης ευνοϊκής για την Ελλάδα λύσεως, η ελληνική κυβέρνηση εξέταζε διάφορα σενάρια για ρύθμιση του Βορειοηπειρωτικού:

- Πρώτον, μια συμμαχική κατάληψη της Αλβανίας, στην οποία θα συμμετείχε και η Ελλάδα.
- Δεύτερον, τον διαμελισμό της Αλβανίας κατόπιν συνεννόησης με τη Γιουγκοσλαβία. Ωστόσο η λύση αυτή είναι αδύνατη αφού η βούληση των Μεγάλων Δυνάμεων δεν θα μπορούσε να αγνοηθεί, ενώ η Ιταλία θα διεκδικούσε, σε ένα εφιαλτικό σενάριο για την Ελλάδα, τη δική της μερίδα του λέοντος. Υπήρχε ακόμη η καχυποψία ότι η Γιουγκοσλαβία θα προσπαθούσε να κερδίσει ή να προσαρτήσει ολόκληρη την Αλβανία.
- Το τρίτο σενάριο θα μπορούσε να εφαρμοστεί σε περίπτωση πολέμου και αφορούσε την άμεση κατάληψη της Βορείου Ηπείρου από τις ελληνικές δυνάμεις.
- Το τέταρτο και τελευταίο σενάριο, υποστήριζε την αντικατάσταση του καθεστώτος Χότζα από ένα μη κομμουνιστικό και κατόπιν συνεννόησης με τους συμμάχους, να επεδίωκαν είτε την αναβίωση του πρωτοκόλλου της Κέρκυρας είτε τη σύναψη κάποιας άλλης συμφωνίας.³⁶⁹

Το τελευταίο σενάριο που οι Έλληνες θεωρούσαν και ως το πλέον ρεαλιστικό εναρμονιζόταν πλήρως με αυτό που η Δύση προωθούσε στην περίπτωση της Αλβανίας. Μέσα σε αυτό ακριβώς το πλαίσιο, η Ελλάδα καιροσκοπούσε ώστε να προωθήσει τα εθνικά της ζητήματα υπό τις κατάλληλες συνθήκες.

Ως εκ τούτου, η μοναδική πολιτική που μπορούσε να εφαρμόσει την εν λόγω περίοδο η Ελλάδα είναι αυτή της ουδετερότητας, μέχρι την στιγμή που θα γινόταν εφικτή η αλλαγή του καθεστώτος Χότζα. Έκτοτε, η ελληνική κυβέρνηση, τη δεκαετία του 1950, έριξε τους τόνους στο Βορειοηπειρωτικό, χωρίς εντούτοις να παραιτηθεί από τις αξιώσεις της, ενώ συνέχιζε να ζητάει την εφαρμογή του πρωτοκόλλου της Κέρκυρας, καθώς και το δικαίωμα της επανεγκατάστασης Ελλήνων στη Βόρεια Ήπειρο.³⁷⁰ Παρόλα αυτά, η Ελλάδα, πολύ προσεκτικά, απέφευγε τις δηλώσεις περί της εδαφικής ακεραιότητας της γειτονικής χώρας.³⁷¹

³⁶⁸ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1950/73.1, Τμ. 2.

³⁶⁹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1953/10.1, 26 Αυγούστου 1952.

³⁷⁰ Ο.π.

³⁷¹ ΤΝΑ: FO 371/112656 (WA1021/1).

Παράλληλα, η Ελλάδα εξέταζε ως πολιτική, την ενίσχυση της επιρροής της στους χριστιανικούς πληθυσμούς στην Αλβανία, ούτως ώστε να προωθήσει τα σχέδιά της βάσει της αρχής της αυτοδιάθεσης. Ωστόσο, οι τάσεις για αντικατάσταση του κριτηρίου της εθνικότητας από το κριτήριο της ιδεολογικής ομοιογένειας (στο οποίο στηρίχθηκαν τόσο η σοβιετική όσο και η γιουγκοσλαβική ομοσπονδία) αποδεικνύονταν επιζήμιες για τα ελληνικά συμφέροντα. Αξίζει να σημειωθεί η άποψη στους ελληνικούς κύκλους ότι ίσως θα μπορούσε να επιδιωχθεί η δημιουργία ενός δυαδικού κράτους Ελλάδας-Αλβανίας.³⁷²

Η ιδέα περί δυαδικού κράτους ανάγεται στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και συγκεκριμένα στην περίοδο του Συνεδρίου του Βερολίνου (1878). Οι συζητήσεις για ένα τέτοιο σενάριο διήρκησαν μέχρι και το Κίνημα των Νεοτούρκων (1908) και την ανάδυση του αλβανικού εθνικισμού. Επρόκειτο στην ουσία για μια προσπάθεια ελληνοαλβανικής συνεννόησης, με στόχο τη σύνδεση με χαλαρούς δεσμούς ενός μελλοντικού Αλβανικού κράτους (αφού η περιοχή της Αλβανίας αποτελούσε ακόμη κτήση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας) με το Ελληνικό Βασίλειο. Οι δύο εθνότητες θα διατηρούσαν αυτονομία σε ζητήματα όπως η εκπαίδευση, στο πλαίσιο μιας «ομοσπονδίας» κατά τα αυстро-ουγγρικά πρότυπα. Οι προσπάθειες για συνεννόηση προσκολλούσαν κυρίως στο εδαφικό ζήτημα και τη διαμόρφωση των συνόρων, ενώ οι εξελίξεις στη Βαλκανική από το 1908 και εντεύθεν οδήγησαν στην εγκατάλειψη της ιδέας.³⁷³

Η ιδέα επανήλθε στο προσκήνιο το 1944 από τις δωσίλογες κυβερνήσεις, κατόπιν αλβανικής πρωτοβουλίας. Η «ελληνοαλβανική συνεννόηση» θα εξυπηρετούσε τα συμφέροντα και των δύο χωρών, ενώ είχε κυρίως αντισλαβική και αντικομμουνιστική βάση. Η προσπάθεια δεν ευοδώθηκε, ενώ τα άτομα που απάρτιζαν την αλβανική αντιπροσωπεία συνελήφθησαν και καταδικάστηκαν στην Αλβανία το 1945 για εσχάτη προδοσία. Παρά την αποτυχία, φαίνεται ότι η ιδέα συνέχιζε να είναι ελκυστική σε ορισμένους Έλληνες ιθύνοντες.³⁷⁴ Το σενάριο αυτό ασφαλώς θα προκαλούσε έντονες αντιδράσεις από τις Μεγάλες Δυνάμεις και από τις άμεσα ενδιαφερόμενες Ιταλία και Γιουγκοσλαβία, ενώ δεδομένης της ισχύς του Χότζα στο εσωτερικό της χώρας ήταν ανέφικτο.

³⁷² ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1953/10.1, Αρ. Πρωτ. 21183, 7 Ιανουαρίου 1953.

³⁷³ Η. Σκουλίδας, «Οι Σχέσεις Ελλάδος-Αλβανίας», στο Ν. Μέρτζος κ.ά. (επιμ.), *Βαλκάνια 1913-2011*, 203-223.

³⁷⁴ Α. Χρυσοχόου, *Η ελληνοαλβανική συνεννόησης του 1944 διά την ένωση της Αλβανίας με την Ελλάδα* (Θεσσαλονίκη: Ηπειρωτική Εστία, 1952).

Σε σχέση με τα αισθήματα των Αλβανών απέναντι στη Γιουγκοσλαβία και στην Ελλάδα, υπήρχε η εντύπωση σε δυτικούς κύκλους ότι αυτά ήταν μεικτά και αναλόγως της γεωγραφικής περιοχής (καταγωγής τους). Συγκεκριμένα, πιθανολογείτο ότι μεγάλος αριθμός Αλβανών θα υποστήριζε τυχόν διαμελισμό της χώρας μεταξύ Ελλάδας-Γιουγκοσλαβίας. Η προοπτική αυτή πήγαζε από την αντίληψη ότι η χώρα δεν θα μπορούσε να επιβιώσει ως ανεξάρτητη, ενώ η επικρατούσα κατάσταση ήταν εξίσου ανεπιθύμητη.³⁷⁵ Ασφαλώς, οι θέσεις αυτές προέρχονταν από αντικαθεστωτικούς κύκλους στην Αλβανία. Το γεγονός αυτό φανερώνει πόσο ευαίσθητη ήταν η Αλβανία στους εξωγενείς παράγοντες.

Το ελληνικό σχέδιο περί ελληνοαλβανικής συνομοσπονδίας είχε θεωρηθεί ότι ήταν ανέφικτο και κατ' επέκταση ανεπιθύμητο από τη Δύση. Οι λόγοι που το καθιστούσαν ανεφάρμοστο βασίζονταν στον έντονο ανθελληνισμό της πλειοψηφίας των Αλβανών, αλλά και στον φόβο αντιδράσεων της Γιουγκοσλαβίας, της Ιταλίας, αλλά και της ΕΣΣΔ. Η Δύση δήλωνε ρητά στην Ελλάδα την αντίθεσή της σε ένα τέτοιο σχέδιο, που όχι μόνο ερχόταν σε αντίθεση με τη δυτική πολιτική στην Αλβανία, αλλά και θα καταστρατηγούσε τα ελληνικά συμφέροντα στην περιοχή, λειτουργώντας αποσταθεροποιητικά. Επίσης, μια τέτοια κίνηση θα έθετε σε κίνδυνο την ειρήνη και ασφάλεια στη Βαλκανική Χερσόνησο. Οι Αμερικανοί, επίσης, αντιτίθεντο σφόδρα σε οποιαδήποτε επιχείρηση με εξόριστους Αλβανούς, που είχαν ως στόχο κάποια προσέγγιση της Αλβανίας με γειτονική χώρα.³⁷⁶

Οι Αμερικανοί αναγνώριζαν τις επιφυλάξεις της Ελλάδας σχετικά με την πιθανότητα αντικατάστασης του σοβιετικού ελέγχου στην Αλβανία, είτε από την Ιταλία, είτε από τη Γιουγκοσλαβία. Τον φόβο αυτό απέδιδαν στο γεγονός πως η Ελλάδα είχε δεχθεί επίθεση στο παρελθόν στη συγκεκριμένη περιοχή (η Ιταλική επίθεση το 1940 καθώς και μεταπολεμικά ως βάση κομμουνιστών ανταρτών). Οι Αμερικανοί θεωρούσαν ότι για την Ελλάδα, ιδανική λύση στο ζήτημα της Αλβανίας αποτελούσε ο τριμελής διαμελισμός της χώρας μεταξύ Ιταλίας-Ελλάδας-Γιουγκοσλαβίας. Ωστόσο, εξαιτίας της έλλειψης συμμαχικών εγγυήσεων σχετικά με την αποτροπή ολίσθησης της Αλβανίας στον πλήρη Γιουγκοσλαβικό ή ιταλικό έλεγχο (σενάριο, το οποίο και η Αθήνα θεωρούσε εφιαλτικό) προτιμούσε προς το παρόν τη

³⁷⁵ *FRUS, 1949, Volume V, Doc. 188.*

³⁷⁶ *FRUS, 1950, Volume IV, Doc. 177.*

συμμαχική λύση για διατήρηση του *status quo*.³⁷⁷ Οι αντιλήψεις των Αμερικάνων ήταν ορθές.

Η βελτίωση των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων, καθώς και οι εξελίξεις στις αρχές του 1950 δημιουργούσαν την εντύπωση στους Έλληνες ότι η Αλβανία θα ήταν το πρώτο δορυφορικό κράτος, που θα αποκτούσε την ανεξαρτησία του από τη σοβιετική ηγεμονία. Υπήρχε, ωστόσο, έντονη καχυποψία της Αθήνας για τις προθέσεις της Γιουγκοσλαβίας όσον αφορά στην Αλβανία. Συγκεκριμένα, είχε δημιουργηθεί η πεποίθηση ότι η Γιουγκοσλαβία θα προσπαθούσε να ιδρύσει στην Αλβανία ένα τιτοϊκού τύπου καθεστώς και στη συνέχεια θα ενσωμάτωνε τη χώρα με τη Σερβία και την Κροατία σε μια γιουγκοσλαβική ομοσπονδία. Ωστόσο, σε περίπτωση κατάληψης της Αλβανίας από συμμαχικές ελληνογιουγκοσλαβικές δυνάμεις, η Αθήνα ήταν υπέρ της ενσωμάτωσης αυτών των δυνάμεων υπό αμερικανική διοίκηση, για να διαφυλαχθεί από τυχόν γιουγκοσλαβικά σχέδια.³⁷⁸ Παράλληλα, υπήρχαν φόβοι για τυχόν δημιουργία άξονα Τίτο-Ντε Γκάσπερι³⁷⁹ και συνεργασία τους στο ζήτημα της Αλβανίας.³⁸⁰ Ασφαλώς το ζήτημα της Τεργέστης³⁸¹ περιέπλεκε τις σχέσεις Ρώμης–Βελιγραδίου, καθιστώντας το ενδεχόμενο συνεργασίας τους αδύνατο.

Η Γιουγκοσλαβία δεν παρουσίαζε μια πάγια θέση αρχών έναντι της εδαφικής ακεραιότητας της Αλβανίας. Αντιθέτως, αναλόγως της περιόδου και τηρουμένων των συνθηκών έδειχνε καιροσκοπικές τάσεις. Περί το 1950, η Γιουγκοσλαβία δεν συμφωνούσε με τον διαμελισμό της Αλβανίας γιατί θα προκαλούσε την επέμβαση της Ιταλίας στην περιοχή της Αυλώνας. Σε ενδεχόμενο διαμελισμό της Αλβανίας, η Ιταλία θα βρισκόταν αποκλεισμένη στην Αδριατική θάλασσα από την Ελλάδα, αφού εάν η Ελλάδα αποκτούσε τη Βόρεια Ήπειρο, θα επεκτείνονταν και τα θαλάσσια της σύνορα βορειότερα. Με δεδομένο ότι η έξοδος της Ιταλίας μέσω της Αδριατικής στη Μεσόγειο ήταν δυνατή μόνο μέσω του Στενού του Οτράντο και του Ιονίου Πελάγους, η ανάγκη της Ιταλίας να εξουδετερώσει τον αποκλεισμό της στην Αδριατική θάλασσα

³⁷⁷ *FRUS, 1949*, Volume V, Doc. 193; *FRUS, 1951*, Volume IV, Part 2, Doc. 195.

³⁷⁸ *FRUS, 1952–1954*, Volume VIII, Doc.429.

³⁷⁹ Αλτσίντε ντε Γκάσπερι (1881-1954), Ιταλός πολιτικός, διετέλεσε πρωθυπουργός της Ιταλίας την περίοδο 1945-1953.

³⁸⁰ TNA: FO 371/87510 (RA1022).

³⁸¹ Το ζήτημα της Τεργέστης αφορά στην εδαφική διαμάχη μεταξύ της Ιταλίας και της Γιουγκοσλαβίας, για την προσάρτηση της περιοχής. Η κρίση της Τεργέστης ήταν μια από τις πρώτες αναμετρήσεις Ανατολής–Δύσης κατά τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου. Το ζήτημα διευθετήθηκε το 1954.

από την Ελλάδα είναι δικαιολογημένη.³⁸² Επιπλέον, η Γιουγκοσλαβία απέρριπτε και την προτεινόμενη από την Ελλάδα λύση του δυαδικού κράτους, γιατί πίστευε ότι η ίδια δεν είχε τις οικονομικές δυνατότητες να στηρίξει την Αλβανία. Μάλιστα, ενδιαφέρον παρουσιάζει η γιουγκοσλαβική θέση για την ύπαρξη της Αλβανία ότι «ταύτη αποτελεί το σφάλμα του ανταγωνισμού, της διπλωματίας, διότι διαφορετικά δεν θα υπήρχεν Αλβανία, αλλά το ½ ταύτης θα ήτο Γιουγκοσλαβικόν, το δε έτερον ήμισυ Ελληνικόν».³⁸³

Δηλώσεις του Τίτο ότι ήταν ανοικτός για δημιουργία ομοσπονδίας στη Βαλκανική, με τη συμπερίληψη της Αλβανίας ή και της Βουλγαρίας, προκάλεσαν εκνευρισμό στην Ιταλία και στην Ελλάδα. Επομένως, παρά τη βελτίωση των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων, το ενδεχόμενο δημιουργίας μιας τεράστιας Γιουγκοσλαβικής Ομοσπονδίας, τρομοκρατούσε την Αθήνα, που ανησυχούσε και για τις γιουγκοσλαβικές βλέψεις στη Μακεδονία. Οι δηλώσεις του Τίτο προκαλούσαν ανασφάλεια, αναφορικά, κυρίως, με τη μακροπρόθεσμη πολιτική της Γιουγκοσλαβίας στη Βαλκανική.³⁸⁴ Σε ενδεχόμενο που η Γιουγκοσλαβία επικρατούσε στην Αλβανία, τότε και πάλι η Ελλάδα δεν θα επιτύγχανε την υπεράσπιση των δικαιωμάτων των Βορειοηπειρωτών. Αντίθετα, τυχόν ελληνικό αίτημα θα προξενούσε την αντίστοιχη απαίτηση για τους σλαβόφωνους της Ελλάδας από τους Γιουγκοσλάβους, περιπλέκοντας ακόμη περισσότερο την κατάσταση.³⁸⁵

Παρά την ενισχυμένη συνεργασία με τη Γιουγκοσλαβία, το 1952 η Αθήνα δεν επιθυμούσε οποιαδήποτε αλλαγή στο *status quo* της Αλβανίας. Ο λόγος ήταν ότι δεν ήθελε σε καμία περίπτωση να δει την αύξηση της γιουγκοσλαβικής δύναμης. Έτσι, ήταν αρνητική στην πιθανότητα επίθεσης, έστω συντονισμένης, εναντίον της Αλβανίας σε ενδεχόμενο πόλεμο.³⁸⁶ Πρέπει να σημειωθεί, η προσαρμογή της ελληνικής πλευράς στο ζήτημα της Βορείου Ηπείρου με τα νέα δεδομένα που δημιούργησε η ένταξη της χώρας στο ΝΑΤΟ. Η Αθήνα άρχισε να φιλτράρει πλέον την πολιτική της υπό το συμμαχικό πρίσμα. Έριξε τους τόνους στα εθνικά ζητήματα και επεδίωκε μια ισορροπία στην περιφέρεια μέσω συνεργασίας και συμμαχιών.

Στο πρώτο συνέδριο των Υπουργών Εξωτερικών της Ελλάδας, της Γιουγκοσλαβίας και της Τουρκίας στην Αθήνα (7-11 Ιουλίου 1953) στο πλαίσιο του

³⁸² ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1950/73.1, Τμ. 2.

³⁸³ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1949/121.4, Τμ. Α., Αρ. Πρωτ. 50169, 1 Οκτωβρίου 1949.

³⁸⁴ ΤΝΑ: FO 371/ 101574 (W 1015/3; W 1015/4; W 1015/5; W 1015/6), FO 504/13 (WA 10392/4).

³⁸⁵ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 130.

³⁸⁶ Ο.π., 127.

Βαλκανικού Συμφώνου, οι τρεις χώρες προχώρησαν σε δήλωση, κατόπιν Γιουγκοσλαβικής πρωτοβουλίας, ότι η ανεξαρτησία της Αλβανίας αποτελεί σημαντικό πυλώνα της ειρήνης και της ασφάλειας στα Βαλκάνια.³⁸⁷ Δεν ξεκαθαρίστηκε, ωστόσο, τι είδους ανεξαρτησία εννοούσαν για τη γείτονα χώρα. Αξίζει να σημειωθεί, η συζήτηση του Ίβο Μαλέτ³⁸⁸ με τον Σπύρο Καπετανίδη³⁸⁹ μετά την κοινή διακήρυξη, όπου συζητήθηκε το μέλλον της Αλβανίας σε περίπτωση κατάρρευσης του καθεστώτος. Σύμφωνα με τον Καπετανίδη, σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο, δυτικές δυνάμεις (γαλλο-αμερικανικές, αγγλο-αμερικανικές ή ακόμη κάποια τριμερής δύναμη), θα έπρεπε να αναλάβουν τον έλεγχο και να εγκαταστήσουν στρατιωτικό καθεστώς στη χώρα. Πρόσθεσε μάλιστα το ενδεχόμενο πρόσκλησης γειτονικών προς την Αλβανία χωρών, να λάβουν μέρος στην στρατιωτική κυβέρνηση. Το μέλλον της χώρας θα καθοριζόταν αργότερα. Η βρετανική κυβέρνηση, ωστόσο, δεν θεωρούσε ότι υπήρχε κάποιος κίνδυνος για την ανεξαρτησία και ακεραιότητα της Αλβανίας, και εμφανίστηκε να μην έχει κάποιο ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το καθεστώς που θα αντικαθιστούσε αυτό του Χότζα σε ενδεχόμενο κατάρρευσής του.³⁹⁰

Οι αμερικανικές προσπάθειες για αποσταθεροποίηση της Αλβανίας προσέλκυαν το ελληνικό ενδιαφέρον. Στο πλαίσιο αυτό, η Αθήνα δήλωνε ότι η ίδια δεν αρκείται με μια φιλοδυτική κυβέρνηση, αλλά μια που θα εφαρμόζε τις διεθνείς συμφωνίες για την ελληνική μειονότητα.³⁹¹ Όσο προσεκτική και να ήταν η Αθήνα με το ζήτημα και παρά το γεγονός πως δημόσια τόνιζε την ανάγκη για μια ανεξάρτητη Αλβανία, εντούτοις δεν θα έμενε άπρακτη σε ενδεχόμενο υπονόμευσης του καθεστώτος Χότζα, ώστε να μη μείνει εκτός σε ενδεχόμενο διαμελισμό της Αλβανίας.

Η Γιουγκοσλαβία τρόμαζε όμως και την ίδια την Αλβανία, η οποία αντιμετώπιζε την πρώτη με μεγάλη εχθρικότητα. Οι λόγοι αφορούσαν στις αλβανικές εδαφικές αξιώσεις σε βάρος της Γιουγκοσλαβίας (αλβανόφωνη περιοχή Κοσμέτ), καθώς και τη φύση του αλβανικού καθεστώτος που χρησιμοποιούσε την εξωτερική ένταση για να δικαιολογήσει την καταπίεση στο εσωτερικό. Αξίζει να σημειωθούν οι πληροφορίες της ελληνικής κυβέρνησης για άσκηση πιέσεων από την ΕΣΣΔ στη Γιουγκοσλαβία να εγκαταλείψει το Βαλκανικό Σύμφωνο, χρησιμοποιώντας ως μοχλό

³⁸⁷ TNA: FO 371/107845 (WY 1076/126; WY 1076/127).

³⁸⁸ Sir (William) Ivo Mallet (1900-1988), Βρετανός διπλωμάτης, υπηρέτησε ως πρέσβης στη Γιουγκοσλαβία και την Ισπανία.

³⁸⁹ Σπύρος Καπετανίδης, Έλληνας πρέσβης στο Βελιγράδι (1950-1954).

³⁹⁰ TNA: FO 371/107845 (WY 1076/127).

³⁹¹ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 128-129.

πίεσης το ζήτημα των Αλβανών του Κοσσυφοπεδίου.³⁹² Επίσης, οι γιουγκοσλαβικές στρατιωτικές δυνάμεις (αν και θεωρούνταν αμυντικής φύσεως) κοντά στα αλβανικά σύνορα τρόμαζαν την Αλβανία που φοβόταν τυχόν επίθεση της Γιουγκοσλαβίας στη Βόρεια Αλβανία είτε ακόμη και διαμελισμό της μεταξύ Αθήνας-Βελιγραδίου. Χαρακτηριστικά ο Χότζα έσπευσε να κατηγορήσει την Ελλάδα και τη Γιουγκοσλαβία για σχέδια διαμελισμού της χώρας του κατά την επίσκεψη του Τίτο στην Ελλάδα την άνοιξη του 1959. Το γεγονός ότι κατά τα πρώτα του βήματα το Κόμμα Εργασίας Αλβανίας (ΚΕΑ) τελούσε υπό την εποπτεία του γιουγκοσλαβικού, δημιούργησε αρνητικά αισθήματα εναντίον των Γιουγκοσλάβων.³⁹³

Παράλληλα, η αποκατάσταση των σχέσεων της Μόσχας με το Βελιγράδι από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 και εντεύθεν προκαλούσε τη δυσφορία της Αλβανίας, που δεν ένιωθε πλέον ασφαλής στο συμμαχικό πλαίσιο του Συμφώνου της Βαρσοβίας. Η βελτίωση των σοβιετικο-γιουγκοσλαβικών σχέσεων συνοδεύτηκε, έτσι, από την αυξανόμενη κριτική των Τιράνων απέναντι στη Μόσχα. Στο τέταρτο συνέδριο του Συμφώνου το 1961, η Αλβανία έκανε λόγο για ένα φανταστικό σχέδιο εισβολής από την Ελλάδα, τη Γιουγκοσλαβία και τον αμερικανικό έκτο στόλο. Στόχος της ασφαλώς να προκαλέσει πανικό πολέμου στη χώρα και με αυτόν τον τρόπο να συσπειρώσει τους υποστηρικτές του και να διατηρήσει την εξουσία. Ταυτόχρονα, με τον τρόπο αυτό ο Χότζα προσπάθησε να λάβει τον έλεγχο των σοβιετικών πλοίων στη ναυτική βάση της Αυλώνας. Τα αλβανικά σχέδια δεν είχαν τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Ο Χότζα κατηγορήθηκε από τον Τόντορ Ζίβκοφ³⁹⁴ για παραβίαση του Άρθρου 3 του Συμφώνου της Βαρσοβίας, που αφορούσε τη μη ενημέρωση των συμμάχων τους για πιθανή απειλή. Δηλαδή, λόγω του ότι η Βουλγαρία συνορεύει με τη νατοϊκή Ελλάδα, η Αλβανία όφειλε να ενημερώσει τη Βουλγαρία σε ενδεχόμενο ελληνικής απειλής, αφού διακυβευόταν και η δική της ασφάλεια. Τελικά, οι αλβανικές κινήσεις επισφράγισαν τη ρήξη με τη Μόσχα, ενώ αντί να πετύχει τον έλεγχο των σοβιετικών πλοίων πέτυχε την απόσυρσή τους.³⁹⁵

Οι ΗΠΑ θεωρούσαν αδύνατη την επιβίωση της Αλβανίας ως ανεξάρτητης, χωρίς καμία εξωτερική βοήθεια. Για τον λόγο αυτόν, η συνεργασία της Ιταλίας, της

³⁹² Η περιοχή του Κοσσυφοπεδίου, εμπίπτει στη γιουγκοσλαβική επικράτεια. Εντούτοις, η πλειοψηφία των κατοίκων είναι αλβανικής καταγωγής. A/5/1.2, ΑΚΚ/ΙΚΚ, 1958, 25 Φεβρουαρίου 1959, 1725.

³⁹³ TNA: FO 504/14 (RA 10392/3).

³⁹⁴ Τόντορ Ζίβκοφ (1911-1998), Βούλγαρος πολιτικός, ηγέτης της Βουλγαρίας (1954-1989).

³⁹⁵ L. Crump, 'The Balkan Challenge to the Warsaw Pact, 1960-64', in S. Rajak et al. (eds.), *The Balkans in the Cold War*, 151-171.

Γιουγκοσλαβίας και της Ελλάδας εξυπηρετούσε καλύτερα τα συμφέροντα της Δύσης, διατηρώντας έτσι το εδαφικό *status quo* της Αλβανίας. Με αυτό τον τρόπο, θα αποτρεπόταν αντικατάσταση της σοβιετικής κυριαρχίας από κάποια εκ των τριών και ως εκ τούτου δεν θα διατάραζε την ισορροπία στην περιοχή, στρέφοντας όμως τη χώρα προς τη Δύση. Για την επίτευξη των ανωτέρω, η προώθηση της επαναπροσέγγισης της Ιταλίας με τη Γιουγκοσλαβία και της Ελλάδας με τη Γιουγκοσλαβία ήταν επιτακτική.³⁹⁶

Όπως αναφέρεται σε ελληνικό έγγραφο για την Αλβανία, η Ιταλία εναντιωνόταν σε όλα τα σχέδια του ΝΑΤΟ, τα οποία προνοούσαν ότι σε περίπτωση πολέμου, η Ελλάδα και η Γιουγκοσλαβία θα εξουδετέρωναν την Αλβανία με διπλή επίθεση από βορρά και νότο. Μάλιστα, η Ιταλία είχε ως επιχείρημα ότι θα μπορούσε πολύ γρήγορα να διαθέσει τις δυνάμεις της στην περιοχή και να ελέγξει το Στενό του Οτράντο. Αξίζει επίσης να σημειωθεί, ότι η Ιταλία είχε πετύχει την ανάληψη της διοίκησης του θαλάσσιου χώρου μέχρι τις περιοχές Οθωνών-Αγίων Σαράντα, δίνοντάς της πλεονέκτημα σε όλη τη βορειοηπειρωτική ακτή.³⁹⁷

Αν και η Ιταλία ενστερνίστηκε την πολιτική της ανεξάρτητης Αλβανίας, απώτερος της στόχος ήταν η διατήρηση του ηγεμονικού της ρόλου στην Αδριατική. Στο ενδεχόμενο αυτό όμως, οι Αμερικανοί αναγνώριζαν το ενδεχόμενο η Ιταλία να επιδιώξει να επανακτήσει τον ρόλο που είχε στην Αλβανία πριν τον Β΄ ΠΠ.³⁹⁸ Παρά το γεγονός ότι η Ιταλία παραιτήθηκε εκ των διεκδικήσεών της στην Αλβανία, συνέχιζε να επιδιώκει την αποκατάσταση της προπολεμικής της επιρροής — οικονομικής και πολιτικής— στη χώρα, διαμέσου κυρίως της προπαγάνδας. Ως εκ τούτου, το 1949 η Ρώμη προχώρησε στην αποκατάσταση των διπλωματικών της σχέσεων με τα Τίρανα.³⁹⁹ Παράλληλα, προέβαλε σθεναρή αντίσταση στις ελληνικές εθνικές διεκδικήσεις, καθώς και στις γιουγκοσλαβικές επιδιώξεις.⁴⁰⁰ Μάλιστα, είχε δηλώσει ότι δεν θα δίσταζαν να κινηθούν με στρατιωτικά μέσα σε ενδεχόμενη επίθεση της Γιουγκοσλαβίας στην Αλβανία.⁴⁰¹

Αξίζει να σημειωθεί, η ανησυχία της Ρώμης για το Βελιγράδι και τις προθέσεις του όσον αφορά την Αλβανία. Την ανησυχία αυτή μεταβίβασε και στην

³⁹⁶ *FRUS, 1949*, Volume V, Doc. 198.

³⁹⁷ A/5/1.2, AKK/IKK, 1958, Memorandum, 1797-1799.

³⁹⁸ *FRUS, 1949*, Volume V, Doc. 189.

³⁹⁹ *FRUS, 1951*, Volume IV, Part 2, Doc. 195.

⁴⁰⁰ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1953/10.1, Αρ. Πρωτ. 21183, 7 Ιανουαρίου 1953.

⁴⁰¹ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 130.

Ελλάδα με πληροφορίες για δράση ανταρτών στην Αλβανία με τις ευλογίες της γιουγκοσλαβικής κυβέρνησης. Οι Βρετανοί έσπευδαν, ωστόσο, να καθησυχάσουν τους Έλληνες, θεωρώντας τις πληροφορίες αυτές ως κινδυνολογία των Ιταλών, που ούτως ή άλλως είχαν θορυβηθεί από τις προοπτικές του Βαλκανικού Συμφώνου.⁴⁰² Παράλληλα, το Βελιγράδι διεμήνυσε το 1953, ότι επιθυμούσε να έχει στα σύνορά του μια ελεύθερη και ανεξάρτητη Αλβανία, προκειμένου να διασκεδάσει τις κατηγορίες σε βάρος του.⁴⁰³ Ωστόσο, η στροφή της Αλβανίας προς την Κίνα μείωνε τον κίνδυνο για την Ιταλία, που προτιμούσε τη διατήρηση του *status quo*.⁴⁰⁴

Από την άλλη, η Βρετανία εμφανιζόταν υπέρ της γιουγκοσλαβικής προσπάθειας για αντικατάσταση του καθεστώτος Χότζα στην Αλβανία από κάποιο τιτοϊκού τύπου, και κατόπιν την προσχώρηση της χώρας στη Γιουγκοσλαβική Ομοσπονδία ως η έβδομη δημοκρατία. Ταυτόχρονα, επιθυμούσε την αδράνεια της ελληνικής κυβέρνησης στο Αλβανικό ζήτημα.⁴⁰⁵ Για το ΗΒ δεν ήταν επιθυμητή η σύνδεση του ζητήματος των ελληνοαλβανικών συνόρων με τις γενικότερες συζητήσεις σχετικά με το μέλλον της Αλβανίας. Κύριος λόγος αποτελούσε η διάσταση απόψεων μεταξύ ΗΠΑ και Βρετανίας στο συγκεκριμένο ζήτημα, με αποτέλεσμα η αναζήτηση λύσης εκτός πλαισίου NATO να θεωρείται περισσότερο πιθανή και αποτελεσματική.⁴⁰⁶

Η ρήξη στις σχέσεις Τιράνων-Μόσχας (1961) δημιούργησε νέες προοπτικές σε σχέση με το ζήτημα της Αλβανίας. Το ενδεχόμενο διαμελισμού της Αλβανίας επανήλθε στο προσκήνιο, και προωθήθηκε από εθνικιστικούς κύκλους της Ελλάδας. Μάλιστα, δεν δίσταζαν να υπενθυμίσουν τις ελληνικές βλέψεις για την περιοχή της Βορείου Ηπείρου σε τρίτους, και κυρίως στη Ρώμη και στο Βελιγράδι.⁴⁰⁷ Προτιμήθηκε ωστόσο, η πολιτική της ειρηνικής διευθέτησης και η προσπάθεια αποκατάστασης των διπλωματικών σχέσεων, χωρίς όμως επιτυχία.

Εν κατακλείδι, η έναρξη του Ψυχρού Πολέμου, βρήκε την Αλβανία σε μια ιδιαίτερη κατάσταση. Παρά το γεγονός ότι η Ελλάδα υιοθέτησε επίσημα την πολιτική της ανεξάρτητης Αλβανίας, την ανησυχούσε το ενδεχόμενο αντικατάστασης της επιρροής της ΕΣΣΔ, από κάποια άλλη γειτονική δύναμη, είτε τη Γιουγκοσλαβία είτε

⁴⁰² TNA: FO 504/13 (WA 1015/23).

⁴⁰³ TNA: FO 371/107845 (WY 1076/101).

⁴⁰⁴ Γ/5, ΑΚΚ/ΙΚΚ, 1962, Δελτίον εκθέσεως πρεσβειών, 30 Νοεμβρίου 1962, 649-657.

⁴⁰⁵ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1953/10.1, 26 Αυγούστου 1952.

⁴⁰⁶ FRUS, 1951, Volume IV, Part 2, Doc. 194.

⁴⁰⁷ Βαλντέν, *Ελλάδα-Γιουγκοσλαβία*, 39-47.

την Ιταλία. Ωστόσο, φοβίες υπήρχαν και από την πλευρά της Γιουγκοσλαβίας (χώρας με ζωτικά συμφέροντα στην Αλβανία) για αναβίωση των ελληνικών αξιώσεων στη Βόρειο Ήπειρο και μάλιστα με αμερικανική υποστήριξη.⁴⁰⁸ Η αμοιβαία καχυποψία μεταξύ της Ελλάδας και των βόρειων γειτόνων της είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας έκρυθμης κατάστασης, όπου κανένας δεν μπορούσε να προβλέψει εάν η αντίπαλη δύναμη θα κινείτο εκτός ορίων. Ειδικότερα, μετά την ανάδυση του Κυπριακού, η Δύση αντιλαμβανόταν πόσο ευαίσθητη ήταν η ελληνική εξωτερική πολιτική σε ζητήματα που άπτονται του ελληνικού αλυτρωτισμού. Σε περίπτωση που θίγονταν οι ελληνικές εθνικές επιδιώξεις, η ελληνική εξωτερική πολιτική εύκολα μετατρέποταν σε έρμαιο του Τύπου αλλά και ακραίων εθνικιστών πολιτικών, με απρόβλεπτες συνέπειες για τη Δύση.⁴⁰⁹

Τελικά, η εμμονή της Δύσης στην πολιτική διατήρησης του *status quo* ήταν και αυτή η οποία επικράτησε. Το ρήγμα στις σχέσεις των Τιράνων με τη Μόσχα καλύφθηκε προσωρινά από την Κίνα και έγινε επίσης αποδεκτή από τη Δύση. Το μικρό μέγεθος της Αλβανίας σε συνδυασμό με τη γεωγραφική της απομόνωση και την οικονομική της αδυναμία, την ανάγκασε στην αναζήτηση ενός νέου προστάτη. Πάντως, διατήρησε τον ιδεολογικό της προσανατολισμό. Επομένως, κατά τη διάρκεια της υπό εξέταση περιόδου, η Δύση δεν κατόρθωσε να εφαρμόσει μια αποτελεσματική πολιτική στην Αλβανία. Εφόσον δεν προκαλούσε μείζονα προβλήματα στην περιοχή και με το βλέμμα σε περιοχές μεγαλύτερης γεωστρατηγικής σημασίας, οι ΗΠΑ άφησαν τα τεκταινόμενα να εξελιχθούν από μόνα τους στην Αλβανία, με μοναδική έγνοια να συγκρατήσουν τις υπόλοιπες δυνάμεις από πιθανή επέμβαση. Η Ελλάδα ακολούθησε την πολιτική αναμονής και δεν βρήκε ποτέ την ευκαιρία να επιδιώξει τη λύση του Βορειοηπειρωτικού. Αντιθέτως, η έλλειψη διπλωματικών σχέσεων με την Αλβανία την εμπόδισε από την επιδίωξη καλύτερων συνθηκών ζωής για την ελληνική μειονότητα στη γείτονα χώρα.

⁴⁰⁸ FRUS, 1949, Volume V, Doc. 189; Doc. 196; Doc. 201.

⁴⁰⁹ TNA: FO 371/165803 (NA103119/1).

Κεφάλαιο τρίτο

Βουλγαρία, η «Πρωσία των Βαλκανίων»

Εισαγωγή στις σχέσεις Αθηνών-Σόφιας (1878-1949)

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η Βουλγαρία αποτελούσε την κύρια αντίπαλό της Ελλάδας στην περιοχή της Βαλκανικής. Ουσιαστικά, για την ελληνική εξωτερική πολιτική, η αντίληψη του «από βορρά κινδύνου» πήγαζε από τη Βουλγαρία στη βάση ιστορικών συγκυριών, γεωγραφικών δεδομένων και στρατιωτικών δυνατοτήτων. Η διαμάχη Σόφιας–Αθηνών έλκει τις ρίζες της στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και τη δημιουργία της Βουλγαρικής Εξαρχίας το 1878. Η υπογραφή της περιβόητης Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου (1878) μεταξύ της Οθωμανικής και της Ρωσικής Αυτοκρατορίας θορόβησε την Αθήνα όσον αφορά στις βουλγαρικές μαξιμαλιστικές κινήσεις. Η Συνθήκη εκπλήρωνε το βουλγαρικό όνειρο —και ελληνικό εφιάλτη— της Μεγάλης Βουλγαρίας, ενός κράτους 160 χιλιάδων χιλιομέτρων, που δέσποζε στη Βαλκανική και εκτεινόταν από τη Μαύρη Θάλασσα και τον ποταμό Δούναβη μέχρι την Αλβανία και το Αιγαίο Πέλαγος. Περιλάμβανε εκτός της περιοχής της Βουλγαρίας, ολόκληρη τη Μακεδονία και τη Δυτική Θράκη.⁴¹⁰ Η εμπλοκή των Μεγάλων Δυνάμεων για την ακύρωση των σχεδίων του Τσάρου και η αντικατάσταση της Συνθήκης με αυτήν του Βερολίνου (1878) έγινε δεκτή στην Ελλάδα με ανακούφιση. Ωστόσο, ο φόβος για τις βουλγαρικές βλέψεις στις «μειζονες ιστορικές περιοχές» της Μακεδονίας και της Θράκης, γέννησε την αντίληψη του «από βορρά κινδύνου».

Τα γεγονότα που ακολούθησαν, έμελλαν να επιβεβαιώσουν τους Έλληνες. Η δράση της Βουλγαρικής Εξαρχίας που είχε δημιουργηθεί το 1878 (λύνοντας την τριαντάχρονη διένεξη των Βουλγάρων με το Οικουμενικό Πατριαρχείο), ιδιαίτερα στην περιοχή της Μακεδονίας, αλλά και η δραστηριοποίηση των Κομιτατζήδων⁴¹¹ προκάλεσαν την ελληνική απάντηση στην περιοχή. Στόχος της Σόφιας και των Αθηνών ήταν ασφαλώς να κερδίσουν τους πληθυσμούς της περιοχής, εκ των οποίων πολλοί δεν είχαν σαφή εθνική συνείδηση. Αποκορύφωμα της προσπάθειας αυτής, υπήρξε ο Μακεδονικός Αγώνας (1903-1908),⁴¹² που έληξε όμως εξαιτίας του

⁴¹⁰ Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Οι βαλκανικοί λαοί*, 265-266.

⁴¹¹ Οι Κομιτατζήδες ήταν μέλη βουλγαρικών αντάρτικων ομάδων στη Βαλκανική, οι οποίοι πολεμούσαν εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου}.

⁴¹² Ο Μακεδονικός Αγώνας (1904-1908), ήταν η ένοπλος αγώνας ελληνικών και βουλγαρικών άτακτων σωμάτων στη γεωγραφική περιοχή της Μακεδονίας, με στόχο την επικράτηση στην

Κινήματος των Νεότουρκων.⁴¹³ Το 1912 για πρώτη φορά, η Ελλάδα και η Βουλγαρία βρέθηκαν στο ίδιο μέτωπο, μαζί με το Μαυροβούνιο και τη Σερβία εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η νίκη τους όμως προκάλεσε περισσότερη ένταση για τη διανομή των εδαφών, οδηγώντας στον Β΄ Βαλκανικό πόλεμο.

Αυτή τη φορά, η Ελλάδα μαζί με τη Σερβία και το Μαυροβούνιο πολέμησαν εναντίον της Βουλγαρίας. Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου (1913), η οποία έληξε τον πόλεμο, επιδίκασε στην Ελλάδα το μεγαλύτερο μέρος της Μακεδονίας, ενώ η Βουλγαρία έλαβε ένα μικρότερο τμήμα της Μακεδονίας και τη Δυτική Θράκη. Η Βουλγαρία είχε πλέον αποκτήσει την πολυπόθητη έξοδο στο Αιγαίο μέσω Αλεξανδρούπολης. Πρέπει να σημειωθεί ότι κατά τη διάρκεια των δύο πολέμων, η Ανατολική Μακεδονία γνώρισε την Α΄ Βουλγαρική Κατοχή (1913). Οι δύο Βαλκανικοί πόλεμοι, παρόλο που πέτυχαν την αναδίπλωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, δεν κατόρθωσαν να λύσουν οριστικά τα εθνικά ζητήματα των λαών της νοτιοανατολικής Ευρώπης. Σημαντικός παράγοντας υπήρξε και το ξέσπασμα του Α΄ ΠΠ που έφεραν τις χώρες εν τω μέσω των δύο συνασπισμών.

Στον Α΄ ΠΠ, η Βουλγαρία τάχθηκε με τη Γερμανία, ενόσω η Ελλάδα βυθίστηκε στον Εθνικό Διχασμό. Κατά τη διάρκεια της κρίσης, η φιλοβασιλική κυβέρνηση Σκουλούδη παρέδωσε την Ανατολική Μακεδονία στους Γερμανούς και τους Βούλγαρους, προκειμένου να πετύχει την ένταξη της χώρας στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων. Αποτέλεσμα υπήρξε η σκληρή Β΄ Βουλγαρική Κατοχή της Ανατολικής Μακεδονίας (1916-1918). Η τελική επικράτηση των φιλοβενιζελικών έφερε την Ελλάδα στο πλευρό της Αντάντ (1917) και ως εκ τούτου στο στρατόπεδο των νικητών. Τα ζητήματα με την ηττημένη Βουλγαρία έλυσε η Συνθήκη του Νεϊγύ, με την οποία η Σόφια έχασε την περιοχή της Δυτικής Θράκης και τη διέξοδο στο Αιγαίο, την οποία προσάρτησε και η Ελλάδα. Πρέπει να σημειωθεί πάντως ότι κατά τη διάρκεια του πολέμου, η Αντάντ προσπάθησε να πείσει τη Βουλγαρία να αυτομολήσει, δελεάζοντάς τη με την ελληνική Μακεδονία. Το γεγονός ασφαλώς

περιοχή και τον προσεταιρισμό των χριστιανικών πληθυσμών. Τερματίστηκε μετά το ξέσπασμα του Κινήματος των Νεότουρκων. S. Nestor, 'Greek Macedonia and the Convention of Neuilly (1919)', *Balkan Studies*, 3 (1962) 169-184.

⁴¹³ Το Κίνημα των Νεότουρκων (1908), υπήρξε ένα πολιτικό μεταρρυθμιστικό Κίνημα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία με στόχο μεταρρυθμίσεις που αποσκοπούσαν στην αντικατάσταση της μοναρχίας με συνταγματική κυβέρνηση.

εντυπώθηκε στην ελληνική σκέψη που στα πρώτα χρόνια του Ψυχρού Πολέμου φοβόταν την επανάληψη ενός παρόμοιου σχεδίου.⁴¹⁴

Κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου, δεν έλλειψαν οι εντάσεις και τα μεθοριακά επεισόδια για ασήμαντους λόγους. Άξιο αναφοράς, είναι το επεισόδιο του Πετριτσίου(1925),⁴¹⁵ γνωστό στη διεθνή βιβλιογραφία και ως ο πόλεμος του αδέσποτου σκύλου (*War of the Stray Dog*). Το επεισόδιο έληξε τον ίδιο χρόνο στις αίθουσες του Συμβουλίου της ΚτΕ, το οποίο καταδίκασε την Ελλάδα και της επέβαλλε την καταβολή 45 χιλιάδων λιρών ως αποζημίωση στη Βουλγαρία.⁴¹⁶

Στον Β΄ ΠΠ, η Ελλάδα και η Βουλγαρία βρέθηκαν για ακόμη μια φορά σε αντίπαλα στρατόπεδα, στους Συμμάχους και στις Δυνάμεις του Άξονα αντίστοιχα. Για τρίτη φορά σε λιγότερο από μισό αιώνα, η Ανατολική Μακεδονία και Θράκη βίωσαν τη βουλγαρική κατοχή (1941-1944). Το τέλος του πολέμου βρήκε τις δύο χώρες στην τράπεζα διαπραγματεύσεων με θέμα τις επανορθώσεις, παρά το γεγονός ότι η Βουλγαρία άλλαξε στρατόπεδο λίγο πριν τη λήξη του πολέμου. Η τελική ένταξη των δύο χωρών στους αντίθετους συνασπισμούς μετά τον πόλεμο επιδείνωσε τις μεταξύ τους σχέσεις, αλλά και την εκατέρωθεν καχυποψία. Ως εκ τούτου, ο παραδοσιακός ανταγωνισμός Αθηνών-Σόφιας συνεχίστηκε με ιδιαίτερη ένταση την πρώτη ψυχροπολεμική περίοδο.

Τα προβλήματα που ταλάνιζαν τις σχέσεις Ελλάδας-Βουλγαρίας τότε φαίνονταν δυσεπίλυτα. Την επαύριον του Β΄ ΠΠ, η Ελλάδα βρέθηκε σε αντιπαράθεση με τη Βουλγαρία εξαιτίας του αναθεωρητισμού της δεύτερης. Η κύρια διαφωνία της Αθήνας με τη Σόφια αφορούσε στην παραδοσιακή αξίωση της τελευταίας για διέξοδο στη Μεσόγειο. Η ελληνική πλευρά ήταν διατεθειμένη να παρέχει οικονομική διέξοδο στη Βουλγαρία, βάσει του Άρθρου 49 της Συνθήκης του Νεϊγύ. Ωστόσο, η Σόφια επέμενε σε εδαφική διέξοδο, είτε μέσω διεθνοποίησης ενός

⁴¹⁴ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 116-117.

⁴¹⁵ Το Επεισόδιο του Πετριτσίου, ήταν ένα μεθοριακό επεισόδιο μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας. Έλαβε χώρα στις 19 Οκτωβρίου 1925, όταν μετά από μια συνοριακή συμπλοκή στην ελληνοβουλγαρική μεθόριο σκοτώθηκαν δύο Έλληνες. Η αντίδραση του δικτάτορα Θεόδωρου Πάγκαλου ήταν να διατάξει την προέλαση στη βουλγαρική επικράτεια. Η Βουλγαρία προέβη σε διαμαρτυρία στην ΚτΕ, όπου και δικαιώθηκε.

⁴¹⁶ H. J. Psomiades, 'The diplomacy of Theodoros Pangalos, 1925-1926', *Balkan Studies*, 13 (1972), 1-16· M. Παξιμαδοπούλου-Σταυρινού, «Το Foreign Office και το Μακεδονικό το 1925», *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, 10 (1998) 225-242.

διαδρόμου με αφετηρία από τα βουλγαρικά σύνορα, που θα έφθανε μέχρι και την Αλεξανδρούπολη, είτε μέσω αυτονόμησης και προσάρτησης της Δυτικής Θράκης.⁴¹⁷

Όσον αφορά στο επιχείρημα της Βουλγαρίας σχετικά με την οικονομική απομόνωσή της, πρέπει να επισημανθεί ότι «η περί Θράκης ειδική συνθήκη των Σεβρών» δίνει το δικαίωμα της εμπορικής εξόδου της στο Αιγαίο. Συγκεκριμένα, το Άρθρο 4 της εν λόγω Συνθήκης αναφέρει: «για να εξασφαλιστεί στη Βουλγαρία ελεύθερη διέξοδος στο Αιγαίο πέλαγος, της αναγνωρίζεται η ελευθερία της διαμετακομίσεως δια των εδαφών και λιμένων που παραχωρούνται στην Ελλάδα με την παρούσα συνθήκη». Μάλιστα, το Άρθρο 5 της Συνθήκης όριζε τη μελλοντική εκμίσθωση στη Βουλγαρία ενός τμήματος του λιμένα της Αλεξανδρουπόλεως για την εξυπηρέτηση της διαμετακομίσεώς της.⁴¹⁸ Εντούτοις, η Βουλγαρία δεν έκανε ποτέ χρήση αυτού του δικαιώματός της, φοβούμενη ότι θα έβλαπτε το σχέδιο των εδαφικών της διεκδικήσεων. Η έξοδος στο Αιγαίο και κατά συνέπεια στη Μεσόγειο, αποτελούσε παραδοσιακή αξίωση της Βουλγαρίας, τη λογική της οποίας η Ελλάδα ποτέ δεν αρνήθηκε, δίνοντάς της όμως περιεχόμενο μόνο μέσω της διευκόλυνσεως της επικοινωνίας και όχι μέσω της εδαφικής παραχωρήσεως.⁴¹⁹

Όπως σχολιάστηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, η Βουλγαρία διεκδίκησε στη Διάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων (1946) την περιοχή της Δυτικής Θράκης, με υποστηρικτές την ΕΣΣΔ και τη Γιουγκοσλαβία. Μάλιστα, οι Βούλγαροι σε υπόμνημα που υπέβαλαν, ζήτησαν την εκχώρηση της περιοχής με την αιτιολογία ότι γεωγραφικά, εθνικά και ιστορικά αποτελούσε αναπόσπαστο τμήμα των βουλγαρικών εδαφών. Έθεσαν ακόμη και οικονομικά κριτήρια για το δίκαιο του αιτήματός τους. Ειδικότερα, υποστήριζαν ότι η απώλεια της Δυτικής Θράκης είχε ως αποτέλεσμα την οικονομική εξαθλίωση σημαντικών τμημάτων της Βουλγαρίας. Επιπλέον, οι ακτές του Αιγαίου ήταν απαραίτητες για τη βουλγαρική ενδοχώρα, η οποία εκτείνεται πέραν του Δούναβη μέχρι τη Ρουμανία και την Πολωνία, ενώ το εξωτερικό εμπόριο της Βουλγαρίας έπρεπε να διεξάγεται από τους Αιγαιακούς λιμένες. Τέλος, το καθεστώς ελεύθερης ζώνης δεν ικανοποιούσε τη Βουλγαρία, αφού το τεράστιο κόστος για την κατασκευή λιμενικών έργων θα μπορούσε να αναληφθεί μόνο εάν της χορηγούσαν δικαιώματα κυριαρχίας. Οι Βούλγαροι ισχυρίζονταν ακόμη ότι δεν ήταν

⁴¹⁷ Σ. Σφέτας, «Ελλάδα–Βουλγαρία», στο Ν. Μέρτζος κ.ά. (επιμ.), *Βαλκάνια 1913-2011*, 183· Ε. Hatzivassiliou, 'Negotiating with the enemy: the normalization of Greek–Bulgarian relations, 1960–1964', *Southeast European and Black Sea Studies*, 4 (2004) 140-161.

⁴¹⁸ Δημητρακόπουλος, *Τα χερσαία σύνορα*, 94.

⁴¹⁹ L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453* (London: Hurst & Company, London, 2000), 579-580.

φυσική η προσθήκη της Δυτικής Θράκης στην Ελλάδα, ενώ λόγω της παραχώρησης των Δωδεκανήσων στην τελευταία, θα έπρεπε η Δυτική Θράκη να παραχωρηθεί στους ίδιους.

Πρέπει να σημειωθεί ότι το εν λόγω διάστημα, η Σόφια είχε παραχωρήσει την πρωτοβουλία για το Μακεδονικό ζήτημα στο Βελιγράδι, με αντάλλαγμα τη Γιουγκοσλαβική υποστήριξη στο ζήτημα της Θράκης.⁴²⁰ Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την υποστήριξη των βουλγαρικών θέσεων από την ΕΣΣΔ, φάνερωνε στην Ελλάδα τους στόχους της Βουλγαρίας σε βάρος της. Μάλιστα, το γεγονός ότι οι ελληνικές διεκδικήσεις δεν συνάντησαν την αντίστοιχη υποστήριξη από τους Δυτικούς Συμμάχους, ενίσχυε την αντίληψη του «από βορρά κινδύνου» στο εσωτερικό.

Το δεύτερο ζήτημα που ταλάνιζε τις ελληνοβουλγαρικές σχέσεις είναι αυτό των πολεμικών αποζημιώσεων, που προέκυψαν με το πέρας του Β΄ ΠΠ.⁴²¹ Πρώτος, ο Κωνσταντίνος Τσαλδάρης προσπάθησε να διασφαλίσει την κάλυψη των πολεμικών αποζημιώσεων από τη Βουλγαρία. Παρόλα αυτά η πληρωμή των βουλγαρικών αποζημιώσεων δεν ήταν εύκολη υπόθεση. Χαρακτηριστικά ο βουλευτής Παντελής Ροζάκης ανέφερε τότε: «Αλλά βέβαια μήπως είμεθα βέβαιοι ότι η Βουλγαρία θα σεβασθή και την υποχρέωσιν της αυτήν, δηλ. να καταβάλη εγκαίρως τας δόσεις των επανορθώσεων;»⁴²² Τα λόγια του βουλευτή αποδείχθηκαν προφητικά, αφού στα χρόνια που ακολούθησαν η Βουλγαρία αρνήθηκε πολλάκις να καταβάλει στην Ελλάδα τις αποζημιώσεις ύψους 45 εκατομμυρίων δολαρίων (σε τιμές 1946), όπως προέβλεπε η Συνθήκη των Παρισίων (1946), με το πρόσχημα ότι η Ελλάδα όφειλε στη Βουλγαρία αποζημιώσεις πριν από την έναρξη του Β΄ ΠΠ.⁴²³

Η βουλγαρική βοήθεια προς τους Έλληνες αντάρτες κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου, καθώς και η βουλγαρική προπαγάνδα εναντίον της ελληνικής κυβερνήσεως, συνέτειναν στη διατήρηση των οξυμένων σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών. Οι προσπάθειες κυρίως μέσω του ΟΗΕ για την αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων Αθηνών-Σόφιας, καθώς και για τη σύναψη συμβάσεων για τα σύνορα και τις μειονότητες, απέβησαν άκαρπες.⁴²⁴

⁴²⁰ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1963/23.3, Αρ. Πρωτ. ΑΒ40-68, 30 Οκτωβρίου 1963.

⁴²¹ Η Συνθήκη Ειρήνης της Βουλγαρίας με τις Συμμαχικές Δυνάμεις υπογράφηκε στις 10 Φεβρουαρίου 1947 στο Παρίσι.

⁴²² Τούντα-Φεργάδη, *Συνιστώσες γένεσης και πορείας του ελληνικού κράτους*, 144.

⁴²³ Ο.π.· Βαληνάκης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική*, 55-56.

⁴²⁴ *FRUS, 1949, Volume V, Doc. 206.*

Η δυσπιστία μεταξύ των δύο πλευρών κλιμακωνόταν και από τις συνεχιζόμενες παραβιάσεις του ελληνικού εναέριου χώρου από βουλγαρικά αεροσκάφη, καθώς και από διάφορα επεισόδια στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα.⁴²⁵ Ενδεικτικές του κλίματος καχυποψίας που επικρατούσε, ήταν οι εκατέρωθεν κατηγορίες για υποθέσεις κατασκοπείας. Ακόμη και μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο δρούσαν στην Ελλάδα Βούλγαροι κατάσκοποι, με τις ευλογίες της εκάστοτε βουλγαρικής κυβέρνησης. Στο αρχείο του Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών εντοπίζονται αρκετά έγγραφα σχετικά με υποθέσεις που κατέληξαν σε συλλήψεις και καταδίκες.⁴²⁶ Από την άλλη, η Βουλγαρία με την αιτιολογία αυτή, κατάφερε να εκδιώξει πολλούς Έλληνες υπηκόους από την εδαφική της επικράτεια. Αξίζει να αναφερθεί, ότι πολλές τέτοιες περιπτώσεις στην πορεία αποδείχθηκαν αναληθείς.

Από το τέλος του Β' ΠΠ, οι Έλληνες με βουλγαρική υπηκοότητα οι οποίοι διέμεναν μόνιμα στις ελληνικές παροικίες στη Βουλγαρία (Σόφια, Φιλιπούπολη, Σωζούπολη, Βάρνα κ.α.) εξαναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τον τόπο διαμονής και τις δουλειές τους, γιατί γίνονταν δέκτες εκφοβισμού από τις βουλγαρικές αρχές, εξαιτίας της ιθαγένειάς τους. Οι βουλγαρικές αρχές, προβάλλοντας παντός είδους αιτιάσεις, προχωρούσαν σε σποραδικές απελάσεις Ελλήνων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η υπόθεση της Σταμάτα Σιμάριπα (Stamata Simaripa), η οποία αφότου απελευθερώθηκε από το στρατόπεδο συγκέντρωσης όπου κρατείτο από τον Νοέμβριο του 1947, φοβόταν να αποκηρύξει τη βουλγαρική της υπηκοότητα προκειμένου να φύγει από τη χώρα. Τα φαινόμενα αυτά εντάθηκαν κυρίως τα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια, δημιουργώντας το αίτημα για προστασία των ελληνικών συμφερόντων στη Βουλγαρία.⁴²⁷ Το χαμηλό επίπεδο των διμερών σχέσεων όμως, το καθιστούσε ιδιαίτερα δύσκολο. Για τον σκοπό αυτόν, η Βρετανία θεωρούσε ότι η Ελλάδα θα έπρεπε να ζητήσει από την Ελβετία και αυτή με τη σειρά της να πιέσει τη Βουλγαρία να συναινέσει ώστε η Ελβετία, ως ουδέτερη χώρα, να αναλάβει την προστασία των ελληνικών συμφερόντων στη Βουλγαρία.

Η βουλγαρική κατασκοπεία ιδιαίτερα στα τέλη του 1949 αποσκοπούσε στη συγκέντρωση πληροφοριών σχετικά με την κατάσταση των ελληνικών

⁴²⁵ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1955/13.6, Τμ. 3/3, Αρ. Πρωτ. 1788/B/5, 24 Ιουλίου 1955, ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1955/13.6, Τμ. 3/3, 20 Σεπτεμβρίου 1955· ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1961/53.5.

⁴²⁶ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1949/69.1, Αρ. Πρωτ. 57983, 17 Δεκεμβρίου 1949· 172/49, 5 Αυγούστου 1949· 34/214/1, 12 Ιουλίου 1949· ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1953/11.3.

⁴²⁷ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1949/69.1, Αρ. Πρωτ. 25, 20 Ιουνίου 1948.

στρατευμάτων, το ηθικό των Ελλήνων στρατιωτών, καθώς και για το φρόνημα των πληθυσμών στην ελληνική επικράτεια (κατά πόσον διάκινεται φιλικά προς την κυβέρνηση ή τους αντάρτες). Ακόμη, διερευνάτο η έκταση της αμερικανικής βοήθειας, καθώς και η παρουσία Αμερικανών στην ελληνική επικράτεια. Επιπλέον, η βουλγαρική κατασκοπεία ερευνούσε πως αντιμετώπιζαν οι ελληνικές αρχές τους Βούλγαρους πολιτικούς αντιφρονούντες, οι οποίοι είχαν βρει καταφύγιο στην Ελλάδα.⁴²⁸ Ως εκ τούτου, η βουλγαρική κατασκοπεία δημιούργουσε εύλογα το αίσθημα φόβου στην ελληνική κυβέρνηση, αφού οι εν λόγω πληροφορίες θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν εις βάρος της σε ενδεχόμενο αντάρτικου ή γενικευμένου πολέμου.

Με την αποπομπή του Τίτο από την Κομινφόρμ μέχρι και τον θάνατο του Στάλιν (1953), η Σόφια διεκδικεί και την περιοχή της Μακεδονίας. Έκτοτε η Βουλγαρία αποφεύγει να προβάλλει ανοικτά τις εθνικές της διεκδικήσεις εναντίον ελληνικών εδαφών, χωρίς να πάψει φυσικά ο αλυτρωτισμός της.⁴²⁹ Παράλληλα, ο βουλγαρικός αναθεωρητισμός ενίσχυε τη δυσπιστία μεταξύ των δύο χωρών. Η δημιουργία του κινήματος για «Ελεύθερη Μακεδονία», με πλήρη σοβιετική υποστήριξη, είχε ως αποτέλεσμα την όξυνση των σχέσεών τους. Σε ενδεχόμενη επιτυχία του κινήματος, η Ελλάδα θα έχανε οριστικά σημαντικό τμήμα της περιφέρειάς της.⁴³⁰ Η ανακίνηση του Μακεδονικού ζητήματος από τη Βουλγαρία, δυσχέρανε τις ελληνοβουλγαρικές σχέσεις, αν και όχι τόσο όσο οι βουλγαρογιουγκοσλαβικές. Λόγω της έντασης, η πιθανότητα βουλγαρικής επίθεσης στα ελληνικά εδάφη θεωρείτο υπαρκτή.⁴³¹

Με το τέλος του Β΄ ΠΠ, και ενώ η Ελλάδα ανήκε στο στρατόπεδο των νικητών, από τη μια ήρθε αντιμετώπη με τις εδαφικές διεκδικήσεις της Βουλγαρίας και της Γιουγκοσλαβίας σε βάρος της (με πλήρη σοβιετική υποστήριξη), στη Θράκη και τη Μακεδονία αντίστοιχα.⁴³² Από την άλλη, η ελληνική κυβέρνηση ζήτησε την επαναχάραξη των συνόρων της με τη Βουλγαρία, με τη δικαιολογία της έλλειψης στρατηγικού βάθους, αφού μέσα στον 20^ο αιώνα η Ελλάδα βίωσε τρεις βουλγαρικές εισβολές και τρεις αντίστοιχες περιόδους βουλγαρικής κατοχής της Ανατολικής

⁴²⁸ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1949/69.1 Αρ. Πρωτ. 86/528/32, 10 Ιουνίου 1949.

⁴²⁹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1963/23.3, Αρ. Πρωτ. ΑΒ40–68, 30 Οκτωβρίου 1963.

⁴³⁰ *FRUS, 1949*, Volume V, Doc. 206.

⁴³¹ *FRUS, 1951*, Volume IV, Part 2, Doc. 196; Hatzivassiliou, 'Revisiting NATO's stabilizing role'.

⁴³² Ο.π., 518· Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι*, 99.

Μακεδονίας και της Δυτικής Θράκης (1913, 1916, 1941).⁴³³ Ωστόσο, οι Μεγάλες δυνάμεις υποστήριζαν τη διατήρηση του *status quo* στην περιοχή. Έτσι, οι εδαφικές διεκδικήσεις της Ελλάδας στην περιοχή για απόκτηση στρατηγικού βάθους δεν αντιμετωπίζονται θετικά, ενώ ο ελληνικός φόβος από τις εδαφικές διεκδικήσεις των βορείων γειτόνων της αναζωπυρώθηκε.⁴³⁴ Η βεβαιότητα για την ύπαρξη του βουλγαρικού αλυτρωτισμού στοίχεινε τις ελληνικές συνειδήσεις για τις επόμενες δύο δεκαετίες.

Η δυτική πολιτική στη Βουλγαρία

Η Βουλγαρία μετά το τέλος του Β΄ ΠΠ αντιμετωπιζόταν από τη Δύση, κυρίως από τη Βρετανία, υπό το πρίσμα των γενικότερων σοβιετικών και δυτικών σχέσεων. Αναγνωρίστηκε, δηλαδή, η κυριαρχία της ΕΣΣΔ στην περιοχή, με αποτέλεσμα τη μη υιοθέτηση οποιασδήποτε πολιτικής στη χώρα.⁴³⁵ Η αντίληψη αυτή για τη Βουλγαρία ήταν κυρίαρχη κατά τη διάρκεια των πρώτων χρόνων του Ψυχρού Πολέμου, αφού η Σόφια για τη Δύση ήταν ο πιο πιστός εταίρος της ΕΣΣΔ στην περιοχή. Ουσιαστικά, η Βουλγαρία, όπως και η Ελλάδα, διέγραψε στον Ψυχρό Πόλεμο μια πορεία καθορισμένη από τη συμφωνία Τσώρτσιλ–Στάλιν («χαρτοπετσέτα»), εξού και η περιορισμένη δράση του αντίπαλου συνασπισμού.

Σύμφωνα με τη δυτική αντίληψη, η Βουλγαρία μετά τον Β΄ ΠΠ εξελίχθηκε σε ένα ελεγχόμενο από τη Μόσχα κομμουνιστικό κράτος, πιστό αντίγραφο της ΕΣΣΔ. Οι δυτικές πηγές θεωρούσαν ότι το καθεστώς στη χώρα χαρακτηριζόταν από την απουσία δημοκρατικών θεσμών και βασικών ελευθεριών, αλλά και από την υποταγή της οικονομίας στις κομμουνιστικές αρχές. Η Βουλγαρία θεωρείτο, επίσης, συνυπεύθυνη με την ΕΣΣΔ για την απουσία ελεύθερης ναυσιπλοΐας στον Δούναβη. Λόγω της καταπάτησης θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων στη χώρα, καθώς και της μη συμμόρφωσής της στις διεθνείς συνθήκες, η Βουλγαρία δεν έγινε δεκτή στον ΟΗΕ με την ίδρυση του οργανισμού.⁴³⁶

⁴³³ Hatzivassiliou, 'Revisiting NATO's stabilizing role', 518· Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 7· Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι*, 98.

⁴³⁴ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1953/11.3, Υπόμνημα, 4 Σεπτεμβρίου 1945· ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1963/ 23.3, Α' Πολιτικό Γραφείο προς Ελληνικές Πρεσβείες, No. AB40–68, 30 Οκτωβρίου 1963· Hatzivassiliou, 'Revisiting NATO's stabilizing role', 518.

⁴³⁵ M. Stankova, 'Communism and Cold War in Bulgaria: The Absence of Europe?', in S. Katsikas (ed.), *Bulgaria and Europe: Shifting Identities* (London; New York; Delhi: Anthem Press, 2010), 43-62.

⁴³⁶ *FRUS, 1949*, Volume V, Doc. 206.

Η Βουλγαρία ως κράτος-δορυφόρος της ΕΣΣΔ ακολουθούσε μια εχθρική εξωτερική πολιτική απέναντι στις χώρες του δυτικού συνασπισμού. Ήταν επίσης μέλος της Κομινφόρμ και συνδεόταν με την ΕΣΣΔ μέσω συνθηκών συμμαχίας και εμπορίου. Συνεργαζόταν ακόμη με την ΕΣΣΔ στο Συμβούλιο Αμοιβαίας Οικονομικής Βοήθειας (COMECON). Ως αποτέλεσμα, τα αμερικανικά συμφέροντα στη Βουλγαρία επλήγησαν σε σημαντικό βαθμό, εξαιτίας κυρίως της κομμουνιστικής προπαγάνδας. Παρά τις βρετανικές και αμερικανικές προσπάθειες, η μη συμμόρφωση της Βουλγαρίας σχετικά με την εκπλήρωση των υποχρεώσεών της, που απέρρεαν από τη Συνθήκη Ειρήνης των Παρισίων 1947, σε οικονομικό και στρατιωτικό επίπεδο, αποτελούσε ένα ακόμη ζήτημα, το οποίο απασχολούσε τη Δύση.⁴³⁷

Η αποπομπή του Τίτο από την Κομινφόρμ είχε ως αποτέλεσμα την αλλαγή της γεωστρατηγικής στην περιοχή, αφού η χερσαία επικοινωνία μεταξύ Αλβανίας και Βουλγαρίας είχε αποκοπεί. Πλέον, η πλησιέστερη θαλάσσια οδός επικοινωνίας μεταξύ των δύο σοβιετικών δορυφόρων ήταν διαμέσου του Κορινθιακού Ισθμού. Ως εκ τούτου, την άνοιξη του 1949, η Ελλάδα έκρινε απαραίτητη την απαγόρευση διέλευσης πλοίων βουλγαρικής προέλευσης διαμέσου του κόλπου της Κορίνθου. Οι λόγοι, που συνέτειναν στην απόφαση αυτή, ήταν κυρίως η χρήση των αλβανικών λιμένων για ανεφοδιασμό των ανταρτών, καθώς και η προστασία από τυχόν δόλια εχθρική προσβολή. Η απαγόρευση είχε ως στόχο να δυσχεράνει την επικοινωνία μεταξύ Αλβανίας και Βουλγαρίας.⁴³⁸

Η δυτική πολιτική στη Βουλγαρία βρισκόταν σε άμεση συνάρτηση με την επίτευξη των αμερικανικών στόχων έναντι της ΕΣΣΔ. Κύριος σκοπός της Δύσης ήταν η αντικατάσταση του κομμουνιστικού καθεστώτος της Βουλγαρίας με ένα ανεξάρτητο, το οποίο και θα μπορούσε να παίξει ισχυρό ρόλο στον χώρο των Βαλκανίων.⁴³⁹ Η δράση των ΗΠΑ στη Βουλγαρία περιοριζόταν στην αντιμετώπιση της βουλγαρικής προπαγάνδας μέσω της πολιτικής του soft power⁴⁴⁰ (επέκταση των εκπομπών της Voice of America), καθώς και στην προσπάθεια συμμόρφωσης της χώρας με τη Χάρτα του ΟΗΕ. Συγκεκριμένα, οι ΗΠΑ ασκούσαν βέτο στην ένταξη

⁴³⁷ Ο.π.

⁴³⁸ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1949/69.1 Αρ. Πρωτ. 25903, 19/4/1949.

⁴³⁹ *FRUS, 1949*, Volume V, Doc. 206; 1951, Volume IV, Part 2, Doc. 196.

⁴⁴⁰ Ο Joseph Nye διακρίνει τρεις τρόπους άσκησης δύναμης (power): απειλές («sticks»), παροχές και πληρωμές («carrots»), και προσέλκυση των άλλων ώστε να ακολουθούν την πολιτική που επιθυμείς. Το τελευταίο ονομάζεται soft power, ενώ τα άλλα δύο εμπίπτουν στην πολιτική του hard power. Η πολιτική του Soft power εφαρμόζεται μέσω της άσκησης πολιτιστικής και οικονομικής επιρροής. J. Nye, 'Public Diplomacy and Soft Power', *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616 (2008) 94-109:94.

της Βουλγαρίας στον ΟΗΕ, προσπαθούσαν να αποτρέψουν τη βουλγαρική υποστήριξη των Ελλήνων ανταρτών, ενώ παράλληλα, επιχειρούσαν να αποτρέψουν την καταπάτηση ανθρωπίνων δικαιωμάτων.⁴⁴¹ Όπως και στην περίπτωση της Αλβανίας, οι ΗΠΑ, διατηρούσαν επίσης ανεπίσημους δεσμούς με τη Βουλγαρική Εθνική Επιτροπή (Bulgarian National Committee)⁴⁴² και τη Διεθνή Ένωση των Αγροτών (International Peasant Union), μία αντικομμουνιστική οργάνωση που στόχο είχε να αποκαλύψει τη δράση της ΕΣΣΔ σε σχέση με μαζικές εκτελέσεις και την καταπίεση που ασκούσε στα αγροτικά κινήματα.⁴⁴³ Οι σχέσεις αυτές, θα επανεξετάζονταν, είτε σε περίπτωση όξυνσης των σχέσεων τους, είτε σε περίπτωση οργάνωσης αποτελεσματικής αντιπολίτευσης στη χώρα.⁴⁴⁴ Επιπρόσθετα, οι δεσμοί αυτοί των ΗΠΑ, αποτελούν μέρος της άσκησης της πολιτικής της ήπιας ισχύς απέναντι στους δορυφόρους της ΕΣΣΔ.

Ωστόσο, το 1950 οι αμερικανοβουλγαρικές σχέσεις πέρασαν σε νέο στάδιο, με την αναστολή των διπλωματικών τους σχέσεων. Οι Βούλγαροι, από την μια, εξακολουθούσαν να αγνοούν τις υποχρεώσεις τους σύμφωνα με τις Συνθήκες Ειρήνης. Από την άλλη, η Βουλγαρία υιοθέτησε κατά τις αρχές του 1950 μια νέα πολιτική προπαγάνδας έναντι των τριών γειτόνων της (Ελλάδα, Γιουγκοσλαβία και Τουρκία). Συγκεκριμένα, κατηγόρησε τις τρεις χώρες, ότι σχεδίαζαν μια υποκινούμενη από τις ΗΠΑ συμμαχία, με ξεκάθαρο στόχο την Αλβανία και τη Βουλγαρία.⁴⁴⁵

Όπως και με την Αλβανία, οι ΗΠΑ αντιλαμβάνονταν, στα τέλη της δεκαετίας του 1950, ότι η πολιτική τους απέναντι στη Βουλγαρία, θα απέδιδε καλύτερα με την εγκαθίδρυση διπλωματικών σχέσεων.⁴⁴⁶ Οι εξελίξεις σε Ουγγαρία και Πολωνία την εν λόγω περίοδο κατέδειξαν την ύπαρξη τάσεων ανεξαρτητοποίησης στις χώρες του ανατολικού μπλοκ: τάσεις τις οποίες οι ΗΠΑ επιθυμούσαν να εκμεταλλευτούν. Τελικά, στις 24 Μαρτίου 1959, υπογράφηκε η συμφωνία επανέναρξης των

⁴⁴¹ *FRUS, 1949*, Volume V, Doc. 206.

⁴⁴² Bulgarian National Committee, συντηρητική ομάδα αποδήμων με ηγέτη τον Georgi Mihov Dimitrov (1903–1972), γνωστό ως Gemeto. Η ομάδα αποτελείτο από εκπροσώπους όλων των δημοκρατικών στοιχείων της Βουλγαρίας που βρίσκονταν σε εξορία, περιλαμβανομένου του κόμματος του G. M. Dimitrov, National Agrarian Union, με στόχο την ανατροπή του κομμουνιστικού καθεστώτος στη Βουλγαρία και την αντικατάστασή του από ένα δημοκρατικό.

⁴⁴³ International Peasant Union: οργάνωση που περιλάμβανε τους εξόριστους ηγέτες των αγροτικών κομμάτων και τους οπαδούς τους από την Ανατολική Ευρώπη.

⁴⁴⁴ *FRUS, 1949*, Volume V, Doc. 206.

⁴⁴⁵ *FRUS, 1951*, Volume IV, Part 2, Doc. 196.

⁴⁴⁶ *FRUS, 1958–1960*, Volume X, Part 2, Doc. 31.

διπλωματικών σχέσεων των ΗΠΑ με τη Βουλγαρία. Οι σχέσεις όμως των δύο χωρών δεν μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως ομαλές.⁴⁴⁷

Ως εκ τούτου, στη Βουλγαρία επαναλήφθηκε το ίδιο μοτίβο αμερικανικής πολιτικής με αυτό της Αλβανίας, δηλαδή η απουσία αποτελεσματικής στρατηγικής. Παρά τη διατήρηση σχέσεων με απόδημους αντικομμουνιστές για την αντικατάσταση του καθεστώτος με ένα δημοκρατικό, οι Αμερικανοί δεν ανέλαβαν ενεργότερη δράση, ενώ άργησαν πολύ να αναπτύξουν διπλωματικές σχέσεις. Επιπρόσθετα, δεν υπήρξε κάποιο σχέδιο «ανταρσίας», όπως στην περίπτωση του αποτυχημένου σχεδίου για την ανατροπή του Χότζα στην Αλβανία. Αυτό συνέβαινε, γιατί η Δύση αντιλαμβανόταν τη σημασία της Βουλγαρίας για την ΕΣΣΔ, η οποία θα έσπευδε αμέσως να την ενισχύσει. Οι ιδιαίτερα στενές σχέσεις Μόσχας-Σόφιας αποτελούσαν ακόμη έναν παράγοντα, αφού θα εκμηδένιζαν οποιαδήποτε δυτική προσπάθεια. Έτσι, οι Δυτικοί αρκέστηκαν σε μια καρτερική πολιτική, μέχρι να λειτουργήσει η στρατηγική της ανάσχεσης· όπως και έγινε το 1989.

Ελλάδα-Βουλγαρία: μικρές δυνάμεις στον Ψυχρό Πόλεμο

Οι σχέσεις της Ελλάδας και της Βουλγαρίας από την έναρξη του Ψυχρού Πολέμου μέχρι και το τέλος της περιόδου που εξετάζεται, αποτελούσαν μια μικρογραφία των αμερικανοσοβιετικών σχέσεων. Και οι δύο χώρες ανήκαν στους αντίπαλους συνασπισμούς, διακατέχονταν από μια αμοιβαία καχυποψία για τις προθέσεις του αντιπάλου, και παρά τα μεθοριακά επεισόδια δεν έφτασαν ποτέ σε σημαντική σύγκρουση. Η εγκράτειά τους οφειλόταν περισσότερο στο ψυχροπολεμικό σύστημα της ισορροπίας του τρόμου, που έθετε ως προτεραιότητα τους την τήρηση των συμμαχικών τους καθηκόντων. Παρόλα αυτά, τα δεδομένα στις δύο χώρες έδειχναν πως και οι δύο προετοιμάζονταν για το ενδεχόμενο του μεταξύ τους πολέμου.

Η Ελλάδα παρακολουθούσε με ανησυχία την κατακόρυφη αύξηση του βουλγαρικού στρατού (150.000–200.000 άνδρες). Αυτό συνιστούσε κατάφωρη παραβίαση των ειδικών όρων της Συνθήκης των Παρισίων (1946), η οποία επέβαλε στη Βουλγαρία ως το μέγιστο όριο στρατιωτών τις 65 χιλιάδες άνδρες. Η παραβίαση των όρων των διεθνών συμβάσεων αποτελούσε για την Ελλάδα ένδειξη του βουλγαρικού αναθεωρητισμού. Αξίζει να αναφερθεί, ότι η ελληνική κυβέρνηση το

⁴⁴⁷ Ανακοινώθηκε στις 27 Μαρτίου 1959. *FRUS, 1958–1960, Volume X, Part 2, Doc. 34; FRUS, 1961–1963, Volume XVI, Doc. 3.*

1953, τόνισε μετ' επιτάσεως την αύξηση του βουλγαρικού милитарισμού, για να στηρίξει την αναγκαιότητα επίτευξης αμυντικής συμφωνίας με τις ΗΠΑ. Παράλληλα, οι φόβοι της Ελλάδας ενισχύονταν με τη σύσφιξη των βουλγαροσοβιετικών σχέσεων την περίοδο αυτή. Το γεγονός ότι δύο Βούλγαροι στρατηγοί, οι οποίοι ανέλαβαν την ανάπτυξη και οργάνωση του Βουλγαρικού στρατού κατά τα σοβιετικά πρότυπα, ήταν πολίτες της ΕΣΣΔ και αξιωματικοί του Κόκκινου Στρατού, έδειχνε το επίπεδο των σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών.⁴⁴⁸ Ο βουλγαρικός милитарισμός συνέβαλε στη διατήρηση της εικόνας της χώρας, ως η «Πρωσία των Βαλκανίων», χαρακτηρισμός που της είχε αποδοθεί στις αρχές του 20^{ου} αιώνα εξαιτίας του μεγέθους στρατιωτικοποίησής της.

Επεισόδια στην ελληνοβουλγαρική μεθόριο δημιουργούσαν περισσότερη ένταση στις σχέσεις των δύο χωρών. Τα προβλήματα αυτά προέκυπταν από τις προσπάθειες κυριαρχίας τριών διαφιλονικούμενων νησιών στη μέση του ποταμού Έβρου, όπου τα ελληνοβουλγαρικά σύνορα δεν ήταν καθορισμένα.⁴⁴⁹ Χαρακτηριστικό παράδειγμα, το επεισόδιο στο νησί «Α» (Οκτώβριος 1950), το οποίο αφορούσε την κυριαρχία επί της νήσου. Σύμφωνα με τη Συνθήκη του Νειγύ, τα σύνορα Ελλάδας-Βουλγαρίας ορίζονταν στο μέσο του ποταμού Έβρου. Ωστόσο, η αλλαγή της ροής του ποταμού μπορούσε να προκαλέσει τη μετακίνηση εδαφών εκατέρωθεν του ποταμού και να θέσει ζήτημα συνόρων. Ως εκ τούτου, η ελληνική κυβέρνηση θορυβήθηκε από την προσπάθεια δημιουργίας φράγματος στη βουλγαρική πλευρά του νησιού από τη γείτονα χώρα. Η ένταση κορυφώθηκε από ένα περιστατικό με πυροβολισμούς που εξαπέλυσαν, σύμφωνα με την Αθήνα, Βουλγάροι εναντίον Ελλήνων στρατιωτών. Η ελληνική πρόταση για σύσταση μεικτής επιτροπής με στόχο τον καθορισμό συνόρων, δεν βρήκε την ανταπόκριση της Σόφιας.⁴⁵⁰

Τον Αύγουστο του 1952, ξέσπασε ακόμη ένα περιστατικό, αυτή τη φορά στη Νησίδα Γ', όταν Έλληνες στρατιώτες άνοιξαν πυρ εναντίον Βούλγαρων στρατιωτών που θεάθηκαν πάνω στο νησί. Το περιστατικό προκάλεσε τη δυσφορία της Δύσης για την ελληνική κίνηση, προτού συμβουλευθεί τους εταίρους της και ειδικότερα το NATO. Στόχος της Ελλάδας ήταν να καταστεί το νησί 'no man's land'.⁴⁵¹ Η Βουλγαρία απάντησε με διαμαρτυρία στον Γενικό Γραμματέα του ΟΗΕ. Αξίζει να

⁴⁴⁸ Βαληνάκης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική*, 55-56.

⁴⁴⁹ TNA: FO 371/101804 (WG 1037/1; WG 1037/2).

⁴⁵⁰ TNA: FO 371/87568 (RB 1081/1; RB 1081/2).

⁴⁵¹ TNA: FO 371/101804 (WG 1037/3; WG 1037/5; WG 1037/13).

σημειωθούν οι ελληνικές προτάσεις προς τη Βουλγαρία για οριοθέτηση της μεθορίου, τις οποίες η Σόφια απέρριπτε.⁴⁵² Το επεισόδιο αυτό φανερώνει ότι η Ελλάδα, αν και ήταν πιστή στις δυτικές προσταγές, απερίσκεπτες μεμονωμένες κινήσεις, μπορούσαν να φέρουν σε δυσμένεια τις σχέσεις με τους συμμάχους της.

Παράλληλα, με την είσοδο της Ελλάδας στη νατοϊκή συμμαχία το 1952, η χώρα μετρίασε τους φόβους της για τον «από βορρά κίνδυνο». Τον επόμενο χρόνο, η υπογραφή του τριμερούς Βαλκανικού Συμφώνου από τις Ελλάδα-Γιουγκοσλαβία-Τουρκία, θορύβησε την ΕΣΣΔ και ιδιαίτερα τη Βουλγαρία, αφού επρόκειτο για μια αντίπαλη συμμαχία στα σύνορά της. Η ανακοίνωση για την παραχώρηση βάσεων από την Ελλάδα στις ΗΠΑ, προκάλεσε αντιδράσεις στο ανατολικό μπλοκ, όπως αναμενόταν. Έτσι, ΕΣΣΔ και Βουλγαρία προχώρησαν σε διαμαρτυρία στον Γενικό Γραμματέα του ΟΗΕ. Σε περίπτωση που η διαμαρτυρία διαβιβαζόταν στα κράτη μέλη του ΟΗΕ, τότε η Ελλάδα θα απαντούσε (καθοδηγούμενη από τις ΗΠΑ) με διαμαρτυρία για τις βουλγαρικές παραβιάσεις των στρατιωτικών όρων των Συνθηκών Ειρήνης.⁴⁵³

Παρόλα αυτά, τα νέα δεδομένα αύξησαν την αίσθηση της ασφάλειας για την Ελλάδα, που μέχρι πρότινος βρισκόταν αντιμέτωπη στα βόρεια σύνορά της με υπέρτερες στρατιωτικές δυνάμεις.⁴⁵⁴ Το διάστημα 1952-1955 η Ελλάδα πέτυχε μέσω διπλωματίας να εφαρμόσει την πολιτική της αποτροπής αποτελεσματικά, αφού για πρώτη και μοναδική φορά αντέστρεψε την ισορροπία δυνάμεων υπέρ της.⁴⁵⁵ Μέσω της προοπτικής οργάνωσης κοινής άμυνας με τη Γιουγκοσλαβία και την Τουρκία, η ισχύς της Ελλάδος ξεπέρασε τη βουλγαρική και η χώρα κατέστη σημαντικός παίκτης στη βαλκανική γεωπολιτική σκακιέρα. Η εμπέδωση της ασφάλειας παρείχε στη χώρα τη δυνατότητα να επιλέξει μια περισσότερο ευέλικτη πολιτική.

Η όλη στάση της ΕΣΣΔ και συγκεκριμένα της Βουλγαρίας, κατά της Ελλάδας, κράτησε μέχρι και τον θάνατο του Στάλιν, τον Μάρτιο 1953, όπου πλέον αναθεωρείται η σοβιετική πολιτική. Η υπογραφή του Βαλκανικού Συμφώνου, φαίνεται ότι θορύβησε τη Βουλγαρία, που προσπάθησε να βελτιώσει τις σχέσεις της με τις τρεις γείτονες της. Μάλιστα, ο ηγέτης της Βουλγαρίας, Βάλκο Τσερβένκοφ, σε ομιλία του (Σεπτέμβριος 1953) διατράνωσε αυτή του την επιθυμία, καθώς και τις

⁴⁵² Ο.π. (WG 1037/11; WG 1037/8).

⁴⁵³ *FRUS, 1952-1954*, Volume VIII, Doc. 454; Doc. 450.

⁴⁵⁴ Ο.π., Doc. 454.

⁴⁵⁵ Hatzivassiliou, 'Negotiating with the enemy'.

ειρηνικές προθέσεις της χώρας του.⁴⁵⁶ Η πολιτική της ειρηνικής συνύπαρξης από τον Χρυσόστοφο εγκαινιάστηκε και οι σοβιετικοί δορυφόροι έσπευσαν να την υιοθετήσουν. Η Σόφια έκανε το πρώτο της ειρηνικό άνοιγμα προς την Ελλάδα και παράλληλα, αποδέχθηκε την ελληνική πρόταση για τη συνοριακή ρύθμιση, μετά από ένα ακόμη επεισόδιο στον Έβρο τον Μάιο του 1953.⁴⁵⁷ Έτσι, τον Οκτώβριο του ίδιου έτους, η Σόφια πρότεινε την αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων της με την Αθήνα στον ΟΗΕ.

Παρόλες τις διαφορές και το τεταμένο κλίμα ανάμεσα στις δύο χώρες, αποφάσισαν από κοινού να ομαλοποιήσουν τις σχέσεις τους, με τις πρώτες επαφές να λαμβάνουν χώρα το 1953. Παράλληλα, την περίοδο αυτή αποκαταστάθηκαν και οι διμερείς σχέσεις Ελλάδας-ΕΣΣΔ.⁴⁵⁸ Έτσι, τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους, οι δύο χώρες υπέγραψαν Εμπορική και Συνοριακή συμφωνία στη Θεσσαλονίκη.⁴⁵⁹ Η υπογραφή της συνοριακής ρύθμισης απέδωσε καρπούς, αφού δύο χρόνια αργότερα η Ελλάδα και η Βουλγαρία προχώρησαν στην υπογραφή συμφωνίας για την πρόληψη συνοριακών επεισοδίων και παραβάσεων στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα. Η συμφωνία θα είχε ισχύ πέντε χρόνων από την στιγμή της επικύρωσής της.⁴⁶⁰

Η κυβέρνηση Παπάγου εντατικοποίησε τις προσπάθειες εξομάλυνσης των σχέσεων της με τη Βουλγαρία, μετά τον Μάιο του 1954, πιθανόν εξαιτίας της επικείμενης διεθνοποίησης του Κυπριακού το καλοκαίρι του ίδιου χρόνου. Τον Ιούνιο του 1954, κατόπιν πρωτοβουλίας της Βουλγαρίας, υπογράφηκε συμφωνία αποκατάστασης των διπλωματικών σχέσεων μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας. Η εξέλιξη των σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών επήλθε κατόπιν της υπογραφής κοινής Διακήρυξης την άνοιξη του 1954, βάσει της οποίας η Βουλγαρία αναγνώριζε τη συνθήκη του Παρισιού (10 Φεβρουαρίου 1947). Η Διακήρυξη αυτή δέσμευε τη Βουλγαρία στην εκπλήρωση των υποχρεώσεων της απέναντι στην Ελλάδα:

- να της καταβάλει 45 εκατομμύρια δολάρια ως αποζημίωση,
- να επιστρέψει τις περιουσίες που αφαίρεσε κατά τη διάρκεια της κατοχής,
- να αποζημιώσει τους Έλληνες κατοίκους της Βουλγαρίας,

⁴⁵⁶ TNA: FO 371/106227 (NG 1021/4).

⁴⁵⁷ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 122-127.

⁴⁵⁸ Οι εμπορικές σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και ΕΣΣΔ είχαν αρχίσει από τον Ιούλιο 1953. Βαληνάκης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική*, 56· Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, 149.

⁴⁵⁹ Α. Γ. Λεβέντης, *Η εναντίον της Μακεδονίας βουλγαροκομμουνιστική επιβουλή* (Αθήνα: Ιδιωτική, 1963), 296· Τούντα-Φεργάδη, *Συνιστώσες γένεσης και πορείας του ελληνικού κράτους*, 145· TNA: FO 371/112833 (WG 1037/1).

⁴⁶⁰ TNA: FO 371/116308 (NG 10319/3; NG 10319/4).

- να μειώσει τις ένοπλες δυνάμεις σε 55 χιλιάδες άνδρες και τα πολεμικά αεροσκάφη της σε λιγότερα από 90,
- να διαλύσει τη βομβαρδιστική της αεροπορία,
- να αποστρατικοποιήσει τα σύνορά της με την Ελλάδα.⁴⁶¹

Παράλληλα, η κοινή διακήρυξη όριζε ότι η Σόφια θα παρέδιδε στην Αθήνα μια λίστα με Έλληνες υπηκόους που διέμεναν στη Βουλγαρία, πλην των πολιτικών φυγάδων, με σκοπό τον επαναπατρισμό τους.⁴⁶²

Μάλιστα, το καλοκαίρι του 1954, η κυβέρνηση Παπάγου αποφάσισε την αποχώρηση των στρατιωτικών παρατηρητών του ΟΗΕ, που επέβλεπαν τη διατήρηση της τάξης στην ελληνοβουλγαρική μεθόριο. Άλλωστε, το ίδιο διάστημα είχε αποφασιστεί και η μείωση του ελληνικού στρατού κατά 35 χιλιάδες (σε 105 χιλιάδες άνδρες).⁴⁶³ Η υπογραφή συνοριακής ρύθμισης, η μείωση της έντασης με τη Βουλγαρία, αλλά και η αναβαθμισμένη αίσθηση της ασφάλειας, προφανώς συνέτειναν στις αποφάσεις αυτές. Επομένως, η αίσθηση αυξημένης ισχύς που απέκτησε η Ελλάδα, συνέβαλλε στην υποβάθμιση του «από βορρά κινδύνου» τη δεδομένη περίοδο. Τίποτα δεν προμήνυε τη δραματική απομόνωση, την οποία θα βίωνε η χώρα έναν χρόνο αργότερα.

Τελικά, οι συζητήσεις Αθηνών-Σόφιας το καλοκαίρι του 1954 έπεσαν στο κενό, εξαιτίας της βουλγαρικής προσπάθειας να συνδέσει το ζήτημα με τις προπολεμικές επανορθώσεις της Ελλάδας απέναντι στη Βουλγαρία, ύψους 9 εκατομμυρίων δολαρίων, βάσει της Συμφωνίας Καφαντάρη-Μολώφ.⁴⁶⁴ Οι βουλγαρικές ανταπαιτήσεις στις ελληνικές αποζημιώσεις το 1954 αφορούσαν τα εξής: 1) αποζημιώσεις ύψους 51,5 εκατ. δολάρια για τις βουλγαρικές περιουσίες που αφέθηκαν στη Δυτική Θράκη το 1944, 2) την εκπλήρωση από την Ελλάδα των υποχρεώσεων που προέκυπταν από το Σύμφωνο Καφαντάρη-Μολώφ (περίπου 42,3 εκατομμύρια δολάρια), και 3) απαιτήσεις Βούλγαρων προσφύγων από τη Δυτική Θράκη και Μακεδονία, ύψους 777,5 χιλιάδων δολαρίων (βάσει της Συνθήκης του

⁴⁶¹ Τούντα-Φεργάδη, *Συνιστώσες γένεσης και πορείας του ελληνικού κράτους*, 146· Λεβέντης, *Η εναντίον της Μακεδονίας βουλγαροκομμουνιστική επιβουλή*, 297.

⁴⁶² TNA: FO 371/112833 (WG 1037/8).

⁴⁶³ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 122-127.

⁴⁶⁴ Το Σύμφωνο Καφαντάρη-Μολώφ (1927) προνοούσε την επίλυση των οικονομικών ζητημάτων που πρόκυπτε από τη ρευστοποίηση ελληνικών ιδιοκτησιών στη Βουλγαρία και το αντίστροφο, και συνδυάστηκε με ανταλλαγή πληθυσμών. TNA: FO 371/171709 (NG 103119/1); FO 371/112833 (WG 1037/10); Hatzivassiliou, 'Negotiating with the enemy'.

Νεϊγύ).⁴⁶⁵ Επομένως, οι βουλγαρικές ανταπαιτήσεις υπερέβαιναν τις ελληνικές απαιτήσεις. Έτσι, η Ελλάδα αρνήθηκε να δεχτεί την καταβολή του ποσού ύψους 8 εκατομμυρίων από τη Βουλγαρία, αφού φοβόταν ότι αποδοχή του θα έδινε στη γείτονα χώρα το πρόσχημα να αρνηθεί την καταβολή του υπόλοιπου ποσού. Αξίζει να σημειωθεί, ότι η Αθήνα αναγνώριζε πως δεν επρόκειτο να λάβει όλο το ποσό εξαιτίας της βουλγαρικής αδιαλλαξίας.⁴⁶⁶

Τον Μάρτιο του 1955, πριν ακόμη από τη δημιουργία του Συμφώνου της Βαρσοβίας, η Βουλγαρία ήταν επιφορτισμένη να παρακολουθεί τα στρατιωτικά σχέδια των ΗΠΑ και της Βρετανίας σε σχέση με την Ελλάδα και την Τουρκία, τις στρατιωτικές συμφωνίες και δυνατότητες των δύο γειτόνων της, τις διχόνοιες εντός των δύο χωρών, αλλά και με τους συμμάχους τους.⁴⁶⁷ Το καθήκον αυτό της Σόφιας, προέκυπτε από τη συλλογική άμυνα των δορυφορικών κρατών της Ανατολικής Ευρώπης και φανέρωνε την αντίστροφη ανησυχία της Βουλγαρίας και της ΕΣΣΔ για τον άξονα που είχε δημιουργηθεί στα νώτα τους.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1950, το αδιέξοδο στις συζητήσεις με τη Σόφια και η απομόνωση της Ελλάδας μετά τα γεγονότα του Κυπριακού αναβίωσαν τον «από βορρά κίνδυνο». Το ανατολικό μπλοκ προσπάθησε να εκμεταλλευτεί αυτή την ελληνική απομόνωση. Συγκεκριμένα, στις 18 Ιανουαρίου 1956, η Ελλάδα αποτάθηκε στη Βουλγαρία, ζητώντας την πληρωμή των επανορθώσεων. Για την Ελλάδα, οι επανορθώσεις αποτελούσαν απαραίτητη προϋπόθεση για την ανταλλαγή πρεσβευτών.⁴⁶⁸ Οι Βούλγαροι, απαντώντας στο αίτημα της Ελλάδας, διαμήνυσαν ότι σε ένδειξη καλής θέλησης θα κατέβαλλαν στην Ελλάδα 2 εκατομμύρια υπό μορφή αγαθών. Η Ελλάδα αρνήθηκε, αφού η βουλγαρική πρόταση ήταν πολύ μικρότερη από αυτή του 1954.⁴⁶⁹ Προφανώς, οι Βούλγαροι θέλησαν να εκμεταλλευτούν τη δυσμενή διαπραγματευτική θέση της Ελλάδας και να εκβιάσουν το κλείσιμο του ζητήματος των επανορθώσεων με ένα ευτελές ποσό.

Για την Ελλάδα, η τήρηση από τη Βουλγαρία των υποχρεώσεών της σε σχέση με τις επανορθώσεις θεωρείτο απαραίτητη, αλλά και απόδειξη των ειλικρινών της

⁴⁶⁵ Κόντης κ.ά. (επιμ.), *Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια στις δεκαετίες 1950 και 1960*, Αρ. 1, 15-19.

⁴⁶⁶ TNA: FO 371/117618 (RG 1037/1).

⁴⁶⁷ J. Baev, 'The Warsaw Pact in the Balkans: The Bulgarian Perspective', in S. Rajak et al. (eds.), *The Balkans in the Cold War*, 129-147.

⁴⁶⁸ TNA: FO 371/122361 (NG 1904/1); FO 371/122301 (NG 10319/8).

⁴⁶⁹ TNA: FO 371/122301 (NG 10319/9).

προθέσεων.⁴⁷⁰ Το γεγονός ότι η Βουλγαρία συνεχώς έκανε λόγο για βελτίωση των σχέσεων με την Ελλάδα, αλλά ποτέ δεν προχωρούσε ουσιαστικά στο κομμάτι των επανορθώσεων, ενίσχυε την πεποίθηση ότι οι διακηρύξεις της Σόφιας ήταν μέρος προπαγάνδας, δίνοντας έτσι την ευκαιρία στην Ελλάδα να αποφεύγει την αποκατάσταση των σχέσεων με τη γείτονα χώρα.⁴⁷¹

Επιπρόσθετα, λίγο πριν την ψηφοφορία του ΟΗΕ για το Κυπριακό τον Φεβρουάριο του 1957, ο εκπρόσωπος της ΕΣΣΔ στον Οργανισμό υπαινίχθηκε σε συνομιλία του με τον Αβέρωφ, ότι οι ψήφοι της ΕΣΣΔ στο ζήτημα θα σχετιζόνταν με την προώθηση των σχέσεων της Αθήνας με τη Σόφια και τα Τίρανα. Ο Αβέρωφ μετέφερε στον Καραμανλή το γεγονός, προτείνοντας τη βελτίωση των σχέσεων με τα Τίρανα. Ο Καραμανλής δεν ενέδωσε στις πιέσεις και αντίστρεψε τη σοβιετική πρόταση: δηλαδή η υποστήριξη των ελληνικών θέσεων θα βοηθούσε τις σχέσεις των Αθηνών με τους δύο δορυφόρους. Η ΕΣΣΔ υποστήριξε τις ελληνικές θέσεις στην ψηφοφορία, όμως το γεγονός λειτούργησε υπέρ της συντήρησης της ελληνικής καχυποψίας για τις σοβιετικές προθέσεις. Επιπρόσθετα, η πρόταση Αβέρωφ σε σχέση με την Αλβανία, αν και παράδοξη λόγω της ηπειρωτικής του καταγωγής, φάνερωνε την πάγια φοβία της Ελλάδας σε σχέση με τη Βουλγαρία.⁴⁷²

Η απομόνωση της Ελλάδας σε συνδυασμό με τη βουλγαρική υπεροπλία μετά το 1956, σήμαιναν ότι σε ενδεχόμενη αιφνίδια βουλγαρική επίθεση, τα ελληνικά στρατεύματα θα γίνονταν εύκολος στόχος για τα βουλγαρικά, με αποτέλεσμα την οπισθοχώρησή τους. Το μόνο που θα μπορούσε να σώσει την Ελλάδα, θα ήταν μια αντεπίθεση, που όμως η Ελλάδα δεν είχε τη δυνατότητα να πράξει χωρίς αμερικανική βοήθεια. Για τον λόγο αυτόν, η Κυβέρνηση Καραμανλή ζήτησε επίμονα τη δυτική συνδρομή, χρησιμοποιώντας τα γεωγραφικά δεδομένα για να υποστηρίξει το αίτημά του. Το αποτέλεσμα των προσπαθειών του Καραμανλή ήταν η εκπόνηση της έκθεσης Άρμουρ⁴⁷³ προς την αμερικανική Γερουσία το 1957, η οποία τασσόταν υπέρ του ελληνικού αιτήματος περί οικονομικής συνδρομής. Η νέα αμερικανική χρηματοδότηση βοήθησε στην αναδιαμόρφωση και βελτίωση της ελληνικής

⁴⁷⁰ E. Hatzivassiliou, 'Greece and Bulgaria, 1949-1964: The Unspoken Assumptions', *Balkan Studies*, 33 (1992) 143-153.

⁴⁷¹ TNA: FO 371/134802 (NG 10319/8).

⁴⁷² Hatzivassiliou, 'Greece and Bulgaria'. Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 237-238.

⁴⁷³ Εκπονήθηκε από τον Αμερικανό διπλωμάτη Norman Armour (1887-1982).

αμυντικής πολιτικής. Όμως, τα γεωγραφικά δεδομένα ήταν σταθερά και έτσι ο ελληνικός βορράς εξακολουθούσε να είναι ευάλωτος.⁴⁷⁴

Το 1959, η Ελλάδα κατόρθωσε να αλλάξει τη δυσμενή της θέση, αφού έφθασε σε συμφωνία με την Τουρκία για το Κυπριακό. Συνέχισε τις προσπάθειες βελτίωσης των ελληνοτουρκικών σχέσεων με ανταλλαγές επισκέψεων των πρωθυπουργών Κωνσταντίνου Καραμανλή και Αντνάν Μεντερές. Επιπρόσθετα, στις 6 Μαΐου 1959, η Κυβέρνηση Καραμανλή, υπέγραψε συμφωνία με την Αμερική, η οποία προνοούσε την εγκατάσταση στην Ελλάδα τακτικών ατομικών όπλων, καθώς επίσης και τη συνεργασία μεταξύ των συμβαλλόμενων μερών για την αντιμετώπιση πιθανής πυρηνικής απειλής. Μετά από μια περίοδο τριών κρίσιμων και δύσκολων χρόνων, η Ελλάδα αναδείχθηκε εκ νέου σε σημαντικό παίχτη στην περιοχή, προκαλώντας τη σοβιετική αντίδραση. Ως εκ τούτου, η ΕΣΣΔ και η Βουλγαρία κατηγορούσαν ανοικτά την Αμερική ότι κατέβαλε προσπάθειες για μετατροπή της Ελλάδας «εις ίδιον ατομικόν στρατόπεδον».⁴⁷⁵

Ως απάντηση στις κινήσεις της Κυβέρνησης Αϊζενχάουερ στη βαλκανική σκακιέρα, ο Χρυστόφορ εξήγγειλε την εγκαθίδρυση σοβιετικών βάσεων σε αλβανικό ή βουλγαρικό έδαφος, ώστε να μπορούν να εξουδετερώσουν τους νατοϊκούς που βρίσκονταν στο αντίστοιχο ελληνικό.⁴⁷⁶ Το γεγονός ότι η ΕΣΣΔ εξήγγειλε την πιθανότητα εγκαθίδρυσης σοβιετικών βάσεων στη Βουλγαρία ή στην Αλβανία, φανερώνει τη διάθεσή της να εκβιάσει την Ελλάδα να μη δεχτεί στο έδαφος της πυρηνικά όπλα. Στην πορεία, η Βουλγαρία άλλαξε τακτική και ζήτησε τη σύναψη Συμφώνου μη επίθεσης με την Ελλάδα. Η Δύση θεώρησε την πρόταση της Σόφιας ως κίνηση εντυπωσιασμού, αφού αναγνωρίστηκε ως αδύνατη η σύναψη ενός τέτοιου Συμφώνου μεταξύ των δύο χωρών.⁴⁷⁷ Άλλωστε, η πολιτική του Χρυστόφορ, με την εναλλαγή επιθέσεων ειρήνης και εξαπόλυση απειλών, είχαν ως αποτέλεσμα τη δυτική καχυποψία.

Το ζήτημα των επανορθώσεων, καθώς και η βουλγαρική εξάρτηση από τη ΕΣΣΔ, αποτελούσαν αποτρεπτικό παράγοντα για την τελική διευθέτηση των ελληνοβουλγαρικών σχέσεων. Μάλιστα, αυτή η εξάρτηση ενισχύθηκε ιδιαίτερα κατά

⁴⁷⁴ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 173-179.

⁴⁷⁵ Τούντα-Φεργάδη, *Συνιστώσες γένεσης και πορείας του ελληνικού κράτους*, 149.

⁴⁷⁶ *Ο.π.*, 150.

⁴⁷⁷ TNA: FO 371/142921 (NG 10319/4; NG 10319/5).

το 1956 και εντεύθεν, όταν ανέλαβε την εξουσία ο Τοντόρ Ζίβκοφ.⁴⁷⁸ Άρχισε όμως να φθίνει μετά το 1960, όταν η Βουλγαρία έκανε στροφή στη βελτίωση των σχέσεών της με τις χώρες της ΕΟΚ (Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα). Η μεταστροφή της Βουλγαρίας οφειλόταν στην οικονομική καχεξία της χώρας. Το 1960, ο Βούλγαρος Πρωθυπουργός Άντον Γιούγκωφ,⁴⁷⁹ πρότεινε τη σύναψη συμφωνίας με την Ελλάδα για χρήση του λιμένα Δυτικής Θράκης για το διαμετακομιστικό εμπόριο της Ρουμανίας και της Βουλγαρίας, το οποίο θα ήταν προς το συμφέρον της οικονομικής ζωής της περιοχής. Η πρόταση αυτή αντιμετωπίστηκε με καχυποψία από την Ελλάδα, εξαιτίας και των συνεχών εναλλαγών της βουλγαρικής πολιτικής.⁴⁸⁰

Ο νέος γύρος συζητήσεων για εξομάλυνση των σχέσεων Σόφιας-Αθηνών θα έπεφτε για άλλη μια φορά θύμα του διπολικού συστήματος και της νέας διεθνούς έντασης. Συγκεκριμένα, το 1961, οι προσπάθειες για βελτίωση των σχέσεων των δύο κρατών ναυάγησαν για ακόμη μια φορά. Οι λόγοι ήταν κυρίως το αίτημα των Ελλήνων για απόδοση των επανορθώσεων, η εκπαίδευση Ελλήνων ανταρτών από Βούλγαρους, η επιστροφή στη Βουλγαρία προσφύγων από την Ελληνική Μακεδονία, που διέμεναν στην Πολωνία από το τέλος του Εμφυλίου Πολέμου και τέλος, η εκδίωξη του Έλληνα ακόλουθου από την πρεσβεία στη Σόφια.⁴⁸¹ Παράλληλα, εκφράζονταν φόβοι για πιθανότητα βουλγαρικής εισβολής, εξαιτίας της έντασης λόγω της κρίσης του Βερολίνου. Συγκεκριμένα, η Αθήνα φοβόταν ότι η ΕΣΣΔ θα προχωρούσε σε εκτόνωση της κρίσης στην Ελλάδα.⁴⁸²

Διάφορα συνοριακά επεισόδια δυναμίτιζαν το κλίμα ανάμεσα στις δύο χώρες. Η Βουλγαρία κατηγορούσε την Ελλάδα για τις νατοϊκές ασκήσεις (Checkmate), που λάμβαναν χώρα στα σύνορα των δύο χωρών το 1961. Παράλληλα, η Βουλγαρία προχωρούσε στη μετακίνηση στρατιωτικών δυνάμεών της στα νότια της σύνορα, με την αιτιολογία της αντίστοιχης ελληνικής επιθετικότητας.⁴⁸³ Πρέπει να σημειωθεί, ότι

⁴⁷⁸ Τόντορ Χρίστοβ Ζίβκοβ (1911-1998), Βούλγαρος πολιτικός, επικεφαλής της Λαϊκής Δημοκρατίας της Βουλγαρίας την περίοδο 1954-1989.

⁴⁷⁹ Anton Yugov (1904-1991), ηγετικό στέλεχος του ΚΚΒ, υπηρέτησε ως πρωθυπουργός της Βουλγαρίας την περίοδο 1956-1962.

⁴⁸⁰ Γ/3, ΑΚΚ/ΙΚΚ, 1959, Σημείωμα, Σχέσεις της Ελλάδας με το Ανατολικό Μπλοκ, 14 Ιουνίου 1960, 1881-1883.

⁴⁸¹ TNA: FO 371/160343 (CA 103119/1).

⁴⁸² Hatzivassiliou, 'Negotiating with the enemy'; TNA: FO 371/160424 (CE 1193/1).

⁴⁸³ Συμμετοχή της Ελλάδας στο NATO, συμμαχικές ασκήσεις κοντά στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα, η επίθεση του ελληνικού τύπου, η αντιβουλγαρική ρητορική της ελληνικής κυβέρνησης, η απαγόρευση Βούλγαρων κληρικών να επισκεφθούν το Άγιο Όρος, καθώς και η άρνηση της Ελλάδας να συνεργαστεί με τη Βουλγαρία ειδικά στο άνοιγμα της σιδηροδρομικής γραμμής Κούλας-Σιδηροκάστρου. ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1961/53.5, Σημείωμα.

η Βουλγαρία κατήγγειλε μόνον την Ελλάδα και όχι την Τουρκία, η οποία συμμετείχε και η ίδια στις ασκήσεις.⁴⁸⁴ Μάλιστα, η Μόσχα εξαπέλυσε την περίοδο αυτή, επίθεση ειρήνης και φιλίας προς την Τουρκία, ενώ το ίδιο διάστημα απειλούσε ξεκάθαρα την Ελλάδα κυρίως σε επίπεδο προπαγάνδας.⁴⁸⁵ Οι βουλγαρικές αντιδράσεις κορυφώθηκαν κυρίως το 1962, όταν η Αθήνα φιλοξένησε τις εργασίες της καλοκαιρινής συνόδου των ΥΠΕΞ και των ΥΠΑΜ των νατοϊκών κρατών.⁴⁸⁶

Στις 4 Σεπτεμβρίου 1962, το βουλγαρικό ΥΠΕΞ, κατόπιν ενθάρρυνσης της ΕΣΣΔ, η οποία ακολουθούσε μια πατερναλιστική πολιτική, εκπόνησε ένα Σχέδιο Προγράμματος σχετικά με τις σχέσεις της χώρας με τα κράτη της Χερσονήσου του Αίμου. Το σχέδιο αυτό είχε φιλειρηνικό χαρακτήρα και σκόπευε στην ανάδειξη του επιθετικού χαρακτήρα της Ελλάδας και της Τουρκίας.⁴⁸⁷ Παρόλα αυτά, η Βουλγαρία, προσπαθώντας να κάνει νέα στροφή στην εξωτερική της πολιτική, προχώρησε σε στοχευμένες προτάσεις προς την Ελλάδα, την Κυπριακή Δημοκρατία και την Τουρκία με στόχο την ενίσχυση των μεταξύ τους διμερών σχέσεων. Απέφευγε όμως να θίξει σημαντικά ζητήματα, όπως στην περίπτωση της Ελλάδας, το ζήτημα των επανορθώσεων. Αξίζει να αναφέρουμε, ότι η αλλαγή αυτή στη βουλγαρική εξωτερική πολιτική, δεν απέκοψε τη χώρα από την επιρροή της ΕΣΣΔ.⁴⁸⁸ Φαίνεται μάλιστα, ότι η ΕΣΣΔ επιθυμούσε την προοδευτική εξομάλυνση των σχέσεών τους. Για τον σκοπό αυτόν, επιθυμούσε την προώθηση του σχεδίου για δημιουργία απύραυλου ζώνης στη Βαλκανική με τη συμμετοχή της Ελλάδας και της Τουρκίας.

Το ίδιο διάστημα και η ελληνική πλευρά ήταν θετική για τη βελτίωση των σχέσεων της με τη Σόφια. Μάλιστα, η Αθήνα ήδη από το 1960 είχε αλλάξει την πολιτική της στο ζήτημα των επανορθώσεων, το οποίο δεν έθετε πλέον ως προϋπόθεση. Σε καμία περίπτωση, όμως, δεν δεχόταν να παραιτηθεί των διεκδικήσεών της, αλλά επεδίωκε τη λύση του μέσω μιας συμφωνίας-πακέτο.⁴⁸⁹ Πρέπει να σημειωθεί, ότι παρά τον συμβιβασμό της Αθήνας, να μη συνδέσει το ζήτημα με τις επανορθώσεις, η Σόφια έθιξε το ζήτημα των δικών της επανορθώσεων από τον μεσοπόλεμο και ζήτησε να αποζημιωθεί για τα έργα, που είχαν ολοκληρωθεί

⁴⁸⁴ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1961/53.6, Αρ. Πρωτ. 2125, 14 Σεπτεμβρίου 1961.

⁴⁸⁵ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1962/31.7, Τηλετυπικών Δελτίων, Αρ. 25, 22/5/1962.

⁴⁸⁶ Τούντα-Φεργάδη, *Συνιστώσες γένεσης και πορείας του ελληνικού κράτους*, 150.

⁴⁸⁷ Ο.π., 151.

⁴⁸⁸ Ο.π., 147-148, 151-152.

⁴⁸⁹ ΤΝΑ: FO 371/165973 (NG 103119/3); FO 371/151528 (NG 10319/3; NG 10319/4).

στη Δυτική Θράκη κατά τη διάρκεια της κατοχής (1942-1944).⁴⁹⁰ Στο πλαίσιο αυτό, Ελλάδα και Βουλγαρία συνήψαν εμπορικές συμφωνίες. Μάλιστα το 1962 οι εμπορικές τους σχέσεις είχαν φτάσει σε έναν ικανοποιητικό βαθμό, αγγίζοντας τα 8 εκατομμύρια δολάρια.⁴⁹¹ Παρά τις υποσχέσεις της Βουλγαρίας, μετά την αποκατάσταση των διπλωματικών της σχέσεων με την Ελλάδα μέχρι και το 1962, δεν τήρησε κανέναν όρο της συμφωνίας. Οι προσπάθειες ναυάγησαν για άλλη μια φορά. Αφορμή ήταν οι προκλητικές απειλές της Σόφιας, ότι σε ενδεχόμενο πολέμου οι πρώτες χώρες που θα καταστραφούν θα είναι η Ελλάδα και η Τουρκία.⁴⁹²

Παρά τις προσπάθειες αποκατάστασης των σχέσεών τους, τη δεκαετία του 1960, η Ελλάδα συνεχίζει να φοβάται τη Βουλγαρία, εξαιτίας της στρατιωτικής της υπεροχής. Παρά το γεγονός ότι οι Έλληνες πιλότοι ήταν καλύτερα εκπαιδευμένοι, τα βουλγαρικά πολεμικά αεροσκάφη ήταν πιο σύγχρονα.⁴⁹³ Έτσι, καθ' όλη τη διάρκεια του 1960, η Αθήνα προσπαθούσε να πείσει τους δυτικούς της συμμάχους για την ανάγκη να εξουδετερωθεί η βουλγαρική υπεροπλία στην περιοχή, μέσω της ενίσχυσης του ελληνικού στρατού ή της εξασφάλισης της άμεσης εμπλοκής των συμμάχων στην περιοχή. Για τον σκοπό αυτό, έπρεπε να εφαρμοστεί στην περιοχή της Μακεδονίας και της Θράκης μια επιθετική αμυντική στρατηγική ('forward defence strategy').⁴⁹⁴

Με την ανάδειξη της Ένωσης Κέντρου (ΕΚ) στην εξουσία το 1963, ο Γεώργιος Παπανδρέου εξήγγειλε τη νέα γραμμή που θα ακολουθούσε η κυβέρνηση του όσον αφορά στην εξωτερική πολιτική. Αν και διατηρούσε την προσήλωση της χώρας στη Δύση και στο NATO, εξαιτίας και των γεωπολιτικών δεδομένων, εντούτοις, προωθούσε την ανάπτυξη φιλικών σχέσεων με τις χώρες του Ανατολικού Συνασπισμού, κυρίως σε οικονομικό και πολιτιστικό επίπεδο. Παράλληλα, έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στις ελληνοβουλγαρικές διαπραγματεύσεις, ώστε να αποκατασταθούν οι μεταξύ τους σχέσεις. Εξέχουσες προσωπικότητες της ΕΡΕ που ήταν το κύριο αντιπολιτευτικό κόμμα, όπως ο Ευάγγελος Αβέρωφ Τοσίτσας, επικρότησαν τη συνέχιση κατ' ουσία της εξωτερικής πολιτικής της ΕΡΕ από την ΕΚ. Η πολιτική ανοίγματος προς τις χώρες του ανατολικού μπλοκ χαιρέτιστηκε ακόμα και

⁴⁹⁰ Hatzivassiliou, 'Negotiating with the enemy'.

⁴⁹¹ Τούντα-Φεργάδη, *Συνιστώσες γένεσης και πορείας του ελληνικού κράτους*, 152.

⁴⁹² TNA: FO 371/165973 (NG 103119/5).

⁴⁹³ *FRUS, 1961-1963*, Volume XVI, Doc. 340.

⁴⁹⁴ D. Chourchoulis & L. Kourkouvelas, 'Greek perceptions of NATO during the Cold War', *Southeast European and Black Sea Studies*, 12 (2012) 497-514:502.

από την ελληνική αριστερά, αφού θεωρούσε ότι η Ελλάδα θα μπορούσε να εξάγει στις χώρες αυτές αγροτικά προϊόντα και να εισάγει από αυτές κεφαλαιουχικά αγαθά που θα βοηθούσαν την εκβιομηχάνιση της, οδηγώντας στην καταστολή του κύματος μετανάστευσης που επικρατούσε στη χώρα.⁴⁹⁵

Η κυπριακή κρίση του Δεκεμβρίου 1963, η επαπειλούμενη τουρκική εισβολή στο νησί, καθώς και η παραίτηση του Γεωργίου Παπανδρέου επηρέασαν αρνητικά οποιαδήποτε εξέλιξη στην ελληνική εξωτερική πολιτική. Παράλληλα, το ενδεχόμενο τοπικού πολέμου από τις χώρες του ανατολικού μπλοκ εναντίον της Ελλάδας, καθώς και η βουλγαρική υπεροχή των ενόπλων δυνάμεων (1:3), με σαφή επιθετική δομή (ενώ μέχρι το 1961 ήταν αμυντική), δεν άφηνε περιθώρια στην ελληνική κυβέρνηση για διπλωματικούς ελιγμούς στην προσπάθεια εξομάλυνσης των σχέσεων της με τη Βουλγαρία.⁴⁹⁶ Μάλιστα, η εξέλιξη ανάγκαζε την Ελλάδα να επανεξετάσει τις αμυντικές της ικανότητες, ούτως ώστε να μπορεί να αποτρέψει οποιαδήποτε τοπική επιθετική ενέργεια. Για τον σκοπό αυτόν, ο εκσυγχρονισμός καθώς και η διατήρηση της συμβολής του NATO κρίνονταν απαραίτητη.⁴⁹⁷ Το ίδιο διάστημα η Ελλάδα δεν μπορούσε να βασιστεί στους παλαιούς συμμάχους της, αφού η Γιουγκοσλαβία ακολουθούσε τον δρόμο της ουδετερότητας, ενώ η Τουρκία ούτε μπορούσε, αλλά ούτε και είχε τη διάθεση να συνεργαστεί με την Ελλάδα.⁴⁹⁸

Ως εκ τούτου, η Κυβέρνηση της ΕΚ αναγκάστηκε να επιταχύνει τις διαδικασίες επαναπροσέγγισης της χώρας με τη Βουλγαρία. Τον Ιανουάριο του 1963, η Αθήνα αποφάσισε να φτάσει σε συμφωνία με τη Σόφια και της πρότεινε να καταβάλει το συμβολικό ποσόν των 6 εκατομμυρίων δολαρίων και να κλείσει το θέμα των πολεμικών αποζημιώσεων. Όπως παραδόξως, η βουλγαρική πλευρά απάντησε αρνητικά στην ελληνική πρόταση.⁴⁹⁹ Η στάση της πιθανόν οφειλόταν στην προσπάθειά της να ενισχύσει τη διαπραγματευτική της θέση.⁵⁰⁰

Εν τέλει, το Κυπριακό αποτέλεσε τον ρυθμιστή για ακόμη ένα ζήτημα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής: αυτό των βουλγαρικών πολεμικών αποζημιώσεων. Το 1964, στον απόηχο της νέας κυπριακής κρίσης, η Κυβέρνηση Παπανδρέου έσπευσε να λύσει οριστικά το ζήτημα με την αποδοχή καταβολής εκ μέρους της

⁴⁹⁵ Τούντα-Φεργάδη, *Συνιστώσες γένεσης και πορείας του ελληνικού κράτους*, 153-154.

⁴⁹⁶ Ο.π., 154-155; A/5, ΑΚΚ/ΙΚΚ, 1963, Κύρια σημεία ενημέρωσης στρατηγών Lemnitzer και Taylor, 1286-1287.

⁴⁹⁷ A/5, ΑΚΚ/ΙΚΚ, 1963, Σημείωμα, 24 Απριλίου 1963, 1288-1291.

⁴⁹⁸ A/5, ΑΚΚ/ΙΚΚ, 1963, Σημείωμα, 29 Απριλίου 1963, 1314.

⁴⁹⁹ Τούντα-Φεργάδη, *Συνιστώσες γένεσης και πορείας του ελληνικού κράτους*, 135-138, 152.

⁵⁰⁰ Hatzivassiliou, 'Negotiating with the enemy'.

Βουλγαρίας του ποσού των επτά εκατομμυρίων δολαρίων, προκειμένου να εξασφαλίσει τα νώτα της χώρας στα βόρεια σε ενδεχόμενο ενός ελληνοτουρκικού πολέμου.⁵⁰¹ Ο συμβιβασμός της Σόφιας ερμηνεύτηκε από το Λονδίνο ως ευθυγράμμιση της χώρας με την πολιτική της ΕΣΣΔ μετά και την υπογραφή της Συνθήκης μερικής απαγόρευσης πυρηνικών δοκιμών (Partial Nuclear Test Ban Treaty),⁵⁰² ενώ από την Αθήνα ως αποτέλεσμα της ανεπάρκειας τροφίμων που αντιμετώπιζε και της προσπάθειας ανάπτυξης του εμπορίου.⁵⁰³

Ελληνοβουλγαρικές διαπραγματεύσεις: ο δρόμος προς την ομαλότητα

Οι διαπραγματεύσεις μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας ξεκίνησαν τον Απρίλιο του 1964 στη Σόφια.⁵⁰⁴ Οι λόγοι που επηρέασαν και τις δύο πλευρές, ώστε να γίνουν πιο διαλλακτικές ποίκιλαν. Πρωτίστως, η Βουλγαρία έγινε περισσότερο διαλλακτική μετά την υπογραφή της Συνθήκης μερικής απαγόρευσης πυρηνικών δοκιμών. Παράλληλα, η υπογραφή μιας εμπορικής συμφωνίας ανάμεσα σε Βουλγαρία και ΗΠΑ έπαιξε τον δικό της σημαίνοντα ρόλο στη μεταστροφή της βουλγαρικής στάσης. Όπως επισημαίνει ο Χατζηβασιλείου, ο ρόλος της Μόσχας στη βουλγαρική πολιτική σκηνή ήταν καταλυτικός, αφού προωθούσε τις προσπάθειες επαναπροσέγγισης. Η ΕΣΣΔ πίστευε ότι μέσω της ελληνοβουλγαρικής επαναπροσέγγισης, θα μπορούσε να ανοίξει ο δρόμος της για τη Μεσόγειο, που αποτελούσε πάγιο στόχο της. Τέλος, οι κακές οικονομικές συνθήκες της Βουλγαρίας, ευνόησαν τις προσπάθειες επαναπροσέγγισης.⁵⁰⁵ Ως εκ τούτου, η Βουλγαρία αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα, όπου μια μικρή δύναμη εναρμονίζει την πολιτική της με την προστάτιδα υπερδύναμη, αφού μετά την υπογραφή της Συνθήκης μερικής απαγόρευσης πυρηνικών δοκιμών, άνοιξε ο δρόμος για τη βελτίωση των σχέσεων της με την Ελλάδα. Από την άλλη πλευρά, η Ελλάδα, όπως προαναφέρθηκε, πιεσμένη από την Κυπριακή Κρίση του 1963, έπρεπε να κλείσει τα εκκρεμή ζητήματα με τη Βουλγαρία.

⁵⁰¹ Σφέτας, «Ελλάδα–Βουλγαρία», 200.

⁵⁰² Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and Under Water (1963), απαγόρευε όλες τις πυρηνικές δοκιμές, πλην όσων διεξάγονταν υπογείως.

⁵⁰³ Hatzivassiliou, 'Negotiating with the enemy'.

⁵⁰⁴ Επικεφαλής των δύο αντιπροσωπειών ήταν για την Ελλάδα, ο Οικονόμου–Γκούρας και τη Βουλγαρία, ο Ιβάν Πόποφ.

⁵⁰⁵ Τούντα-Φεργάδη, *Συνιστώσες γένεσης και πορείας του ελληνικού κράτους*, 157-158.

Οι διαπραγματεύσεις αποδείχθηκαν χρονοβόρες και γεμάτες εμπόδια, λόγω του αμετακίνητου της κάθε πλευράς από θέσεις αρχής. Τελικά, όταν η Τουρκία διεκδίκησε ανοιχτά κομμάτι του συμπλέγματος των Δωδεκανήσων, η Ελλάδα αναγκάστηκε να δεχτεί τη βουλγαρική προσφορά των 7 εκατομμυρίων δολαρίων, ώστε να ευοδωθούν οι συνομιλίες, να λήξει το ζήτημα και να κερδίσει μια νέα σύμμαχο. Μάλιστα, ο Χατζηβασιλείου συμπεραίνει ότι η πολυετής αντιδικία μεταξύ των δύο μερών καταδεικνύει ότι δεν υπήρχε περίπτωση η Βουλγαρία να μετακινηθεί των θέσεων της.⁵⁰⁶ Λίγους μήνες μετά, με επίσημη ανακοίνωση η Βουλγαρία δήλωσε ότι δεν είχε οποιαδήποτε εδαφική διεκδίκηση σε βάρος της Ελλάδας.⁵⁰⁷ Ως εκ τούτου, πιέσεις «εξ ανατολών» επέβαλλαν στην Ελλάδα τη διευθέτηση ζητημάτων προερχόμενα από τον βορρά, ώστε να μην έλθει αντιμέτωπη με δυο εχθρούς στην ίδια περιοχή.

Στις 9 Ιουλίου 1964, υπογράφηκαν στην Αθήνα 12 συμφωνίες μεταξύ των δύο μερών, οι οποίες ρύθμιζαν επιμέρους διμερή ζητήματα (εμπόριο, μεταφορές, τηλεπικοινωνίες, τουρισμό, και μορφωτικές ανταλλαγές).⁵⁰⁸ Από τις συμφωνίες, οι δύο πρώτες άγγιζαν το ακανθώδες ζήτημα των επανορθώσεων και της ρύθμισης ροής των υδάτων των ποταμών, που έρρεαν από τη Βουλγαρία στην Ελλάδα (Συμφωνία Υδροοικονομίας). Από τη ρύθμιση αυτή υπολογίζεται ότι το κέρδος της Ελλάδας θα έφτανε τα 40 εκατομμύρια δολάρια. Επιπλέον, αναβαθμίστηκαν οι μεταξύ τους διπλωματικές σχέσεις σε πρεσβευτικό επίπεδο.⁵⁰⁹ Τον Σεπτέμβριο του 1964, αποκαταστάθηκαν οι τηλεπικοινωνίες μεταξύ των δύο χωρών μέσω της εγκατάστασης εναέριας γραμμής Θεσσαλονίκης-Σόφιας.⁵¹⁰

⁵⁰⁶ Ο.π., 159.

⁵⁰⁷ Hatzivassiliou, 'Revisiting NATO's stabilizing role'.

⁵⁰⁸ Ανακοινώθηκαν στις 28 Ιουνίου 1964. Πρόκειται για τις εξής συμφωνίες: (1) Περί διακανονισμού των εκκρεμών οικονομικών ζητημάτων και αναπτύξεως οικονομικής συνεργασίας, (2) Περί συνεργασίας εις τη χρησιμοποίησιν των υδάτων των ποταμών των διαρρεόντων τα εδάφη των δύο χωρών, (3) Μακροπρόθεσμος εμπορική, (4) Πληρωμών, (5) Επί της ναυτιλίας, (6) Αφορώσα τη βελτίωσιν των σιδηροδρομικών μεταφορών, (7) Αφορώσα τα ταχυδρομεία και τας τηλεπικοινωνίας, (8) Ρυθμίζουσα την οδικήν διακίνησιν εμπορευμάτων και επιβατών μεταξύ των δύο Χωρών, ως και την διέλευσιν τρανζίτ μέσω των εδαφών των, (9) Περί εγκαταστάσεως αεροπορικού διαδρόμου συνδέοντος απ' ευθείας τας Αθήνας μετά της Σόφιας, (10) Περί τακτικών εμπορικών αεροπορικών γραμμών, (11) Περί αμοιβαίων τελωνειακών διευκολύνσεων, (12) Περί συνεργασίας εις τον τουριστικόν τομέα. Συμφωνήθηκε επίσης η ανάπτυξη Προγράμματος επιστημονικής και μορφωτικής συνεργασίας. Βαλντέν, *Ελλάδα και ανατολικές χώρες*, Τόμ. Ι, 313-314.

⁵⁰⁹ Τούντα-Φεργάδη, *Συνιστώσες γένεσης και πορείας του ελληνικού κράτους*, 160· Βαληνάκης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική*, 107-108· Hatzivassiliou, 'Negotiating with the enemy'.

⁵¹⁰ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1964/101.2, Αρ. Πρωτ. 161107, 9 Οκτωβρίου 1964.

Όσον αφορά στις επανορθώσεις, αυτές δεν θα καταβάλλονταν σε χρήμα, αλλά θα εξισώνονταν με έκπτωση σε ορισμένα αγαθά που θα εισάγονταν από τη Βουλγαρία στην Ελλάδα (όπως προνοείτο από τη Συνθήκη Ειρήνης των Παρισίων). Έτσι, μέσω αυτών των ρυθμίσεων (Συμφωνία Υδροικονομίας-Συμφωνία Εξίσωσης Εκπτώσεων στα Βουλγαρικά Αγαθά) θα συμψηφιζόταν η απώλεια του χρηματικού ποσού των αποζημιώσεων.⁵¹¹ Δεν υπήρξε στη συμφωνία κάποια διάταξη που να αναφέρεται στις βουλγαρικές χρηματικές αξιώσεις από την Ελλάδα για την προ του Β΄ ΠΠ περίοδο.

Τέλος, αξίζει να αναφέρουμε ότι η επιδίωξη και η επίτευξη σχέσεων καλής γειτονίας με τις βαλκανικές χώρες δεν σήμαινε την αλλαγή πλευσης της εξωτερικής πολιτικής της ΕΚ. Η Ελλάδα, παρέμενε πιστή στις θέσεις αρχών της. Πιο συγκεκριμένα, ήταν ενάντια σε ένα σύμφωνο μη επίθεσης με τη Βουλγαρία, καθώς και στη δημιουργία αποπυρηνικοποιημένης ζώνης στη Χερσόνησο του Αίμου. Παράλληλα, οι ελληνοβουλγαρικές συμφωνίες δεν είχαν κάποια πολιτική χροιά. Τα θέματα που ρύθμιζαν ήταν καθαρά οικονομικού περιεχομένου, ενώ έθεταν τις βάσεις για να οικοδομηθούν βαθύτερες πολιτικές σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών.⁵¹² Μάλιστα, παρά τη ρύθμιση των σχέσεων των δύο χωρών, η κυβέρνηση της ΕΚ συνέχιζε να θεωρεί πιθανό το ενδεχόμενο βουλγαρικής επίθεσης εξαιτίας της βουλγαρικής υπεροπλίας.⁵¹³

Η «Πρωσία των Βαλκανίων» εξακολουθούσε να υπερισχύει σε στρατιωτικό επίπεδο, αφού τα βουλγαρικά στρατεύματα υπερείχαν ποσοτικά αλλά και ποιοτικά. Συγκεκριμένα, ο αριθμός του μάχιμου δυναμικού τους ήταν πολύ μεγαλύτερος, ενώ είχαν και καλύτερες δυνατότητες επιστράτευσης (1:2 αντί 1:4 της Ελλάδας). Παράλληλα, τα βουλγαρικά άρματα και αεροσκάφη ήταν τριπλάσια των ελληνικών. Γενικά, στο σύνολό του, ο βουλγαρικός στρατός ήταν καλύτερα εξοπλισμένος. Πέραν της κατωτερότητας του στρατού της έναντι των βουλγαρικού, η Ελλάδα έχασε σημαντικό μέρος αξιόμαχων μονάδων από τη βόρεια μεθόριο της, εξαιτίας της μετακίνησής τους το 1964 στην Κύπρο.⁵¹⁴

⁵¹¹ Τούντα-Φεργάδη, *Συνιστώσες γένεσης και πορείας του ελληνικού κράτους*, 160.

⁵¹² Ο.π., 161-164.

⁵¹³ Hatzivassiliou, 'Negotiating with the enemy'.

⁵¹⁴ Εννοείται ασφαλώς η κάθοδος της ελληνικής μεραρχίας στην Κύπρο, η οποία ολοκληρώθηκε τον Οκτώβριο του 1964, στον απόηχο της Τουρκοκυπριακής Ανταρσίας. Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 346-350.

Τη δεκαετία του '60, η κυβέρνηση ΕΚ ήρθε αντιμέτωπη με το Κυπριακό ζήτημα. Εξαιτίας της αύξησης του κινδύνου για μια ελληνοτουρκική σύρραξη, η κυβέρνηση Παπανδρέου προώθησε την εξομάλυνση των σχέσεών της με τη Βουλγαρία. Έχουμε λοιπόν, την περίοδο αυτή, τη μετατροπή του «από βορρά κινδύνου», σε κίνδυνο «εξ ανατολών». Το ίδιο διάστημα, το βρετανικό ΥΠΕΞ είχε διακρίνει τη φθορά του κινδύνου από τον βορρά.⁵¹⁵ Παρά την υποχώρηση του κινδύνου όμως, υπήρχε η φοβία για τη βουλγαρική αντίδραση σε ενδεχόμενο ελληνοτουρκικού πολέμου με φόντο το Κυπριακό.⁵¹⁶ Η αντίληψη του «από βορρά κινδύνου» ήταν βαθιά ριζωμένη στην ελληνική αμυντική πολιτική.

Σύμφωνα με τη βουλγαρική οπτική, η βελτίωση των σχέσεων της με την Άγκυρα και την Αθήνα βασιζόταν στην πραγματιστική πολιτική των γειτόνων της και εξαιτίας της σημαντικής γεωγραφικής θέσης που είχε η Βουλγαρία.⁵¹⁷ Στην πραγματικότητα, η αλλαγή της ελληνικής πολιτικής εδραζόταν περισσότερο στην πάγια ανάγκη της να μη βρίσκεται σε αντιπαλότητα με όλους τους βόρειους της γείτονες. Αξίζει να σημειωθεί, ότι από τη βελτίωση των ελληνοβουλγαρικών σχέσεων τέθηκε ένα τέλος στις εκατέρωθεν εδαφικές αξιώσεις και μπήκαν τα θεμέλια της φιλίας των δύο χωρών. Μάλιστα, σε ενδεχόμενη ελληνοτουρκική σύρραξη, η βουλγαρική αντιπροσωπεία στην Αθήνα δήλωσε την στήριξη της χώρας του.⁵¹⁸ Μετά από σχεδόν μισό αιώνα, για πρώτη φορά η Βουλγαρία αποτίναξε τις ρεβιζιονιστικές της τάσεις. Το γεγονός αυτό ενίσχυε την σταθερότητα και την ασφάλεια στη Βαλκανική, αφού διαχρονικά η Βουλγαρία αποτελούσε τον πιο «επικίνδυνο» παίκτη της περιοχής εξαιτίας του αναθεωρητισμού της, και ιδιαίτερα κατά της Ελλάδας.

Η βελτίωση των σχέσεων Αθηνών-Σόφιας συνεχίστηκε, παρά τα φαινόμενα προπαγάνδας αλλά και τα διάφορα επεισόδια μεταξύ των δύο χωρών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα υπήρξε η βουλγαρική ρητορική με αφορμή την αποθήκευση αμερικανικού πυρηνικού οπλισμού στην Ελλάδα.⁵¹⁹ Η ανακήρυξη του Βούλγαρου στρατιωτικού ακόλουθου στην Ελλάδα ως *persona non grata* (3 Νοεμβρίου 1966),⁵²⁰ παραδόξως δεν ακολουθήθηκε από ένταση στις διμερείς

⁵¹⁵ Τούντα-Φεργάδη, *Συνιστώσες γένεσης και πορείας του ελληνικού κράτους*, 164-165.

⁵¹⁶ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 352.

⁵¹⁷ *FRUS, 1964-1968, Volume XVII, Doc. 31.*

⁵¹⁸ Τούντα-Φεργάδη, *Συνιστώσες γένεσης και πορείας του ελληνικού κράτους*, 165.

⁵¹⁹ TNA: FO 371/182589 (NG 103117/2).

⁵²⁰ Ο στρατιωτικός ακόλουθος Zahari Kristankov κηρύχθηκε ως *persona non grata*, αφού του εντοπίστηκε να συμμετέχει σε μυστική συνάντηση με Έλληνα Υπαξιωματικό που παρακολουθείτο από τις ελληνικές αρχές.

σχέσεις, αφού οι Βούλγαροι, δεν ήθελαν να διαταράξουν την εικόνα τους ως καλοί γείτονες.⁵²¹ Με την έναρξη της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών ανεστάλη η ανάπτυξη των διμερών σχέσεων.

Συμπερασματικά, η βελτίωση των ελληνοβουλγαρικών σχέσεων επήλθε εξαιτίας κυρίως της εκατέρωθεν ανάγκης για απόκτηση νέων συμμάχων με τις ευλογίες και των δύο αντίπαλων συνασπισμών στο πλαίσιο της διεθνούς ύφεσης. Ωστόσο, παρά το ευμενές κλίμα που δημιούργησε η ύφεση, η κοινή θέληση των δύο χωρών έπαιξε καταλυτικό ρόλο.⁵²² Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Τούντα-Φεργάδη, η Ελλάδα έφτασε σε συμβιβασμό με τη Βουλγαρία, μόνον όταν κατάφερε να απαλλαγεί από μετεμφυλιακά σύνδρομα και φόβους που απέρρεαν από το παρελθόν. Εν κατακλείδι, η επίτευξη λύσης στο ελληνοβουλγαρικό ζήτημα έληξε μια μακρόχρονη διαμάχη μεταξύ δύο γειτόνων χωρών στη Βαλκανική, που χρονολογείται από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα.⁵²³

Το Μακεδονικό ζήτημα και η Βουλγαρία

Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός, ότι για την ελληνική αντίληψη, η απειλή «από βορρά» αφορούσε κατά κύριο λόγο τον βουλγαρικό ρεβιζιονισμό για την ελληνική Μακεδονία και Θράκη. Η αντίληψη αυτή ενισχυόταν από το γεγονός, ότι η πλειονότητα των πολιτικών προσφύγων στη Βουλγαρία είχε καταγωγή από τη Θράκη, την κεντρική και ανατολική Μακεδονία.⁵²⁴ Παρόλα αυτά, η ίδια η Βουλγαρία προβληματιζόταν περισσότερο για το Μακεδονικό ζήτημα σε σχέση με τη Γιουγκοσλαβία. Συγκεκριμένα, παρά τις αρχικές προσπάθειες της Σόφιας να αποκτήσει την πρωτοβουλία στο ζήτημα, εντούτοις, από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 και εντεύθεν βρίσκεται σε παρόμοια θέση με την Ελλάδα, εξαιτίας της κινητικότητας των Σκοπίων. Στη θέση αυτή βρέθηκε και εξαιτίας της δικής της πολιτικής, που ακολούθησε με την ένταξή της στο σοβιετικό μπλοκ.

Συγκεκριμένα, η συμβολή της Μόσχας στη λήξη του Β΄ ΠΠ για τη Βουλγαρία, αλλά και την επικράτηση των κομμουνιστών έφερε τη βουλγαρική υπαγωγή στην ΕΣΣΔ. Ως αποτέλεσμα, η Σόφια αποδέχτηκε τη Γιουγκοσλαβική

⁵²¹ TNA: FO 371/188624 (NG 103119/3); United States, General CIA Records, Communist Officials Abroad Ousted During 1966-68, 2016.

⁵²² Hatzivassiliou, 'Negotiating with the enemy'.

⁵²³ Τούντα-Φεργάδη, *Συνιστώσες γένεσης και πορείας του ελληνικού κράτους*, 168.

⁵²⁴ K. Tsekou, 'The Greek Political Refugees in the People's Republic of Bulgaria', *Studia Territorialia Supplementum* (Prague: Univerzita Karlova y Praze, 2010) 77-93.

πολιτική, με τις ευλογίες της ΕΣΣΔ, για δημιουργία ανεξάρτητου «μακεδονικού» κράτους, το οποίο θα περιελάμβανε εκτός από την περιοχή των Σκοπίων, τόσο την ελληνική Μακεδονία όσο και τη βουλγαρική.⁵²⁵ Μάλιστα, υπολογίζεται από τους Βρετανούς, ότι η Μόσχα έθεσε τη Σόφια προ τετελεσμένων, ενημερώνοντάς την ότι δεν επρόκειτο να έχει και τη Θράκη και τη Μακεδονία, εξουδετερώνοντας τις βουλγαρικές αξιώσεις κατά τη Διάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων.⁵²⁶ Στο πλαίσιο αυτό έλαβε χώρα η βραχύβια συμφωνία του Τίτο με τον Γκέοργκι Δημητρόφ (1947),⁵²⁷ με την οποία συμφωνήθηκε η ενσωμάτωση της βουλγαρικής Μακεδονίας στη Γιουγκοσλαβική. Η συμφωνία, ωστόσο, ακυρώθηκε έναν χρόνο αργότερα, με αφορμή την αποπομπή του Τίτο από την Κομινφόρμ.⁵²⁸

Οι σχέσεις της Βουλγαρίας με την Ελλάδα, όπως και με τη Γιουγκοσλαβία, ρυθμίζονταν εν μέρει και από την πολιτική της Βουλγαρίας ως μέλος του Συμφώνου της Βαρσοβίας, αλλά και από τις εθνικές της επιδιώξεις σε βάρος των δύο γειτόνων της. Μάλιστα, οι Βρετανοί θεωρούσαν ότι η Σόφια επιθυμούσε την αποδυνάμωση της Γιουγκοσλαβίας, ούτως ώστε να αποκτήσει ξεκάθαρη υπεροχή στη Βαλκανική Χερσόνησο. Ταυτόχρονα, θα πετύχαινε τη δημιουργία μιας χαλαρής ομόσπονδης σχέσης με μια μεγάλη και ανεξάρτητη Μακεδονία, που θα καταλάμβανε όλη την περιοχή της «μείζονος γεωγραφικής Μακεδονίας». Ασφαλώς, στόχος τους θα ήταν να έχουν την πρωτοκαθεδρία στη Βαλκανική και να επεκτείνουν την επιρροή τους στο Αιγαίο και κατ' επέκταση στη Μεσόγειο. Σε περίπτωση επιτυχίας της πολιτικής αυτής, η Ανατολική Θράκη θα ήταν ο επόμενος στόχος.⁵²⁹ Επομένως, δεν θα επέτρεπαν ποτέ στη Γιουγκοσλαβία να ολοκληρώσει τα σχέδιά της, ούτε και να της παραχωρήσουν την πρωτοβουλία στο Μακεδονικό, αφού θα δημιουργούσε μια εξαιρετικά ισχυρή Γιουγκοσλαβία.

Οι σχέσεις της Βουλγαρίας με τη Γιουγκοσλαβία επιδεινώθηκαν σοβαρά μετά την αποστασία του Τίτο. Η Βουλγαρία, η οποία παρέμεινε πιστή στη Μόσχα, ήρθε σε έντονη αντιπαράθεση με τη Γιουγκοσλαβία, ειδικότερα μετά την αναβίωση του Μακεδονικού ζητήματος. Οι προσπάθειες της ΕΣΣΔ και των δορυφόρων της να χρησιμοποιήσουν τον ανταγωνισμό στα Βαλκάνια και κυρίως στην περιοχή της

⁵²⁵ Βερέμης, *Βαλκάνια*, 85-96.

⁵²⁶ TNA: FO 371/78504 (R 10815).

⁵²⁷ Γκέοργκι Δημητρόφ (1882-1949), ήταν Βούλγαρος κομμουνιστής πολιτικός, ο πρώτος κομμουνιστής ηγέτης της Βουλγαρίας την περίοδο 1946-1949.

⁵²⁸ A/2/1, ΑΚΚ/ΙΚΚ, 1956, Σημείωμα, 8 Ιουνίου 1956, 361.

⁵²⁹ TNA: FO 472/3/ 11052279 (W 1617/3/18667).

Μακεδονίας, στόχευαν στην αποδυνάμωση του τιτοϊκού καθεστώτος.⁵³⁰ Είχαν ήδη διαφανεί οι σοβιετικές προθέσεις για τη δημιουργία μιας ανεξάρτητης περιοχής με τη συνένωση των μακεδονικών εδαφών της Βουλγαρίας, της Γιουγκοσλαβίας και της Ελλάδας. Έτσι, η Βουλγαρία για να πληγεί ο Τίτο και να προσεταιριστεί τους σλαβόφωνους πληθυσμούς της Μακεδονίας, δεν δίστασε να υποσχεθεί τη δημιουργία μιας «ενωμένης Μακεδονίας». Όλος αυτός ο ανταγωνισμός, σε συνδυασμό με φήμες περί επικείμενης βουλγαρικής εισβολής στη Γιουγκοσλαβία, είχε ως αποτέλεσμα την κλιμάκωση της έντασης στα βουλγαρογιουγκοσλαβικά σύνορα. Στο πλαίσιο αυτό η Δύση φοβόταν το ενδεχόμενο επίθεσης της Βουλγαρίας στα γιουγκοσλαβικά εδάφη, με πρόσχημα το κίνημα για «ελεύθερη Μακεδονία».⁵³¹

Στην πορεία το Μακεδονικό αντιμετώπιστηκε πολύ διαφορετικά από τη Βουλγαρία, η οποία αναζήτησε μια νέα, περισσότερο συμφέρουσα για την ίδια, πολιτική στο ζήτημα.⁵³² Αρχικά, για τη Σόφια δεν ετέθη ζήτημα ύπαρξης μακεδονικού έθνους, αν και τοποθετούσε την έναρξη της γένεσής του στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και σε σχέση πάντοτε με τους βουλγαρικούς αγώνες. Παράλληλα, υποστήριζε ότι η διαμόρφωση και ακμή του μακεδονικού έθνους θα επερχόταν μόνο με την επικράτηση του κομμουνισμού στα Βαλκάνια, εξέλιξη η οποία δεν ευοδώθηκε εξαιτίας της στάσης του Τίτο.⁵³³ Με αναφορές για καταπίεση των «Μακεδόνων» της Ελλάδας και της Γιουγκοσλαβίας, η Σόφια παρουσίαζε την «Μακεδονία του Πιρίν» ως τη μόνη ελεύθερη, διεκδικώντας την πρωτοβουλία για την ένωση των «Μακεδονιών».⁵³⁴ Η αναβίωση των βουλγαρικών αξιώσεων στη Μακεδονία, εξαιτίας της αλλαγής της ισορροπίας δυνάμεων στη Βαλκανική, ήταν ένας σημαντικός παράγοντας για την προσέγγιση της Ελλάδας με τη Γιουγκοσλαβία.⁵³⁵

Ο θάνατος του Στάλιν (1953) άλλαξε εκ νέου τα δεδομένα. Η εξομάλυνση των σχέσεων Μόσχας-Βελιγραδίου που επιχειρήθηκε από τους διαδόχους, καθιστούσε φανερό τον κίνδυνο σε βάρος της βουλγαρικής Μακεδονίας, αφού η Γιουγκοσλαβία αξίωνε αναγνώριση της μακεδονικής μειονότητας στη Βουλγαρία με επιθετικό τρόπο. Όμως, η Μόσχα διέταξε τη Σόφια να προχωρήσει και η ίδια στην αποκατάσταση των

⁵³⁰ *FRUS, 1949, Volume V, Doc. 206.*

⁵³¹ *Ο.π.; FRUS, 1951, Volume IV, Part 2, Doc. 196.*

⁵³² Σ. Σφέτας, «Η Βουλγαρία και το Μακεδονικό ζήτημα (1950-1967)», στο Ι. Σ., Κολιόπουλος και Ι. Δ. Μιχαηλίδης (επιμ.), *Το Μακεδονικό στα ζένα αρχεία. Απόρρητα έγγραφα Γιουγκοσλαβίας και Βουλγαρίας (1950-1967)* (Αθήνα: Εκδόσεις Μίλητος, 2008), 121-184.

⁵³³ Σ. Σφέτας, *Το Μακεδονικό και η Βουλγαρία: πλήρη τα απόρρητα βουλγαρικά έγγραφα, 1950-1967* (Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη Α.Ε., 2009), Αρ. 5, 61-72.

⁵³⁴ *Ο.π.*, Αρ. 6, 73-75.

⁵³⁵ Βερέμης, *Βαλκάνια*, 90.

σχέσεων της με το Βελιγράδι. Απώτερος στόχος τους ήταν να πετύχουν την ενότητα του βαλκανικού κομμουνιστικού κόσμου.⁵³⁶ Έτσι, η Βουλγαρία βρέθηκε στην άβολη θέση να πρέπει να βελτιώσει τις σχέσεις της με την τιτοϊκή Γιουγκοσλαβία, και να προφυλάξει τα συμφέροντά της στη Μακεδονία.

Την περίοδο 1953-1956, η Βουλγαρία ξεκίνησε μια διαδικασία αμφισβήτησης του μακεδονικού ζητήματος, καθώς και της ύπαρξης «μακεδονικού έθνους», χωρίς να ρισκάρει την εκ νέου ψύχρανση των σχέσεων της με τη Γιουγκοσλαβία.⁵³⁷ Το 1956, υπό το φως της νέας σοβιετογιουγκοσλαβικής προσέγγισης, η Βουλγαρία βρέθηκε στην αμήχανη θέση να παρακολουθεί τη Γιουγκοσλαβία να κερδίζει έδαφος σε σχέση με το Μακεδονικό. Στη δραστηριότητα αυτή τονίστηκε από πλευράς Βουλγαρίας, ότι χρειάζεται κοινή θέληση για την πραγματοποίηση της ενότητας, αλλά και ότι το ζήτημα θα αφηθεί να ακολουθήσει τη φυσική του πορεία.⁵³⁸

Για τη Βουλγαρία, το ζήτημα της ένωσης θεωρήθηκε κλειστό και ανύπαρκτο, και επομένως αχρείαστο να συζητηθεί για να μην προκαλέσει προβλήματα στις σχέσεις Σόφιας-Βελιγραδίου. Παράλληλα, για τους σλαβόφωνους στην ελληνική Μακεδονία, η Σόφια διατεινόταν ότι έπρεπε να λάβουν καθεστώς μειονότητας και ανάλογα με την εθνική τους συνείδηση να φοιτούν σε βουλγαρικά ή «μακεδονικά» σχολεία.⁵³⁹ Με τον τρόπο αυτό, η Σόφια προσπαθούσε να αναδειχθεί ως προστάτιδα των σλαβόφωνων της Ελλάδας, χωρίς όμως να προκαλέσει το Βελιγράδι.

Μετά το 1957 η βουλγαρική στάση άλλαξε και πρότεινε την άμεση ένωση της «Μακεδονίας» με τη Βουλγαρία (αρχή των Βερχοβιστών).⁵⁴⁰ Το 1958, η νέα κρίση στις σχέσεις Μόσχας-Βελιγραδίου, έδωσε την ευκαιρία στη Σόφια να ακολουθήσει μια πιο αδιάλλακτη πολιτική στο Μακεδονικό. Πλέον υποστήριζαν ότι το Μακεδονικό έθνος είναι ένα κατασκευάσμα με στόχο την από-εθνοποίηση στη Γιουγκοσλαβία. Επομένως, μακεδονική μειονότητα στη χώρα δεν υπήρχε, ενώ ο

⁵³⁶ Λεβέντης, *Η εναντίον της Μακεδονίας βουλγαροκομμουνιστική επιβουλή*, 297.

⁵³⁷ Σφέτας, «Η Βουλγαρία και το Μακεδονικό ζήτημα».

⁵³⁸ «Στην επίμονη δραστηριότητα των ηγετών της Γιουγκοσλαβίας να επιβάλουν την Λαϊκή Δημοκρατία της Μακεδονίας ως μητέρα που ενώνει όλους τους Μακεδόνες εμείς σιωπούμε». Σφέτας, *Το Μακεδονικό και η Βουλγαρία*, Αρ. 8, 82-84.

⁵³⁹ Ο.π., Αρ. 9, 86-91.

⁵⁴⁰ Ανώτατη Μακεδono-Αδριανουπολική Επιτροπή (ΑΜΑΕ), γνωστή και ως Βερχοβιστικό Μακεδονικό Κομιτάτο (βέρχοβο στα βουλγαρικά σημαίνει κορυφή) ή Ανώτατο Μακεδονικό Κομιτάτο, ήταν μια πολιτικο-στρατιωτική εθνικιστική οργάνωση που έδρασε στην περιοχή της Μακεδονίας και της Θράκης, κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής Κυριαρχίας με στόχο την προσάρτηση των εδαφών αυτών στο Πριγκιπάτο της Βουλγαρίας.

πληθυσμός στην «Μακεδονία του Πιρίν» είχε βουλγαρική εθνική συνείδηση.⁵⁴¹ Δεν παραδέχεται την ύπαρξη μακεδονικής σλαβικής φυλής, και πόσο μάλλον γλώσσας, ενώ τους σλαβόφωνους της Ελληνικής και Γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας τους θεωρεί Βούλγαρους. Χαρακτηριστικά είναι τα συνθήματά τους «Μακεδονική Εθνότης δεν υπάρχει» και οι «Σλαβόφωνοι της Μακεδονίας είναι Βούλγαροι».

Η νέα βουλγαρική πολιτική στο Μακεδονικό, προκάλεσε την καχυποψία της Αθήνας σε σχέση με τις σοβιετικές προσπάθειες για ανακίνηση του Μακεδονικού υπέρ της Βουλγαρίας. Όπως χαρακτηριστικά σχολιάστηκε σε ελληνικά έγγραφα, ήδη από το 1956 σχετικά με την επιδιωκόμενη από την ΕΣΣΔ λύση του Μακεδονικού, αυτή «στηρίζεται στην επί μακρόν σκοπίμως καλλιεργηθείσαν ιδέαν, ότι οι κάτοικοι της Μακεδονίας είναι Βούλγαροι και βαυκαλίζεται με τα όνειρα μεγάλης Βουλγαρίας και ένεκα τούτων μετέρχεται τα πάντα, αδιαφορούσα καθ' ολοκληρίαν δια την ηθική υπόσταση αυτών».⁵⁴² Αυτό που δεν είχαν αντιληφθεί ακόμη οι Έλληνες, ήταν ότι οι κινήσεις των Βουλγάρων υποκινούνταν από τη δική τους φοβία για τις προθέσεις των Γιουγκοσλάβων και από την προσπάθειά τους να προστατέψουν την εδαφική ακεραιότητα της χώρας τους.

Η επαναπροσέγγιση Μόσχας-Βελιγραδίου στις αρχές της δεκαετίας του 1960, καθώς και η νέα τροπή στις σχέσεις Αθηνών-Βελιγραδίου, με αφορμή το Μακεδονικό, συνέτειναν στη συνειδητοποίηση από τη Σόφια και την Αθήνα, της ανάγκης για συμφιλίωση. Συγκεκριμένα, η ελληνική εξωτερική πολιτική στηριζόταν στην προσπάθειά της να μην έχει κακές σχέσεις με όλους τους βόρειους γείτονές της ταυτόχρονα, γεγονός που φανερώνει την ανασφάλειά της για προσβολή από τον βορρά.⁵⁴³ Παρά τη λύση του Κυπριακού με τις Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου (1960), οι σχέσεις της Ελλάδας με την Τουρκία δεν επανήλθαν ποτέ στο επίπεδο προ του 1955, και η Τουρκία έπαψε να θεωρείται αξιόπιστη σύμμαχος. Παράλληλα, το επίπεδο των ελληνοαλβανικών σχέσεων δεν ευνοούσε τη βελτίωσή τους. Επομένως, η μόνη δύναμη που απέμενε στην περιοχή ήταν η Βουλγαρία.

Ο κίνδυνος για τη Μακεδονία της Ελλάδας και της Βουλγαρίας ανάγκασε τις δύο χώρες να προσπαθήσουν να βελτιώσουν τις σχέσεις τους. Στην περίπτωση των βουλγαρικών αξιώσεων στην ελληνική Μακεδονία, όπως και στην περίπτωση της

⁵⁴¹ Βάλντέν, *Ελλάδα-Γιουγκοσλαβία*, 32-33.

⁵⁴² A/2/1, ΑΚΚ/ΙΚΚ, 1956, Σημείωμα, 8 Ιουνίου 1956, 339-368.

⁵⁴³ ΤΝΑ: FO 371/165973 (NG 103119/2).

Γιουγκοσλαβίας, η Ελλάδα απέφευγε την επιθετική ρητορική.⁵⁴⁴ Ως εκ τούτου, όπως το Μακεδονικό στάθηκε αφορμή για την οικοδόμηση της ελληνογιουγκοσλαβικής φιλίας τη δεκαετία του 1950, έτσι έφερε κοντά και την Ελλάδα με τη Βουλγαρία το 1962. Σημαντικό βήμα αποτέλεσε η στήριξη της Αθήνας από τη Σόφια την άνοιξη του 1962, κατά την περίοδο της ελληνογιουγκοσλαβικής κρίσης. Στη συνέχεια όμως, υποχρεώθηκε να εναρμονίσει την πολιτική της με την ΕΣΣΔ και να προχωρήσει στη βελτίωση των σχέσεων με το Βελιγράδι. Εξάλλου η Μόσχα δεν ενέκρινε ποτέ τη βουλγαρική πολιτική από το 1958 και εντεύθεν όσον αφορούσε στο Μακεδονικό.⁵⁴⁵

Το 1963, η Σόφια εγκαινίασε τη νέα πολιτική της γραμμή σε σχέση με το Μακεδονικό, με στόχο να προφυλάξει την εθνική της κυριαρχία από μελλοντικές γιουγκοσλαβικές βλέψεις. Έτσι λοιπόν, ενώ αναγνώρισε την ύπαρξη της «Μακεδονίας του Βαρδάρη» ως συστατικού στοιχείου της «Ομόσπονδου Δημοκρατίας της Μακεδονίας», υποστήριξε ότι η μακεδονική εθνότητα ήταν «υπό κατασκευή». Ως εκ τούτου, οι πληθυσμοί της βουλγαρικής Μακεδονίας είχαν βουλγαρική εθνική συνείδηση και όχι μακεδονική, ενώ η σλαβομακεδονική συνείδηση αποτελούσε προϊόν πολιτικών διεργασιών και όχι ιστορικής συνέχειας. Με τον τρόπο αυτό επιχειρούσαν να θέσουν τέρμα στην αντιβουλγαρική «μακεδονική» πολιτική των Σκοπίων και την προσπάθεια οικειοποίησης της βουλγαρικής ιστορίας (για αυτό και αποφάσισαν να απορρίψουν τους ισχυρισμούς για ύπαρξη μακεδονικού έθνους στον Μεσαίωνα).⁵⁴⁶

Η ένταση της αντιβουλγαρικής προπαγάνδας των Σκοπίων από τα μέσα της δεκαετίας του 1960 και μετά προκαλούσε τη δυσαρέσκεια της Σόφιας. Παρόλα αυτά επιχείρησε να διατηρήσει την προσέγγισή της με το Βελιγράδι και να πετύχει την αποκήρυξη του αντιβουλγαρικού χαρακτήρα της σκοπιανής προπαγάνδας.⁵⁴⁷ Καθώς η Ελλάδα εισερχόταν το 1967 στη σκοτεινή περίοδο της Χούντας, οι σχέσεις Βουλγαρίας και Γιουγκοσλαβίας εισέρχονταν σε μια νέα επικίνδυνη φάση με φόντο το Μακεδονικό. Είναι αξιοσημείωτο, ότι κατά τη διάρκεια της Χούντας, για σκοπούς αντισλαβικής και αντικομμουνιστικής προπαγάνδας, οι σχέσεις Αθηνών-Βελιγραδίου

⁵⁴⁴ Βερέμης, *Βαλκάνια*, 91.

⁵⁴⁵ Βαλντέν, *Ελλάδα-Γιουγκοσλαβία*, 32-33.

⁵⁴⁶ Σφέτας, *Το Μακεδονικό και η Βουλγαρία*, Αρ. 13, 102-128.

⁵⁴⁷ Ό.π., Αρ. 17, 174-179, Αρ. 19, 190-213.

υποβαθμίστηκαν.⁵⁴⁸ Η αναθέρμανση του Μακεδονικού λοιπόν, έμελλε να φέρει κοντά την Ελλάδα και τη Βουλγαρία στα χρόνια που ακολούθησαν.

Το Μακεδονικό ζήτημα λοιπόν, κατά την υπό εξέταση περίοδο αποτέλεσε σε αρκετές φάσεις ρυθμιστή των διαβαλκανικών σχέσεων. Η μακεδονική πολιτική της Αθήνας, της Σόφιας και του Βελιγραδίου, σχεδιασμένες για να ανταποκρίνονται και στις εσωτερικές τους εξελίξεις, και σαφώς χρωματισμένες από τον εθνικισμό, επηρέασαν βαθύτατα τις διμερείς τους σχέσεις, προκαλώντας την εκατέρωθεν καχυποψία. Παράλληλα, η ανακίνησή του από κάποια δύναμη λειτουργούσε υπέρ της προσέγγισης των υπόλοιπων, δημιουργώντας ένα περίεργο τρίγωνο στην περιοχή. Αν και η διεθνής ύφεση λειτούργησε υπέρ της εξομάλυνσης των σχέσεων της Ελλάδας με τη Βουλγαρία, ενίσχυσε και την ανάπτυξη των βαλκανικών εθνικισμών. Παρόλα αυτά, η τροπή του μακεδονικού είχε ως αποτέλεσμα την εξάλειψη του «από βορρά κινδύνου» από τη Βουλγαρία.

⁵⁴⁸ S. Sfetas, 'The Bulgarian-Yugoslav Dispute over the Macedonian Question as a Reflection of the Soviet-Yugoslav Controversy (1968-1980)', *Balkanica*, XLIII (2012) 241-271.

Κεφάλαιο τέταρτο

Γιουγκοσλαβία: η εξ ανάγκης φιλία

Εισαγωγή

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, η Ελλάδα απολάμβανε καλές σχέσεις με το γειτονικό Βασίλειο της Σερβίας. Μάλιστα, υπήρξαν σύμμαχοι στους δύο Βαλκανικούς Πολέμους και στον Α΄ ΠΠ. Οι καλές σχέσεις με το Βασίλειο της Γιουγκοσλαβίας⁵⁴⁹ συνεχίστηκαν και κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου. Ενδεικτική είναι η υπογραφή του Βαλκανικού Συμφώνου το 1934 από την Ελλάδα, τη Γιουγκοσλαβία, τη Ρουμανία και την Τουρκία (γνωστό και ως «Βαλκανική Αντάντ»). Κατά τη διάρκεια του Β΄ ΠΠ, η Γιουγκοσλαβία και η Ελλάδα βρέθηκαν για ακόμη μια φορά στο ίδιο στρατόπεδο. Ωστόσο, πριν ακόμη από το επίσημο τέλος του πολέμου, το Βελιγράδι υιοθέτησε και ξεκίνησε να προωθεί τη σοβιετική λύση στο Μακεδονικό ζήτημα, δηλαδή την ενσωμάτωση της ελληνικής και βουλγαρικής Μακεδονίας στη νεοσύστατη «Λαϊκή Δημοκρατία της Μακεδονίας».⁵⁵⁰

Οι εδαφικές διεκδικήσεις του Βελιγραδίου σε βάρος της ελληνικής Μακεδονίας στο Συνέδριο Ειρήνης των Παρισίων, έστω και αν δεν ικανοποιήθηκαν, ταρακούνησαν την Αθήνα. Η υιοθέτηση διαφορετικών πολιτικών μοντέλων, η τελική συμπερίληψη των δύο χωρών στους αντίπαλους συνασπισμούς του Ψυχρού Πολέμου, καθώς και η εμπλοκή του Τίτο στον ελληνικό Εμφύλιο ψύχραναν τις σχέσεις των δύο χωρών. Ο «μικροπόλεμος» στα ελληνογιουγκοσλαβικά σύνορα την περίοδο 1945-1950 περιλάμβανε ένταση, προπαγάνδα, παραβιάσεις των συνόρων και τη διεθνοποίηση των ζητημάτων των δύο χωρών.⁵⁵¹ Η κατάσταση αυτή δεν θύμιζε σε τίποτα την παραδοσιακή φιλία Αθηνών-Βελιγραδίου που χρονολογείτο από τον 19^ο αιώνα και ενισχύθηκε μετά τον Α΄ Βαλκανικό.⁵⁵²

Οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις την υπό εξέταση περίοδο περνούν διάφορες διακυμάνσεις, οι οποίες οφείλονταν κατά κύριο λόγο στις διεθνοπολιτικές

⁵⁴⁹ Δημιουργήθηκε, μετά τον Α΄ ΠΠ με τη συνένωση του προσωρινού Κράτους των Σλοβένων, Κροατών και Σέρβων. Αρχικά ονομαζόταν Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων, μέχρι και το 1929, οπότε και μετονομάστηκε σε Βασίλειο της Γιουγκοσλαβίας.

⁵⁵⁰ Ιδρύθηκε το 1944 με απόφαση της Αντιφασιστικής Συνέλευσης για την Εθνική Απελευθέρωση της Μακεδονίας (ASNOM).

⁵⁵¹ M. Ristovič, 'Small war on the Yugoslav-Greek border (1945-1950)', *Balkan Studies*, 45 (2004) 95-108.

⁵⁵² Για την επιδείνωση των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων μετά τον Β΄ ΠΠ βλ., I. Michailidis, 'Fragile balance: Greek-Yugoslav relations in the period 1944-1946', *Balkan Studies*, 45 (2004) 109-121.

συνιστώσες, καθώς και στις σχέσεις της Γιουγκοσλαβίας με τους δύο titanes του Ψυχρού Πολέμου. Αξίζει να αναφέρουμε, ότι οι δύο άξονες που μονοπωλούν τις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις είναι το Μακεδονικό και το ζήτημα των εν Γιουγκοσλαβία ευρισκομένων Ελληνοπαίδων του Εμφυλίου Πολέμου. Αντιστρόφως ανάλογη ήταν η στάση της Γιουγκοσλαβίας σε αυτά τα ζητήματα, με τις σχέσεις της με την ΕΣΣΔ και τις ΗΠΑ. Ο λόγος για τον οποίο η Γιουγκοσλαβία είχε τεταμένες σχέσεις με την Ελλάδα ήταν και ο ίδιος λόγος που αργότερα, αναγκαστικά λόγω των ιδιαζουσών συνθηκών, προσέγγισαν η μία την άλλη. Ο Τίτο αποπέμφθηκε από την Κομινφόρμ με την αιτιολογία ότι πρόβαλλε αξιώσεις πρωτοκαθεδρίας στην ΕΣΣΔ μέσω του Μακεδονικού ζητήματος.⁵⁵³ Ταυτόχρονα, το Μακεδονικό, ήταν ένας από τους παράγοντες που τον ανάγκασαν κατ' ουσία να αλλάξει και την στάση του προς την Ελλάδα, αλλά και που ρύθμιζε τις σχέσεις των δύο χωρών την περίοδο 1949-1967.

Ασφαλώς, στην εξέταση των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη και τους γεωπολιτικούς παράγοντες της περιοχής. Η Γιουγκοσλαβία ήταν ο ισχυρός παίκτης των Βαλκανίων για λόγους που σχετιζόνταν με τη γεωγραφία —στην καρδιά των Βαλκανίων—, το μέγεθος της χώρας, την ύπαρξη βαριάς βιομηχανίας, ισχυρού στρατού και μίας ισχυρής πνευματικής ελίτ, που αντιλαμβανόταν τη θέση της ως του ισχυρού κράτους της περιοχής. Η Ελλάδα κατείχε την απόληξη των Βαλκανίων και τα λιμάνια, ενώ η Γιουγκοσλαβία τη ραχοκοκαλιά των Βαλκανίων.

Η διεθνής θέση της Γιουγκοσλαβίας και ισορροπίες στη Βαλκανική Χερσόνησο

Τα χρόνια που ακολούθησαν το τέλος του Β΄ ΠΠ ανέδειξαν τη Γιουγκοσλαβία ως το δεξί χέρι της Μόσχας στα Βαλκάνια. Η δράση του Τίτο περιλάμβανε την προσπάθεια κατάληψης της Τεργέστης, την κατάρριψη ενός αμερικανικού στρατιωτικού επιβατικού αεροπλάνου,⁵⁵⁴ καθώς και την ενίσχυση των Ελλήνων ανταρτών.⁵⁵⁵ Ως εκ τούτου, η εξωτερική πολιτική του Τίτο ήταν ξεκάθαρα αντιδυτική. Μάλιστα, το 1947 το Βελιγράδι είχε επιλεγεί ως η έδρα της νεοσύστατης Κομινφόρμ, επιβεβαιώνοντας ότι η Γιουγκοσλαβία ήταν ο πιο πιστός σύμμαχος της ΕΣΣΔ. Ωστόσο, τα σχέδια του

⁵⁵³ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1952/18.4, Τμ. 3, Αρ. Πρωτ. 8/3/147/19, 15 Ιανουαρίου 1952.

⁵⁵⁴ Η κατάρριψη του αμερικανικού αεροπλάνου (μεταγωγικό στρατιωτικό) από τους Γιουγκοσλάβους τον Αύγουστο του 1946, παραλίγο να οδηγήσει τη Γιουγκοσλαβία και τις ΗΠΑ σε πόλεμο.

⁵⁵⁵ Iatrides, 'The United States, Greece and the Balkans'.

Τίτο για μια μεγαλύτερη Βαλκανική Ομοσπονδία, προβλημάτιζαν τόσο τον Στάλιν όσο και τους γείτονές του. Η εμπλοκή της Γιουγκοσλαβίας (που έπεισε και την Αλβανία να πράξει αντιστοίχως) στον ελληνικό Εμφύλιο με την υποστήριξη των ανταρτών, κόντρα στη θέληση του Στάλιν, φανέρωναν ότι ο Τίτο δεν θα τιθασευόταν εύκολα.⁵⁵⁶

Η διένεξη Τίτο-Στάλιν (1948), συντάραξε τα θεμέλια του ανατολικού μπλοκ και άλλαξε άρδην τις ισορροπίες δυνάμεων στα Βαλκάνια. Η αποπομπή του Τίτο από την Κομινφόρμ έλαβε χώρα στις 30 Ιουνίου 1948, με αλληλοκατηγορίες για προδοσία των μαρξιστικών και λενινιστικών αρχών. Μάλιστα, ο Τίτο αποκαλούσε το καθεστώς της ΕΣΣΔ, ως «έκτρωμα» του Κρεμλίνου, το οποίο είχε ξεφύγει από τον ορθόδοξο κομμουνισμό.⁵⁵⁷ Υπάρχει διάσταση απόψεων μεταξύ των μελετητών σχετικά με τους λόγους αποπομπής της Γιουγκοσλαβίας. Πιθανόν, ο Στάλιν να ενήργησε κατά αυτόν τον τρόπο λόγω φόβου απέναντι στον Τίτο και το ενδεχόμενο να καταστεί ένας ισχυρός ανταγωνιστής στον κομμουνιστικό κόσμο. Από την άλλη, η συμπεριφορά του Τίτο πιθανόν να θεωρήθηκε ικανή να προκαλέσει προβλήματα στην ασφάλεια της ΕΣΣΔ, αφού συχνά παράκουε τις οδηγίες της Μόσχας. Η υπέρμετρη φιλοδοξία του Τίτο να καταστεί ο «Στάλιν των Βαλκανίων», καθώς και η ιστορική ροπή των Γιουγκοσλάβων προς την Αγγλία και τη Γαλλία, προκαλούσαν την καχυποψία του Στάλιν.⁵⁵⁸

Από την άλλη, έχει υποστηριχθεί ότι η ενδυνάμωση του Κομμουνιστικού Κόμματος Βουλγαρίας (ΚΚΒ) και η αποκατάσταση του γοήτρου του, έκανε την ΕΣΣΔ να βασίζεται ξανά στη Βουλγαρία και να παραμερίσει τη Γιουγκοσλαβία. Σύμφωνα με τον Rajak, η ενορχηστρωμένη αποπομπή του Τίτο αποσκοπούσε στην προώθηση της πολιτικής σοβιετικοποίησης της Ανατολικής και Κεντρικής Ευρώπης, μέσω της εγκαθίδρυσης συστημάτων κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση του σοβιετικού στα δορυφορικά κράτη. Με τον τρόπο αυτό θα επιτυγχανόταν η ενότητα του κομμουνιστικού μονολιθικού κόσμου.⁵⁵⁹

Η ρήξη του με τον Στάλιν αποτέλεσε επίσης την αιτία για την αλλαγή της μέχρι πρότινος πολιτικής του Τίτο, αφού εγκατέλειψε το φιλόδοξο σχέδιό του για μια

⁵⁵⁶ Best et al., *International History*, 220-229.

⁵⁵⁷ Λεβέντης, *Η εναντίον της Μακεδονίας βουλγαροκομμουνιστική επιβουλή*, 271· *FRUS*, 1949, Volume V, Doc. 525.

⁵⁵⁸ Best et al., *International History*, 220-229· Λεβέντης, *Η εναντίον της Μακεδονίας βουλγαροκομμουνιστική επιβουλή*, 271-272.

⁵⁵⁹ Rajak, 'The Cold War in the Balkans', 208-216.

κομμουνιστική συνομοσπονδία που θα κυριαρχούσε στα Βαλκάνια.⁵⁶⁰ Η ευρύτερη αντιγιουγκοσλαβική προπαγάνδα, προερχόμενη από την Κομινφόρμ, εξανάγκασε τον Τίτο να εξετάσει εκ νέου την στάση του απέναντι στον ελληνικό Εμφύλιο. Έτσι, απέσυρε την υποστήριξη που παρείχε στους Έλληνες αντάρτες, τόσο σε υλικό όσο και σε ηθικό επίπεδο.⁵⁶¹ Ο Τίτο είχε βρεθεί απομονωμένος, περικυκλωμένος με εχθρικά κράτη. Επομένως, η επιβίωση της χώρας και του ίδιου εξαρτιόταν από τη συνεργασία του με τη Δύση.

Αξίζει να σημειωθεί το γεγονός, ότι ο γιουγκοσλαβικός στρατός, το 1948, αποτελείται κυρίως από παρτιζάνους⁵⁶² υποστηρικτές του Τίτο με καταγωγή από το Μαυροβούνιο και την Κροατία. Όσον αφορά στον εξοπλισμό του, ήταν απαρχαιωμένος, προερχόμενος κυρίως εκ της Γερμανίας και της ΕΣΣΔ (μετά το 44' αποκλειστικώς προερχόμενος από τη δεύτερη).⁵⁶³ Η κατάσταση των γιουγκοσλαβικών στρατευμάτων, υπό τον φόβο της επαπειλούμενης σοβιετικής εισβολής, καθιστούσε επιτακτική την ανάγκη εξεύρεσης εκτός από οικονομικής βοήθειας και στρατιωτικής.

Η συνεχιζόμενη μιλιταριστική ανάπτυξη των δορυφορικών κρατών, ενίσχυε τους φόβους για επίθεση εναντίον της Γιουγκοσλαβίας. Πλέον τα δορυφορικά κράτη είχαν τη δυνατότητα να ξεκινήσουν επίθεση ευρείας κλίμακας —ενορχηστρωμένη από την ΕΣΣΔ— στα γιουγκοσλαβικά εδάφη. Ο γιουγκοσλαβικός στρατός θα εξαναγκαζόταν να οπισθοχωρήσει στην ορεινή περιοχή κατά μήκος της Αδριατικής Θάλασσας. Η κυβέρνηση Τίτο θα μπορούσε να αντιδράσει μόνο με αντάρτικες επιχειρήσεις, που όμως θα ήταν εύκολο να αντιμετωπιστούν από συνδυασμένες σοβιετικές και δορυφορικές δυνάμεις.⁵⁶⁴ Η δυτική βοήθεια απλά θα επέκτεινε την περίοδο αντίστασης των υποστηρικτών του Τίτο.

Την καχυποψία του Τίτο καθώς και της Δύσης για εδαφική προσβολή της Γιουγκοσλαβίας από την ΕΣΣΔ, ενίσχυαν οι αναφορές για σοβιετική κινητικότητα στρατευμάτων σε γειτονικά δορυφορικά κράτη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η

⁵⁶⁰ D. T. Batakovic, 'K. Karamanlis and Yugoslavia: Four Visits to Tito's Yugoslavia', in K. Σβολόπουλος κ.ά. (επιμ.), *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα*, 447-464.

⁵⁶¹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1949/121.4, Τμ. Β, Αρ. Πρωτ. 41937, 1 Αυγούστου 1949.

⁵⁶² Γιουγκοσλάβοι παρτιζάνοι, γνωστοί ως Εθνικός Απελευθερωτικός Στρατός και Παρτιζάνικες διμοιρίες της Γιουγκοσλαβίας (NOV i POJ) ή Εθνικός Απελευθερωτικός Στρατός (NOV) ήταν κομμουνιστικές ένοπλες δυνάμεις αντίστασης εναντίον της γερμανικής κατοχής. Θεωρούνται το πλέον αποτελεσματικό κίνημα αντίστασης εναντίον του Άξονα την περίοδο του Β' ΠΠ. Αρχηγός του κινήματος ήταν ο Γιόσιπ Μπρόζ Τίτο.

⁵⁶³ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1952/14.5.

⁵⁶⁴ *FRUS, 1951*, Volume IV, Part 2, Doc. 411.

συγκέντρωση ρωσικών τεθωρακισμένων δυνάμεων στη Ρουμανία.⁵⁶⁵ Τα στρατεύματα αυτά σε συνεργασία με τις ρουμανικές δυνάμεις, σύμφωνα με πληροφορίες του ελληνικού ΥΠΕΞ, πιθανολογείτο ότι θα χρησιμοποιούντο κατά της Γιουγκοσλαβίας για την ανατροπή του Τίτο.⁵⁶⁶ Οι δυτικές πηγές αμφισβητούσαν τις πληροφορίες, θεωρώντας τις υπερβολικές, με στόχο να εξωθήσουν τον Τίτο σε σπασμωδικές κινήσεις, και να δώσει έτσι το πρόσχημα στη Μόσχα για άμεση επέμβαση.⁵⁶⁷ Η άσκηση πιέσεων προς τη Γιουγκοσλαβία, έσπρωξε τον Τίτο προς αναζήτηση νέων συμμάχων.

Στην προσπάθεια εξόδου του από την απομόνωση, ο Τίτο έκανε άνοιγμα στον δυτικό κόσμο και επιχείρησε να βελτιώσει τις σχέσεις του με τα μη κομμουνιστικά κράτη της περιοχής (Αυστρία, Ιταλία και Ελλάδα).⁵⁶⁸ Η υιοθέτηση αυτής της νέας εξωτερικής πολιτικής από τον Τίτο έγινε με έντεχνο τρόπο, κυρίως λόγω του ότι δεν ήθελε να δώσει τροφή στη σοβιετική προπαγάνδα, δηλώνοντας πιστός στις κομμουνιστικές του αρχές. Με αυτό τον τρόπο παρουσιαζόταν ως ουδέτερος, εν τω μέσω των δυο συνασπισμών. Η πορεία αυτή σημαδεύτηκε από την αναγκαστική αντιμετώπιση ακανθωδών ζητημάτων της γιουγκοσλαβικής εξωτερικής πολιτικής, όπως τα ζητήματα της Καρινθίας, της Τεργέστης και του Μακεδονικού.

Ζητήματα εξωτερικών σχέσεων και γιουγκοσλαβική πολιτική

Η Γιουγκοσλαβία εξήλθε από τον Β΄ ΠΠ, ανοίγοντας μέτωπα με όλες τους γείτονές της στα βόρεια και νότια σύνορά της, εξαιτίας των εδαφικών της διεκδικήσεων. Συγκεκριμένα, διεκδικούσε από την Ιταλία την περιοχή της Τεργέστης, από την Αυστρία την περιοχή της Καρινθίας και από την Ελλάδα την περιοχή της Μακεδονίας. Η προσπάθεια του Τίτο να εξαργυρώσει την επιτυχημένη συμβολή των παρτιζάνων στη μάχη εναντίον του Άξονα με την απόκτηση νέων εδαφών, προσέκρουσε στα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων. Κρίνεται σκόπιμο στο παρόν σημείο να παρατεθούν ορισμένες πληροφορίες για τα ζητήματα της Τεργέστης και της Καρινθίας, ούτως ώστε να φωτισθούν πτυχές των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων, ιδιαίτερα σε ότι έχει να κάνει με το Μακεδονικό.

⁵⁶⁵ Στην κωμόπολη Ουρζιτσένι, στην πόλη Πλοέστι καθώς και στην περιοχή Άρντβα της Τρανσυλβανίας.

⁵⁶⁶ ΥΔΙΑ, Πρεσβεία Λονδίνου 1949/3.1, Αρ.Πρωτ. 4403, 2 Αυγούστου 1949.

⁵⁶⁷ ΥΔΙΑ, Πρεσβεία Λονδίνου 1949/3.1, Αρ. Πρωτ.4805, 24 Αυγούστου 1949.

⁵⁶⁸ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1952/186.4, Αρ. Πρωτ. 2159, 16 Ιουνίου 1952.

Το ζήτημα της Τεργέστης (1918-1954).⁵⁶⁹ Οι ρίζες του ζητήματος της Τεργέστης έλκονται από τον Α΄ ΠΠ, όταν Ιταλία και Γιουγκοσλαβία διεκδικούσαν αμφότερες την περιοχή επικαλούμενες ιστορικούς και εθνολογικούς λόγους (που ανιχνεύονταν από την εποχή της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων).⁵⁷⁰ Στην ιστορική περιοχή της Βενέτσια Τζούλια,⁵⁷¹ ο πληθυσμός χωριζόταν σε ιταλικής καταγωγής (πλειοψηφούσαν στις παράκτιες περιοχές) και σλοβενικής (υπερτερούσαν στην ενδοχώρα). Στα τέλη του Β΄ ΠΠ, οι Γιουγκοσλάβοι απελευθέρωσαν την περιοχή και ο Τίτο ανήγγειλε τη δημιουργία του ομόσπονδου κράτους της Σλοβενίας. Ωστόσο, με επέμβαση της Δύσης και σοβιετική πίεση, ο Τίτο αποχώρησε από την περιοχή. Η Συνδιάσκεψη των Παρισίων δεν επέφερε την οριστική λύση του ζητήματος. Αν και οριζόταν η διεθνοποίηση της Τεργέστης και μέρους της Ίστριας υπό κηδεμονία του ΟΗΕ, εντούτοις, η περιοχή παρέμεινε χωρισμένη σε δύο ζώνες: τη Ζώνη Α΄ με ιταλική πλειοψηφία και τη Ζώνη Β΄ με σλοβενική, οι οποίες τελούσαν υπό αγγλοαμερικανική και γιουγκοσλαβική εποπτεία αντίστοιχα.⁵⁷²

Το 1953, η Ιταλία και η Γιουγκοσλαβία έφτασαν στο χείλος του πολέμου, εξαιτίας της μονομερούς απόφασης των Αγγλοαμερικάνων να παραδώσουν τη διοίκηση της Τεργέστης στην Ιταλία. Το ζήτημα έληξε με το «Υπόμνημα Κατανόησης» (υπεγράφη στις 5 Οκτωβρίου 1954 στο Λονδίνο), μέσω του οποίου αποφασίστηκε η απόδοση της πόλης στην Ιταλία, ενώ η Γιουγκοσλαβία προσάρτησε τα νοτιότερα τμήματα της περιοχής και απέκτησε το δικαίωμα χρήσης του λιμένα. Η Συνθήκη του Osimo του 1975 επικύρωσε την προηγούμενη συμφωνία.⁵⁷³ Πρέπει να σημειωθεί, ότι το ζήτημα της Τεργέστης αποτελούσε σε μεγάλο βαθμό και ζήτημα ιδεολογίας, αφού αποτέλεσε ένα από τα πρώτα σημεία σύγκρουσης του κομμουνισμού και της δημοκρατίας. Το ζήτημα αποτελούσε το αγκάθι στις σχέσεις της Δύσης με το Βελιγράδι, ιδιαίτερα στα πρώτα χρόνια της προσπάθειας για

⁵⁶⁹ Για λεπτομερή ανάλυση του ζητήματος της Τεργέστης βλέπε, Ν. Μαυρόπουλος, «Το ζήτημα της Τεργέστης (1918-1954). Μια συνολική αποτίμηση», *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, 16 (2014) 63-81.

⁵⁷⁰ Η Αυστροουγγαρία, Αυστροουγγρική Αυτοκρατορία ή Δυναδική Μοναρχία (1867-1918), διοικείτο από τον Οίκο των Αψβούργων. Περιλάμβανε την Αυστρία, την Κροατία και το αυτόνομο Βασίλειο της Κροατίας-Σλαβονίας.

⁵⁷¹ Βενέτσια Τζούλια (Venezia Giulia, Julian March): Περιοχή της νοτιοανατολικής Ευρώπης μοιρασμένη μεταξύ της Ιταλίας, της Σλοβενίας και της Κροατίας. Στο κέντρο της περιοχής βρίσκεται η σημαντική πόλη και λιμάνι Τεργέστη. Άλλες σημαντικές πόλεις είναι η Ίστρια, Γκορίτσια, Μονφαλκόνε, Πούλα.

⁵⁷² Δ. Γκότα, «Αλληλεπιδράσεις στους διπλωματικούς χειρισμούς του ζητήματος της Τεργέστης και των Βαλκανικών Συμφωνιών του 1953-1954», στο Φ. Ι. Τολουόδη (επιμ.), *Πρακτικά, ΚΘ΄ Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο, 16-18 Μαΐου 2008 και ΚΗ΄ Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο (Μέρος Β΄), 25-27 Μαΐου 2007* (Θεσσαλονίκη: Ελληνική Ιστορική Εταιρεία, 2009), 367-376.

⁵⁷³ Rajak, 'The Cold War in the Balkans', 202· Μαυρόπουλος, «Το ζήτημα της Τεργέστης».

συνεννόηση, μέχρι και την τελική διευθέτησή του το 1954.

Το ζήτημα της Σλοβένικης Καρινθίας (αρχές 20^{ου} αι.–1955). Η Γιουγκοσλαβία είχε ανοικτά ζητήματα και με την Αυστρία, εξαιτίας του αλυτρωτισμού της. Συγκεκριμένα, η Γιουγκοσλαβία διεκδικούσε την Καρινθία, περιοχή στη Νότια Αυστρία, όπου κατοικούσε μεγάλος αριθμός σλαβόφωνων σλοβενικής καταγωγής. Κατά τη διάρκεια του Α΄ ΠΠ, η Γιουγκοσλαβία κατόρθωσε να αποσπάσει τη Νότια Καρινθία (γνωστή ως Σλοβένικη Καρινθία) από την Αυστρία. Προς το τέλος του Β΄ ΠΠ, οι Γιουγκοσλάβοι επιτέθηκαν και κατέλαβαν περιοχές της Αυστριακής Καρινθίας, συμπεριλαμβανομένης και της πρωτεύουσας Κλάγκενφουρτ. Πρέπει να σημειωθεί ότι ο Στάλιν παρότρυνε τον Τίτο να χαλαρώσει τις διεκδικήσεις του στην περιοχή της Καρινθίας, κατά τη διάρκεια της περιόδου όξυνσης της κρίσης της Τεργέστης το 1945. Οι Βρετανοί, έχοντας τη σοβιετική συναίνεση, εξανάγκασαν τα Γιουγκοσλαβικά στρατεύματα να αποχωρήσουν από τις καταληφθείσες περιοχές. Μάλιστα, η αυστριακή Καρινθία αποτέλεσε μαζί με την Στυρία και το Ανατολικό Τυρόλο, τη βρετανική ζώνη κατοχής κατά τη διάρκεια της συμμαχικής κατοχής της Αυστρίας (1945-1955). Η συμμαχική κατοχή τερματίστηκε το 1955 με την Κρατική Συνθήκη της Αυστρίας,⁵⁷⁴ που αποκαθιστούσε την αυστριακή κυριαρχία. Τα δικαιώματα της σλαβικής μειονότητας κατοχυρώνονταν από το Άρθρο 7 της Συνθήκης. Ωστόσο, η ένταση Βελιγραδίου-Βιέννης για την εφαρμογή του Άρθρου συνεχίστηκε.

Δυτική πολιτική στη Γιουγκοσλαβία

Σύμφωνα με τη Συμφωνία των Ποσοστών (1944), η επιρροή στη Γιουγκοσλαβία μοιραζόταν εξ ημισείας μεταξύ Βρετανίας και ΕΣΣΔ (χωρίς να καθορίζεται τίνι τρόπω). Ως εκ τούτου, η ένταξη της Γιουγκοσλαβίας στη σοβιετική σφαίρα, προκάλεσε τη δυσφορία της Δύσης, αλλά και την καχυποψία για την επέκταση της σοβιετικής επιρροής. Έναν χρόνο μετά την αποπομπή της Γιουγκοσλαβίας, η Δύση έβλεπε με δυσπιστία το ρήγμα στους κόλπους της Κομινφόρμ. Στην πορεία, ωστόσο, η ρήξη στις σχέσεις Τίτο-Στάλιν θεωρήθηκε μη αναστρέψιμη (από το 1951).⁵⁷⁵ Η Γιουγκοσλαβία εξελίχθηκε σε σημαντικό ανάχωμα εναντίον του σοβιετικού

⁵⁷⁴ Υπεγράφη μεταξύ της Αυστρίας και των δυνάμεων κατοχής, ΕΣΣΔ, Γαλλία, Βρετανία και ΗΠΑ.

⁵⁷⁵ *FRUS, 1951, Volume IV, Part 2, Doc. 369* .

ηγεμονισμού. Η σημασία της για τον δυτικό συνασπισμό, τόσο σε πολιτικό όσο και σε ψυχολογικό επίπεδο, επέβαλλαν την προστασία και την ισχυροποίησή της.⁵⁷⁶ Παράλληλα, η αποδέσμευση της Γιουγκοσλαβίας επέφερε και την αλλαγή των οικονομικών και πολιτικών της πρακτικών και τη χάραξη μιας ανεξάρτητης πολιτικής. Σύμφωνα με τη Δύση, οι αναταράξεις που ακολούθησαν στον κομμουνιστικό κόσμο (οι αναταραχές σε Πολωνία και Ουγγαρία, η αποδέσμευση της Αλβανίας και η σινο-σοβιετική διαμάχη) είχαν ως αφετηρία τη ρήξη του Τίτο με τον Στάλιν.⁵⁷⁷

Η συνεχιζόμενη άρνηση της Γιουγκοσλαβίας να επιστρέψει στο σοβιετικό μπλοκ προσέφερε ένα στρατηγικό πλεονέκτημα στη Δύση, ιδιαίτερα για την ασφάλεια της Ιταλίας και της Ελλάδας. Ωστόσο, το ζήτημα της Τεργέστης αποτελούσε ένα μείζον εμπόδιο, το οποίο πιθανόν να ανέτρεπε την αμερικανική πολιτική στη χώρα.⁵⁷⁸ Η τελική διευθέτηση του ζητήματος το 1954, άνοιξε τον δρόμο για τη βελτίωση των ιταλο-γιουγκοσλαβικών σχέσεων, αλλά και για την έναρξη συζητήσεων σχετικά με την οργάνωση κοινής άμυνας μεταξύ των δύο χωρών.⁵⁷⁹

Οι νέες διεθνοπολιτικές συνιστώσες, όπως παγιώθηκαν μετά την αποπομπή του Τίτο, υπαγόρευαν την ανάγκη στήριξής του από τη Δύση. Σε περίπτωση ανατροπής του από την ΕΣΣΔ, η ασφάλεια τόσο της Ελλάδας όσο και της Ιταλίας θα τίθονταν σε κίνδυνο, ενώ για τις χώρες του δυτικού συνασπισμού θα σήμαινε την αντιστροφή της ισορροπίας δυνάμεων σε βάρος τους. Ακόμη, θα ανατρεπόταν η πολιτική της ανάσχεσης στην περιοχή (Κεντρική και Δυτική Ευρώπη) και θα έδινε νέα ώθηση στη σοβιετική επεκτατικότητα. Σε μια τέτοια περίπτωση, η δυτική πολιτική στην Ελλάδα πιθανόν να ανατρεπόταν, με αποτέλεσμα η χώρα να υπέκυπτε στον ανατολικό συνασπισμό.⁵⁸⁰ Έτσι λοιπόν, η ασφάλεια της Ελλάδας συνδέθηκε από νωρίς με την ασφάλεια του καθεστώτος του Τίτο καθώς και την επιβίωσή του.

Το σχίσμα στους κομμουνιστικούς κόλπους, φανέρωσε μια πραγματική ευκαιρία για τις ΗΠΑ. Το καθεστώς του Τίτο ήταν ισχυρά θεμελιωμένο, αν και μετρούσε μόνο τέσσερα χρόνια ζωής. Παρά το γεγονός ότι βρέθηκε αντιμέτωπος με την ΕΣΣΔ και τους υπόλοιπους δορυφόρους, η θέση του εξακολουθούσε να είναι

⁵⁷⁶ Πρέπει να σημειωθεί ότι την άποψη για την στρατηγική σημασία της Γιουγκοσλαβίας του αμερικανικού ΥΠΕΞ συμμαρξίζεται και το ΥΠΑΜ. *FRUS, 1951, Volume IV, Part 2, Doc. 365.*

⁵⁷⁷ *FRUS, 1961–1963, Volume XVI, Doc. 146.*

⁵⁷⁸ *FRUS, 1952–1954, Volume VIII, Doc. 688.*

⁵⁷⁹ *Ο.π., Doc. 711.*

⁵⁸⁰ *FRUS, 1949, Volume V, Doc. 573; Doc. 579; FRUS, 1950, Volume IV, Doc. 760; Doc. 825.*

ισχυρή. Ωστόσο, ο Τίτο χρειαζόταν εξωτερική βοήθεια για να μπορέσει να αντέξει τις σοβιετικές πιέσεις. Η ισχυρή δικτατορία του Τίτο υπαγόρευε την αμερικανική πολιτική απέναντι του. Συγκεκριμένα, εθεωρείτο ότι η Γιουγκοσλαβία είχε μόνο δύο επιλογές διακυβέρνησης σε εκείνη τη χρονική φάση: είτε ένα σοβιετικό καθεστώς-μαριονέτα, είτε την εξουσία του Τίτο. Ως εκ τούτου, το τιτοϊκό καθεστώς παρουσιαζόταν ως μια μοναδική ευκαιρία για τη Δύση, ούτως ώστε να υπονομεύσει τη σοβιετική επιρροή στην Ανατολική Ευρώπη, καθώς και για να επιφέρει την πολυπόθητη σταθερότητα στα Βαλκάνια.⁵⁸¹ Ταυτόχρονα, η κυβέρνηση Τίτο, προχώρησε στην εξομάλυνση των σχέσεων της με τη Δύση, με στόχο την προσέλκυση ενός νέου μαικήνα, ούτως ώστε να διατηρηθεί στην εξουσία.

Η δυτική βοήθεια προς τη Γιουγκοσλαβία συνδεόταν από διάφορους κύκλους με το ενδεχόμενο πολιτικών παραχωρήσεων του Τίτο προς τη Δύση. Οι παραχωρήσεις αυτές σχετιζόνταν με το ζήτημα της Τεργέστης, της Καρινθίας και του Μακεδονικού. Στην πορεία, η Δύση έγινε περισσότερο θετική στην αποδοχή της Γιουγκοσλαβικής πρότασης για επέκταση των εμπορικών σχέσεων Δύσης-Γιουγκοσλαβίας, χωρίς συγκεκριμένες πολιτικές παραχωρήσεις. Πάντως, οι ΗΠΑ κατέστησαν σαφές στους Γιουγκοσλάβους ότι επιθυμούσαν τη διακοπή παροχής βοήθειας προς τους Έλληνες αντάρτες.⁵⁸² Με αυτόν τον τρόπο η Δύση θα πετύχαινε την επιδείνωση των σχέσεων Μόσχας-Βελιγραδίου, αλλά και την ενθάρρυνση μη κομμουνιστικών στοιχείων στους σοβιετικούς δορυφόρους.

Η στήριξη του Τίτο, χωρίς παραχωρήσεις, θα εξυπηρετούσε ακόμη τον μακροπρόθεσμο στόχο της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής για απελευθέρωση της Ανατολικής Ευρώπης από τον σοβιετικό έλεγχο. Η Γιουγκοσλαβία του Τίτο, ως εθνικά ανεξάρτητο κράτος με ευμάρεια, θα μπορούσε να αποτελέσει ένα ισχυρό πρότυπο για τους σοβιετικούς δορυφόρους. Από την άλλη, σε περίπτωση καταστροφής του Τίτο, η ΕΣΣΔ θα έδινε ένα ισχυρό μήνυμα σε όσους τολμούσαν να αμφισβητήσουν την ηγεμονία της. Επομένως, οι ΗΠΑ καλούνταν να σχεδιάσουν μια ιδιαίτερη στρατηγική απέναντι στη Γιουγκοσλαβία, αφού δεν μπορούσε να συνεχιστεί η πολιτική που εφαρμοζόταν στην ΕΣΣΔ και στους δορυφόρους της, και ασφαλώς δεν μπορούσε να ακολουθηθεί ταυτόσημη πολιτική με τις χώρες της Δυτικής

⁵⁸¹ *FRUS, 1949*, Volume V, Doc. 521; Doc. 525; ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1950/72.4, Τμ. 3, Αρ. Πρωτ. 26803/Α/Γ4, 23 Μαρτίου 1950; ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1950/73.1, Τμ. 3, 16 Οκτωβρίου 1950.

⁵⁸² Stefanidis, I. 'United States, Great Britain and the Greek Yugoslav rapprochement, 1949-1950', *Balkan Studies*, 27 (1986) 315-343.

Ευρώπης. Φυσικά, οι όποιες διευκολύνσεις προς τη Γιουγκοσλαβία έπρεπε να δοθούν με διακριτικότητα, προκειμένου να μη δοθεί η εντύπωση ριζικής αλλαγής της αμερικανικής πολιτικής, αλλά ούτε και αποδοχής του τιτοϊκού καθεστώτος.⁵⁸³

Το ενδεχόμενο υιοθέτησης μιας περισσότερο ευέλικτης πολιτικής απέναντι στον Τίτο, με δυνατότητα διεξαγωγής εμπορίου, θα ενίσχυε τη θέση του και πιθανόν να επέφερε την προοδευτική έλξη του προς τη Δύση. Η αμερικανική πολιτική φαίνεται να απέδωσε καρπούς, αφού οι εξελίξεις επιβεβαίωσαν τους αμερικανικούς υπολογισμούς: ο εμπορικός αποκλεισμός της Γιουγκοσλαβίας από την ΕΣΣΔ και τους δορυφόρους της ενισχύθηκε, ο Τίτο ανακοίνωσε επίσημα το κλείσιμο των ελληνικών συνόρων για τους αντάρτες, επιτρέποντας την ελληνογιουγκοσλαβική προσέγγιση, ενώ ταυτόχρονα η διακοπή στήριξης των γιουγκοσλαβικών διεκδικήσεων στην Αυστρία από την ΕΣΣΔ, είχε ως αποτέλεσμα την πρόοδο του αυστριακού ζητήματος.⁵⁸⁴ Έτσι λοιπόν, ο Τίτο σταμάτησε να πιέζει την Αυστρία για τα δικαιώματα των Σλοβένων της Καρινθίας, οδηγώντας στη βελτίωση των σχέσεων Βελιγραδίου-Βιέννης.⁵⁸⁵

Η αμερικανική πολιτική προς τη Γιουγκοσλαβία ήταν κυρίως οικονομική (οικονομική βοήθεια, παραχώρηση δανείου, ευνοϊκές εμπορικές διευθετήσεις). Την περίοδο 1950-1955, η Γιουγκοσλαβία έλαβε 1,5 δις δολάρια από τη Δύση ως βοήθεια, εκ των οποίων το ½ ήταν στρατιωτική.⁵⁸⁶ Στον πολιτικό τομέα, η αμερικανική πολιτική στηρίχθηκε στην ενθάρρυνση αλλαγής της γιουγκοσλαβικής πολιτικής, έναντι των γειτονικών μη κομμουνιστικών χωρών, όπως η Ελλάδα και η Ιταλία. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Αμερικανοί προτιμούσαν να εμφανίσουν την εξομάλυνση των σχέσεων Αθηνών-Βελιγραδίου, ως αποτέλεσμα απευθείας συνομιλιών, και όχι αμερικανικής επέμβασης.⁵⁸⁷

Ταυτόχρονα, η ΕΣΣΔ φαινόταν να προκαλείται από κινήσεις του Τίτο όπως το κλείσιμο των ελληνικών συνόρων, την περικύκλωση της Αλβανίας από εχθρικά κράτη, καθώς και από την εμπορική συμφωνία Γιουγκοσλαβίας-Ιταλίας, που προδιέθετε τη λύση του ζητήματος της Τεργέστης. Η σοβιετική αντίδραση περιελάμβανε την προπαγάνδα εναντίον του Τίτο με την κατηγορία ότι βοηθά τους

⁵⁸³ *FRUS, 1949*, Volume V, Doc. 522; Doc. 525.

⁵⁸⁴ *Ο.π.*, Doc. 525; Doc. 556.

⁵⁸⁵ TNA: FO 504/13 (RY 1023/29).

⁵⁸⁶ S. Rajak, 'From Regional Role to Global Undertakings: Yugoslavia in the Early Cold War', in S. Rajak et al. (eds.), *The Balkans in the Cold War*, 65-86.

⁵⁸⁷ *FRUS, 1951*, Volume IV, Part 2, Doc. 369; *FRUS, 1950*, Volume IV, Doc. 856.

Έλληνες φασίστες εναντίον του Δημοκρατικού Στρατού. Ωστόσο, δεν προέβαινε σε λήψη αποφασιστικών μέτρων, όπως τη διακοπή των διπλωματικών τους σχέσεων.⁵⁸⁸ Επιπλέον, το ενδεχόμενο σοβιετικής επίθεσης κατά της Γιουγκοσλαβίας, υπολογιζόταν ότι θα ήταν μια χρονοβόρα επέμβαση και ότι οι δορυφόροι θα μπορούσαν να προσφέρουν αμελητέα βοήθεια, ενώ εθεωρείτο αδύνατο οι δορυφόροι χωρίς σοβιετική υποστήριξη να υπερκεράσουν τις δυνάμεις του Τίτο.

Περί το 1950, η Ελλάδα ήταν η μοναδική χώρα στην περιοχή με την οποία θα μπορούσε η Γιουγκοσλαβία να αναπτύξει φιλικές σχέσεις, καθώς και μια αγορά που θα μπορούσε να διοχετεύσει τα προϊόντα της.⁵⁸⁹ Με αυτό τον τρόπο η Δύση θα καθιστούσε τη γιουγκοσλαβική οικονομία περισσότερο ανθεκτική στις σοβιετικές πιέσεις. Ως εκ τούτου, έθεσε ως προτεραιότητα της, την αποκατάσταση των σχέσεων Αθηνών-Βελιγραδίου. Στο πλαίσιο αυτό, ώθησε και τις δύο πλευρές στην αποκατάσταση των συγκοινωνιών που ενώνουν τις δύο χώρες. Παράλληλα, η Δύση θεωρούσε τη δημιουργία της Ελεύθερης Ζώνης Εμπορίου στη Θεσσαλονίκη ως εξαιρετικής σημασίας. Η κίνηση αυτή θα βοηθούσε στη βελτίωση της οικονομικής κατάστασης και των δύο χωρών.⁵⁹⁰

Σύμφωνα με έκθεση των αμερικανικών εθνικών υπηρεσιών πληροφοριών (National Intelligence Estimate, NIE-7 of November 21, 1950), η Γιουγκοσλαβία είχε στρατηγικό ρόλο για τον δυτικό συνασπισμό. Πρώτα από όλα, κατείχε μια καίρια θέση ως σύνδεσμος της άμυνας της Ανατολικής Μεσογείου, καθώς και της Εγγύς και Μέσης Ανατολής. Ο ρόλος της αυξανόταν με τη συμπερίληψή της σε ένα μπλοκ χωρών, με άμεσο κίνδυνο σοβιετικής επίθεσης, καθώς και από τη δυνατότητα εξέλιξής της σε ηγετική δύναμη μιας πιθανής σειράς κρατών-προπύργιο. Παράλληλα όμως, καίρια ήταν και η σημασία της για την ΕΣΣΔ, αφού θα μπορούσε να τη χρησιμοποιήσει ως βάση για επιθέσεις σε Ελλάδα και Ιταλία, αλλά και για να επεκτείνει την επιρροή της στη Μεσόγειο, την Αδριατική και τη Μαύρη Θάλασσα.⁵⁹¹

Επιπρόσθετα, η ύπαρξη και διατήρηση του «Τιτοϊσμού» θεωρείται από τον δυτικό συνασπισμό ως υψίστης σημασίας για την ιδεολογική αποδυνάμωση της εξουσίας της Μόσχας. Επομένως, η στρατηγική σημασία της Γιουγκοσλαβίας απέρρεε και από το γεγονός ότι ο κίνδυνος έναρξης μιας γενικής σύρραξης από τα

⁵⁸⁸ *FRUS, 1949, Volume V, Doc. 558.*

⁵⁸⁹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1950/35.3, 28 Φεβρουαρίου 1950.

⁵⁹⁰ Ο.π., Αρ. Πρωτ. Α/Γ/4 30812, 2 Μαΐου 1950.

⁵⁹¹ *FRUS, 1951, Volume IV, Part 2, Doc. 365; Doc. 369*

εδάφη της ήταν υπαρκτός.⁵⁹² Εκ των προαναφερόμενων προκύπτει και η επιθυμία του δυτικού συνασπισμού να διαφυλάξει τη Γιουγκοσλαβία παρά το γεγονός πως δεν έπαυσε να είναι μια κομμουνιστική χώρα.

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι απόψεις σχετικά με το ενδεχόμενο επίθεσης στην Γιουγκοσλαβία το 1952 δίσταντο στις αμερικανικές εξωτερικές υπηρεσίες. Συγκεκριμένα, στην αρχική έκθεση των εθνικών υπηρεσιών πληροφοριών (NIE-29/2, January 4, 1952), εκτιμάτο ότι εξαιτίας της στενότερης συνεργασίας της Γιουγκοσλαβίας με τη Δύση, μια επίθεση από την ΕΣΣΔ ή τους δορυφόρους της στη Γιουγκοσλαβία ήταν απίθανη. Υπολογιζόταν ότι η ΕΣΣΔ θα φοβόταν το ενδεχόμενο μιας σύρραξης μεταξύ των δορυφόρων και των ΗΠΑ ή του ΟΗΕ ή ακόμη και μιας γενικότερης σύρραξης. Ωστόσο, ο βοηθός αρχηγός προσωπικού του τμήματος στρατού (δεν αναφέρεται ποιος) διαφωνούσε με τη θέση και πρότεινε την αλλαγή της εκτίμησης.

Σημειώνεται το γεγονός ότι τον προηγούμενο χρόνο, τα δορυφορικά κράτη της ΕΣΣΔ απέκτησαν τη δυνατότητα (σε συνδυασμό με τη σοβιετική υποστήριξη ασφαλώς) να επιτεθούν στη Γιουγκοσλαβία. Εκτιμάτο λοιπόν, ότι υπήρχε σοβαρή πιθανότητα επίθεσης στη Γιουγκοσλαβία είτε σε περίπτωση κακών χειρισμών από μέρους της ΕΣΣΔ, οι οποίοι θα μπορούσαν να οδηγήσουν μια τοπική σύρραξη σε μια γενικότερη, είτε σε περίπτωση που υπήρχε σοβιετικό σχέδιο για πόλεμο ευρείας κλίμακας. Η αύξηση της αμυντικής δυνατότητας της Γιουγκοσλαβίας (μέσω οικονομικής και στρατιωτικής βοήθειας), διασφάλιζε για τη Δύση τη διατήρηση του συνδέσμου Ιταλίας-Ελλάδας στα Βαλκάνια.⁵⁹³

Η αμερικανική πολιτική προκειμένου να αποφύγει την άσκηση πιέσεων στη Γιουγκοσλαβία και τη συνακόλουθη απομάκρυνσή της, σεβάστηκε την επιθυμία του Τίτο να κρατήσει αποστάσεις τόσο από τον δυτικό όσο και από τον ανατολικό συνασπισμό. Ταυτόχρονα, προσπάθησε να εξεύρει έναν διάυλο επικοινωνίας της Γιουγκοσλαβίας με τις χώρες της Δύσης, αλλά και να ενθαρρύνει την στροφή του Γιουγκοσλαβικού εμπορίου προς αυτές. Επίσης, θεωρούσε ότι η αποφυγή ανοίγματος

⁵⁹² Στην προσπάθεια αξιολόγησης των σοβιετικών σχεδιασμών, η Δύση εστιάζει στα εξής τρία σενάρια όσον αφορά στην πιθανότητα σοβιετικής επέμβασης στη Γιουγκοσλαβία: πρώτον, τη διενέργεια δορυφορικής επίθεσης στη χώρα, με την προϋπόθεση ότι ο δυτικός συνασπισμός θα έμενε αμέτοχος. Δεύτερον, την απροθυμία της ΕΣΣΔ να επέμβει λόγω της πεποίθησης ότι η Δύση θα υποστήριζε τη Γιουγκοσλαβία. Τέλος, το σενάριο η ΕΣΣΔ να είναι πλήρως προετοιμασμένη για το ενδεχόμενο ενός γενικευμένου πολέμου, ως εκ τούτου να προχωρήσει σε επίθεση, έχοντας πλήρη επίγνωση των κινδύνων. *FRUS, 1951, Volume IV, Part 2, Doc. 369; Doc. 411.*

⁵⁹³ *FRUS, 1952-1954, Volume VIII, Doc. 633; Doc. 671.*

ζητημάτων, όπως η σλαβόφωνη μειονότητα στην Ελλάδα ήταν απαραίτητη.⁵⁹⁴ Η Ελλάδα ενστερνιζόταν την αμερικανική γνώμη, όμως οι Γιουγκοσλάβοι συνέχιζαν να θέτουν ζήτημα «μακεδονικής» μειονότητας στην Ελλάδα, προκαλώντας τριγμούς στις μεταξύ τους σχέσεις.

Η Ουάσιγκτον έδωσε στο Βελιγράδι να καταλάβει ότι δεν θα μπορούσε να μείνει αμέτοχο σε περίπτωση επίθεσης στην Ελλάδα, στην Αυστρία και στη Γερμανία.⁵⁹⁵ Ωστόσο, παρά την έξοδο του Τίτο από τη διεθνή απομόνωση το 1952 και την στενότερη συνεργασία του με τη Δύση, η είσοδος της Γιουγκοσλαβίας στο NATO δεν ήταν επιθυμητή, ούτε από την ίδια ούτε και από τη Βρετανία.⁵⁹⁶ Ο Τίτο συγκεκριμένα φοβόταν ότι συμμετοχή του στο NATO θα εξαφάνιζε το ενδεχόμενο ομαλοποίησης των σχέσεων του με τη Μόσχα αλλά και την πολιτική ανεξαρτησίας από τους δύο συνασπισμούς. Παράλληλα, η παρουσία νατοϊκών στρατευμάτων στη χώρα του θεωρείτο επικίνδυνη για τον ίδιο και το καθεστώς του.⁵⁹⁷ Από την άλλη, για τη Βρετανία, η ένταξη της Γιουγκοσλαβίας θα αύξανε τις νατοϊκές της υποχρεώσεις, αλλά και τον κίνδυνο εμπλοκής σε περιπέτειες με την ΕΣΣΔ.

Ο Στάλιν ήταν διατεθειμένος να χρησιμοποιήσει κάθε μέσο που είχε στη διάθεσή του προκειμένου να επαναφέρει τη Γιουγκοσλαβία στη σοβιετική τροχιά. Αρχικά, πίεσε με διάφορους τρόπους —οικονομικό, πολιτικό (επιβολή κυρώσεων), αλλά και με προπαγανδιστικά μέσα— οι οποίοι όμως έφεραν αντίθετα αποτελέσματα και συσπείρωσαν τις γιουγκοσλαβικές δυνάμεις γύρω από τον Τίτο. Στην πορεία και ιδιαίτερα στις αρχές του 1950, ο Στάλιν σκέφθηκε τις στρατιωτικές του επιλογές, με την κατάστροψη διαφόρων σχεδίων δολοφονίας του Τίτο, αλλά και το ενδεχόμενο επίθεσης εναντίον της Γιουγκοσλαβίας. Για τον σκοπό αυτόν, στις αρχές του 1950 η Μόσχα και οι δορυφόροι προχώρησαν σε πρωτοφανή, εν καιρώ ειρήνης, στρατιωτικοποίηση.

Μέχρι και τον θάνατό του ωστόσο, ο Στάλιν δεν έθεσε σε λειτουργία κάποιο σχέδιο για διάφορους λόγους (πιθανή δυτική εμπλοκή εξαιτίας της προσέγγισης του Τίτο με τη Δύση σαφώς περιέπλεκαν το ζήτημα). Τα σχέδια δολοφονίας του Τίτο κατά την επικείμενη επίσκεψή του στη Βρετανία τον Μάρτιο του 1953 από τη Μόσχα

⁵⁹⁴ *FRUS, 1950*, Volume IV, Doc. 807; Doc. 812.

⁵⁹⁵ *FRUS, 1951*, Volume IV, Part 2, Doc. 431.

⁵⁹⁶ *FRUS, 1952–1954*, Volume VIII, Doc. 676.

⁵⁹⁷ Rajak, 'From Regional Role to Global Undertakings'.

ανατράπηκαν εξαιτίας του θανάτου του Στάλιν.⁵⁹⁸ Παρά τον υπαινιγμό του Χρυστόφοφ, ότι εάν ο Στάλιν ζούσε περισσότερο θα εισέβαλλε στη Γιουγκοσλαβία, δεν θα μάθουμε ποτέ τις πραγματικές προθέσεις του. Ίσως να επιδίωκε απλά να αυξήσει την πίεση στον Τίτο.⁵⁹⁹

Η ανάληψη της ηγεσίας από τον Νικήτα Χρυστόφοφ άλλαξε τη σοβιετική πολιτική απέναντι στον Γιουγκοσλάβο ηγέτη, αλλάζοντας εκ νέου την ισορροπία δυνάμεων. Το 1953, η ΕΣΣΔ προχώρησε σε κινήσεις συμφιλίωσης απέναντι στη Γιουγκοσλαβία. Οι κινήσεις αυτές ερμηνεύονταν από τη Δύση ως μια προσπάθεια υπονόμησης της εξουσίας του Τίτο. Δεν πιστεύεται, ωστόσο, ότι η Γιουγκοσλαβία θα επανερχόταν στους σοβιετικούς κόλπους, ενόσω ο Τίτο βρισκόταν στην εξουσία. Ταυτόχρονα, σενάρια για πιθανή σοβιετική επίθεση στη χώρα συνέχιζαν να εξετάζονται από τη Δύση.⁶⁰⁰ Πάντως, επεισόδια στα σύνορα της Γιουγκοσλαβίας με τα γειτονικά δορυφορικά κράτη από το 1948 συνεχίστηκαν και μετά τον θάνατο του Στάλιν μέχρι και το 1955, οπότε και τερματίστηκαν μετά την αποκατάσταση των σχέσεων Μόσχας-Βελιγραδίου.⁶⁰¹

Η επαναπροσέγγιση Μόσχας-Βελιγραδίου άλλαξε τις διεθνοπολιτικές συνιστώσες στην περιοχή. Αυτό συμβαίνει σε μια ιδιαίτερη περίοδο για τον δυτικό συνασπισμό, εξαιτίας της έριδας για την Κύπρο μεταξύ δύο μελών του. Είναι πλέον ξεκάθαρο για τις ΗΠΑ ότι η Γιουγκοσλαβία είχε πλέον περισσότερες επιλογές όσον αφορούσε την εξωτερική της πολιτική. Θα μπορούσε να συνεχίσει τη φιλοδυτική της πολιτική, να επανέλθει στους σοβιετικούς κόλπους, ή να ακολουθήσει μια ευέλικτη πολιτική, αποφεύγοντας την ανάληψη δεσμεύσεων και με τους δύο συνασπισμούς.⁶⁰²

Το 1954 άρχισε επίσης να παίρνει σάρκα και οστά η υιοθέτηση αδέσμευτης πολιτικής από πλευράς Τίτο με την επίσκεψή του στην Ινδία. Αρχικά, η Δύση δεν φοβόταν την αδέσμευτη πολιτική του Τίτο αλλά πιθανές εξελίξεις με την ΕΣΣΔ. Από τη μια, υπήρχε ο κίνδυνος χαλάρωσης του τιτοϊκού καθεστώτος, δίνοντας την ευκαιρία στην ΕΣΣΔ για ένα ξαφνικό χτύπημα. Από την άλλη, μια νέα αλλαγή

⁵⁹⁸ Σ. Σφέτας, «Η Εξομάλυνση των Ελληνο-Γιουγκοσλαβικών πολιτικών σχέσεων (1950/51)», *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, 12-13 (2001-2002) 189-207:205.

⁵⁹⁹ M. Kramer, 'Stalin, the Split with Yugoslavia, and Soviet-East European Efforts to Reassert Control, 1948-53', in S. Rajak et al. (eds.), *The Balkans in the Cold War*, 29-63.

⁶⁰⁰ *FRUS, 1952-1954*, Volume VIII, Doc. 681; Doc. 688.

⁶⁰¹ Rajak, 'From Regional Role to Global Undertakings'.

⁶⁰² *FRUS, 1955-1957*, Volume XXVI, Central and Southeastern Europe, eds. Roberta L. DiGangi, Lorraine Lees, Aaron Miller and Charles S. Sampson, (Washington: Government Printing Office, 1992), Doc. 266.

ηγεσίας στην ΕΣΣΔ πιθανόν να ανέτρεπε τα δυτικά συμφέροντα στη Γιουγκοσλαβία. Συγκεκριμένα, μια σοβιετική πρόσκληση, που θα προσέφερε στον Τίτο μια από τις ηγετικές θέσεις στον κομμουνιστικό κόσμο, μαζί με τον Μάο Τσε Τουνγκ, θα άλλαζε άρδην την ισορροπία δυνάμεων.⁶⁰³ Παρά την παροδική διακοπή της εξομάλυνσης των σχέσεων Μόσχας-Βελιγραδίου, το 1956, εξαιτίας των γεγονότων σε Πολωνία και Ουγγαρία, οι δύο χώρες συνέχισαν από τον επόμενο χρόνο τις προσπάθειες για τη βελτίωση των σχέσεων τους.⁶⁰⁴

Σύμφωνα με δυτικούς υπολογισμούς, η Γιουγκοσλαβία επρόκειτο να διατηρήσει ουδέτερη πολιτική, όπερ και εγένετο. Η ουδέτερη πολιτική της Γιουγκοσλαβίας όμως δεν ερχόταν σε αντίθεση με τους αμερικανικούς στόχους στην Ανατολική Ευρώπη. Για τη Δύση, στόχος ήταν να κρατηθεί η ΕΣΣΔ μακριά από τις βόρειες ακτές της Μεσογείου, και αυτό θα εξασφαλιζόταν μέσω της άρνησης της Γιουγκοσλαβίας να επιτρέψει χρήση των εδαφών της. Ωστόσο, ο ρόλος της Γιουγκοσλαβίας υπό το πρίσμα της επαναπροσέγγισής της με τη Μόσχα τίθετο υπό αμφισβήτηση, αφού σε περίπτωση που επανερχόταν πίσω στον ανατολικό συνασπισμό, τότε τα νοτιοανατολικά σύνορα της Ιταλίας, οι ακτές της Αδριατικής, καθώς και όλο το βόρειο σύνορο της Ελλάδας θα αντιμετώπιζαν μεγάλο κίνδυνο.⁶⁰⁵ Άλλωστε, το ίδιο διάστημα το Βελιγράδι είχε πετύχει τη λύση των ζητημάτων της Τεργέστης και της Καρινθίας, ενισχύοντας την ασφάλεια της χώρας, γεγονός που ελευθέρωσε τον Τίτο ως προς τη διαμόρφωση της εξωτερικής του πολιτικής. Ο δρόμος προς την ουδετερότητα είχε πλέον ανοίξει.

Το τέλος της στρατιωτικής ενίσχυσης της Γιουγκοσλαβίας από τις ΗΠΑ το 1957, ακολουθήθηκε από την ακύρωση του Τίτο των βασικών συμφωνιών της χώρας του με τη Δύση αλλά και από την άσκηση δριμείας κριτικής κατά του ΝΑΤΟ.⁶⁰⁶ Παράλληλα, υπήρχε η πεποίθηση ότι η αδέσμευτη πολιτική του Τίτο ήταν κατ' ουσία αντιαμερικανική. Η ΕΣΣΔ όμως εξαπέλυσε το 1958 μια νέα επιχείρηση προπαγάνδας εναντίον της Γιουγκοσλαβίας, κατηγορώντας τον Τίτο για ρεβιζιονισμό.⁶⁰⁷ Στόχος της Μόσχας ήταν να διαφυλάξει την ενότητα του κομμουνιστικού κόσμου και να

⁶⁰³ *FRUS, 1952–1954, Volume VIII, Doc. 711.*

⁶⁰⁴ *FRUS, 1958–1960, Volume X, Part 2, Doc. 120.*

⁶⁰⁵ *FRUS, 1955–1957, Volume XXVI, Doc. 266.*

⁶⁰⁶ Iatrides, 'The United States, Greece and the Balkans'.

⁶⁰⁷ Το 1959 εξαιτίας του μετριασμού της σοβιετικής πολεμικής, οι σχέσεις της Γιουγκοσλαβίας με τα περισσότερα κράτη μέλη του ανατολικού συνασπισμού επανήλθαν σε φυσιολογικά επίπεδα, πλην της Κίνας και της Αλβανίας.

αποθαρρύνει τις τάσεις ρεβιζιονισμού στην Ανατολική Ευρώπη.⁶⁰⁸ Στο πλαίσιο αυτό πρέπει να σημειωθεί και η επιδείνωση των σχέσεων Βελιγραδίου-Τιράνων εξαιτίας της συμμετοχής της Αλβανίας στη σοβιετική προπαγανδιστική επιχείρηση. Η Αλβανία κατηγορήσε τη Γιουγκοσλαβία για κακή μεταχείριση της αλβανικής μειονότητας στη χώρα, ενώ επανέλαβε τις διεκδικήσεις της σε βάρος της Γιουγκοσλαβίας. Σε απάντηση η Γιουγκοσλαβία συνέχισε να προωθεί τον ρόλο της ως ένα ανεξάρτητο κράτος στη μέση δύο συνασπισμών, αλλά και την πολιτική της συνύπαρξης και του κατευνασμού.⁶⁰⁹

Η αμερικανική πολιτική στη Γιουγκοσλαβία μετά την αποπομπή του Τίτο από την Κομμινφόρμ και για πέρα από μια δεκαετία, θεωρείτο επιτυχημένη, παρά το γεγονός ότι δεν επήλθε η αλλαγή καθεστώτος στη χώρα. Ωστόσο, το 1961 σηματοδοτεί την ανάγκη επαναπροσδιορισμού της πολιτικής αυτής, εξαιτίας κυρίως της αντιδυτικής πολιτικής του Τίτο, ιδιαίτερα την περίοδο 1959-1961. Όπως αναφέρει ο Τζορτζ Κένναν σε τηλεγράφημά του (από τη θέση του ως πρέσβης στη Γιουγκοσλαβία), σημαντικό ρόλο στην επιδείνωση των αμερικανογιουγκοσλαβικών σχέσεων έπαιξε η ίδια η αμερικανική πολιτική, την οποία χαρακτηρίζει ως αντιφατική. Συγκεκριμένα, η οδηγία που θεσπίστηκε το 1962 από το Κογκρέσο έθετε σε κίνδυνο το στάτους του Μάλλον Ευνοούμενου Κράτους (MFN)⁶¹⁰ που διατηρούσαν η Γιουγκοσλαβία και η Πολωνία. Συγκεκριμένα, η απόφαση του Κογκρέσου όριζε την άρση εφαρμογής της ρήτρας σε όλα τα κομμουνιστικά κράτη χωρίς εξαίρεση.

Η απόφαση του Κογκρέσου για τη ρήτρα αντικατόπτριζε τη νέα ένταση στο διεθνές σύστημα μετά τις κρίσεις στην Κούβα και στο Βερολίνο, και ιδιαίτερα τα αντιγιουγκοσλαβικά και αντικομμουνιστικά αισθήματα στις ΗΠΑ. Η απόφαση προκάλεσε διχογνωμία στους αμερικανικούς κύκλους. Πολλοί υποστήριζαν ότι η πολιτική αυτή θα έστρεφε τη Γιουγκοσλαβία στη Μόσχα,⁶¹¹ ανατρέποντας την ισορροπία δυνάμεων στη Βαλκανική. Χαρακτηριστικά, ο Κένναν θεωρούσε απαραίτητη τη χάραξη μιας νέας πολιτικής, η οποία θα λάμβανε υπόψη ότι η

⁶⁰⁸ *FRUS, 1958–1960*, Volume X, Part 2, Doc. 152; Doc. 158.

⁶⁰⁹ *Ο.π.*, Doc. 151; Doc. 158.

⁶¹⁰ Most Favoured Nation (Ρήτρα του Μάλλον Ευνοούμενου Κράτους). Η Γιουγκοσλαβία διέθετε τέτοια ρήτρα από τον 19^ο αιώνα. Η ρήτρα αφορούσε το δικαίωμα διεξαγωγής εμπορίου με ανταγωνιστικούς όρους.

⁶¹¹ Πάντως, το Βελιγράδι επιχείρησε το 1962 να επαναπροσδιορίσει τη σχέση του με τη Μόσχα, διαδικασία η οποία ανακόπηκε εξαιτίας της εισβολής της ΕΣΣΔ στην Τσεχοσλοβακία το 1968. Βερέμης, *Βαλκάνια*, 91.

Γιουγκοσλαβία συνέχιζε να παραμένει εκτός σοβιετικού μπλοκ, παρά την επαναπροσέγγισή της με τη Μόσχα. Ακόμη, δεν θα έπρεπε να αντιμετωπίσουν τη Γιουγκοσλαβία με τιμωρητική διάθεση, αφού θα έσπρωχναν τη χώρα στην αγκαλιά της ΕΣΣΔ. Τουναντίον, στόχος θα έπρεπε να είναι να την αποθαρρύνουν από τη σύμπραξη με χώρες που αποτελούσαν απειλή προς τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια, και έθεταν σε κίνδυνο την αμερικανική πολιτική στην περιοχή.⁶¹² Τελικά, η κυβέρνηση Τζον Κέννεντυ καθυστέρησε την εφαρμογή της και τροποποίησε τον νόμο, ώστε να μπορεί να την αναιρέσει (η αναίρεση αποφασίστηκε επί Λύντον Τζόνσον το 1964).⁶¹³

Η Δύση αναγνώριζε ότι η αλλαγή της πολιτικής του Τίτο προς την ουδετερότητα δεν οφειλόταν σε κάποια ριζική αλλαγή της πολιτικής του απέναντι στην ΕΣΣΔ με στόχο την επαναπροσέγγιση, αλλά στην προσπάθεια αποδέσμευσής του από την ίδια και τις ΗΠΑ.⁶¹⁴ Πάντως, το ενδιαφέρον των ΗΠΑ κατά τη δεκαετία του 1950 για τη Γιουγκοσλαβία δεν συνεχίστηκε παρά τη βελτίωση των σχέσεων των δύο χωρών μετά τη σοβιετική επίθεση στην Τσεχοσλοβακία το 1968. Παρομοίως, το ΝΑΤΟ δεν έδωσε ποτέ ιδιαίτερη σημασία στις αναλύσεις της στη Γιουγκοσλαβία, αντιμετωπίζοντάς την περισσότερο ως μια ανατολικο-ευρωπαϊκή χώρα. Η αντιμετώπιση αυτή άλλαξε μόλις στα μέσα της δεκαετίας του 1960, όταν άρχισαν να καταλαβαίνουν τις διεθνείς διαστάσεις της ουδέτερης πολιτικής του Τίτο.⁶¹⁵ Μάλιστα, τη δεκαετία του 1970 οι Αμερικανοί δεν έδειχναν σχεδόν καθόλου ενδιαφέρον στη χώρα, ενώ λίγα χρόνια πριν επεξεργάζονταν το ενδεχόμενο να την εντάξουν στο ΝΑΤΟ.⁶¹⁶

Ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις

Η Γιουγκοσλαβία εξακολουθούσε να παρέχει βοήθεια στους Έλληνες αντάρτες, παρά τη χαλάρωση της δυτικής πολιτικής απέναντί της, μετά την αποπομπή της από την Κομμουνιστική. Το γεγονός προξενούσε τη δυσφορία της Δύσης, αφού στρεφόταν εναντίον της ελληνικής ανεξαρτησίας.⁶¹⁷ Η δικαιολογία που προέβαλαν οι

⁶¹² *FRUS, 1961–1963, Volume XVI, Doc. 140; Doc. 150.*

⁶¹³ Βαλντέν, *Ελλάδα–Γιουγκοσλαβία*, 33-38.

⁶¹⁴ TNA:FO 504/14 (RY 1022/31).

⁶¹⁵ E. Hatzivassiliou, 'The Puzzle of the Heretical: Yugoslavia in NATO Political Analysis, 1951–72', in S. Rajak et al. (eds.), *The Balkans in the Cold War*, 89-108.

⁶¹⁶ Iatrides, 'The United States, Greece and the Balkans'.

⁶¹⁷ *FRUS, 1949, Volume V., Doc. 545.*

Γιουγκοσλάβοι σχετικά με το ζήτημα ήταν ότι αυτή δεν είχε στρατιωτικό χαρακτήρα, αλλά καθαρά ανθρωπιστικό και ότι κάθε ενέργειά τους ήταν πλήρως εναρμονισμένη με τη χάρτα του ΟΗΕ.⁶¹⁸ Η πολιτική αυτή έλαβε τέλος τον Σεπτέμβριο του 1949, όταν οι Γιουγκοσλάβοι προχώρησαν στην κατασκευή συρματοπλέγματος κατά μήκος της οροθετικής γραμμής στα ελληνογιουγκοσλαβικά σύνορα, με αφετηρία τη δεξιά όχθη του Αξιού ποταμού.⁶¹⁹

Οι λόγοι που ώθησαν τον Τίτο στην κίνηση αυτή δεν ήταν ξεκάθαροι από την αρχή. Σύμφωνα με δηλώσεις του ίδιου, το κλείσιμο των συνόρων είχε ως στόχο την προστασία των πληθυσμών της περιοχής, οι οποίοι επηρεάζονταν από τα συχνά επεισόδια στα σύνορα, επιρρίπτοντας ταυτόχρονα ευθύνες στο ΚΚΕ για την αντιγιουγκοσλαβική του προπαγάνδα.⁶²⁰ Αρχικά, ο Τίτο δεν επιθυμούσε να γίνουν γνωστές οι επαφές του με την Αθήνα, κυρίως για να αντιμετωπίσει την κομμουνιστική προπαγάνδα. Για τον λόγο αυτόν, συνέχιζε την ανθελληνική του ρητορική, αφού, όπως διατράνωνε, δεν υπήρχε περίπτωση συνεννόησής με τους «μοναρχο-φασίστες» Έλληνες.⁶²¹

Στον δυτικό Τύπο επικρατούσε η άποψη, ότι η Γιουγκοσλαβία προχώρησε στην ύψωση συρματοπλέγματος, ώστε να προστατεύσει του πολίτες της από μια ενδεχόμενη βουλγαρική επίθεση κατά μήκος των γιουγκοσλαβοβουλγαρικών συνόρων.⁶²² Από την άλλη, φημολογείτο ότι λόγω της διεθνούς απομόνωσης της Γιουγκοσλαβίας, η χώρα οδηγήθηκε στην ανάγκη να επαναδιαπραγματευτεί τις σχέσεις της με την Ελλάδα. Στο πλαίσιο αυτό έκλεισε τα σύνορα, ώστε να καταστήσει σαφές προς όλες τις κατευθύνσεις ότι δεν συνέχιζε την υποστήριξη των συμμοριτών στη χώρα.⁶²³ Με αυτό τον τρόπο εκπληρωνόταν και ο όρος για υποστήριξη του αιτήματος της Γιουγκοσλαβίας για οικονομική βοήθεια από τη Δύση.⁶²⁴ Το γεγονός υπήρξε το πρώτο βήμα της επαναπροσέγγισης των δύο χωρών.

Ωστόσο, τα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια οι εκατέρωθεν κατηγορίες περί κατασκοπείας μεταξύ Ελλάδας και Γιουγκοσλαβίας ήταν συχνές. Παράλληλα, δεν

⁶¹⁸ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1949/121.4, Τμ. Α, Αρ. Πρωτ. 1347/Σ/7γ1Ι, 25 Φεβρουαρίου 1949.

⁶¹⁹ Ο.π., Τμ. Α, Αρ. Πρωτ. 15821, 11 Ιανουαρίου 1949.

⁶²⁰ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1949/121.4, Τμ. Β, Αρ. Πρωτ. 39890, 18 Ιουλίου 1949- Stefanidis, 'United States, Great Britain and Greek Yugoslav Rapprochement'.

⁶²¹ Stefanidis, 'United States, Great Britain and Greek Yugoslav Rapprochement'.

⁶²² ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1949/121.4, Τμ. Β, Αρ. Πρωτ. 39849 18 Ιουλίου 1949, 40468 23 Ιουλίου 1949.

⁶²³ Ο.π., Τμ. Β, Αρ. Πρωτ. 39474, 15 Ιουλίου 1949.

⁶²⁴ Ο.π., Τμ. Β, Αρ. Πρωτ. 39503 15 Ιουλίου 1949, 39345 14 Ιουλίου 1949.

εξέλειπαν και αναφορές για πιέσεις πληθυσμών μέχρι και τον διωγμό Ελλήνων υπηκόων που διέμεναν στη γείτονα χώρα. Μάλιστα, μεγάλος αριθμός Ελλήνων καταδικάστηκε στη Γιουγκοσλαβία είτε σε θάνατο είτε σε ελαφρύτερες ποινές με την κατηγορία της κατασκοπείας.⁶²⁵ Στο πλαίσιο αυτό εντοπίζονται στα αρχεία πληθώρα περιπτώσεων ανταλλαγής καταδικασθέντων για κατασκοπεία.

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση ανταλλαγής του Έλληνα Νικόλαου Μπελογιάννη, ο οποίος καταδικάστηκε σε 14 χρόνια καταναγκαστικών έργων στη Γιουγκοσλαβία με τον Βόρις Μίσκοβιτς, ο οποίος καταδικάστηκε σε θάνατο στην Ελλάδα. Η ανταλλαγή των κρατούμενων έγινε στις 21 Αυγούστου 1950 στα ελληνογιουγκοσλαβικά σύνορα. Πρέπει να τονιστεί ότι πρόκειται για συνωνυμία του Έλληνα υπηκόου με τον γνωστό Νίκο Μπελογιάννη. Ωστόσο, το όνομα και μόνο προκάλεσε τη δραστηριότητα των ελληνικών αρχών, που ήθελαν να εξακριβώσουν τα στοιχεία του «καθ' όσον εν τοις αρχείοις ημών ευρίσκονται πλείστα άτομα υπό το επώνυμον Μπελογιάννης, δράσαντα αντεθνικώς κατά την κατοχήν και μετέπειτα».⁶²⁶

Παρά το κλείσιμο των ελληνικών συνόρων, επεισόδια με Έλληνες και Γιουγκοσλάβους στρατιώτες εξακολουθούσαν να λαμβάνουν χώρα στα σύνορα των δύο χωρών. Οι εκατέρωθεν κατηγορίες, καθώς και η αδυναμία αξιολόγησής τους συντηρούσαν την ένταση των δύο χωρών, οι οποίες δεν μπορούσαν να βελτιώσουν τις σχέσεις τους.⁶²⁷ Παρόλα αυτά, τα συμφέροντα Ελλάδας-Γιουγκοσλαβίας ευνοούσαν τη συνεργασία τους, ενώ τα κοινά σύνορα, καθώς και η οικονομική σημασία της Θεσσαλονίκης θα μπορούσαν να χρησιμεύσουν στην τόνωση των οικονομιών τους. Η συνεργασία αυτή προκειμένου να λειτουργήσει έπρεπε να βασιστεί στην αρχή της μη επέμβασης στις εσωτερικές υποθέσεις της μιας στην άλλη, σε σχέση πάντοτε με το Μακεδονικό.⁶²⁸ Η ανάγκη αυτή προέκυπτε και από τα διαφορετικά μοντέλα διακυβέρνησης, που διατηρούσαν οι εκατέρωθεν κυβερνήσεις. Η ασαφής Γιουγκοσλαβική δήλωση, ότι δεν θα εξαρτούσε τις σχέσεις της με την Ελλάδα από την αντιμετώπιση της «μακεδονικής» μειονότητας, θεωρήθηκε από τη χώρα ως δήλωση μη ανάμειξης.⁶²⁹

Η Ελλάδα, αντιλαμβανόμενη τα ιδιαίτερα συμφέροντα, που θα αποκόμιζε ο δυτικός συνασπισμός από την αποκατάσταση των σχέσεων με τη Γιουγκοσλαβία,

⁶²⁵ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1949/121.4, Τμ. Α, 24 Αυγούστου 1949.

⁶²⁶ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1950/36.3.

⁶²⁷ *FRUS, 1949*, Volume V, Doc. 559.

⁶²⁸ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1949/121.4, Τμ. Β, 47460, 15 Σεπτεμβρίου 1949.

⁶²⁹ Σβολόπουλος, *Ελληνική εξωτερική πολιτική*, 59.

άρχισε να τροποποιεί την πολιτική της. Η αναγνώριση αυτών των πλεονεκτημάτων, ήρθε σε συνδυασμό με την αποδοχή ότι κύριος επωφελούμενος της επαναπροσέγγισης θα ήταν η Γιουγκοσλαβία.⁶³⁰ Η κυρίαρχη αντίληψη της εποχής, ότι τυχόν πτώση της Γιουγκοσλαβίας στον σοβιετικό κλοιό θα συμπαρέσυρε και την Ελλάδα, δρομολόγησε τις εξελίξεις.⁶³¹ Παράλληλα, η Αθήνα διείδε την ευκαιρία να καταστεί συνδετικός κρίκος της Δύσης με τη Γιουγκοσλαβία και με τον τρόπο αυτό να αναβαθμίσει τη θέση της στο δυτικό στρατόπεδο.

Σύμφωνα με την αμερικανική οπτική, σημαντικά βήματα στη βελτίωση των σχέσεων των δύο χωρών αποτελούσαν η επανέναρξη της λειτουργίας του σιδηροδρόμου Θεσσαλονίκης-Βελιγραδίου, η ανταλλαγή αρχηγών διπλωματικών αποστολών, το άνοιγμα της ελεύθερης ζώνης εμπορίου στη Θεσσαλονίκη, αλλά και η επέκταση των εμπορικών συναλλαγών.⁶³² Σημαντικός πυλώνας των σχέσεων Ελλάδας-Γιουγκοσλαβίας στάθηκε η εμπορική διασύνδεση των δύο χωρών, μέσω της υπογραφής εμπορικής σύμβασης με ισχύ πέντε ετών (1949).⁶³³ Επιπρόσθετα, αποφασίστηκε, κατόπιν ελληνικού αιτήματος, η επιστροφή στρατιωτών του Ελληνικού Εθνικού στρατού, οι οποίοι συνελήφθησαν και μεταφέρθηκαν στη Γιουγκοσλαβία κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου. Παρά το γεγονός ότι το αίτημα μιλούσε για περίπου 80 στρατιώτες, τελικά, στις 8 Νοεμβρίου 1950 παραδόθηκαν στην ελληνική κυβέρνηση μόλις 57.⁶³⁴ Το γεγονός ερμηνεύθηκε θετικά, ευνοώντας την πρόοδο της επαναπροσέγγισης.

Αξίζει να σημειωθεί, ο ρόλος της ελληνικής ηγεσίας στην επίλυση των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων. Συγκεκριμένα, το Βελιγράδι εμφανιζόταν ιδιαίτερα καχύποπτο απέναντι στον Κωνσταντίνο Τσαλδάρη, ενώ δεν έκρυψε τη δυσαρέσκειά του όταν στις εκλογές του 1950 ανέλαβε την πρωθυπουργία ο Σοφοκλής Βενιζέλος. Ως εκ τούτου, δεν σημειώθηκε ιδιαίτερη πρόοδος στις ελληνογιουγκοσλαβικές συνομιλίες, λόγω της διατήρησης της εκατέρωθεν καχυποψίας. Μετά την παραίτηση του Βενιζέλου και την ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Νικόλαο Πλαστήρα, οι συζητήσεις προχώρησαν, ωστόσο νέα ανακίνηση του Μακεδονικού από τους Γιουγκοσλάβους, ανέστειλε επ' αόριστον την

⁶³⁰ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1950/72.4, Τμ. 1, Αρ. Πρωτ. 2513 Β/2, 19 Οκτωβρίου 1950.

⁶³¹ Σφέτας, «Η εξομάλυνση των Ελληνο-Γιουγκοσλαβικών πολιτικών σχέσεων», 189-207.

⁶³² *FRUS, 1950, Volume IV, Doc. 771, Doc. 807.*

⁶³³ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1951/59.4, Τμ. 2, Αρ. Πρωτ. 17817 9 Ιανουαρίου 1951.

⁶³⁴ *FRUS, 1950, Volume IV, Doc. 856.*

ανταλλαγή πρεσβευτών.⁶³⁵

Οι διεθνείς εξελίξεις, τελικά, δρομολόγησαν τα γεγονότα. Ο πόλεμος της Κορέας αύξησε το πρόβλημα ασφαλείας τόσο της Ελλάδας όσο και της Γιουγκοσλαβίας. Επεισόδια στα σύνορα Γιουγκοσλαβίας-Βουλγαρίας ανάγκασαν το Βελιγράδι να αναλάβει την πρωτοβουλία για την εξομάλυνση των σχέσεων.⁶³⁶ Για ακόμη μια φορά δεν ευοδώθηκαν εξαιτίας των γιουγκοσλαβικών αναφορών στη «μακεδονική» μειονότητα. Οι προσπάθειες εξομάλυνσης των σχέσεων τους, με βρετανική πρωτοβουλία, απέβησαν άκαρπες, αφού έπεσαν θύμα της πολιτικής αναταραχής στην Ελλάδα που ακολούθησε την παραίτηση της κυβέρνησης Πλαστήρα, αλλά και της γιουγκοσλαβικής εμμονής με το Μακεδονικό. Ωστόσο, οι Αμερικανοί διέβλεπαν τον κίνδυνο από την στασιμότητα, αφού σε ενδεχόμενη επίθεση, η απουσία τηλεγραφικών επικοινωνιών μεταξύ των δύο χωρών θα μπορούσε να αποβεί μοιραία.⁶³⁷ Η τηλεγραφική σύνδεση των δύο χωρών θα επέτρεπε την καλύτερη επικοινωνία και την οργάνωση αποτελεσματικότερης άμυνας σε περίπτωση που μία εκ των δύο δεχόταν επίθεση. Οι ανησυχίες των Αμερικάνων αποδεικνύει τη ρεαλιστική πολιτική των ΗΠΑ στην περιοχή.

Κατόπιν γιουγκοσλαβικού διαβήματος σχετικά με την στάση της Ελλάδας σε περίπτωση που η Γιουγκοσλαβία δεχόταν επίθεση, ο πρωθυπουργός Βενιζέλος ρώτησε τον Αμερικανό πρέσβη στην Αθήνα, Τζον Πιουριφόν, σχετικά με το ποια θα έπρεπε να είναι η απάντησή του στους Γιουγκοσλάβους σύμφωνα με τις αμερικανικές επιθυμίες. Οι ΗΠΑ επιθυμούσαν λοιπόν, η απάντηση να ανέφερε ότι η ελληνική κυβέρνηση θα ανέμενε την υποστήριξη του ΟΗΕ, σε περίπτωση επίθεσης είτε στη Γιουγκοσλαβία είτε στην Ελλάδα. Επίσης, ότι η Ελλάδα θα εκπλήρωνε τις υποχρεώσεις της και θα συμμετείχε στη δράση του ΟΗΕ για την υποστήριξη της Γιουγκοσλαβίας, περιμένοντας από τη Γιουγκοσλαβία να έπραττε το ίδιο σε αντίθετη περίπτωση. Τέλος, ότι ήταν προς το κοινό συμφέρον των δύο χωρών να εξετάσουν την πιθανότητα πολιτικών και στρατιωτικών μέσων για την αντιμετώπιση επιθετικής κίνησης σε κάποια από τις δύο.⁶³⁸

Σε εκείνη τη χρονική φάση, τα ελληνογιουγκοσλαβικά πλάνα δεν περιλαμβάνονταν στον αμερικανικό σχεδιασμό της Μεσογείου και των Βαλκανίων.

⁶³⁵ Stefanidis, 'United States, Great Britain and Greek Yugoslav Rapprochement'.

⁶³⁶ Ο.π.

⁶³⁷ *FRUS, 1950*, Volume IV, Doc. 824; TNA:FO 504/13 (RG 10392/101).

⁶³⁸ *FRUS, 1951*, Volume IV, Part 2, Doc. 425.

Ξεκαθαρίστηκε ακόμη ότι οι ΗΠΑ δεν επρόκειτο να στηρίξουν οποιαδήποτε κίνηση προς τον διαμελισμό της Αλβανίας μεταξύ της Γιουγκοσλαβίας και της Ελλάδας. Όσον αφορούσε στη συμμετοχή της Τουρκίας στις συζητήσεις με την Ελλάδα, κατόπιν πρότασης της Γιουγκοσλαβίας, τονίστηκε η αρχική απροθυμία της Τουρκίας να εμπλακεί σε συζητήσεις για διμερή ή περιφερειακή ασφάλεια χωρίς την αμερικανική συμμετοχή. Οι έστω ασαφείς διαβεβαιώσεις των Ελλήνων για την εκπλήρωση των υποχρεώσεών της χώρας τους ως κράτος-μέλος του ΟΗΕ, ικανοποίησε τους Γιουγκοσλάβους, υπό την υπάρχουσα κατάσταση.⁶³⁹

Οι γιουγκοσλαβικές αναφορές για την ύπαρξη σλαβικής μειονότητας στην ελληνική επικράτεια, δημιουργούσε υποψίες στην ελληνική κυβέρνηση. Ο Τίτο προσπαθούσε να διασκεδάσει τις ελληνικές ανησυχίες, ξεκαθαρίζοντας ότι το ενδιαφέρον του για τη μειονότητα αποσκοπούσε αποκλειστικά στην προστασία της.⁶⁴⁰ Μάλιστα, έθετε ως προϋπόθεση για κοινή δήλωση περί απαραβίαστου των συνόρων, την ταυτόχρονη παραδοχή της Ελλάδας περί «μακεδονικής» μειονότητας.⁶⁴¹ Το αμετακίνητο των θέσεων των δύο χωρών ως προς το Μακεδονικό καθοριζόταν από τους εκατέρωθεν εθνικισμούς και κατέληγε να θέτει υπό αμφισβήτηση τη διαδικασία επαναπροσέγγισης.

Την ίδια περίοδο, δεν εξέλειπαν μεμονωμένα στοιχεία που προέβαλαν εθνικιστικές κορώνες, όπως ο ΥΠΕΞ της Γιουγκοσλαβίας Καρντέλι.⁶⁴² Τον Μάρτιο του 1950, ο Καρντέλι, ηγήθηκε μιας τεράστιας προπαγανδιστικής εκστρατείας στο εξωτερικό, η οποία στόχευε στην αναγνώριση όσων σλαβόφωνων διέμεναν στην Ελλάδα ως γιουγκοσλαβική μειονότητα. Μάλιστα, το φθινόπωρο του ιδίου έτους, ο Γιουγκοσλάβος αντιπρόσωπος στον ΟΗΕ, Άλες Μπέμπλερ,⁶⁴³ έθεσε ζήτημα για αναγνώριση της γιουγκοσλαβικής μειονότητας στην Ελλάδα. Σύμφωνα με τον Τίτο, τα μέλη της γιουγκοσλαβικής μειονότητας ανέρχονταν στις 250.000 άτομα, αν και επανέλαβε ότι η αναγνώριση δεν συνιστούσε μεταβολή των νοτίων γιουγκοσλαβικών συνόρων. Η Γιουγκοσλαβία έθετε το ζήτημα αυτό ισχυριζόμενη ότι μόνον έτσι θα αντιμετωπίσει τη διείσδυση της κομμουνιστικής προπαγάνδας στη γιουγκοσλαβική

⁶³⁹ Ο.π.; Doc. 431.

⁶⁴⁰ *FRUS, 1950*, Volume IV, Doc. 845; ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1950/35.3, Αρ. Πρωτ. 53451, 10 Νοεμβρίου 1950.

⁶⁴¹ Κ. Κατσάνος, «Το Μακεδονικό ζήτημα (1950-1967): Η γιουγκοσλαβική οπτική», στο Ι. Σ., Κολιόπουλος και Ι. Δ. Μιχαηλίδης (επιμ.), *Το Μακεδονικό στα ζένα αρχεία*, 23-120.

⁶⁴² ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1951/58.4, Τμ. 1, Αρ. Πρωτ. 42146, Α/Γ4, 19 Ιουλίου 1950.

⁶⁴³ Aleš Bebler (1907-1981), Γιουγκοσλάβος Διπλωμάτης σλοβενικής καταγωγής. Διετέλεσε μόνιμος αντιπρόσωπος της Γιουγκοσλαβίας στον ΟΗΕ.

«Μακεδονία». Η γιουγκοσλαβική προπαγάνδα στο εξωτερικό, και κυρίως σε χώρες της Δύσης, στόχευε στο να τις επηρεάσει θετικά υπέρ της, αφού η Δύση τότε έβλεπε με ενθουσιασμό τη ρήξη Κομμουνιστικού Κόμματος Γιουγκοσλαβίας και Κομινφόρμ. Η Δύση έσπευδε διαρκώς να διασκεδάσει τις ανησυχίες των Ελλήνων, λέγοντάς τους ότι πρόκειται για ανούσιες δηλώσεις προς εσωτερική κατανάλωση.⁶⁴⁴

Επιπλέον, το 1950, η Γιουγκοσλαβία αντιμετώπισε μεγάλη οικονομική κρίση, που ήταν απόρροια των κλειστών σοβιετικών αγορών για τα γιουγκοσλαβικά προϊόντα. Η παρατεταμένη ανομβρία δυσχέρανε την όλη κατάσταση. Χαρακτηριστικά, η σοδειά του 1950 θα μπορούσε να συντηρήσει τη Γιουγκοσλαβία μόλις για δύο μήνες.⁶⁴⁵ Τότε, η Γιουγκοσλαβία άλλαξε άρδην την στάση της και προσπάθησε να κρατήσει ήπιους τόνους στο Μακεδονικό, ώστε να ανοίξει τον δρόμο για την αποκατάσταση των σχέσεων της με την Ελλάδα, και κατά συνέπεια να κάνει το άνοιγμά της προς τη Δύση.⁶⁴⁶ Κατόπιν απευθείας διαπραγματεύσεων της Ελλάδας με τη Γιουγκοσλαβία, ανακοινώθηκε στις 28 Νοεμβρίου 1950, η αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων των δύο χωρών από τον πρωθυπουργό Σοφοκλή Βενιζέλο.⁶⁴⁷ Λίγο μετά την αποκατάσταση των σχέσεων των δύο χωρών, εντάθηκαν οι προσπάθειες συνεργασίας, βάσει του άξονα Αθηνών-Βελιγραδιού-Άγκυρας.

Κύρια επιδίωξη των ελληνογιουγκοσλαβικών διαπραγματεύσεων (1952) ήταν η έναρξη συνομιλιών για την κοινή στρατιωτική άμυνα των δύο χωρών, για να καθοριστεί η ενεργητική άμυνα⁶⁴⁸ (κατά το δόγμα Παπάγου). Επιπλέον, κρίθηκε και από τις δύο πλευρές ως απαραίτητη η δυνατότητα κινήσεως στρατιωτικών δυνάμεων του ενός κράτους στα εδάφη του άλλου για αποτελεσματικότερη άμυνα των συνόρων.⁶⁴⁹ Ωστόσο, παρά τα σχέδια για κοινή δράση, οι Έλληνες συνέχιζαν να είναι καχύποπτοι έναντι των Γιουγκοσλάβων, τους οποίους θεωρούσαν πολύ πιο

⁶⁴⁴ Λεβέντης, *Η εναντίον της Μακεδονίας βουλγαροκομμουνιστική επιβουλή*, 288; ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1950/35.3, Αρ. Πρωτ. 39721, 17 Ιουλίου 1950; ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1950/35.3, 14 Αυγούστου 1950; ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1950/72.4, Τμ. 2, Αρ. Πρωτ. 37687, 17 Ιουνίου 1950.

⁶⁴⁵ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1950/35.3, 18 Δεκεμβρίου 1950; ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1950/35.3, Αρ. Πρωτ. 53451, 10 Νοεμβρίου 1950.

⁶⁴⁶ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1950/72.4, Τμ. 3, 25 Απριλίου 1950; ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1950/72.4, Τμ. 3, 18 Απριλίου 1950.

⁶⁴⁷ Νέος έκτακτος απεσταλμένος ήταν ο Πληρεξούσιος Υπουργός Σπύρος Καπετανίδης, ενώ ο Καλούτσης προσωρινός επιτετραμμένος της Ελλάδας. ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1950/35.3, 28 Νοεμβρίου 1950; ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1950/35.3, 20 Δεκεμβρίου 1950; Το Βελιγράδι απέστειλε στην Αθήνα τον Radoš Jovanović. Ακολουθήθηκε από παρόμοια γιουγκοσλαβική ανακοίνωση. *FRUS 1950*, Volume IV, Doc. 856.

⁶⁴⁸ Ενεργητική άμυνα είναι η τακτική με άμεση διενέργεια αντεπιθέσεων με στόχο την ανακατάληψη περιοχών στρατηγικής σημασίας.

⁶⁴⁹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1953/9.6, 27-30 Δεκεμβρίου 1952.

επικίνδυνους από τους Ιταλούς, ειδικά όσον αφορά το Αλβανικό ζήτημα. Μάλιστα, επιθυμούσαν την παρουσία αμερικανικών στρατευμάτων σε ενδεχόμενη ελληνογιουγκοσλαβική προέλαση στην Αλβανία, για να διασφαλίσουν την ανεξαρτησία της χώρας, καθώς και να προλάβουν τυχόν εγκατάσταση φιλοτιτοϊκού καθεστώτος στην Αλβανία.⁶⁵⁰

Τελικά, σειρά επαφών της Ελλάδας, της Τουρκίας και της Γιουγκοσλαβίας, είχαν ως αποτέλεσμα την υπογραφή των βραχύβιων Συμφωνιών της Άγκυρας και του Μπλεντ το 1953 και το 1954 αντίστοιχα. Μέσω του τριμερούς Συμφώνου, η Γιουγκοσλαβία απέκτησε έμμεσα δεσμούς με το ΝΑΤΟ, αποκομίζοντας από τον δυτικό συνασπισμό δάνεια, οπλισμό και αγορές.⁶⁵¹ Οι συνθήκες υπογραφής, αλλά και η κατάληξη του Βαλκανικού Συμφώνου θα συζητηθεί εκτενώς στο επόμενο κεφάλαιο. Πάντως, το τέλος του Συμφώνου βοήθησε, τελικά, στην ενίσχυση της ελληνογιουγκοσλαβικής φιλίας, που έφθασε στο απόγειό της το διάστημα 1956-1959.

Η ενίσχυση των διμερών επαφών, οφειλόταν σε ελληνική πρωτοβουλία, αφού μετά τα γεγονότα του 1955 διαφάνηκε ότι η ελληνοτουρκική φιλία αποτελούσε παρελθόν. Η σύμπνοια Βελιγραδίου-Αθηνών σε κρίσιμα ζητήματα, όπως η Κρίση του Σουέζ και η Ουγγρική Επανάσταση βοήθησαν στη νέα προσέγγιση.⁶⁵² Ταυτόχρονα, την περίοδο 1956-1957 η κρίση στις σχέσεις Βελιγραδίου-Ουάσιγκτον συντέλεσε στη σύσφιξη των σχέσεων των δύο βαλκανικών χωρών.⁶⁵³ Από τη μια, η Γιουγκοσλαβία επιθυμούσε να εξέλθει από τη διεθνή απομόνωση (αφού και οι σχέσεις με την ΕΣΣΔ διέρχονταν νέα κρίση), και από την άλλη, η Ελλάδα έψαχνε διακαώς συμμάχους στη γεωγραφική της περιφέρεια που να μπορούν να την στηρίξουν και στο Κυπριακό.

Επίσης, από το 1956, οι Γιουγκοσλάβοι προέβησαν σε δηλώσεις, παίρνοντας ξεκάθαρα το μέρος της Ελλάδας σε σχέση με το Κυπριακό, αναπτύσσοντας κριτική στάση απέναντι στην Τουρκία. Η στάση του Τίτο, σύμφωνα με τη βρετανική οπτική, μπορούσε να εξηγηθεί από την ανάγκη του να αναβιώσει το Βαλκανικό Σύμφωνο. Χαρακτηριστικά ο Βρετανός πρέσβης στη Γιουγκοσλαβία, Σερ Φρανκ Ρόμπερτς (Sir Frak Roberts) σχολίασε σε τηλεγράφημα ημερομηνίας 15 Δεκεμβρίου 1956, προς τον Υπουργό Εξωτερικών Σέλγουιν Λόιντ (Selwyn Lloyd):

As a result of his discussions with the Greek King in Corfu in August and in Belgrade in October and his exchange of messages with the Turkish President, Tito seems to

⁶⁵⁰ Ο.π., 26 Ιανουαρίου 1953.

⁶⁵¹ Λεβέντης, *Η εναντίον της Μακεδονίας βουλγαροκομμουνιστική επιβουλή*, 290.

⁶⁵² Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 258-266.

⁶⁵³ Βαλντέν, *Ελλάδα-Γιουγκοσλαβία*, 11.

have set high hopes on the Karamanlis visit leading to a revival of the Balkan Pact, despite Cyprus difficulties and Turkish preoccupation in the Middle East. In the event, the Greeks seem to have persuaded the Yugoslavs much against their will that although they will continue to support the Balkan Pact in principle there can be no question of its reactivation until the Cyprus problem is nearer a solution or until there is a radical change in the Turkish attitude.⁶⁵⁴

Ωστόσο, αναμενόταν λόγω των περιστάσεων ότι ο Τίτο θα ανέπτυσσε περαιτέρω τους δεσμούς της χώρας του με την Ελλάδα στηριζόμενος στις ιδιαίτερες σχέσεις των δύο χωρών, αλλά και στην ανάγκη για περισσότερη συνεργασία στον αμυντικό τομέα. Στην πορεία η πολιτική του Τίτο διαφοροποιήθηκε, αφού ενδιαφερόταν περισσότερο να διατηρήσει καλές σχέσεις με τη γείτονα Ελλάδα, παρά να αναβιώσει το Σύμφωνο που θα αποτελούσε εμπόδιο στην ανάπτυξη της ουδέτερης πολιτικής του.

Το καλοκαίρι του 1959, η Ελλάδα και η Γιουγκοσλαβία προχώρησαν στην υπογραφή Δέκα Συμφωνιών για τη συνεργασία των δύο χωρών σε τομείς όπως, η οικονομία και η εκπαίδευση.⁶⁵⁵ Ταυτόχρονα, υπογράφηκε και Πρωτόκολλο για τη συνεργασία στον τομέα του ηλεκτρισμού. Εξεχούσης σημασίας ήταν η συμφωνία για τη μεθόριο, η οποία προέβλεπε τη δημιουργία ζώνης στα ελληνογιουγκοσλαβικά σύνορα συνολικής έκτασης δέκα χιλιομέτρων, για ελεύθερη διακίνηση όσων κατοικούσαν στην περιοχή μέχρι και το 1939, με δώδεκα διαβάσεις κατά μήκος των συνόρων. Οι όροι της Συμφωνίας ωστόσο, και ειδικότερα η ασάφεια όσον αφορούσε στη γλώσσα γραφής των δελτίων ελεύθερης διακίνησης (αφού στην περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας υπονοείτο και η «σλαβομακεδονική»), περιέπλεκε τις σχέσεις των δύο γειτόνων. Ιδιαίτερα, στο εσωτερικό της Ελλάδας, πολλοί στράφηκαν εναντίον της συμφωνίας αφού θεωρούσαν ότι προσέδιδε κάποιου είδους έμμεση αναγνώριση των «σλαβομακεδονικών».⁶⁵⁶

Πάντως, οι Συμφωνίες του 1959 αποτέλεσαν το επιστέγασμα της ελληνογιουγκοσλαβικής φιλίας και συνεργασίας, ειδικά όπως διαμορφώθηκαν στο

⁶⁵⁴ TNA: FO 504/14 (RY 10319/5); A/2/1, AKK/IKK, 1956, Σημείωμα, 579-629.

⁶⁵⁵ Οι συμφωνίες είναι οι εξής: (1) Μεθοριακής Επικοινωνίας, (2) Αποζημιώσεις των εθνικοποιηθέντων εν Γιουγκοσλαβία ελληνικών κτημάτων, δικαιωμάτων και συμφερόντων, (3) Διακανονισμού παλαιών πιστώσεων και αμοιβαίων χρεών, (4) Περί του καταστατικού της Μικτής Ελληνογιουγκοσλαβικής Επιτροπής δια την οικονομική συνεργασία και τεχνική βοήθεια, (5) Αφορώσα την σύστασιν Μικτής Ελληνογιουγκοσλαβικής Επιτροπής δια την ανάπτυξιν του τουρισμού, (6) Ρυθμίζουσα οδικήν μεταφοράν ταξιδιωτών και εμπορευμάτων, εκτελουμένην δι' εμπορικών τροχοφόρων, (7) Περί ζητημάτων υδροοικονομίας, (8) Δια την αμοιβαίαν αναγνώρισιν και εκτέλεσιν των δικαστικών αποφάσεων, (9) Περί των αμοιβαίων δικαστικών σχέσεων, (10) Συνεργασίας επί του επιστημονικού και μορφωτικού τομέως. Βαλντέν, *Ελλάδα και ανατολικές χώρες*, Τόμ. Ι, 208-209.

⁶⁵⁶ Δ. Γκότα, «Αθήνα-Βελιγράδι: περιφερειακή συνεργασία και Μακεδονικό ζήτημα τη δεκαετία του 1960», στο Θ. Κορρές κ.ά. (επιμ.), *Ανοιχτοσύνη. Μελέτες προς τιμήν της Βασιλικής Παπουλίας* (Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2012). Βαλντέν, *Ελλάδα και ανατολικές χώρες*, Τόμ. Ι, 208-213.

δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1950. Η δύο χώρες οδηγήθηκαν στην εμβάθυνση των μεταξύ τους σχέσεων τους, εξαιτίας του κοινού φόβου για την ΕΣΣΔ και τους δορυφόρους της.⁶⁵⁷ Η ανασφάλεια αυτή ενισχυόταν από την παράλυση του Βαλκανικού Συμφώνου (1954), την επιδείνωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, τη σύναψη του Συμφώνου της Βαγδάτης αλλά και τη νέα τροπή στις σχέσεις Μόσχας-Βελιγραδίου, μετά τη σοβιετική εισβολή στη Βουδαπέστη (1956) και αργότερα από τη νέα κρίση στις σχέσεις τους (1958). Η πολιτική αυτή, αποτέλεσε τη βάση της εξωτερικής πολιτικής της κυβέρνησης Καραμανλή, για να ανταπεξέλθει των πιέσεων του Κυπριακού. Η σύμπραξη με τον Τίτο από τη μια εξουδετέρωνε τον «από βορρά» κίνδυνο και από την άλλη ενίσχυε τη διαπραγματευτική θέση της χώρας απέναντι σε Βρετανία και Τουρκία.⁶⁵⁸

Η έντονη διπλωματική δραστηριότητα της περιόδου 1955-1959 έδινε την εντύπωση ότι η Αθήνα και το Βελιγράδι είχαν οικοδομήσει σχέσεις καλής γειτονίας στηριζόμενες σε γερά θεμέλια. Η εντύπωση αυτή όμως δεν ευσταθούσε. Το Μακεδονικό έμελλε να προκαλέσει στην καμπή του Ψυχρού Πολέμου, την κρίσιμη διετία 1961-1962, μια σοβαρή κρίση στις σχέσεις των δύο χωρών. Τα αίτια της κρίσης αποτέλεσαν οι διεργασίες σε σχέση με το Μακεδονικό, τόσο εντός Γιουγκοσλαβίας όσο και σε σχέση με τη Βουλγαρία. Ο λόγος για τη σοβαρότατη κρίση στις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις αποτέλεσε η προσπάθεια των Σκοπίων να εκμεταλλευτούν τη Συμφωνία για μεθοριακή επικοινωνία για σκοπούς προπαγάνδας, αλλά και οι κατηγορίες για καταπίεση της «μακεδονικής» μειονότητας στην Ελλάδα.⁶⁵⁹

Ασφαλώς την κατάσταση περιέπλεξε μεγάλος αριθμός «Αιγαιατών»,⁶⁶⁰ οι

⁶⁵⁷ E. Hatzivassiliou, 'The Greek-Yugoslav Relationship during the Cold War', *Die Balkanländer im Europa der Gegenwart: fünftes Symposium*, 256 (1994) 83-91.

⁶⁵⁸ Α. Κλάμης, «Περιφερειακές Πιέσεις και Κυπριακό: η Βαλκανική Διάσταση, 1956-1959», στο Π. Παπαπολυβίου κ.ά. (επιμ.), *Το Κυπριακό και το διεθνές σύστημα, 1945-1974: αναζητώντας θέση στον κόσμο* (Αθήνα: Πατάκης, 2013), 107-119.

⁶⁵⁹ Σφέτας, «Η Βουλγαρία και το Μακεδονικό ζήτημα», 162. Για διεξοδική ανάλυση της Κρίσης στις σχέσεις Αθηνών-Βελιγραδίου (1961-1962), βλ. Βαλντέν, *Ελλάδα-Γιουγκοσλαβία*.

⁶⁶⁰ Ο όρος «Αιγαιάτες», ο οποίος και επικράτησε στη γιουγκοσλαβική βιβλιογραφία, αναφέρεται στους Έλληνες σλαβόφωνους στην πλειονότητά τους, πολίτες που κατέφυγαν στη Γιουγκοσλαβία κατά τη διάρκεια του ελληνικού Εμφυλίου, και προσδιορίζει συγκεκριμένα τους πρόσφυγες από τη «Μακεδονία του Αιγαίου». Πρέπει να σημειώσουμε ότι οι Έλληνες πολίτες που κατέφυγαν στις σοσιαλιστικές χώρες μετά τον Εμφύλιο, ήσαν στην πλειονότητά τους σλαβοφωνοί. Οι πληθυσμίοι αυτοί δεν αποτελούσαν συγκροτημένη εθνική ομάδα, τουλάχιστον τα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια. Ι. Δ. Μιχαηλίδης, «'Άνευ Όρων Προσφορά Φιλίας': οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις, 1955-1959», στο Κ. Σβολόπουλος κ.ά. (επιμ.), *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα*. Κατσάνος, «Το Μακεδονικό ζήτημα (1950-1967): Η γιουγκοσλαβική οπτική», 53· Εταιρεία

οποίοι και εξελίχθηκαν σε πολύ ισχυρό λόμπι στη Γιουγκοσλαβία, επηρεάζοντας πολιτικές όχι μόνο της κυβέρνησης των Σκοπίων, αλλά και του Βελιγραδίου. Το ζήτημα μεγεθύνθηκε από τις φυλλάδες του γιουγκοσλαβικού και ελληνικού Τύπου, ενώ έλαβε διαστάσεις και στα έδρανα της Βουλής των Ελλήνων. Άλλωστε, η διαχείριση της κρίσης από την Κυβέρνηση είχε αποτελέσει μέρος του ανένδοτου αγώνα του Γεωργίου Παπανδρέου κατά της Κυβέρνησης Καραμανλή. Υπό το βάρος των εσωτερικών πιέσεων, ως απάντηση στην ανακίνηση του Μακεδονικού, η ελληνική κυβέρνηση ανέστειλε την εφαρμογή της Μεθοριακής Συμφωνίας (1959). Οι δύο χώρες κατάφεραν να ξεπεράσουν την κρίση με την υπογραφή της Συμφωνίας Αβέρωφ-Πόποβιτς, για την αποσιώπηση θεμάτων που θα μπορούσαν να τορπιλίσουν την «φιλία» των δύο χωρών, η οποία και αναλύεται στο επόμενο υποκεφάλαιο.

Η γιουγκοσλαβική ρητορική για το Μακεδονικό ήταν περίπου σταθερή την τελευταία δεκαετία. Η κρίση πυροδοτήθηκε από τις ανακατατάξεις στη Βαλκανική στις αρχές της δεκαετίας του 1960: η επαναπροσέγγιση του Τίτο με τον Χρυστόφ, προκάλεσε καχυποψία στην Ελλάδα, που φοβόταν την αναβίωση του «από βορρά κινδύνου», αυτήν τη φορά από το Βελιγράδι.⁶⁶¹ Η διάσταση απόψεων Αθηνών-Βελιγραδίου σε σχέση με το ζήτημα της Αλβανίας, θεωρήθηκε από τους Σοβιετικούς και ως αίτιο για την ψυχρότητα στις σχέσεις των δύο χωρών το 1962· άποψη που αποδέχονται και πολλοί μελετητές.⁶⁶² Μπορεί να υποστηριχθεί, επομένως, ότι το Αλβανικό αποτέλεσε ένα ακόμη αγκάθι στις σχέσεις των δύο χωρών.

Το διεθνές περιβάλλον επέβαλλε στην Αθήνα την υιοθέτηση περισσότερο διαλλακτικής στάσης απέναντι στο Βελιγράδι. Η Βουλγαρία αναγκάστηκε να εξομαλύνει τις σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία, εξαιτίας της ΕΣΣΔ, ενώ σύντομα διαφάνηκε ότι η Αμερικανική Κυβέρνηση θα αναιρούσε τις αποφάσεις του αμερικανικού Κογκρέσου (για τη ρήτρα του Μάλλον Ευνοούμενου Κράτους). Η Συμφωνία για τη Μεθόριο τέθηκε σε εφαρμογή ξανά μόλις το 1964 από την κυβέρνηση Γεωργίου Παπανδρέου (ο οποίος ξέχασε την αντιγιουγκοσλαβική του

Μακεδονικών Σπουδών, *Οι όμηροι των Σκοπίων: φυγάδες, περιουσίες και επαναπατριsmός. Απόρρητα αρχεία της Γιουγκοσλαβίας* (Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 2008), 29.

⁶⁶¹ Όπως άλλωστε και στην Αλβανία με αποκορύφωμα τη ρήξη Μόσχας-Τιράνων αλλά και στη Βουλγαρία που φοβόντουσαν την ανακίνηση του Μακεδονικού σε βάρος των δικών τους επιδιώξεων.

⁶⁶² Κόντης κ.ά. (επιμ.), *Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια στις δεκαετίες 1950 και 1960*, Αρ. 85, 344-348· Βαλντέν, *Ελλάδα-Γιουγκοσλαβία*.

ρητορική την περίοδο 1961-1962).⁶⁶³ Ωστόσο, εξαιτίας της ανάγκης της για συμμάχους μετά την περιπέτεια του Κυπριακού, αλλά και των απειλών της ΕΣΣΔ, η Αθήνα αγνόησε σκόπιμα τις γιουγκοσλαβικές αναφορές για τη «Μακεδονία του Αιγαίου», στον βωμό της ελληνογιουγκοσλαβικής φιλίας.⁶⁶⁴

Μετά την κρίση, οι σχέσεις των δύο χωρών συνέχισαν να αναπτύσσονται σχετικά ομαλά βάσει της Συμφωνίας Αβέρωφ-Πόποβιτς. Παρόλα αυτά οι γιουγκοσλαβικές αναφορές στο «Μακεδονικό» επανεμφανίζονταν κατά καιρούς, ενώ η Αθήνα θα συνέχιζε να αντιμετωπίζει το ζήτημα ως ανύπαρκτο.⁶⁶⁵ Ως εκ τούτου, η συμφωνία κυρίως οδήγησε την Αθήνα σε μια παγίδα, αφού μετέθετε τη λύση ενός ζητήματος που θεωρούσε ανύπαρκτο, σε μια ασαφή χρονική στιγμή στο μέλλον. Αντιθέτως, το Βελιγράδι αντιμετώπιζε τη συμφωνία ως προσωρινή λύση και αναγκαίο κακό, προκειμένου να πετύχει την ενίσχυση των διμερών του σχέσεων με την Αθήνα.⁶⁶⁶

Η καχυποψία της Ελλάδας όμως, για τις γιουγκοσλαβικές κινήσεις αυξήθηκε στα μέσα της δεκαετίας, αφού θεωρούσε πως εξυπηρετούσαν πολιτικές σκοπιμότητες σε σχέση με το Μακεδονικό. Για τον λόγο αυτόν η Αθήνα απέρριψε τις προτάσεις του Βελιγραδίου για δημιουργία ελεύθερης ζώνης στις δύο πλευρές των ελληνογιουγκοσλαβικών συνόρων (όπου αγαθά και άνθρωποι θα κινούνταν ελεύθερα), την επέκταση της γιουγκοσλαβικής ζώνης στο λιμάνι Θεσσαλονίκης, αλλά και την αποστολή νέων Γιουγκοσλάβων μοναχών στο σέρβικο μοναστήρι του Αγίου Όρους.⁶⁶⁷ Το πραξικόπημα των Συνταγματαρχών άλλαξε εκ νέου τα δεδομένα στις σχέσεις των δύο γειτονικών κρατών. Ο έντονος αντικομμουνισμός της Χούντας θα οδηγούσε στην επιβάρυνση των σχέσεων των δύο κρατών. Άλλωστε, μια από τις πρώτες κινήσεις των Συνταγματαρχών ήταν να θέσουν τέρμα στη συμφωνία μεθοριακής επικοινωνίας (1959).⁶⁶⁸

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι δυτικές πηγές, η ελληνογιουγκοσλαβική προσέγγιση συνέβη εξαιτίας της ανάγκης κυρίως της Γιουγκοσλαβίας για ασφάλεια.

⁶⁶³ S. Sfetas, 'The Fusion of Regional and Cold War Problems: The Macedonian Triangle Between Greece, Bulgaria and Yugoslavia, 1963–80', in S. Rajak et al. (eds.), *The Balkans in the Cold War*, 307-329; TNA:FO 371/174815 (CE 103192/3); Βαλντέν, *Ελλάδα-Γιουγκοσλαβία*.

⁶⁶⁴ TNA: FO 371/160198 (RG 103192/1).

⁶⁶⁵ Κατσάνος, «Το Μακεδονικό ζήτημα (1950-1967): Η γιουγκοσλαβική οπτική», 102-104; Ριζάς, *Τα Βαλκάνια και η Ελλάδα σε Μετάβαση*, 123-124.

⁶⁶⁶ Γ. Καλπαδάκης, *Το Μακεδονικό ζήτημα, 1962-1995. Από τη σιωπή στη λαϊκή διπλωματία* (Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, 2011).

⁶⁶⁷ TNA: FO 371/180015 (CE 103192/2).

⁶⁶⁸ *FRUS, 1964-1968, Volume XVII, Doc. 185*; Γκότα, «Αθήνα-Βελιγράδι», 541-553.

Η εμπέδωση της ασφάλειας στην περιοχή θα επέφερε και την επακόλουθη ανάπτυξη των εθνικών οικονομιών των δύο χωρών. Γενικά, ο δυτικός συνασπισμός θα επωφελείτο εξαιτίας της αναγωγής της Γιουγκοσλαβίας σε πυλώνα σταθερότητας στην περιοχή.⁶⁶⁹ Η Ελλάδα βρήκε στο πρόσωπο της Γιουγκοσλαβίας μια σύμμαχο στα βόρεια σύνορά της, αλλάζοντας την ισορροπία δυνάμεων στην περιοχή υπέρ της, ενώ ταυτόχρονα πετύχαινε την αποσιώπηση του Μακεδονικού ζητήματος. Από την άλλη, ο Τίτο ενίσχυε τη συνεργασία με τη Δύση, μέσω της Ελλάδας, χωρίς να εξαναγκαστεί σε παραχωρήσεις και ανάληψη ευθυνών προς το στρατόπεδο του ΝΑΤΟ.⁶⁷⁰ Παράλληλα, η Ελλάδα κατόρθωσε να αναπτύξει τον ρόλο της ως περιφερειακή δύναμη του ΝΑΤΟ και να αυξήσει τη σημασία της για τη Δύση.⁶⁷¹

Όπως σχολιάζει ο Χατζηβασιλείου, η ελληνογιουγκοσλαβική φιλία από το 1948 μέχρι και το 1959 βασίστηκε στη ρεαλιστική πολιτική και των δύο χωρών. Οι διαφορετικές ιδεολογίες δεν αποτέλεσαν ρυθμιστικό παράγοντα των σχέσεών τους, αφού για λόγους στρατηγικής έκριναν ότι η συνεργασία τους θα κατοχύρωνε και την ασφάλειά τους.⁶⁷² Επιπρόσθετα, η Γιουγκοσλαβία αποτελούσε παραδοσιακά σύμμαχο της Ελλάδας κατά τη διάρκεια του πρώτου μισού του 20^{ου} αιώνα. Επομένως, όπως το ιστορικό της παρελθόν καθιστούσε αδύνατο για την Ελλάδα να συνεργαστεί με την άσπονδο εχθρό Βουλγαρία, λειτούργησε υπέρ της ανάπτυξης της ελληνογιουγκοσλαβικής φιλίας στη δεκαετία του 1950.

Το Μακεδονικό ζήτημα (αρχές 20^{ου}–1967). Το μείζον πρόβλημα στις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις ήταν το Μακεδονικό. Η εκατέρωθεν δυσπιστία όσον αφορά τις διεκδικήσεις της κάθε πλευράς στην περιοχή της Μακεδονίας καθιστούσαν την επαναπροσέγγιση δύσκολη. Σημαντικό ρόλο, έπαιζε επίσης, η κοινή γνώμη σε Γιουγκοσλαβία και Ελλάδα. Ειδικότερα, η κυβέρνηση Πλαστήρα εξέφραζε φόβους ότι λόγω εσωτερικών ζητημάτων, ήταν σχεδόν αδύνατο να αποκατασταθούν οι διπλωματικές σχέσεις με το Βελιγράδι, χωρίς την παροχή εγγυήσεων.⁶⁷³ Εξάλλου, οι φόβοι της Αθήνας για τις πραγματικές προθέσεις του Βελιγραδίου, καθώς και για το ενδεχόμενο αναζωπύρωσης της γιουγκοσλαβικής επιθετικότητας απέναντι στην

⁶⁶⁹ TNA: FO 504/4 (No. 383 Telegraphic).

⁶⁷⁰ Γκότα, «Αθήνα–Βελιγράδι», 541-553.

⁶⁷¹ Hatzivassiliou, 'The Greek–Yugoslav Relationship'.

⁶⁷² E. Hatzivassiliou, 'From adversity to alliance: Greece, Yugoslavia and Balkan strategy, 1944-1959', *Balkan Studies*, 45 (2004) 123-133.

⁶⁷³ *FRUS 1950*, Volume IV, Doc. 809; Doc. 814.

ελληνική Μακεδονία ενισχύονταν με τις δηλώσεις του Τίτο.⁶⁷⁴ Σύμφωνα με τη Δύση δεν συνέτρεχε πραγματικός λόγος ανησυχίας, αφού ο Τίτο αναφερόταν κυρίως στους βουλγαρικούς σχεδιασμούς στη Μακεδονία.

Το ζήτημα όμως έμελλε να είναι περισσότερο μακροχρόνιο και περίπλοκο, αφού εμπλέκονταν σε αυτό τρεις δυνάμεις: η Γιουγκοσλαβία, η Ελλάδα και η Βουλγαρία. Η βασική διαφορά της Γιουγκοσλαβίας και της Ελλάδας, ως προς το Μακεδονικό ζήτημα, εντοπιζόταν στην πεποίθηση της πρώτης για την ύπαρξή του σε αντίθεση με τη δεύτερη. Πάγια ελληνική θέση ήταν ότι δεν υπάρχει γιουγκοσλαβική μειονότητα στην ελληνική επικράτεια. Μάλιστα, η ελληνική αντίληψη της απειλής θεωρούσε ότι ενδεχόμενη αναγνώριση μειονότητας στο έδαφός της, έστω και αν η σχετική διεκδίκηση δεν ακολουθείτο από παράλληλη εδαφική, θα μπορούσε στο μέλλον να απειλήσει την εθνική κυριαρχία της.⁶⁷⁵

Κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου, το Μακεδονικό ήταν κυρίως ένα εδαφικό ζήτημα και αφορούσε περισσότερο τη Γιουγκοσλαβία και τη Βουλγαρία, ενώ στην πορεία μετατράπηκε σε ζήτημα ταυτοτήτων.⁶⁷⁶ Πρέπει να σημειωθεί ότι η Γιουγκοσλαβία στον μεσοπόλεμο είχε αιτηθεί την παραχώρηση καθεστώτος γιουγκοσλαβικής μειονότητας στους σλαβόφωνους της Ελλάδας, με αφορμή το μη επικυρωμένο και εν τέλει ανυπόστατο από πλευράς διεθνούς δικαίου ελληνοβουλγαρικό Πρωτόκολλο Πολίτη-Καλφώφ (1924). Τα κρίσιμα προβλήματα μειονοτήτων που αντιμετώπιζε η Γιουγκοσλαβία κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου και η προσπάθεια εκσερβισμού των διάφορων εθνοτήτων, καθιστούσαν τα ζητήματα αυτά ως υψίστης σημασίας.⁶⁷⁷ Πρέπει να ληφθούν υπόψη το κομμουνιστικό υπόβαθρο του Τίτο, αλλά και η κροατική του καταγωγή, που είχαν ως αποτέλεσμα τα ζητήματα μειονοτήτων να βρίσκονται πολύ ψηλά στην ατζέντα του. Ως εκ τούτου, δεν αποθάρρυνε τα «μακεδονικά» αισθήματα.⁶⁷⁸

Μετά τον Β΄ ΠΠ, η προώθηση του Μακεδονικού ζητήματος, όπως προέκυψε

⁶⁷⁴ Σε ομιλία του στα Σκόπια το 1949. Την ελληνική καχυποψία συντηρούσαν διάφορες γιουγκοσλαβικές αναφορές στη Μακεδονία, καθώς και οι εδαφικές διεκδικήσεις σε βάρος της. Βλ. Παράρτημα, Χάρτης 1.

⁶⁷⁵ Βαλντέν, *Ελλάδα-Γιουγκοσλαβία*, 22· *FRUS 1950*, Volume IV, Doc. 824; ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1950/35.3, Αρ. Πρωτ. 2085, 24 Ιουνίου 1950.

⁶⁷⁶ Κωφός, «Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και η αντιμετώπιση του Μακεδονικού Ζητήματος», 120-142.

⁶⁷⁷ Κατσάνος, «Το Μακεδονικό ζήτημα (1950-1967): η γιουγκοσλαβική οπτική», 23-120.

⁶⁷⁸ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1949/121.4, Τμ. Α, Αρ. Πρωτ. 4693/ΣΤ/ 11, ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1949/121.4, Τμ. Α, 18 Αυγούστου 1949, ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1949/121.4, Τμ. Α, 16 Αυγούστου 1949; TNA: FO 504/4 (RY 1056/8G; No. 383 Telegraphic).

κατόπιν σοβιετικών υποκινήσεων, απασχόλησε σε μεγάλο βαθμό τη Δύση. Η απάντηση των ΗΠΑ στις προσπάθειες δημιουργίας μιας ανεξάρτητης Μακεδονίας ή Νότιας Σλαβικής Ομοσπονδίας θα εξαρτιόταν από το μέγεθος των προσπαθειών αυτών, καθώς και από τα συμφέροντα των ΗΠΑ σε Ελλάδα και Γιουγκοσλαβία. Ασφαλώς, οι ΗΠΑ ήταν υπέρ της διατήρησης της εδαφικής ακεραιότητας της Ελλάδας. Όσον αφορά στη Γιουγκοσλαβία, επιθυμούσαν τη διεύρυνση του χάσματος Μόσχας-Βελιγραδίου, αφού είχε αρχίσει να εξελίσσεται σε σημαντικό ανάχωμα εναντίον της σοβιετικής επεκτατικότητας μετά το 1948.⁶⁷⁹

Λόγω της ρήξης Τίτο-Στάλιν, υπήρχαν ενδείξεις ότι η ΕΣΣΔ πιθανόν να χρησιμοποιούσε τη Βουλγαρία προκειμένου να προκαλέσει το Μακεδονικό ζήτημα. Ο δυτικός συνασπισμός θεωρούσε τις βουλγαρικές κινήσεις στο Μακεδονικό, ως μέρος του βουλγαρικού Ψυχρού Πολέμου εναντίον της Ελλάδας και της Γιουγκοσλαβίας.⁶⁸⁰ Ο κίνδυνος δράσης φιλοσοβιετικών ανταρτών στην περιοχή, με στόχο την πρόκληση μεγαλύτερου προβλήματος στη Γιουγκοσλαβία ήταν πιθανός. Όλα αυτά σε συνδυασμό με την πρόκληση αναταραχών στα γιουγκοσλαβικά σύνορα με τις υπόλοιπες κομμουνιστικές χώρες (σύνορα Γιουγκοσλαβίας-Αλβανίας και Γιουγκοσλαβίας-Ουγγαρίας). Οι αντάρτικες ομάδες θα αποτελούνταν από Έλληνες, Γιουγκοσλάβους και Βούλγαρους με καταγωγή από τον γεωγραφικό χώρο της μείζονος Μακεδονίας, καθώς και από γιουγκοσλαβικές μειονότητες σε γειτονικές χώρες όπως η Αλβανία, η Ρουμανία και η Ουγγαρία.

Για τη Δύση, απώτερος στόχος της σοβιετικής πολιτικής, ήταν να σπρώξει τον Τίτο προς τη Δύση, προκειμένου να διαφανεί ότι ξεπουλήθηκε. Με αυτόν τον τρόπο θα πετύχαινε σημαντική νίκη στον χώρο της προπαγάνδας και θα συσπείρωνε τους υπόλοιπους κομμουνιστές, εντός και εκτός Γιουγκοσλαβίας. Άμεση στρατιωτική επέμβαση της Μόσχας στη Γιουγκοσλαβία φαινόταν απίθανη, για αυτό η Δύση ήταν πεπεισμένη ότι η ΕΣΣΔ θα συνέχιζε έμμεσα τις προσπάθειες υπόσκαψης του τιτοϊκού καθεστώτος.⁶⁸¹

Στις αρχές της δεκαετίας του 1950, η σκοπιανή και γιουγκοσλαβική προπαγάνδα συνέχιζε να προωθεί το Μακεδονικό, παρά τις καλές σχέσεις Αθηνών-Βελιγραδίου. Ακόμη, οι αναφορές του Τίτο για την ανάγκη να επιτρέπεται στους «Μακεδόνες» (ενν. τους σλαβόφωνους της Ελλάδας) να διατηρούν τα σχολεία, τη

⁶⁷⁹ *FRUS, 1949, Volume V, Doc. 196; Doc. 206.*

⁶⁸⁰ *FRUS, 1951, Volume IV, Part 2, Doc. 196.*

⁶⁸¹ *FRUS, 1949, Volume V, Doc. 233; Doc. 535; Doc. 537.*

γλώσσα και τα έθιμά τους, οδηγούσαν την κατάσταση σε αδιέξοδο. Ο Τίτο έσπευσε να δικαιολογήσει την προσπάθεια προσεταιρισμού των «Μακεδόνων», ισχυριζόμενος ότι αν δεν το έπραττε ο ίδιος, η Μόσχα μέσω της Σόφιας, θα έσπευδε να καλύψει αυτό το κενό. Ταυτόχρονα, διατράνωνε προς τη Δύση ότι δεν έχει καμία πρόθεση να χρησιμοποιήσει τους «Μακεδόνες» για την επίτευξη πολιτικών σκοπιμοτήτων και ότι δεν είχε οποιεσδήποτε εδαφικές διεκδικήσεις σε βάρος της Ελλάδας.⁶⁸²

Από την άλλη, η Ελλάδα θεωρούσε το Μακεδονικό ζήτημα ως κλειστό και απέφευγε να το ανοίξει. Παρόλα αυτά φαίνεται να επικρατούσε σύγχυση εντός της χώρας για την ταυτότητα των σλαβόφωνων κατοίκων της Ελλάδας. Το Βελιγράδι αξίωνε την αναγνώριση των σλαβόφωνων της Ελλάδας ως «Μακεδόνων», η Σόφια ως Βουλγάρων, ενώ η Αθήνα θεωρούσε ότι οι πληθυσμοί αυτοί ήταν Έλληνες.⁶⁸³ Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1950, η σλαβόφωνη πληθυσμιακή ομάδα στην ελληνική Μακεδονία είχε μειωθεί σημαντικά. Το γεγονός έδινε στην Αθήνα το αίσθημα της ασφάλειας, αφού δύσκολα θα μπορούσε μια ξένη δύναμη να επέμβει στα εσωτερικά της με αφορμή πραγματικές ή ιδεατές μειονότητες, όπως συνέβη στην Κύπρο (η Τουρκία επενέβη εξαιτίας της παρουσίας Τουρκοκυπριακής μειονότητας στο νησί).⁶⁸⁴

Οι σοβιετικές κινήσεις σε σχέση με το Μακεδονικό ζήτημα δημιουργούσαν τεράστιες επιπλοκές. Η Μόσχα, εκμεταλλεζόμενη το κενό που ενέκυπτε στα Σκόπια εξαιτίας της ελληνογιουγκοσλαβικής φιλίας, πέτυχε να κερδίσει έρεισμα στην περιοχή, αλλά και να προωθήσει τις βουλγαρικές επιδιώξεις. Έτσι, προώθησε τη σκοπιανή προπαγάνδα περί δημιουργίας ενιαίας ανεξάρτητης Μακεδονίας, όχι μόνον εναντίον της Ελλάδας, αλλά και του ίδιου του τιτοϊκού καθεστώτος, με αφορμή τις δηλώσεις του Τίτο για μη διεκδίκηση μεταβολής των νοτίων συνόρων της χώρας. Αυτό για τα Σκόπια θα σήμαινε το τέλος του ονείρου για δημιουργία ενός μεγάλου ανεξάρτητου κράτους. Για τον λόγο αυτόν, και για να διατηρήσει την εσωτερική συνοχή, ο Τίτο προέβη σε ανθελληνικές δηλώσεις, προκειμένου να κατευνάσει τα αισθήματα των Σκοπίων.⁶⁸⁵

Τη δεκαετία του 1960 άνοιξε ένα νέο κεφάλαιο για το Μακεδονικό ζήτημα. Η επαναπροσέγγιση Μόσχας-Βελιγραδίου, καθώς και η ενασχόληση του Τίτο με τον

⁶⁸² *FRUS, 1950, Volume IV, Doc. 813.*

⁶⁸³ Βάλντεν, *Ελλάδα-Γιουγκοσλαβία*, 22-23.

⁶⁸⁴ TNA: FO 371/136232 (RG 10392/4).

⁶⁸⁵ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1951/58.4, Τμ. 2, Αρ. Πρωτ. 24/3/5/71, 7 Ιουλίου 1951.

χώρο των Αδεσμεύτων, έχει ως αποτέλεσμα την υιοθέτηση της σοβιετικής πολιτικής σε διάφορα ζητήματα, όπως στην περίπτωση του Κυπριακού και του Μακεδονικού, με άξονα τα δικαιώματα των μειονοτήτων.⁶⁸⁶ Η στάση του Τίτο στο Μακεδονικό μετά το 1960 φιλτράρεται από την προσπάθειά του να αναδειχθεί σε ηγετική μορφή του Κινήματος των Αδέσμευτων.⁶⁸⁷ Όπως σχολιάζει ο Βερέμης, σε κάθε περίπτωση βελτίωσης των σχέσεων της Γιουγκοσλαβίας με τις πάλαι κομμουνιστικές συμμάχους της, ΕΣΣΔ και Βουλγαρία, το Μακεδονικό εκτροχιαζόταν με εξαπόλυση κατηγοριών σε βάρος της Ελλάδας για κακή μεταχείριση της «μακεδονικής» μειονότητας.⁶⁸⁸ Εκτός όμως από την Ελλάδα, καμία χώρα της Δύσης δεν θεωρούσε σημαντικά τα προβλήματα στις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις.⁶⁸⁹

Η κρίση ξέσπασε στις αρχές της δεκαετίας του 1960 εξαιτίας της συζήτησης από τους Γιουγκοσλάβους σχετικά με τη θέση των σλαβόφωνων της ελληνικής Μακεδονίας, η οποία αναθέρμανε την καχυποψία της Ελλάδας έναντι της Γιουγκοσλαβίας.⁶⁹⁰ Τον Ιούλιο του 1960, σε συνάντηση του Υπουργού Εξωτερικών της Ελλάδας Ευάγγελου Αβέρωφ–Τσοσίτσα με τον Γιουγκοσλάβο ομόλογό του Κότσα Πόποβιτς στα νησιά Μπριόνι, επετεύχθη η πρώτη «Συμφωνία Κυρίων», μια κοινή συμφωνία σιωπής σε κάθε ζήτημα σχετιζόμενο με το Μακεδονικό, ούτως ώστε να μην εκτροχιαστεί η προσπάθεια ελληνογιουγκοσλαβικής συνεργασίας.⁶⁹¹

Στη συνέχεια, παρότι οι επίσημες αναφορές από το Βελιγράδι για το Μακεδονικό είχαν εκλείψει, η διαμάχη για το ζήτημα πέρασε στον Τύπο των δύο χωρών, κυρίως της Βορείου Ελλάδας και των Σκοπίων. Ως αποτέλεσμα της οξείας αντιπαράθεσης στον Τύπο, τα αισθήματα της κοινής γνώμης και στις δύο πλευρές έφθασαν σε σημείο πόλωσης και οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις στο ναδίρ τους. Τον Δεκέμβριο του 1962, για την εξομάλυνση των σχέσεων επετεύχθη η άτυπη «Συμφωνία Κυρίων» Αβέρωφ–Πόποβιτς, για την αποσιώπησή του ζητήματος. Η πρωτοβουλία ανήκε στην ελληνική πλευρά και συγκεκριμένα στον Έλληνα Υπουργό Εξωτερικών Αβέρωφ, ο οποίος πρότεινε στον Πόποβιτς την υπογραφή κοινής δήλωσης. Έτσι, σε επίσκεψη του Πόποβιτς στην Αθήνα στις 1-3 Δεκεμβρίου, οι δύο υπουργοί συμφώνησαν ότι και τα δύο μέρη θα απέφευγαν κάθε δραστηριότητα ή

⁶⁸⁶ TNA: FO 371/180015 (CE 103192/2).

⁶⁸⁷ Batakovic, 'K. Karamanlis and Yugoslavia'.

⁶⁸⁸ Βερέμης, *Βαλκάνια*, 91.

⁶⁸⁹ TNA: FO 371/163453 (CE 103192/3).

⁶⁹⁰ TNA: FO 476/37 (RG 1011/1); FO 371/185663 (CE 103192/2); FO 371/163453 (CE 103192/1).

⁶⁹¹ Καλπαδάκης, *Το Μακεδονικό ζήτημα*, 21.

εκδήλωση που πιθανόν να διατάραζε τις μεταξύ τους σχέσεις.⁶⁹² Αξίζει να σημειωθεί ότι το Μακεδονικό χαρακτηρίστηκε από τον Αβέρωφ κατά τη διάρκεια των συζητήσεων ως μια μικρή «τορπίλη», που απειλούσε τα θεμέλια της ελληνογιουγκοσλαβικής φιλίας. Η άποψη αυτή του Έλληνα Υπουργού Εξωτερικών φωτίζει τη μεταγενέστερη αντιμετώπιση του μακεδονικού ζητήματος από τους Έλληνες ιθύνοντες.

Το Μακεδονικό έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ελληνική εσωτερική πολιτική σκηνή από τις εκάστοτε κυβερνήσεις και την αντιπολίτευση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα οι Γεώργιος Παπανδρέου και Κωνσταντίνος Καραμανλής κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960: οι κατηγορίες για λανθασμένους χειρισμούς στο Μακεδονικό και στις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις που εξαπέλυε ο Παπανδρέου, δεν εμπόδισαν τον τελευταίο να ακολουθήσει την πολιτική του προκάτοχού του με την ανάληψη της εξουσίας. Αντιστρόφως ανάλογα, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής υιοθέτησε την πολιτική των κατηγοριών, όταν βρέθηκε στην αντιπολίτευση, στηλιτεύοντας την πολιτική που ο ίδιος είχε καθιερώσει.⁶⁹³ Ως εκ τούτου, κατά την υπό εξέταση περίοδο, το Μακεδονικό χρησιμοποιείτο κατά το δοκούν στην ελληνική πολιτική σκηνή, για να εξυπηρετηθούν οι εκάστοτε πολιτικές σκοπιμότητες.

Είναι αξιοσημείωτο ότι η βάση του Μακεδονικού ζητήματος, όπως προωθείτο από τη Γιουγκοσλαβία ήταν κυρίως αντιβουλγαρική, και δευτερευόντως ανθελληνική. Συγκεκριμένα, μετά τη νέα ρήξη στις σχέσεις ΕΣΣΔ-Γιουγκοσλαβίας το 1957, και παρά το γεγονός ότι η ανακίνηση του Μακεδονικού είχε αντιβουλγαρικό χαρακτήρα, δεν έπαυσε να αποσκοπεί στη δημιουργία ενός ανεξάρτητου κράτους. Η θέση του Τίτο του υπαγόρευε την αποσιώπηση του ζητήματος, αφού η ελληνογιουγκοσλαβική φιλία ήταν ζωτικής σημασίας, ενόσω είχε εχθρικές σχέσεις με τα υπόλοιπα κομμουνιστικά κράτη.⁶⁹⁴ Στο πλαίσιο αυτό, ο Τίτο καθυσάραζε την Αθήνα πως η εμπρηστική ρητορική των Σκοπίων δεν είχε καμία σχέση με τις επίσημες θέσεις της κυβέρνησης.⁶⁹⁵ Όμως, το Βελιγράδι δεν έπαυσε ποτέ να διεκδικεί την κηδεμονία των σλαβόφωνων της Ελλάδας.⁶⁹⁶

⁶⁹² Για λεπτομερή ανάλυση της συμφωνίας κυρίων Αβέρωφ-Πόποβιτς (1962) βλ. Καλπαδάκης, *Το Μακεδονικό ζήτημα*, 30-35.

⁶⁹³ Γκότα, «Αθήνα-Βελιγράδι».

⁶⁹⁴ Α/5/1, 2, ΑΚΚ/ΙΚΚ, 1958, Σημείωμα, Μακεδονικό ζήτημα, 14 Φεβρουαρίου 1959, 1741-1742.

⁶⁹⁵ Γκότα, «Αθήνα-Βελιγράδι».

⁶⁹⁶ Κατσάνος, «Το Μακεδονικό ζήτημα (1950-1967): Η γιουγκοσλαβική οπτική», 23-120.

Το ζήτημα των Ελληνοπαίδων. Το ζήτημα των Ελλήνων που βρίσκονταν στις χώρες του σοβιετικού συνασπισμού περιέπλεκε περισσότερο τις σχέσεις της Αθήνας με τους γείτονές της. Ιδιαίτερης σημασίας σε σχέση με τη Γιουγκοσλαβία ήταν το ζήτημα του επαναπατρισμού παιδιών ελληνικής καταγωγής που μεταφέρθηκαν στη Γιουγκοσλαβία κατά τη διάρκεια του ελληνικού Εμφυλίου. Στο μένος των δύο στρατοπέδων βρέθηκαν τα παιδιά που απήχθησαν από Έλληνες κομμουνιστές, κυρίως από τη Βόρεια Ελλάδα, και μεταφέρθηκαν στα κομμουνιστικά κράτη. Η τύχη τους έγινε πολλές φορές εργαλείο στην πολιτική των δύο χωρών. Το ζήτημα προκάλεσε την κατακραυγή τόσο στο εξωτερικό όσο και στο εσωτερικό. Μάλιστα, η βασίλισσα Φρειδερίκη είχε προχωρήσει κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου στη δημιουργία 53 ιδρυμάτων με την ονομασία «παιδουπόλεις» στη Βόρεια Ελλάδα, με στόχο την προστασία τους από το αποκαλούμενο «παιδομάζωμα».⁶⁹⁷

Η Ελλάδα διεθνοποίησε το ζήτημα στον ΟΗΕ. Η UNSCOB με έκθεσή της υποστήριξε τους ελληνικούς ισχυρισμούς σχετικά με τους ελληνοπαίδες, ενώ η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ κάλεσε με ψήφισμα τον άμεσο επαναπατρισμό τους στην Ελλάδα (Ψήφισμα 193/ 27 Νοεμβρίου 1948).⁶⁹⁸ Το 1950, η Ελλάδα πέτυχε ακόμη μια νίκη στον ΟΗΕ με την υιοθέτηση τριών ψηφισμάτων από τη Γενική Συνέλευση, τα οποία καλούσαν στην επιστροφή των Ελλήνων αιχμαλώτων πολέμου και των ελληνοπαίδων, ενώ έδιναν παράταση ζωής στην UNSCOB.⁶⁹⁹ Η αμερικανική κοινή γνώμη υποστήριζε ένθερμα τον επαναπατρισμό των ελληνοπαίδων. Ως εκ τούτου, οι ΗΠΑ, αν και θεωρούσαν το ζήτημα πρωτίστως ανθρωπιστικό και όχι πολιτικό, επιθυμούσαν τη γρήγορη διευθέτησή του.⁷⁰⁰ Οι Βρετανοί, θεωρούσαν ότι η βελτίωση των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων θα επέτρεπε τη γρηγορότερη λύση του ζητήματος.⁷⁰¹

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί, ότι η ΚΥΠ έκανε τη σαφή διάκριση των Ελλήνων που βρίσκονταν στις κομμουνιστικές χώρες σε «κομμουνιστο-συμμορίτες», «βιαίως απαχθέντες, ελληνοπαίδες του παιδομαζώματος» και τέλος, «στρατιωτικούς

⁶⁹⁷ T. Vervenioti, 'The Children of the Greek Civil War. Saved or Kidnapped?' *Studia Territorialia Supplementum*, 1 (2010) 117-135.

⁶⁹⁸ TNA: FO 371/78433 (R 4356); E. Λαγάνη, *Το «Παιδομάζωμα» και οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις, 1949-1953: μια κριτική προσέγγιση* (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 1996).

⁶⁹⁹ TNA: FO 476/37 (RG 1011/1).

⁷⁰⁰ *FRUS, 1950*, Volume IV, Doc. 804.

⁷⁰¹ TNA: FO 504/13 (RG 10392/94G).

αιχμαλώτους». Ο συνολικός αριθμός τους υπολογιζόταν περί τις 75.139.⁷⁰² Η συντριπτική πλειοψηφία (περίπου 96%) κατάγονταν από τις περιφέρειες Μακεδονίας, Θράκης, Ηπείρου και Θεσσαλίας. Από τους ανωτέρω, 35.863 θεωρήθηκαν αλλογενείς (με σλαβική συνείδηση), και ως εκ τούτου απώλεσαν την ελληνική τους ιθαγένεια. Οι 5.712 ελληνικής καταγωγής έχασαν την ελληνική ιθαγένεια, λόγω της κομμουνιστικής τους δράσης στο εξωτερικό.⁷⁰³ Ασφαλώς, τα στοιχεία που παρατίθενται στις εκθέσεις της ΚΥΠ πρέπει να αντιμετωπίζονται κριτικά, λαμβάνοντας υπόψη την αντικομμουνιστική αντίληψη και τα πάθη της συγκεκριμένης εποχής.

Όσον αφορά στον αριθμό των απαχθέντων Ελληνοπαίδων, υπάρχει μεγάλη διάσταση απόψεων, ακόμα και από τις ίδιες πηγές σε διαφορετικά χρονικά πλαίσια.⁷⁰⁴ Το 1949, σύμφωνα με γιουγκοσλαβικές αναφορές, ο αριθμός τους εκτιμάτο γύρω στις 10-12 χιλιάδες, εκ των οποίων οι περισσότεροι είχαν «σλαβομακεδονική» καταγωγή.⁷⁰⁵ Μάλιστα, προέβαλαν ως επιχείρημα για τη συνέχιση της παραμονής τους στη Γιουγκοσλαβία, ότι τα παιδιά με ελληνική καταγωγή μετείχαν της ελληνικής παιδείας, αλλά και την απόλαυση εξαιρετικών συνθηκών ζωής. Οι Βρετανοί συμφωνούσαν στον αριθμό των παιδιών, κάνοντας λόγο για περίπου 11.000, εκ των οποίων τα περισσότερα είναι διασκορπισμένα σε οικογένειες «σλαβομακεδόνων» με πιθανό σκοπό την αφομοίωσή τους.⁷⁰⁶ Από την άλλη, στοιχεία του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού (ΕΕΣ) κάνουν λόγο για περίπου 11.600 παιδιά στη Γιουγκοσλαβία.⁷⁰⁷

Οι ΗΠΑ διατείνονταν ότι δεν αρκούσε η επιστροφή των παιδιών που ζητήθηκαν από τους γονείς τους, αλλά όλων των παιδιών ελληνικής καταγωγής των οποίων οι οικογένειες δεν βρίσκονταν στη Γιουγκοσλαβία. Επιπρόσθετα, δεν πείθονταν από το επιχείρημα ότι τα παιδιά ετύγγαναν καλύτερης φροντίδας από ότι στην Ελλάδα. Παρόλα αυτά, το Βελιγράδι ανησυχούσε από την παγκόσμια κατακραυγή περί του ζητήματος, και ιδιαίτερα την αμερικανική, που δεν θα

⁷⁰² Ρωσία 11.166, Πολωνία 11.147, Ουγγαρία 7.323, Ρουμανία 8.383, Τσεχοσλοβακία 9.983, Γιουγκοσλαβία 16.757, Βουλγαρία 6.595, Ανατολική Γερμανία 1.151, Αλβανία 932, Αυστρία 18, σε μη εξακριβωμένη χώρα 1.648.

⁷⁰³ Επίσης, άλλες 14.667 περιπτώσεις εκκρεμούσαν για αποστέρηση της ιθαγένειας τους για τους ίδιους λόγους, ανεβάζοντας τον συνολικό αριθμό στις 56.242. Α/2/1, ΑΚΚ/ΙΚΚ, 1956, Σημείωμα, 8 Ιουνίου 1956, 300-317, Α/2/1, ΑΚΚ/ΙΚΚ, 1956, Σημείωμα, 3 Ιουλίου 1956, 339-368.

⁷⁰⁴ Μια εκ των γιουγκοσλαβικών αναφορών έκανε λόγο για μόλις 123 παιδιά, αριθμός υπερβολικά μικρός. *FRUS 1950*, Volume IV, Doc. 804.

⁷⁰⁵ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1949/121.4, Τμ. Α, 24 Αυγούστου 1949.

⁷⁰⁶ ΤΝΑ: FO 371/78504 (R 11029).

⁷⁰⁷ Λαγάνη, *Το «Παιδομάζωμα»*, 58.

ικανοποιείτο με άλλη λύση πλην της επιστροφής όλων των παιδιών.⁷⁰⁸ Τα παιδιά αυτά διέμεναν στα λεγόμενα σπίτια παιδιού (ανά 15-18).⁷⁰⁹ Το γεγονός ότι, η Γιουγκοσλαβία δεν προέβη στη σύσταση ενός καταλόγου που να περιλαμβάνει τόσο τα ονόματα των παιδιών όσο και των οικογενειών τους δυσχέρανε τον ακριβή έλεγχο του αριθμού των παιδιών. Από την άλλη, η ελληνική κυβέρνηση είχε επιδώσει κατάλογο που περιλάμβανε 8.500 παιδιά, των οποίων οι οικείοι τους είχαν αιτηθεί την επιστροφή τους.⁷¹⁰

Περί το 1950 η ανάγκη επίτευξης συνεργασίας Γιουγκοσλαβίας-Δύσης ανάγκασε την πρώτη να ρίξει τους τόνους και στο ζήτημα των Ελληνοπαίδων. Έτσι, βλέπουμε ότι διαφοροποίησε τους αριθμούς από τις αρχικές της αναφορές στο ζήτημα, αλλά και συμμορφώθηκε με τις αποφάσεις της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ. Συγκεκριμένα, η γιουγκοσλαβική Κυβέρνηση διέταξε τον Γιουγκοσλαβικό Ερυθρό Σταυρό (ΓΕΣ) να καταρτίσει καταλόγους με τα παιδιά ελληνικής καταγωγής, που βρίσκονται στην εδαφική της επικράτεια, με σκοπό την απόδοση τους στο ελληνικό κράτος. Πλέον γίνονταν αναφορές για 9.500 παιδιά (ενώ προηγουμένως για 4.000), εκ των οποίων τα 7.800, βρίσκονται με τις οικογένειες τους.⁷¹¹ Καθώς προχωρούσε η βελτίωση των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων, οι δύο χώρες συνεργάζονταν στην επίλυση του ζητήματος των ελληνοπαίδων. Έτσι, μέχρι το 1952, ολοκληρώθηκε ο επαναπατρισμός 538 συνολικά ελληνόπουλων, ενώ στάλθηκαν ακόμη 60 παιδιά στις οικογένειές τους στον Καναδά, την Αυστραλία και τη Γαλλία.⁷¹²

Όπως αναφέρει ο Κατσάνος, ο πυρήνας των Ελλήνων προσφύγων στη Γιουγκοσλαβία διαμορφώθηκε μετά από έξι διαφορετικά κύματα προσφύγων που μετανάστευσαν για διαφορετικούς λόγους. Το μεγαλύτερο ποσοστό των προσφύγων που διέφυγαν στη Γιουγκοσλαβία τη δεκαετία του 1940 ήταν σλαβόφωνοι, ενώ από τους Έλληνες γύρω στις 4.000 αποχώρησαν μετά τη ρήξη Τίτο-Στάλιν από τη χώρα. Ως εκ τούτου, οι πληθυσμοί αυτοί δεν αποτελούσαν μια συμπαγή ομάδα που

⁷⁰⁸ *FRUS, 1950, Volume IV, Doc. 805.*

⁷⁰⁹ Τα σπίτια παιδιού υπήρχαν στις εξής ομόσπονδες δημοκρατίες της Γιουγκοσλαβίας: Βοϊβοδίνιας, Κροατίας και Σλοβενίας, και της Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας. Ι. Μιχαηλίδης, «Ανθρωπισμός και πολιτική: Τα 'παιδιά του παιδομαζώματος' στην Γιουγκοσλαβία, 1948-1954», *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, 12-13 (2001-2002) 209-220.

⁷¹⁰ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1950/72.4, Τμ. 4, Αρ. Πρωτ.2501/ΣΤ/2, 30 Μαΐου 1950.

⁷¹¹ Ο.π., Αρ. Πρωτ. 34483/Α/14.

⁷¹² ΤΝΑ: FO 371/102173 (WY 10319/4)- Λαγάνη, *Το «Παιδομάζωμα»*, 95.

μπορούσε να διεκδικηθεί από κάποια εκ των δύο μερών.⁷¹³ Την περίοδο 1944-1947 έχουμε τον μεγαλύτερο αριθμό προσφύγων (πάνω από 20.000 από το σύνολο των 28.595), δηλαδή πριν από το «παιδομάζωμα» (1948). Ως εκ τούτου, σύμφωνα με τον Μιχαηλίδη, ο αριθμός των ελληνοπαίδων υπολογίζεται πολύ μικρότερος των 11 χιλιάδων που κάνουν λόγο οι ελληνικές αρχές.⁷¹⁴

Όμως, στοιχεία της επιτροπής του Σουηδικού Ερυθρού Σταυρού,⁷¹⁵ έκαναν λόγο την περίοδο 1950-1952, για ύπαρξη περίπου 8.000 παιδιών, που δεν αναφέρονταν στις γιουγκοσλαβικές αναφορές, και είχαν τοποθετηθεί σε οικογένειες στη «Λαϊκή Δημοκρατία της Μακεδονίας», με σαφή στόχο την αφομοίωση και ένταξή τους στο ομόσπονδο κρατίδιο. Το γεγονός επιβεβαιώνεται το 1951 και από τα αρχεία. Όπως σχολιάζει η Λαγάνη:

με την ετεροχρονισμένη αυτή γιουγκοσλαβική «ομολογία» επαληθεύονται όχι μόνον οι αρχικοί ισχυρισμοί της Ε.Ε.Σ. και του Δ.Ε.Σ. για τον αριθμό των παιδιών στη Γιουγκοσλαβία —που άλλωστε είχαν επιβεβαιωθεί από τον ίδιο τον Τίτο— αλλά και η «ένταξη» της πλειοψηφίας στη ζωή της Λ.Δ.Μ..⁷¹⁶

Αν και στα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια, η ελληνική κυβέρνηση ζητούσε την απόδοση όλων των παιδιών του «παιδομαζώματος», στην πορεία ιδεολογικοί και πολιτικοί λόγοι ανέτρεψαν την πολιτική της. Τα αιτήματα για επαναπατρισμό των ελληνοπαίδων και των γονέων τους, που είχαν καταφύγει στις χώρες του κομμουνιστικού μπλοκ (κυρίως στη Γιουγκοσλαβία), αντιμετώπιζονταν με μεγάλη καχυποψία και σκεπτικισμό από την ελληνική κυβέρνηση για λόγους εθνικής ασφάλειας. Η επανένταξη στον εθνικό κορμό, ατόμων γαλουχημένων με τα κομμουνιστικά ιδεώδη, θεωρείτο ιδιαίτερα επικίνδυνη για την κοινωνική συνοχή και το καθεστώς. Παράλληλα, το ενδεχόμενο επαναπατρισμού των πιο πάνω στις ιδιαίτερα ευάλωτες βόρειες επαρχίες, πιθανόν να αλλοίωνε το εκεί ελληνικό στοιχείο,

⁷¹³ Η πρώτη ομάδα αφορά πρόσφυγες που πρόσκειντο φιλικά στη Βουλγαρία και μετανάστευσαν κατά τη διάρκεια της βουλγαρικής κατοχής (1941-1944), η δεύτερη αφορά αντάρτες κομμουνιστικών ταγμάτων (Γκότση, Πέγιωφ) καθώς και άτομα που έφυγαν για να γλιτώσουν από τη λευκή τρομοκρατία (μέσα 1944-1945). Η τρίτη ομάδα αφορούσε πρόσφυγες από την Ανατολική Μακεδονία είτε που μετανάστευσαν στη Βουλγαρία κατά την κατοχή είτε που ακολούθησαν τον βουλγαρικό στρατό φοβούμενοι τυχόν αντίποινα (τέλη 1946-αρχές 1947) εξαιτίας του ότι ήταν φιλικά προσκείμενοι στο βουλγαρικό κατοχικό καθεστώς. Η τέταρτη ομάδα μετανάστευσε την περίοδο 1947-1948 ως αποτέλεσμα του ελληνικού Εμφυλίου. Η πέμπτη ομάδα προσφύγων αφορούσε τους «μακεδονικής εθνικότητας μαχητές του ΔΣΕ» (1948-1949) που διαφωνούσαν με το ΚΚΕ και την αντιμετώπιση της Γιουγκοσλαβίας από την Κομινφόρμ. Το έκτο και τελευταίο κύμα προσφύγων αφορούσε τους Έλληνες αντάρτες που διέφυγαν μετά την ήττα του ΔΣΕ. Κατσάνος, «Το Μακεδονικό ζήτημα (1950-1967): Η γιουγκοσλαβική οπτική», 53-55.

⁷¹⁴ Μιχαηλίδης, «Ανθρωπισμός και πολιτική».

⁷¹⁵ Το διάστημα 1950-1952, βρισκόταν στη Γιουγκοσλαβία με στόχο τον εντοπισμό των ελληνοπαίδων για τον επαναπατρισμό τους.

⁷¹⁶ Λαγάνη, *Το «Παιδομάζωμα»*, 65.

ιδιαίτερα στη Δυτική Μακεδονία. Επίσης, ο φόβος για μετατροπή τους σε πεμπτοφαλαγγίτες ήταν αισθητός. Η ελληνική κυβέρνηση δεν επιθυμούσε επίσης την επιστροφή τους για οικονομικούς και πολιτικούς λόγους. Στην ελληνική ηγεσία επικρατούσε ο φόβος ότι οι επαναπατρισθέντες είτε θα ανακινούσαν το Μακεδονικό ζήτημα υπέρ της ΕΣΣΔ είτε ότι σε περίπτωση πολέμου θα έπαιρναν τα όπλα υπέρ του εχθρού. Επιπλέον, θα τίθετο και ζήτημα της γεωργικής αποκατάστασης, αφού με τη φυγή των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων στις σοβιετικές χώρες οι περιουσίες τους διανεμήθηκαν σε ακτήμονες.⁷¹⁷ Την ελληνική οπτική συμερίζονταν η Ουάσιγκτον και το Λονδίνο.

Από την άλλη η διεθνής κατακραυγή σε βάρος της Ελλάδας για τη μη αποδοχή επαναπατρισμού των Ελλήνων, για τους οποίους είχε προβεί στο παρελθόν σε διαμαρτυρίες και εκκλήσεις προς τη διεθνή κοινότητα, αλλά και η αντίδραση στο εσωτερικό ανάγκαζαν την κυβέρνηση να επανεξετάσει το ζήτημα. Λαμβάνοντας υπόψη τα ανωτέρω, η ελληνική κυβέρνηση προέκρινε ως συμφέρουσα λύση τη μη αποδοχή όλων των επαναπατρισθέντων, παρά μόνον των ελληνοπαίδων, των συλληφθέντων, καθώς και των βιαίως απαχθέντων. Μάλιστα, έθετε την προϋπόθεση ο επαναπατρισμός τους να μη λάβει χώρα σε περιοχές βορειότερα του Αλιάκμονα ποταμού.⁷¹⁸ Ο στόχος ήταν να αποφευχθεί η ενίσχυση του σλαβόφωνου πληθυσμού σε περιοχές άμεσα συνορεύουσες με τα σλαβόφωνα γειτονικά κράτη, ενισχύοντας έτσι τα επιχειρήματα των εχθρών.

Όσον αφορά τη γιουγκοσλαβική πλευρά, σε αρχικό στάδιο γινόταν αποδεκτή η εξέταση μόνον των περιπτώσεων όπου είτε οι γονείς είτε τα ίδια τα παιδιά διεκδικούσαν την επιστροφή τους. Ως επιχείρημα για την παραμονή παιδιών στη Γιουγκοσλαβία, η χώρα έθετε τα ζητήματα ασφάλειας και επισιτισμού που ενέκυπταν λόγω της μετεμφυλιακής περιόδου στην Ελλάδα.⁷¹⁹ Αξίζει να αναφερθεί ότι οι Έλληνες ιθύνοντες θεωρούσαν ότι το ζήτημα των Ελληνοπαίδων δεν αποτελούσε ζήτημα καίριας σημασίας για τη γιουγκοσλαβική κυβέρνηση, παρά μόνον ένα ισχυρό διαπραγματευτικό χαρτί έναντι της Ελλάδας για μελλοντικές διαπραγματεύσεις.⁷²⁰ Από την άλλη, οι Δυτικοί θεωρούσαν ότι το ζήτημα επιστροφής των Ελληνοπαίδων θα μπορούσε να αντιμετωπισθεί ευνοϊκότερα, εάν συνδυαζόταν με την προώθηση

⁷¹⁷ Α/2/1, ΑΚΚ/ΙΚΚ, 1956, Σημείωμα, 8 Ιουνίου 1956, 300-317.

⁷¹⁸ Ο.π.

⁷¹⁹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1949/121.4, Τμ. Α, Αρ. Πρωτ. 1347/Σ/7γΙΙ, 25 Φεβρουαρίου 1949.

⁷²⁰ Ο.π., Τμ. Α, 24 Αυγούστου 1949.

γιουγκοσλαβικών συμφερόντων, όπως τη χορήγηση αγγλικού και αμερικανικού δανείου.⁷²¹

Οφείλουμε να αναφέρουμε τις διαπιστώσεις της συζύγου του Βρετανού Διπλωμάτη Ίβο Μαλέτ, Μαρί-Αντζέλ Βιερούς Κοβάλσκα, όταν επισκέφθηκε, συνοδευόμενη από τον Βρετανικό Ερυθρό Σταυρό, τους Ελληνόπαιδες που διέμεναν στην πόλη Μπέλα Τσέρκβα:⁷²²

She found that the children there were all being educated as good Macedonians, doubtless with the intention that when returned to Greece they should grow up as apostles of the doctrine that Greek Macedonia forms part of "Greater Macedonia", of which the nucleus is an autonomous republic in Yugoslavia.⁷²³

Στην περίπτωση αυτή βλέπουμε ότι το Μακεδονικό ζήτημα εμπλέκεται στο ζήτημα των Ελληνοπαίδων.

Για τη λύση του ζητήματος, η Ελλάδα πρότεινε τη σύσταση μεικτής επιτροπής από αντιπροσώπους του Γιουγκοσλαβικού και Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού υπό την αιγίδα του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού. Την πρόταση απέρριψε ο Τίτο παρά το γεγονός ότι οι ΗΠΑ τον κάλεσαν να την αποδεχτεί, με την αιτιολογία ότι οι Έλληνες ήταν δύσπιστοι απέναντι του.⁷²⁴ Υπήρχε διαφωνία ακόμη και για τον τρόπο απόδοσης των παιδιών, σε σημείο που η Γιουγκοσλαβία έστελνε παιδιά στους γονείς τους σε χώρες όπως η Αυστραλία, αλλά δεν έστελνε παιδιά στην Ελλάδα. Επίσης, δεν ενημέρωνε ταχτικά την Ελλάδα για την έρευνα και την απόδοση των παιδιών, προκαλώντας δυσπιστία για τις προθέσεις της.⁷²⁵

Όπως σχολιάζει ο Μιχαηλίδης, οι αναφορές τόσο μεγάλου αριθμού ελληνοπαίδων εξυπηρετούσε πολιτικές σκοπιμότητες από όλες τις πλευρές: η Αθήνα αποδείκνυε το σκληρό πρόσωπο του κομμουνισμού, ενώ για το ΚΚΕ ξεμπροστιάζοταν το σκληρό πρόσωπο της ελληνικής ηγεσίας, η οποία εξανάγκασε τόσους ανθρώπους στη φυγή. Από την άλλη, ο Τίτο εμφανιζόταν ως φιλόanthρωπος ηγέτης που έσωσε αυτά τα παιδιά και μεγαλόψυχα συνείσφερε στην ανατροφή τους.⁷²⁶

Το ζήτημα των Ελληνοπαίδων χρησιμοποιήθηκε από όλα τα εμπλεκόμενα

⁷²¹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1950/35.3, 28 Φεβρουαρίου 1950.

⁷²² Μπέλα Τσέρκβα (Bela Crkva), πόλη στην επαρχία της Βοϊβοντίνα της Σερβίας.

⁷²³ TNA: FO 371/102173 (WY 10319/5).

⁷²⁴ *FRUS, 1950*, Volume IV, Doc. 813· ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1949/121.4, Τμ. Β 47460, 15 Σεπτεμβρίου 1949· ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1950/35.3, Αρ. Πρωτ. 2085, 24 Ιουνίου 1950.

⁷²⁵ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1950/72.4, Τμ. 1, Αρ. Πρωτ. 2513B/2, 19 Οκτωβρίου 1950.

⁷²⁶ Μιχαηλίδης, «Ανθρωπισμός και πολιτική».

μέρη προς επίτευξη ιδίων συμφερόντων, εκμεταλλεόμενα και την ευαισθησία της κοινής γνώμης. Οι διογκωμένοι αριθμοί και η ασάφεια σε σχέση με την τύχη των παιδιών δεν έδιναν ξεκάθαρη εικόνα για το μέγεθος του προβλήματος. Η ανησυχία της Ελλάδας, και της Δύσης γενικότερα, για το μέγιστο των παιδιών αυτών, σύμφωνα με τις κομμουνιστικές αρχές και με «μακεδονική» παιδεία, είχαν ως αποτέλεσμα την επιλογή μιας πολιτικής που στρεφόταν τελικά εναντίον των ελληνοπαίδων. Οι τύχες τους έπεσαν θύμα της ψυχροπολεμικής ιδεολογικής πόλωσης και του εθνικιστικού παροξυσμού.

Κεφάλαιο πέμπτο

Στρατηγικός σχεδιασμός στα Βαλκάνια: Συμφωνία της Άγκυρας⁷²⁷ και Συνθήκη του Μπλεντ⁷²⁸

Εισαγωγή

Τα Βαλκάνια έχουν αποτελέσει παραδοσιακά την πυριτιδαποθήκη της Ευρώπης, εξαιτίας των συχνών συγκρούσεων στην περιοχή, απόρροια του ανταγωνισμού των βαλκανικών κρατών. Η λέξη Βαλκάνια, έφτασε να είναι συνώνυμη της πολιτικής αστάθειας, των πολεμικών αναμετρήσεων και των εθνικών ανταγωνισμών, σε αντιδιαστολή με την υπόλοιπη Ευρώπη.⁷²⁹ Η αδυναμία συνύπαρξης των βαλκανικών λαών έλκει τις ρίζες της στον τρόπο δημιουργίας τους. Η γένεση των βαλκανικών κρατών, συνδεδεμένη με το μείζον ζήτημα του 19^{ου} αιώνα, το Ανατολικό, προήλθε από τα εκάστοτε εθνικιστικά κινήματα σε βάρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που στόχο είχαν τη δημιουργία ανεξάρτητων κρατών για την στέγαση των βαλκανικών εθνών.

Η ανάμειξη των Μεγάλων Δυνάμεων, κατά το δοκούν, είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία πολλών μικρών κρατών με το όνειρο να γίνουν μεγάλα, μέσω της ενσωμάτωσης στον εθνικό κορμό των αλύτρωτων αδελφών τους. Ωστόσο, ο διαχωρισμός των υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε μουσουλμάνους και μη, καθώς και η μη σαφής εθνική συνείδηση σε μεγάλους πληθυσμούς της πάλαι κραταιής αυτοκρατορίας, είχε ως αποτέλεσμα τη διεκδίκηση ίδιων πληθυσμών από διαφορετικά κράτη. Έτσι, το τέλος του 19^{ου} αιώνα και οι αρχές του 20^{ού} σηματοδεύτηκαν από τον έντονο βαλκανικό ανταγωνισμό που οδήγησε σε πολλά θερμά επεισόδια στο όνομα της εθνικής ολοκλήρωσης (Ελληνοτουρκικός Πόλεμος του 1897, Μακεδονικός Αγώνας, Α΄ και Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος).

Οι συμμαχίες που δημιουργούνταν στον βαλκανικό χώρο δυναμίτιζαν το κλίμα. Ως εκ τούτου, κάθε κράτος της περιοχής στρεφόταν εναντίον ενός άλλου στη βάση του μότο «ο εχθρός του εχθρού είναι φίλος μου». Χαρακτηριστικά παραδείγματα, οι συνασπισμοί που προέκυψαν κατά τη διάρκεια του Α΄ και Β΄

⁷²⁷ Η Συμφωνία Φιλίας και Συνεργασίας (28 Φεβρουαρίου 1953), όπως είναι η επίσημη ονομασία, είναι γνωστή και ως Βαλκανικό Σύμφωνο είτε Συμφωνία της Άγκυρας λόγω της τοποθεσίας υπογραφής της.

⁷²⁸ Η Συνθήκη Συμμαχίας, Πολιτικής Συνεργασίας και Αμοιβαίας Βοήθειας (9 Αυγούστου 1954), είναι γνωστή ως Συνθήκη του Μπλεντ.

⁷²⁹ Koliopoulos, 'Greece and the Balkans', 25-38.

Βαλκανικού Πολέμου, όταν τα βαλκανικά κράτη συνασπίστηκαν εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Βουλγαρίας αντίστοιχα. Για πάνω από μισό αιώνα, από το 1885 μέχρι και το τέλος του Β΄ ΠΠ, τα βαλκανικά κράτη ενεπλάκησαν σε διάφορους πολέμους με τους γείτονές τους, με μοναδική εξαίρεση την Ελλάδα και τη Σερβία.⁷³⁰ Το Βαλκανικό Σύμφωνο του 1934 (γνωστό ως Βαλκανική Αντάντ) μεταξύ Ρουμανίας, Γιουγκοσλαβίας, Ελλάδας και Τουρκίας, επιδίωκε στην ουσία την απομόνωση της Βουλγαρίας και του αναθεωρητισμού της.⁷³¹ Παράλληλα, η Βαλκανική Αντάντ δεν εξυπηρετούσε τα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων, αφού η Γιουγκοσλαβία και η Ρουμανία συμμετείχαν και στη Μικρή Αντάντ.⁷³²

Αυτός ο περιφερειακός ανταγωνισμός δεν προβλημάτισε τις ΗΠΑ, που θεωρούσαν ότι η περιοχή των Βαλκανίων αποτελούσε ευθύνη των Βρετανών. Μάλιστα, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Iatrides ‘the president had turned a deaf ear to warnings from his ambassador to Greece and Yugoslavia, Lincoln MacVeagh, that Anglo-Soviet rivalry in the Balkans was likely to lead to dangerous conflict in the region and beyond’.⁷³³ Το σιδηρούν παραπέτασμα και η σοβιετική πολιτική για επέκταση της επιρροής τους, ανάγκασαν τη Δύση να αναμορφώσει την πολιτική της, αφού ο κίνδυνος επέκτασης του αντίπαλου συνασπισμού, θα έθετε σε κίνδυνο τα ζωτικά τους συμφέροντα στη Μεσόγειο αλλά και στη Μέση Ανατολή.

Στο πλαίσιο αυτό, αξίζει να αναφέρουμε τις ελληνικές προσπάθειες για δημιουργία ενός Μεσογειακού Συμφώνου. Ήδη από το 1947, η ελληνική κυβέρνηση σε συνεννόηση με την τουρκική προωθούσαν τη δημιουργία ενός Μεσογειακού Συμφώνου με τη συμμετοχή της Αιγύπτου. Ο Τσαλδάρης ήταν ιδιαίτερα ενθουσιώδης με την προοπτική ενός τέτοιου Συμφώνου, προσβλέποντας στη συμμετοχή αραβικών κρατών ή ακόμη και του Αραβικού Συνδέσμου. Ωστόσο, η αστάθεια στη Μέση Ανατολή, η αβεβαιότητα στην ίδια την Ελλάδα, καθώς και η στάση της Τουρκίας, που ενδιαφερόταν περισσότερο να εκμαιεύσει την προστασία μιας μεγάλης δύναμης, έδειχναν ότι οι προσπάθειες αυτές θα παρέμεναν στα στάδια των συζητήσεων. Η προοπτική εξάλλου ένταξης τόσο της Ελλάδας όσο και της Τουρκίας στο NATO ήταν

⁷³⁰ Hatzivassiliou, ‘Revisiting NATO’s stabilizing role’, 517.

⁷³¹ C. Svolopoulos, ‘Cooperation and Confrontation in the Balkans: An historical Overview’, in V. Coufoudakis et al. (eds.), *Greece and the New Balkans*, 15-27.

⁷³² Αποτέλεσμα της γαλλικής διπλωματίας, αποτελείτο από την Τσεχοσλοβακία, τη Γιουγκοσλαβία και τη Ρουμανία, οι οποίες συνδέονταν μεταξύ τους με διμερείς συμφωνίες. Η απουσία ενός αμυντικού μηχανισμού οδήγησε σύντομα τη Ρουμανία στην αναζήτηση προστασίας εντός ενός μεγαλύτερου συνασπισμού, με αποτέλεσμα τη σύμπραξη της με την Ιταλία και τη Γερμανία. Βερέμης, *Βαλκάνια*, 121-132.

⁷³³ Iatrides, ‘The United States, Greece and the Balkans’.

προτιμότερη και για τις δύο χώρες, παρά το γεγονός ότι δεν συμπεριλήφθηκαν στα ιδρυτικά μέλη. Τελικά, ο Πόλεμος της Κορέας δρομολόγησε τις εξελίξεις, αφού η αναβάθμιση της θέσης της Ελλάδας και της Τουρκίας επέφερε την τελική έγκριση για ένταξη των δύο γειτόνων στο NATO. Η ιδέα του Μεσογειακού Συμφώνου εγκαταλείφθηκε οριστικά το 1950.⁷³⁴ Παρόλα αυτά, η ελληνική εξωτερική πολιτική δεν εγκατέλειψε την ιδέα δημιουργίας ενός περιφερειακού Συμφώνου στην ευρύτερη περιοχή, με τη συμμετοχή της ίδιας ασφαλώς.

Η επαναπροσέγγιση Αθηνών-Βελιγραδίου ενίσχυσε την προοπτική εμβάθυνσης των σχέσεών τους, μαζί με την Τουρκία. Έτσι, το 1953 δημιουργήθηκε στη Βαλκανική ένας άξονας τριών κρατών, που θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως ανάχωμα στον σοβιετικό επεκτατισμό. Το παρόν κεφάλαιο δεν πρόκειται να ασχοληθεί εις βάθος με τα επιμέρους στοιχεία του Βαλκανικού Συμφώνου, αφού κάτι τέτοιο δεν εμπίπτει στους στόχους της παρούσας διατριβής.⁷³⁵ Κύριο μέλημα της διατριβής είναι η εξέταση της δυτικής πολιτικής σε σχέση με την πορεία και την εξέλιξη των Συμφωνιών και κατά πόσο και με ποιο τρόπο εξυπηρετούνταν τα συμμαχικά συμφέροντα σε βάρος των εθνικών ή όχι.

Προς το τριμερές Βαλκανικό Σύμφωνο

Ήδη από το φθινόπωρο του 1949, η Αθήνα μελετούσε το ενδεχόμενο της τριμερούς συνεργασίας με την Άγκυρα και το Βελιγράδι. Οι σκέψεις αυτές, δεν αντιμετωπίστηκαν θετικά από τις ΗΠΑ, αφού δεν θεωρήθηκαν πρόσφορες.⁷³⁶ Πράγματι, το επίπεδο των διμερών σχέσεων καθιστούσε ένα τέτοιο σχέδιο τη δεδομένη στιγμή πρώιμο και ανέφικτο. Από τον Δεκέμβριο του 1950 στον ελληνικό Τύπο συναντούμε τις πρώτες αναφορές για το ενδεχόμενο υπογραφής ενός Μεσογειακού Αμυντικού Συμφώνου.⁷³⁷ Κατόπιν βολιδοσκόπησης τόσο της Ελλάδας όσο και της Γιουγκοσλαβίας, οι ΗΠΑ και το ΗΒ ξεκίνησαν από το 1950 να

⁷³⁴ Δ. Χουρμούλης, «Πριν την ένταξη στο NATO: η ελληνική αναζήτηση ασφάλειας και οι προσπάθειες για την προώθηση της δημιουργίας ενός Μεσογειακού Συμφώνου, 1947-1950», στο Κ. Μποτσίου και Γ. Σακκάς (επιμ.), *Η Ελλάδα, η Δύση και η Μεσόγειος, 1945-1962: νέες ερευνητικές προσεγγίσεις* (Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, 2015), 51-68.

⁷³⁵ Ενδελεχή παρουσίαση του Συμφώνου και της Συνθήκης, καθώς και της υποδοχής τους, τόσο στο εσωτερικό των τριών χωρών όσο και διεθνώς, παρέχουν τα λεπτομερέστατα βιβλία του Ιατρίδη, *Balkan Triangle* και *The Pact of Ankara*. Βλ. J. O. Iatrides, *The Pact of Ankara: A Test Case of Collective Security in Southeastern Europe* (The Hague: Institute of Social Studies, 1959); Iatrides, *Balkan Triangle*.

⁷³⁶ D. R. Stone, 'The Balkan Pact and American Policy', *East European Quarterly*, 28 (1994) 394-407.

⁷³⁷ Iatrides, *The Pact of Ankara*, 51.

προσεγγίζουν τις δύο χώρες με στόχο να τις φέρουν πιο κοντά. Η Γαλλία ήταν επίσης θετική σε αυτό το ενδεχόμενο. Τη βελτίωση των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων ωστόσο, περιέπλεκε το ζήτημα των Ελληνοπαίδων που κρατούνταν στη Γιουγκοσλαβία. Επιπρόσθετα, η εμμονή του γιουγκοσλαβικού καθεστώτος σχετικά με τον «εκδημοκρατισμό» της Ελλάδας καθυστερούσε τις εξελίξεις, αφού ο Τίτο τον συνέδεσε με την επαναπροσέγγιση των δύο χωρών. Παρόλα αυτά, ο Κ. Τσαλδάρης και ο Σ. Βενιζέλος ήδη από το 1949, έβλεπαν θετικά το ενδεχόμενο συνεργασίας με τη γείτονα χώρα.⁷³⁸

Οι ΗΠΑ φρόντισαν να καταστήσουν σαφές στην κυβέρνηση Τίτο, ότι ο δυτικός προσανατολισμός της Ελλάδας δεν επρόκειτο να αλλάξει με τις επερχόμενες εκλογές (έλαβαν χώρα στις 5 Μαρτίου 1950), αλλά και να θέσουν τις βάσεις της επαναπροσέγγισής τους με την Ελλάδα στις ήδη υπάρχουσες συνθήκες. Το γεγονός ότι επιτράπηκε η οικονομική ενίσχυση του Τίτο, χωρίς πολιτικά ανταλλάγματα από τη Δύση, δεν του άφηνε περιθώρια να εκμεταλλευτεί την κατάσταση. Η κυβέρνηση Τίτο στήριζε την πολιτική αυτή στον φόβο της γιουγκοσλαβικής κοινής γνώμης, ενώ παρά τις προσεκτικές κινήσεις προς τη βελτίωση των σχέσεών της με την Ελλάδα, εξακολουθούσε να είναι μουδιασμένη.⁷³⁹

Αρχικά (1949), η Δύση σκεφτόταν την προώθηση ενός αμυντικού τριγώνου με βάση τον άξονα Ρώμης-Βελιγραδίου-Αθηνών.⁷⁴⁰ Οι σκέψεις αυτές όμως, δεν καρποφόρησαν εξαιτίας της πολυπλοκότητας του ζητήματος της Τεργέστης και της Αλβανίας. Από την άλλη, ο Τσαλδάρης εξέφρασε στους Βρετανούς το 1952 την ιδέα για δημιουργία μιας αμυντικής κοινότητας στη νοτιοανατολική Ευρώπη, με πυρήνα την Ελλάδα και την Τουρκία, σε αντιδιαστολή με την εν συζητήσει Ευρωπαϊκή Αμυντική Κοινότητα (ΕΑΚ). Οι Βρετανοί αναγνώριζαν στο σχέδιο του Τσαλδάρη δυσκολίες, οι οποίες θα στοίχιζαν στην υλοποίησή του.⁷⁴¹ Τελικά, η βελτίωση των σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών, οδήγησε στις συζητήσεις για τη συνεργασία τους με την Τουρκία. Για τον σκοπό αυτόν, η ελληνική κυβέρνηση αγνόησε σκόπιμα κάποια περιστατικά, που θα μπορούσαν να προκαλέσουν προστριβές με τη Γιουγκοσλαβία.⁷⁴²

⁷³⁸ Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι*, 96.

⁷³⁹ *FRUS, 1950*, Volume IV, Doc. 771; Doc. 793.

⁷⁴⁰ Τσαλδάρης ΦΑΚ 34 ΥΠ 3 ΑΡ. ΕΓΓΡ. 61.

⁷⁴¹ TNA: FO 371/102191 (WY 1076/7).

⁷⁴² Στα Σκόπια δεν επιτράπηκε η έξοδος σε πέντε άτομα με ελληνικό διαβατήριο με το πρόσχημα ότι ήταν Μακεδόνες και όχι Έλληνες. Παρόμοια συμβάντα σημειώθηκαν και στο Βελιγράδι. Ένα περιστατικό που εξέπληξε αρνητικά τους Έλληνες, ήταν η ανακάλυψη χάρτη σε σχολικά εγχειρίδια

Με την αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων Αθηνών-Βελιγραδίου ο δρόμος προς το Βαλκανικό Σύμφωνο είχε πλέον ανοίξει.

Η Συνθήκη της Αγκυρας

Το τριμερές Βαλκανικό Σύμφωνο μεταξύ Ελλάδας, Γιουγκοσλαβίας και Τουρκίας, αποτέλεσε αδιαμφισβήτητα έναν από τους σημαντικότερους άξονες της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής ιδιαίτερα τη δεκαετία του 1950. Η Ελλάδα, προσεγγίζοντας τη Γιουγκοσλαβία, θα αποκτούσε διεθνή ερείσματα, που θα έκαναν την ασφάλειά της πιο αποτελεσματική. Το κύριο διακύβευμα του Βαλκανικού Συμφώνου ήταν η μετακίνηση του νότιου θαλάσσιου συνόρου του σιδηρούν παραπετάσματος από την Αδριατική στη Μαύρη Θάλασσα.⁷⁴³ Επιπλέον, η άμυνα της Θράκης ήταν απόλυτα συνδεδεμένη με τη δυνατότητα συνεργασίας του άξονα Αθηνών-Βελιγραδίου-Αγκυρας. Η περιπλοκότητα της άμυνας της Θράκης και οι επιλογές του δυτικού στρατοπέδου θα συζητηθούν στο επόμενο κεφάλαιο.

Μέσα από τα υπό εξέταση αρχεία, διαφαίνεται έντονα η επιμονή τόσο των ΗΠΑ όσο και της Βρετανίας για την ελληνογιουγκοσλαβική προσέγγιση. Το ενδιαφέρον αυτό πήγαζε από την επιθυμία τους για ενίσχυση της ανατολικής πτέρυγας της Ευρώπης, αφού έκριναν ότι με αυτόν τον τρόπο θα προστατεύονταν καλύτερα τα συμφέροντά τους.⁷⁴⁴ Σε αυτό ακριβώς το πλαίσιο, οι συμμαχικές δυνάμεις πίεζαν την Ελλάδα να παραμερίσει τα εθνικά της συμφέροντα στο Μακεδονικό. Η Δύση θεωρούσε ότι το ακανθώδες ζήτημα των μειονοτήτων δεν έπρεπε σε καμία περίπτωση να σταθεί εμπόδιο στην εξομάλυνση των σχέσεων Αθηνών-Βελιγραδίου.⁷⁴⁵ Ωστόσο, η επιθυμία της Δύσης για βελτίωση των σχέσεων των δύο χωρών απείχε παρασάγγας από την επιθυμία συμπερίληψής τους σε κάποιου είδους αμυντική συμμαχία.

Το 1950 και το 1951, η Αθήνα συνέχιζε να προωθεί το ζήτημα τριμερούς συνεργασίας μονομερώς, παρά την έλλειψη διάθεσης από το Βελιγράδι και την

παιδιών που επιστράφηκαν από τη Γιουγκοσλαβία στην Ελλάδα, τα οποία παρουσίαζαν τη Θεσσαλονίκη ως μέρος της Γιουγκοσλαβίας. *FRUS, 1952-1954, Volume VIII, Doc. 308.*

⁷⁴³ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1950/84.8, 29 Απριλίου 1950.

⁷⁴⁴ Χωρίς τη συνεργασία τους, σε ενδεχόμενη σοβιετική επίθεση η Τουρκία και η Ελλάδα θα αφοσιώνονταν στην άμυνα της δικής τους επικράτειας, και επομένως θα ήταν περισσότερο ευάλωτες στον εχθρό. Εάν οι χώρες της Ανατολικής Μεσογείου έπεφταν στο σοβιετικό κλοιό, θα προκαλείτο ένα ντόμινο, που θα έθετε σε κίνδυνο την ασφάλεια της Ευρώπης. *FRUS, 1951, Volume IV, Part 2, Doc. 395; Doc. 411.*

⁷⁴⁵ *FRUS, 1950, Volume IV, Doc. 815; Βαληνάκης, Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική, 53-54.*

Άγκυρα, που ήταν απορροφημένη από τις προσπάθειες ένταξής της στο ΝΑΤΟ. Μάλιστα, η Ουάσιγκτον αρνήθηκε να πιέσει το Βελιγράδι να δεχτεί κοινή άμυνα με την Αθήνα και την Άγκυρα.⁷⁴⁶ Η διαπίστωση ότι η ασφάλεια της Ελλάδας και της Τουρκίας (τουλάχιστον του ευρωπαϊκού μέρους της) ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με τη δυνατότητα κοινής οργάνωσης της άμυνας των δύο χωρών με τη Γιουγκοσλαβία, ανάγκασε τις τρεις γείτονες να προωθήσουν τη συνεργασία τους.⁷⁴⁷ Η κυβέρνηση Παπάγου θεωρούσε τη συνεργασία με τη Γιουγκοσλαβία ως υψίστης σημασίας για την ασφάλεια της Ελλάδας και το τριμερές Σύμφωνο ως σημαντικό πυλώνα της ελληνικής πολιτικής.⁷⁴⁸ Ως εκ τούτου, η Αθήνα αγνοούσε σκόπιμα αναφορές των Σκοπίων για το Μακεδονικό. Άλλωστε αναγνώριζε ότι τα συμφέροντα του Τίτο από την περιφερειακή συνεργασία δεν θα επέτρεπαν στον ίδιο να ριψοκινδυνέψει τις συνομιλίες για χάρη των Σκοπίων.⁷⁴⁹

Το φθινόπωρο του 1952, τριμερής στρατιωτική επιτροπή που εκπροσωπούσε τις ΗΠΑ, τη Βρετανία και τη Γαλλία παρακάθισε σε στρατιωτικές συνομιλίες με τον Τίτο, με στόχο την οργάνωση των στρατιωτικών του δυνάμεων σε σχέση με τις δυτικές προσπάθειες άμυνας. Επικεφαλής της επιτροπής ήταν ο Αμερικανός Στρατηγός Τόμας Χάντνυ,⁷⁵⁰ για αυτό και οι συνομιλίες είναι γνωστές ως «Handy talks». Το ενδεχόμενο συμμετοχής της Ιταλίας, της Ελλάδας και της Τουρκίας στα μελλοντικά στρατιωτικά σχέδια της Δύσης με τη Γιουγκοσλαβία αποφασίστηκε να αποφευχθεί, τουλάχιστον στα αρχικά στάδια των συνομιλιών των ΗΠΑ με τη Γιουγκοσλαβία. Ο λόγος ήταν ότι έπρεπε να δημιουργηθούν πρώτα στέρεες βάσεις για τη συνεργασία του Βελιγραδίου με τη Δύση. Επίσης, δεν ήθελαν να δοθεί η εντύπωση άμεσης εμπλοκής του ΝΑΤΟ, προκαλώντας τη δυσφορία των Γιουγκοσλάβων).⁷⁵¹ Σε στρατιωτικό επίπεδο, η στρατηγική σημασία της Γιουγκοσλαβίας ήταν καίρια για την άμυνα της νοτιοανατολικής Ευρώπης. Η προστασία του διαδρόμου της Λουμπλιάνα (Ljubljana Gap),⁷⁵² καθώς και η

⁷⁴⁶ Stone, 'The Balkan Pact and American Policy', 396-397.

⁷⁴⁷ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 96-97.

⁷⁴⁸ *FRUS, 1952-1954*, Volume VIII, Doc. 333; Doc. 336.

⁷⁴⁹ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 98-99.

⁷⁵⁰ Τόμας Τρόι Χάντνυ (1892-1982), Αμερικανός στρατηγός, υπηρέτησε ως Διοικητής των Αμερικανικών Δυνάμεων στην Ευρώπη (1949-1952).

⁷⁵¹ *FRUS, 1952-1954*, Volume VIII, Doc. 650.

⁷⁵² Ονομάζεται και Ljubljana Gate. Πρόκειται για στρατηγικό πέρασμα μεταξύ των Άλπεων και των Δηναρικών Άλπεων. Η διαφύλαξη του περάσματος θεωρείτο απαραίτητη για την αποτελεσματική άμυνα της Βόρειας Ιταλίας, επομένως και για την καρδιά της Ευρώπης. *FRUS, 1951*, Volume IV, Part 1, Europe: Political and Economic Developments, eds. William Z. Slany, John A. Bernbaum,

σύμπραξη ελληνικών, τουρκικών και Γιουγκοσλαβικών δυνάμεων στον νότο θα μπορούσε να δώσει το στρατηγικό πλεονέκτημα στη Δύση.⁷⁵³ Η προσπάθεια των ΗΠΑ, της Βρετανίας και της Γαλλίας να καταλήξουν σε συμφωνία με τη Γιουγκοσλαβία, φανέρωνε ότι το ενδιαφέρον τους για τη χώρα, ξεπερνούσε το περιφερειακό επίπεδο της βαλκανικής γραμμής άμυνας, παρά τη σημασία της για την αναχαίτιση του σοβιετικού κινδύνου.

Αρχικά, οι Βρετανοί ήταν υπέρ της στρατιωτικής συνεργασίας των τριών χωρών, όμως μόνο σε χαμηλό επίπεδο. Χαρακτηριστικά, δεν επιθυμούσαν τη μετατροπή του Συμφώνου σε Συμμαχία, αφού για τους ίδιους προείχαν οι δικές τους τριμερείς συζητήσεις για την άμυνα της Δυτικής Ευρώπης (Λιουμπλιάνα), αλλά και των δυσκολιών που ενέκυπταν λόγω NATO. Ακόμη, οι Βρετανοί αναγνώριζαν ότι πολύ δύσκολα θα μπορούσε να λειτουργήσει ένα τέτοιο Σύμφωνο, δεδομένων των σχέσεων των τριών χωρών, αλλά και των θέσεων του Βελιγραδίου, που δύσκολα θα αποδεχόταν τη σύναψη ενός αμυντικού Συμφώνου. Η ιταλική αντίδραση αποτελούσε έναν ακόμη ανασταλτικό παράγοντα, αφού την εν λόγω περίοδο η Ιταλία δεν ήταν πρόθυμη να υπαναχωρήσει σε τρία καυτά ζητήματα: Τεργέστη, Βαλκανικό Σύμφωνο και Ευρωπαϊκή Αμυντική Κοινότητα (ΕΑΚ).⁷⁵⁴

Ειδικότερα, το 1953, η διένεξη για την Τεργέστη μεταξύ Ρώμης–Βελιγραδίου είχε οξυνθεί. Η Ιταλία δεν ήταν πρόθυμη να προβεί σε παραχωρήσεις προς τη Γιουγκοσλαβία για το ζήτημα. Τυχόν δυσμενής, για την Ιταλία, διευθέτηση του ζητήματος θα σήμαινε την αποδυνάμωση της δεξιάς στη χώρα, που ήδη περνούσε πολιτική κρίση, αφού από το 1953 μέχρι και το 1960 γνώρισε οκτώ διαφορετικές κυβερνήσεις. Μάλιστα, η κυβέρνηση Τζιουζέπε Πέλλα σχεδόν εκβίασε τους δυτικούς συμμάχους της, ότι δεν θα προχωρούσε στην επικύρωση της ΕΑΚ, στην περίπτωση που δεν προωθούσαν τις ιταλικές θέσεις στο ζήτημα της Τεργέστης.⁷⁵⁵ Παράλληλα, η Ρώμη ήταν αντίθετη με τη σύναψη ενός Βαλκανικού Συμφώνου, αφού θεωρούσε ότι θα ενίσχυε κατά κάποιον τρόπο τη διαπραγματευτική θέση του Βελιγραδίου στις διαπραγματεύσεις για την Τεργέστη.

Ronald D. Landa, Charles S. Sampson, Joan Lee, David H. Stauffer and Lisle A. Rose (Washington: Government Printing Office, 1985), Doc. 124.

⁷⁵³ *FRUS, 1952–1954*, Volume VIII, Doc. 454.

⁷⁵⁴ TNA: FO 371/102189 (WY 1074/2); Γκότα, «Αλληλεπιδράσεις στους διπλωματικούς χειρισμούς του ζητήματος της Τεργέστης».

⁷⁵⁵ A. Varsori, 'Italy's European Policy', *UNISCI Discussion Papers*, 25 (2011) 41-64.

Το 1952 είχαν αρχίσει οι συζητήσεις μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών για το Βαλκανικό Σύμφωνο. Οι συζητήσεις Αθηνών-Βελιγραδίου-Άγκυρας, ξεκίνησαν με φιλικό κλίμα και προχωρούσαν χωρίς δεσμεύσεις σε κυβερνητικό επίπεδο ή επίσημες προτάσεις. Ταυτόχρονα, βελτιώνονταν και οι σχέσεις μεταξύ των κρατών. Για την Αθήνα, η στενότερη συνεργασία με το Βελιγράδι, καθώς και ο συντονισμός τους για τη μεγιστοποίηση της αμυντικής ικανότητας στην περιοχή, θα επέτρεπαν την υιοθέτηση μιας επιθετικής στρατηγικής απέναντι στη Βουλγαρία, αντί της υπάρχουσας αμυντικής. Τονίζεται ότι αυτή η στρατηγική θεωρήθηκε απαραίτητη για την άμυνα της ιδιαίτερα ευαίσθητης περιοχής της Θράκης. Ως αποτέλεσμα των συνομιλιών, οι Γιουγκοσλάβοι ενημέρωσαν τους Έλληνες το 1952 ότι θα μπορούσαν να θεωρούν τα σύνορά τους προς τη Γιουγκοσλαβία ως καλυμμένα και προστατευμένα.⁷⁵⁶ Η Αθήνα είχε καταφέρει μέσω διπλωματίας να φθάσει πολύ κοντά στην κατοχύρωση της ασφάλειάς της.

Όπως διαμήνυαν οι τρεις εμπλεκόμενες χώρες, το Σύμφωνο διέπνεε φιλειρηνικό πνεύμα και βασιζόταν στις αρχές της Χάρτας του ΟΗΕ. Ο σκοπός ήταν σαφώς αμυντικός και αφορούσε στην προστασία της εδαφικής ακεραιότητας των τριών μερών.⁷⁵⁷ Παράλληλα, οι τρεις χώρες επιθυμούσαν να κρατήσουν το Σύμφωνο ανοικτό προς κάθε χώρα, η οποία θα επιθυμούσε τη συμπερίληψή της και τασσόταν εναντίον της επιθετικότητας, εννοώντας ασφαλώς την Ιταλία.⁷⁵⁸ Ωστόσο, παρά τη διαφοροποίηση στη ρητορική, το Βαλκανικό Σύμφωνο είχε, όπως και η προπολεμική Αντάντ, αντιβουλγαρικό χαρακτήρα. Παράλληλα, το Βαλκανικό Σύμφωνο πιθανόν να έκρυβε βλέψεις της Ελλάδας σε βάρος της Αλβανίας.⁷⁵⁹ Αξίζει να σημειωθεί η επιμονή της Δύσης να μη χαρακτηριστεί το προτεινόμενο σχέδιο ως «περιφερειακή συμφωνία», αλλά ως «συνθήκη φιλίας». Εξάλλου, η Δύση επιθυμούσε η προτεινόμενη Συνθήκη φιλίας να είναι ανεξάρτητη από τις συζητήσεις στρατηγικών σχεδιασμών των τριών χωρών.⁷⁶⁰ Προφανώς, στόχος ήταν να μην προκαλέσουν την ΕΣΣΔ και να αποφύγουν την έμμεση εμπλοκή του ΝΑΤΟ στις εξελίξεις.

Όσον αφορά στον αμερικανικό ρόλο στη σύναψη του Βαλκανικού Συμφώνου, οι απόψεις δίστανται. Από τη μια, πολλοί μελετητές υποστηρίζουν ότι η Αθήνα και η Άγκυρα λειτουργούσαν βάσει των αμερικανικών οδηγιών. Από την άλλη, υπάρχει και

⁷⁵⁶ *FRUS, 1952–1954*, Volume VIII, Doc. 306'; Doc. 308; Doc. 429; Doc. 671.

⁷⁵⁷ TNA: FO 504/13 (WY 1076/95).

⁷⁵⁸ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1953/9.6, Αρ. Πρωτ. 588; TNA: FO 504/13 (WY 1076/95).

⁷⁵⁹ Stone, 'The Balkan Pact and American Policy', 398-399.

⁷⁶⁰ *FRUS, 1952–1954*, Volume VIII, Doc. 323.

η άποψη ότι το Βαλκανικό Σύμφωνο ήταν πρωτοβουλία των τριών εμπλεκόμενων κρατών.⁷⁶¹ Σημαντική παράμετρος των συζητήσεων για τη σύναψη του Βαλκανικού Συμφώνου αποδείχθηκε η ιδιότητα της Ελλάδας και της Τουρκίας ως κρατών-μελών του NATO. Αν και η Δύση ήταν θετική προς την αυξημένη συνεργασία Αθηνών-Βελιγραδίου-Άγκυρας, εντούτοις τόνιζε συνεχώς ότι πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι νατοϊκές υποχρεώσεις της Ελλάδας και της Τουρκίας.⁷⁶² Η άποψη αυτή έβρισκε σύμφωνες τις τρεις εμπλεκόμενες χώρες.⁷⁶³ Οι συζητήσεις έδιναν την εντύπωση στη Δύση ότι η Γιουγκοσλαβία προσπαθούσε μέσω του Συμφώνου να εκμεταλλευτεί τα πλεονεκτήματα που απέρρεαν από την ιδιότητα μέλους, που παρείχε το NATO, χωρίς όμως να γίνει μέλος αναλαμβάνοντας και τις ανάλογες υποχρεώσεις.⁷⁶⁴

Μάλιστα, συστηνόταν συνεχώς σε Ελλάδα και Τουρκία να μην αποφασίσουν οποιαδήποτε δέσμευση με τη Γιουγκοσλαβία, προτού συμβουλευθούν τις ΗΠΑ, το ΗΒ και τη Γαλλία.⁷⁶⁵ Συγκεκριμένα, η Δύση ήταν αντίθετη στη συμπερίληψη οποιασδήποτε ρήτρας που να προέβλεπε την αυτόματη ενεργοποίηση της συμμαχίας σε περίπτωση που κάποια εκ των τριών χωρών εμπλεκόταν σε πόλεμο. Ο λόγος ήταν η επισφαλής διεθνής θέση της Γιουγκοσλαβίας που είχε διαφορές με την Ιταλία, την Αυστρία, τη Βουλγαρία και την ΕΣΣΔ. Ως εκ τούτου, τυχόν λανθασμένοι χειρισμοί πιθανόν να κατέληγαν σε θερμό επεισόδιο (στη Βαλκανική, στα σύνορα Γιουγκοσλαβίας-Ουγγαρίας, στην Τεργέστη), συμπαρασύροντας την Ελλάδα και την Τουρκία, και κατ' επέκταση ολόκληρο το NATO.⁷⁶⁶ Το γεγονός αυτό αποκάλυπτε τη δυτική καχυποψία για τις γιουγκοσλαβικές προθέσεις, αλλά και την αμφιβολία κατά πόσον θα μπορούσαν Αθήνα και Άγκυρα να διαχειριστούν τις συνομιλίες χωρίς να διακινδυνεύσουν τη θέση των άλλων νατοϊκών χωρών.

Βέβαια η ολοκλήρωση της τριμερούς συνεργασίας συναντούσε προσκόμματα στην ιταλική άρνηση για τον σχηματισμό αυτού του συμφώνου. Μάλιστα, οι Ιταλοί ενοχλήθηκαν από το γεγονός ότι οι σύμμαχοί τους ενθάρρυναν τη δημιουργία ενός τέτοιου συνασπισμού.⁷⁶⁷ Οι σχέσεις Ρώμης-Βελιγραδίου επιδεινώθηκαν το 1953, εξαιτίας του ακανθώδους ζητήματος της Τεργέστης, αλλά και της πεποίθησης των

⁷⁶¹ Stone, 'The Balkan Pact and American Policy', 398.

⁷⁶² *FRUS, 1952-1954, Volume VIII, Doc. 313; Doc. 318.*

⁷⁶³ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1953/9.6, 4 Φεβρουαρίου 1953, ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1953/9.6, 6 Φεβρουαρίου 1953.

⁷⁶⁴ TNA: FO 371/107843 (WY 1076/58).

⁷⁶⁵ *FRUS, 1952-1954, Volume VIII, Doc. 313.*

⁷⁶⁶ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 99-102.

⁷⁶⁷ TNA: FO 504/13 (WE 1015/358).

Γιουγκοσλάβων, ότι η Ιταλία προσπαθούσε να πείσει τις ΗΠΑ για τη διακοπή χορήγησης οικονομικής και στρατιωτικής βοήθειας στην ίδια. Ακόμη ένα σημείο τριβής στις σχέσεις Ρώμης–Βελιγραδίου ήταν και η πολιτική του Τίτο εναντίον του καθολικισμού.⁷⁶⁸ Παράλληλα, η Δύση θεωρούσε τη Βαλκανική Συνεργασία και ως ένα μοχλό πίεσης προς το Βελιγράδι για την ειρηνική λύση του ζητήματος, αφού η Αθήνα και η Άγκυρα θα μπορούσαν να προσφέρουν τις καλές τους υπηρεσίες στον Τίτο. Επομένως, για τη Δύση, το ζήτημα της Τεργέστης αποτελούσε το μοναδικό εμπόδιο στη διασφάλιση της νοτιοανατολικής Ευρώπης, ενώ η βελτίωση των ιταλο-γιουγκοσλαβικών σχέσεων θεωρείτο απαραίτητη για την αποτελεσματική λειτουργία του βαλκανικού συμφώνου.⁷⁶⁹ Είναι ειρωνικό το γεγονός ότι, η τελική διευθέτηση του ζητήματος της Τεργέστης, μάλλον βοήθησε στην αδρανοποίησή του Συμφώνου παρά στην καλύτερη λειτουργία του.

Η Γιουγκοσλαβία επέμενε στα τέλη του 1952 στην υπογραφή τριμερούς συμφωνίας βάσει της οποίας σε περίπτωση που κάποιο εκ των συμβαλλόμενων μερών θα δεχόταν επίθεση, τότε τα υπόλοιπα θα έπρεπε να παράσχουν βοήθεια. Η επιμονή αυτή παραξένεψε την ελληνική κυβέρνηση, αφού λίγο καιρό πριν, οι Γιουγκοσλάβοι δεν ανέφεραν κάτι τέτοιο, ούτε και θεωρούσαν ότι επίκειται κάποια απειλή. Οι Έλληνες υπέθεταν ότι αυτή η μεταστροφή πήγαζε από νέες πληροφορίες των Γιουγκοσλάβων για σοβιετικές προετοιμασίες, ή από οδηγίες που έλαβαν οι Γιουγκοσλάβοι από τον Στρατηγό Χάντυ (αν και δεν το θεωρούν πιθανό), ή από τη θέληση των Γιουγκοσλάβων να ισχυροποιήσουν τη θέση τους απέναντι στην Ιταλία.⁷⁷⁰ Πάντως, οι προσπάθειες του Τίτο για αυτόματη εμπλοκή σε ενδεχόμενο πόλεμο ήταν ανεπιτυχείς. Προς μεγάλη ανακούφιση των νατοϊκών κρατών, η τριμερής Βαλκανική Συνεργασία δεν επεκτάθηκε σε στρατιωτικό επίπεδο (σε εκείνη τη φάση), αφού οι πιθανές περιπλοκές για το ΝΑΤΟ, σε ενδεχόμενο που δύο μέλη του συνήπταν στρατιωτικό σύμφωνο με τρίτη χώρα, λειτούργησαν ανασταλτικά.

Κατόπιν μιας επίπονης διαδικασίας, οι διαπραγματεύσεις ολοκληρώθηκαν το 1953 με την υπογραφή στην Άγκυρα του Τριμερές Πολιτικού Συμφώνου (Συνθήκη

⁷⁶⁸ *FRUS, 1952–1954, Volume VIII, Doc. 671; Doc. 681.*

⁷⁶⁹ *Ό.π., Doc. 454; Doc. 676.*

⁷⁷⁰ *Ό.π., Doc. 314.*

Φιλίας και Συνεργασίας).⁷⁷¹ Με την υπογραφή του εν λόγω Συμφώνου τα μέρη σκόπευαν:

να ενώσωσι τας προσπάθειας αυτών, ίνα καταστήσωσι πλέον αποτελεσματική την οργάνωσιν της αμύνης αυτών εναντίον πάσης εξωτερικής επιθέσεως και να διασκέπτονται και να συνεργάζονται επί παντός ζητήματος κοινού ενδιαφέροντος, ειδικότερον δε επί ζητημάτων αφορώντων την άμυναν αυτών.⁷⁷²

Από την άλλη, η αποτυχία των συνομιλιών του Χάντν, θεωρήθηκε ως υπεύθυνη για την αλλαγή στάσης του Τίτο και την τελική υπογραφή της Συνθήκης της Άγκυρας. Αφού δεν κατόρθωσε να κερδίσει παροχή δυτικών εγγυήσεων σε ενδεχόμενη σοβιετική επίθεση, ο Τίτο στράφηκε στους δύο γείτονές του. Πλέον για τον Τίτο, η Ελλάδα και η Τουρκία είχαν αναβαθμιστεί στρατηγικά, αφού η συνεργασία μαζί τους θα μπορούσε να λειτουργήσει συμπληρωματικά, ενισχύοντας την ασφάλεια της χώρας του.⁷⁷³

Τα σημαντικότερα στοιχεία του Συμφώνου για τη Δύση ήταν ότι τα Γενικά Επιτελεία των τριών χωρών θα συνεργάζονταν στενά, αλλά και το ότι οι νατοϊκές υποχρεώσεις της Ελλάδας και της Τουρκίας δεν θίγονταν. Παράλληλα με το Σύμφωνο συζητήθηκαν και διμερείς εμπορικές συμφωνίες. Συμφωνήθηκε ακόμη, η αρχή της μη επέμβασης στις εσωτερικές υποθέσεις των συμμάχων, όρο για τον οποίο επέμενε ιδιαίτερα η Ελλάδα ως προς τις σχέσεις της με τη Γιουγκοσλαβία.⁷⁷⁴ Η Συνθήκη καθόριζε επίσης την ετήσια διάσκεψη των ΥΠΕΞ των τριών χωρών, με την πρώτη να λαμβάνει χώρα στην Αθήνα (17 Ιουλίου 1953). Στην πορεία αποφασίστηκε η ίδρυση της Μόνιμης Γραμματείας, επιφορτισμένης με την προετοιμασία του έργου των διασκέψεων των ΥΠΕΞ των τριών χωρών. Τη Μόνιμη Γραμματεία θα φιλοξενούσαν εκ περιτροπής οι πρωτεύουσες των συμβαλλόμενων χωρών.⁷⁷⁵ Σε στρατιωτικό επίπεδο, η Ελλάδα και η Γιουγκοσλαβία συμφώνησαν χωρίς δεσμεύσεις, ότι σε ενδεχόμενο πολέμου τα Γιουγκοσλαβικά στρατεύματα θα μπορούσαν να

⁷⁷¹ Η Συνθήκη επικυρώθηκε από τα εθνικά κοινοβούλια της Αθήνας και του Βελιγραδίου στις 23 Μαρτίου 1953, ενώ η Άγκυρα προχώρησε στην επικύρωσή της στις 18 Μαΐου. Τέθηκε σε εφαρμογή στις 29 Μαΐου του ίδιου έτους. Iatrides, *Balkan Triangle*, 104.

⁷⁷² *Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος*. Αρ. Φύλλου 90, 14 Απριλίου 1953, 590.

⁷⁷³ P. Vukman, 'The Balkan Pact, 1953-59. An Analysis of Yugoslav-Greek-Turkish Relations based on British Archival Sources', *Mediterrán Tanulmányok (Études sur la région méditerranéenne, Szeged)*, 22 (2013) 25-35.

⁷⁷⁴ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 102.

⁷⁷⁵ Χ. Γ. Νικολάου, *Διεθνείς, πολιτικές και στρατιωτικές συνθήκες-συμφωνίες και συμβάσεις. Ελλάς-Βαλκανική Χερσόνησος. Από 1453 μέχρι σήμερα* (Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Φλώρος, 1996), 441-442.

περάσουν στα ελληνικά εδάφη ελεύθερα και το αντίστροφο, αλλά και τη μόνιμη επικοινωνία των στρατών των δύο χωρών.⁷⁷⁶

Το Βαλκανικό Σύμφωνο γεννήθηκε εν μέρει εξαιτίας της επιμονής της Δύσης για συνεργασία στα Βαλκάνια, και ειδικότερα της Ελλάδας και της Γιουγκοσλαβίας, φέρνοντας τις δύο χώρες κοντά. Ωστόσο, η σημαντικότερη παράμετρος που οδήγησε στον άξονα Αθηνών-Βελιγραδίου-Άγκυρας ήταν η κοινή αίσθηση της απειλής. Το τριμερές Σύμφωνο θα μπορούσε να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στη Μεσόγειο σε περίπτωση γενικευμένης σύρραξης. Η Τουρκία και η Ελλάδα θα μπορούσαν να αντιμετωπίσουν τη Βουλγαρία, ενόσω η Γιουγκοσλαβία θα προστάτευε τα βόρεια σύνορα της. Με αυτό τον τρόπο θα παρεμποδιζόταν η κάθοδος των σοβιετικών στην Ελλάδα και κατά συνέπεια, στη Μεσόγειο. Επιπρόσθετα, η ενίσχυση της Τουρκίας, του πλέον σημαντικού εταίρου των ΗΠΑ στη Μεσόγειο, ενίσχυε την στρατηγική ισχύ της υπερδύναμης.⁷⁷⁷ Παράλληλα, οι πρόνοιες της Συνθήκης της Άγκυρας, έθεταν τις βάσεις για εμβάθυνση των σχέσεων των τριών χωρών και την τελική πραγμάτωση της στρατιωτικής συμμαχίας.

Η Συνθήκη του Μπλεντ (Bled)

Το Βαλκανικό Σύμφωνο και η συνεργασία των τριών χωρών οδήγησε σύντομα στο αίτημα και για στρατιωτική συνεργασία. Το αίτημα αυτό εκφράστηκε για πρώτη φορά από τον Τίτο, προκαλώντας την αμηχανία της ελληνικής πλευράς, αφού δεν ήθελε να προκαλέσει την Ιταλία.⁷⁷⁸ Πρέπει να σημειωθούν οι δυτικές προσπάθειες για αποφυγή ρητορικής περί στρατιωτικής συμμαχίας κατά τη διάρκεια των συνομιλιών της Άγκυρας. Ωστόσο, μια στρατιωτική συνεργασία της Γιουγκοσλαβίας με την Ελλάδα και την Τουρκία μπορούσε να γίνει εύκολα αποδεκτή από τον Τίτο, αφού βασιζόταν στην ισοδυναμία των κρατών. Οι μνήμες του Βελιγραδίου από τη συμμαχία με τη Μόσχα ήταν ακόμη νωπές. Δεν ήθελε να επαναληφθεί το σενάριο συμμαχίας με μια χώρα «δυνάστη».⁷⁷⁹

⁷⁷⁶ TNA: FO 371/107845 (WY 1076/102).

⁷⁷⁷ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1954/8.13, Τμ. 3/3, Χ.Χ.

⁷⁷⁸ Πρέπει να σημειωθεί ότι η Αθήνα διατήρησε ουδέτερη στάση στο ζήτημα της Τεργέστης, αφού δεν ήθελε να ρισκάρει την προοπτική της βαλκανικής συνεργασίας με τη Γιουγκοσλαβία, ούτε και να υπονομεύσει τις σχέσεις της με τη νατοϊκή Ιταλία. Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 100-102, *FRUS, 1952-1954*, Volume VIII, Doc. 457.

⁷⁷⁹ *FRUS, 1952-1954*, Volume VIII, Doc. 309.

Η αλλαγή της σοβιετικής ηγεσίας μετά τον θάνατο του Στάλιν το 1953, καθώς και η υιοθέτηση από τους διαδόχους του Στάλιν μιας πιο ανοικτής πολιτικής στα Βαλκάνια με τις εξαγγελίες της «πολιτικής της ειρηνικής συνύπαρξης», δεν επηρέασε ιδιαίτερα τις εξελίξεις στη Βαλκανική. Παρόλα αυτά προκάλεσε καθυστερήσεις στην ολοκλήρωση του στρατιωτικού Συμφώνου, αλλά και πρόσκαιρα προβλήματα περιορισμένης κλίμακας στις σχέσεις των τριών μελών. Τα ζητήματα αυτά αφορούσαν τις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις κυρίως.⁷⁸⁰ Το 1953 η Δύση, εξαιτίας διάφορων επιπλοκών σε άλλα, ίσως ζωτικότερα ζητήματα (Κορέα, ανατολικό Βερολίνο, Ινδοκίνα, European Defense Community, κ.ά.), δεν ασχολήθηκε ιδιαίτερα με τις εξελίξεις των Βαλκανίων σε σχέση και με το σοβιετικό άνοιγμα προς τη Γιουγκοσλαβία, χωρίς να σημαίνει ότι δεν ενδιαφέρονταν για την περιοχή.⁷⁸¹ Από την άλλη, την περίοδο 1953-1954, η ΕΣΣΔ ήταν απασχολημένη με το ζήτημα της διαδοχής μετά τον θάνατο του Στάλιν. Έτσι, μέχρι και την τελική επικράτηση του Χρουστσόφ, η ΕΣΣΔ δεν είχε σαφή πολιτική απέναντι στη Γιουγκοσλαβία.

Η γιουγκοσλαβική επιμονή για δημιουργία Βαλκανικής Συμμαχίας επανεμφανίστηκε το 1954. Σημαντικό βήμα για την προώθησή της αποτέλεσε η επίσκεψη του Τίτο στην Αθήνα τον Ιούνιο του ίδιου έτους.⁷⁸² Οι Βρετανοί εικάζαν ότι πίσω από τις προθέσεις του Τίτο κρυβόταν η προσπάθειά του για έξοδο από την απομόνωση. Παρά την υπογραφή του Βαλκανικού Συμφώνου, ο Τίτο βρέθηκε εκ νέου σε δυσμενή θέση, εξαιτίας της νέας τροπής του ζητήματος της Τεργέστης, αλλά και των αποτελεσμάτων του Συνεδρίου του Βερολίνου (1954), όπου διαφάνηκε η αποφασιστικότητα της ΕΣΣΔ να διατηρήσει την ισχύ της στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη. Παράλληλα, το Συνέδριο κατέδειξε ότι ο επανεξοπλισμός της Γερμανίας ήταν αναπόδραστο, γεγονός που φόβιζε το Βελιγράδι. Έτσι λοιπόν, υπήρχε η πεποίθηση ότι ο Τίτο επιθυμούσε μέσω της Βαλκανικής Συμμαχίας να ασκήσει πίεση στην Ιταλία για το ζήτημα της Τεργέστης, αλλά και να μη μείνει αμέτοχος στα ευρωπαϊκά τεκταινόμενα, ακολουθώντας τυφλά την πολιτική της

⁷⁸⁰ Συγκεκριμένα, τα προβλήματα αυτά αφορούσαν την εξομάλυνση των βουλγαρογιουγκοσλαβικών σχέσεων χωρίς την πρότερη διαβούλευση με την Αθήνα και την Άγκυρα, αλλά και τις γιουγκοσλαβικές αντιδράσεις με φόντο το Μακεδονικό σε σχέση με την ελληνική απόφαση για μετοίκηση Ελλήνων πολιτών σε περιοχές κοντά στα σύνορα με τη Γιουγκοσλαβία. Ο γιουγκοσλαβικός Τύπος έκανε λόγο για προσπάθεια εθνολογικής αφομοίωσης, προκαλώντας τη μήνιν της Αθήνας που θεώρησε τις δηλώσεις ως παραβίαση της αρχής της μη επέμβασης. Το επεισόδιο έληξε με τη διαβεβαίωση του Βελιγραδίου ότι οι αναφορές αυτές δεν αποτελούσαν την επίσημη γιουγκοσλαβική θέση. Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 103-106.

⁷⁸¹ Iatrides, *Balkan Triangle*, 117.

⁷⁸² Hatzivassiliou, 'From adversity to alliance'; S. Sfetas, 'From Ankara to Bled: Marshal Tito's Visit to Greece (June 1954) and the Formation of the Balkan Alliance', *Balkanica*, XLII (2011) 133-163.

ουδετερότητας.⁷⁸³ Η Γκότα υποστηρίζει ότι η αλλαγή της στάσης του Τίτο οφείλεται στην κρίση της Τεργέστης που ξέσπασε στα μέσα του 1953, αλλά και στην πεποίθησή του ότι η Δύση δεν ήταν πρόθυμη να τον υποστηρίξει στο ζήτημα, παρά την ενισχυμένη θέση του έναντι της Ιταλίας.⁷⁸⁴

Στην πορεία, η προτεινόμενη συμμαχία θεωρήθηκε επιθυμητή σε στρατιωτικό επίπεδο και από τους δυτικούς εταίρους, αφού αποτελούσε τον μοναδικό τρόπο πρόσδεσης της Γιουγκοσλαβίας στη Δύση.⁷⁸⁵ Ειδικότερα, οι ΗΠΑ, η Βρετανία και η Γαλλία υποστήριζαν το Σύμφωνο, με απαραίτητη προϋπόθεση ότι τα συμφέροντα του NATO θα εξασφαλιζόνταν.⁷⁸⁶ Ακόμη, γίνονταν σκέψεις ούτως ώστε η Βαλκανική Συμμαχία να λειτουργήσει ως το σκαλοπάτι («stepping stone»), το οποίο προοδευτικά θα οδηγούσε τη Γιουγκοσλαβία σε κάποιο οργανισμό, όπως την ατελέσφορη Ευρωπαϊκή Αμυντική Κοινότητα⁷⁸⁷ ή κάποιο άλλο οργανισμό που αφορούσε το μέλλον της Ευρώπης (Συμβούλιο της Ευρώπης).⁷⁸⁸ Ωστόσο οι περιστάσεις καθιστούσαν ένα τέτοιο εγχείρημα αδύνατο, ενώ δεν πρόκυπτε κάποιο ιδιαίτερο πλεονέκτημα από τη συμπερίληψη της Γιουγκοσλαβίας σε έναν τέτοιο οργανισμό.

Παράλληλα, συζητήθηκε στο δυτικό στρατόπεδο, το ενδεχόμενο ενθάρρυνσης της Γιουγκοσλαβίας να ενταχθεί στους κόλπους του NATO, πρόταση που υποστήριζε θερμά η Τουρκία.⁷⁸⁹ Οι ΗΠΑ απέφευγαν να πάρουν θέση στα πρώιμα στάδια, περιμένοντας και τις αντιδράσεις των υπόλοιπων κρατών μελών του NATO. Με τον ίδιο τρόπο δεν τοποθετούνταν σχετικά με το ζήτημα δημιουργίας μιας ανεξάρτητης τριμερούς συμμαχίας συνδεδεμένης με το NATO.⁷⁹⁰ Αποφασίστηκε, ωστόσο στην πορεία, ότι η συμπερίληψη της Γιουγκοσλαβίας στο NATO ήταν αχρείαστη και ανώριμη πολιτικά, σύμφωνα με τα δεδομένα.⁷⁹¹ Ούτως ή άλλως, ο ίδιος ο Τίτο

⁷⁸³ TNA: FO 504/13 (WY 1071/74).

⁷⁸⁴ Γκότα, «Αλληλεπιδράσεις στους διπλωματικούς χειρισμούς του ζητήματος της Τεργέστης».

⁷⁸⁵ TNA: DEFE 4/71 (4).

⁷⁸⁶ TNA: FO 371/113222 (WU 1075/5); DEFE 5/53 (84).

⁷⁸⁷ Ευρωπαϊκή Αμυντική Κοινότητα (European Defence Community): Αποτελούσε την πρώτη προσπάθεια για σχηματισμό μιας ευρωπαϊκής αμυντικής δύναμης, που στόχευε στη ματαίωση της εισδοχής της Δυτικής Γερμανίας στο NATO. Υπογράφηκε στις 27 Μαΐου 1952 από τη Δυτική Γερμανία, τη Γαλλία, την Ιταλία, το Βέλγιο, την Ολλανδία και το Λουξεμβούργο. Δεν λειτουργήσε ποτέ και η κατάρρευσή της τον Αύγουστο του 1954 προκάλεσε αλυσιδωτές αντιδράσεις. Συγκεκριμένα, την κατάρρευση του σχεδίου ακολούθησαν σοβαρή κρίση στους κόλπους του NATO, η ένταξη της Γερμανίας στο NATO το 1955 και η συνακόλουθη δημιουργία του Συμφώνου της Βαρσοβίας, ενώ κατέδειξε και τις διαφορές εντός του δυτικού στρατοπέδου που απέτυχε να συνεργαστεί σε μείζονα διεθνή ζητήματα όπως η Κρίση του Σουέζ (1956).

⁷⁸⁸ TNA: FO 504/13 (WY 1071/81).

⁷⁸⁹ FRUS, 1952–1954, Volume VIII, Doc. 316; Doc. 320.

⁷⁹⁰ Ο.π., Doc. 318.

⁷⁹¹ Ο.π., Doc. 319.

υποστήριζε ότι η χώρα του θα αποδεικνυόταν περισσότερο βοηθητική αν δεν ήταν μέλος του NATO. Ευνοούσε πάντως τον σχεδιασμό της άμυνας, αφού μια ισχυρότερη Γιουγκοσλαβία θα ελαχιστοποιούσε το ενδεχόμενο ενός περιορισμένου πολέμου προερχόμενου από τους σοβιετικούς δορυφόρους.⁷⁹²

Υπήρξε ακόμη η βρετανική σκέψη για δημιουργία σε κατοπινό στάδιο ενός Ανατολικού NATO (Eastern NATO), που όμως αναγνωριζόταν ότι πολύ δύσκολα θα μπορούσε να γίνει αποδεκτό. Η Βαλκανική Συμμαχία λοιπόν, παρουσιαζόταν ως η καλύτερη δυνατή λύση για κάποια έμμεση σύνδεση και στρατιωτική συνεργασία του Βελιγραδίου με το NATO.⁷⁹³ Το γεγονός ότι η Δύση δεν ήταν προετοιμασμένη για εμβάθυνση του Συμφώνου σε στρατιωτικό, επιβεβαιώνει την άποψη ότι δεν ήταν αποτέλεσμα των δυτικών πιέσεων, αλλά δημιουργήθηκε κατόπιν της πρωτοβουλίας των τριών συμβαλλόμενων κρατών, παρά την επικράτηση της αντίθετης άποψης μέχρι και τις αρχές του 21^{ου} αιώνα.⁷⁹⁴

Η ελληνική κυβέρνηση εμφανιζόταν πρόθυμη να προχωρήσει σε μια αμυντική συμφωνία, αρκεί φυσικά να μην αντέβαινε τις υποχρεώσεις της ως μέλος του NATO.⁷⁹⁵ Για τον λόγο αυτόν, οι όποιες πολιτικές δεσμεύσεις θα έπρεπε να ήταν ευέλικτες, βάσει του Άρθρου 5 του NATO.⁷⁹⁶ Έτσι, επίθεση σε μια χώρα θα σήμαινε επίθεση και στις δύο, εξαναγκάζοντας τα συμβαλλόμενα μέρη να εξετάσουν τα μέτρα ανάλογα με τις περιστάσεις, στη βάση κοινών στρατιωτικών σχεδίων. Τα σχέδια αυτά ασφαλώς, θα συντονίζονταν με τα σχέδια του NATO, κάτι το οποίο ήταν επιθυμητό και από τις τρεις συμβαλλόμενες χώρες.⁷⁹⁷ Αξίζει να σημειωθεί το τουρκικό

⁷⁹² TNA: FO 504/13 (WY1022/36G).

⁷⁹³ TNA: FO 371/107843 (WY 1076/31); FO 504/13 (WY 1071/81).

⁷⁹⁴ Δ. Γκότα, «Από την Άγκυρα στο Bled: τα Βαλκανικά Σύμφωνα του 1953-1954 μεταξύ Ελλάδας, Τουρκίας και Γιουγκοσλαβίας», στο Ι. Α. Θεοδωρακοπούλου (επιμ.), *Πρακτικά, ΚΗ' Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο, 25-27 Μαΐου 2007* (Θεσσαλονίκη: Ελληνική Ιστορική Εταιρεία, 2008), 271-279.

⁷⁹⁵ *FRUS, 1952-1954, Volume VIII, Doc. 314; Doc. 320.*

⁷⁹⁶ Άρθρον 5: «Τα Συμβαλλόμενα Μέρη συμφωνούν ότι, ένοπλος επίθεσις εναντίον ενός ή πλειόνων εξ αυτών εν Ευρώπη ή Βορείω Αμερική θέλει θεωρηθεί επίθεσις εναντίον απάντων και, συνεπώς, συμφωνούν ότι, εν περιπτώσει τοιαύτης ενόπλου επιθέσεως, έκαστον εξ αυτών, εν τη ασκήσει του υπό του άρθρου 51 του Χάρτου των Ηνωμένων Εθνών αναγνωριζομένου δικαιώματος της ατομικής ή συλλογικής αυτοαμύνης, θα συνδράμη τα υφιστάμενα την επίθεσιν εν ή πλείονα Μέρη δια της αμέσου λήψεως, τόσον ατομικώς όσον και από Συμφώνου μετά των ετέρων Μερών, των μέτρων άτινα θεωρεί αναγκαία περιλαμβανομένης της χρήσεως ενόπλου βίας προς αποκατάστασιν και διατήρησιν της ασφαλείας της περιοχής του Βορείου Ατλαντικού.

Πάσα τοιαύτη ένοπλος επίθεσις ως και παν μέτρον λαμβανόμενον συνεπεία ταύτης θα φέρονται αμέσως εις γνώσιν του Συμβουλίου Ασφαλείας. Τα μέτρα ταύτα θα λήξουν όταν το Συμβούλιον Ασφαλείας θα έχη λάβει τα αναγκαία μέτρα προς αποκατάστασιν και διατήρησιν της διεθνούς ειρήνης και ασφαλείας».

⁷⁹⁷ *FRUS, 1952-1954, Volume VIII, Doc. 319.*

ενδιαφέρον για τη συμπερίληψη της Ιταλίας στη συμφωνία, που όμως προκάλεσε την αντίδραση του Τίτο και παραλίγο να στοιχίσει στην ολοκλήρωση της.⁷⁹⁸

Πάντως, η Δύση ήταν υπέρ των στρατιωτικών σχεδιασμών με τη Γιουγκοσλαβία, εφόσον διεξάγονταν με προσοχή, ιδιαίτερα όσον αφορά στο ζήτημα των στρατιωτικών δεσμεύσεων και συγκεκριμένα αποφεύγοντας τη συμπερίληψη ρήτρας αυτοματισμού (contingent planning). Αυτό γιατί θεωρείτο ότι μόνο με την εκμετάλλευση των γιουγκοσλαβικών στρατιωτικών δυνατοτήτων, μπορούσε να εξασφαλιστεί η άμυνα των Βαλκανίων. Επίσης, εκλαμβανόταν ότι οποιαδήποτε δέσμευση θα έπρεπε να συζητηθεί πρώτα εντός NATO, προτού προχωρήσει.⁷⁹⁹ Μια συνθήκη αμοιβαίας ασφάλειας μεταξύ Ελλάδας-Γιουγκοσλαβίας-Τουρκίας δεν ήταν αντίθετη στο Άρθρο 8 του Βορειοατλαντικού Συμφώνου.⁸⁰⁰ Οι ΗΠΑ θεωρούσαν ότι η κοινή διαβούλευση της Τουρκίας και της Ελλάδας πριν τις συζητήσεις με τη Γιουγκοσλαβία, θα τους επέτρεπε να υιοθετήσουν μια κοινή πολιτική, που να ανταποκρίνεται στις νατοϊκές τους υποχρεώσεις.⁸⁰¹

Παράλληλα, όσο το ζήτημα της Τεργέστης παρέμενε άλυτο, δεν θα μπορούσαν να δοθούν δεσμεύσεις χωρίς όρους στη Γιουγκοσλαβία. Συγκεκριμένα, η Δύση φοβόταν ότι σε περίπτωση που οι τριμερείς συζητήσεις προχωρούσαν στην πραγμάτωση μιας στρατιωτικής συμμαχίας, τότε θα διακυβευόταν η λύση του ζητήματος της Τεργέστης που βρισκόταν σε κρίσιμο σημείο.⁸⁰² Από την άλλη, σε περίπτωση που η κρίση εκτονωνόταν με θερμό επεισόδιο, θα υπήρχε ο κίνδυνος εμπλοκής της Αθήνας και της Άγκυρας σε πόλεμο του Βελιγραδίου εναντίον της συμμάχου Ρώμης.⁸⁰³

Κρινόταν απαραίτητο οι τριμερείς στρατιωτικές συζητήσεις να έχουν ως αποτέλεσμα δεσμεύσεις «υπό όρους». Για τη Δύση αυτή η ρύθμιση ήταν σημαντική, προκειμένου να μην οδηγηθεί το NATO σε κάποια σύρραξη με επίκεντρο τη Γιουγκοσλαβία, ως επακόλουθο της τουρκικής και ελληνικής ανάμειξης. Ωστόσο,

⁷⁹⁸ Ο.π., Doc. 320.

⁷⁹⁹ Ο.π., Doc. 317; Doc. 318; Doc. 319; Doc. 327; Doc. 329.

⁸⁰⁰ Άρθρον 8: «Εκαστον των Μερών δηλοί ότι ουδεμία των ήδη εν ισχύι διεθνών υποχρεώσεων μεταξύ αυτού και οιοδήποτε ετέρου Μέρους ή οιασδήποτε τρίτης Δυνάμεως, αντίκειται προς τας διατάξεις της παρούσης Συνθήκης, υπόσχεται δε να μη αναλάβη οιαδήποτε διεθνή υποχρέωσιν αντικειμένην προς την παρούσαν Συνθήκην».
https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120.htm?selectedLocale=en

⁸⁰¹ *FRUS, 1952–1954, Volume VIII, Doc. 330.*

⁸⁰² Ο.π., Doc. 337; Doc. 339.

⁸⁰³ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 99-100.

κάτι τέτοιο πιθανόν να δημιουργούσε καχυποψία στη Γιουγκοσλαβία.⁸⁰⁴ Από την άλλη, τόσο η Ελλάδα όσο και η Τουρκία συνέδεαν την ασφάλειά τους με τη συνεργασία με τη Γιουγκοσλαβία. Η συνεργασία αυτή θα οδηγούσε στην αποτελεσματική άμυνα της Θράκης και έβγαζε επίσης τις δύο χώρες από την απομόνωση, αφού δύσκολα θα μπορούσαν να λάβουν βοήθεια από τη Δυτική Ευρώπη σε ενδεχόμενο πολέμου.⁸⁰⁵

Καθώς προχωρούσαν οι συζητήσεις, η ελληνική κυβέρνηση διαπίστωσε ότι η Τουρκία προσπαθούσε να μετατρέψει με πολύ γρήγορους ρυθμούς τη Συνθήκη Φιλίας σε στρατιωτική Συμμαχία, αφήνοντάς την εκτεθειμένη. Η Ελλάδα δεν ήταν έτοιμη να προχωρήσει τόσο σύντομα σε στρατιωτικές συνομιλίες για εσωτερικούς λόγους, αλλά και εξαιτίας του γεγονότος ότι δεν ήθελε επουδενί να συμμετάσχει σε συζητήσεις που πιθανόν να αθετούσαν τις νατοϊκές της υποχρεώσεις. Τον Απρίλιο του 1954 η Αθήνα βρέθηκε προ εκπλήξεως, όταν Άγκυρα και Βελιγράδι ανακοίνωσαν την πρόθεσή τους να προχωρήσουν στη σύναψη της συμμαχίας, υπό την προϋπόθεση ότι συμφωνούσε και η Ελλάδα. Ασφαλώς συναίνεσε, αφού δεν θα μπορούσε να υπαναχωρήσει από το ζήτημα, και απέρριψε τις δυτικές πιέσεις (αμερικανικές και ιταλικές) για καθυστέρηση της υπογραφής του.⁸⁰⁶ Επίσης, η Ελλάδα επιθυμούσε ως συμβιβαστική λύση τη συμπερίληψη δήλωσης στις στρατιωτικές συζητήσεις, σύμφωνα με την οποία να επιβεβαιώνεται το τμήμα της τριμερούς συμφωνίας φιλίας, το οποίο καθόριζε ότι «τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις που απορρέουν για την Τουρκία και την Ελλάδα από τη Βορειοατλαντική Συνθήκη» δεν επηρεάζονται.⁸⁰⁷

Ταυτόχρονα, η διαπίστωση ότι η Τουρκία σκεφτόταν την παθητική αντίσταση στη Θράκη με απώτερο σκοπό τη διατήρηση της αμυντικής γραμμής των Στενών, σε συνδυασμό με τη μυστικοπάθεια των Τούρκων, όσον αφορούσε στην παροχή πληροφοριών για τις δυνάμεις της, δημιούργησαν καχυποψία στην Ελλάδα και στη Γιουγκοσλαβία. Η Τουρκία, επίσης, ζήτησε στο τραπέζι των συνομιλιών η άμυνα της Θράκης να συνδεθεί με το ζήτημα της άμυνας στα νοτιοδυτικά Γιουγκοσλαβικά σύνορα. Στόχος της ήταν να αποκαλύψει τα σχέδια της η Γιουγκοσλαβία για την άμυνα περιοχών που εφάπτονταν με την Ιταλία. Ωστόσο, η περιοχή αυτή ενέπιπτε

⁸⁰⁴ *FRUS, 1952–1954, Volume VIII, Doc. 324; Doc. 326; Doc. 329.*

⁸⁰⁵ *Ο.π., Doc. 322; Doc. 327.*

⁸⁰⁶ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 108.

⁸⁰⁷ *FRUS, 1952–1954, Volume VIII, Doc. 331.*

στις συνομιλίες της Γιουγκοσλαβίας με τις ΗΠΑ, το ΗΒ και τη Γαλλία, γεγονός που θα μπορούσε να περιπλέξει τις συζητήσεις.⁸⁰⁸

Ο αντίκτυπος του θανάτου του Στάλιν, δεν επηρέασε άμεσα την εξέλιξη των Βαλκανικών Συμφωνιών, εντούτοις η προοπτική εξομάλυνσης των σχέσεων Βελιγραδίου-Μόσχας ήταν πλέον ανοικτή. Μόλις έναν χρόνο μετά την υπογραφή του Βαλκανικού Συμφώνου, οι Έλληνες ανέφεραν ότι πληροφορίες από αμερικανικούς κύκλους έκαναν λόγο για πιθανή επαναπροσέγγιση Μόσχας-Βελιγραδίου.⁸⁰⁹ Οι ΗΠΑ δεν θεωρούσαν βάσιμες τις πληροφορίες, αν και τόνιζαν ότι οι σχέσεις της Γιουγκοσλαβίας τόσο με το δυτικό όσο και το ανατολικό μπλοκ βρίσκονταν υπό συνεχή εξέταση.⁸¹⁰ Παρόλα αυτά οι προσπάθειες για στρατιωτική συνεργασία των χωρών του Βαλκανικού Συμφώνου συνεχίζονταν. Οι κινήσεις της ΕΣΣΔ και η έναρξη της αποσταλινοποίησης αντιμετωπίστηκαν θετικά από τον Τίτο. Όμως, η απουσία οποιασδήποτε σοβαρής σοβιετικής πρωτοβουλίας προς τη βελτίωση των σοβιετικο-γιουγκοσλαβικών σχέσεων οδήγησαν τον Τίτο στην επιδίωξη ολοκλήρωσης του στρατιωτικού Συμφώνου.⁸¹¹

Καχυποψία, διαφωνίες και καθυστερήσεις συνιστούσαν το σκηνικό πίσω από το Βαλκανικό Σύμφωνο. Χαρακτηριστικά, όπως αναφέρεται σε αμερικανικό έγγραφο, οι Τούρκοι ρώτησαν επανειλημμένως τους Έλληνες και τους Γιουγκοσλάβους εταίρους τους κατά πόσον ήταν διατεθειμένοι να προχωρήσουν στην ολοκλήρωση της συμμαχίας χωρίς την υποστήριξη του ΝΑΤΟ. Τόσο η Ελλάδα όσο και η Γιουγκοσλαβία δεν έδωσαν καταφατική απάντηση. Από την άλλη, η ελληνική κυβέρνηση ένιωθε εκτεθειμένη από κάποιες τουρκικές κινήσεις, με αποτέλεσμα την ενδυνάμωση της καχυποψίας. Συγκεκριμένα, η Αθήνα θεωρούσε ότι η Άγκυρα προσπαθούσε να κερδίσει πολιτικό πλεονέκτημα έναντι της Ελλάδας σε σχέση με την ανάπτυξη στρατιωτικής συνεργασίας με τους Γιουγκοσλάβους, ενώ γνώριζε ότι η ίδια προτιμούσε να καθυστερήσει τις εξελίξεις. Επομένως, η Αθήνα ένιωθε ότι η Άγκυρα επιχειρούσε να της κλέψει κατά κάποιον τρόπο τη δόξα, παρότι η ίδια είχε συμβάλει περισσότερο στην προσπάθεια συνεργασίας με το Βελιγράδι. Ήταν σαφές στις ΗΠΑ, ήδη από το 1954, ότι υπήρχε κίνδυνος η συνεργασία Ελλάδας-Τουρκίας να ναυαγήσει χωρίς την εναρμόνιση της πολιτικής τους με τις θέσεις των ΗΠΑ. Παράλληλα,

⁸⁰⁸ Ο.π., Doc. 331.

⁸⁰⁹ Ο.π., Doc. 336.

⁸¹⁰ Ο.π., Doc. 337.

⁸¹¹ Σφέτσας, «Η εξομάλυνση των Ελληνο-Γιουγκοσλαβικών πολιτικών σχέσεων», 205.

αναγνωριζόταν ο κίνδυνος, που πιθανόν να ανέκυπτε στις ελληνοτουρκικές σχέσεις εξαιτίας του αναδυόμενου Κυπριακού ζητήματος.⁸¹²

Η πρόθεση των τριών συμμάχων να προχωρήσουν στην στρατιωτική συνεργασία προκαλούσε την αντίδραση της Ρώμης. Οι Ιταλοί φοβόντουσαν το ενδεχόμενο οι Γιουγκοσλάβοι να εκμεταλλεύονταν το Σύμφωνο προκειμένου να εκβιάσουν μια γιουγκοσλαβική λύση στο ζήτημα της Τεργέστης.⁸¹³ Οι Αμερικανοί συμμερίζονταν τις ιταλικές φοβίες, αφού ενδιαφέρονταν να καθυστερήσουν τις συζητήσεις. Στις αμερικανικές προσπάθειες για καθυστέρηση των συνομιλιών, τα τρία βαλκανικά κράτη επιδίδονταν σε ένα παιχνίδι ευθυνών, ρίχνοντας η κάθε μια το φταίξιμο στην άλλη για την ταχύτητα της διεξαγωγής τους. Και οι τρεις επιθυμούσαν εξίσου τη γρήγορη πραγμάτωση της Συμμαχίας για τους δικούς τους λόγους η κάθε μια ξεχωριστά.⁸¹⁴

Η Δύση αναγνώριζε ότι δεν θα μπορούσε να αναβάλλει επ' αόριστον την πραγμάτωση της Βαλκανικής Συμμαχίας. Επομένως, θα έπρεπε να διαφυλάξει ότι οι όροι της δεν αντέβαιναν τα συμφέροντα του ΝΑΤΟ, αλλά και δεν θα προκαλούσαν τις ανησυχίες των υπόλοιπων κρατών μελών του.⁸¹⁵ Το πρόβλημα πρόκυπτε, βάσει των όρων της Συνθήκης, σε περίπτωση αυτόματης εμπλοκής των συμμάχων όταν κάποιο μέλος της συμμαχίας θα δεχόταν επίθεση. Τότε, υπήρχε ο κίνδυνος τα υπόλοιπα νατοϊκά κράτη να δηλώσουν ότι δεν θα θεωρούσαν *casus foederis* τυχόν επίθεση εναντίον της Ελλάδας ή της Τουρκίας εξαιτίας της συμμετοχής τους στη Βαλκανική Συμμαχία. Ως εκ τούτου, η ίδια η αξιοπιστία του ΝΑΤΟ θα μπορούσε να πληγεί ανεπανόρθωτα.⁸¹⁶

Η Γαλλία πίστευε ότι θα έπρεπε να γνωστοποιηθεί με διάβημα προς την Ελλάδα και την Τουρκία, ότι στόχος του δυτικού συνασπισμού ήταν η ένταξη της Γιουγκοσλαβίας στη δομή της δυτικής άμυνας. Επίσης, η Ουάσιγκτον, το Λονδίνο και το Παρίσι θεωρούσαν ότι το Βορειοατλαντικό Συμβούλιο θα έπρεπε να ενημερωθεί πριν την ολοκλήρωση της στρατιωτικής συμμαχίας, ώστε να διαφυλαχθούν οι νατοϊκές υποχρεώσεις των δύο χωρών. Επίσης, θα έπρεπε να εξηγηθούν οι όροι των αμοιβαίων υποχρεώσεων της Γιουγκοσλαβίας, να καθοριστεί η προσομοίωση των

⁸¹² *FRUS, 1952–1954, Volume VIII, Doc. 352; Doc. 338.*

⁸¹³ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1954/19.8, Τμ. 1, Αρ. Πρωτ. 634/Τ, 19 Μαΐου 1954; Stone, 'The Balkan Pact and American Policy', 401.

⁸¹⁴ Ο.π., 403.

⁸¹⁵ Stone, 'The Balkan Pact and American Policy'; *FRUS, 1952–1954, Volume VIII, Doc. 344; Doc. 345; Doc. 349; Doc. 350.*

⁸¹⁶ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 110; TNA: DEFE 5/53 (58).

υποχρεώσεων για κοινή δράση με το Άρθρο 5 του NATO, και να προβλεφθεί η πολιτική σχέση του NATO με τη Βαλκανική Συμμαχία. Τέλος, οι στρατιωτικές ρυθμίσεις στο πλαίσιο της Βαλκανικής Συμμαχίας θα έπρεπε να εντάσσονται σε αυτές του NATO για την νοτιοανατολική Ευρώπη.⁸¹⁷ Η όλη «συμφωνία» των τριών μεγάλων δεν θα έπρεπε να γνωστοποιηθεί στην Ελλάδα και στην Τουρκία, ούτως ώστε να μη νιώσουν ότι πιέζονται υπερβολικά από τους συμμάχους τους.⁸¹⁸

Η τρίτη συνάντηση Ελλάδας-Γιουγκοσλαβίας-Τουρκίας στο πλαίσιο των στρατιωτικών συζητήσεων κατέληξε στη συζήτηση τριμερούς σχεδίου δράσης έκτακτης ανάγκης, το οποίο κατατέθηκε από την Ελλάδα. Το σχέδιο περιλάμβανε γενικές κατευθύνσεις, που θα ακολουθούνταν σε ενδεχόμενη επίθεση στις τρεις χώρες από τη Βουλγαρία, ή τη Βουλγαρία και την ΕΣΣΔ ή άλλα δορυφορικά κράτη. Ο πόλεμος αυτός θα αποκτούσε διαστάσεις γενικευμένου πολέμου. Είχε ως στόχο την οργάνωση της άμυνας στα σύνορα Βουλγαρίας-Γιουγκοσλαβίας, στην κεντρική και ανατολική ελληνική Μακεδονία, καθώς και στην ελληνική και τουρκική Θράκη. Οι ΗΠΑ ήταν ενήμερες για τις συζητήσεις καθ' όλη της διάρκειας, σε ανεπίσημο επίπεδο.⁸¹⁹ Στην πορεία, ο SACEUR ορίστηκε ως το κανάλι επικοινωνίας της Ελλάδας και της Τουρκίας με το NATO για τον συντονισμό των στρατιωτικών τους επιχειρήσεων με τη Γιουγκοσλαβία.⁸²⁰

Αξίζει να σημειωθούν οι ελληνικές προτάσεις που θα μπορούσαν να τεθούν στις διαπραγματεύσεις. Σύμφωνα με αυτές, σε περίπτωση που θα γινόταν επίθεση στα σύνορα των τριών χωρών με τη Βουλγαρία, τότε οι τρεις χώρες θα απαντούσαν από κοινού αυτόματα. Σε ενδεχόμενο επίθεσης από άλλη περιοχή, όπως για παράδειγμα τη Ρουμανία, τότε θα έπρεπε να ληφθούν μέτρα έκτακτης ανάγκης, κατόπιν διαβούλευσης με το NATO. Παρόμοια μέτρα θα λαμβάνονταν και σε περίπτωση που η επίθεση αυτή θα είχε τον χαρακτήρα αντάρτικου πολέμου.⁸²¹ Ωστόσο, μια τέτοια ρύθμιση θα καθιστούσε τη συμμαχία δύσκαμπτη και ανεπαρκή, ενώ δεν θα υπήρχαν και επιφυλάξεις του NATO που προέκυπταν από το Άρθρο 5.⁸²²

Στις 29 Ιουλίου 1954, η Βαλκανική Συμμαχία συζητήθηκε στο Βορειοατλαντικό Συμβούλιο, παρουσία εκπροσώπων της Ελλάδας και της Τουρκίας.

⁸¹⁷ *FRUS, 1952–1954*, Volume VIII, Doc. 346.

⁸¹⁸ Stone, 'The Balkan Pact and American Policy', 402.

⁸¹⁹ *FRUS, 1952–1954*, Volume VIII, Doc. 333.

⁸²⁰ Ο.π., Doc. 335; TNA: FO 371/107844 (WY 1076/96)

⁸²¹ *FRUS, 1952–1954*, Volume VIII, Doc. 334.

⁸²² Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 110.

Όλες οι χώρες χαιρέτισαν τη δράση της Ελλάδας και της Τουρκίας για τη δημιουργία της συμμαχίας, που θα ενίσχυε την ασφάλεια του ΝΑΤΟ. Ωστόσο, κάποιες χώρες εξέφρασαν κάποιες ανησυχίες. Η Νορβηγία και η Δανία ζήτησαν να συζητηθεί το θέμα σε νέα σύνοδο. Από την άλλη, η Ιταλία, η Γαλλία και το Βέλγιο τόνισαν την ανάγκη το Άρθρο 2 της Βαλκανικής Συμμαχίας να μην αντιβαίνει το Άρθρο 5 του ΝΑΤΟ, ενώ αμφισβήτησαν τη σαφήνεια του Άρθρου 7 (το περιεχόμενο τους σχολιάζεται παρακάτω).⁸²³ Ζητήθηκε, επίσης, η εγκαθίδρυση στενών πολιτικών και στρατιωτικών σχέσεων της συμμαχίας και του ΝΑΤΟ. Αξίζει να σημειωθεί η θέση της Ιταλίας, η οποία τόνισε τη σημασία της συμμαχίας για την ίδια, κυρίως λόγω της γεωγραφικής της θέσης και των κοινών συνόρων της με τη Γιουγκοσλαβία.⁸²⁴ Παρόλα αυτά, οι συζητήσεις των τριών βαλκανικών χωρών συνεχίστηκαν αδιαλείπτως.

Στην πορεία, από τις βαλκανικές συζητήσεις κατέστη σαφές ότι οι τρεις σύμμαχοι είχαν διαφορετικές προσεγγίσεις για την στρατιωτική συμμαχία. Η Ελλάδα επιθυμούσε την ολοκλήρωσή της συνδέοντάς τη με το ΝΑΤΟ και τον αμυντικό του σχεδιασμό, προφανώς για να βελτιώσει την ισχύ της σε σχέση με τη Βουλγαρία. Από την άλλη, η Γιουγκοσλαβία δεν ήθελε να συσχετιστεί με το ΝΑΤΟ, για να μην επηρεάσει τη βελτίωση των σχέσεων της με την ΕΣΣΔ και για να μην εμπλακεί σε περιοχές εκτός των Βαλκανίων. Η Τουρκία από την πλευρά της, βλέποντας τις εξελίξεις στη Μέση Ανατολή, ήθελε να θέσει σε αναμονή το ζήτημα, προσπαθώντας να το συνδέσει με το ζήτημα της Τερζέστης.⁸²⁵ Εύγλωττα ο Αμερικανός πρέσβης στην Άγκυρα δήλωσε για τη Βαλκανική Συμμαχία: 'I fear Italian vacillations, Greek impetuousness, and Yugoslav suspiciousness have already cost the West a chance for a major victory in the cold war and have impeded effective development of our collective strength'.⁸²⁶

Τελικά, η έμπρακτη πραγμάτωση της τριμερούς συνεργασίας ολοκληρώθηκε σχεδόν ενάμιση χρόνο μετά τις υπογραφές των Συμφωνιών της Άγκυρας, με την υπογραφή της Στρατιωτικής Συμμαχίας, στο Μπλέντ της Γιουγκοσλαβίας, τον Αύγουστο του 1954, η οποία θα είχε διάρκεια 20 χρόνων.⁸²⁷ Κύρια χαρακτηριστικά της Συνθήκης ήταν η ανάπτυξη μιας συντονισμένης εξωτερικής πολιτικής των τριών

⁸²³ Βλ. Παράρτημα, Έγγραφο 2.

⁸²⁴ *FRUS, 1952-1954, Volume VIII, Doc. 355; TNA: DEFE 5/53 (58).*

⁸²⁵ Sfetis, 'From Ankara to Bled'.

⁸²⁶ *FRUS, 1952-1954, Volume VIII, Doc. 352.*

⁸²⁷ Βαλινάκης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική*, 54.

δυνάμεων, η οργάνωση κοινού σχεδίου αμύνης και η απόκτηση κοινού τύπου οπλισμού. Σε ενδεχόμενο επίθεσης, τα τρία συμβαλλόμενα μέρη θα είχαν στη διάθεσή τους 95 μεραρχίες.⁸²⁸ Από τη συγκεκριμένη συμφωνία πρόκυπτε η αμοιβαία παροχή βοήθειας σε περίπτωση επίθεσης εναντίον ενός ή και περισσοτέρων εκ των τριών συμβαλλόμενων μερών, αλλά και εναντίον τέταρτης χώρας, με την οποία ένα από τα τρία μέρη έχει συμφωνήσει αμοιβαία βοήθεια.⁸²⁹ Πρωταρχικός στόχος της συνθήκης ήταν η προστασία της εδαφικής ακεραιότητας των τριών συμβαλλόμενων μερών, καθώς και η διατήρηση της πολιτικής τους ανεξαρτησίας. Παράλληλα, οι τρεις τόνιζαν τον αμυντικό χαρακτήρα της Συνθήκης, αφού συμφωνούσαν στην αποχή από τη χρήση ή απειλή χρήσης βίας, εκτός και αν ερχόταν σε αρμονία με τη Χάρτα του ΟΗΕ.⁸³⁰

Τα Άρθρα 2 και 5 της Συνθήκης άξιζαν ιδιαίτερης προσοχής. Σύμφωνα με το τελικό κείμενο της Συνθήκης του Μπλεντ (1954), το Άρθρο 2 προνοούσε ότι οποιαδήποτε ένοπλη επίθεση εναντίον κάποιου ή κάποιων από τα συμβαλλόμενα μέρη θα θεωρείτο ως επίθεση εναντίον όλων των συμβαλλόμενων μερών. Ως εκ τούτου, βάσει του Άρθρου 51 της Χάρτας των Ηνωμένων Εθνών, τα συμβαλλόμενα μέρη μπορούσαν είτε μονομερώς είτε συλλογικά να παρέχουν βοήθεια στο/στα αμυνόμενο/α μέρος/η, με όλα τα αναγκαία μέτρα, περιλαμβανομένης της χρήσης ένοπλης δύναμης. Τα συμβαλλόμενα μέρη συμφωνούσαν επίσης να μην προχωρήσουν στη σύναψη ειρήνης είτε οποιασδήποτε άλλης διευθέτησης με τον επιτιθέμενο, χωρίς την προηγούμενη αμοιβαία συμφωνία των υπολοίπων, επιφυλασσόμενα του Άρθρου 7 της ίδιας συμφωνίας.

Από την άλλη, με το Άρθρο 5 τα συμβαλλόμενα μέρη συμφωνούσαν ότι σε ενδεχόμενο ενεργοποίησης του Άρθρου 2, τότε αυτά θα έπρεπε να διαβουλευθούν με το Μόνιμο Συμβούλιο, ούτως ώστε να καθοριστούν κοινά μέτρα, επιπρόσθετα με αυτά που πάρθηκαν βάσει του Άρθρου 2, για την αντιμετώπιση της κατάστασης. Ως εκ τούτου, δεν υπήρχε κίνδυνος αυτόματης δράσης σύμφωνα με τους όρους της συμφωνίας.⁸³¹

Από την άλλη, το Άρθρο 7 καθόριζε ότι σε ενδεχόμενο σύρραξης, τα συμβαλλόμενα μέρη θα έπρεπε να ενημερώσουν αμέσως το Συμβούλιο Ασφαλείας

⁸²⁸ Νικολάου, *Διεθνείς, πολιτικές και στρατιωτικές συνθήκες*, 443.

⁸²⁹ Βαληνάκης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική*, 54. (Άρθρο 2 και 6, κατά τον χρόνο υπογραφής της συμφωνίας).

⁸³⁰ Iatrides, *Balkan Triangle*, 138-139.

⁸³¹ Ο.π.

του ΟΗΕ τόσο για τις επιθετικές ενέργειες εναντίον τους όσο και για τα μέτρα αυτοάμυνας. Τα εν λόγω μέτρα θα έπρεπε να τερματιστούν μόλις το Συμβούλιο Ασφαλείας ενεργοποιούσε το Άρθρο 51 της Χάρτας των Ηνωμένων Εθνών, βάσει του οποίου όλα τα μέλη του ΟΗΕ έχουν το εγγενές δικαίωμα της ατομικής ή συλλογικής αυτοάμυνας μέχρι την στιγμή που το Συμβούλιο Ασφαλείας λάβει τα απαραίτητα μέτρα για τη διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας. Ωστόσο, τίθεται το ερώτημα κατά πόσον το Άρθρο 7, παρείχε στις συμμαχούς της Ελλάδας και της Τουρκίας μια δικλείδα ασφαλείας, αφού μόνον η δράση του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ θα μπορούσε να τερματίσει τις εχθροπραξίες, από την στιγμή που η ΕΣΣΔ, αποτελούσε μόνιμο μέλος του Συμβουλίου Ασφαλείας.

Το Άρθρο 6 της Συνθήκης που αναφερόταν στον ρόλο του Βελιγραδίου σε ενδεχόμενο που η Ελλάδα ή η Τουρκία αναμιγνύονταν σε πόλεμο, εξαιτίας της νατοϊκής τους ιδιότητας, προβλημάτισε έντονα τη Δύση. Οι Βρετανοί ερμήνευαν το Άρθρο ως εξής: η Ελλάδα και η Τουρκία ήταν υποχρεωμένες να βοηθήσουν τη Γιουγκοσλαβία σε ενδεχόμενο που δεχόταν επίθεση κατόπιν διαβούλευσης. Από την άλλη, η Γιουγκοσλαβία δεν ήταν υποχρεωμένη να εμπλακεί σε κάποιον πόλεμο που θα απασχολούσε την Ελλάδα και την Τουρκία, ως απόρροια των συμμαχικών τους υποχρεώσεων.⁸³² Με τον τρόπο αυτό η Γιουγκοσλαβία απέφυγε ακόμα μια δέσμευση. Ως εκ τούτου, δύο νατοϊκές χώρες θα ήταν υποχρεωμένες να προστρέξουν σε βοήθεια της Γιουγκοσλαβίας σε ενδεχόμενη επίθεση, ρισκάροντας να συμπαρασύρουν ολόκληρο το NATO σε περίπτωση που εξελισσόταν σε ευρείας κλίμακας. Από την άλλη, σε ενδεχόμενο εμπλοκής της Ελλάδας και της Τουρκίας σε πόλεμο εξαιτίας της συμμετοχής τους στο NATO, οι δύο χώρες δεν θα μπορούσαν να στηριχτούν στη Γιουγκοσλαβία, που θα έμενε στο απυρόβλητο. Δεδομένου του γεγονότος ότι η κύρια απειλή ήταν κοινή, δηλαδή βουλγαρική και σοβιετική, ο συγκεκριμένος όρος θα μπορούσε να χαρακτηριστεί προβληματικός. Εξάλλου, σύμφωνα με το Άρθρο 10 οι νατοϊκές υποχρεώσεις της Ελλάδας και της Τουρκίας δεν επηρεάζονταν από τη Συνθήκη του Μπλεντ.

Πρέπει να σημειωθεί ότι το Βαλκανικό Σύμφωνο εκτεινόταν σε ένα ευρύτερο φάσμα συνεργασίας των τριών χωρών που ξεπερνούσαν το πολιτικό και αμυντικό. Χαρακτηριστικά, η Επιμορφωτική και Οικονομική Επιτροπή της Μόνιμης Γραμματείας ήταν επιφορτισμένη να ασχολείται με την τριμερή συνεργασία σε

⁸³² TNA: FO 504/13 (WU 1073/80).

ευρεία θεματολογία, που κάλυπτε οικονομικές, πολιτιστικές, και εκπαιδευτικές πτυχές. Μάλιστα, είχε προωθηθεί και η δημιουργία Βαλκανικού Επιστημονικού Ιδρύματος.⁸³³ Παράλληλα, εξεταζόταν το ενδεχόμενο δημιουργίας ενός χαλαρού συνδέσμου μεταξύ του NATO και της Βαλκανικής Συμμαχίας. Κάτι τέτοιο θα επέτρεπε την προοδευτικά στενότερη συνεργασία της Γιουγκοσλαβίας με το NATO, ενώ παράλληλα, θα έδινε στις χώρες του NATO το αίσθημα ότι η Γιουγκοσλαβία ήταν αξιόπιστος εταίρος. Όσον αφορά τις ψυχροπολεμικές σχέσεις, θα αποδείκνυε ότι ο Ψυχρός Πόλεμος αφορούσε μόνο τις σχέσεις ΗΠΑ-ΕΣΣΔ.⁸³⁴

Παράλληλα, η ανάπτυξη του Βαλκανικού Συμφώνου, είχε ως στόχο την αποδυνάμωση της σοβιετικής επιρροής στα βαλκανικά κράτη, δίνοντας μια εναλλακτική πρόταση στα δορυφορικά κράτη για τη συμμετοχή τους σε ένα ανεξάρτητο συνασπισμό. Από την άλλη, η σύναψη Συμφώνου αμοιβαίας αμυντικής βοήθειας θα έδινε την εντύπωση στην ΕΣΣΔ ότι είχε την έγκριση του NATO, λειτουργώντας ως αποτρεπτικός παράγοντας για πιθανή επίθεση. Ακόμη όμως και σε ενδεχόμενη επίθεση, η Δύση δημιουργούσε τις καλύτερες συνθήκες για να αποσοβήσει τον κίνδυνο.⁸³⁵

Το τέλος του Συμφώνου

Η τύχη του Βαλκανικού Συμφώνου αποδείχθηκε βραχύβια. Μόλις τον επόμενο χρόνο, το 1955, η επαναπροσέγγιση της Γιουγκοσλαβίας με την ΕΣΣΔ, καθώς και η αναζωπύρωση της ελληνοτουρκικής έριδας για την Κύπρο θα καταστήσουν ουσιαστικά ανενεργό το Σύμφωνο.⁸³⁶ Ως εκ τούτου, τα διάφορα όργανα που δημιουργήθηκαν για τη λειτουργία της Συμμαχίας, διέκοψαν τη λειτουργία τους. Γεγονότα που κλιμάκωσαν τις εξελίξεις αποτέλεσαν αφετέρου η επίσκεψη ηγετών της ΕΣΣΔ στο Βελιγράδι τον Μάιο του 1955 αλλά και το Πογκρόμ της Κωνσταντινούπολης τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους.⁸³⁷ Αυτό που έχει σημασία είναι ότι η στρατιωτική συνεργασία των τριών συμμάχων μέχρι και το 1955, ήταν αποτελεσματική μέχρι στο σημείο που δεν συναντούσε πολιτικά προσκόμματα.⁸³⁸

⁸³³ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 112-113.

⁸³⁴ *FRUS, 1952-1954*, Volume VIII, Doc. 322, Doc. 343.

⁸³⁵ Ο.π., Doc. 319, Doc. 688.

⁸³⁶ Rajak, 'From Regional Role to Global Undertakings'.

⁸³⁷ *FRUS, 1955-1957*, Volume XXV, Eastern Europe, eds. Edward C. Keefer, Ronald D. Landa and Stanley Shaloff (Washington: Government Printing Office, 1990), Doc. 1.

⁸³⁸ Iatrides, *The Pact of Ankara*, 109-111.

Πρέπει να σημειωθεί πάντως ότι, ήδη τον Δεκέμβριο του 1954, ο Τίτο ξεκίνησε το ταξίδι του στην Ασία προς αναζήτηση νέων συμμάχων. Το αποτέλεσμα ήταν η έναρξη μιας μακραίωνης φιλίας με τους ηγέτες της Ινδίας και της Αιγύπτου, Νεχρού και Νάσσερ αντίστοιχα, που μαζί θα πρωτοστατούσαν λίγα χρόνια αργότερα στη δημιουργία του Κινήματος των Αδεσμεύτων.⁸³⁹

Για τη Γιουγκοσλαβία, το Βαλκανικό Σύμφωνο δεν έχασε εξ ολοκλήρου τη σημασία του, αφού συνέχισε να αποτελεί ένα διαπραγματευτικό χαρτί για την ενίσχυση της θέσης της στο ζήτημα της Τεργέστης αλλά και στη διατήρηση της σχέσης της με τη Δύση για αποκόμιση οικονομικών και στρατιωτικών ωφελημάτων.⁸⁴⁰ Η Μόσχα παρατηρούσε για τη Γιουγκοσλαβία, σε σχέση με το Βαλκανικό Σύμφωνο, ότι σε περιόδους διεθνούς έντασης, έκανε χρήση των στρατιωτικών πτυχών του Συμφώνου, ενώ σε περιόδους ύφεσης έδινε έμφαση στις οικονομικές και πολιτιστικές πτυχές του. Ταυτόχρονα, κατέκρινε την αδέσμευτη πολιτική του Τίτο, εξαιτίας της διατήρησης, έστω και κλινικά νεκρού, του Βαλκανικού Συμφώνου.⁸⁴¹ Όπως χαρακτηριστικά σχολιάζει ο Χατζηβασιλείου: ‘Finding itself no longer menaced from the East, but still considering the Balkan entente a diplomatic asset, Yugoslavia sought to shift the focus of attention away from the entente’s military nature toward other, more harmless activity’.⁸⁴²

Σύμφωνα με τη Γκότα, η υπογραφή του Συμφώνου στο Μπλεντ δεν επέφερε την ουσιαστική συνεργασία, αφού οι τρεις σύμμαχοι ήταν προσανατολισμένοι σε νέους στόχους και μακριά από την περιοχή των Βαλκανίων: ο Τίτο εισερχόταν στον υπό δημιουργία κόσμο των Αδέσμευτων, η ελληνική ηγεσία επιδίωκε την οριστική διευθέτηση του Κυπριακού, ενώ η Τουρκία στράφηκε σε ένα νέο Σύμφωνο (Σύμφωνο της Βαγδάτης),⁸⁴³ αυτή τη φορά στην ευαίσθητη περιοχή της Μέσης Ανατολής.⁸⁴⁴

Πάντως, η ελληνική κυβέρνηση, επέρριπτε ευθύνες στην Τουρκία για τις φήμες περί στροφής της Γιουγκοσλαβίας στο Ανατολικό μπλοκ, και διαβεβαίωνε μάλιστα, τις ΗΠΑ, τον Απρίλιο του 1955, για την πίστη του Βελιγραδίου στη Δύση και στο Βαλκανικό Σύμφωνο. Παράλληλα, φαίνεται πως η Ελλάδα ενοχλείτο από το

⁸³⁹ Rajak, ‘From Regional Role to Global Undertakings’.

⁸⁴⁰ Γκότα, «Από την Άγκυρα στο Bled».

⁸⁴¹ Κόντης κ.ά. (επιμ.), *Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια στις δεκαετίες 1950 και 1960*, Αρ. 76, 301-312.

⁸⁴² Iatrides, *Balkan Triangle*, 155.

⁸⁴³ Το Σύμφωνο της Βαγδάτης υπεγράφη στις 24 Φεβρουαρίου 1955 μεταξύ Τουρκίας-Ιράκ. Η Μεγάλη Βρετανία, το Πακιστάν και το Ιράν προσχώρησαν στη συνέχεια. Κλάψης, «Περιφερειακές πιέσεις και Κυπριακό».

⁸⁴⁴ Γκότα, «Από την Άγκυρα στο Bled».

Σύμφωνο της Βαγδάτης, καθώς θεωρούσε ότι αδυνατίζε τις προσπάθειες δημιουργίας μιας αμυντικής συμφωνίας μεταξύ Ανατολικής Μεσογείου και Μέσης Ανατολής.⁸⁴⁵ Ουσιαστικά, ήδη από τα τέλη του 1955, οι διεθνείς εξελίξεις σφράγιζαν το τέλος του Συμφώνου.

Το 1956, η Γιουγκοσλαβία φαινόταν για τη Δύση να είναι η μόνη χώρα που πίστευε ότι η Βαλκανική Συμμαχία μπορεί να επιβιώσει παρά τις περιπλοκές του Κυπριακού, αλλά και την ενασχόληση της Τουρκίας με τη Μέση Ανατολή. Για τον σκοπό αυτόν, ο Τίτο επένδυσε τα μέγιστα στην επίσκεψη του Καραμανλή στο Βελιγράδι τον Δεκέμβριο του 1956. Ωστόσο, η Αθήνα κατάφερε να πείσει το Βελιγράδι, ότι το Βαλκανικό Σύμφωνο θα παρέμενε ανενεργό, έως ότου το Κυπριακό πλησίαζε στην εξεύρεση λύσης ή εάν η Τουρκία μετέστρεφε την πολιτική της.⁸⁴⁶ Παρόλα αυτά, η Γιουγκοσλαβία δεν επιθυμούσε την αντικατάσταση της Βαλκανικής Συμμαχίας από κάποια διμερή συμφωνία με την Ελλάδα, όπως πρότεινε η τελευταία.⁸⁴⁷ Πέραν όμως των τουρκικών κινήσεων στο Κυπριακό, το Σύμφωνο κατέληξε νεκρό και για άλλους λόγους σύμφωνα με τον Καρντέλι, όπως η στάση της Τουρκίας στη Μέση Ανατολή.⁸⁴⁸ Συγκεκριμένα, μέσω του Συμφώνου της Βαγδάτης, η Τουρκία αναδείχθηκε σε σημαντικό παίκτη στη νευραλγική περιοχή της Μέσης Ανατολής, αναπληρώνοντας το κενό ασφαλείας που δημιουργούσε η παράλυση του Βαλκανικού Συμφώνου.⁸⁴⁹ Πάντως, ούτε η Γιουγκοσλαβία προσπάθησε ιδιαίτερα για τη διατήρησή του τριμερούς Συμφώνου.

Το 1958 η Δύση αναγνώριζε ότι το Βαλκανικό Σύμφωνο ήταν ουσιαστικά νεκρό. Ωστόσο, επιθυμούσε τη βελτίωση των σχέσεων του Βελιγραδίου με την Αθήνα και την Άγκυρα σε οικονομικό και πολιτιστικό επίπεδο, ως ένα μέσο αποδυνάμωσης της σοβιετικής επιρροής στα Βαλκάνια.⁸⁵⁰ Άλλωστε, το 1958, ξεκίνησε και η δεύτερη κρίση του Βερολίνου. Οι ελληνογιουγκοσλαβικές επαφές παρέμειναν αδιάλειπτες, παρά το γεγονός ότι η συνεργασία της Ελλάδας με την Τουρκία ήταν αδύνατη την εν λόγω περίοδο.⁸⁵¹ Τον επόμενο χρόνο, ο Αμερικανός πρέσβης στην Τουρκία πρότεινε να ενθαρρυνθεί η Τουρκία να καλέσει τον Τίτο με στόχο την αναβίωση του Βαλκανικού Συμφώνου, αν και οι Αμερικανοί δεν

⁸⁴⁵ *FRUS, 1955-1957, Volume XXIV, Doc. 278.*

⁸⁴⁶ TNA: FO 504/14 (RY 10319/5).

⁸⁴⁷ TNA: FO 371/123860 (RG 10392/11).

⁸⁴⁸ A/4/1, ΑΚΚ/ΙΚΚ, 1957, 23 Οκτωβρίου 1957, 1402-1423.

⁸⁴⁹ Κλάνης, «Περιφερειακές πιέσεις και Κυπριακό».

⁸⁵⁰ *FRUS, 1958-1960, Volume X, Part 2, Doc. 120; Doc. 133.*

⁸⁵¹ TNA: FO 371/136232 (RG 10392/4).

θεωρούσαν πιθανή την ενεργοποίησή του υπό τις παρούσες συνθήκες. Εξαιτίας των προσπαθειών της ΕΣΣΔ να μειώσει την επιρροή του Τίτο στην Ασία και την Αφρική, παρουσιάζοντας τον ως σύμμαχο της Δύσης, η ενεργοποίηση του Συμφώνου πιθανόν να είχε αντίκτυπο στα αμερικανικά συμφέροντα. Εξάλλου, πλέον το Σύμφωνο ερχόταν σε αντίθεση με την εξωτερική πολιτική του Βελιγραδίου.⁸⁵²

Σύμφωνα με τη Γκότα, δύο ήταν οι απόπειρες για αναβίωση του Βαλκανικού Συμφώνου. Η πρώτη μόλις το 1956 με ελληνική πρωτοβουλία, η οποία και όμως προσέκρουσε στην τουρκική στάση. Το γεγονός αυτό οδήγησε στην περαιτέρω συνεργασία της Ελλάδας με τη Γιουγκοσλαβία σε διμερές επίπεδο. Η δεύτερη πήγαζε από τη θέληση της Βρετανίας να αναλάβει τον παλιό ηγετικό της ρόλο στην περιοχή, ειδικά μετά τη διευθέτηση του Κυπριακού, το αγκάθι δηλαδή στις ελληνοτουρκικές σχέσεις.⁸⁵³ Ο Τίτο όμως ήδη βρισκόταν στην τροχιά των αδέσμευτων κρατών. Ως εκ τούτου, η συμμετοχή του σε συμμαχία συλλογικής ασφάλειας καθίστατο αδύνατη.

Η βρετανική πρωτοβουλία πιθανόν πήγαζε και από την αποδυνάμωση του Συμφώνου της Βαγδάτης, μετά την καθεστωτική αλλαγή στο Ιράκ το 1958. Η επακόλουθη αποχώρηση του Ιράκ, ενός εκ των ισχυρότερων μελών του Συμφώνου, οδήγησε στην σταδιακή αποδυνάμωσή του και την Τουρκία στην απομόνωση. Το γεγονός αυτό επέτρεψε στην Αθήνα μεγαλύτερη ευελιξία κινήσεων στο Κυπριακό (μη αποδοχή σχεδίου Μακμίλαν), βασιζόμενη και στην στήριξη του Βελιγραδίου, και τελικά, στην επίλυσή του με την υπογραφή των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου το επόμενο έτος. Παράλληλα, οι ισορροπίες στη Βαλκανική τροποποιήθηκαν εκ νέου, επιτρέποντας την επαναπροσέγγιση Ελλάδας-Τουρκίας.⁸⁵⁴

Το Βαλκανικό Σύμφωνο επανήλθε στο τραπέζι των συζητήσεων κατά την επίσκεψη του Κωνσταντίνου Καραμανλή στη Γιουγκοσλαβία από τις 30 Ιουνίου μέχρι τις 3 Ιουλίου 1960, αν και η ελληνική κυβέρνηση κατέστησε σαφές με δηλώσεις στον ελληνικό Τύπο ότι το Σύμφωνο πρακτικά έπαψε να υπάρχει εδώ και χρόνια. Ο Καραμανλής ήθελε να διαπιστώσει ποια ήταν η θέση των Γιουγκοσλάβων. Ο Τίτο έσπευσε να ξεκαθαρίσει τη θέση της χώρας του, εξηγώντας ότι οι οικονομικές και πολιτιστικές πτυχές του Συμφώνου αναλήφθηκαν από τις διμερείς σχέσεις των

⁸⁵² *FRUS, 1958–1960*, Volume X, Part 2, Doc. 140; TNA: FO 371/144482 (R 1071/1).

⁸⁵³ Δ. Γκότα, «Η βαλκανική συνεργασία στην πολιτική σκέψη του Κωνσταντίνου Καραμανλή τη δεκαετία του '50», στο Κ. Σβολόπουλος κ.ά. (επιμ.), *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα*, 406-412.

⁸⁵⁴ Κλάνης, «Περιφερειακές πιέσεις και Κυπριακό».

δύο χωρών, με αποτέλεσμα το Σύμφωνο να μην είναι απαραίτητο. Δεν έγινε ωστόσο καμία αναφορά στις διμερείς στρατιωτικές επαφές τους, παρά την ικανοποιητική εξέλιξη. Πάντως καμία από τις δύο δεν πρότεινε την αποκήρυξη του Βαλκανικού Συμφώνου.⁸⁵⁵

Το 1961 η Γιουγκοσλαβία υποστήριξε ότι δεν υπήρχε λόγος αναβίωσης του Βαλκανικού Συμφώνου παρά τις απέλπιδες προσπάθειες της Δύσης, η οποία, βλέποντας την απειλητική κινητικότητα της ΕΣΣΔ επιθυμούσε την αναβίωσή του. Η στάση αυτή της Γιουγκοσλαβίας ερχόταν σε συνδυασμό με τη μεταστροφή της πολιτικής της, ιδιαίτερα όσον αφορά την αναβίωση του Μακεδονικού ζητήματος, αλλά και του ανανεωμένου ενδιαφέροντος στην Αλβανία.⁸⁵⁶ Τη συγκεκριμένη περίοδο ο Τίτο προσπαθούσε να καταστήσει σαφές προς όλες τις κατευθύνσεις την ουδετερότητα της χώρας του ως μέλος του Κινήματος των Αδεσμεύτων. Επομένως, δεν επιθυμούσε τη συμμετοχή της χώρας του σε οποιαδήποτε στρατιωτική συμμαχία.⁸⁵⁷ Ακόμη δεν επιθυμούσε την εκ νέου συνεργασία με την Τουρκία, εξαιτίας της στάσης της απέναντι στην ΕΣΣΔ, στη Μέση Ανατολή (Σύμφωνο της Βαγδάτης), αλλά και στον χώρο της Αφρικής και της Ασίας, όπου, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται σε ελληνικά έγγραφα, ο Τίτο προσπαθούσε να αναδειχθεί ως «Ποντίφηξ της ουδετεροφιλίας».⁸⁵⁸ Εξάλλου, το ίδιο διάστημα η Αθήνα και το Βελιγράδι βίωναν το χαμηλότερο επίπεδο των διμερών τους σχέσεων μετά την αποκατάστασή τους το 1951.

Η Γκότα προσθέτει ότι το τέλος του Βαλκανικού Συμφώνου ήταν προδιαγεγραμμένο από τη γένεσή του, εξαιτίας του μικρού ενδιαφέροντος που έδειχνε ο Τίτο για αυτό, αλλά και της πολιτικής της Τουρκίας. Συγκεκριμένα, ο Τίτο προχώρησε στο Σύμφωνο ούτως ώστε να κερδίσει την εύνοια της Δύσης χωρίς να προσδεθεί στη νατοϊκή αρμάδα. Από την άλλη, η Τουρκία επεδίωκε να αναδειχθεί σε στρατηγικό εταίρο της Δύσης, για αυτό και σύντομα έστρεψε την προσοχή της στην ευαίσθητη περιοχή της Μέσης Ανατολής με την υπογραφή του Συμφώνου της Βαγδάτης. Επίσης, η παγίωση του Ψυχρού Πολέμου συνοδεύτηκε από την

⁸⁵⁵ TNA: FO 504/14 (RG 10392/9); FO 371/152976 (RG 10392/7).

⁸⁵⁶ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1962/31.7, Τηλετυπικόν Δελτίον Αρ. 18· ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1962/93.2, Αρ. Πρωτ. Α 147-7, 23 Φεβρουαρίου 1962.

⁸⁵⁷ TNA: FO 371/144530 (RG 10392/2).

⁸⁵⁸ A/5/1.2, ΑΚΚ/ΙΚΚ, 1958, Memorandum regarding the new position of the Ankara Agreement, 20 Φεβρουαρίου 1959, 1738-1740.

υποβάθμιση της περιοχής των Βαλκανίων, αφού πλέον οι βαλκανικές συμμαχίες δεν είχαν αντίκτυπο.⁸⁵⁹

Εν ολίγοις, σύμφωνα με τη Γκότα, η ελληνική κυβέρνηση αντιμετώπισε το ζήτημα κοντόφθαλμα, χωρίς να λάβει υπόψη τις διεθνοπολιτικές συνιστώσες και τις επιδιώξεις των συμμάχων της. Στον αντίποδα, η Κυβέρνηση Καραμανλή, αξιολογώντας ορθά τις εξελίξεις έμεινε μακριά από προσπάθειες βαλκανικής συνεργασίας και επιχείρησε την ενίσχυση των εξωτερικών σχέσεων της χώρας σε διμερές επίπεδο.⁸⁶⁰ Ωστόσο, δεν πρέπει να λησμονείται το γεγονός ότι η παραπάνω — εκ των υστέρων — κριτική αγνοεί ότι το Βαλκανικό Σύμφωνο έλυσε το σοβαρότερο, για την εποχή, πρόβλημα ασφάλειας της Ελλάδας καθώς και ότι για όσο διάστημα το Σύμφωνο βρισκόταν σε ισχύ, η χώρα είχε πετύχει την αντιστροφή της ισορροπίας δυνάμεων υπέρ της ίδιας. Άλλωστε, οι μετέπειτα εξελίξεις στην περιοχή διαμορφώθηκαν από παράγοντες που η Αθήνα δεν θα μπορούσε ούτε να προβλέψει αλλά ούτε και να ελέγξει.

Η Βαλκανική Συμμαχία, παρά τα προβλήματα και τον λιγιστό χρόνο ζωής της αποτέλεσε ένα σημαντικό βήμα για την ειρηνική διευθέτηση διενέξεων στην καμπή του Ψυχρού Πολέμου. Αποτέλεσε την πρώτη Συνθήκη Φιλίας και Αμοιβαίας Βοήθειας, η οποία συνάφθηκε από χώρες με διαφορετικά κοινωνικά μοντέλα. Σύμφωνα με τον Τίτο, η Συμμαχία αποτελούσε τρανό παράδειγμα διεθνούς συνεργασίας, το οποίο σκόπευε να μην επιτρέψει το αιματοκύλισμα της Ευρώπης με αφορμή τα Βαλκάνια.⁸⁶¹ Εύστοχα ο Ιατρίδης παρατηρεί:

Thus the Balkan entente appears destined to remain a sad monument to the failure of the Balkan peoples – except in moments of grave danger – to compose their differences and to work for the establishment of such relations among them that will contribute to lasting peace, stability, and prosperity in their region, rendering it at the same time less susceptible to external disruptive influences.⁸⁶²

Το Βαλκανικό Σύμφωνο ήταν καταδικασμένο να αποτύχει, ακολουθώντας τη μοίρα των συμφωνιών συλλογικής ασφάλειας, που συνάπτονταν την εν λόγω περίοδο. Με την αποσόβηση του εξωτερικού κινδύνου, έπεσε σε αδράνεια, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι δεν υπηρέτησε τον σκοπό για τον οποίο και δημιουργήθηκε.⁸⁶³ Αιτία ήταν ότι δημιουργήθηκε κατόπιν εξωτερικών πιέσεων, αλλά κυρίως εξαιτίας του

⁸⁵⁹ Γκότα, «Η βαλκανική συνεργασία στην πολιτική σκέψη του Κωνσταντίνου Καραμανλή».

⁸⁶⁰ Ο.π.

⁸⁶¹ TNA: FO 504/13 (WY 1021/38).

⁸⁶² Iatrides, *Balkan Triangle*, 186.

⁸⁶³ Iatrides, *The Pact of Ankara*, 172-177.

φόβου για τον κοινό εχθρό. Δεν αποτελούσε ειλικρινή προσπάθεια των τριών γειτονικών κρατών να συνεργαστούν για το καλό των Βαλκανίων. Ήδη από το 1953, οι Βρετανοί αναγνώριζαν ότι, έστω και αν η ελληνοτουρκική φιλία δεν ήταν παρά μια «μάσκα», εντούτοις για τους ίδιους εξακολουθούσε να είναι ένα επίτευγμα.⁸⁶⁴ Το Βαλκανικό Σύμφωνο, επίσης, αποτελούσε τρανό παράδειγμα της τάσης των χωρών για επίτευξη ισορροπίας μέσω συμμαχιών, εναντίον της απειλής (balancing).

Η μόνη κοινή βάση Αθηνών-Βελιγραδίου-Άγκυρας ήταν ο κοινός φόβος για τη Βουλγαρία.⁸⁶⁵ Επομένως, μπορεί να υποστηριχθεί ότι το μεγαλύτερο μειονέκτημα του Συμφώνου ήταν στην ουσία η βάση στην οποία οικοδομήθηκε και αυτό προδιάγραψε τη βραχύβια ζωή του. Για αυτό και ήταν τόσο ευαίσθητο σε εξωτερικές επιδράσεις. Για παράδειγμα, με τον θάνατο του Στάλιν έγινε προσπάθεια βελτίωσης των γιουγκοσλαβοσοβιετικών σχέσεων. Στο διάστημα αυτό οι συζητήσεις για την έμπρακτη εφαρμογή του Συμφώνου μέσω της στρατιωτικής συνεργασίας πάγωσαν. Όταν όμως ο Τίτο βρέθηκε εκ νέου σε θέση απομόνωσης, επέμενε στη δημιουργία της Βαλκανικής Συμμαχίας. Η ανάφλεξη της ελληνοτουρκικής έριδας το 1955 άλλαξε για ακόμη μια φορά τις ισορροπίες, και ενώ αρχικά η Γιουγκοσλαβία προσπάθησε να δείξει ότι τα προβλήματα στις ελληνοτουρκικές σχέσεις δεν θα επηρέαζαν το Σύμφωνο, εντέλει ούτε η ίδια έκανε ιδιαίτερες προσπάθειες για την επιβίωσή του. Άλλωστε, είχε ήδη έρθει σε συμφωνία με την Ιταλία για την Τεργέστη.

Παράλληλα, το 1955 ο Τίτο επέλεξε τη συμφωνία με την ΕΣΣΔ, καταλήγοντας στη Διακήρυξη του Βελιγραδίου.⁸⁶⁶ Παρά τη βελτίωση των σχέσεων με την ΕΣΣΔ, η Γιουγκοσλαβία δεν αποκήρυξε τις φιλικές της σχέσεις με τη Δύση, ακροβατώντας μεταξύ των δύο συνασπισμών. Η Δύση, ωστόσο, αναγνώριζε, ότι παρά τις φιλικές σχέσεις, δεν μπορούσαν να αναμένουν ουσιαστική ανάπτυξη στον τομέα της άμυνας. Οι καλές σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία, καθώς και η δυτική βοήθεια προς τη χώρα θα μπορούσαν να δώσουν το πλεονέκτημα στη Δύση απέναντι στην Ανατολή σε αυτό το σημείο.⁸⁶⁷

Πολύ εύστοχα οι Βρετανοί παρατήρησαν ότι παρά την ολοκλήρωση της Βαλκανικής Συμμαχίας, τα σύννεφα που επισκίασαν τις διαπραγματεύσεις αμαύρωναν την εικόνα καλής φιλίας, γειτονίας και συμμαχίας που προσπάθησαν να

⁸⁶⁴ TNA: FO 476/37 (WG 1011/1).

⁸⁶⁵ Iatrides, *The Pact of Ankara*, 172-177.

⁸⁶⁶ Η Διακήρυξη του Βελιγραδίου (2 Ιουνίου 1955), προέβλεπε την ειρηνική συνύπαρξη των λαών, πέραν των ιδεολογικών πολιτικών και άλλων διαφορών.

⁸⁶⁷ TNA: FO 504/9 (RY 1192/117).

προωθήσουν οι τρεις χώρες. Συγκεκριμένα, η αντιπάθεια και η έλλειψη εμπιστοσύνης μεταξύ της Άγκυρας και της Αθήνας ήταν βαθιά ριζωμένες στην πολιτική της κάθε χώρας. Προέβλεψαν μάλιστα ότι ο «λευκός γάμος» Ελλάδας-Τουρκίας θα κλονιζόταν ανεπανόρθωτα σε περίπτωση που η ελληνική κυβέρνηση οδηγούσε το Κυπριακό στον ΟΗΕ.⁸⁶⁸ Όπερ και εγένετο.

⁸⁶⁸ TNA: FO 371/113223 (WU 1073/73/R).

Κεφάλαιο έκτο

Θράκη, το τρωτό σημείο της Δύσης

Ιστορική αναδρομή

Όπως έχει ήδη υποστηριχθεί ο «από βορρά κίνδυνος» αφορούσε τα χερσαία βόρεια σύνορα του ελληνικού κράτους, δηλαδή τη Βόρεια Ήπειρο, τη Μακεδονία και την περιοχή της Θράκης.⁸⁶⁹ Λαμβάνοντας υπόψη, ότι ο ουσιαστικός κίνδυνος για την εδαφική ακεραιότητα του ελληνικού κράτους προερχόταν μόνον εκ της Βουλγαρίας, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η περιοχή της Δυτικής Θράκης αποτελούσε το «τρωτό σημείο» της Ελλάδας, και κατ' επέκταση ένα από τα πιο αδύναμα σημεία του δυτικού συνασπισμού. Η αδυναμία προάσπισης της περιοχής αυτής ήταν κοινό μυστικό τόσο για το δυτικό όσο και για το ανατολικό μπλοκ. Χαρακτηριστικά, σε άρθρο της εφημερίδας *Times* στις 21 Ιουνίου 1953, η περιοχή της Θράκης προσδιοριζόταν ως η «παραδοσιακή διαδρομή εισβολής» (invasion route) για την Ελλάδα.⁸⁷⁰ Παρόλα αυτά δεν έχει τύχει μέχρι στιγμής της δέουσας προσοχής και επαρκούς εξέτασης από τους μελετητές.

Πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι η βόρεια ελληνική μεθόριος είναι ένα από τα λιγιστά μέρη όπου εφάπτετο άμεσα ο δυτικός με τον ανατολικό συνασπισμό. Χαρακτηριστικά, η Δύση αντιλαμβανόταν τους περιορισμούς που ενέκυπταν από την ενδεχόμενη ένταξη της Δυτικής Γερμανίας στο ΝΑΤΟ. Για τον σκοπό αυτόν προτάθηκε η προσθήκη όρου στο ΝΑΤΟ,⁸⁷¹ σύμφωνα με τον οποίο η χρήση κάποιων όπλων (ατομικά και θερμοπυρηνικά όπλα, υποβρύχια, πολεμικά αεροσκάφη) σε στρατηγικές περιοχές θα επιτρεπόταν μόνο έπειτα από έγκριση του ΝΑΤΟ. Προκειμένου λοιπόν να αποφύγουν την εμφανή διάκριση της Δυτικής Γερμανίας, προτάθηκε να οριστούν ως στρατηγικής σημασίας και άλλες περιοχές του ΝΑΤΟ, με άμεση γειτνίαση με την ΕΣΣΔ, όπως η Βόρεια Νορβηγία, η Δανία, η Θράκη και η Τουρκία, βόρεια των Στενών των Δαρδανελίων.⁸⁷² Η θέση της Θράκης, επομένως,

⁸⁶⁹ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 5-11.

⁸⁷⁰ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1953/ 21.6, Πρεσβεία Λονδίνου προς Α' Πολιτικό Γραφείο, Νο. 433/ΣΤ, 30 Ιανουαρίου 1953.

⁸⁷¹ Πρόκειται στην ουσία για πρόταση αναπαραγωγής συμφωνίας του σχεδίου για την Ευρωπαϊκή Αμυντική Κοινότητα (ΕΑΚ) – European Defence Community (EDC) – που δεν τέθηκε ποτέ σε ισχύ.

⁸⁷² *FRUS, 1952-1954, Volume V, Part 1, Western European Security*, eds. John A. Bernbaum, Lisle A. Roseand Charles S. Sampson (Washington: Government Printing Office, 1983), Doc. 551.

αναγνωριζόταν στους δυτικούς στρατηγικούς σχεδιασμούς, όπως και άλλες περιοχές με στρατηγικό ενδιαφέρον.

Παραδοσιακή αξίωση της Βουλγαρίας ήταν η έξοδος της στο Αιγαίο μέσω της περιοχής της Δυτικής Θράκης (Λιμάνι Αλεξανδρούπολης).⁸⁷³ Με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου (1913), η Δυτική Θράκη τέθηκε υπό βουλγαρική κυριαρχία. Μετά την ήττα των Κεντρικών Δυνάμεων, μέλος των οποίων ήταν και η Βουλγαρία, και την υπογραφή της Ανακωχής του Μούδρου,⁸⁷⁴ ο ελληνικός στρατός με την βοήθεια των συμμάχων κατέλαβε την Ξάνθη.⁸⁷⁵ Η Δυτική Θράκη παρέμεινε υπό γαλλική στρατιωτική διοίκηση μέχρι το 1920 και την επίσημη προσάρτησή της από την Ελλάδα βάσει της Συνθήκης των Σεβρών. Αξίζει να αναφερθεί ότι με την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης,⁸⁷⁶ διατηρήθηκαν οι διατάξεις της Ειδικής Συνθήκης των Σεβρών περί Θράκης με το 16^ο Πρωτόκολλο.⁸⁷⁷

Έκτοτε, η πάγια πολιτική της Βουλγαρίας μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 1960 ήταν να προβάλλει τις εδαφικές της διεκδικήσεις στη Δυτική Θράκη, ισχυριζόμενη ιστορικούς (Συνθήκη του Βουκουρεστίου), εθνολογικούς και οικονομικούς κυρίως λόγους. Παρόλο που επικαλείτο εθνολογικούς λόγους, πρέπει να σημειωθεί ότι καμία αντικειμενική απογραφή δεν έχει γίνει που να δηλώνει ότι ο βουλγαρικός πληθυσμός της Δυτικής Θράκης υπερτερούσε του ελληνικού ή τουρκικού. Ως εκ τούτου, τα επιχειρήματα της Βουλγαρίας δεν είχαν στέρεη βάση. Τουναντίον, εδράζονταν σε εθνικιστικά και ρεβιζιονιστικά αίτια.

Ο Ιωάννης Μεταξάς, αντιλαμβανόμενος ότι η άμυνα της μακράς αυτής λωρίδας ήταν αδύνατη, φρόντισε για την κατάργηση τους καθεστώτος αποστρατικοποίησης της ελληνοβουλγαρικής μεθορίου με την υπογραφή της Συμφωνίας της Θεσσαλονίκης (1938). Έτσι, πριν από την έναρξη του Β΄ ΠΠ, οργάνωσε την άμυνα της Θράκης με τα οχυρά της Γραμμής Μεταξά. Κατά τη διάρκεια του ελληνοϊταλικού πολέμου το 1940, η Πίνδος παρείχε στην Ελλάδα το απαραίτητο στρατηγικό βάθος, κατάλληλο για άμυνά της, λόγω φυσικών εμποδίων (ορεινό έδαφος). Από την άλλη, στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα δεν υπήρχε

⁸⁷³ Μ. Παξιμαδοπούλου-Σταυρινού, *Η Δυτική Θράκη στην εξωτερική πολιτική της Βουλγαρίας. Το ζήτημα της βουλγαρικής οικονομικής διεξόδου στο Αιγαίο (1919-1923)* (Αθήνα: Gutenberg, 1997), 11-13· Hatzivassiliou, 'Revisiting NATO's stabilizing role', 517.

⁸⁷⁴ 18 Οκτωβρίου 1918.

⁸⁷⁵ 4 Οκτωβρίου 1919.

⁸⁷⁶ 24 Ιουλίου 1923.

⁸⁷⁷ Παξιμαδοπούλου-Σταυρινού, *Η Δυτική Θράκη στην εξωτερική Πολιτική της Βουλγαρίας*, 55-68· Δημητρακόπουλος, *Τα χερσαία σύνορα*, 93.

στρατηγικό βάθος, αφού η απόσταση της μεθορίου από τη θάλασσα ήταν ελάχιστη (η βουλγαρική επαρχία Κάρτζαλι, πάνω από την Ξάνθη, είναι η πλησιέστερη στο Αιγαίο). Επομένως, ο ελληνικός στρατός δεν είχε περιθώριο επιλογών όσον αφορά την άμυνα της Δυτικής Θράκης στα σύνορα με τη Βουλγαρία.⁸⁷⁸

Λόγοι διαφύλαξης της Θράκης

Ασφαλώς όταν εξετάζουμε τα ζητήματα ασφαλείας μιας χώρας την εν λόγω περίοδο οφείλουμε να τα εντάξουμε στο γενικότερο ψυχροπολεμικό κλίμα, αλλά και τα γεωγραφικά δεδομένα. Η περιοχή της Νοτιοανατολικής Μεσογείου θεωρείτο εξέχουσας σημασίας για τη Δύση κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1950 για οικονομικούς λόγους, αφού οι χώρες του NATO εξαρτώνταν σε μεγάλο βαθμό από το πετρέλαιο της Βορείου Αφρικής και της Μέσης Ανατολής. Αν και η βαθμιαία μείωση της γεωστρατηγικής σημασίας της περιοχής των Βαλκανίων, που ξεκίνησε την περίοδο του Β΄ ΠΠ, συνεχίστηκε και τη μεταπολεμική περίοδο, εντούτοις τα πρώτα ψυχροπολεμικά χρόνια η περιοχή εξακολουθούσε να συγκεντρώνει το ενδιαφέρον των μεγάλων δυνάμεων.⁸⁷⁹ Ούτε οι ΗΠΑ, ούτε και η ΕΣΣΔ εμφανίζονταν πρόθυμες να εγκαταλείψουν την εν λόγω περιοχή για χάρη του αντιπάλου, για λόγους κύρους.

Για τους Αμερικάνους κατά το έτος 1950, η Ελλάδα έπρεπε να διατηρηθεί μακριά από τη σοβιετική κυριαρχία. Πίστευαν ότι οι Σοβιετικοί πιθανόν να θεωρούσαν την Ελλάδα πρόσφορη για μια επίθεση από δορυφόρους, χωρίς τη συμμετοχή της ΕΣΣΔ. Πτώση της Ελλάδας στην ΕΣΣΔ, ακόμη και κατάληψη μεμονωμένα των περιοχών της Θράκης και της Μακεδονίας θα επέσυραν καταστροφικά αποτελέσματα, αφού η Γιουγκοσλαβία θα βρισκόταν περικυκλωμένη, η ΕΣΣΔ θα κέρδιζε την πολυπόθητη έξοδο στη Μεσόγειο και την άμεση γειτνίασή της με τη ζωτικής σημασίας περιοχή των Στενών των Δαρδανελίων. Θα αποτελούσε επίσης τεράστιο πλήγμα για τον δυτικό κόσμο σε επίπεδο προπαγάνδας. Τυχόν αδυναμία των ΗΠΑ και του ΟΗΕ να προστατεύσουν μια σύμμαχο χώρα θα απομάκρυνε εταίρους αλλά και πιθανούς συμμάχους. Οι αναταράξεις θα επηρέαζαν σοβαρά και τη Δυτική Ευρώπη.⁸⁸⁰ Στο πλαίσιο αυτό, η περιοχή της Θράκης απέκτησε

⁸⁷⁸ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 28-43.

⁸⁷⁹ F. Moustakis, *The Greek-Turkish Relationship and NATO* (London: Routledge, 2003), 11-19.

⁸⁸⁰ *FRUS, 1950*, Volume V, The Near East, South Asia, and Africa, eds. Herbert A. Fine et al. (Washington: Government Printing Office, 1978), Doc. 171.

ιδιαίτερη σημασία, καλώντας τους δυτικούς εταίρους στην εξέταση των αμυντικών δυνατοτήτων της.

Βουλγαρική κατάληψη ακόμα και μόνο της περιοχής της ελληνικής Θράκης και της ελληνικής Μακεδονίας θα ήταν ουσιαστική επιτυχία για την ΕΣΣΔ, αφού θα ικανοποιούσε τα βουλγαρικά αλυτρωτικά στοιχεία. Η Θεσσαλονίκη και η γραμμή επικοινωνίας με τη Γιουγκοσλαβία θα περνούσε υπό κομμουνιστικό έλεγχο, ενώ η Ελλάδα θα έχανε μία πλούσια γεωργική περιοχή. Η δημιουργία ενός αυτόνομου «Μακεδονικού» κράτους, με τις ευλογίες του Κρεμλίνου θα ήταν αναπόφευκτη, ενώ η Γιουγκοσλαβία θα περικυκλωνόταν από δορυφορικά κράτη της ΕΣΣΔ. Προς βοήθεια της Ελλάδας θα έσπευδε πιθανότατα η Βρετανία, η Γιουγκοσλαβία και η Τουρκία, ενώ οι ΗΠΑ θα βοηθούσαν κατά το εφικτό. Οι φοβίες της Δύσης για ένα επεισόδιο στα Βαλκάνια το 1951, ενισχύονταν και από την πρόσφατη δράση της ΕΣΣΔ στην Κορέα, που φανέρωνε ότι ήταν πρόθυμη να ρισκάρει με ένα γενικευμένο πόλεμο.⁸⁸¹ Εάν συνέβαινε κάτι τέτοιο, τότε θα άνοιγε ο δρόμος για τα Στενά, θέτοντας σε κίνδυνο τη Μέση Ανατολή, ενώ πιθανόν να εξαναγκαζόταν και η Γιουγκοσλαβία να οπισθοχωρήσει στην περιοχή των Σκοπίων, ανοίγοντας τον δρόμο για την Τεργέστη, τη Λομβαρδία και τελικώς, για την καρδιά της Ευρώπης, τη Γαλλία.⁸⁸²

Τον Μάρτιο του 1953, ο Παπάγος και γενικότερα η Δύση φοβούνταν το ενδεχόμενο μιας «αιφνιδιαστικής επίθεσης» στο πρότυπο της Κορέας. Συγκεκριμένα, ο Παπάγος θεωρούσε ως πρωταρχική ανάγκη για τον ελληνικό στρατό να κατορθώσει να απωθήσει μια «αιφνιδιαστική» επίθεση από τη μία, και από την άλλη να καλύψει τις ανάγκες της επιστράτευσης.⁸⁸³ Μάλιστα, οι Αμερικανοί σκέφτονταν το ενδεχόμενο παροχής βοήθειας ακόμη και με πυρηνικά μέσα προς την Τουρκία και την Ελλάδα, ώστε να καλύψουν την άμυνα της Θράκης, χωρίς ωστόσο να δοθούν «υποσχέσεις» στις δύο μικρότερες συμμάχους τους. Το γεγονός φανερώνει την κλιμάκωση της έντασης μεταξύ των δύο υπερδυνάμεων που σκέφτονταν τη λήψη ακραίων μέσων για τη διατήρηση της ισχύος τους. Πάντως διάφορα σχέδια

⁸⁸¹ *FRUS, 1951*, Volume V, The Near East and Africa, eds. John A. Bernbaum et al. (Washington: Government Printing Office, 1982), Doc. 209.

⁸⁸² Iatrides, *Balkan Triangle*, 88-89.

⁸⁸³ Αυτό φαίνεται ξεκάθαρα από την ομιλία του στη Βουλή τον Μάρτιο του 1953. Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 25-26.

αξιολογήθηκαν τόσο από τους Έλληνες όσο και από τους Τούρκους, τα οποία σχετίζονταν με την αποστολή του αμερικανικού έκτου στόλου προς βοήθεια.⁸⁸⁴

Ο έκτος στόλος, σταθμευμένος στη Μεσόγειο, ενίσχυε κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1950 και 1960 την άμυνα της ανατολικής πτέρυγας του ΝΑΤΟ. Μάλιστα, από το τέλος του 1951, αναβαθμίστηκε με ατομικά όπλα. Παρά την ασφάλεια που παρείχε στην ανατολική Μεσόγειο, ο έκτος στόλος δεν ήταν αρκετός να αποτρέψει σοβιετική επίθεση στη Θράκη, αφού μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1960 οι αεροπορικές δυνάμεις του ΝΑΤΟ δεν ήταν και τόσο ισχυρές, ενώ από την άλλη η ΕΣΣΔ ανέπτυξε με τη σειρά της ναυτικές δυνάμεις στην Ανατολική Μεσόγειο. Επομένως, σε ενδεχόμενο πολέμου το πιο πιθανό σενάριο ήθελε την οπισθοχώρηση του έκτου στόλου στη Σικελία για να αποφύγει τυχόν ρωσικά πυρά, αλλά και για να ανασυνταχθεί. Επιπρόσθετα, για την Ελλάδα και την Τουρκία το ενδεχόμενο να χρησιμοποιηθεί ο έκτος στόλος για να πληγούν με ατομικά όπλα σοβιετικοί στόχοι εντός της επικράτειας τους, δεν ήταν θεμιτό.⁸⁸⁵

Τη σημασία της Θράκης στην ελληνική άμυνα και τη βαλκανική ασφάλεια εξέφρασε ο Στρατάρχης Παπάγος:

Thrace unites us with Turkey, a friendly allied power. Thrace also carries the land route which links Europe and Asia. If you look at a map you will see that anyone wishing to establish control over the Dardanelles and to penetrate into the Aegean Sea must pass through Thrace. These reflections, or rather these facts, demonstrate the political and especially the strategic importance of the territory. If Yugoslavia, Greece and Turkey form a Balkan Front, Thrace will be a very important link in our defensive chain.⁸⁸⁶

Η ανάλυση του Παπάγου, με έμφαση στην στρατηγική και τα στρατιωτικά δεδομένα, φανέρωνε αφενός τις στρατιωτικές του καταβολές και αφετέρου τους άξονες της πολιτικής του, δηλαδή τη συνεργασία με την Τουρκία και τη Γιουγκοσλαβία.

Ωστόσο ποιά θα ήταν τα πολιτικά και ποιά τα στρατιωτικά πλεονεκτήματα για τη Δύση από μια επιτυχή άμυνα της Θράκης; Όπως επισημαίνει ο Χουρχούλης, η γεωγραφία διαδραματίζει σημαντικό παράγοντα, αν και σε δυσανάλογο βαθμό, στον στρατηγικό σχεδιασμό των συμμάχων στην περιοχή της Ανατολικής Ευρώπης.⁸⁸⁷ Και για την Ελλάδα και την Τουρκία, τα γεωγραφικά δεδομένα στρέφονταν εναντίον της αμυντικής πολιτικής τους. Σε ενδεχόμενη επίθεση μπορούσε να αποκτηθεί πρόσβαση

⁸⁸⁴ *FRUS, 1952–1954, Volume VIII, Doc. 443.*

⁸⁸⁵ D. Chourchoulis, 'A nominal defence? NATO threat perception and responses in the Balkan area, 1951–1967', *Cold War History*, 12 (2012) 638–639.

⁸⁸⁶ Σε δηλώσεις του στο Ράδιο Belgrade, αναφορικά με την πρόοδο στις συζητήσεις Αθηνών-Βελιγραδίου-Άγκυρας. TNA: FO 371/107842 (WY 1076/23).

⁸⁸⁷ Chourchoulis, 'A nominal defence?', 637–657.

στην Ελλάδα μέσω των βουλγαρικών βουνών από πέντε κυρίως σημεία (Σαντάνσκι, Νευροκόπι, Χρυσούπολη, Κομοτηνή, Ορτάκιοϊ).⁸⁸⁸ Από την άλλη, η Τουρκία έχει φυσική οχύρωση μόνο στην επαρχία Τσατάλτζα και τη Χερσόνησο της Καλλίπολης. Τα τουρκοβουλγαρικά σύνορα είναι γύρω στα 204 χιλιόμετρα, ενώ τα ελληνοβουλγαρικά 200 χιλιόμετρα. Η περιοχή προσφέρεται για χρήση μεγάλων δυνάμεων με ταχεία κίνηση και ελιγμούς, δίνοντας σαφώς πλεονέκτημα στον εχθρό.

Επομένως, όσον αφορά στην Τουρκία, μια επιτυχημένη αμυντική στρατηγική θα εξασφάλιζε το απαραίτητο στρατηγικό βάθος για την άμυνα του Βοσπόρου και των Δαρδανελίων, θα έδινε χρόνο για την κινητοποίηση των τουρκικών μονάδων, ενώ πιθανόν να επέτρεπε στις ναυτικές συμμαχικές δυνάμεις να χρησιμοποιήσουν τον Βόσπορο για περισσότερο χρονικό διάστημα. Παρόλα αυτά, τα μειονεκτήματα υπερκαλύπταν τα πλεονεκτήματα. Η Τουρκία θα βρισκόταν αντιμέτωπη με έναν κατά πολύ ανώτερο, τόσο σε δυνάμεις όσο και σε εξοπλισμό, στρατό, τόσο στο έδαφος όσο και στον αέρα. Επίσης, η περιοχή παρουσιάζεται ιδανική για τις δυνάμεις του εχθρού που θα μπορούσαν εύκολα να κάνουν επίδειξη δύναμης. Ακόμη και αν επιβίωναν κάποιες τουρκικές δυνάμεις, δεν θα μπορούσαν να υπερασπιστούν τη Γραμμή Τσατάλτζα.⁸⁸⁹ Τυχόν αποτυχημένη άμυνα του Βοσπόρου θα ήταν επικίνδυνη για την άμυνα της Μέσης Ανατολής και μάλιστα σε χρόνο που δεν θα ήταν έτοιμες οι συμμαχικές δυνάμεις να αντιδράσουν.⁸⁹⁰

Όσον αφορά στην ελληνική Θράκη και τη Μακεδονία, οι Βρετανοί θεωρούσαν ότι το πλεονέκτημα που παρείχαν στη Δύση ήταν κυρίως πολιτικό, εξαιτίας των αδυναμιών στην άμυνά τους. Ειδικότερα, αναφέρεται ότι τυχόν προέλαση του εχθρού (έστω και 20 μίλια) από μια από τις πέντε πύλες στα βουλγαρικά βουνά, θα έχει ως αποτέλεσμα όλες οι ελληνικές δυνάμεις να αποκοπούν ανατολικά της «εισβολής». Οι αποκομμένες δυνάμεις στη συνέχεια θα πιέζονταν προς τη θάλασσα και τελικά, θα καταστρέφονταν ολοσχερώς. Για να αντέξει, επομένως, η περιοχή χρειαζόταν να κρατηθεί κάθε πύλη με ισχύ και με τις απαραίτητες εφεδρείες. Ως εκ τούτου, ο εχθρός έπρεπε να μείνει μακριά από την περιοχή του Μοναστηρίου στα νότια από την Κοιλιάδα του Βαρδάρη μέχρι και τον Όλυμπο στα νοτιοδυτικά. Όμως το ελληνικό πρόβλημα της άμυνας δεν θα καλυπτόταν ούτε και στην

⁸⁸⁸ TNA: DEFE 6/22; DEFE 5/41 (52).

⁸⁸⁹ Γραμμή Τσατάλτζα (Çatalca Line), οι οχυρώσεις στην πόλη Τσατάλτζα (πόλη στην Ανατολική Θράκη) ανάμεσα στον Μαρμαρά και τη Μαύρη Θάλασσα.

⁸⁹⁰ TNA: DEFE 6/22; DEFE 5/41 (52).

περίπτωση που οι Γιουγκοσλάβοι κατάφερναν να προστατέψουν το Μοναστήρι. Η ανεπάρκεια των ελληνικών δυνάμεων καθιστούσε αδύνατη την άμυνα της περιοχής μεταξύ του Μοναστηρίου και της Οροσειράς του Ολύμπου, αφού αρκετές δυνάμεις θα ήταν ήδη απασχολημένες στην άμυνα της Θράκης.⁸⁹¹

Με το Βαλκανικό Σύμφωνο ουσιαστικά νεκρό ήδη από το 1956/7, η ελληνική κυβέρνηση φαινόταν να προσπαθεί να δείξει στους δυτικούς συμμάχους της τα στρατηγικά της πλεονεκτήματα, αιτούμενη έτσι τον εκσυγχρονισμό και την ενίσχυση του στρατού της. Για τον σκοπό αυτόν, επεσήμανε στους Αμερικανούς εταίρους: «Είναι πασιφανής η σοβαρά σημασία την οποίαν η γεωγραφική θέσις της Ελλάδος προσδίδει εις αυτήν διά τον χώρον της Βαλκανικής δια την Ανατολικήν Μεσόγειον και δια τον χώρον της Μέσης Ανατολής».⁸⁹² Μάλιστα, επιχείρησε να αναδείξει την άμυνα της Ελλάδας ως υψίστης σημασίας για την άμυνα των Δαρδανελλίων και τελικώς, της Μέσης Ανατολής. Την άποψη αυτή φαίνεται να συμμερίζονται και οι Αμερικανοί το ίδιο διάστημα, αφού πιθανός έλεγχος της Ελλάδας από τους κομμουνιστές θα αποτελούσε σοβαρό πλήγμα στην ασφάλεια της Μέσης Ανατολής και θα αύξανε ως εκ τούτου τον κίνδυνο για τη Δυτική Ευρώπη.⁸⁹³

Σε άκρως απόρρητο έγγραφο του ΓΕΕΘΑ, υπογεγραμμένο από τον Αρχηγό του ΓΕΕΘΑ Αντιστράτηγο Κωνσταντίνο Δόβα, αναλύεται η συμβολή της Ελλάδας και της Τουρκίας στην νότια πτέρυγα του ΝΑΤΟ. Σύμφωνα με τον Αρχηγό ΓΕΕΘΑ, ο ρόλος της Ελλάδας για την άμυνα της νοτίου πτέρυγας του ΝΑΤΟ, αλλά και για την ασφάλεια της Μέσης Ανατολής ήταν ζωτικής σημασίας, αν και εμμέσως, αφού συμπλήρωνε τον ρόλο της Τουρκίας. Θεωρεί ακόμη ότι η ποιοτική υπεροχή του ελληνικού στρατού, είναι προτιμότερη από την τουρκική ποσοτική υπεροχή. Σημειώνει ακόμη ότι, ο ελληνικός στρατός σε σχέση με την πρόσφατη πολεμική του εμπειρία, αλλά και του μικρότερου χώρου που είχε να καλύψει, μπορούσε να αποδειχθεί περισσότερο αποτελεσματικός από τον τουρκικό.⁸⁹⁴ Ωστόσο, η εκτιμήσεις αυτές ανήκουν στους κύκλους του ελληνικού στρατού, αφού για τη Δύση τα στρατηγικά οφέλη που αποκόμιζε από την Τουρκία ήταν σημαντικότερα.

⁸⁹¹ ΤΝΑ: DEFE 6/22; DEFE 5/41 (52).

⁸⁹² Με υπόμνημά προς την επιτροπή Αϊζενχάουερ στη Γερουσία στις 9 Ιανουαρίου 1957. Α/1, ΑΚΚ/ΙΚΚ, 1957, Memorandum by the Greek Government to Citizen Advisors on the Mutual Security Program, 9 Νοεμβρίου 1957, 642.

⁸⁹³ Α/1, ΑΚΚ/ΙΚΚ, 1957, Summary of Armour's Report on Greece to Senate Committee, 4 Μαρτίου 1957, 696-714.

⁸⁹⁴ Σε (ΕΤΝΑ) άκρως απόρρητο έγγραφο του ΓΕΕΘΑ (15 Ιουλίου 1958). Β/2, ΑΚΚ/ΙΚΚ, 1958, 15 Ιουλίου 1958, 358-364.

Τόσο η Κυβέρνηση Καραμανλή⁸⁹⁵ όσο και η Κυβέρνηση Παπανδρέου⁸⁹⁶ φαίνεται ότι φοβούνταν τη βουλγαρική υπεροπλία, με αποτέλεσμα να αποζητούν επιπρόσθετη οικονομική βοήθεια από τους συμμάχους τους, την ενίσχυση της χώρας σε στρατιωτικό εξοπλισμό, αλλά και την περίληψη της ελληνικής Θράκης και Μακεδονίας σε κάποιο αμυντικό σχεδιασμό.⁸⁹⁷ Χαρακτηριστικά, η Κυβέρνηση Καραμανλή αιτήθηκε το 1956 παροχή στρατιωτικής βοήθειας και ενίσχυση του ελληνικού στρατού με μεραρχία τεθωρακισμένων και σύγχρονο αντιαρματικό πυροβολικό με επιχείρημα την οπλική κατωτερότητα της χώρας έναντι της Βουλγαρίας. Επισημαινόταν επίσης ότι, η άμυνα των Στενών των Δαρδανελλίων «στηρίζεται επί του Αιγαίου μάλλον παρά της Ασιατικής Τουρκίας» αφού το έδαφος της τουρκικής Θράκης δυσκόλευε την άμυνα της περιοχής, εξαιτίας της έλλειψης φυσικής οχύρωσης.⁸⁹⁸ Ωστόσο, παρά τα λεγόμενα της Κυβέρνησης Καραμανλή, ήταν γενικά αποδεκτό ότι για τη Δύση, μεγαλύτερη γεωστρατηγική σημασία είχε η Τουρκία και όχι η Ελλάδα.⁸⁹⁹

Δυτική Θράκη και η Συμμαχική Στρατηγική

Η περιοχή των Βαλκανίων δεν είχε ποτέ κάποιο ικανοποιητικό σύστημα ασφάλειας, πλην του Βαλκανικού Συμφώνου του 1934, που είχε προσφέρει κάποιου είδους ασφάλεια στις εμπλεκόμενες δυνάμεις.⁹⁰⁰ Το ίδιο ίσχυε και για την ευαίσθητη περιοχή της Δυτικής και Ανατολικής Θράκης, αφού κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου δεν οργανώθηκαν επαρκώς αμυντικά, παρά την αναγνώριση του προβλήματος από την ηγεσία του NATO και τα κατά καιρούς σχέδια που εκπονήθηκαν. Μόνο μέσω του Τριμερούς Βαλκανικού Συμφώνου (1953), το οποίο αποτελούσε, τηρουμένων των αναλογιών, ένα αντίγραφο του Συμφώνου του 1934, τέθηκαν οι βάσεις για την ουσιαστική άμυνα της περιοχής. Ωστόσο, στάθηκε βραχύβιο, αφήνοντας για ακόμη μια φορά ανοιχτό το ζήτημα της άμυνας της ελληνικής και τουρκικής μεθορίου. Η διένεξη Αθηνών-Άγκυρας που ξέσπασε το 1955

⁸⁹⁵ Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής σχημάτισε τρεις διαδοχικές κυβερνήσεις την περίοδο 1955-1963.

⁸⁹⁶ Ο Γεώργιος Παπανδρέου σχημάτισε διετέλεσε πρωθυπουργός από τις εξής περιόδους: Νοέμβριος 1963-Δεκέμβριος 1963, Φεβρουάριος 1964-Ιούλιος 1965.

⁸⁹⁷ Chourchoulis, & Kourkouvelas, 'Greek perceptions of NATO', 502.

⁸⁹⁸ 2/1, AKK/IKK, United Nations, 9-25 November 1956.

⁸⁹⁹ H. J. Psomiades, 'American Images of Greece and Turkey since 1945', in T. A. Couloumbis & J. O. Iatrides (eds.), *Greek-American Relations: A Critical Review* (New York: Pella Publishing Company, 1980), 97-101.

⁹⁰⁰ Moustakis, *The Greek-Turkish Relationship and NATO*, 19-21.

διέσπασε τον άξονα, που είχε δημιουργηθεί στη νοτιοανατολική πτέρυγα του ΝΑΤΟ, αφήνοντάς την εκτεθειμένη.

Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις Άγγλων και Αμερικανών, τα βουλγαρικά στρατεύματα εύκολα θα μπορούσαν να καταλάβουν τη Θράκη και να προχωρήσουν στο Αιγαίο. Έστω και αν η πιθανότητα να κατακτήσουν ολόκληρη τη χώρα ήταν ελάχιστη, εντούτοις η προσάρτηση της ελληνικής Θράκης και Μακεδονίας θα έδινε σημαντικό πλεονέκτημα στο κομμουνιστικό στρατόπεδο.⁹⁰¹ Το μεγαλύτερο πρόβλημα, όσον αφορά στην άμυνα της περιοχής, ήταν η έλλειψη στρατηγικού βάθους, που δεν επέτρεπε την κλιμάκωση των ελληνικών αμυντικών δυνάμεων σε βάθος. Ταυτόχρονα, τα ελληνικά στρατεύματα είχαν να αντιμετωπίσουν και τη σοβιετική ανωτερότητα στις ένοπλες δυνάμεις, τόσο σε ποιότητα όσο και σε ποσότητα. Άλλωστε, ο βουλγαρικός στρατός ήταν ο καλύτερος των Βαλκανίων. Πέραν τούτου, η τεχνολογική ανάπτυξη δρούσε σε αυτήν την περίπτωση σε βάρος της Ελλάδας, αφού πλέον η εκτεταμένη χρήση μηχανοκίνητων οχημάτων στη διεξαγωγή του πολέμου καθιστούσε την άμυνα της περιοχής ακόμη δυσκολότερη.⁹⁰² Στο σημείο αυτό, αξίζει να παρατηρήσουμε την ορθή αντίληψη του κινδύνου από την Αθήνα. Η έλλειψη στρατηγικού βάθους ήταν αυτή που έσπρωξε την Αθήνα στη διεκδίκηση συνοριακής ρύθμισης το 1946. Εν προκειμένω, τα γεωγραφικά δεδομένα ήταν εναντίον της ελληνικής άμυνας, γεγονός που δικαιολογούσε την ενίσχυση της αντίληψης του «από βορρά κινδύνου».

Αδιαμφισβήτητα, οι οροσειρές Κερκίνη (Μπέλες) και Ροδόπη υπήρξαν ανέκαθεν ένα σημαντικό φυσικό εμπόδιο στην από βορρά κάθοδο εισβολέων στη Δυτική Θράκη, σχηματίζοντας έτσι μια αξιόλογη γραμμή άμυνας.⁹⁰³ Παρόλα αυτά, μιλώντας για μια περίοδο όπου τα φυσικά σύνορα δεν αποτελούσαν πλέον εμπόδιο για τα επεκτατικά σχέδια της αναθεωρητικής Βουλγαρίας, η οργάνωση της άμυνας της Θράκης κρινόταν επιτακτική. Η ελληνοβουλγαρική μεθόριος κάλυπτε 531 χιλιόμετρα, από τα 1.248 χιλιομέτρων της ελληνικής μεθορίου, ενώ το βάθος στην περιοχή της Ξάνθης σε ευθεία γραμμή, δεν ξεπερνούσε τα 30 χιλιόμετρα.⁹⁰⁴ Αξίζει να σημειωθεί ότι η ελληνική μεθόριος είναι μεγαλύτερη σε μήκος και από τα γαλλικά

⁹⁰¹ *FRUS, 1950, Volume V, Doc. 95; FRUS, 1950, Volume III, Western Europe, eds. David H. Stauffer et al. (Washington: Government Printing Office, 1977), Doc. 723.*

⁹⁰² Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 10-11.

⁹⁰³ Δημητρακόπουλος, *Τα χερσαία σύνορα*, 18.

⁹⁰⁴ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 31.

ανατολικά σύνορα.⁹⁰⁵ Επομένως, η προστασία της ήταν δύσκολη και χρειαζόταν σημαντικές δυνάμεις. Τα γαλλογερμανικά σύνορα προστατεύονταν από την «γραμμή Μαζινό», η οποία αποδείχτηκε ανεπαρκής κατά τη γερμανική εισβολή το 1940. Η ελληνοβουλγαρική μεθόριος προστατευόταν από μια παρόμοια οχυρωματική κατασκευή, τη «γραμμή Μεταξά», που είχε εκ του αποτελέσματος κριθεί ως αποτυχημένη, αφού δεν απέτρεψε τη γερμανική εισβολή το 1941.

Ως εκ τούτου, η Δύση για να αποτρέψει, τις επιθετικές δραστηριότητες των δυνάμεων των εχθρών που προέρχονταν από τον βορρά και να ανακόψει τα σχέδια τους για έξοδο στη Μεσόγειο είχε εκπονήσει σχέδια άμυνας προάσπισης της Δυτικής και Ανατολικής Θράκης. Το γεγονός ότι στα δυτικά αρχεία δινόταν έμφαση στην εκπόνηση τέτοιων σχεδίων μόνον για τη διαφύλαξη της περιοχής της Δυτικής Θράκης στην ελληνική μεθόριο, δήλωνε ότι ο κίνδυνος για την Ελλάδα θα προερχόταν κυρίως εκ της Βουλγαρίας. Η περιοχή της Δυτικής Θράκης μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως βάση για στρατηγική αντεπίθεση είτε εναντίον ενός εισβολέα, είτε σε περίπτωση επίθεσης από την Ανατολή προς τη Δύση. Η δυτική πολιτική προσπαθούσε να βελτιώσει τις συνθήκες άμυνας στην εν λόγω περιοχή, για να αποκτήσει τη δυνατότητα εξουδετέρωσης όσο το δυνατόν ταχύτερα των δυνάμεων των Βούλγαρων και Σοβιετικών. Με αυτόν τον τρόπο, θα μπορούσε να αποκτήσει σημαντικό στρατηγικό βάθος, ώστε να δράσει άμεσα και αποτελεσματικά στη Βαλκανική Χερσόνησο.⁹⁰⁶

Τόσο η Ελλάδα όσο και η Τουρκία φαίνεται ότι είχαν ανεπαρκείς δυνάμεις για την προστασία της περιοχής της Θράκης. Σε συνομιλία του Αρχηγού ΓΕΕΘΑ Θεόδωρου Γρηγορόπουλου⁹⁰⁷ με τον στρατηγό (μετέπειτα πρόεδρο των ΗΠΑ) Ντουάιτ Αϊζενχάουερ,⁹⁰⁸ συζητήθηκαν τα πιθανά σενάρια οργάνωσης της άμυνας Ελλάδας και Τουρκίας. Η πρώτη επιλογή αφορούσε στην ένταξη της Ελλάδας υπό τη διοίκηση του στρατηγού Αϊζενχάουερ (SACEUR), δηλαδή στη διοίκηση της Ευρώπης, ενώ της Τουρκίας στη διοίκηση της Μέσης Ανατολής (Middle East

⁹⁰⁵ Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι*, 86.

⁹⁰⁶ 40/1/41/3, ΑΚΤ/ΙΚΚ, 25 October 1949.

⁹⁰⁷ Ο Θεόδωρος Γρηγορόπουλος (1897-1962) ήταν αξιωματικός του ελληνικού στρατού. Υπηρέτησε ως Αρχηγός του ΓΕΣ (1951), Αρχηγός ΓΕΕΘΑ (1951-1952). Αν και αποστρατεύτηκε, από το 1952 μέχρι και το 1962 διετέλεσε Ανώτατος Στρατιωτικός Αντιπρόσωπος της Ελλάδας στις ΗΠΑ και μέλος της στρατιωτικής Επιτροπής του ΝΑΤΟ.

⁹⁰⁸ Στις 7 Δεκεμβρίου 1951.

Command-MEC).⁹⁰⁹ Εναλλακτικά, μια συνδυασμένη ελληνοτουρκική διοίκηση θα μπορούσε να τεθεί υπό τον στρατηγό Αϊζενχάουερ, με την προσθήκη διατάξεων σχετικά με την άμυνα της Τουρκίας στα ανατολικά και βορειοανατολικά της σύνορα, καθώς και στα στενά του Βοσπόρου και των Δαρδανελλίων.⁹¹⁰

Εάν ακολουθείτο το δεύτερο σενάριο, σύμφωνα με τον στρατηγό Γρηγορόπουλο, η Ελλάδα θα έπρεπε να συγκεντρώσει τεράστιο αριθμό στρατευμάτων (140 χιλιάδες) σε στρατηγικές θέσεις στη βόρεια μεθόριο της, έναντι των υπέρτερων βουλγαρικών και αλβανικών δυνάμεων (160 χιλιάδες και 50 χιλιάδες αντίστοιχα). Έτσι, η περιοχή της Θράκης δεν θα μπορούσε να αμυνθεί επαρκώς, αφού η Ελλάδα και η Τουρκία θα μπορούσαν να αναπτύξουν μόνο περιορισμένο αριθμό δυνάμεων στην περιοχή. Ως αποτέλεσμα, είναι αναγκαία η εξεύρεση επιπρόσθετων δυνάμεων στην περιοχή.⁹¹¹

Για τον πιο πάνω λόγο, η Ελλάδα εμφανιζόταν ως σφοδρός υποστηρικτής της ένταξης της Τουρκίας στο NATO, αντί της προτεινόμενης συμμετοχής της σε έναν οργανισμό για την άμυνα της Μέσης Ανατολής, αφού φοβόταν το ενδεχόμενο να αφηθεί μόνη στην άμυνα της ανατολικής πτέρυγας του NATO.⁹¹² Σύμφωνα με τους Χουρχούλη και Κουρκουβέλα,

Greece was also greatly concerned to cover its right flank in Thrace, on the Greek–Turkish frontier, and hoped that if Turkey were integrated into a European, instead of a Middle East, command, the Turks would put more emphasis on the European theatre.⁹¹³

Επομένως, η Αθήνα φοβόταν ότι χωρίς κίνητρα, η Άγκυρα θα έδινε έμφαση στην άμυνα της Μέσης Ανατολής, εγκαταλείποντας το ευρωπαϊκό της τμήμα.

Στο σημείο αυτό, πρέπει να αναφέρουμε τον ρόλο της Βρετανίας και την προσπάθεια δημιουργίας της Διοίκησης Μεσογείου του NATO (NATO's Mediterranean Command) υπό βρετανική διοίκηση, στον οποίο θα συμμετείχαν η Ελλάδα και η Τουρκία, με στόχο ασφαλώς να ικανοποιήσει τις δικές της φιλοδοξίες στη Μεσόγειο. Η διάσταση απόψεων μεταξύ Βρετανίας και ΗΠΑ στο ζήτημα δείχνει και τη διαφορετική αντίληψη, που είχαν για την Ελλάδα και την Τουρκία.

⁹⁰⁹ Middle East Command (MEC), αργότερα Middle East Land Forces: κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου γίνονταν σκέψεις, μετά από βρετανική πρόταση, για δημιουργία μιας Διοίκησης της Μέσης Ανατολής με έδρα το Κάιρο. Στόχος της η εξασφάλιση της ανατολικής πτέρυγας του NATO.

⁹¹⁰ *FRUS, 1951*, Volume III, Part 1, European Security and the German Question, eds. Fredrick Aandahl and William Z. Slany (Washington: Government Printing Office, 1981), Doc. 336.

⁹¹¹ *FRUS, 1951*, Volume III, Part 1, Doc. 336.

⁹¹² Chourchoulis, & Kourkouvelas, 'Greek perceptions of NATO', 498.

⁹¹³ Ό.π..

Συγκεκριμένα, η Βρετανία τοποθετούσε τις δύο χώρες στον χώρο της Μέσης Ανατολής, ενώ οι ΗΠΑ στον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο. Η Ελλάδα και η Τουρκία όμως είχαν σαφή προτίμηση να θέσουν τις δυνάμεις τους υπό τους Αμερικάνους και όχι τους Βρετανούς.⁹¹⁴ Η Βρετανία εμφανιζόταν πρόθυμη να ανακτήσει τη χαμένη της επιρροή στην περιοχή. Άλλωστε παραδοσιακά είχε συμφέροντα στη Μέση Ανατολή. Πλέον όμως, ήταν φανερός ο διπολικός χαρακτήρας του συστήματος. Έξυπνα λοιπόν, Αθήνα και Άγκυρα έδειξαν την προτίμησή τους στους Αμερικάνους.

Η τελική ένταξη των δύο δυνάμεων στο NATO δεν θεωρείτο αρκετή για την αποτελεσματική άμυνα της νοτιοανατολικής πτέρυγας του, εξού και οι σκέψεις για συμμετοχή και της Γιουγκοσλαβίας με κάποιο τρόπο στην άμυνα της περιοχής.⁹¹⁵ Προσέδωσε πάντως περισσότερη ασφάλεια στις δύο χώρες που βελτίωσαν τη θέση και την ισχύ τους έναντι της Βουλγαρίας. Συνέχισαν όμως τις προσπάθειες για την αντιστροφή του ισοζυγίου δυνάμεων στη Βαλκανική μέσω της συνεργασίας με τη Γιουγκοσλαβία.

Δυτικά σενάρια προώσπισης της Θράκης. Κρίνεται απαραίτητο να αναφερθούμε στη διάσταση απόψεων μεταξύ του NATO και του Βρετανικού Γενικού Επιτελείου Στρατού, όσον αφορά στην ανάγκη στήριξης της ελληνικής και τουρκικής Θράκης. Η διαφορά αυτή, προέκυπτε λόγω της διαφορετικής προσέγγισης του ζητήματος, αφού το βρετανικό επιτελείο ελάμβανε υπόψη κυρίως τον στρατιωτικό παράγοντα, σε αντίθεση με το NATO, που έβλεπε την περιοχή της Θράκης ως ένα πεδίο ανταγωνισμού σε πολλαπλά επίπεδα (στρατιωτικό, πολιτικό και ιδεολογικό).

Συγκεκριμένα, σε έκθεση του Βρετανικού Γενικού Επιτελείου,⁹¹⁶ κρινόταν, από καθαρά στρατιωτική σκοπιά και με τις υπάρχουσες στρατιωτικές δυνάμεις, ότι η αποτελεσματική άμυνα της Θράκης ήταν ανέφικτη. Για του λόγου το αληθές, προέβαινε σε συσχετισμό δυνάμεων στην περιοχή. Το Βρετανικό Γενικό Επιτελείο Στρατού σε περίπτωση βουλγαρικής επίθεσης στη Θράκη ανέμενε ότι η ΕΣΣΔ θα είχε

⁹¹⁴ D. Chourchoulis, 'High Hopes, Bold Aims, Limited Results: Britain and the Establishment of the NATO Mediterranean Command, 1950-1953', *Diplomacy and Statecraft*, 20 (2009) 434-452.

⁹¹⁵ Chourchoulis, & Kourkouvelas, 'Greek perceptions of NATO', 498-499.

⁹¹⁶ Η βρετανική έκθεση συντάχθηκε στις 26 Αυγούστου 1952. Η σύνταξή της ζητήθηκε για πολιτικούς κυρίως λόγους από το Υπουργείο Εξωτερικών Βρετανίας έπειτα από ανακοίνωση του στρατηγού Μοντγκόμερι (υπαρχηγός του NATO) σχετικά με την άμυνα της Θράκης. TNA: DEFE 6/22· DEFE 5/41 (52).

τη δυνατότητα να παρατάξει 18 μεραρχίες και 900 αεροσκάφη έναντι της τουρκικής Θράκης και 6 μεραρχίες και 270 αεροσκάφη απέναντι στην ελληνική Μακεδονία και Θράκη. Επίσης, ο στόλος της Μαύρης Θάλασσας, ο οποίος περιλάμβανε 9 μεγάλες μονάδες και 26 αντιτορπιλικά θα ήταν δυνατό να εξασφαλίσει τη βορειοανατολική πτέρυγα της ΕΣΣΔ. Αντίστροφα, οι τουρκικές και ελληνικές δυνάμεις, οι οποίες αριθμούσαν 21 μεραρχίες και 350 αεροσκάφη καθώς και 12 μεραρχίες και 120 αεροσκάφη αντίστοιχα, κρίνονταν πολύ κατώτερες των σοβιετικών, τόσο σε ποσοτικό όσο και σε ποιοτικό επίπεδο (αφού τα αεροσκάφη τους είναι τύπου Β΄ ΠΠ).⁹¹⁷

Δεδομένης της συντριπτικής ανωτερότητας του σοβιετικού στρατού (και της πιθανής υπεροπλίας στον αέρα), το Γενικό Επιτελείο Στρατού της Βρετανίας έκρινε την άμυνα της Θράκης ως μη πρακτική. Χαρακτηριστικά, αναφερόταν πως οποιαδήποτε προσπάθεια από την Ελλάδα και την Τουρκία να υπερασπιστούν τη Θράκη στο μέλλον θα κατέληγε σε στρατιωτική αποτυχία, πολύ πιθανόν θέτοντας σε κίνδυνο ολόκληρη την άμυνα της Μέσης Ανατολής.⁹¹⁸ Οι νωπές μνήμες από το 1941, λειτουργούσαν ως ανασταλτικός παράγοντας για να δουν θετικότερα το ζήτημα οι Βρετανοί.⁹¹⁹ Οι Βρετανοί το 1941, αν και πιέζονταν πολύ στην υπεράσπιση της Βορείου Αφρικής, είχαν προσφέρει βοήθεια σε δυνάμεις προς την Ελλάδα για την αναχαίτιση της γερμανικής εισβολής. Η προσπάθεια όμως απέτυχε παταγωδώς, οι σύμμαχοι ηττήθηκαν και οι βρετανικές δυνάμεις, με σοβαρές απώλειες, υποχρεώθηκαν να αποχωρήσουν.

Την άποψη αυτή συμμεριζόταν και ο Αμερικανός στρατηγός Γουίλιαμ Χάουαρντ Άρνολντ.⁹²⁰ Ο Αμερικανός στρατηγός θεωρούσε πρακτικά αδύνατη την άμυνα της Θράκης, ακόμη και μετά από κοινή οργάνωσή της από την Τουρκία και την Ελλάδα. Παρόλα αυτά, πίστευε ότι η καλύτερη άμυνα στην περιοχή ήταν να ακολουθηθεί μια επιθετική δράση, ούτως ώστε να καταληφθεί βουλγαρικό έδαφος και να αποκτηθεί το απαραίτητο στρατηγικό βάθος, ενστερνιζόμενος το ρητό του Βίσμαρκ: «η καλύτερη άμυνα είναι η επίθεση».⁹²¹

⁹¹⁷ TNA: DEFE 6/22; DEFE 5/41 (52).

⁹¹⁸ Ο.π..

⁹¹⁹ TNA: FO 371/102471(WU 11921/26/G).

⁹²⁰ William Howard Arnold (1901–1976): επικεφαλής της αμερικανικής στρατιωτικής αποστολής στην Άγκυρα.

⁹²¹ TNA: FO 371/102471 (WU 11921/14/G).

Από την άλλη, ο Στρατηγός Μοντγκόμερι⁹²² εμφανιζόταν θερμός υποστηρικτής της ανάγκης για την οργάνωση της άμυνας της Θράκης. Σε τηλεγράφημά του προς το ΥΠΕΞ της Βρετανίας (15 Σεπτεμβρίου), δήλωνε τη διαφωνία του σχετικά με την άποψη του βρετανικού επιτελείου, αλλά και την προσωπική του δέσμευση να πείσει τους Έλληνες και τους Τούρκους να μην υποχωρήσουν χωρίς μάχη, καθώς και να προωθήσει τη μεταξύ τους συνεργασία.⁹²³ Αξίζει να σημειωθεί, ότι ο στρατηγός Μοντγκόμερι θεωρούσε την είσοδο της Ελλάδας και της Τουρκίας στον ΝΑΤΟ ως σημαντικό στρατηγικό πλεονέκτημα για τη Δύση. Πίστευε ακόμη ότι έπρεπε να κρατηθεί ως συμπαγές μέτωπο η περιοχή από τον Καύκασο μέχρι τα Βαλκάνια, ούτως ώστε να διασφαλιστεί η Διώρυγα του Σουέζ και η Μέση Ανατολή.⁹²⁴

Ο Μοντγκόμερι έδινε ιδιαίτερη σημασία στην περιοχή της Θράκης, αφού ο αποτελεσματικός έλεγχός της θα απέτρεπε την ΕΣΣΔ από το να αποκτήσει πρόσβαση στα Δαρδανέλλια, καθώς και έξοδο στη Μεσόγειο, ενώ τόνιζε ότι το ΝΑΤΟ πρέπει να ενισχύσει τις δύο χώρες με τις απαραίτητες δυνάμεις. Όσον αφορά στην Τουρκία, σημείωνε ότι πρέπει να αμυνθεί στα βουλγαρικά σύνορα, αλλά και ότι η Χερσόνησος της Μικράς Ασίας πρέπει να διαφυλαχθεί πάση θυσία, αφού αποτελεί την πύλη για τη Μέση Ανατολή. Σύμφωνα με την άποψή του, η Τουρκία ήταν μέρος της Ευρώπης, και επομένως η άμυνά της αποτελούσε και άμυνα της τελευταίας. Δήλωσε, επίσης, εμφαντικά ότι κάθε εκατοστό τουρκικής γης, περιλαμβανομένης και της Θράκης, έπρεπε να υποστηριχθεί αμυντικά.⁹²⁵

Οι ιδέες του στρατηγού Μοντγκόμερι, επικράτησαν τελικά στον SHAPE (Supreme Headquarters Allied Powers Europe), έχοντας ως αποτέλεσμα και τη μεταστροφή της βρετανικής πολιτικής.⁹²⁶ Πλέον (1952) ο SHAPE επικεντρώθηκε στην άμυνα των άκρων της Θράκης και όχι σε ολόκληρη την περιοχή. Έκτοτε το ΝΑΤΟ στράφηκε σε μια κοινή οργάνωση άμυνας Τουρκίας-Ελλάδας, αφού θεωρήθηκε πιο αποτελεσματική από την ύπαρξη δύο διαφορετικών σχεδίων. Αν και ο SHAPE εμφανιζόταν αποφασισμένος να μην παραδώσει έδαφος αμαχητί, ωστόσο

⁹²² Ο Μπέρναρντ Λο Μοντγκόμερι (1887-1976) ήταν Άγγλος στρατάρχης, διοικητής των βρετανικών δυνάμεων στον Β΄ ΠΠ. Την περίοδο 1951-1958 διετέλεσε Υπαρχηγός του ΝΑΤΟ, υπό τη διοίκηση του Αϊζενχάουερ.

⁹²³ TNA: FO 371/102471 (WU 11921/17).

⁹²⁴ Ο.π. (WU 11921/3/G).

⁹²⁵ Ο.π., (WU 11921/2/G; WU 11921/3/G).

⁹²⁶ Ο.π., (WU 11921/25/G).

ήταν έτοιμος να εγκαταλείψει περιοχές όπου η άμυνα ήταν αδύνατη.⁹²⁷ Πρέπει επιπλέον να σημειωθεί, ότι η βαλκανική μεθόριος ανήκε στις περιοχές χαμηλής προτεραιότητας του SACEUR.⁹²⁸

Σε ενδεχόμενη σοβιετική επίθεση, οι δυνάμεις του NATO υπολογίζεται ότι θα ήταν απασχολημένες σε άλλα μέτωπα. Επομένως βοήθεια θα μπορούσε να παρασχεθεί μόνο από τη Γιουγκοσλαβία, καθώς και από μια δύναμη του Αμερικανικού Πολεμικού Ναυτικού (CinC South's Fast Carrier Task Forces). Οι Γιουγκοσλάβοι θα ήταν εφικτό να αντισταθούν στην Κοιλιάδα του Βαρδάρη (κατά μήκος του Αξιού Ποταμού) και να βοηθήσουν στην άμυνα του Μοναστηρίου (Monastir Gap). Με αυτό τον τρόπο, κάποιες ελληνικές δυνάμεις θα ελευθερώνονταν και θα ενίσχυαν έτσι τις υπόλοιπες δυνάμεις στη Θράκη. Παράλληλα, δεν αναμενόταν ιδιαίτερη βοήθεια από τις συμμαχικές ναυτικές δυνάμεις, αφού θα ήταν απασχολημένες στην εκστρατεία της Βόρειας Ιταλίας.⁹²⁹

Η άμυνα της Θράκης (1949-1967). Η Ελλάδα δεν είχε πολλές επιλογές όσον αφορά την οργάνωση της άμυνάς της στα σύνορα με τη Βουλγαρία. Μία επιλογή ήταν η γραμμή άμυνας να οριστεί στον ποταμό Στρυμόνα αντί στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα. Σε έδαφος, δηλαδή, καταλληλότερο για άμυνα, αφήνοντας όμως εκτεθειμένες στα χέρια του εχθρού την Ανατολική Μακεδονία και τη Δυτική Θράκη.⁹³⁰ Μια αντεπίθεση, όμως, πιθανόν να μην ήταν εφικτή, λόγω της ανεπάρκειας στρατιωτικού εξοπλισμού και μηχανοκίνητων οχημάτων του ελληνικού στρατού. Έτσι, σημαντικό μέρος της ελληνικής επικράτειας θα χανόταν χωρίς τη δυνατότητα ανάκτησής της μέσω αντεπιθέσεων.

Από την άλλη, υπήρχε το σενάριο η γραμμή άμυνας να οριστεί στον ποταμό Νέστο αντί στον Στρυμόνα, σχέδιο, το οποίο υποστήριζε και ο Παπάγος.⁹³¹ Αυτό το σχέδιο της «προκεχωρημένης άμυνας» όριζε τη διατήρηση της αμυντικής γραμμής όσο το δυνατό βορειότερα, καθώς και τη διενέργεια αντεπιθέσεων στις γραμμές του εχθρού.⁹³² Με αυτό τον τρόπο, θα διατηρείτο, τουλάχιστον, η άμυνα της Μακεδονίας και θα αφηνόταν μόνο η Θράκη, ώστε σε πιθανή αντεπίθεση οι Έλληνες να την

⁹²⁷ TNA: DEFE 4/58 (52).

⁹²⁸ Chourchoulis, 'A nominal defence?', 641.

⁹²⁹ TNA: DEFE 6/22; DEFE 5/41 (52).

⁹³⁰ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 26-27.

⁹³¹ Ο.π.

⁹³² Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι*, 88.

ανακαταλάβουν. Ωστόσο, οι ελλιπείς ελληνικές δυνάμεις μάλλον δεν θα κατάφερναν να θέσουν σε εφαρμογή αυτό το σχέδιο. Ως εκ τούτου, αποφασίστηκε η αμυντική γραμμή να διατηρηθεί στον Στρυμόνα.⁹³³ Ουσιαστικά, ο ελληνικός στρατός δεν διέθετε άλλη επιλογή, αφού οποιοδήποτε σχέδιο και να εφαρμοζόταν, η ελληνική άμυνα θα κατέρρεε αφενός υπό το βάρος της σοβιετικής στρατιωτικής ανωτερότητας και αφετέρου λόγω της ανεπάρκειας του ελληνικού στρατού.

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960, ο κίνδυνος εναντίον της Ελλάδας αυξήθηκε, λόγω της ενίσχυσης των χωρών του σοβιετικού μπλοκ με συμβατικό οπλισμό και την ταυτόχρονη μείωση των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων.⁹³⁴ Ενώ από το 1959, η Βουλγαρία φαίνεται ότι επιδίωκε την εκτόνωση της έντασης με προτάσεις για Σύμφωνο μη επίθεσης, αλλά και αποπυρηνικοποίησης των Βαλκανίων, οι ταυτόχρονες σοβιετικές απειλές εναντίον της Ελλάδας, αναζωπύρωναν τον φόβο του «από βορρά κινδύνου».⁹³⁵ Για τον λόγο αυτόν, η Ελλάδα άφηνε κατά μέρους τα προβλήματα με την Τουρκία εξαιτίας του Κυπριακού και συζητούσε με τη γείτονα χώρα τον σχεδιασμό κοινής στρατηγικής για αντιμετώπιση της βουλγαρικής απειλής. Ασφαλώς, το ενδιαφέρον των ΗΠΑ για την ασφάλεια των Δαρδανελίων έπαιξε καθοριστικό ρόλο.

Οι Έλληνες όμως ήταν απρόθυμοι να διαθέσουν μεγάλο αριθμό στρατευμάτων στην περιοχή των Δαρδανελίων για να μην καταλήξουν να υπερασπίζονται την Τουρκία αντί την ίδια τη χώρα τους. Παράλληλα, δεν επιθυμούσαν την παρουσία τουρκικού στρατιωτικού στοιχείου σε ελληνικά εδάφη, και συγκεκριμένα στην περιοχή του Έβρου.⁹³⁶ Το Κυπριακό, είχε δηλητηριάσει τις σχέσεις των δύο γειτόνων σε βαθμό που δεν μπορούσαν να οργανώσουν την κοινή τους άμυνα, παρά την επίτευξη της λύσης με τις Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου.

Κατά τη διάρκεια του 1961 έλαβαν χώρα οι νατοϊκές ασκήσεις με την ονομασία Checkmate στη Θράκη. Η άσκηση όμως προκάλεσε τη μίνη της ΕΣΣΔ, αφού θεωρήθηκε ως «προκλητική». Έναν χρόνο μετά, οι Αμερικανοί εκτιμούσαν ότι η ΕΣΣΔ πιθανόν να χρησιμοποιήσει στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ, διάφορες δυτικές κινήσεις (όπως την άσκηση Checkmate) προπαγανδιστικά, για την επίτευξη ιδίων σκοπών. Σύμφωνα με εκτιμήσεις, οι Σοβιετικοί θα επιχειρούσαν να αναδείξουν

⁹³³ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 26-27.

⁹³⁴ Chourchoulis, 'A nominal defence?', 648.

⁹³⁵ Hatzivassiliou, 'Negotiating with the enemy', 143-144.

⁹³⁶ TNA: FO 371/160424 (CE 1193/1).

τους εαυτούς τους ως πρωτοστάτες του γενικού αφοπλισμού και να επισύρουν ευθύνες στη Δύση και στις «ανεύθυνες» πρακτικές του αμερικανικού στρατού που απειλεί την παγκόσμια ειρήνη.⁹³⁷ Αξίζει να αναφερθεί, ότι σε συζήτηση του ΝΑΤΟ για την ελληνική άμυνα και την οικονομική βοήθεια προς την Ελλάδα (Οκτώβριος 1963), έγινε αναφορά στην υπερπήτηση που είχε ο γενικός γραμματέας του ΝΑΤΟ, Ντερκ Στίκερ, στη Θράκη, κοντά στα Βουλγαρικά σύνορα. Ωστόσο, η συνέχεια του κειμένου δεν έχει αποχαρακτηρισθεί.⁹³⁸

Το ζήτημα της άμυνας της Θράκης επανήλθε στις συζητήσεις του Γενικού Επιτελείου τον Φεβρουάριο του 1966. Ήδη από τον Ιούνιο του 1965, στο πλαίσιο του ΝΑΤΟ Force Planning, αποφασίστηκε η διεκπεραίωση δύο μελετών έκτακτης ανάγκης: για τη Βόρεια Νορβηγία και την ελληνική Θράκη. Όσον αφορά στην ελληνική Θράκη, λήφθηκαν υπόψη οι ελληνικές απόψεις, καθώς και οι μυστικές πληροφορίες που δόθηκαν από τις ελληνικές αρχές, οι οποίες, ωστόσο, έρχονταν σε αντίθεση με τις εκτιμήσεις των μυστικών υπηρεσιών του ΝΑΤΟ (οι Έλληνες υπέθεταν ότι οι βουλγαρικές δυνάμεις θα δρούσαν ανεξάρτητα από αυτές των συμμάχων τους).⁹³⁹

Σύμφωνα με το σχέδιο έκτακτης ανάγκης γίνονταν οι εξής υποθέσεις: μετά από δύο μήνες άσκησης προπαγάνδας και ψυχολογικού πολέμου από πλευράς Βουλγαρίας, η τελευταία ανακοίνωνε την πρόθεσή της για στρατιωτικές ασκήσεις σε περιοχές βόρεια της ελληνικής μεθορίου. Όπως είκαζαν οι μυστικές υπηρεσίες, πιθανόν να επρόκειτο για συγκεκριμένη επίθεση στη Βόρεια Ελλάδα, με χρήση όλων των βουλγαρικών δυνάμεων, πλην αυτών που απαιτούνταν για την άμυνα των βουλγαρογιουγκοσλαβικών και των βουλγαροτουρκικών συνόρων. Σε αυτό το ενδεχόμενο, αναμενόταν ότι η Ελλάδα θα προέβαινε στις απαραίτητες κινήσεις για αποτροπή της απειλής: να καλέσει τις συμμάχους της για υποστήριξη, να προγραμματίσει την επίσκεψη του έκτου στόλου στα ελληνικά λιμάνια, καθώς και να μεριμνήσει για την ενίσχυσή της με χερσαίες και αεροπορικές δυνάμεις. Υπολογίζεται ότι η ελληνικές δυνάμεις δεν θα μπορούσαν να αντιμετωπίσουν τις βουλγαρικές, και για τον λόγο αυτόν θα χρειαζόταν υποστήριξη από τις ΗΠΑ.⁹⁴⁰

⁹³⁷ *FRUS, 1961–1963, Volume XVI, Doc. 319; FRUS, 1961–1963, Volume XXV, Organization of Foreign Policy; Information Policy; United Nations; Scientific Matters*, eds. Paul Claussen, Evan M. Duncan and Jeffrey A. Soukup (Washington: Government Printing Office, 2001), Doc. 219.

⁹³⁸ *Ο.π.*, Volume XVI, Doc. 354.

⁹³⁹ TNA: DEFE 6/99.

⁹⁴⁰ *Ο.π.*

Για τον τερματισμό του βουλγαρικού παρεμβατισμού στην περιοχή απαιτούνταν να ληφθούν τόσο στρατιωτικά όσο και πολιτικά μέτρα από το ΝΑΤΟ. Τονίζόταν παράλληλα, η ανάγκη για ενίσχυση και εκσυγχρονισμό των ελληνικών δυνάμεων. Ενδιαφέρον παρουσίαζε η στάση της Τουρκίας, η οποία δεν ξεκαθάρισε τις προθέσεις της σχετικά με το ζήτημα. Το Βρετανικό Επιτελείο θεωρούσε ότι η άμυνα της Θράκης έπρεπε να στηριχθεί στις γενικές δυνατότητες της συμμαχίας (συλλογική ασφάλεια), συμπεριλαμβανομένης και της χρήσης πυρηνικών όπλων, χωρίς να αποκλείεται η προσπάθεια μείωσης της έντασης και τέλος, αποφυγής του πολέμου.⁹⁴¹ Τελικά, και εξαιτίας των συνεχιζόμενων προσπαθειών της Ελλάδας να ενισχύσει τις αμυντικές της δυνατότητες στο βορρά, αποφασίστηκε το 1966 η κάλυψη της ελληνικής Θράκης με μια νατοϊκή δύναμη ταχείας αντίδρασης.⁹⁴²

Παρά την πεποίθηση της Δύσης, ότι η ελληνική Θράκη ήταν πρακτικά αδύνατο να οργανωθεί αμυντικά, αλλά και του γεγονότος, ότι δεν υπήρχε φανερός κίνδυνος για βουλγαρική επέμβαση στην περιοχή, εντούτοις οι ΗΠΑ ήταν προετοιμασμένες να αντιμετωπίσουν αυτό το ενδεχόμενο. Συγκεκριμένα, διερευνήθηκαν οι ελληνικές επιλογές, καθώς και η δυνατότητα ενίσχυσης της Ελλάδας με δυνάμεις εκτός της χώρας. Στόχος ήταν το ΝΑΤΟ να βελτιώσει τις δυνατότητες αποτροπής τυχόν σοβιετικής επέμβασης στην περιοχή. Εξάλλου, η Αθήνα δεν έπαυσε ποτέ να αναζητεί την κατοχύρωση της ασφάλειας των βορείων συνόρων της, παρά την αποκατάσταση των σχέσεών της με τη Βουλγαρία. Επομένως, η αντίληψη των απειλών κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου ήταν κομβικής σημασίας, αφού η εκατέρωθεν καχυποψία δεν άφηνε περιθώρια στους δύο συνασπισμούς να μη σκέφτονται σενάρια αποτροπής του αντιπάλου.

Ανατολική Θράκη

Το ενδιαφέρον που συγκεντρώνει η Θράκη είναι ότι ως γεωγραφική περιοχή παρουσίαζε προβλήματα άμυνας για δύο χώρες: η Τουρκία παραδοσιακά αντιμετώπιζε πρόβλημα στην άμυνα της Ανατολικής Θράκης, παρόμοια με αυτά της Ελλάδας. Στο πλαίσιο λοιπόν αυτό, είχε συνομολογηθεί τον Σεπτέμβριο του 1933 το Ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Εγγύησης του κοινού συνόρου των δύο κρατών. Η

⁹⁴¹ Ο.π.

⁹⁴² Στο πλαίσιο αυτό διεξήχθη τον Σεπτέμβριο του 1966 η άσκηση Summer Express στην ελληνική Θράκη. Αντίστοιχη για την τουρκική Θράκη ήταν η άσκηση Marmara Express. Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 358-369.

ανησυχία της Τουρκίας για πιθανή βουλγαρική εισβολή στη Θράκη αυξανόταν εξαιτίας και της ιταλικής υποστήριξης προς τη Βουλγαρία. Το ζήτημα της βουλγαρικής εξόδου στο Αιγαίο υπήρξε καθοριστικός παράγοντας για τη σύναψη του Βαλκανικού Συμφώνου το 1934.⁹⁴³

Περίπου δύο δεκαετίες αργότερα, η Τουρκία ερχόταν αντιμέτωπη με τον ίδιο φόβο, μόνο που ο εχθρός αυτή τη φορά είχε την υποστήριξη της ΕΣΣΔ. Σε αμερικανικό υπόμνημα⁹⁴⁴ σχετικά με την ικανότητα της Τουρκίας να αντιμετωπίσει τυχόν βουλγαρική επίθεση, εγέρθηκε το ζήτημα της Θράκης. Τυχόν βουλγαρική επίθεση εναντίον της Τουρκίας, με ή χωρίς εμφανή σοβιετική υποστήριξη, θα γινόταν μέσω Θράκης. Όπως χαρακτηριστικά αναφερόταν, η Τουρκία ήταν παραδοσιακά ευάλωτη σε αυτήν την περιοχή, αφού στο παρελθόν, η πτώση της Κωνσταντινούπολης είχε αποτραπεί χάρη στην επέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων.⁹⁴⁵ Η Ανατολική Θράκη ήταν περισσότερο ευπαθής από όσο ήταν κατά την περίοδο προ του Α΄ ΠΠ, αφού θα μπορούσαν εύκολα να προελάσουν στην περιοχή μηχανοκίνητα άρματα μάχης. Επίσης, η Τουρκία είχε να αντιμετωπίσει και την έλλειψη οχυρωματικών έργων στα σύνορά της με τη Βουλγαρία, αφού τα μοναδικά οχυρωματικά έργα αφορούσαν τη γραμμή άμυνας Τσατάλτζα, η οποία βρισκόταν σε απόσταση αναπνοής από την Κωνσταντινούπολη (μόλις 30 μίλια δυτικά).⁹⁴⁶

Λαμβάνοντας υπόψη, λοιπόν, την ανεπαρκή άμυνα της τουρκικής μεθορίου σε συνδυασμό με την ισχύ του βουλγαρικού στρατού, η Τουρκία βρισκόταν αντιμέτωπη με το ενδεχόμενο να χάσει τμήμα της Θράκης σε περίπτωση βουλγαρικής επίθεσης (να διατηρήσει δηλαδή τη Χερσόνησο της Καλλίπολης μέχρι τη γραμμή Τσατάλτζα). Υπήρχε, επίσης, η πιθανότητα, να απωλέσει ολοκληρωτικά τη Θράκη σε περίπτωση βουλγαρικής επίθεσης με την αρωγή της ΕΣΣΔ. Από την άλλη, οι Αμερικανοί θεωρούσαν ότι σε περίπτωση κατάληψης της τουρκικής Θράκης, πλην της Χερσονήσου της Καλλίπολης, οι Βούλγαροι δεν θα προχωρούσαν στην ενδοχώρα της

⁹⁴³ Τούντα-Φεργάδη, *Συνιστώσες γένεσης και πορείας του ελληνικού κράτους*, 100-103.

⁹⁴⁴ Στάλθηκε από τον Αμερικανό Βοηθό Υφυπουργού Εξωτερικών, Νοτιοανατολικής Ασίας και Αφρικής, George C. McGhee, στον Αναπληρωτή Υφυπουργό H. Freeman Matthews, στις 14 Αυγούστου 1950.

⁹⁴⁵ Το 1877, κατά τη διάρκεια του Ρωσο-τουρκικού πολέμου (1877-1878), η κατάληψη της Κωνσταντινούπολης αποτράπηκε εξαιτίας της βρετανικής επέμβασης. Το 1912, κατά τη διάρκεια του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου, η βουλγαρική πορεία προς την Κωνσταντινούπολη ανακόπηκε στη γραμμή Τσατάλτζα, εξαιτίας του τέλους του πολέμου. Οι Μεγάλες Δυνάμεις, μετά από έκκληση της Πύλης, απαίτησαν από τις Βαλκανικές χώρες να αποδεχτούν την άνευ όρων μεσολάβησή τους και να προχωρήσουν στη συνθηκολόγηση.

⁹⁴⁶ *FRUS, 1950, Volume V, Doc. 719.*

Τουρκίας. Σύμφωνα με δυτικές εκτιμήσεις, σε περίπτωση επίθεσης από τη Βουλγαρία στις αρχές της δεκαετίας του 1950, η Τουρκία, παρά την κατάσταση των στρατευμάτων της, την οικονομική αδυναμία και την ευάλωτη θέση της, μπορούσε να προβάλει σθεναρή αντίσταση στα Στενά, και πιθανόν και στην Ανατολική Θράκη, για διάστημα δύο ή τριών μηνών.⁹⁴⁷

Ωστόσο, το σενάριο βουλγαρικής επίθεσης εναντίον της Τουρκίας δεν κρινόταν ως πιθανό, παρά μόνο εάν αποτελούσε την πρώτη φάση ενός σοβιετικού σχεδίου, με το οποίο θα ξεκινούσε παγκόσμια σύγκρουση. Σε περίπτωση πολέμου, η Βουλγαρία θα έπρεπε να καλύψει τα νώτα της στα σύνορα με τη Γιουγκοσλαβία και την Ελλάδα, ενώ πιθανότατα να εμπλέκονταν προς υπεράσπιση της Τουρκίας η Βρετανία, η Γαλλία και οι ΗΠΑ. Βοήθεια εκ μέρους του ΝΑΤΟ θα είχε ως αποτέλεσμα την αποτυχία ενός βουλγαρικού εγχειρήματος ή σε περίπτωση μη έγκαιρης επέμβασης, θα καθιστούσε τη βουλγαρική κατοχή προβληματική. Επίσης, υπολογιζόταν ότι πιθανή κατάληψη της Θράκης και της Κωνσταντινούπολης δεν θα έδινε σημαντικό στρατηγικό πλεονέκτημα στην ΕΣΣΔ, παρά μόνο θα προκαλούσε τον κίνδυνο ανάφλεξης ενός γενικευμένου πολέμου.⁹⁴⁸

Ενδιαφέρον παρουσίαζε η εκτίμηση του Τούρκου στρατηγού Νούρι Γιαμούτ⁹⁴⁹ όσον αφορά στην άμυνα της Θράκης (1950). Συγκεκριμένα, ανέφερε ότι ούτε η Τουρκία ούτε η Ελλάδα θα μπορούσαν να ανατρέψουν μια συντονισμένη βουλγαρική επίθεση στην ελληνική Θράκη, αφού οι Έλληνες δεν ήταν σε θέση να διατηρήσουν τις δυνάμεις τους στη Θράκη, ενώ οι Τούρκοι θα έπρεπε να προστατεύσουν τα Στενά. Εξέφραζε την πεποίθηση ότι με τη συνεργασία των δύο χωρών θα μπορούσαν να δημιουργήσουν, με την αρωγή των ισχυρών συμμάχων τους, ένα πολύ ανθεκτικό φρούριο. Ωστόσο, ακόμη και στην περίπτωση ενός ισχυρού φρουρίου στην περιοχή για τους Έλληνες και τους Τούρκους, θα υπήρχε ένα αδύναμο σημείο στα σύνορα με τη Βουλγαρία. Τόσο αδύναμο που θα μπορούσε να καταληφθεί ακόμη και η Θεσσαλονίκη με μια ισχυρή επίθεση. Με τη συμμετοχή της Γιουγκοσλαβίας στα δυτικά σχέδια, τότε η Ελλάδα, η Τουρκία και η Γιουγκοσλαβία θα συνιστούσαν μαζί την πιο ισχυρή αμυντική δύναμη στην Ανατολική Μεσόγειο. Σε

⁹⁴⁷ *FRUS, 1950*, Volume V, Doc. 719; *FRUS, 1951*, Volume V, Doc. 660; Doc. 642.

⁹⁴⁸ *FRUS, 1950*, Volume V, Doc. 719; *FRUS, 1951*, Volume V, Doc. 660.

⁹⁴⁹ Mehmet Nuri Yamut Pasha (1890-1961). Διετέλεσε Διοικητής των Τουρκικών Ένοπλων Δυνάμεων.

αντίθετη περίπτωση, τα σύνορα Ελλάδας-Γιουγκοσλαβίας θα θεωρούνταν ένα ακόμα αδύναμο σημείο.⁹⁵⁰

Αξίζει να αναφερθεί, ότι παρόλο που το Βρετανικό Γενικό Επιτελείο Στρατού θεωρούσε τη Θράκη ως μη υπερασπίσιμη, δεν επιθυμούσε κατ' ουδένα λόγο να δώσει την εντύπωση στην Τουρκία ότι το ίδιο αντιτίθεται στην άμυνά της. Προκειμένου ωστόσο, να ελαττώσουν το πολιτικό κόστος, σκέφτονταν να μεταθέσουν την επίρριψη της ευθύνης στο ΝΑΤΟ, ιδιαίτερα, αφού το προηγούμενο έτος, υποψίες για αντίθεση της Βρετανίας στην εισδοχή της Τουρκίας στο ΝΑΤΟ είχαν προκαλέσει την ψυχρότητα στις σχέσεις των δύο χωρών.⁹⁵¹ Επομένως, πολιτικοί λόγοι υπερέραζαν την πρακτικότητα, αναγκάζοντας τους Βρετανούς να μην προβάλουν την αντίθεσή τους στην οργάνωση της άμυνας της Θράκης.

Εντωμεταξύ, οι φόβοι για το ενδεχόμενο βουλγαρικής επίθεσης εντεινόνταν. Τον Ιανουάριο του 1953, η Τουρκία φαινόταν να ανησυχεί ιδιαίτερα για τις βουλγαρικές κινήσεις, λόγω ύπαρξης βουλγαρικών στρατευμάτων ενισχυμένων με σοβιετικές δυνάμεις στην περιοχή της Θράκης, αλλά και λόγω της πιθανότητας για σοβιετική επίθεση στα νότια της χώρας μέσω Ιράν-Συρίας.⁹⁵² Το Βαλκανικό Σύμφωνο επομένως, ερχόταν να ανατρέψει τη δυσμενή αυτή κατάσταση. Έχοντας εξασφαλισμένα τα βουλγαρικά σύνορα μέσω της συνεργασίας με την Ελλάδα και τη Γιουγκοσλαβία, η Τουρκία θα μπορούσε να στρέψει την προσοχή της στα νότια σύνορά της.

Η κατάρρευση του τριμερούς άξονα το 1955, σήμαινε ότι η Τουρκία ετέθη εκ νέου σε μειονεκτική θέση έναντι της Βουλγαρίας. Αντιστοίχως με την Ελλάδα, συνέχιζε να είναι εξαιρετικά ευάλωτη στα τουρκοβουλγαρικά σύνορα. Χαρακτηριστικά, το 1961 στις συζητήσεις για τις οικονομικές και στρατιωτικές της ανάγκες η Άγκυρα ανέφερε ελλείψεις στις στρατιωτικές της δυνάμεις, ιδιαίτερα στη Θράκη, καθώς και την αδυναμία της, λόγω εσωτερικών ζητημάτων, να αυξήσει τις οικονομικές της δαπάνες, αφού το εν λόγω διάστημα ταλανιζόταν από σοβαρή οικονομική κρίση. Η οικονομική βοήθεια από τις ΗΠΑ συνεχίστηκε στην Τουρκία μετά το 1962, αν και δεν αυξήθηκε όπως ζητήθηκε.⁹⁵³

⁹⁵⁰ *FRUS, 1950*, Volume V, Doc. 752.

⁹⁵¹ TNA: FO 371/102471(WU 11921/26/G).

⁹⁵² ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1953/14.4, Στεφανόπουλος προς Πρεσβείες σε Ρώμη, Παρίσι, Βελιγράδι, Ουάσιγκτον Λονδίνο κα ΝΑΤΟ, No. ΝΑΤΟ 49/ΑΣ/2Β, 13 January 1953.

⁹⁵³ *FRUS, 1961–1963*, Volume XVI, Doc. 397; Chourchoulis, 'A nominal defence?', 651.

Επιπρόσθετα, η εμπλοκή της Κρίσης των Πυραύλων της Κούβας (1962), οδήγησε τελικά στην απόσυρση των αμερικανικών πυραύλων Jupiter, που ήταν εγκατεστημένοι στην Τουρκία. Η τουρκική κυβέρνηση δυσαρεστήθηκε από την εξέλιξη, αφού θεωρούσε τους αμερικανικούς πυραύλους, εκτός από απαραίτητους για την εδαφική της ακεραιότητα, και μια απόδειξη της αμερικανικής δέσμευσης για την ασφάλεια της χώρας. Έτσι, στην πορεία και ιδιαίτερα από τη δεκαετία του 1970 και εντεύθεν, η Τουρκία αναζήτησε εναλλακτικές της αμερικανικής εγγύησης, αναπτύσσοντας μια περισσότερο ανεξάρτητη πολιτική, αλλά και βελτιώνοντας τις σχέσεις της με την ΕΣΣΔ.⁹⁵⁴

Τέλος, αν και η Ελλάδα στάθηκε σφοδρός υποστηρικτής της ένταξης της Τουρκίας στο ΝΑΤΟ, προκειμένου να μην αφηθεί μόνη στην άμυνα της Ανατολικής Ευρώπης και των Βαλκανίων, εντούτοις ο στόχος της δεν ευοδώθηκε. Αντίθετα, και παρά την τελική υπαγωγή της Τουρκίας στον SACEUR αντί στη MEC, η Τουρκία ενδιέφερε τη Δύση περισσότερο σχετικά με τον ρόλο της στη Μέση Ανατολή, παρά στα Βαλκάνια. Για του λόγου το αληθές, οι Αμερικανοί θεωρούσαν ότι σημαντικά τμήματα της Τουρκίας έπρεπε να διαφυλαχθούν, όπως η Χερσόνησος της Καλλίπολης, τα Στενά των Δαρδανελίων, η Κεντρική Ανατολία, καθώς και η περιοχή της Αλεξανδρέττας.⁹⁵⁵ Ως εκ τούτου, και λαμβάνοντας υπόψη τα δυσμενή γεωγραφικά δεδομένα, η περιοχή της Θράκης δεν έλαβε ποτέ τη δέουσα προσοχή στον στρατηγικό σχεδιασμό της Δύσης.

Βαλκανικό Σύμφωνο και Θράκη

Κάθε προσπάθεια βαλκανικής άμυνας έθετε στο κέντρο των συζητήσεων την περιοχή της Θράκης. Έτσι και στις συζητήσεις για τη δημιουργία της Βαλκανικής Συμμαχίας, οι τρεις γείτονες έθεσαν στην τράπεζα των αμυντικών τους συζητήσεων το ενδεχόμενο βουλγαρικής επίθεσης στη Θράκη. Η Βρετανία θεωρούσε ότι η άμυνα της Θράκης μπορούσε να βασιστεί στο σχέδιο του SHAPE, το οποίο θεωρούσε απαραίτητη την τριμερή συνεργασία Αθηνών-Βελιγραδίου-Άγκυρας. Επεσήμαινε επίσης, ότι δεν έπρεπε σε καμία περίπτωση να αποθαρρυνθεί η άμυνα της Θράκης, καθώς και η συνεργασία των τριών χωρών.⁹⁵⁶ Αξίζει να σημειωθεί, ότι ακόμα και ο

⁹⁵⁴ Psomiades, 'American Images of Greece and Turkey', 91-105.

⁹⁵⁵ Chourchoulis, 'A nominal defence?', 641-642.

⁹⁵⁶ TNA: DEFE 4/58 (52); DEFE 5/42 (52).

Τίτο ενδιαφερόταν για την οργάνωση της άμυνας της Θράκης, αφού θα ενίσχυε τα ανατολικά σύνορα της Γιουγκοσλαβίας.⁹⁵⁷

Παρά τους αρχικούς ενδοιασμούς για στρατιωτική συνεργασία μέσω του τριμερούς Συμφώνου, εντούτοις τον Ιούλιο του 1952, οι Γιουγκοσλάβοι εμφανίζονταν πρόθυμοι να συζητήσουν το ενδεχόμενο με την Τουρκία και την Ελλάδα, αρκεί η Τουρκία να ήταν πρόθυμη να λάβει μέρος στην υπεράσπιση της Θράκης, και όχι να αποσυρθεί στις γραμμές άμυνάς της. Η Τουρκία δήλωνε πρόθυμη να αμυνθεί στη Θράκη, αν και τόνιζε ότι δεν έχουν παρθεί οριστικές αποφάσεις. Ειδικά οι Σοβιετικοί εύκολα θα μπορούσαν να περάσουν στο Αιγαίο, θέτοντας σε κίνδυνο τα Στενά. Από την ελληνική πλευρά γινόταν αντιληπτό ότι ένας στρατηγικός αμυντικός σχεδιασμός σε συνεργασία με τη Γιουγκοσλαβία ήταν απαραίτητος, διαφορετικά η άμυνα της Θράκης θα ήταν αδύνατη.⁹⁵⁸ Επιπρόσθετα, ενδεχόμενη συνεργασία της Ελλάδας με τη Γιουγκοσλαβία θα βοηθούσε στην εξεύρεση λύσης στο ζήτημα της Μακεδονίας.⁹⁵⁹

Έστω και έμμεσος συσχετισμός της Γιουγκοσλαβίας με το NATO θα είχε ως αποτέλεσμα την καλύτερη άμυνα τόσο της ελληνικής όσο και της τουρκικής Θράκης, αφού κατά τη δεκαετία του 1950 πιθανή σοβιετική εισβολή στην περιοχή δεν θα μπορούσε να αποτραπεί, λόγω έλλειψης επαρκών δυνάμεων και στρατηγικού βάθους, καθώς και εξαιτίας της ανεπαρκούς οχύρωσης της βορείου μεθορίου κατά γραμμής των ελληνοβουλγαρικών συνόρων.⁹⁶⁰ Η ανάγκη του Βαλκανικού Συμφώνου φανέρωνε επίσης την αδυναμία του NATO να εμπλακεί ενεργά σε πιθανή σύρραξη στην περιοχή, αλλά και να ενισχύσει επαρκώς (οικονομικά και στρατιωτικά) τις δύο συμμάχους της.⁹⁶¹

Το 1953 κορυφώθηκαν οι προσπάθειες της Δύσης για συνεργασία Αθηνών-Βελιγραδίου-Άγκυρας και εξετάστηκαν τα ωφέληματα του προτεινόμενου τριμερούς Συμφώνου. Σε τηλεγράφημα του Αμερικανού πρέσβη στην Τουρκία προς το Υπουργείο Εξωτερικών των ΗΠΑ αναφερόταν ως κίνητρο για κάποια σύνδεση του NATO με τη Γιουγκοσλαβία και το ζήτημα της Θράκης. Συγκεκριμένα, από αυστηρά στρατιωτική άποψη ήταν κατανοητό ότι χωρίς τη διασφάλιση συντονισμένης

⁹⁵⁷ TNA: FO 371/102471(WU 11921/26/G).

⁹⁵⁸ *FRUS, 1952-1954*, Volume VIII, Doc. 429.

⁹⁵⁹ Iatrides, *Balkan Triangle*, 86-87.

⁹⁶⁰ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1953/21.6, Πρεσβεία Λονδίνου προς Α΄ Πολιτικό Γραφείο, No. 433/ΣΤ, 30 Ιανουαρίου 1953.

⁹⁶¹ Chourchoulis, & Kourkouvelas, 'Greek perceptions of NATO', 499.

υπεράσπισης της Θράκης από την Ελλάδα, την Τουρκία και τη Γιουγκοσλαβία, δεν υπήρχε καμία βεβαιότητα ότι η Θράκη θα μπορούσε να αντέξει πιθανή σοβιετική επίθεση. Επομένως, οι Σοβιετικοί θα μπορούσαν να διεισδύσουν στο Αιγαίο και πιθανόν να κυριεύσουν την περιοχή Δαρδανελλίων-Βοσπόρου. Εάν συνέβαινε κάτι τέτοιο, τότε η Τουρκία θα αποκοπτόταν από τους συμμάχους της και θα απέμενε μια απομονωμένη περιοχή αντίστασης.⁹⁶² Επιπρόσθετα, κατά τη διάρκεια των τριμερών στρατιωτικών συνομιλιών διαπιστώθηκε η ανάγκη για την άμυνα της Ανατολικής Θράκης, αλλά και η σημασία της συνεργασίας των ελληνικών και γιουγκοσλαβικών δυνάμεων στη Δυτική Θράκη σε ενδεχόμενο επίθεσης.⁹⁶³

Η σημασία της τριμερούς συνεργασίας Αθηνών-Βελιγραδίου-Άγκυρας επαναβεβαιώθηκε κατά τη διάρκεια διμερούς συνάντησης Ελλάδας-Γιουγκοσλαβίας (20 Σεπτεμβρίου 1953). Χαρακτηριστικά, ο Αντιστράτηγος Θεόδωρος Γρηγορόπουλος ανέφερε:

Ο επιτιθέμενος από της Βουλγαρίας κατά της Γιουγκοσλαβίας θα έχει εκτεθειμένον το πλευρόν από ενέργεια εξ ελληνικού εδάφους και εκτεθειμένα τα νότια του από ενέργειαν εκ τουρκικού εδάφους. Το ίδιον δια την περίπτωσιν επιθέσεως από Βουλγαρίας κατά Ελλάδος. Ο επιτιθέμενος θα έχει εκτεθειμένα τα πλευρά του από γιουγκοσλαβικού εδάφους και από της Τουρκικής Θράκης. Το αυτό θα συμβή και εις την περίπτωσιν επιθέσεως από Βουλγαρίας κατά της τουρκικής Θράκης. Ο επιτιθέμενος θα έχει εκτεθειμένο το πλευρόν και τα νότια του από Ελλάδος και Γιουγκοσλαβίας.⁹⁶⁴

Κατά τη βραχύβια ζωή του, το Βαλκανικό Σύμφωνο αποτελούσε την πιο σοβαρή προσπάθεια λύσης του προβλήματος της άμυνας στη νοτιοανατολική Ευρώπη και την περιοχή της Θράκης. Όπως πολύ ορθά παρατηρεί ο Χουρχούλης: 'Never before or after 1954, was the defence situation in the Balkans so favourable for the West'.⁹⁶⁵

Διεθνοπολιτικές συνιστώσες

Ο πόλεμος της Κορέας στάθηκε καθοριστικός για την εθνική ασφάλεια της Ελλάδας, παρά το γεγονός πως απείχε κατά πολύ γεωγραφικά από τη χώρα. Συγκεκριμένα, ο ρόλος της Ελλάδας αναβαθμίστηκε, αφού μαζί με την Τουρκία και το Ιράν θα αποτελούσαν τα προπύργια του δυτικού συνασπισμού έναντι της σοβιετικής

⁹⁶² *FRUS, 1952–1954, Volume VIII, Doc. 322.*

⁹⁶³ TNA: FO 476/7 (WY 1076/54).

⁹⁶⁴ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1953, Fi 14/4, Πρακτικά Συνάντησης Ελλάδας-Γιουγκοσλαβίας, 20 Σεπτεμβρίου 1953.

⁹⁶⁵ Chourchoulis, 'A nominal defence?', 644.

επεκτατικότητας στη Μέση Ανατολή.⁹⁶⁶ Το ενδιαφέρον αυτό για τη χώρα είχε ως αποτέλεσμα τη βελτιωμένη θέση της Ελλάδας στα σχέδια άμυνας της περιοχής, και οδήγησε τελικά στη σύναψη του Τριμερούς Βαλκανικού Συμφώνου.

Όπως διαφαίνεται από τα δυτικά έγγραφα, η άμυνα της Θράκης συνδεόταν άμεσα με την άμυνα της Μέσης Ανατολής. Σύμφωνα με αγγλοαμερικανικές εκτιμήσεις (1955), όσον αφορά στον σοβιετικό κίνδυνο στη Μέση Ανατολή σε περίπτωση πολέμου, υπολογίζεται ότι οι στόχοι της ΕΣΣΔ θα ήταν να μειώσουν την απειλή από αέρα που προερχόταν από τις δυτικές βάσεις στην περιοχή, να εμποδίσουν την ανάπτυξη δυτικών δυνάμεων στην περιοχή, να εξασφαλίσουν τον Βόσπορο και τα Δαρδανέλλια, καθώς και να στερήσουν στη Δύση την πρόσβαση στο πετρέλαιο της Μέσης Ανατολής. Για την επίτευξη των ανωτέρω, εκτιμάτο ότι η ΕΣΣΔ θα προέβαινε σε αεροπορικές επιθέσεις εναντίον δυτικών βάσεων, θα εκστράτευε εναντίον της Δυτικής Τουρκίας και της Θράκης, του Ιράκ και του Ιράν, καθώς και θα διεξήγαγε μια δευτερευούσης σημασίας επίθεση εναντίον της Ανατολικής Τουρκίας.⁹⁶⁷ Επομένως, η Βρετανία έσπευσε να διαφοροποιήσει τη θέση της από μια περιοχή που θεωρούσε ούτως ή άλλως ανυπεράσπιστα.

Το Κυπριακό δεν άφησε ανεπηρέαστο και το ζήτημα της Θράκης, αλλά του έδωσε νέες διαστάσεις. Αυτή τη φορά η απειλή για την Ελλάδα δεν προερχόταν εκ του βορρά, αλλά «εξ ανατολών». Σε συζήτηση⁹⁶⁸ του Έλληνα πρέσβη στην Ουάσιγκτον, Γεώργιου Μελά⁹⁶⁹ και του Αμερικανού ΥΠΕΞ, Τζον Ντάλλες σχολιάζονταν οι απειλητικές διαθέσεις της Τουρκίας, η οποία δήλωνε ότι σε περίπτωση προσάρτησης της Κύπρου στην Ελλάδα, είτε αλλαγής του *status quo* στο νησί, τότε και αυτή θα προχωρούσε σε διεκδικήσεις στα Δωδεκάνησα και τη Θράκη και θα ζητούσε αναθεώρηση της Συνθήκης της Λωζάννης. Ο Έλληνας πρέσβης μάλιστα διαβεβαίωσε τον Ντάλλες ότι δεν ετίθετο ζήτημα προσάρτησης και επεσήμανε την παραίτηση των δικαιωμάτων της Τουρκίας από την Κύπρο με τη Συνθήκη της Λωζάννης. Ο Ντάλλες διαβεβαίωσε τον Έλληνα πρέσβη ότι παρά τις «απειλές» της Τουρκίας,⁹⁷⁰ δεν υπήρχε στέρεα βάση διεθνούς δικαίου που να

⁹⁶⁶ Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι*, 86.

⁹⁶⁷ *FRUS, 1955–1957, Volume XII, Near East Region; Iran; Iraq*, eds. Paul Claussen et al., (Washington: Government Printing Office, 1991), Doc. 49.

⁹⁶⁸ Τον Ιούλιο του 1956.

⁹⁶⁹ Γεώργιος Β. Μελάς (1894-1985), Έλληνας πολιτικός, διατέλεσε πρεσβευτής στις ΗΠΑ, Κούβα και Μεξικό.

⁹⁷⁰ Συγκεκριμένα η Τουρκία «απειλούσε» ότι αν αλλάξει/καταργηθεί ορισμένη διάταξη της Συνθήκης της Λωζάννης, τότε θα επηρεάζονταν και άλλες διατάξεις. Ειδικότερα, αναφερόταν η Δυτική

επιτρέπει την αναθεώρησή της Συνθήκης της Λωζάννης με αφορμή την αλλαγή του *status quo* στο νησί.⁹⁷¹

Η ένταση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις έβλαψε ανεπανόρθωτα την άμυνα της Θράκης, αφού πλέον έπαψε να θεωρείται ως κοινό αμυντικό ζήτημα, δυσχεραίνοντας έτι περισσότερο την ήδη προβληματική άμυνα της Δυτικής και της Ανατολικής Θράκης.⁹⁷² Εξάλλου, ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα είχε τις ρίζες του στο Κυπριακό, αφού ξεκίνησε αμέσως μετά το Πογκρόμ στην Κωνσταντινούπολη, τον Σεπτέμβριο του 1955.⁹⁷³

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960, η ανάγκη για την οργάνωση της άμυνας της Θράκης πρόβαλε ξανά στο προσκήνιο. Γεγονότα, όπως η ανέγερση του Τείχους του Βερολίνου (1961), καθώς και η Κρίση των Πυραύλων της Κούβας (1962), αναζωπύρωναν τη δυσπιστία μεταξύ των δύο συνασπισμών, όπως φανερώνεται και από την κρίση στις ελληνοβουλγαρικές σχέσεις το 1961. Ως αποτέλεσμα, μια κρίση μεταξύ των δύο συνασπισμών οπουδήποτε στον κόσμο θα μπορούσε να μεταφερθεί στα στρατόπεδα των ελάσσονων συμμαχικών κρατών. Όπως σημειώνει ο Χατζηβασιλείου, η Κρίση των Πυραύλων της Κούβας αποτελούσε χαρακτηριστικό παράδειγμα της δυσπιστίας και διπολικότητας.⁹⁷⁴

Η κρίση προκάλεσε ιδιαίτερη ανασφάλεια στην Ελλάδα, αφού τυχόν εισβολή των ΗΠΑ στην Κούβα, ίσως να είχε αντίκτυπο στην ίδια. Συγκεκριμένα, θεωρείτο απίθανο η ΕΣΣΔ να απαντούσε με χρήση πυρηνικών, οπότε θα ήταν πιθανό να ξεσπούσε στο πιο «ευάλωτο» μέλος του Δυτικού Συνασπισμού, καθιστώντας την Ανατολική Μακεδονία και τη Δυτική Θράκη ως έναν εύκολο στόχο (ήταν απίθανο να έπλητταν ο Σοβιετικοί το δυτικό Βερολίνο). Λαμβάνοντας επίσης υπόψη τα γεωστρατηγικά τους συμφέροντα, οι Αμερικανοί δεν θα θυσιάζαν την Κούβα, στην αμερικανική γειτονία για την Ελλάδα.⁹⁷⁵ Αυτή η φοβία δικαίωνε την εξωτερική πολιτική της Ελλάδος κατά τον Ευάγγελο Αβέρωφ-Γοσίτσα, αφού λόγω

Θράκη, τα νησιά του Αιγαίου, το Πατριαρχείο και η ελληνική κοινότητα της Κωνσταντινούπολης *FRUS, 1955-1957, Volume XXIV, Doc. 185.*

⁹⁷¹ Ο.π., Doc. 186.

⁹⁷² Chourchoulis, 'A nominal defence?', 644-645.

⁹⁷³ Στεφανίδης, *Εν ονόματι του Έθνους*, 279-312; Chourchoulis, 'A nominal defence?', 645.

⁹⁷⁴ Hatzivassiliou, 'Revisiting NATO's stabilizing role', 520-521.

⁹⁷⁵ Ο.π.

γεωπολιτικών συνιστωσών, η ελληνική μεθόριος ήταν ιδανική για κινήσεις αντιπερισπασμού από τον σοβιετικό συνασπισμό.⁹⁷⁶

Ωστόσο, τα γεγονότα του 1963 στην Κύπρο και η συνακόλουθη κρίση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις εκμηδένισε τις προσπάθειες Αθηνών-Άγκυρας για οργάνωση κοινής άμυνας στην περιοχή της Θράκης. Επιπρόσθετα, είχε ως αποτέλεσμα και την αποδυνάμωση της αμυντικής γραμμής στα σύνορα Ελλάδας-Βουλγαρίας, αφού η Αθήνα αναγκάστηκε να μετακινήσει στρατεύματά της στα σύνορά της με τη σύμμαχό της Τουρκία, λόγω φόβου πιθανής τουρκικής εισβολής στη Δυτική Θράκη.⁹⁷⁷ Την ελληνική κυβέρνηση προβλημάτιζε επίσης το τουρκικό σχέδιο «Μαρίτζα». Επρόκειτο κατ' ουσία για ένα σχέδιο υποχώρησης των τουρκικών στρατευμάτων, αφήνοντας τα ανατολικά νώτα της ελληνικής Θράκης εκτεθειμένα. Επομένως, η Τουρκία θα μπορούσε να βοηθήσει την Ελλάδα μόνο μετά την ήττα των στρατευμάτων της.⁹⁷⁸ Επίσης, λίγους μήνες πριν τη συνταγματική εκτροπή, ο πρωθυπουργός Γεώργιος Παπανδρέου, βλέποντας την έλλειψη προόδου στο Κυπριακό, υποστήριζε την αναστολή των συζητήσεων έως ότου βελτιωνόταν η κατάσταση. Γνώριζε πως το σενάριο της ένωσης δεν επρόκειτο να γίνει δεκτό από την Τουρκία χωρίς ανταλλάγματα στην Κύπρο ή στην Ελλάδα, και συγκεκριμένα στη Θράκη και τα νησιά του Αιγαίου.⁹⁷⁹

Παράλληλα, η λειτουργία της Πέμπτης Μοίρας (5th Operational Squadron) στη Μεσόγειο εξουδετέρωνε την αποτρεπτική δύναμη του έκτου στόλου, μειώνοντας την ευελιξία δράσης του. Η Πέμπτη Μοίρα, ήταν η μοίρα του σοβιετικού ναυτικού που δημιουργήθηκε την περίοδο 1963-1964 και αποσκοπούσε στην προώθηση της σοβιετικής επιρροής στη Μέση Ανατολή διαμέσου της Μεσογείου. Ως εκ τούτου, το Βαλκανικό μέτωπο που βασιζόταν υπερβολικά στον έκτο στόλο για την άμυνά του γινόταν ακόμη πιο ευάλωτο.⁹⁸⁰ Ωστόσο, είχε μεσολαβήσει η εξομάλυνση των σχέσεων της Αθήνας με τη Σόφια μετά το 1964, γεγονός που καθιστούσε τυχόν αναμέτρηση στην περιοχή απίθανη.

Ας σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι η ελληνοβουλγαρική μεθόριος αποτελούσε και για τη Σόφια το πιο ευάλωτο σημείο της άμυνας της. Κατά τη διάρκεια του

⁹⁷⁶ 14/5/11/1, ΑΕΑ/ΙΚΚ, Άρθρο του Ευάγγελου Αβέρωφ-Τοσίτσα στην εφημερίδα *Πρωινός Λόγος*, 7 Ιανουαρίου 1967.

⁹⁷⁷ Chourchoulis, & Kourkouvelas, 'Greek perceptions of NATO', 503.

⁹⁷⁸ TNA: T 312/1162 (C 1072/84).

⁹⁷⁹ *FRUS, 1964-1968*, Volume XVI, Cyprus; Greece; Turkey, ed. James E. Miller (Washington: Government Printing Office, 2000), Doc. 250.

⁹⁸⁰ Chourchoulis, 'A nominal defence?', 653.

Ψυχρού Πολέμου: ‘Bulgaria’s “Southern border” with Turkey and Greece was the most staunchly guarded frontier in Bulgaria, the result of an ideological interpretation of Greece and Turkey as “imperialist states” posing a direct threat to the entire socialist bloc’.⁹⁸¹

Το 1967, η Σόφια εκτιμούσε ότι δεν θα μπορούσε να αναχαιτίσει μια αιφνίδια επίθεση παρόμοιου τύπου με την ισραηλινή στον Πόλεμο των Έξι Ημερών⁹⁸² είτε από την Τουρκία είτε από την Ελλάδα. Το γεγονός ότι ούτε η Ελλάδα ούτε η Τουρκία είχαν τέτοια δυνατότητα, φανέρωνε την έντονη φοβία των χωρών για τις προθέσεις των άλλων, αλλά και την αδυναμία των πολιτικών ιθυνόντων να αξιολογήσουν αποτελεσματικά τις αντιλήψεις απειλών.⁹⁸³

Επομένως, καθ’ όλη τη διάρκεια των δεκαετιών του 1950 και του 1960, η περιοχή της Δυτικής Θράκης αποτελούσε το αγκάθι της ελληνικής άμυνας, αφού δεν κατόρθωνε να εξασφαλίσει τα απαραίτητα μέσα για την άμυνά της, παρά και την οικονομική βοήθεια που δέχθηκε από τη Δύση μέχρι και το 1962. Η αδυναμία της Θράκης και της Ανατολικής Μακεδονίας και η αμυντική ανασφάλεια έφερε κοντά την Ελλάδα και την Τουρκία.⁹⁸⁴ Ωστόσο, η σύναψη του Βαλκανικού Συμφώνου με τη Γιουγκοσλαβία αποδείχτηκε βραχύβια λύση, αφού η διάλυσή του, καθώς και η επίδραση των διεθνοπολιτικών εξελίξεων απομάκρυναν τις τρεις χώρες, επαναφέροντας το πρόβλημα στο προσκήνιο με περισσότερη δυναμικότητα κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960.

Οι προσπάθειες της Δύσης για ανάπτυξη στρατηγικής και οργάνωσης της άμυνας στην περιοχή στάθηκαν ανεπαρκείς. Τόσο η Ελλάδα όσο και η Τουρκία, δεν βρήκαν ποτέ τη θέση τους στις συμμαχικές δυνάμεις, αφού αντιμετωπίζονται περισσότερο ως εθνικές δυνάμεις.⁹⁸⁵ Ασφαλώς, σημαντικό ρόλο διαδραμάτιζε και η επικέντρωση της Δύσης στη Δυτική Ευρώπη, την καρδιά του Ψυχρού Πολέμου, και όχι στην περιφέρεια. Η δύσκολη για την άμυνα γεωγραφία, η ανωτερότητα των συμβατικών βουλγαρικών και σοβιετικών όπλων έναντι των ελληνικών, καθώς και η ελλιπής δυτική στρατηγική στην περιοχή, θα είχαν ως αποτέλεσμα σε ενδεχόμενο

⁹⁸¹ N. Vukov, ‘Guarding the ‘Southern Border’ in Communist Bulgaria: Policies, Practice, Experiences’, *East European Politics and Societies and Cultures*, 31 (2017) 234-250:234.

⁹⁸² Ο Πόλεμος των Έξι Ημερών (γνωστός και ως Αραβοϊσραηλινός Πόλεμος του 1967 ή Τρίτος Αραβοϊσραηλινός Πόλεμος) έλαβε χώρα από τις 5 Ιουνίου μέχρι τις 10 Ιουνίου 1967, μεταξύ του Ισραήλ και των Αράβων γειτόνων του, την Αίγυπτο, την Ιορδανία και τη Συρία.

⁹⁸³ Chourchoulis, ‘A nominal defence?’.

⁹⁸⁴ Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι*, 92-93.

⁹⁸⁵ Chourchoulis, ‘A nominal defence?’ , 640, 656-657.

βουλγαρικής ή σοβιετικής επίθεσης, τη γρήγορη προέλαση των εχθρικών στρατευμάτων στην ελληνική Μακεδονία και Θράκη, ανοίγοντας τον δρόμο για την ευρωπαϊκή Τουρκία και τα παράλια της Μικράς Ασίας. Η έλλειψη σε συμβατικό οπλισμό θα είχε ως αποτέλεσμα την αναγκαστική δυτική απάντηση με χρήση ατομικών όπλων.

Η ιστορία έδειξε πως ένα περιφερειακό πρόβλημα, είχε τη δυνατότητα να μεγεθυνθεί και να οδηγήσει σε έναν γενικευμένο πόλεμο στην Ευρώπη. Ως εκ τούτου, το γεγονός ότι οι δύο συνασπισμοί δεν οδηγήθηκαν σε μια θερμή σύρραξη, ιδιαίτερα με τις συνθήκες πτώσης που επικρατούσαν κατά τη διάρκεια της καμπής του Ψυχρού Πολέμου, οφείλεται στη λεγόμενη ισορροπία του Τρόμου, και τη λειτουργία της στρατηγικής της αποτροπής (deterrence). Η Ελλάδα και η Τουρκία, ως πλήρη μέλη του NATO δεν μπορούσαν να δράσουν χωρίς τη συναίνεση των συμμάχων τους. Αντιστοίχως, η Βουλγαρία ήταν υπόλογη στην ΕΣΣΔ και υποχρεωμένη να εναρμονίζει την πολιτική της με αυτήν της προστάτιδάς της. Εδώ, εντοπίζεται και η μεγαλύτερη επιτυχία της αμερικανικής πολιτικής, αφού με την ένταξη της Ελλάδας και της Τουρκίας στο NATO το 1951, έθεσε σε λειτουργία το σύστημα της αποτροπής. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Χουρχούλης: ‘Cold War deterrence meant that, despite the apparent defence problems, the Soviet road to the Mediterranean was blocked, except in the case of total war’.⁹⁸⁶

⁹⁸⁶ Ο.π., 656-657.

Κεφάλαιο έβδομο

Ελλάδα και Δύση: περίπλοκες σχέσεις-σταθερή συμμαχία

Η σημασία της Ελλάδας για τις ΗΠΑ

Στην επιλογή συμμαχίας σημαντικό ρόλο, εκτός από τις διεθνοπολιτικές συνιστώσες, έχουν και οι εμπειρίες ενός κράτους. Μια επιτυχημένη εξωτερική πολιτική δεν υφίσταται λόγος να αλλάξει, ενώ σε περίπτωση αποτυχίας το κράτος πιθανόν να αναζητήσει νέους συμμάχους.⁹⁸⁷ Πράγματι, η Ελλάδα, στο στρατόπεδο των νικητών του Β΄ ΠΠ, διατήρησε τους παραδοσιακούς της δεσμούς με τη Βρετανία και μετά τον πόλεμο. Στην αμερικανική σφαίρα επιρροής βρέθηκε εξ ανάγκης και εξαιτίας της αδυναμίας της Βρετανίας. Τα οικονομικά προβλήματα που κληροδότησε ο πόλεμος στη Βρετανία, τη χώρα που παραδοσιακά ασκούσε επιρροή στην Ελλάδα, την παρεμπόδιζαν από τη συνέχιση παροχής στήριξης και ανοικοδόμησης της χώρας. Αυτό το κενό εξουσίας έσπευσαν να καλύψουν οι ΗΠΑ, με απώτερο στόχο να κρατήσουν την Ελλάδα εκτός του σιδηρούν παραπετάσματος.

Γεωστρατηγικά, η Ελλάδα εξασφάλιζε τη νοτιοανατολική πτέρυγα του ΝΑΤΟ, συνεισφέροντας στην άμυνά του, από τη Βαλκανική μέχρι και την Εγγύς Ανατολή, ενώ μαζί με τη σύμμαχο Ιταλία μπλόκαραν την είσοδο στην Αδριατική Θάλασσα. Ταυτόχρονα, η Ελλάδα προστάτευε τόσο την Ιταλία όσο και την Τουρκία, από την Ανατολή και τη Δύση αντίστοιχα, ενώ απέτρεπε την απομόνωση της τελευταίας από το δυτικό στρατόπεδο. Παράλληλα, οι νατοϊκές εγκαταστάσεις στην Κρήτη εξασφάλιζαν τον έλεγχο των θαλάσσιων γραμμών από και προς την Ανατολική Μεσόγειο και το Κανάλι του Σουέζ.⁹⁸⁸

Η αναβάθμιση της Ελλάδας στην αμερικανική πολιτική τέθηκε στο NSC 103 (1951), όπου για πρώτη φορά οι ΗΠΑ είδαν στρατηγικά τη χώρα ως μέρος της ευρωπαϊκής άμυνας και όχι της Μέσης Ανατολής, όπως είθιστο τη δεκαετία του 1940.⁹⁸⁹ Λόγω της γεωγραφικής της θέσης, η Ελλάδα θα μπορούσε να εξασφαλίσει στρατηγικά πλεονεκτήματα στην περιοχή της, κυρίως αυτήν της Ανατολικής

⁹⁸⁷ D. Reiter, 'Learning, Realism, and Alliances: The Weight of the Shadow of the Past', in C. Ingebritsen et al. (eds.), *Small States*, 231-272.

⁹⁸⁸ A. Theophanous & V. Coufoudakis, *Security and Cooperation in the Eastern Mediterranean* (Nicosia: Intercollege Press, 1997).

⁹⁸⁹ Η Ελλάδα αποτελούσε στα πρώτα χρόνια του Ψυχρού Πολέμου μαζί με την Τουρκία και το Ιράν το λεγόμενο «Βόρειο Διάζωμα» (*Northern Tier*). Ι. Δ. Στεφανίδης, «Οι εξωτερικές σχέσεις της Ελλάδας (1949-1955): σε αναζήτηση ασφάλειας», *Ιστορία του ελληνικού Έθνους*, Τόμος ΙΣΤ', 239.

Μεσογείου. Ως εκ τούτου, το ενδιαφέρον των ΗΠΑ επικεντρώθηκε στην Ελλάδα. Επιπρόσθετα, ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος, η ελληνική εξωτερική πολιτική, με την ένταξη της χώρας στο NATO το 1951, η παραχώρηση δικαιωμάτων για εγκατάσταση αμερικανικών βάσεων και η συμμετοχή στη Βαλκανική Συμμαχία το 1953, συνδέσαν την πολιτική της χώρας ξεκάθαρα με τον δυτικό συνασπισμό. Η Ελλάδα με τη συμμετοχή της στη δημιουργία της Βαλκανικής Συμμαχίας, γινόταν μέρος μιας σειράς κρατών-αναχωμάτων στη σοβιετική επεκτατικότητα.⁹⁹⁰

Το έτος 1949, χαρακτηρίστηκε από τη Δύση ως το «Έτος της Νίκης» για την Ελλάδα, δανειζόμενη την ευχή του Βασιλιά Παύλου την Πρωτοχρονιά του ίδιου έτους, σχετικά με τον Εμφύλιο Πόλεμο. Πέραν της επικράτησης των κυβερνητικών δυνάμεων έναντι των κομμουνιστών, το έτος σηματοδεύτηκε και από την κατακόρυφη αύξηση της αμερικανικής δημοτικότητας στη χώρα. Προς τέρψη των Βρετανών η αμερικανική επιρροή δεν επηρέασε αρνητικά τη θέση της χώρα τους στην καρδιά των Ελλήνων, που παρά τα σκιρτήματα του Κυπριακού, συνέχιζε να είναι ισχυρή σε εκείνη τη φάση.⁹⁹¹

Η Ελλάδα μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο, απέδειξε επίσης την πίστη της στον φιλελεύθερο κόσμο. Εκτός από τη νίκη των φιλελεύθερων δυνάμεων εναντίον των κομμουνιστών στον Εμφύλιο Πόλεμο, η Ελλάδα είχε επιδείξει προσήλωση στους στόχους του δυτικού συνασπισμού με την αποστολή στρατευμάτων στον Πόλεμο της Κορέας, τη συμμετοχή της στο Βαλκανικό Σύμφωνο και την στενή συνεργασία της με τη Δύση.⁹⁹² Έτσι, στην αφετηρία της δεκαετίας του 1950 η Ελλάδα είχε ξεκάθαρο δυτικό προσανατολισμό, και θα μπορούσε να χρησιμεύσει στη Δύση, μαζί με την Τουρκία και τη Γιουγκοσλαβία, ως ένας πόλος επιρροής στα νοτιοανατολικά Βαλκάνια, στον αντίποδα του σοβιετισμού. Αυτό θα επιτυγχανόταν μέσω της βελτίωσης των διμερών σχέσεων της Ελλάδας, της Τουρκίας και της Γιουγκοσλαβίας με τις κομμουνιστικές χώρες, κυρίως την Αλβανία και τη Βουλγαρία.⁹⁹³

Παρά το γεγονός, ότι η Ελλάδα επέλεξε το δυτικό στρατόπεδο, δεν εμπιστευόταν πλήρως τις ΗΠΑ τα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια. Συγκεκριμένα, η Αθήνα φοβόταν ότι οι ΗΠΑ θα θυσίαζαν τα ελληνικά συμφέροντα στον βωμό της γενικότερης δυτικής πολιτικής, και ιδιαίτερα σε περιπτώσεις που τα δυτικά

⁹⁹⁰ *FRUS, 1955-1957, Volume XXIV, Doc. 308.*

⁹⁹¹ TNA: FO 476/37 (RG 1011/1).

⁹⁹² *FRUS, 1955-1957, Volume XXIV, Doc. 308.*

⁹⁹³ *FRUS, 1958-1960, Volume X, Part 2, Doc. 31.*

συμφέροντα αντικρούονταν με τα ελληνικά (όπως στην περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας).⁹⁹⁴ Η φοβία αυτή επανερχόταν στην ελληνική σκέψη ιδιαίτερα σε περιόδους διεθνούς έντασης, όταν το δυτικό στρατόπεδο θεωρούσε πιθανό το ενδεχόμενο εκτόνωσης της έντασης στην περιφέρεια.

Η Ελλάδα, το NATO και η συμμαχική ασφάλεια

Η ανάγκη συμπερίληψης της Ελλάδας σε έναν σχηματισμό συλλογικής ασφάλειας διαφάνηκε γρήγορα τη δεκαετία του 1950. Όπως σχολιάζουν οι Kurchan & Kurchan, ‘The level of military capability maintained by a given state is affected by its general threat environment, but also by a complex mix of political and economic considerations. There is no one-to-one ratio between external threat and force level’.⁹⁹⁵ Ως εκ τούτου, η Ελλάδα αντιλαμβανόμενη την αδυναμία της να αντιμετωπίσει τις εξωτερικές απειλές, επιχείρησε να ενταχθεί στον δυτικό μηχανισμό άμυνας και να οργανώσει ένα κοινό μέτωπο με τη γείτονα Τουρκία.

Το 1950, το NATO αρνήθηκε το αίτημα της Τουρκίας, να γίνει μέλος του. Όμως, αποδέχτηκε την πρόταση να συνδεθεί με το NATO, όπως και η Ελλάδα, με στόχο την οργάνωση της άμυνας της Μεσογείου. Η πρόταση αυτή έγινε αποδεκτή και από τις δύο χώρες.⁹⁹⁶ Στην προσπάθειά τους να δείξουν τη θέση τους στον δυτικό κόσμο, Ελλάδα και Τουρκία, είχαν αποστείλει δυνάμεις στη Νότια Κορέα προς υποστήριξή της, την ίδια χρονιά.⁹⁹⁷ Η στρατηγική σημασία των δύο χωρών για την άμυνα της Μεσογείου στις αρχές της δεκαετίας του 1950 περιλάμβανε την άρνηση χρήσης των εδαφών τους στις εχθρικές δυνάμεις, την άρνηση διέλευσης των εχθρικών ναυτικών μονάδων διαμέσου του Βοσπόρου και των Δαρδανελίων, τη χρήση των ναυτικών και αεροπορικών βάσεων των δύο χωρών, καθώς και των ναυτικών τους δυνάμεων, και τέλος, την προστασία των θαλάσσιων επικοινωνιών της Ανατολικής Μεσογείου.⁹⁹⁸ Με τον τρόπο αυτό, οι δύο χώρες μετατράπηκαν σε ένα φυσικό εμπόδιο στο σοβιετικό επεκτατισμό. Όσον αφορά το καθεστώς των Στενών του Βοσπόρου και των Δαρδανελίων, αυτό καθοριζόταν από τη Συνθήκη του Μοντρέ, βάσει της οποίας η Τουρκία απέκτησε τον πλήρη έλεγχο των Στενών, αλλά και την

⁹⁹⁴ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1950/72.4, Τμ. 2, Αρ. Πρωτ. 10468, 23 Ιουνίου 1950.

⁹⁹⁵ C. A. Kurchan & C. A. Kurchan, ‘The promise of Collective Security’, *International Security*, 20 (1995) 52-61:56.

⁹⁹⁶ TNA: DEFE 6/14 (50).

⁹⁹⁷ Koliopoulos & Veremis, *Modern Greece*, 129.

⁹⁹⁸ TNA: DEFE 6/14 (90).

υποχρέωση να εγγυάται την ελεύθερη ναυσιπλοΐα σε περίοδο ειρήνης.⁹⁹⁹ Επομένως, αυτό το στρατηγικό πλεονέκτημα θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί από την Τουρκία και τη Δύση σε ενδεχόμενη σύρραξη.

Η λύση αυτή, δεν ήταν ικανοποιητική, αφού από τη μια δεν έδινε το αίσθημα της ασφάλειας στην Ελλάδα και στην Τουρκία, και από την άλλη δεν εξασφάλιζε το NATO για την αντίδραση των δύο χωρών σε ενδεχόμενο πόλεμο. Παράλληλα, το 1951, μια επίθεση μεγάλου βεληνεκούς στην Ελλάδα και στην Τουρκία, θα σήμαινε την έναρξη ενός γενικευμένου πολέμου, αφού θεωρείτο ότι η ΕΣΣΔ θα προέβαινε σε τέτοια κίνηση στο πλαίσιο σχεδίου της για παγκόσμια σύρραξη. Επομένως, η πλήρης ένταξη των δυο χωρών στους κόλπους του NATO ήταν επιβεβλημένη.¹⁰⁰⁰ Παρά τη γενική συμφωνία για σύνδεση της Ελλάδας και της Τουρκίας με την άμυνα της Δυτικής Ευρώπης, εντούτοις αρκετές χώρες, όπως η Νορβηγία, η Δανία, οι χώρες της Μπενελούξ (Βέλγιο, Ολλανδία, Λουξεμβούργο), ο Καναδάς και η Πορτογαλία, δεν ήταν θερμές στο ενδεχόμενο πρόσκλησής τους στο NATO. Ακόμη και η Βρετανία ήταν ιδιαίτερα επιφυλακτική. Αντί αυτού, προτιμούσαν τη δημιουργία ενός Μεσογειακού ή Μεσανατολικού Συμφώνου συνδεδεμένου με το NATO. Συγκεκριμένα, θεωρούσαν ότι δεν έπρεπε να αλλοιωθεί ο χαρακτήρας του NATO με τη συμπερίληψη μεσογειακών χωρών, ενώ ανησυχούσαν και από την επέκταση των υποχρεώσεών του.¹⁰⁰¹ Ένας ακόμη παράγοντας ήταν η ανησυχία της Δύσης για τη σοβιετική προπαγάνδα για περικύκλωσή της από το NATO, εξαιτίας της συμπερίληψης των δύο χωρών. Η ΕΣΣΔ θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει το γεγονός για πρόκληση έντασης στην περιοχή.¹⁰⁰²

Η ελληνική ηγεσία άφησε την πρωτοβουλία ένταξής της στο NATO στην Άγκυρα, και ποτέ δεν πίεσε τις ΗΠΑ για το ζήτημα. Αντιθέτως, ανέμενε ότι σε ενδεχόμενο που προχωρούσε το αίτημα της Τουρκίας θα προχωρούσε και η δική της ένταξη. Μάλιστα, η Ελλάδα αποδέχθηκε τους όρους ένταξής της στο NATO χωρίς διαπραγμάτευση.¹⁰⁰³ Η ελληνική ηγεσία προφανώς αντιλήφθηκε ότι για την

⁹⁹⁹ Η Συνθήκη του Μοντρέ για το καθεστώς των Στενών (Montreux Convention Regarding the Regime of the Turkish Straits), υπογράφηκε το 1936 και καθόριζε το καθεστώς στα Στενά των Δαρδανελλίων. Συγκεκριμένα, αναγνωριζόταν η τουρκική κυριαρχία επί των Στενών, καθώς και η ελεύθερη ναυσιπλοΐα εν καιρώ ειρήνης. Λεπτομέρειες για τη Συνθήκη του Μοντρέ, βλ., C. L., Rozakis & P. N., Stagos, *The Turkish Straits* (Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1987).

¹⁰⁰⁰ TNA: FO 371/96551 (WU 11923/272/G; 11923/291/G; 11923/291/G).

¹⁰⁰¹ TNA: FO 371/96551 (WU 11923/279/G); FO 371/96543 (WU 11923/97); Moustakis, *The Greek-Turkish Relationship and NATO*, 30.

¹⁰⁰² TNA: FO 371/96544 (WU 11923/109).

¹⁰⁰³ Στεφανίδης, «Οι εξωτερικές σχέσεις της Ελλάδας», 238-242.

αμερικανική στρατηγική, Αθήνα και Άγκυρα αποτελούσαν κοινό μέτωπο και ότι η αποτελεσματική τους άμυνα θα εξαρτιόταν από τη συνεργασία τους. Για τον λόγο αυτόν, η προώθηση της ελληνοτουρκικής φιλίας καθορίστηκε ως βασικός άξονας της εξωτερικής πολιτικής της χώρας.

Τελικά, οι αντιρρήσεις κάμφθηκαν και έτσι η Ελλάδα και η Τουρκία δέχθηκαν την πρόσκληση συμμετοχής τους στο NATO, ως πλήρη κράτη-μέλη. Σε αυτό συνέβαλαν η δολοφονία του φιλικά προσκείμενου στη Βρετανία Βασιλιά Αμπντουλάχ της Ιορδανίας, η αραβο-ισραηλινή διαμάχη και η διαφωνία Βρετανίας-Ιράν για την εθνικοποίηση της παραγωγής πετρελαίου.¹⁰⁰⁴ Στις 18 Φεβρουαρίου 1952 η Ελλάδα και η Τουρκία έγιναν επίσημα κράτη μέλη του Συμφώνου. Έτσι, επισφραγίστηκε η ελληνική εξάρτηση από το NATO, ιδιαίτερα όσον αφορά στον αμυντικό της σχεδιασμό. Επιπρόσθετα, η ένταξη της Ελλάδας στο NATO επιβεβαίωσε τον σαφή προσανατολισμό της χώρας προς τη Δύση, ενώ έδωσε και ένα ισχυρό μήνυμα στα σοσιαλιστικά κράτη ότι τυχόν επίθεσή τους θα τα έβρισκε αντιμέτωπα με τη Δύση.¹⁰⁰⁵

Την ίδια χρονιά έλαβε χώρα και η αποχώρηση των βρετανικών στρατιωτικών και αεροπορικών δυνάμεων από την Ελλάδα, που δραστηριοποιούνταν στη χώρα ανελλιπώς από το 1945. Η πρωτοβουλία για την αποχώρηση ανήκε στον Σοφοκλή Βενιζέλο, ο οποίος είχε ενημερώσει το Λονδίνο ότι για το έτος 1952 η ελληνική συνεισφορά για τη διατήρηση των στρατευμάτων θα ήταν λιγότερη από τη μισή συνεισφορά του προηγούμενου έτους. Παράλληλα, υπαινισσόταν τη διάθεσή του για αποχώρηση των βρετανικών δυνάμεων.¹⁰⁰⁶ Έτσι, η Αθήνα έδειξε την προτίμησή της στους Αμερικάνους, αφού ήταν και η άμεση πηγή εξωτερικής βοήθειας.

Στις 12 Οκτωβρίου 1953, υπεγράφη η Αμυντική Συμφωνία Αθηνών-Ουάσιγκτον. Η συμφωνία αυτή σήμανε την εγκαθίδρυση των Αμερικανικών Βάσεων στην Ελλάδα (με κυριότερες αυτές του Ηρακλείου Κρήτης, της Σούδας, του Ελληνικού, και της Νέας Μάκρης).¹⁰⁰⁷ Η παροχή βάσεων σήμαινε την εκχώρηση εδαφικής κυριαρχίας, η όποια όμως θεωρείτο απαραίτητη για την κατοχύρωση της εθνικής και συλλογικής ασφάλειας. Η εγκατάσταση των βάσεων και το καθεστώς

¹⁰⁰⁴ Moustakis, *The Greek-Turkish Relationship and NATO*, 30.

¹⁰⁰⁵ Βαλινάκης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική*, 47.

¹⁰⁰⁶ TNA: FO 476/6 (WG 1192/19).

¹⁰⁰⁷ Η συμφωνία για τις βάσεις θα ίσχυε την περίοδο ισχύς του NATO με δυνατότητα ανανέωσης (αρχικά μέχρι και το 1969). Λεπτομέρειες για την εγκατάσταση των βάσεων στην Ελλάδα βλ. Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι*, 191-234.

ετεροδικίας που δόθηκε στο αμερικανικό προσωπικό, προκάλεσε, κατά τη μετέπειτα περίοδο, την αντίδραση της κοινής γνώμης και της αντιπολίτευσης.

Για την ασφάλειά της, η Ελλάδα στήριζε στις αρχές της δεκαετίας του 1950 την εξωτερική της πολιτική, στους εξής τρεις άξονες: την ιδιότητά της ως κράτος-μέλος του ΝΑΤΟ, την αμυντική συμφωνία της με τις ΗΠΑ και την επαναπροσέγγισή της με τη Γιουγκοσλαβία.¹⁰⁰⁸ Οι άξονες λοιπόν της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής βασίζονταν σε μια παράδοξη πραγματικότητα. Η αύξηση της πιθανότητας μετατροπής ενός μικρού θερμού επεισοδίου σε γενικότερη —είτε ακόμη και πυρηνική— σύρραξη, ενίσχυε ταυτόχρονα την ασφάλεια της χώρας.¹⁰⁰⁹ Φαινόταν λοιπόν, ότι η Ελλάδα ασπαζόταν τη δυτική πολιτική της αποτροπής της ισχύος για την αντιμετώπιση του «από βορρά κινδύνου».

Πέραν της κατοχύρωσης της ασφάλειας της χώρας, η είσοδος στο ΝΑΤΟ προμήνυε τη μείωση των αμυντικών δαπανών περίπου στο μισό και την ταυτόχρονη αύξηση της οικονομικής βοήθειας. Επιπρόσθετα, έργα υποδομών θα κατασκευάζονταν με δυτική χρηματοδότηση, ενώ θα εκσυγχρονιζόταν ο στρατός (σε επίπεδο οπλισμού και εκπαίδευσης).¹⁰¹⁰ Από την πλευρά της η Ελλάδα δεσμευόταν να παρέχει βοήθεια σε όποιο μέλος του ΝΑΤΟ δεχόταν ένοπλη επίθεση, αλλά και να μη συνάψει καμία διεθνή συνθήκη που να εναντιώνεται στα νατοϊκά συμφέροντα.¹⁰¹¹

Ωστόσο, η ένταξη της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ δημιούργησε διάφορους προβληματισμούς, ιδιαίτερα στους αριστερούς κύκλους. Οι προβληματισμοί αυτοί αφορούσαν την πιθανότητα επιβολής υψηλών αμυντικών δαπανών, αλλά και ανεπάρκειας της οικονομικής βοήθειας. Επιπρόσθετα, η ξεκάθαρη θέση της Ελλάδας στον δυτικό συνασπισμό πιθανολογείτο ότι θα όξυνε τις σχέσεις της με τα κομμουνιστικά κράτη του βορρά, προκαλώντας έτσι τη μήνιν της ΕΣΣΔ.¹⁰¹² Τη δεδομένη στιγμή όμως, η πλειονότητα του πολιτικού κόσμου και της κοινής γνώμης, έβλεπε θετικά τη δέσμευση της Ελλάδας με τη Δύση, ως ένα μέτρο αύξησης της πολυπόθητης ασφάλειας.

¹⁰⁰⁸ Σβολόπουλος, «Η διεθνής θέση της Ελλάδας», 247-265, 247-265.

¹⁰⁰⁹ Βαληνάκης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική*, 47.

¹⁰¹⁰ Ο.π., 50.

¹⁰¹¹ Α/2/1, ΑΚΚ/ΙΚΚ, 1956, Σημείωμα, 20 Νοεμβρίου 1956, 211.

¹⁰¹² Βαληνάκης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική*, 50-51.

Η είσοδος της Ελλάδας στον πυρηνικό κόσμο

Τα πυρηνικά όπλα αποτέλεσαν κατεξοχήν τον σημαντικότερο παράγοντα που καθόρισε το διεθνές σύστημα του Ψυχρού Πολέμου. Το αμερικανικό μονοπώλιο της ατομικής βόμβας αποδείχθηκε βραχύβιο, αφού ήδη από το 1949 η ΕΣΣΔ απέκτησε την τεχνογνωσία για ανάπτυξη δικού της πυρηνικού προγράμματος. Η διατήρηση του πυρηνικού οπλοστασίου από τις ηγέτιδες δυνάμεις των δύο αντίπαλων συνασπισμών οδήγησε στην ανάγκη αναπροσαρμογής της πολιτικής των συμμαχιών και στην ανάπτυξη νέων στρατηγικών άμυνας, με κυριότερη την στρατηγική της αποτροπής της ισχύος.

Τα πρώτα χρόνια του Ψυχρού Πολέμου, οι ΗΠΑ ακολουθούσαν το δόγμα της ανάσχεσης, που υιοθετήθηκε επίσημα και από το NATO το 1950. Η έκθεση MC 14 της Στρατιωτικής Επιτροπής του NATO προνοούσε την αναχαίτιση της ΕΣΣΔ με τη λήψη των απαραίτητων μέτρων. Για τον σκοπό αυτόν, θα χρησιμοποιείτο και η Διοίκηση Στρατηγικής Αεροπορίας¹⁰¹³ των ΗΠΑ, σε τυχόν επιθέσεις σοβιετικών στόχων με πυρηνικές βόμβες. Στην πορεία όμως, το NATO υιοθέτησε την έκθεση NSC-68, που καθόριζε τη συμμετρική απάντηση στη σοβιετική επιθετικότητα, δηλαδή τη χρήση συμβατικών μέσων σε περιορισμένης κλίμακας σύρραξη και πυρηνικών σε γενικευμένη. Το 1954, το NATO προχώρησε στην έγκριση του φιλόδοξου MC 48, υιοθετώντας την στρατηγική της απώλειας ισχύος (Counterforce).¹⁰¹⁴

Το 1956, η κυβέρνηση Αϊζενχάουερ αναθεώρησε το αμυντικό της δόγμα, υιοθετώντας το δόγμα της μαζικής ανταπόδοσης (massive retaliation). Στο πλαίσιο της νέας αμερικανικής στρατηγικής δινόταν έμφαση στη χρήση πυρηνικών όπλων με στόχο τον υπερκερασμό των σοβιετικών συμβατικών δυνάμεων. Την πολιτική αυτή επέβαλλε η ανάγκη για μείωση των τεράστιων αμυντικών δαπανών που χρειαζόνταν για τη διατήρηση των συμβατικών στρατευμάτων.

Κομβικής σημασίας, για την αναθεώρηση της αμερικανικής στρατηγικής σχετικά με τη διάδοση των πυρηνικών όπλων στο δυτικό στρατόπεδο αποτέλεσε η επιτυχημένη εκτόξευση του σοβιετικού δορυφόρου Σπούτνικ, τον Οκτώβριο του 1957. Η αιφνίδια σοβιετική ανακάλυψη κατέδειξε τις αδυναμίες της λεγόμενης

¹⁰¹³ Διοίκηση Στρατηγικής Αεροπορίας (Strategic Air Command–SAC).

¹⁰¹⁴ Το δόγμα Counterforce Strategy στηριζόταν στην υπόθεση ότι σε ενδεχόμενο πόλεμο οι δύο υπερδυνάμεις θα στόχευαν στην εξολόθρευση του πυρηνικού οπλοστασίου του αντιπάλου. Κουρκουβέλας, *Η Ελλάδα και το ζήτημα των πυρηνικών όπλων*, 25-30.

πολιτικής της αποτροπής, αφού πλέον η Μόσχα απέκτησε τη δυνατότητα να πλήξει το ίδιο το αμερικανικό έδαφος. Προέκυπταν, επίσης, ερωτήματα σχετικά με την αμερικανική ετοιμότητα να προασπίσει τα ευρωπαϊκά εδάφη σε ενδεχόμενη τοπική σύρραξη, δεδομένου ότι πλέον τα αμερικανικά εδάφη θα μπορούσαν εύκολα να πληγούν.¹⁰¹⁵

Εξάλλου, στα τέλη της δεκαετίας του 1950, οι φωνές στο συμμαχικό στρατόπεδο για συμμετοχή στην πυρηνική πολιτική πλήθαιναν. Οι ΗΠΑ οδηγήθηκαν τελικώς στην απόφαση να προχωρήσουν στην εγκατάσταση πυρηνικών συστημάτων σε συμμαχικές χώρες της γηραιάς ηπείρου. Τον Μάρτιο του 1957, συμφωνήθηκε η εγκατάσταση πυραύλων ενδιάμεσου βεληνεκούς στη Βρετανία (θα ολοκληρωνόταν μέχρι το 1960), εγκαινιάζοντας την νέα αμερικανική πολιτική.¹⁰¹⁶ Στο πλαίσιο αναπροσαρμογής της στρατηγικής για τα πυρηνικά όπλα, εξετάστηκε και το ενδεχόμενο συμπερίληψης της Ελλάδας στον πυρηνικό σχεδιασμό της Δύσης. Μάλιστα, πρέπει να σημειωθεί ότι στρατιωτικά και πολιτικά κριτήρια κατέδειξαν ως κατάλληλες για υποδοχή των πυρηνικών πρώτες τη Γαλλία, την Ιταλία και κατόπιν την Τουρκία και την Ελλάδα.¹⁰¹⁷

Πρώτη φορά γίνονται σκέψεις για εγκατάσταση βαλλιστικών πυραύλων ενδιάμεσου βεληνεκούς σε ελληνικό έδαφος από Αμερικανούς ιθύνοντες, το 1957. Ωστόσο, θεωρήθηκε πολύ πρόωμο για την Ελλάδα, που ταλανιζόταν ακόμη από το βάρος του Κυπριακού.¹⁰¹⁸ Υπήρχαν πάντως δύο διαφορετικές απόψεις στους αμερικανικούς κύκλους σχετικά με το ζήτημα. Η πρώτη, υποστήριζε την ενίσχυση της Αθήνας με τακτικά πυρηνικά στο πλαίσιο της αναβάθμισης του NATO, παραβλέποντας τα οικονομικά ζητήματα της χώρας. Η δεύτερη, παρά την αναγνώριση των ωφελημάτων από την εγκατάσταση πυρηνικών στην Ελλάδα, δεν επιθυμούσε την άσκηση πιέσεων προς την κυβέρνηση, εξαιτίας της μείωσης της αμερικανικής οικονομικής βοήθειας, αλλά και για να αποφύγουν ελληνικά αιτήματα για περαιτέρω χρηματοδότηση.¹⁰¹⁹

Από την πλευρά της η Ελλάδα, αξιολογώντας την κατάσταση, έκρινε ότι τυχόν παραχώρηση βάσεων θα ήταν προς το συμφέρον της, εξαιτίας των πιέσεων των

¹⁰¹⁵ Ο.π., 45.

¹⁰¹⁶ Ο.π., 19-20; L. Kourkouvelas, 'Denuclearization on NATO's Southern Front: Allied Reactions to Soviet Proposals, 1957-1963', *Journal of Cold War Studies*, 14 (2012) 197-215.

¹⁰¹⁷ Για ενδελεχή ανάλυση του ζητήματος εγκατάστασης των πυρηνικών όπλων στην Ελλάδα, βλ. Κουρκουβέλας, *Η Ελλάδα και το ζήτημα των πυρηνικών όπλων*.

¹⁰¹⁸ Ο.π., 91· Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι*, 168-169.

¹⁰¹⁹ Κουρκουβέλας, *Η Ελλάδα και το ζήτημα των πυρηνικών όπλων*, 92.

κομμουνιστών στα βόρειά της σύνορα, αλλά και λόγω των προβλημάτων στις σχέσεις της με τις ΗΠΑ, που προέκυπταν από το Κυπριακό ζήτημα και τη μη στήριξη των ελληνικών θέσεων. Με αυτό τον τρόπο, οι ελληνοαμερικανικές σχέσεις θα αναθερμαίνονταν και πιθανώς οι Έλληνες θα κέρδιζαν την ευνοϊκή στάση των ΗΠΑ, σε θέματα όπως το Κυπριακό και τη χρηματοδοτική βοήθεια.¹⁰²⁰

Πάντως και στην Ελλάδα επικρατούσε διχογνωμία για τα ζητήματα που θα ανέκυπταν από την αποδοχή πυρηνικών στο έδαφός της. Η εγκατάσταση βαλλιστικών ενδιάμεσου βεληνεκούς στην Ελλάδα, από τη μια ενίσχυε τις πιθανότητες επέμβασης των ΗΠΑ σε ενδεχόμενη επίθεση (αφού η κατοχή διηπειρωτικών βαλλιστικών πυραύλων από την ΕΣΣΔ μείωνε τις πιθανότητες για ενεργή εμπλοκή των ΗΠΑ, αν δεν διακυβεύονταν ζωτικά της συμφέροντα). Από την άλλη, η αμερικανική επέμβαση θα σήμανε ταυτόχρονα γενίκευση του πολέμου, με σαφή τον κίνδυνο του πυρηνικού ολοκαυτώματος. Ο κίνδυνος όμως αυτός, μέσα στην παραδοξότητα της ψυχροπολεμικής πραγματικότητας, αύξανε ταυτόχρονα και την ισχύ της στρατηγικής της αποτροπής, συμβάλλοντας τελικά στην ασφάλεια της χώρας. Παράλληλα, το γεγονός ότι οι αμερικανικές βάσεις υπήρχαν ήδη στην Ελλάδα, την καθιστούσαν ούτως ή άλλως σοβιετικό στόχο. Το γεγονός αποτέλεσε επιχείρημα της κυβέρνησης, απαντώντας στη θέση της Αριστεράς ότι τα πυρηνικά θα καθιστούσαν τη χώρα ευάλωτη.¹⁰²¹

Η διαφωνία στο εσωτερικό είχε ως αποτέλεσμα τη διστακτικότητα της ελληνικής κυβέρνησης, να παρέχει δεσμεύσεις στο NATO για την αποδοχή πυρηνικών όπλων στο ελληνικό έδαφος. Ο Καραμανλής επικαλέστηκε στη Διάσκεψη του NATO (1957) την αρχή της «καθολικότητας»¹⁰²² και εκμεταλλευόμενος τη διαφωνία της Δανίας και της Νορβηγίας, κατάφερε να αποφύγει τη δέσμευση της χώρας να αποδεχτεί τη δημιουργία πυρηνικών βάσεων στη χώρα.¹⁰²³ Το περιστατικό αποδεικνύει τις δεινές διπλωματικές ικανότητες του Καραμανλή, που διαχειρίστηκε ένα εσωτερικό ζήτημα, τηρώντας τις συμμαχικές προσταγές.

Το ενδεχόμενο εγκατάστασης πυραύλων στην Ελλάδα και γενικά στην Ευρώπη θορύβησε την ΕΣΣΔ. Έτσι, την περίοδο 1957-1963, το ανατολικό μπλοκ ξεκίνησε μια επίθεση φιλίας προς τη Δύση, προτείνοντας τη δημιουργία

¹⁰²⁰ A/4/1, ΑΚΚ/ΚΚ, 1957, 25 Νοεμβρίου 1957, 1500-1515.

¹⁰²¹ Κουρκουβέλας, *Η Ελλάδα και το ζήτημα των πυρηνικών όπλων*, 97-105.

¹⁰²² Σύμφωνα με την «αρχή της καθολικότητας» απαιτείτο η συμφωνία όλων των μελών του NATO για την εγκατάσταση πυρηνικών στις προτεινόμενες χώρες.

¹⁰²³ Κουρκουβέλας, *Η Ελλάδα και το ζήτημα των πυρηνικών όπλων*, 91-105.

αποπυρηνικοποιημένων ζωνών. Η πολιτική αυτή, εναλλασσόταν με εκτοξεύσεις απειλών. Μάλιστα, ο πρωθυπουργός της ΕΣΣΔ Νικολάι Μπουλγκάνιν, διαμήνυσε στην ελληνική κυβέρνηση τη σοβιετική αντίθεση στην προοπτική εγκατάστασης πυρηνικών στην Ελλάδα, επικαλούμενος την ανάγκη του αφοπλισμού. Σε απάντησή του ο Έλληνας πρωθυπουργός Καραμανλής διεμήνυσε την προσήλωση της Ελλάδας στην ειρήνη και στην ασφάλεια.¹⁰²⁴ Ο φόβος για την ΕΣΣΔ στην Ελλάδα ενισχυόταν και από τις σοβαρές προειδοποιήσεις ενάντια στην τοποθέτηση πυρηνικών δυνάμεων στη χώρα. Η ελληνική κυβέρνηση απέκλεισε το ενδεχόμενο τοποθέτησής τους, ούτως ώστε να κατευνάσει την ΕΣΣΔ.¹⁰²⁵

Το 1957, η Ρουμανία πρόωθησε την πρόταση Στόικα για βαλκανική διάσκεψη (καλώντας την Ελλάδα, την Τουρκία, τη Γιουγκοσλαβία και τη Βουλγαρία), με στόχο τη συνεργασία στον βαλκανικό χώρο, εγείροντας και το ζήτημα της αποπυρηνικοποίησης των Βαλκάνιων. Την πρόταση του Ρουμάνου πρωθυπουργού Τσίβου Στόικα¹⁰²⁶ αντιμετώπιζε θετικά η Γιουγκοσλαβία, με τον όρο συμμετοχής της Ελλάδας και της Τουρκίας.¹⁰²⁷ Η Ελλάδα, απέρριψε την πρόταση ισχυριζόμενη, ότι δεν θα μπορούσε να εφαρμοστεί με την παρούσα κατάσταση στις σχέσεις των κρατών, αλλά και γιατί η αποδοχή μιας τέτοιας πρότασης θα την καθιστούσε ιδιαίτερα ευάλωτη στρατιωτικά. Υποστήριξε επίσης, ότι η αρχή της «μη επίθεσης» διέπε ούτως ή άλλως τις σχέσεις των χωρών που σέβονταν τη Χάρτα του ΟΗΕ, αλλά και ότι η αποπυρηνικοποίηση θα έπρεπε να εφαρμοστεί σε όλη την ευρωπαϊκή ήπειρο και όχι σε περιορισμένες ζώνες.¹⁰²⁸ Η Τουρκία, υπολόγιζε ότι η αποδοχή μιας τέτοιας πρότασης θα συντελούσε στην αποδυνάμωση της νοτιοανατολικής πτέρυγας του ΝΑΤΟ και για αυτό την απέρριψε. Πράγματι, η πρόταση ήταν σχεδιασμένη για να δεχτεί την απόρριψη των δύο χωρών, προκαλώντας έτσι την αντίδραση της κοινής γνώμης στο εσωτερικό τους.¹⁰²⁹

Το 1959, ο Στόικα επανήλθε με νέα πρόταση για την αποπυρηνικοποίηση των Βαλκανίων. Η ελληνική πλευρά συνέχισε να αντιμετωπίζει τις προτάσεις αυτές με καχυποψία, απαντώντας αρνητικά. Οι χώρες της Δύσης, θεωρούσαν ότι ευόδωση του

¹⁰²⁴ A/5/1.2, ΑΚΚ/ΙΚΚ, 1958, 4 Φεβρουαρίου 1958, 2182-2188.

¹⁰²⁵ *FRUS, 1955-1957*, Volume XXIV, Doc. 308.

¹⁰²⁶ Τσίβου Στόικα (1908-1975), διετέλεσε πρωθυπουργός της Ρουμανίας την περίοδο 1955-1961 και Πρόεδρος του «Συμβουλίου του Κράτους» την περίοδο 1965-1967.

¹⁰²⁷ Επίσημη πρόταση από τον Στόικα στις τέσσερις χώρες έγινε στις 10 Σεπτεμβρίου 1957. A/4/1, ΑΚΚ/ΙΚΚ, 1957, 23 Οκτωβρίου 1957, 1402-1423· Kourkouvelas, 'Denuclearization on NATO's Southern Front'.

¹⁰²⁸ Σβολόπουλος, «Η διεθνής θέση της Ελλάδας».

¹⁰²⁹ Kourkouvelas, 'Denuclearization on NATO's Southern Front', 202-206.

σοβιετικού σχεδίου θα είχε ως αποτέλεσμα την υπερίσχυση της ΕΣΣΔ που μπορούσε να στηριχθεί στην υπεροπλία της σε συμβατικά όπλα, σε αντίθεση με το δυτικό μέτωπο που θα έχανε έδαφος στον τομέα των πυρηνικών.¹⁰³⁰ Αρχικά για την Ελλάδα προβλεπόταν η διάθεση δύο ταγμάτων πυραύλων Little John,¹⁰³¹ δύο ταγμάτων Honest John,¹⁰³² ενός τάγματος Lacrosse,¹⁰³³ ενός τάγματος Corporal,¹⁰³⁴ καθώς και δύο ταγμάτων Nike Ajax¹⁰³⁵ ή Nike Hercules.¹⁰³⁶ Αξίζει να σημειωθεί ότι τακτικά βλήματα (τύπου Nike ή Honest John), αποσκοπούσαν μόνο στην άμυνα της περιοχής από την οποία εκτοξεύονταν.¹⁰³⁷

Το 1959, γίνονται εκ νέου συζητήσεις για την εγκαθίδρυση βαλλιστικών πυραύλων μέσου βεληνεκούς στην Ελλάδα και στην Τουρκία. Παρά τις επιφυλάξεις σε διάφορους αμερικανικούς κύκλους, τελικά αποφασίστηκε ότι τα πλεονεκτήματα υπερκέραιζαν τα όποια προβλήματα, αφήνοντας έτσι το ζήτημα χρηματοδότησης ως το μόνο εμπόδιο.¹⁰³⁸ Ασφαλώς, η ανακίνηση των συζητήσεων έλαβε χώρα υπό το φως της αναβολής εγκατάστασης πυραύλων στη γείτονα Ιταλία. Τα αμερικανικά σχέδια προέβλεπαν την εγκατάσταση μέχρι και το 1960 μιας μοίρας Jupiter¹⁰³⁹ ή Thor¹⁰⁴⁰ στην Ελλάδα και δύο βαλλιστικών πυραύλων ενδιάμεσης εμβέλειας IRBMs¹⁰⁴¹ στην Τουρκία.¹⁰⁴²

Η ΕΣΣΔ, απάντησε με απειλές, ανακοινώνοντας την εγκαθίδρυση πυραύλων μέσου βεληνεκούς στην Αλβανία, σε περίπτωση που η Ελλάδα αποδεχόταν την

¹⁰³⁰ Γκότα, «Η βαλκανική συνεργασία στην πολιτική σκέψη του Κωνσταντίνου Καραμανλή». Παρόμοιο σχέδιο για αφοπλισμό πρότεινε στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ και η Πολωνία, το 1957 (Σχέδιο Ραπάτσκι) για την Κεντρική Ευρώπη και τη Σκανδιναβία το 1959, που επίσης απορρίφθηκε. Παρόμοιες προτάσεις για την αποπυρηνικοποίηση της Μεσογείου έγιναν το 1965 από την ΕΣΣΔ, το 1968 από τη Βουλγαρία και τη Γιουγκοσλαβία, και το 1971 από τη Ρουμανία, χωρίς ανταπόκριση από τη Δύση. Πάντως οι χώρες του δυτικού συνασπισμού έβρισκαν ενδιαφέρον στο ενδεχόμενο αποπυρηνικοποίησης περιοχών εκτός της ευρωπαϊκής ηπείρου. Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, 244· Kourkouvelas, 'Denuclearization on NATO's Southern Front', 197-215· Βαλντέν, *Ελλάδα και ανατολικές χώρες*, Τόμ. Ι, 107.

¹⁰³¹ Little John, αμερικανικός τακτικός βαλλιστικός πύραυλος.

¹⁰³² Honest John, αμερικανικός πύραυλος εδάφους – εδάφους.

¹⁰³³ Lacrosse, αμερικανικός τακτικός βαλλιστικός πύραυλος μικρού βεληνεκούς. Αποσύρθηκε το 1964.

¹⁰³⁴ Corporal, τακτικός βαλλιστικός πύραυλος εδάφους-εδάφους. Το πρώτο καθοδηγούμενο όπλο που εγκρίθηκε να φέρει πυρηνική κεφαλή.

¹⁰³⁵ Nike Ajax, αντιαεροπορικός αντιβαλλιστικός πύραυλος εδάφους-αέρος.

¹⁰³⁶ Nike Hercules, υπερηχητικό κατευθυνόμενο αντιαεροπορικό βλήμα, εδάφους-αέρος.

¹⁰³⁷ A/5/1.2, AKK/IKK, 1958, Σημείωμα, 1750-1752, 2261-2268.

¹⁰³⁸ FRUS, 1958-1960, Volume X, Part 2, Doc. 334; Doc. 335.

¹⁰³⁹ Jupiter, ο πρώτος βαλλιστικός πύραυλος μεσαίας εμβέλειας (MRBM) της Πολεμικής Αεροπορίας των ΗΠΑ.

¹⁰⁴⁰ Thor, ο πρώτος επιχειρησιακός βαλλιστικός πύραυλος ενδιάμεσης εμβέλειας (IRBM) με θερμοπυρηνικές κεφαλές της Πολεμικής Αεροπορίας των ΗΠΑ.

¹⁰⁴¹ IRBM (Intermediate-range ballistic missile), βαλλιστικός πύραυλος ενδιάμεσου βεληνεκούς.

¹⁰⁴² Κουρκουβέλας, *Η Ελλάδα και το ζήτημα των πυρηνικών όπλων*, 120.

εγκατάσταση πυρηνικών στο έδαφός της, αλλά και ως απάντηση στον πυρηνικό σχεδιασμό της Ιταλίας. Αμερικανοί αξιωματούχοι υπολόγιζαν, ότι οι Σοβιετικοί θα χτυπούσαν την Ελλάδα και την Ιταλία από την Αλβανία και τη Βουλγαρία, ενώ η Τουρκία θα ήταν ευκολότερο να χτυπηθεί από το έδαφος της ΕΣΣΔ και της Βουλγαρίας.¹⁰⁴³ Λόγω του γεγονότος ότι η ΕΣΣΔ δεν διατηρούσε πυραύλους ούτε στην Αλβανία ούτε στη Βουλγαρία, απειλούσε ξεκάθαρα για εγκατάσταση πυρηνικών στις δύο χώρες, εάν η Δύση προχωρούσε στην εγκατάστασή τους στην Ιταλία και στην Ελλάδα αντίστοιχα.

Παράλληλα, η Βουλγαρία προσπάθησε να αναβιώσει τις προτάσεις για δημιουργία μη πυρηνικής ζώνης στα Βαλκάνια στις 20 Μαΐου 1959. Την πρόταση αυτή επανέλαβε ο Νικήτα Χρυστόφο σε ομιλία του από την Αλβανία, καλώντας επίσης την Ελλάδα να εγκαταλείψει το ΝΑΤΟ. Η κυβέρνηση Καραμανλή απέρριψε τις σοβιετικές προτάσεις.¹⁰⁴⁴ Ωστόσο, η ελληνική κυβέρνηση φαίνεται να φοβόταν τις επιπτώσεις από τις σοβιετικές κινήσεις, αφού υπολογιζόταν ότι η κοινή γνώμη θα αντιμετώπιζε θετικά το ενδεχόμενο αποπυρηνικοποίησης των Βαλκανίων.¹⁰⁴⁵

Η σοβιετική αντίδραση προκάλεσε ερωτήματα στον Αμερικανό πρόεδρο Αϊζενχάουερ κατά πόσον η εγκατάσταση των βαλλιστικών πυραύλων ενδιάμεσης εμβέλειας (IRBM) στην Ελλάδα εξυπηρετούσε τα συμφέροντα των ΗΠΑ στην περιοχή, με δεδομένα το μέγεθος και τις δυνατότητες της χώρας. Το ζήτημα συζητήθηκε από τον πρόεδρο Αϊζενχάουερ και τον Υπουργό Άμυνας Νιλ Μακ Ελρόι. Ο δεύτερος επιχειρηματολόγησε υπέρ της εγκατάστασης των πυραύλων στην Ελλάδα, και κατά της εγκατάστασης και αυτής της μοίρας στην Τουρκία. Συγκεκριμένα, το συνολικό ποσό υπολογιζόταν ότι θα έφτανε τα 110 εκατομμύρια δολάρια (μεγαλύτερο από την στρατιωτική χορηγία), ενώ δεν θα συνιστούσε μεγάλη αύξηση του αμερικανικού προσωπικού στην Ελλάδα. Η χώρα μπορούσε να καλύψει περισσότερους στόχους από τη Βρετανία, ενώ δεν θεωρείτο περισσότερο ευάλωτη από άλλες χώρες με πυρηνικά.¹⁰⁴⁶

¹⁰⁴³ *FRUS, 1958–1960, Volume X, Part 1, Eastern Europe Region; Soviet Union; Cyprus*, eds. Ronald D. Landa, James E. Miller, David S. Patterson and Charles S. Sampson (Washington: Government Printing Office, 1993), Doc. 99.

¹⁰⁴⁴ Στις 28 Μαΐου 1959 *FRUS, 1958–1960, Volume X, Part 2, Doc. 258*.

¹⁰⁴⁵ *Ο.π.*, Doc. 265.

¹⁰⁴⁶ Χαρακτηριστικά είναι τα ερωτήματα που θέτει ο Αμερικανός πρόεδρος Αϊζενχάουερ σχετικά με το ζήτημα τον Ιούνιο του 1959: '1. Do we in fact have a firm plan for stationing IRBMs in Greece? / 2. Did the Greek government initiate a firm request for these weapons? / 3. Assuming the answer to be "yes," did the appropriate NATO authority concur? / 4. What additional numbers from the uniformed services would be stationed in Greece? / 5. What would be the total number of such

Η αντίθεση της κοινής γνώμης στην Ελλάδα, για την εγκατάσταση πυρηνικών, ενίσχυε τις αμερικανικές αμφιβολίες, που δεν ήθελαν να ασκήσουν περισσότερη πίεση στην Αθήνα.¹⁰⁴⁷ Στα τέλη της δεκαετίας του 1950, η ελληνική κοινή γνώμη ένιωθε προδομένη από την στάση των ΗΠΑ και της Βρετανίας στο Κυπριακό, με αποτέλεσμα την ανάπτυξη αισθημάτων δυσαρέσκειας απέναντί τους και κυρίως κατά της Βρετανίας. Ως εκ τούτου, οι ΗΠΑ κράτησαν στάση αναμονής στο ζήτημα, αποφεύγοντας την ανάληψη πρωτοβουλιών. Τελικά, η κυβέρνηση Καραμανλή ενέδωσε στις εσωτερικές πιέσεις και δεν προχώρησε στην αποδοχή εγκατάστασης των βαλλιστικών πυραύλων ενδιάμεσης εμβέλειας (IRBMs) στη χώρα. Έγινε ωστόσο, αποδεκτή η εγκατάσταση τακτικών πυρηνικών όπλων, με την αποθήκευση πυρηνικών κεφαλών σε βάσεις στη Βόρεια Ελλάδα. Για τον σκοπό αυτό, υπεγράφη τον Δεκέμβριο του 1959 άκρως μυστική συμφωνία για δημιουργία αποθέματος πυρηνικών κεφαλών στην Ελλάδα (Stockpile Agreement). Οι πυρηνικές κεφαλές άρχισαν να φτάνουν στη χώρα τον επόμενο χρόνο.¹⁰⁴⁸ Η συμφωνία επισφράγιζε την επάνοδο της Αθήνας στην νατοϊκή ομαλότητα μετά τη διευθέτηση του Κυπριακού Ζητήματος τον Φεβρουάριο του ίδιου έτους.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1960, η κυβέρνηση Κένεντυ προωθούσε τη δημιουργία ενός προγράμματος για την ενοποίηση των νατοϊκών πυρηνικών δυνάμεων με στόχο την αποθάρρυνση ανάπτυξης εθνικών πυρηνικών προγραμμάτων. Το πρόγραμμα αυτό θα ονομαζόταν Πολυμερής Πυρηνική δύναμη NATO (ΠΠΔΝ-MLF).¹⁰⁴⁹ Ασφαλώς, η ελληνική κυβέρνηση τασσόταν υπέρ της δημιουργίας της MLF. Η ανάπτυξή της θα συνέτεινε επίσης στην αύξηση της γεωστρατηγικής θέσης της χώρας, με αποτέλεσμα την ενδυνάμωση της ισχύος της στη συμμαχία. Ταυτόχρονα, θα παρείχε στην Ελλάδα τη δυνατότητα πρόσβασης στο πυρηνικό οπλοστάσιο του δυτικού συνασπισμού.¹⁰⁵⁰ Ιδιαίτερη σημασία, εδίδετο στην ανάπτυξη

American strength in that country? /6. What particular advantage do we expect to gain from putting these weapons into Greece in view of the fact that country is both small and exposed? / 7. Does the State Department see any great advantage in stationing these weapons in this particular country / 8. Finally, what additional sums for defense support and economic assistance will be requested of the Congress as a result of any such action? *FRUS, 1958-1960, Volume X, Part 2, Doc. 260* Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι*, 176-178.

¹⁰⁴⁷ *FRUS, 1958-1960, Volume X, Part 2, Doc. 267.*

¹⁰⁴⁸ Κουρκουβέλας, *Η Ελλάδα και το ζήτημα των πυρηνικών όπλων*, 123-150· Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι*, 1-188.

¹⁰⁴⁹ Κίσινγκερ, *Διπλωματία*, 550-563. Η σύλληψη της ιδέας ανήκε στην κυβέρνηση Αϊζενχάουερ. Η MLF θα ήταν ναυτική, και το δυναμικό της θα προερχόταν από τα συμμαχικά κράτη. Κουρκουβέλας, 'Denuclearization on NATO's Southern Front', 197-215.

¹⁰⁵⁰ A/5, AKK/IKK, 1963, 5 Απριλίου 1963, 1171-1176· A/5, AKK/IKK, 1963, 16 Απριλίου 1963, 1248-1263· Κουρκουβέλας, *Η Ελλάδα και το ζήτημα των πυρηνικών όπλων*, 154-155.

ναυτικής δύναμης επιφάνειας, αφού θα συντελούσε στην οικονομία της χώρας (ναυπηγεία), αλλά και στη μεγαλύτερη συνεισφορά της Ελλάδας στη συμμαχική άμυνα. Σημειωτέον, ότι για το ελληνικό επιτελείο η Τουρκία ήταν ακατάλληλη για την εγκατάσταση βάσεων Πολάρις,¹⁰⁵¹ ενώ η Ελλάδα θα παρείχε και πλεονεκτήματα και κάποια μειονεκτήματα, χωρίς όμως να ξεκαθαρίζονται ποια θα ήταν αυτά.¹⁰⁵² Το πρόγραμμα, ωστόσο, δεν προχώρησε κυρίως εξαιτίας της άρνησης του Γάλλου προέδρου Σαρλ ντε Γκωλ να θέσει τις γαλλικές πυρηνικές δυνάμεις υπό αμερικανική διεύθυνση και να χάσει την αυτονομία του.¹⁰⁵³

Όσον αφορά το ζήτημα του πυρηνικού αποπλισμού, οι ελληνικές κυβερνήσεις τάσσονταν υπέρ ενός γενικού αποπλισμού. Αν και αρχικά κράτησαν στάση αναμονής στο ζήτημα της Υπογραφής της Συνθήκης για τη μερική Απαγόρευση των Πυρηνικών Δοκιμών (Limited Test Ban Treaty), εντούτοις, η κυβέρνηση Παναγιώτη Πιπινέλη προσχώρησε σε αυτήν, την επόμενη της υπογραφής της (Αύγουστος 1963). Η σημασία της συγκεκριμένης συνθήκης για τη χώρα ήταν καθαρά πολιτική, αφού η Ελλάδα δεν είχε βλέψεις να εξελιχθεί σε πυρηνική δύναμη. Όμως, για τους Έλληνες ιθύνοντες είχε διαφανεί ότι η ασφάλεια της χώρας ήταν συνδεδεμένη άρρηκτα με την εναρμόνιση των πολιτικών της με αυτών της Δύσης.¹⁰⁵⁴

Τον Μάρτιο του 1963, η Ελλάδα είχε στην κατοχή της μια μοίρα μαχητικών-βομβαρδιστικών αεροσκαφών F84 (nuclear strike aircraft), τέσσερις πυροβολαρχίες πυραύλων Honest John, καθώς και τέσσερις πυροβολαρχίες οβιδοβόλων 8 ιντσών (Howitzers). Τα πιο πάνω συστήματα, μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν με αμερικανικές πυρηνικές κεφαλές και βρίσκονταν υπό νατοϊκή διοίκηση. Η Ελλάδα δεν έλαβε στρατηγικά πυρηνικά όπλα ή πυραύλους μέσου βεληνεκούς (πχ. Thor, Jupiter).¹⁰⁵⁵ Ο φόβος για την αντίδραση στο εσωτερικό, αλλά και η προπαγάνδα των βορείων γειτόνων, υποχρέωσαν την ελληνική ηγεσία να κρατήσει μια μετριοπαθή στάση στο ζήτημα των πυρηνικών, χωρίς όμως να αποκλίνει σημαντικά από τη συμμαχική.

Αν και βραχύβια, η κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου προσπάθησε να επαναπροσδιορίσει τη θέση της Ελλάδας ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση, χωρίς

¹⁰⁵¹ Polaris, ο πρώτος αμερικανικός βαλλιστικός πύραυλος που εκτοξεύεται από υποβρύχιο.

¹⁰⁵² A/5, AKK/IKK, 1963, 05 Απριλίου 1963, 1171-1176, A/5, AKK/IKK, 1963, 16 Απριλίου 1963, 1248-1263.

¹⁰⁵³ Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, 202.

¹⁰⁵⁴ Κουρκουβέλας, *Η Ελλάδα και το ζήτημα των πυρηνικών όπλων*, 172-176.

¹⁰⁵⁵ TNA: FO 371/169089 (CE 1192/13/G).

βέβαια να αμφισβητήσει τη θέση της χώρας στο NATO, ενώ αξίωσε έναν πιο ενεργό ρόλο και μια πιο ισότιμη σχέση με τις ΗΠΑ. Σημαντικό ρόλο σε αυτή τη νέα πολιτική έφερε η αριστερή πτέρυγα της ΕΚ, με αρχηγό τον Ανδρέα Παπανδρέου. Πρακτικά όμως, η ΕΚ συνέχισε τον δυτικό προσανατολισμό. Έτσι τον Ιούνιο του 1964 επέτρεψε τη δημιουργία πεδίου βολής στην Κρήτη για νατοϊκή χρήση, ενώ δεν παρεμπόδισε και τη δημιουργία της βάσης της Νέας Μάκρης για την εγκατάσταση αμερικανικού δικτύου αμυντικών τηλεπικοινωνιών (DCS), η οποία είχε προσυμφωνηθεί. Αξίζει να αναφερθεί η παραδοξότητα, όπου παρά την άνοδο της ΕΚ με αντιδυτικές κορώνες, εντούτοις, επί εποχής της στην εξουσία έγινε η παραλαβή 104 αεροσκαφών με πυρηνικές δυνατότητες.¹⁰⁵⁶

Οι ΗΠΑ σχεδιάζουν, η Ελλάδα συμφωνεί

Ήδη από το 1949, διαφάνηκε η πίστη της Ελλάδας στον δυτικό σχεδιασμό. Συγκεκριμένα, ο Παναγιώτης Πιπινέλης ως υφυπουργός Εξωτερικών της Ελλάδας, μετά από σύσταση της Δύσης,¹⁰⁵⁷ αποδέχτηκε με ενθουσιασμό την αλλαγή της αμερικανικής πολιτικής προς τη Γιουγκοσλαβία, χωρίς πολιτικές παραχωρήσεις. Μάλιστα, η ελληνική κυβέρνηση τόνιζε ότι η αντίδραση εκ μέρους του κόσμου ή του Τύπου, δεν έπρεπε σε καμία περίπτωση να παρεμποδίσει την εφαρμογή της αμερικανικής και ελληνικής πολιτικής.¹⁰⁵⁸ Η διακοπή των ελληνογιουγκοσλαβικών συνομιλιών για την εξομάλυνση των σχέσεών τους με φόντο το Μακεδονικό ζήτημα είχε προκαλέσει τη μήνιν του Ντιν Άτσεσον.¹⁰⁵⁹ Ο Αμερικανός ΥΠΕΞ θεωρούσε ότι η Ελλάδα όφειλε να μεριμνήσει πρώτα από όλα για την εξωτερική της ασφάλεια και να αφήσει στο περιθώριο τις εθνικιστικές περιπέτειες.¹⁰⁶⁰ Πράγματι, η ελληνική ηγεσία έθεσε την εξομάλυνση των σχέσεων με τη Γιουγκοσλαβία ως βασικό άξονα της εξωτερικής της πολιτικής, για τη δεκαετία του 1950 και μεγάλο μέρος της δεκαετίας του 1960.

¹⁰⁵⁶ Βαληνάκης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική*, 99.

¹⁰⁵⁷ Οι Αμερικανοί συνέστησαν στην ελληνική κυβέρνηση την αποδοχή της πρότασης, τονίζοντας ότι απώτερος στόχος είναι η μακροπρόθεσμη αλλαγή της γιουγκοσλαβικής στάσης απέναντι στην Ελλάδα, αλλά και λόγω του ότι ο Τίτο δεν φαινόταν πρόθυμος να συμφωνήσει με οποιαδήποτε πρόταση περιλάμβανε πολιτικές παραχωρήσεις.

¹⁰⁵⁸ *FRUS, 1949, Volume V, Doc. 534.*

¹⁰⁵⁹ Ντιν Άτσεσον (1893–1971), Αμερικανός πολιτικός και δικηγόρος, διετέλεσε Υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ την περίοδο 1949-1953, επί κυβέρνησης Τρούμαν.

¹⁰⁶⁰ Στεφανίδης, «Οι εξωτερικές σχέσεις της Ελλάδας».

Η εξάρτηση της Ελλάδας από τις ΗΠΑ καθιστούσαν την εξωτερική της πολιτική δέσμια της ασύμμετρης σχέσης τους. Όπως υποστηρίζει ο Στεφανίδης, μέχρι και το 1952 η ελληνική εξάρτηση ήταν απόλυτη. Η κυβέρνηση Παπάγου έθεσε τις βάσεις για την σταδιακή απεξάρτηση της Ελλάδας, που όμως δεν αντιμετωπίστηκε ποτέ ως εναλλακτική επιλογή, εξαιτίας της οικονομικής και αμυντικής ανασφάλειάς της.¹⁰⁶¹ Εξάλλου, η συμμετοχή της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ μάλλον ενίσχυε τη συνεργασία της χώρας με τη Δύση, αφού έπρεπε πλέον η εξωτερική της πολιτική να είναι εναρμονισμένη με τη συμμαχική.

Όπως αναφέρεται σε βρετανικά έγγραφα, το 1953 η ελληνική εξωτερική πολιτική ήταν πλήρως ευθυγραμμισμένη με την αμερικανική. Η ευθυγράμμιση αυτή, είχε ως αποτέλεσμα την επίθεση φιλίας της ΕΣΣΔ και των δορυφόρων της προς την Ελλάδα. Ως εκ τούτου, γίνονταν προσπάθειες από τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία για αποκατάσταση των διπλωματικών τους σχέσεων με τη χώρα, καθώς και την αποστολή στην Αθήνα εμπορικών αντιπροσώπων από την Πολωνία, τη Βουλγαρία, την Ανατολική Γερμανία και την ΕΣΣΔ.¹⁰⁶² Η αλλαγή στη σοβιετική ηγεσία μετά τον θάνατο του Στάλιν, και η ανάληψη της ηγεσίας στο ΚΚ της ΕΣΣΔ από τον Χρουστσόφ, ασφαλώς έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη μετατροπή της πολιτικής αυτής. Όμως, τόσο για τη Δύση όσο και για την Ελλάδα, οι σοβιετικές κινήσεις για εξομάλυνση των σχέσεών τους με τη χώρα, ερμηνεύονταν ως προσπάθειες απόσπασής της από το δυτικό στρατόπεδο.

Προμετωπίδα της ελληνοαμερικανικής συνεργασίας, αποτέλεσε η υπογραφή της συμφωνίας «Περί στρατιωτικών ευκολιών» (12 Οκτωβρίου 1953). Με βάση τη συγκεκριμένη συμφωνία οι ΗΠΑ εξουσιοδοτούνταν να χρησιμοποιούν το ελληνικό οδικό δίκτυο, να προχωρούν στην ανάπτυξη και χρήση στρατιωτικών και βοηθητικών έργων στο ελληνικό έδαφος για την προαγωγή των νατοϊκών σχεδίων και να εγκαταστήσουν στην Ελλάδα αμερικανικό προσωπικό. Παράλληλα, οι ΗΠΑ αποκτούσαν τη δυνατότητα να χρησιμοποιούν ελεύθερα τον χερσαίο και εναέριο χώρο της Ελλάδας καθώς και τα ελληνικά χωρικά ύδατα, για τις μετακινήσεις στρατιωτικών τους δυνάμεων.¹⁰⁶³

Οι στόχοι των ΗΠΑ για την Ελλάδα, στα τέλη της δεκαετίας του 1950, περιλάμβαναν τη διατήρηση μιας ανεξάρτητης και σταθερά αναπτυσσόμενης χώρας,

¹⁰⁶¹ Ο.π., 237-247.

¹⁰⁶² TNA: FO 476/37 (WG 1011/1).

¹⁰⁶³ A/2/1, ΑΚΚ/ΙΚΚ, 1956, Σημείωμα, 20 Νοεμβρίου 1956, 213-214.

ικανής να αναλάβει το μεγαλύτερο κόστος των αμυντικών της δαπανών. Σημαντική ήταν και η διατήρηση του δυτικού της προσανατολισμού. Η Ελλάδα έπρεπε να παραμείνει ταγμένη στη μάχη εναντίον του κομμουνισμού και να είναι σε θέση να προβάλλει αντίσταση σε ενδεχόμενη σοβιετική επίθεση. Επίσης, το ΝΑΤΟ επιθυμούσε να διατηρήσει το δικαίωμα χρήσης των εγκαταστάσεών του στη χώρα. Τέλος, προωθούσε την αναθέρμανση της Βαλκανικής Συνεργασίας. Με βάση τα πιο πάνω, οι αμερικανικοί στόχοι στη χώρα ήταν σε μεγάλο βαθμό επιτυχημένοι.

Ακόμη ένα χαρακτηριστικό της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, ήταν η φιλοαραβική της στάση ιδίως σε σχέση με το Παλαιστινιακό ζήτημα. Αξίζει να σημειωθεί, ότι η Αθήνα απολάμβανε σχετική ελευθερία κινήσεων όσον αφορούσε στο ζήτημα, ήδη από την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου και κατά τη διάρκεια της έντονης παρουσίας των Αμερικάνων, λόγω του Σχεδίου Μάρσαλ. Το Μεσανατολικό και το Κυπριακό αποτέλεσαν τα κυριότερα ζητήματα, όπου οι ελληνικές θέσεις απέκλιναν από τις δυτικές. Φυσικά, η φιλοαραβική πολιτική της χώρας δεν στρεφόταν άμεσα εναντίον των ΗΠΑ και των άμεσων συμφερόντων τους, αν και προκαλούσε τριγμούς στις σχέσεις της με τη Βρετανία.¹⁰⁶⁴

Όσον αφορά στο Κυπριακό, οι ΗΠΑ επιθυμούσαν τη λύση του με τρόπο που να μην επηρεάζει τη λειτουργία της νατοϊκής συμμαχίας. Για τον σκοπό αυτόν, έπρεπε να μειωθεί ο ελληνικός αλτρωτισμός και να μετριασθούν οι ελληνικές θέσεις, ώστε να καταλήξουν σε συμφωνία με την Τουρκία και τη Βρετανία. Πρέπει να σημειώσουμε ότι το Κυπριακό δεν στρεφόταν άμεσα εναντίον των αμερικανικών συμφερόντων. Στρεφόταν όμως εναντίον των βρετανικών και των τουρκικών, καθιστώντας απίθανη την οποιαδήποτε παροχή στήριξης στην Αθήνα σε βάρος των υπόλοιπων συμμάχων. Παράλληλα, συνεχιζόταν η παροχή βοήθειας προς την Ελλάδα, με στόχο την ανάπτυξη της χώρας σε ικανοποιητικό επίπεδο, ώστε να μη χρειάζεται εξωτερική βοήθεια. Στον στρατιωτικό τομέα, οι ΗΠΑ μελετούσαν το ενδεχόμενο μετά το 1960 (χωρίς να προβούν σε οποιαδήποτε δέσμευση με την Αθήνα), να βοηθήσουν στον εκσυγχρονισμό του ελληνικού στρατού, με την ταυτόχρονη ελληνική προσπάθεια για διόρθωση των κακώς εχόντων στις δυνάμεις ασφαλείας.¹⁰⁶⁵

¹⁰⁶⁴ Για τη φιλοαραβική πολιτική της Ελλάδας και το Παλαιστινιακό ζήτημα την περίοδο 1947-1949 βλ. Μ. Koumas, 'Cold War Dilemmas, Superpower Influence, and Regional Interests: Greece and the Palestinian Question, 1947-1949', *Journal of Cold War Studies*, 19 (2017) 99-124.

¹⁰⁶⁵ *FRUS, 1955-1957, Volume XXIV, Doc. 308.*

Το Κυπριακό και οι σοβιετικοί ελιγμοί για εκμετάλλευση της κατάστασης δεν ανησυχούσαν ιδιαίτερα την ελληνική ηγεσία, ούτε και τη Δύση για πιθανή ενίσχυση των κομμουνιστών. Ήταν ωστόσο ανησυχητικό, ιδιαίτερα από πλευράς Καραμανλή, το ενδεχόμενο εκμετάλλευσης της κακής οικονομικής κατάστασης, καθώς και των αισθημάτων των κομμουνιστών από την αντιπολίτευση (αναφέρονταν χαρακτηριστικά ως οπορτουνιστές εθνικιστές πολιτικοί) με σκοπό την αποκόμιση πολιτικών οφειλών. Σχεδόν μια δεκαετία μετά την απαγόρευση του ΚΚΕ, οι Αμερικανοί συνεχίζουν να θέτουν υπό συνεχή εξέταση την πολιτική ενθάρρυνσης της ελληνικής κυβέρνησης να μη νομιμοποιήσει το κομμουνιστικό κόμμα ως αποτέλεσμα εσωτερικών και εξωτερικών κομμουνιστικών πιέσεων.¹⁰⁶⁶

Η ελληνική ανυπακοή και η άνοδος του αντιαμερικανισμού

Η πολιτική σταθερότητα, που έδωσε η Κυβέρνηση Αλέξανδρου Παπάγου στην Ελλάδα την περίοδο 1952-1955, ικανοποιούσε τη Δύση, η οποία όμως ανησυχούσε για το κενό εξουσίας που θα άφηνε σε περίπτωση αιφνίδιου θανάτου του (κυρίως λόγω του προχωρημένου της ηλικίας του), ο κίνδυνος διάλυσης του κόμματός του και η διαδοχή του από το Κόμμα των Φιλελευθέρων. Ως εκ τούτου, σύμφωνα με αμερικανικές εκτιμήσεις, η Ελλάδα θα εισερχόταν σε μια νέα περίοδο πολιτικής αστάθειας, δίνοντας αφορμή αφενός στο Παλάτι για να αυξήσει την επιρροή του και αφετέρου στους κομμουνιστές για πολιτική δράση. Υπό αυτές τις συνθήκες, η απόπειρα πραξικοπήματος από στρατιωτικούς μέσω της οργάνωσης του ΙΔΕΑ,¹⁰⁶⁷ θα ήταν πολύ πιθανή.¹⁰⁶⁸ Οι φόβοι της Δύσης για τα γεγονότα που θα διαδέχονταν τον θάνατο του Παπάγου δεν επαληθεύτηκαν, αφού ο Κωνσταντίνος Καραμανλής που τον διαδέχθηκε, διατήρησε την πολιτική σταθερότητα μέχρι και το 1963.

Η πολιτική σταθερότητα όμως δεν συνοδεύτηκε από την αντίστοιχη σταθερότητα στις εξωτερικές σχέσεις της χώρας. Κατά τη δεκαετία του 1950, η Ελλάδα κλήθηκε να αντιμετωπίσει το Κυπριακό ζήτημα. Το ζήτημα κυριάρχησε στην

¹⁰⁶⁶ 'He was not worried about the Greek Communists; but opportunist nationalist politicians, using demagoguery, and taking advantage of country's economic difficulties, were whipping up sentiment against the government's pro-West policy, playing into Communist hands and confusing the people'. Πιθανόν ο Καραμανλής να αναφερόταν στον Γεώργιο Παπανδρέου. *FRUS, 1958-1960*, Volume X, Part 2, Doc. 241; Doc. 286.

¹⁰⁶⁷ Ιερός Δεσμός Ελλήνων Αξιωματικών (ΙΔΕΑ), μυστική οργάνωση αξιωματικών του ελληνικού στρατού γνωστός για την παρακρατική του δράση στη μεταπολεμική Ελλάδα. Δημιουργήθηκε μετά τον Εμφύλιο με στόχο την αναχαίτιση του κομμουνιστικού κινδύνου. Πρώην στελέχη του, συμμετείχαν στο Πραξικόπημα του 1967.

¹⁰⁶⁸ *FRUS, 1955-1957*, Volume XXIV, Doc. 276.

ελληνική εξωτερική πολιτική και προκάλεσε τριγμούς στις σχέσεις της Ελλάδας με τους κυριότερους συμμάχους της. Ωστόσο, ο «από βορρά κίνδυνος», παρά τη φθορά που γνώρισε μετά το 1954, εξακολουθούσε να είναι υπαρκτός. Σύμφωνα με αμερικανικές πηγές: 'These nationalist ambitions are tempered by a deep fear of Russia and distrust of Bulgaria, and a strong awareness that the United States is the only power which will protect Greece and not take advantage of it'.¹⁰⁶⁹

Ωστόσο, το Κυπριακό ζήτημα άρχισε να δημιουργεί προβλήματα στις σχέσεις της Ελλάδας με τους εταίρους της, προβληματίζοντας τη Δύση από το 1954 και εντεύθεν. Μάλιστα, σε ορισμένους κυβερνητικούς κύκλους στη Βρετανία, υπήρχε αντίθεση στις ελληνικές προσπάθειες για βελτίωση των σχέσεων με τα δορυφορικά κράτη.¹⁰⁷⁰ Χαρακτηριστικά αναφέρεται σε βρετανικό έγγραφο:

It must seem strange that a Government, which is so conscious of the need for resistance to Soviet imperialism, should follow a policy which, if pursued along its present lines, must threaten the existence of the Balkan Alliance, impair the cohesion of the North Atlantic Treaty Organization and poison relations with Greece's oldest ally, the United Kingdom.¹⁰⁷¹

Στα μέσα της δεκαετίας του 1950, η ΕΣΣΔ επιχείρησε την αποκατάσταση της επιρροής της στα γειτνιάζοντα Βαλκάνια και συγκεκριμένα στην Ελλάδα, στην Τουρκία και στη Γιουγκοσλαβία. Η σοβιετική επίθεση φιλίας, στόχευε αφενός στην απομάκρυνση των πυρηνικών από τη Βαλκανική και αφετέρου στην ενίσχυση των εμπορικών συναλλαγών.¹⁰⁷² Η συγκυρία της Κυπριακής κρίσης ευνόησε αυτή την προσπάθεια στην περίπτωση της Ελλάδας. Έτσι, το 1956 η Αθήνα προχώρησε στην προσπάθεια περιορισμένης ανάπτυξης των σχέσεών της, σε εμπορικό κυρίως επίπεδο, με το ανατολικό μπλοκ.¹⁰⁷³ Η πολιτική αυτή ωστόσο υποδαυλίστηκε από την ίδια τη σοβιετική ηγεσία στα τέλη της δεκαετίας του 1950 με μια σειρά κινήσεων που έδειχναν προσπάθειες εμπλοκής της στα εσωτερικά της χώρας, αλλά και εξαιτίας της ασαφούς πολιτικής της σε σχέση με το Κυπριακό ζήτημα.

Η Ελλάδα μετά τα Σεπτεμβριανά του 1955, υπό την ηγεσία της Κυβέρνησης Καραμανλή, εκλήθη να επαναπροσδιορίσει τις συμμαχίες και γενικά την εξωτερική της πολιτικής. Η ελληνική κυβέρνηση δεν υιοθέτησε τη γραμμή της ουδετερότητας

¹⁰⁶⁹ Ο.π., Doc. 308.

¹⁰⁷⁰ TNA: FO 371/112833 (WG 1037/2).

¹⁰⁷¹ TNA: FO 476/37 (RG 1011/1).

¹⁰⁷² A. A. Ulunyan, 'Karamanlis' Greece and the Soviet Union (Flashpoints and Observations), late 1950s-1970s', στο Κ. Σβολόπουλος κ.ά. (επιμ.), *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα*, 395-405.

¹⁰⁷³ Βαλντέν, *Ελλάδα και ανατολικές χώρες*, Τόμ. Ι, 121-123.

σε σχέση με τον Ψυχρό Πόλεμο, η οποία εκφραζόταν από την αντιπολίτευση. Έτσι, ακροβατούσε μεταξύ της πίστης στους συμμάχους της, αλλά και στο κοινό αίσθημα.¹⁰⁷⁴ Οι σχέσεις της Ελλάδας με τη Βρετανία έφτασαν στο χαμηλότερο επίπεδο από τον Α΄ ΠΠ εξαιτίας του Κυπριακού, ενώ οι σχέσεις της με τις ΗΠΑ και τους υπόλοιπους Βορειοατλαντικούς Συμμάχους είχαν μειωθεί, σχεδόν σε επίπεδο αναστολής σχέσεων. Η πολιτική αυτή έδωσε το έναυσμα στην ΕΣΣΔ να επιχειρήσει την αύξηση του ρόλου της στην Ελλάδα.¹⁰⁷⁵

Το τεταμένο ψυχροπολεμικό κλίμα δεν επέτρεπε στην Ελλάδα να έρθει σε ανοικτή ρήξη με τους συμμάχους της, παρά μόνο να κάνει μικρές κινήσεις που να δηλώνουν σχετική αυτονομία.¹⁰⁷⁶ Ωστόσο, γεγονότα όπως η Κρίση του Σουέζ (1956) και η κατάπνιξη της ουγγρικής επανάστασης (1956) επιβεβαίωσαν την κυριαρχία των δύο υπερδυνάμεων. Δεδομένης της απόλυτης κυριαρχίας τους, προέκυψε το ερώτημα κατά πόσον και μέχρι ποιου σημείου θα μπορούσε μια ελάσσονα σύμμαχος να χαράξει πραγματικά αυτόνομη πολιτική, μακριά από τα συμμαχικά στεγανά. Πόσο στρατηγικά μπορούσε να κινηθεί η Ελλάδα προκειμένου να προωθήσει τα εθνικά της ζητήματα χωρίς να διακινδυνεύσει την εδαφική της ακεραιότητα και ανεξαρτησία;

Παρόλα αυτά αμφισβητείτο από διάφορους ακραίους κύκλους η ιδιότητα της Ελλάδας ως μέλους του ΝΑΤΟ, εξαιτίας του γεγονότος ότι η συμμαχία δεν έλαβε θετική στάση στο ζήτημα της Κύπρου. Ωστόσο, οι Αμερικανοί το 1957, βασιζόμενοι στον ισχυρό αντικομμουνισμό τόσο της κυβέρνησης όσο και της αντιπολίτευσης στην Ελλάδα, δεν θεωρούσαν πιθανή την αποχώρηση της χώρας από το ΝΑΤΟ.¹⁰⁷⁷ Τη βεβαιότητα των ΗΠΑ, για την πίστη της Ελλάδας ενίσχυε υπόμνημα που τέθηκε από την ελληνική κυβέρνηση στη Συμβουλευτική Επιτροπή του Προγράμματος Αμοιβαίας Ασφάλειας του Αϊζενχάουερ. Σύμφωνα με το υπόμνημα, η σχέση των ΗΠΑ με την Ελλάδα ήταν αμοιβαία και αλληλεξαρτώμενη: η Ελλάδα παρείχε στη σύμμαχό της γεωγραφικά πλεονεκτήματα αλλά και πίστη, ενώ η ίδια κέρδιζε την υποστήριξη και την οικονομική βοήθεια των ΗΠΑ.¹⁰⁷⁸

¹⁰⁷⁴ *FRUS, 1955-1957, Volume XXIV, Doc. 288.*

¹⁰⁷⁵ TNA: FO 476/37 (RG 1011/1).

¹⁰⁷⁶ Βαλινάκης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική*, 70.

¹⁰⁷⁷ *FRUS, 1955-1957, Volume XXIV, Doc. 314.*

¹⁰⁷⁸ A/1, AKK/IKK, 1957, Memorandum of the Greek Government to President Eisenhower's Committee of Citizen Advisers on the Mutual Security Program, 9 Ιανουαρίου 1957, 642-657.

Την εν λόγω περίοδο, η ελληνική κυβέρνηση ελκυόταν και από την εξαγγελία του δόγματος Αϊζενχάουερ. Το δόγμα, το οποίο αφορούσε στην οικονομική βοήθεια προς τις χώρες της Μέσης Ανατολής σε περίπτωση που απειλούνταν από τη σοβιετική επεκτατικότητα, απευθυνόταν και στην Ελλάδα, η οποία θέλησε να το εκμεταλλευτεί προκειμένου να εξελιχθεί σε ηγέτιδα δύναμη της Μέσης Ανατολής.¹⁰⁷⁹ Όπως σχολιάζει ο Σβολόπουλος, η αποδοχή του δόγματος στόχευε και στην αποδέσμευση των ΗΠΑ από το Σύμφωνο της Βαγδάτης.¹⁰⁸⁰ Η παρερμηνεία του δόγματος, από την ελληνική κυβέρνηση, ως ένα νέο σχέδιο Μάρσαλ, την οδήγησε στην υποστήριξή του, με στόχο τη δική της πιθανή οικονομική και στρατιωτική στήριξη και όχι των χωρών της Μέσης Ανατολής.¹⁰⁸¹

Ωστόσο, το 1957, αρχίζουν να φθάνουν αναφορές στο αμερικανικό ΥΠΕΞ για περιπτώσεις όπου οι θέσεις της Ελλάδας και των ΗΠΑ σε μείζονα και ελάσσονα ζητήματα δεν συνέκλιναν, κυρίως όσον αφορούσε στον χειρισμό των ζητημάτων της Μέσης Ανατολής¹⁰⁸² και ιδιαίτερος στο Κυπριακό. Τα περιστατικά αυτά αυξάνονταν με ανησυχητικό ρυθμό για τις ΗΠΑ, που βρίσκονταν αντιμέτωπες με την τάση αποδέσμευσης της Ελλάδας από τη σφαίρα επιρροής τους. Χαρακτηριστική είναι η ακόλουθη σημείωση σε αμερικανικό έγγραφο:

For several weeks officers of the Embassy have studied these instances in their contexts and believe that they are of sufficient importance to constitute a trend which, ... for lack of a better label, may be described as a 'disengagement' on the part of Greece from the essentially 'American' policy which she has followed since the end of the Second World War.¹⁰⁸³

Σύμφωνα με τον Σακκά, η διαφοροποίηση της ελληνικής πολιτικής στην Κρίση του Σουέζ το 1956 αλλά και το 1957 σε σχέση με την εγκατάσταση πυρηνικών στη χώρα, δεν ήταν ουσιαστικής σημασίας. Τα αμερικανικά συμφέροντα δεν επηρεάζονταν ιδιαίτερα, ενώ η ψύχρανση αφορούσε περισσότερο τις σχέσεις Αθηνών-Λονδίνου.¹⁰⁸⁴ Παρόλα αυτά, η δυσφορία των Αμερικανών σε επίσημα έγγραφα ήταν εμφανής, αφού

¹⁰⁷⁹ A/1, AKK/IKK, 1957, 2 Μαΐου 1957, 808-831.

¹⁰⁸⁰ Σβολόπουλος, «Η διεθνής θέση της Ελλάδας».

¹⁰⁸¹ Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι*, 124-125. Σύμφωνα με τον Σακκά, η υποστήριξη του Δόγματος ήταν απόρροια της ελληνικής φιλοαμερικανικής πολιτικής. Σακκάς, «Ατλαντική Συμμαχία, διεθνής ύφεση και ελληνική διπλωματία».

¹⁰⁸² Η στήριξη της Ελλάδας στον αραβικό κόσμο εκδηλώθηκε μεταξύ άλλων με την άρνηση της χώρας να λάβει μέρος σε πολυμερή διάσκεψη στο Λονδίνο για το ζήτημα του Σουέζ και την καταγγελία των Αγγλογάλλων στον ΟΗΕ για τη δράση τους στην Αίγυπτο. Απαγόρευσαν επίσης τη χρήση αερολμένων και εναέριου χώρου στους συμμάχους. Μάλιστα τον Φεβρουάριο του 1957 η Ελλάδα ψήφισε υπέρ της αυτοδιάθεσης της Αλγερίας. Σβολόπουλος, «Η διεθνής θέση της Ελλάδας».

¹⁰⁸³ *FRUS, 1955-1957, Volume XXIV, Doc. 312.*

¹⁰⁸⁴ Σακκάς, «Ατλαντική Συμμαχία, διεθνής ύφεση και ελληνική διπλωματία».

σε συνθήκες έντονης πόλωσης η ενότητα των συμμαχιών ήταν καθοριστικής σημασίας για τις υπερδυνάμεις.

Ειδικότερα, η Ελλάδα προχώρησε στην υιοθέτηση ηπιότερης πολιτικής έναντι των χωρών του ανατολικού μπλοκ, ενώ περιόριζε τις συμβουλές από τους Αμερικανούς εταίρους, όσον αφορούσε στις σχέσεις της με την ΕΣΣΔ, ολοένα και περισσότερο. Στα μέσα της δεκαετίας του 1950, η Αθήνα προχώρησε στην εξομάλυνση των σχέσεών της με τη Βουδαπέστη και το Βουκουρέστι. Το ίδιο διάστημα, υπήρξαν κινήσεις για βελτίωση των σχέσεών της και με τα Τίρανα και τη Σόφια.¹⁰⁸⁵ Οι ΗΠΑ, ανησυχούσαν λοιπόν, ότι μελλοντικά η Ελλάδα μπορούσε να υιοθετήσει ουδέτερη πολιτική, χωρίς τη συμμετοχή της σε κάποιον από τους δύο συνασπισμούς. Παρά τις διαβεβαιώσεις από τον Καραμανλή και ανεπίσημα από άτομα της κυβέρνησης και της αντιπολίτευσης ότι η Ελλάδα θα διατηρούσε τη δυτική της πολιτική, μόνο ο βασιλιάς προχώρησε δημόσια και εξέφρασε την πίστη ότι η Ελλάδα πρέπει να μείνει στο δυτικό μπλοκ. Όσον αφορά στο οικονομικό κομμάτι, η εξάρτηση της Ελλάδας από τις ΗΠΑ ήταν σχεδόν απόλυτη, σε βαθμό που μείωνε τις δυτικές ανησυχίες.¹⁰⁸⁶

Προκειμένου να μειωθεί ο κίνδυνος αποδέσμευσης της Ελλάδας από τη δυτική πολιτική, κρίθηκε απαραίτητη από τις ΗΠΑ η άσκηση επιρροής ώστε να αποθαρρυνθούν οι αλτρωτικές διεκδικήσεις εκ μέρους των Ελλήνων με την ταυτόχρονη υπόδειξη των κοινών συμφερόντων Δύσης-Ελλάδας. Επιπρόσθετα, οι Έλληνες έπρεπε να πεισθούν να διατηρήσουν το Βαλκανικό Σύμφωνο, με προσοχή όμως, λόγω του Κυπριακού και της επαναπροσέγγισης Μόσχας-Βελιγραδίου. Παρομοίως, έπρεπε να υπενθυμίζεται η ανάγκη για την ελληνοτουρκική φιλία, που θα οδηγούσε και στην επίλυση του Κυπριακού. Για την αντιστροφή του έντονου αντιαμερικανισμού στην Ελλάδα, οι ΗΠΑ θεωρούν απαραίτητη την άσκηση επιρροής (soft power) μέσω προγραμμάτων πολιτισμού και ενημέρωσης. Στόχος ήταν να καταδείξουν στους Έλληνες ότι τα συμφέροντά τους είναι στενά συνυφασμένα με αυτά της Δύσης, να αυξήσουν την εμπιστοσύνη τους στις ΗΠΑ, αλλά και να τους αποκαλύψουν τη σοβιετική στρατηγική και τους κινδύνους που ενείχε για την Ελλάδα.¹⁰⁸⁷

¹⁰⁸⁵ Σβολόπουλος, «Η διεθνής θέση της Ελλάδας», 255· Βαλντέν, *Ελλάδα και ανατολικές χώρες*, Τόμ. Ι, 122.

¹⁰⁸⁶ *FRUS, 1955-1957*, Volume XXIV, Doc. 312; 1958-1960, Volume X, Part 2, Doc. 251.

¹⁰⁸⁷ Ο.π., Doc. 241.

Όσον αφορά στις ελληνικές φιλοδοξίες για ανάληψη ηγετικού ρόλου στην Εγγύς Ανατολή (η οποία πήγαζε σύμφωνα με τους Αμερικάνους από την ζήλεια των Ελλήνων απέναντι στον τουρκικό ρόλο), οι Αμερικανοί θεωρούσαν ότι πρέπει να τις αντιμετωπίσουν με συμπάθεια, αποθαρρύνοντας όμως την ανάληψη οποιασδήποτε πρωτοβουλίας. Ο λόγος ήταν ότι διάφοροι παράγοντες όπως το Κυπριακό, η Ορθόδοξη Εκκλησία και η ελληνική παροικία στην Αλεξάνδρεια, μπορούσαν να ασκήσουν πιέσεις στην ελληνική κυβέρνηση.¹⁰⁸⁸ Με αυτόν τον τρόπο, η ελληνική πολιτική θα επηρεαζόταν υπέρ των αραβικών αιτημάτων και θα στρεφόταν ενάντια στα δυτικά συμφέροντα. Το αίσθημα, ότι η Ελλάδα ερχόταν δεύτερη σε σχέση με την Τουρκία στις προτιμήσεις των συμμάχων της, σε συνδυασμό με την αυξανόμενη στρατιωτική δύναμη της γείτονα χώρας, δημιουργούσε ανασφάλεια στους Έλληνες, παρά την πρόταση για εγκαθίδρυση πυρηνικών βάσεων στη Ελλάδα το 1958. Το αίσθημα αυτό επιβαρυνόταν από την παροχή αεροσκαφών τύπου F-100 στην Τουρκία (προηγμένου τύπου σε σχέση με τα αεροσκάφη που παρέχονταν στην Ελλάδα).¹⁰⁸⁹

Παράλληλα, το 1958, οι ΗΠΑ διαπίστωναν με έκπληξη την άνοδο της ΕΔΑ στις πιο πρόσφατες εκλογές, παρά την επικράτηση του Κωνσταντίνου Καραμανλή. Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα αυξανόταν ολοένα και περισσότερο, με την κοινή γνώμη να εμφανίζεται απρόθυμη να δεχτεί τη συνέχιση των στρατιωτικών δαπανών. Η αποδέσμευση της Ελλάδας από το ΝΑΤΟ και γενικά από τη Δύση ερχόταν και ως αποτέλεσμα της αύξησης της αυτοπεποίθησης της χώρας για μια ανεξάρτητη εξωτερική πολιτική, αλλά και εξαιτίας της αποσόβησης του σοβιετικού κινδύνου. Η ΕΣΣΔ προσπαθούσε να ενθαρρύνει την απομάκρυνση της Ελλάδας από τη Δύση μέσω διπλωματικών κινήσεων (χαρακτηριστικά παραδείγματα οι ρουμανικές προτάσεις για συμμετοχή σε βαλκανικό συνέδριο).¹⁰⁹⁰

Ταυτόχρονα, η επιδείνωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων επισφραγίστηκε από την αποχώρηση των Ελλήνων από το αρχηγείο του ΝΑΤΟ στη Σμύρνη στις 14-15 Ιουνίου 1958.¹⁰⁹¹ Στην πορεία, η Ελλάδα αποφάσισε να μην υποστηρίξει τις ΗΠΑ σε διάφορα διεθνή θέματα, ειδικά σε περιοχές όπου η χώρα έχει άμεσα συμφέροντα,

¹⁰⁸⁸ *FRUS, 1955-1957, Volume XXIV, Doc. 315; 1958-1960, Volume X, Part 2, Doc. 241.* Είχε ήδη προηγηθεί η απόρριψη του ελληνικού αιτήματος για συμμετοχή στο προτεινόμενο MEDO (Middle East Defence Organisation), το οποίο δεν έλαβε τελικά σάρκα και οστά. Ο λόγος που οι Βρετανοί και οι Αμερικανοί απέρριψαν το ελληνικό αίτημα, ήταν η πεποίθησή τους, ότι η ελληνική συμμετοχή δεν θα ενίσχυε ουσιαστικά ένα τέτοιο οργανισμό, αλλά μάλλον θα δυσχέρανε περισσότερο τις ήδη περίπλοκες διαπραγματεύσεις. TNA: DEFE 5/42 (52).

¹⁰⁸⁹ *FRUS, 1958-1960, Volume X, Part 2, Doc. 236, Doc. 240.*

¹⁰⁹⁰ Ο.π., Doc. 239, Doc. 240, Doc. 243.

¹⁰⁹¹ Ο.π., Doc. 251.

όπως η Μέση Ανατολή. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν η κριτική εναντίον της αμερικανικής πολιτικής όσον αφορά στον αραβικό εθνικισμό. Η πιο κρίσιμη απόκλιση της ελληνικής πολιτικής από τη δυτική αποτελούσε η στάση της Ελλάδας, στη 13^η Ψηφοφορία της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ, για το ζήτημα της κινέζικης εκπροσώπησης.¹⁰⁹² Σε μια ακόμη προσπάθεια χάραξης ανεξάρτητης πολιτικής, η Ελλάδα προχώρησε στην κατάργηση των περιορισμών στα ελληνικά πλοία, που αγκυροβολούσαν στην ηπειρωτική Κίνα και στη Νότια Κορέα (αν και η απαγόρευση μεταφοράς στρατιωτικών αγαθών συνεχίστηκε).¹⁰⁹³

Το άνοιγμα των Σοβιετικών στην Ελλάδα, κυρίως στον οικονομικό τομέα, προβληματίσε έντονα τις ΗΠΑ. Πάντως, η κυβέρνηση Καραμανλή προσπάθησε να εκμεταλλευτεί τις οικονομικές σχέσεις της χώρας του με την ΕΣΣΔ, προκειμένου να επιτύχει την προσέλκυση επιπρόσθετης δυτικής βοήθειας.¹⁰⁹⁴ Ωστόσο, οι σοβιετικές κινήσεις, όπως η έκδοση γραμματοσήμου για να τιμήσουν τους Έλληνες κομμουνιστές, έφεραν τα αντίθετα αποτελέσματα, οδηγώντας στην αύξηση της δυσαρέσκειας της ελληνικής κοινής γνώμης εναντίον της ΕΣΣΔ και στην άνοδο του αντικομμουνισμού.¹⁰⁹⁵ Μάλλον η πολιτική «μαστίγιο και καρότο»,¹⁰⁹⁶ δεν έφερε τα προσδοκώμενα αποτελέσματα για το ανατολικό στρατόπεδο, αφού ενίσχυσε την ελληνική καχυποψία για προσπάθειες απόσπασής της χώρας από το δυτικό στρατόπεδο.¹⁰⁹⁷

Η επιστροφή της Ελλάδας στην «ορθή» τροχιά

Η λύση του Κυπριακού ζητήματος και η ίδρυση της Κυπριακής Δημοκρατίας (1960) ανακούφισε τη Δύση που είδε την Ελλάδα να στρέφεται εκ νέου προς την ίδια. Χαρακτηριστική ήταν η διαβεβαίωση του Έλληνα πρέσβη στις ΗΠΑ, Αλέξη Λιάτη, σε Αμερικανούς αξιωματούχους, ότι δεν έπρεπε ποτέ να αμφιβάλλουν για την ελληνική υποστήριξη προς τη Δύση, σε θέματα όπως το ζήτημα του Τείχους του Βερολίνου. Η Ελλάδα ζήτησε όμως σε αντάλλαγμα από τις ΗΠΑ διαβεβαιώσεις, ότι

¹⁰⁹² Όπως αναφέρεται σε αμερικανικά έγγραφα, η απόφαση της Ελλάδας να ψηφίσει υπέρ της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας, άλλαξε την τελευταία στιγμή σε αποχή.

¹⁰⁹³ *FRUS, 1958–1960, Volume X, Part 2, Doc. 251.*

¹⁰⁹⁴ Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι*, 106.

¹⁰⁹⁵ *FRUS, 1958–1960, Volume X, Part 2, Doc. 275.*

¹⁰⁹⁶ Οι εναλλαγές χρήσης δελεαστικών προτάσεων και εκτόξευσης απειλών, χρησιμοποιούνταν ευρέως από τον Χρυσόστοφο έναντι μελών του δυτικού συνασπισμού για την επίτευξη πολιτικών του στόχων.

¹⁰⁹⁷ Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι*, 106.

σε περίπτωση που η χώρα θα δεχόταν σοβιετική επίθεση, τότε οι ΗΠΑ θα έσπευδαν προς υπεράσπιση της χώρας. Η υπάρχουσα αμερικανική πολιτική, ότι τυχόν βουλγαρική ή σοβιετική επίθεση, θα έθετε σε λειτουργία το Άρθρο 5 του ΝΑΤΟ, δεν ικανοποιούσε την Ελλάδα, αφού φοβόταν την ιταλική και τη βρετανική αδράνεια. Οι ΗΠΑ διαβεβαίωσαν την Ελλάδα, ότι επίθεση σε οποιοδήποτε κράτος-μέλος του ΝΑΤΟ θα οδηγούσε στην εμπλοκή των νατοϊκών δυνάμεων, συμπεριλαμβανομένων και των αμερικανικών, για να τους καθυσχύασουν.¹⁰⁹⁸

Μετά τη διευθέτηση του Κυπριακού, η Αθήνα κατόρθωσε να βελτιώσει σημαντικά τις σχέσεις της με την Ουάσιγκτον και το Λονδίνο. Η Βρετανία, αν και δεν μπορούσε, υπό τις παρούσες συνθήκες, να διαδραματίσει τον σημαίνοντα ρόλο που είχε μέχρι και το 1947 στην Ελλάδα, τόσο σε οικονομικό όσο και σε στρατιωτικό επίπεδο, επιθυμούσε να αυξήσει την επιρροή της στην Ελλάδα και στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων. Η βρετανική θέληση όμως δεν βρήκε την ελληνική ανταπόκριση, που εξακολουθούσε να νιώθει πικραμένη για την εξέλιξη του Κυπριακού. Τα ελληνικά αισθήματα απέναντι στις ΗΠΑ παρέμειναν μεικτά, εξαιτίας της συνέχισης της αμερικανικής βοήθειας κατά το 1959-1960, αλλά και του φόβου ότι η νέα κυβέρνηση υπό τον Τζον Φιτζέραλντ Κέννεντυ θα τροποποιούσε τους όρους της οικονομικής βοήθειας στην Ελλάδα.¹⁰⁹⁹

Το ίδιο διάστημα, η Ελλάδα άρχισε να διαβλέπει τις ευκαιρίες που θα της προσέφερε η συνεργασία της με τη Δυτική Ευρώπη. Ως εκ τούτου, το 1961 υπεγράφη η Συμφωνία Σύνδεσης της Ελλάδας με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ). Πρέπει να σημειωθεί, ότι η προσπάθεια της Ελλάδας να εντατικοποιήσει τις σχέσεις της με τη Δυτική Ευρώπη μέσω της ΕΟΚ, δεν σχετιζόταν με τη μεταβολή των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Εξάλλου, η ΕΟΚ στηριζόταν στην οικονομική συνεργασία και όχι στην άμυνα. Έτσι, η Αθήνα μείωνε το αίσθημα της ανασφάλειας λόγω του απομονωτισμού της χώρας και ενίσχυε τους δεσμούς της με τους δυτικούς θεσμούς.¹¹⁰⁰ Η κίνηση αυτή έδειχνε την προσπάθεια απογαλακτισμού της χώρας από την Αμερική, χωρίς να αλλάζει ουσιαστικά ο δυτικός προσανατολισμός της. Παρόλα αυτά, δεν πρόλαβε να αποδώσει εξαιτίας της εσωτερικής κρίσης στην Ελλάδα το 1964 και ακολούθως της συνταγματικής εκτροπής του 1967.¹¹⁰¹

¹⁰⁹⁸ *FRUS, 1961–1963, Volume XVI, Doc. 313, Doc. 317; Doc. 319 Doc. 332.*

¹⁰⁹⁹ TNA: FO 476/37 (CE 1011/1; RG 1011/1).

¹¹⁰⁰ Hatzivassiliou, 'Security and the European Option'.

¹¹⁰¹ Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, 462.

Η πολιτική κρίση του 1963, ανησυχούσε ιδιαίτερα τις ΗΠΑ, οι οποίες όμως γνωρίζοντας την ελληνική δυσαρέσκεια για τον «αμερικανικό παράγοντα», δεν μπορούσαν να δράσουν πέραν από τη συνέχιση των προγραμμάτων τους στη χώρα. Τυχόν νίκη της ΕΚ ή συνασπισμού κομμάτων με εξαίρεση της ΕΔΑ, δεν προκαλούσε ιδιαίτερο φόβο για αλλαγή του δυτικού προσανατολισμού της χώρας, παρά την αναγνώριση ότι η απομάκρυνση του Καραμανλή θα σήμαινε την επιστροφή της χώρας στην πολιτική αστάθεια. Εξάλλου, ο Σοφοκλής Βενιζέλος εμφανίστηκε πρόθυμος να διατηρήσει η χώρα την εξωτερική πολιτική των προκατόχων της, όσον αφορά στην ΕΣΣΔ, σε περίπτωση που κέρδιζε το χρίσμα σε βάρος του Καραμανλή.¹¹⁰²

Τον Απρίλιο του 1963, ο αρχηγός του ΓΕΣ, στρατηγός Βασίλειος Καρδαμάκης ενημέρωσε τον Αμερικανό στρατιωτικό ακόλουθο Συνταγματάρχη Τζορτζ Μπάλντρι (George A. Baldry) για την οργάνωση πιθανού πραξικοπήματος στην Ελλάδα. Χαρακτηριστικά, το ζητούμενο ερώτημα δεν ήταν το αν θα γινόταν το πραξικόπημα, αλλά το πότε. Το ενδεχόμενο πραξικοπήματος, έστω και αν δεν θα γινόταν στο άμεσο μέλλον, αποδεικνύεται ενοχλητικό για τις ΗΠΑ, αφού έθετε σε κίνδυνο την αμερικανική πολιτική στην περιοχή. Από το 1949 και εντεύθεν, οι ΗΠΑ επιθυμούσαν η Ελλάδα να καταστεί πρότυπο δημοκρατικής χώρας στα Βαλκάνια και μέσω του Τριμερούς Συμφώνου έγινε προσπάθεια να μετατραπεί σε παράδειγμα προς μίμηση για τις κομμουνιστικές χώρες. Η συνταγματική εκτροπή θα αμαύρωνε το καλό όνομα της Ελλάδας, ενώ το ενδεχόμενο αυτή να επιτυγχανόταν με αμερικανικό εξοπλισμό δυσανασχετούσε τους συμμάχους της. Ο Αμερικανός στρατιωτικός ακόλουθος Μπάλντρι προσπάθησε να καταστήσει σαφή την αντίθεση των ΗΠΑ σε σχέση με το ενδεχόμενο πραξικοπήματος στον στρατηγό Καρδαμάκη.¹¹⁰³

Τελικά, η κυβέρνηση Παπανδρέου, η οποία επικράτησε, συνέχισε τη φιλοδυτική και φιλοαμερικανική κατεύθυνση της χώρας. Άλλωστε, ο ίδιος είχε διαδραματίσει σημαίνοντα ρόλο στην αντιμετώπιση των κομμουνιστικών δυνάμεων το 1944 από τη θέση του ως πρωθυπουργός.¹¹⁰⁴ Ωστόσο, η αμερικανική ηγεσία προβληματιζόταν έντονα από την παρουσία του Ανδρέα Παπανδρέου, γιου του Γεώργιου Παπανδρέου, στην ελληνική πολιτική σκηνή. Με τις υποψίες, ότι πρόκειται

¹¹⁰² *FRUS, 1961–1963, Volume XVI, Doc. 350; Doc. 357.*

¹¹⁰³ *Ο.π., Doc. 343; Doc. 344.*

¹¹⁰⁴ Hatzivassiliou, 'Negotiating with the enemy', 151.

για τον ηγέτη της παραστρατιωτικής οργάνωσης ΑΣΠΙΔΑ,¹¹⁰⁵ οι ΗΠΑ ανησυχούσαν ότι εάν αποκτούσε εξουσία θα τη χρησιμοποιούσε εναντίον της θέσης των ιδίων στη χώρα. Παράλληλα, φοβούνταν ότι θα απομάκρυνε την Ελλάδα από τους κόλπους του ΝΑΤΟ και θα στρεφόταν προς την ΕΣΣΔ.¹¹⁰⁶ Χαρακτηριστικός της αμερικανικής καχυποψίας απέναντι στον Ανδρέα Παπανδρέου ήταν ο σχολιασμός του Τζορτζ Μπολλ,¹¹⁰⁷ αναφερόμενος στον πρώτο ως ‘that evil Andreas’.¹¹⁰⁸

Οι Βρετανοί πίστωναν στον πρωθυπουργό Παπανδρέου την αδυναμία χειρισμού της νέας κρίσης του Κυπριακού ζητήματος το 1964, σε συνδυασμό με την υποτίμηση του κομμουνιστικού κινδύνου.¹¹⁰⁹ Παρόλα αυτά, την περίοδο 1964-1967, ο φιλοδυτικός προσανατολισμός της χώρας δεν επηρεάστηκε.¹¹¹⁰ Η Κυβέρνηση Παπανδρέου, όμως, δεν κατόρθωσε να διατηρήσει την πολιτική σταθερότητα και το 1965 η χώρα γνώρισε μια νέα πολιτική κρίση, προάγγελο της συνταγματικής εκτροπής του 1967. Οι ΗΠΑ προσπαθούσαν να διαχειριστούν την κατάσταση με διακριτικότητα. Η παρατεταμένη πολιτική κρίση όμως στη χώρα έδειχνε ότι το μέλλον διαγραφόταν ζοφερό. Ταυτόχρονα, η ενίσχυση της δυσaréσκειας εναντίον του βασιλιά Κωνσταντίνου Β΄ συνοδεύτηκε από την έξοδο των κομμουνιστών από την απομόνωση, γεγονός που προξενούσε την αμερικανική δυσaréσκεια.¹¹¹¹

Πρέπει να σημειωθεί ότι οι ελληνικές κυβερνήσεις ήταν ιδιαίτερα επιφυλακτικές προς την ΕΣΣΔ κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1950 και των αρχών της δεκαετίας του 1960, εξαιτίας των πληγών του Εμφυλίου, αλλά και του γεγονότος ότι η ΕΣΣΔ ήταν η προστάτιδα της Βουλγαρίας. Στο πλαίσιο αυτό, η Ελλάδα ενήργησε καθυστερημένα σε σχέση με τη συμφιλίωση των δύο κόσμων. Δεν ανέλαβε καμία πρωτοβουλία για βελτίωση των σχέσεών της με τους βόρειους γείτονές της, παρά το γεγονός ότι οι δυτικοί της σύμμαχοι είχαν ήδη αναλάβει

¹¹⁰⁵ Η ΑΣΠΙΔΑ (Αξιωματικοί Σώσατε Πατρίδα, Ιδανικά, Δημοκρατία, Αξιοκρατία) ήταν μια παραστρατιωτική αντιβασιλική οργάνωση. Οι καταγγελίες το 1965, ότι ηγέτης της ήταν ο Ανδρέας Παπανδρέου, γιος του πρωθυπουργού προκάλεσαν σοβαρό πολιτικό και στρατιωτικό σκάνδαλο στη χώρα. Η υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ θεωρείται ένα από τα κυριότερα αίτια της Αποστασίας του 1965 και της παρατεταμένης πολιτικής κρίσης που ακολούθησε μέχρι και την τελική εγκαθίδρυση της Δικτατορίας του 1967.

¹¹⁰⁶ *FRUS, 1964-1968, Volume XVI, Doc. 204.*

¹¹⁰⁷ Τζορτζ Μπολλ (George Ball, 1909-1994), Αμερικανός διπλωμάτης, διετέλεσε Υφυπουργός Εξωτερικών την περίοδο 1961-1966.

¹¹⁰⁸ L. Klarevas, ‘Were the Eagle and the Phoenix Birds of a Feather? The United States and the Greek Coup of 1967’, *Diplomatic History*, 30 (2006) 471-508:483.

¹¹⁰⁹ TNA: FO 476/37 (CE 1011/1).

¹¹¹⁰ Σακκάς, ‘Ατλαντική Συμμαχία, διεθνής ύφεση και ελληνική διπλωματία’.

¹¹¹¹ *FRUS, 1964-1968, Volume XVI, Doc. 200, Doc. 202.*

παρόμοιες ενέργειες.¹¹¹² Η αργή αντίδραση της Αθήνας στην ύφεση εξηγείται και από τον φόβο νομιμοποίησης του ΚΚΕ.¹¹¹³

Οι νέες συνθήκες που επικρατούσαν στη χώρα, η οικονομική της κατάσταση και κατ' επέκταση η αναγκαστική της εξάρτηση από κάποια μεγάλη δύναμη, σε συνδυασμό με τις εξελίξεις στο Κυπριακό δυναμίτιζαν το πολιτικό κλίμα. Όλα αυτά, λαμβάνοντας υπόψη και την άνοδο του αντιαμερικανισμού στην Ελλάδα, θα μπορούσαν σύμφωνα με τους Αμερικάνους να τύχουν εκμετάλλευσης είτε από την ΕΣΣΔ είτε από κάποια άλλη, μη φιλική ('unfriendly forces') προς τις ΗΠΑ δύναμη, όπως η κομμουνιστική Κίνα και η Γαλλία του Ντε Γκωλ.¹¹¹⁴ Τελικά, η Χούντα έδρασε πρώτη το 1967, για την προστασία της «νομιμότητας» και την ανάσχεση του κομμουνιστικού κινδύνου. Η δράση αυτή έγινε αποδεκτή από τη Δύση, αφού δεν στρεφόταν ενάντια στα δικά της συμφέροντα, ενώ διασφάλιζε τη διατήρηση του δυτικού προσανατολισμού της χώρας.

Ο Χατζηβασιλείου υποστηρίζει, ότι η Ελλάδα αντιμετώπισε τόσο τους δυτικούς της εταίρους όσο τους κομμουνιστές γείτονές της, σύμφωνα με την πολιτική του «λειτουργισμού», δηλαδή την πολιτική ανάπτυξης διαύλων οικονομικής αλληλεξάρτησης. Επιχείρησε να καταρρίψει τον μύθο ότι η Ελλάδα ήταν πλήρως εξαρτημένη από τις δυτικές δυνάμεις.¹¹¹⁵ Η παρούσα διδακτορική διατριβή συμφωνεί με την πιο πάνω θέση, αφού φαίνεται ξεκάθαρα η προσπάθεια της Ελλάδας να συνδεθεί με τη Δύση και να αποκομίσει σημαντικά πλεονεκτήματα από την υπερδύναμη, είτε αυτά αφορούν την ενίσχυση της εξωτερικής της ασφάλειας, είτε την απορρόφηση κονδυλίων για την οικονομική και στρατιωτική της αναβάθμιση. Άλλωστε η οικονομική ανάπτυξη και η επίτευξη της ασφάλειας είναι αλληλένδετοι πολιτικοί στόχοι.

Όπως σχολιάζει ο Schweller, 'because members of military alliances always sacrifice some foreign-policy autonomy, the most important determinant of alignment decisions is the compatibility of political goals, not imbalances of power or threat'.¹¹¹⁶ Πράγματι, η Ελλάδα θυσίασε μέρος της αυτονομίας της συνειδητά προκειμένου να κατοχυρώσει τη συμμετοχή της στον δυτικό συνασπισμό, λαμβάνοντας υπόψη το

¹¹¹² Σακκάς, 'Ατλαντική Συμμαχία, διεθνής ύφεση και ελληνική διπλωματία'.

¹¹¹³ S. Rizas, 'Domestic and External Factors in Greece's Relations with the Soviet Union: Early Cold War to Détente', *Mediterranean Quarterly*, 24 (2013) 57-80.

¹¹¹⁴ *FRUS, 1964-1968*, Volume XVI, Doc. 204.

¹¹¹⁵ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*.

¹¹¹⁶ Schweller, 'Bandwagoning for Profit', 88.

γεγονός ότι οι στόχοι της χώρας συνέκλιναν σε σημαντικό βαθμό με τους στόχους της Δύσης. Επομένως, δεν ήταν ο «από βορρά κίνδυνος» η αιτία ταύτισης της ελληνικής με τη δυτική εξωτερική πολιτική, αλλά η γενικότερη αντίληψη των κοινών συμφερόντων και το αίσθημα της Ελλάδας ότι είναι μέρος του δυτικού κόσμου.

Κεφάλαιο όγδοο

Περιφερειακή πολιτική: η ελληνική περίπτωση σε σύγκριση

Στον Ψυχρό Πόλεμο η παντοδυναμία των Μεγάλων Δυνάμεων ήταν το κλειδί για την κατανόηση του διεθνούς συστήματος. Οι μικρότερες δυνάμεις, άμεσα εξαρτημένες από τις ΗΠΑ και την ΕΣΣΔ, προσπάθησαν να διασφαλίσουν τα δικά τους συμφέροντα, μέσω της «φιλίας» τους με τις προστάτιδες τους δυνάμεις, είτε αυτά ήταν η κατοχύρωση της ασφάλειάς τους είτε η προώθηση άλλων δικών τους επιδιώξεων. Ο Ψυχρός Πόλεμος χαρακτηρίστηκε από την ένοπλη ειρήνη των δύο συνασπισμών, που δεν εξόκειλαν ποτέ σε απευθείας θερμό επεισόδιο· σε περιφερειακό επίπεδο όμως, η ένταση στις σχέσεις των δύο συνασπισμών ή μεταξύ των συμμάχων τους είχε τη δυναμική να παρασύρει τα δύο στρατόπεδα σε έναν νέο γενικευμένο, ίσως και πυρηνικό πόλεμο.

Παρότι, η διεθνής βιβλιογραφία δίνει έμφαση στις σχέσεις των δύο ηγέτιδων δυνάμεων, οι εξελίξεις στην περιφέρεια παρουσιάζουν ιδιαίτερο, αν όχι μεγαλύτερο, ενδιαφέρον. Οι σχέσεις μεταξύ των συμμάχων των δύο πόλων, είτε των ελάσσονων δυνάμεων με την ηγέτιδα του αντίπαλου συνασπισμού, εξελίσσονται παράλληλα με αυτές των υπερδυνάμεων και επηρεάζονται βαθύτατα από τις μεταβολές του διεθνούς συστήματος. Τα ζητήματα που έχουν να αντιμετωπίσουν είναι βαθύτερα, αφού συχνά βρίσκονται ριζωμένα είτε στις εθνικές τους συνειδήσεις είτε στην παραδοσιακή αντίληψη των απειλών της εδαφικής τους ακεραιότητας, με αποτέλεσμα να ξεπερνούν τα συμμαχικά συμφέροντα.

Βάσει της θεωρίας της ισορροπίας της απειλής, όταν μια μικρή δύναμη γειτνιάζει με μια μεγαλύτερη αναθεωρητική δύναμη, τότε το ενδεχόμενο του συστημικού πολέμου είναι μεγάλο, επιβάλλοντας τη συμμαχία. Επιπρόσθετα, σε περίπτωση που μια δύναμη αντιμετωπίζει ζητήματα, όπως κάποια διένεξη για συνοριακή διευθέτηση από ένα ή περισσότερα κράτη, είτε αυτά ανήκουν στις μεγάλες δυνάμεις είτε στις μικρές, τότε το ενδεχόμενο συμμαχίας με μια μεγάλη δύναμη είναι περισσότερο πιθανό. Παρόλα αυτά, συμμαχία με μικρότερες δυνάμεις είναι επίσης πιθανή, εφόσον ο κίνδυνος είναι περιορισμένος και δύσκολα θα οδηγούσε σε γενικευμένο πόλεμο.¹¹¹⁷ Στην περίπτωση της Ελλάδας, η χώρα εξαιτίας των συνοριακών ζητημάτων με τους βόρειους γείτονες την οδήγησε στη συμμαχία με τις

¹¹¹⁷ Reiter, 'Learning, Realism, and Alliances', 242-243.

ΗΠΑ. Εύλογα διερωτάται κανείς κατά πόσον η σχέση αυτή εφαρμόζεται και σε άλλες περιπτώσεις την υπό εξέταση περίοδο.

Το παρόν κεφάλαιο δίνει έμφαση στην αμερικανική περιφερειακή πολιτική σε σχέση με την πολιτική των συμμάχων της κατά τη διάρκεια της υπό εξέτασης περιόδου. Για τον σκοπό αυτόν, επιλέγονται ως μελέτες περίπτωσης, περιοχές οι οποίες έχουν κοινό γεωγραφικό στάτους με την Ελλάδα· εν προκειμένω, περιοχές όπου εφάπτεται ο δυτικός με τον ανατολικό συνασπισμό. Ως εκ τούτου, θα εξεταστούν οι περιπτώσεις της Νορβηγίας και της Τουρκίας. Γίνεται, επίσης, αναφορά στην περίπτωση της Δυτικής Γερμανίας, ώστε να διαφανεί η διαφοροποίηση της δυτικής πολιτικής στην περιφέρεια και στο κέντρο.

Νορβηγία

Η Νορβηγία, γεωγραφικά τοποθετημένη στις βόρειες παρυφές της Ευρώπης, αποτελούσε μια από τις τέσσερις περιπτώσεις κοινών συνόρων του δυτικού και του ανατολικού συνασπισμού. Τα νορβηγοσοβιετικά σύνορα μήκους 195,7 χιλιομέτρων, αποτελούσαν, επίσης, μαζί με τα τουρκοσοβιετικά, τις μοναδικές περιπτώσεις γειτνίασης του NATO απευθείας με την ΕΣΣΔ. Τα κοινά σημεία που παρουσίαζε η Ελλάδα με τη Νορβηγία, αφορούσαν στο μέγεθος και στην επιλογή συνασπισμού, αφού και οι δύο ενέπιπταν στα μικρά κράτη, που εντάχθηκαν στους κόλπους του NATO. Όσον αφορά στη γεωγραφία, η Νορβηγία και η Ελλάδα βρίσκονταν στις άκρες του δυτικού συνασπισμού, στη βόρεια και νοτιοανατολική πτέρυγα αντιστοίχως.

Η χάραξη της εξωτερικής πολιτικής της Νορβηγίας κατά τον Ψυχρό Πόλεμο, καθορίστηκε από τις εμπειρίες της στον Β΄ ΠΠ. Η Νορβηγία, όπως και η Ελλάδα, δέχτηκε τη χιτλερική εισβολή (9 Απριλίου) και κατοχή το 1940. Μετά το τέλος του πολέμου, η Νορβηγία κλήθηκε να επαναπροσδιορίσει την αντίληψη της ασφάλειάς της, εγκαταλείποντας την παραδοσιακή επιλογή της ουδετερότητας. Αίτια ήταν τα συμπλέγματα της γερμανικής κατοχής, αλλά και η αδυναμία της Βρετανίας να συνεχίσει να δρα ως εγγυήτρια της ασφάλειας στον νορβηγικό «βορρά», κατά αντίστοιχη περίπτωση με την Ελλάδα. Το τέλος του πολέμου, κατέστησε την ΕΣΣΔ ως τον ισχυρότερο παίκτη στην περιοχή, αλλά και την κύρια πηγή της απειλής για τα σκανδιναβικά κράτη. Η κατοχή της Βόρειας Νορβηγίας από την ΕΣΣΔ την περίοδο

1944-1946, αλλά και της δανικής νήσου Μπόρνχολμ (1945-1946), ενίσχυσαν την αντίληψη της απειλής για τη Νορβηγία.¹¹¹⁸

Αμέσως μετά τον πόλεμο, η Νορβηγία ακολούθησε την πολιτική κτισίματος γεφυρών (bridge-building) στη βάση της αντίληψης ότι η Βρετανία, οι ΗΠΑ και η ΕΣΣΔ θα συνέχιζαν τη συνεργασία τους στη Μεταπολεμική Περίοδο. Το Όσλο, επιθυμούσε να κρατήσει χαμηλό προφίλ, ακροβατώντας μεταξύ των δύο ανερχόμενων μετώπων. Το Σχέδιο Μάρσαλ, το αντιμετώπισε αρχικά με επιφυλακτικότητα: ο κύριος λόγος που δέχτηκε η Νορβηγία να συμμετάσχει στο αγγλο-γαλλικό συνέδριο για το Σχέδιο Μάρσαλ το 1947, ήταν η ανησυχία να μη βρεθεί απομονωμένη από τις υπόλοιπες δυτικές χώρες και να συνδεθεί έτσι με την ΕΣΣΔ. Τελικά, υπό το βάρος των οικονομικών πιέσεων, του πραξικοπήματος στην Τσεχοσλοβακία, αλλά και τις σοβιετικές πιέσεις στη Φινλανδία, η Νορβηγία αποδέχτηκε το Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Ανάπτυξης (European Recovery Program, ERP).¹¹¹⁹

Η Βόρεια πτέρυγα του NATO: ημι-συμμαχία. Η Βόρεια πτέρυγα του NATO, αποτελείτο από τη Νορβηγία και τη Δανία. Για την κατοχύρωση της ασφάλειάς του, το Όσλο επέλεξε τη συνεργασία με τη Δύση και συγκεκριμένα με τις ΗΠΑ. Μάλιστα, η Νορβηγία υπήρξε από τα ιδρυτικά μέλη του NATO, το 1949. Από την αρχή τα σκανδιναβικά κράτη έθεσαν φραγμούς στην ιδιότητά τους ως μέλη του NATO. Έτσι, το Όσλο έθεσε ως πάγια πολιτική του τη μη εγκατάσταση βάσεων στην εδαφική επικράτεια της Νορβηγίας. Ασφαλώς, στόχος ήταν να μην προκαλέσει την ΕΣΣΔ και να αποφύγει την ένταση στην περιοχή.¹¹²⁰ Η πολιτική επεκτάθηκε στην πορεία με τη μη αποδοχή εγκατάστασης πυρηνικού οπλισμού στη χώρα. Ειδικότερα, όσον αφορά στην περιοχή Φίνμαρκ, το βορειότερο άκρο της Νορβηγίας και άμεσα γειτνιάζον με την ΕΣΣΔ, το Όσλο είχε αποφασίσει τη μη διεξαγωγή συμμαχικών ασκήσεων, σεβόμενο την ευαισθησία της ΕΣΣΔ για την περιοχή.¹¹²¹

¹¹¹⁸ J. M. Hanhimäki, 'Security and Identity: the Nordic Countries and the United States since 1945', in G. Lundestad (ed.), *No End to Alliance* (London: Palgrave Macmillan, 1998), 83.

¹¹¹⁹ Για λεπτομερή ανάλυση της νορβηγικής αντίδρασης στο σχέδιο Μάρσαλ, βλ., H. Ø. Pharo, 'Bridgebuilding and reconstruction: Norway faces the Marshall Plan', *Scandinavian Journal of History*, 1 (1976) 125-153.

¹¹²⁰ Hanhimäki, 'Security and Identity: the Nordic Countries', 83.

¹¹²¹ G. Lundestad, 'The evolution of Norwegian security policy: Alliance with the West and reassurance in the East', *Scandinavian Journal of History*, 17 (1992) 227-256.

Οι ΗΠΑ, δεν αντέδρασαν αρχικά στην απόφαση του Όσλο, αφού θεωρούσαν ότι τυχόν βάσεις στη Νορβηγία θα ήταν ευάλωτες. Στην πορεία όμως, η κυβέρνηση Κέννεντυ ήθελε να ασκήσει πιέσεις στη χώρα για τη δημιουργία αποθηκευτικών χώρων πυρηνικών, την αύξηση των αμυντικών δαπανών και την αποδοχή στρατοπέδευσης ξένων δυνάμεων. Η απόφαση αυτή ήταν προσωρινή και σύντομα εγκαταλείφθηκε από την αμερικανική κυβέρνηση.¹¹²² Αντικατόπτριζε όμως τη διεθνή ένταση των αρχών της δεκαετίας του 1960, η οποία καλούσε για περαιτέρω στρατιωτικοποίηση.

Παρόμοια πορεία με την Νορβηγία ακολούθησε και η Ελλάδα, αφού μπορεί να μην αποτέλεσε ένα από τα ιδρυτικά μέλη του οργανισμού, αλλά εντάχθηκε μόλις τρία χρόνια αργότερα στο NATO. Ακολουθώντας παράλληλη πορεία όσον αφορά στο ζήτημα της εγκατάστασης των νατοϊκών βάσεων, αρχικά ήταν διστακτικές, ενώ αμφοτέρως υπέκυψαν στη συνέχεια στις αμερικανικές πιέσεις. Ελλάδα και Νορβηγία αρχικά ακολούθησαν την πολιτική της μη αποδοχής των βάσεων στα εδάφη τους με πρόσχημα τον φόβο της πρόκλησης της σοβιετικής επιθετικότητας, ενώ και στις δύο περιπτώσεις ποτέ δεν έκαναν δεκτή την εγκατάσταση πυρηνικού οπλισμού στα εδάφη τους. Άλλο ένα κοινό σημείο των δύο χωρών, όσον αφορά στις σχέσεις τους με τη Βορειοατλαντική Συμμαχία, είναι η προσκόλλησή τους ως δύο μικρά κράτη στην προστατίδα δύναμη (ΗΠΑ), και όχι τόσο στις υπόλοιπες δυτικές δυνάμεις.

Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός της κατάρριψης από την ΕΣΣΔ του αμερικανικού αεροσκάφους τύπου U-2, πάνω από την πόλη Σβερντλόφσκ της Νορβηγίας (Μάιος 1960). Η αποκάλυψη ότι οι ΗΠΑ χρησιμοποίησαν νορβηγικό αερολιμένα για κατασκοπευτική δράση σε βάρος της ΕΣΣΔ, προκάλεσε τις διαμαρτυρίες των Νορβηγών. Τη δεκαετία του 1960, οι σχέσεις Όσλο-Ουάσιγκτον άρχισαν να κλυδωνίζονται. Αίτια, η διάσταση απόψεων των συμμάχων σε σοβαρά ζητήματα: η Νορβηγία συνηγορούσε υπέρ της ύφεσης, ενώ άσκησε δριμύτατη κριτική στις ΗΠΑ για την εμπλοκή της στην Ινδοκίνα, με τον Πόλεμο του Βιετνάμ. Εξάλλου, η Νορβηγία ήταν από τα πρώτα ευρωπαϊκά κράτη που έκλιναν προς την αποκατάσταση των σχέσεων με το ανατολικό μπλοκ μια δεκαετία νωρίτερα.¹¹²³ Η

¹¹²² Ο.π.

¹¹²³ Ο.π.

Νορβηγία, απέκλινε επίσης από την αμερικανική πολιτική σε διάφορα ζητήματα, όπως η πολιτική απέναντι στην Κίνα και την Ισπανία.¹¹²⁴

Αξίζει να αναφέρουμε ότι ακριβώς την ίδια περίοδο διαταράσσονται και οι σχέσεις της Αθήνας με την Ουάσιγκτον. Παρόλα αυτά, τα αίτια της διατάραξης των διμερών σχέσεων της Νορβηγίας και της Ελλάδας με τις ΗΠΑ, έχουν διαφορετική βάση. Εν αντιθέσει με το Όσλο και την κριτική του στην εμπλοκή των ΗΠΑ στον Τρίτο Κόσμο, το κύριο διακύβευμα του ελληνικού κλυδωνισμού των σχέσεων της Αθήνας με την Ουάσιγκτον, ήταν εθνικό: το Κυπριακό. Από την άλλη, για τους Νορβηγούς η αντίληψη των ΗΠΑ ως θεματοφύλακα της δημοκρατίας είχε φθαρεί ανεπανόρθωτα από τα μέσα της δεκαετίας του 1960 και εντεύθεν από κινήσεις, όπως η αποδοχή της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών στην Ελλάδα (1967), η υποστήριξη στο Χιλιανό Πραξικόπημα Πινοσέτ σε βάρος του Σαλβαδόρ Αλιέντε (1973), αλλά και η συμμετοχή της στον Πόλεμο του Βιετνάμ (1955-1975). Ασφαλώς, η ύφεση ευνόησε την αμφισβήτηση της αμερικανικής πολιτικής.

Αντίληψη απειλών και άμυνα. Η νορβηγική αντίληψη της απειλής, έθεσε από νωρίς ως κύρια πηγή του κινδύνου, τον σοβιετικό επεκτατισμό. Για τον σκοπό αυτό, η Νορβηγία ήθελε να δεσμεύσει τις ΗΠΑ στην άμυνά της, είτε μέσω της στρατηγικής της αποτροπής, είτε μέσω της παροχής αμυντικής βοήθειας. Πέραν τούτου, ανησυχούσε ιδιαίτερα για το ενδεχόμενο να συρθούν σε έναν πόλεμο εξαιτίας της έντασης μεταξύ του δυτικού και του ανατολικού κόσμου· η πολιτική της ουδετερότητας ήταν ακόμη νωπή στη νορβηγική πολιτική σκέψη. Ο συνδυασμός των πιο πάνω είχε ως αποτέλεσμα την προσπάθεια από το Όσλο να εφαρμόσει την πολιτική της αποτροπής, μειώνοντας τις σοβιετικές απειλές και αποτρέποντας την ανάπτυξη κρίσεων.¹¹²⁵

Σημαντικό ρόλο, στη διαμόρφωση της αντίληψης της απειλής, είχε ο Πόλεμος της Κορέας. Ο πόλεμος αυτός ανησύχησε ιδιαίτερα τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης, όσον αφορά στις σοβιετικές προθέσεις, γεγονός που οδήγησε στην ενίσχυση των συντηρητικών κομμάτων. Παράλληλα, ακολούθησε ένα ντελίριο αμυντικών εξοπλισμών και δαπανών, αφού κυριαρχούσε ο φόβος για ένα ξαφνικό χτύπημα στην

¹¹²⁴ Ο.π., 233.

¹¹²⁵ Hanhimäki, 'Security and Identity: the Nordic Countries', 106-107; Lundestad, 'The evolution of Norwegian security policy', 239-241.

Ευρώπη με την παράλληλη απουσία της Αμερικής στην Ανατολική Ασία.¹¹²⁶ Όπως έχει ήδη υποστηριχθεί, ο πόλεμος της Κορέας προκάλεσε την όξυνση της αντίληψης μεταξύ άλλων και του «από βορρά κινδύνου» στην Ελλάδα.

Παρομοίως, υπό το φως της νέας απειλής, η Νορβηγία προχώρησε στην αύξηση των αμυντικών της δαπανών, αλλά και στην αύξηση του ύψους στρατιωτικής βοήθειας που λάμβανε από τις ΗΠΑ. Συνολικά, την περίοδο 1951-1967, η Νορβηγία έλαβε βοήθεια ύψους ενός δισεκατομμυρίου δολαρίων από τις ΗΠΑ και τον Καναδά.¹¹²⁷ Ως εκ τούτου, ο Πόλεμος της Κορέας συνέβαλε στην ενίσχυση των δεσμών του Όσλο με το NATO, γεγονός που επιβεβαιώθηκε το 1951 από την εγκατάσταση του Αρχηγείου Συμμαχικής Διοίκησης Βορείου Ευρώπης (AFNORTH) στο Κόλσας (Kolsås), λίγο έξω από το Όσλο.¹¹²⁸

Η Νορβηγία, αξιοποιήθηκε από τις ΗΠΑ και για την ανάσχεση της σοβιετικής επεκτατικότητας στην Αρκτική. Συγκεκριμένα, στα μέσα της δεκαετίας του 1950, η ΕΣΣΔ προχώρησε βαθμιαία στην αναβάθμιση και ανάπτυξη του Βόρειου Στόλου της (Northern Fleet),¹¹²⁹ προκαλώντας την ανησυχία των ΗΠΑ και αναγκάζοντάς την να αναθεωρήσει τη ναυτική της πολιτική στην περιοχή.¹¹³⁰ Ως αποτέλεσμα, η Νορβηγία αναβαθμίστηκε για την εξισορρόπηση της απειλής. Πρέπει να σημειωθεί όμως, ότι με τη νέα στρατηγική δεν σήμαινε ότι ο χώρος της Βαλτικής είχε χάσει την αξία του, αφού πλέον ήταν δυνατή η χρήση της Δυτικής Γερμανίας για την άμυνα των Στενών της Δανίας (Danish Straits), μετά την ένταξη της χώρας στο NATO (1955). Τα νέα γεωστρατηγικά δεδομένα είχαν ως αποτέλεσμα την ενίσχυση της παρουσίας των ΗΠΑ στις Νορβηγικές Θάλασσες, απόρροια και της αποδυνάμωσης του βρετανικού στρατού και ναυτικού. Για την αντιμετώπισή τους, η Δύση προχώρησε στην εγκατάσταση υποβρύχιων βαλλιστικών πυραύλων (Fleet Ballistic Missile submarines)¹¹³¹ τύπου Polaris, στις νορβηγικές θάλασσες.¹¹³²

¹¹²⁶ Best et al., *International History*, 230-232.

¹¹²⁷ Lundestad, 'The evolution of Norwegian security policy', 230-233.

¹¹²⁸ Allied Forces Northern Europe (AFNORTH). Το αρχηγείο στο Kolsås ήταν σε λειτουργία μέχρι και το 1994. Hanhimäki, 'Security and Identity: the Nordic Countries', 84-85.

¹¹²⁹ Northern Fleet, ο στόλος του Σοβιετικού Ναυτικού στην Αρκτική.

¹¹³⁰ Μέχρι τότε, η Δύση έδινε έμφαση στη Βαλτική περιοχή και την αντιμετώπιση του Σοβιετικού Βαλτικού Στόλου (Baltic Fleet). Αλλωστε, η Δύση θεωρούσε ότι ο σοβιετικός κίνδυνος για τις σκανδιναβικές χώρες θα προερχόταν από τον νότο και τον βαλτικό στόλο.

¹¹³¹ Fleet Ballistic Missile submarine (SSBN): Υποβρύχιο με δυνατότητες εκτόξευσης πυραύλων με πυρηνικές κεφαλές.

¹¹³² M. R. Berdal, *The United States, Norway and the Cold War, 1954-60* (London: Palgrave MacMillan, 1997).

Στα μέσα της δεκαετίας του 1950, ως αποτέλεσμα του θανάτου του γηραιού ηγέτη της ΕΣΣΔ, Ιωσήφ Στάλιν (1953), η Νορβηγία (όπως και η Δανία και η Σουηδία), εμφανιζόταν πρόθυμη να προχωρήσει στη σύσφιξη των σχέσεων της με το ανατολικό μπλοκ. Στο πλαίσιο αυτό ο Νορβηγός Πρωθυπουργός Αϊνάρ Γκέρχερντσεν (Einar Gerhardsen) επισκέφθηκε τη Μόσχα τον Νοέμβριο του 1955. Η κατάπνιξη της Ουγγρικής Επανάστασης το 1956, είχε ως αποτέλεσμα την αναθέρμανση της νορβηγικής αντίληψης της απειλής, καθώς και την άνοδο του αντισοβιετισμού. Το 1961, η διπλωματική κρίση (*Note Crisis*) στις σχέσεις Φινλανδίας-ΕΣΣΔ, σχετικά με την ενδεχόμενη στρατιωτική συνεργασία των δύο χωρών, προκάλεσε τη νορβηγική αντίδραση. Τυχόν αλλαγή στο στάτους της Φινλανδίας (ουδετερότητα και ειδική σχέση με την ΕΣΣΔ), θα σήμαινε αναθεώρηση της νορβηγικής πολιτικής περί της μη εγκατάστασης νατοϊκής βάσης ή πυρηνικών όπλων στα εδάφη της. Τελικά, η εν λόγω κρίση, όπως και οι υπόλοιπες που έλαβαν χώρα την ίδια περίοδο,¹¹³³ συνέβαλαν στην παγίωση της ισορροπίας και τη μείωση της διεθνούς έντασης, βάσει της στρατηγικής της αποτροπής.¹¹³⁴

Την περίοδο 1958-1963, το ΝΑΤΟ επιχείρησε την αναβάθμιση των άκρων του, αφού το ενδεχόμενο σοβιετικής κίνησης στην περιφέρεια του, εμφανιζόταν περισσότερο πιθανό από μια άμεση επέμβαση στο κεντρικό μέτωπο.¹¹³⁵ Στην απόφαση αυτή, είχαν συμβάλει οι εξελίξεις στον τομέα των πυρηνικών εξοπλισμών. Αφού, οι ΗΠΑ έχασαν το μονοπώλιο της ατομικής βόμβας, το δόγμα της μαζικής ανταπόδοσης (*massive retaliation*), δεν είχε πλέον χρηστική αξία.¹¹³⁶ Παράλληλα, εγκλώβιζε τις αμερικανικές αντιδράσεις, αφού σε ενδεχόμενη σοβιετική πρόκληση είτε θα παρέμενε αμέτοχη είτε θα προχωρούσε στη λήψη ακραίων μέτρων. Έτσι, η κυβέρνηση Κέννεντυ υιοθέτησε την πολιτική της ευέλικτης ανταπόδοσης (*flexible response*) σύμφωνα με την οποία η αμερικανική αντίδραση στη σοβιετική πολιτική θα κλιμακωνόταν ανάλογα με τη σοβιετική απειλή, και περιλάμβανε διπλωματικά, πολιτικά, συμβατικά και πυρηνικά μέσα. Η πολιτική αυτή, καθιστούσε αναγκαία την ανάπτυξη των συμβατικών μέσων, πεδίο που παραδοσιακά υστερούσε το δυτικό στρατόπεδο καθ' όλη τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου.¹¹³⁷ Η πολιτική αυτή

¹¹³³ Κρίση του Βερολίνου (1961), Κρίσης των Πυραύλων της Κούβας (1962).

¹¹³⁴ Hanhimäki, 'Security and Identity: the Nordic Countries', 86-87.

¹¹³⁵ Lundestad, 'The evolution of Norwegian security policy', 240.

¹¹³⁶ Το Δόγμα της μαζικής ανταπόδοσης, που κυριαρχούσε κατά τη διάρκεια της κυβέρνησης Άιζενχάουερ προνοούσε ότι οι ΗΠΑ θα απαντούσαν σε οποιαδήποτε σοβιετική ή κινεζική απειλή με χρήση πυρηνικών όπλων. Best et al., *International History*, 236-328.

¹¹³⁷ Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, 199-205.

υιοθετήθηκε επίσημα από το NATO το 1967 και έγινε δεκτή από τη Νορβηγία. Το νέο δόγμα αναβάθμιζε επίσης την περιοχή της βόρειας πτέρυγας του NATO.

Οργάνωση της άμυνας της Βόρειας Νορβηγίας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, παρουσιάζουν οι αντιλήψεις σχετικά με την οργάνωση της άμυνας στη βόρεια πτέρυγα του NATO. Παραδοσιακά, οι Μεγάλες Δυνάμεις απασχολούνταν με το κεντρικό μέτωπο του πολέμου, δηλαδή τη διαιρεμένη Γερμανία.¹¹³⁸ Ως εκ τούτου, η βόρεια πτέρυγα του NATO, όπως και η νότια, περνούσαν σε δεύτερη μοίρα, προκαλώντας έτσι τη νορβηγική δυσαρέσκεια. Εξάλλου, το βόρειο μέτωπο δεν παρουσίαζε σοβαρές κρίσεις σε αντίθεση με την καρδιά της Ευρώπης. Το παράδοξο είναι ότι, αν και η Νορβηγία είχε προωθήσει σε μεγάλο βαθμό την πολιτική διατήρησης μιας σχετικής ισορροπίας στην περιοχή, συνέχιζε να νιώθει ανασφαλής. Ο λόγος, ήταν ότι τα σχέδια άμυνας της Βόρειας Νορβηγίας προέβλεπαν την οπισθοχώρηση και εγκατάλειψη σημαντικού μέρους της χώρας στον εχθρό.

Στην προκειμένη περίπτωση συναντούμε κοινά προβλήματα στην άμυνα της Βόρειας Νορβηγίας, με την άμυνα της ελληνικής Θράκης. Και οι δύο περιοχές χαρακτηρίζονταν από την έλλειψη στρατηγικού βάθους, απαραίτητου για την ανασύνταξη δυνάμεων και την προβολή αντίστασης στις εχθρικές εισβολές. Το γεγονός ότι πρόκειται για μια πολύ λεπτή λωρίδα γης σε συνδυασμό με τις γεωγραφικές ιδιαιτερότητες των fiόρδ, σήμαινε ότι σε τυχόν επίθεση ο εχθρός θα απέκοπτε σημαντικό μέρος των νορβηγικών δυνάμεων από τις υπόλοιπες και στη συνέχεια θα έριχνε τα στρατεύματα κατευθείαν στη θάλασσα, χωρίς να έχουν καν την ευκαιρία να ανασυνταχθούν.

Η υιοθέτηση της προωθημένης άμυνας (forward defence) στις αρχές της δεκαετίας του 1950, δεν βελτίωσε το πρόβλημα της άμυνας, για την οπτική του Όσλο. Από την άλλη, το 1953, η Δανία εμφανιζόταν ως το κλειδί για την άμυνα της βορείου Ευρώπης, κερδίζοντας μεγαλύτερη σημασία από το NATO. Η οπτική των συμμάχων διατηρήθηκε και στις αρχές της δεκαετίας του 1960:

In order to safeguard Northern Norway one must have secure control of Southern Norway. In order to safeguard Southern Norway one must have a tight grip on the exits from the Baltic. And in order to be able to hold the exits from the Baltic one must have the Danish islands and Jutland in one's hands. And the key to Jutland is Schleswig-Holstein.¹¹³⁹

¹¹³⁸ Lundestad, 'The evolution of Norwegian security policy', 239-241.

¹¹³⁹ Ο.π, 240.

Ως εκ τούτου, η Δύση εξακολουθούσε να δίνει μεγάλη σημασία στην άμυνα της Γερμανίας (το Σλέσβιχ-Χόλσταϊν αποτελεί το βορειότερο άκρο της Γερμανίας), σχεδιάζοντας μια άμυνα που εστιαζόταν κυρίως στη Νότια Νορβηγία.¹¹⁴⁰ Τα βόρεια σύνορα της χώρας παρέμεναν εκτεθειμένα και ανυπεράσπιστα, παρά τη συγκέντρωση των νορβηγικών στρατευμάτων στην περιοχή.

Ποιά όμως ήταν τα στρατηγικά πλεονεκτήματα που κέρδιζε η Αμερική και γενικότερα η Δύση από τη συμμαχία της με τη Νορβηγία; Πρώτον, το έστω περιορισμένο δικαίωμα χρήσης της νορβηγικής επικράτειας παρείχε διευκολύνσεις στις αμερικανικές στρατιωτικές δυνάμεις και τη CIA, για τη διεξαγωγή των αποστολών τους. Δεύτερον, η συνεργασία με τη Νορβηγία επέτρεψε στις ΗΠΑ να αναπτύξουν δεσμούς και με άλλα σκανδιναβικά κράτη, όπως η Ισλανδία και η Δανία. Τέλος, η πολιτική της Νορβηγίας απέναντι στην ΕΣΣΔ, συνετέλεσε μακροχρόνια στην εμπέδωση της ασφάλειας στον βορρά και στη μείωση της έντασης.¹¹⁴¹ Πάντως αναγνωρίζεται ότι, η συμμαχία με την Νορβηγία και την Ελλάδα συντέλεσαν στη συνεργασία των ΗΠΑ και με άλλες χώρες: την Ισλανδία και τη Δανία στην πρώτη περίπτωση και τη Γιουγκοσλαβία στη δεύτερη. Ως εκ τούτου, η σημασία τους εκτεινόταν και σε πολιτικό επίπεδο.

Εκ των άνωθεν συμπεραίνει κανείς, ότι η Νορβηγία αντιμετώπιζε παρόμοιο πρόβλημα με την Ελλάδα όσον αφορά στην άμυνα της βόρειας επικράτειάς της. Αναγνωρίζεται ότι και στην περίπτωση της Νορβηγίας υπήρχε η αντίληψη της απειλής στον βορρά, αφού συμπτωματικά τα κοινά σύνορα με τον αντίπαλο συνασπισμό βρίσκονται στον βορρά. Υπήρχε ακόμα ένα κοινό με την ελληνική Θράκη: η Νορβηγία στο ύψος των κοινών συνόρων με την ΕΣΣΔ στερείτο του απαραίτητου γεωστρατηγικού βάθους για την αποτελεσματική άμυνά της. Παρά όμως, τη γενική αποδοχή της απειλής, δεν ελάμβανε της δέουσας προσοχής στον αμυντικό σχεδιασμό της Δύσης, όπως και στην περίπτωση της Ελλάδας. Η αιτία και πάλι πήγαζε από το γεγονός, ότι η Δύση είχε στραμμένη την προσοχή της είτε στο κέντρο, είτε σε σημεία πολύ μακριά από την Ευρώπη (Ινδοκίνα, Μέση Ανατολή). Εξαιτίας, της έλλειψης αποτελεσματικής στρατηγικής, η άμυνα της Ελλάδας και της Νορβηγίας βασίζονταν σε μεγάλο βαθμό στις δυνατότητες της στρατηγικής της αποτροπής. Δεδομένου του γεγονότος, ότι τόσο η βόρεια όσο και η νότια πτέρυγα του

¹¹⁴⁰ Βλ. Παράρτημα, Χάρτης 3.

¹¹⁴¹ Berdal, *The United States, Norway and the Cold War*, 173.

NATO δεν είχαν επαρκή αμυντική κάλυψη, διαπιστώνει κανείς πόσο λειτουργική ήταν τελικώς η αποτροπή ως πολιτική.

Τουρκία

Η Τουρκία, στην ανατολική πτέρυγα του NATO, συνόρευε με τον ανατολικό συνασπισμό σε δύο σημεία: τα τουρκοβουλγαρικά σύνορα στην Ανατολική Θράκη και τα τουρκοσοβιετικά σύνορα στη βορειοανατολική Τουρκία (επαρχίες Αρτβίν και Αρνταχάν). Η κύρια ομοιότητα με την Ελλάδα εντοπίζεται στην παρόμοια γεωγραφική θέση, στη νοτιοανατολική πτέρυγα του NATO. Αν και η Τουρκία περιγράφεται ως μεσαία δύναμη, αξίζει ο παραλληλισμός με την Ελλάδα εξαιτίας των μεταξύ τους κοινών συνόρων στη Θράκη, που αποτελούσαν και το σύνορο με τη Βουλγαρία, την πιο πιστή σύμμαχο της ΕΣΣΔ. Ως εκ τούτου, η οργάνωση της άμυνας της Τουρκίας και της Ελλάδας, ιδιαίτερα την πρώτη ψυχροπολεμική περίοδο, θεωρείτο αναγκαίο να διεξάγεται από κοινού για την αποτελεσματικότερη προστασία τους.

Η Τουρκία και το Βόρειο Διάζωμα (Northern Tier). Η Τουρκία, χαρακτηρίζεται από την καίρια γεωστρατηγική της θέση, η οποία ορίζεται μεταξύ Ευρώπης και Ασίας. Ανέκαθεν αποτελούσε την πύλη από την Ευρώπη στη Μέση Ανατολή και σημαντική βάση για την περιοχή της Διώρυγας του Σουέζ. Η Τουρκία, κατάφερε να παραμείνει ουδέτερη κατά τη διάρκεια του Β΄ ΠΠ. Ωστόσο, μετά τον πόλεμο ήρθε αντιμέτωπη με τα σοβιετικά αιτήματα για αναθεώρηση της Συνθήκης του Μοντρέ, τα οποία αφορούσαν στη δημιουργία βάσεων στα Δαρδανέλλια, αλλά και στην προσάρτηση των διαφιλονικούμενων επαρχιών Καρς και Αρνταχάν,¹¹⁴² αμφοτέρων στη Βορειοανατολική Τουρκία.¹¹⁴³ Τα σοβιετικά αιτήματα βρήκαν σθεναρή αντίσταση από τη Δύση, ενώ κινητοποίησαν τις ΗΠΑ, που αντιλήφθηκαν τον κίνδυνο που διέτρεχαν τα συμφέροντα τους στην περιοχή.

Την περίοδο 1946-1947, η ΕΣΣΔ προκάλεσε έντονη καχυποψία στη Δύση, εξαιτίας των κινήσεών της στο Ιράν, στην Ελλάδα και στην Τουρκία. Συγκεκριμένα, η παρουσία σοβιετικών στρατευμάτων στο Βόρειο Ιράν, προκάλεσε ένταση μεταξύ

¹¹⁴² Στα σύνορα με τη Γεωργία.

¹¹⁴³ M. Leffler, 'Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO, 1945-1952', *The Journal of American History*, 71 (1985) 807-825.

των συμμάχων, μέχρι την απόσυρσή τους, κατόπιν βρετανικών και αμερικανικών πιέσεων. Παράλληλα, ο Στάλιν αύξησε τις πιέσεις προς την Άγκυρα για το δικαίωμα ελέγχου στα Δαρδανέλλια. Σε απάντηση, οι ΗΠΑ προχώρησαν στην αποστολή ναυτικών δυνάμεων στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου. Ο Στάλιν υπαναχώρησε, ανοίγοντας τον δρόμο για την πολιτική της ανάσχεσης.¹¹⁴⁴ Ακολούθησε ο ελληνικός Εμφύλιος, με στόχο την επικράτηση της κομμουνιστικής ιδεολογίας στη χώρα.

Έκτοτε, Ελλάδα και Τουρκία απέκτησαν ιδιαίτερη σημασία για τη συμμαχική πολιτική του Ψυχρού Πολέμου, αφού μαζί αποτελούσαν ένα φυσικό εμπόδιο στην ΕΣΣΔ και ιδιαίτερα για την πρόσβαση στη Μέση Ανατολή.¹¹⁴⁵ Σύμφωνα με την έκθεση NSC 73/4 η Ελλάδα, η Τουρκία και το Ιράν αποτελούσαν μια σειρά κρατών αναχωμάτων, τα οποία θα μπορούσαν να ανακόψουν τη σοβιετική εισβολή στη Μέση Ανατολή.¹¹⁴⁶ Οι τρεις χώρες έμειναν γνωστές ως το «βόρειο κρηπίδωμα» (Northern Tier).¹¹⁴⁷ Το 1947, η Ελλάδα έγινε αποδέκτης της αμερικανικής βοήθειας με την εξαγγελία του Δόγματος Τρούμαν και του Σχεδίου Μάρσαλ, ενώ από αυτά επωφελήθηκε και η Τουρκία. Η αποτελεσματική αναχαίτιση της σοβιετικής επεκτατικότητας και η χορήγηση χρηματοδοτικής βοήθειας στις χώρες της Ευρώπης, γέννησαν την πολιτική της ανάσχεσης. Μάλιστα, όπως σχολιάζει ο Kuniholm,

Subsequent to the Truman Doctrine, the apparent success of American policies in Iran, Turkey, and Greece led the Truman and later administrations to look to those policies as models of how to deal with the Soviet Union and its apparent satellites, not just in Korea, but in Vietnam as well.¹¹⁴⁸

Η ένταξη στο NATO και η επίτευξη της ασφάλειας. Η Τουρκία στα τέλη της δεκαετίας του 1940, θεωρείτο από τη Δύση ότι απέφυγε τον σοβιετικό κίνδυνο, θέτοντας έτσι τις βάσεις για τη μεταξύ τους συνεργασία. Οι σοβιετικές κινήσεις, τη μεταπολεμική περίοδο, δημιούργησαν την αντίληψη στην Τουρκία ότι η ΕΣΣΔ αποτελούσε την κύρια απειλή της ακεραιότητάς της. Ως εκ τούτου, η συμμαχία με τις ΗΠΑ θεωρήθηκε ως η καλύτερη επιλογή για την προστασία της χώρας. Η Τουρκία από νωρίς αντιλήφθηκε τις δυνατότητες που θα της προσέφερε ένας συνασπισμός κρατών, όπως το NATO, και για αυτό έκανε αίτηση ένταξης το 1950. Η

¹¹⁴⁴ Best et al., *International History*, 224-229.

¹¹⁴⁵ Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι*, 85.

¹¹⁴⁶ Ο.π., 86.

¹¹⁴⁷ Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, 95-99.

¹¹⁴⁸ Kuniholm, *Origins of Cold War in Near East*, xx.

αίτηση απορρίφθηκε προς απογοήτευση της Άγκυρας, που ήθελε να εξασφαλίσει την αμερικανική εγγύηση της ασφάλειας της χώρας. Παρόλα αυτά, συνέχισε τις προσπάθειες και ενέτεινε τις πιέσεις προς τη Δύση. Τελικά, ο Πόλεμος της Κορέας επιτάχυνε τις εξελίξεις και οδήγησε την Τουρκία στο NATO. Από το 1952 και εντεύθεν, η περιοχή των Βαλκανίων αποτελεί μαζί με τη Βόρεια Ιταλία και την Ανατολική Τουρκία τα μέτωπα της ανατολικής πτέρυγας του NATO.¹¹⁴⁹

Η Τουρκία έγινε δεκτή στο NATO, όχι εξαιτίας του κινδύνου σοβιετικής επέμβασης στα εδάφη της, αλλά πρωτίστως για την καίρια γεωστρατηγική της θέση, και τη γεωγραφική της εγγύτητα στην ΕΣΣΔ. Ιδιαίτερα σε ενδεχόμενο πολέμου, η Τουρκία θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως βάση για τις επιχειρήσεις του NATO εναντίον της ΕΣΣΔ. Η συμμαχία των ΗΠΑ με την Τουρκία, θα ενίσχυε τα στρατηγικά συμφέροντα της πρώτης στην περιοχή της Μέσης Ανατολής και της Ανατολικής Μεσογείου.¹¹⁵⁰ Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφερθεί ότι για το NATO, η ασφάλεια της Ελλάδας και της Τουρκίας είναι αλληλεξαρτώμενες. Παρόλα αυτά, στην τουρκική ασφάλεια εδίδετο περισσότερη σημασία λόγω της τοποθεσίας της. Εντούτοις, λόγω κοινών συνόρων της Ελλάδας με τις Αλβανία, Γιουγκοσλαβία και Βουλγαρία, το NATO θεωρούσε και την ελληνική ασφάλεια ως μείζον θέμα, αφού έπρεπε να διαφυλαχθεί και το Αιγαίο.¹¹⁵¹

Η Τουρκία πέραν της στρατηγικής συμμαχίας με τις ΗΠΑ και το δυτικό μπλοκ, επιχείρησε να αναδειχθεί σε σημαντικό παίκτη τόσο στη Νοτιοανατολική Ευρώπη όσο και στη Μέση Ανατολή, ιδιαίτερα μέσω του τριμερούς Βαλκανικού Συμφώνου (1954). Παράλληλα, οι προσπάθειες της Τουρκίας για να αναδειχθεί σε ηγέτιδα δύναμη της Μέσης Ανατολής, ιδιαίτερα μέσω του Συμφώνου της Βαγδάτης,¹¹⁵² άλλαξαν την ισορροπία δυνάμεων στην Ανατολική Μεσόγειο και προκάλεσαν την ανησυχία της Ελλάδας και της Γιουγκοσλαβίας. Ωστόσο, το Σύμφωνο αυτό αντιμετωπίστηκε με καχυποψία από τον υπόλοιπο αραβικό κόσμο και

¹¹⁴⁹ Chourchoulis, 'A nominal defence?'.
¹¹⁵⁰ Leffler, 'Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO'.
¹¹⁵¹ Coufoudakis, 'Greece, the Balkans and Issues of Security and Cooperation', 123.
¹¹⁵² Το Σύμφωνο της Βαγδάτης, γνωστό και ως Middle East Treaty Organization (METO), ήταν μια στρατιωτική συμμαχία που ιδρύθηκε το 1955, στον χώρο της Μέσης Ανατολής. Ιδρυτικά μέλη ήταν η Βρετανία, το Ιράκ, το Ιράν, το Πακιστάν, και η Τουρκία. Το METO είχε ως στόχο την υπεράσπιση των δυτικών συμφερόντων στον ζωτικό χώρο της Μέσης Ανατολής. Αρχικά, έδρα του οργανισμού ήταν η Βαγδάτη, μέχρι και το 1958 και την αποχώρηση του Ιράκ. Στη συνέχεια μετονομάστηκε σε Central Treaty Organization (CENTO) και η έδρα του μεταφέρθηκε στην Άγκυρα. A. Atmaca, 'The Geopolitical Origins of Turkish-American Relations: Revisiting the Cold War Years'. *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace*, 3 (2014) 19-34.

ιδιαίτερα από την ανερχόμενη Αίγυπτο.¹¹⁵³ Πλην του Ιράκ, δεν προσέλκυσε άλλη αξιόλογη αραβική δύναμη, ενώ, η αποχώρηση του τελευταίου λίγο αργότερα οδήγησε το Σύμφωνο της Βαγδάτης σε παρακμή. Οι ΗΠΑ, μέσω του δόγματος Αϊζενχάουερ προσπάθησαν να λύσουν το πρόβλημα στον χώρο της Μέσης Ανατολής, δίνοντας στην Τουρκία το απαραίτητο βήμα για ενίσχυση της παρουσίας της. Την ίδια περίοδο η Τουρκία κατάφερε να εξελιχθεί σε σημαντική περιφερειακή δύναμη στην περιοχή.

Πάντως η Ελλάδα φαίνεται να είχε αντιληφθεί τη σημασία που απέδιδε η Δύση στον χώρο της Μέσης Ανατολής. Για τον λόγο αυτόν επιθυμούσε να λάβει ενεργητικότερο ρόλο στην περιοχή. Υπενθυμίζουμε την υποστήριξη του Δόγματος Αϊζενχάουερ για τις χώρες της Μέσης Ανατολής. Ωστόσο, η ελληνική επιθυμία δεν αντιμετωπίστηκε θετικά από τις ΗΠΑ, εξαιτίας της γεωγραφίας (η προτίμηση της Τουρκίας για την ανάληψη ηγετικού ρόλου στην περιοχή ενισχυόταν και από τη γεωγραφική της εγγύτητα), αλλά και εξαιτίας των επιπλοκών, που θα μπορούσε να διαδραματίσει η φιλοαραβική στάση της Ελλάδας, καθώς και η παρουσία της ελληνικής ομογένειας στην Αίγυπτο.

Οι εξελίξεις στη Μέση Ανατολή το 1956 και ειδικότερα στα βόρεια σύνορα της Συρίας αποδείχθηκαν καθοριστικές για την Τουρκία και τις στρατιωτικές της δυνάμεις. Οι σοβιετικές προσπάθειες για ανάπτυξη ισχυρών δυνάμεων στη Συρία, απειλούσαν σοβαρά τη γείτονα χώρα. Όλα αυτά, έρχονταν σε συνδυασμό με την κινητικότητα σοβιετικών στρατευμάτων (ειδικά τεθωρακισμένων μονάδων) στη Βουλγαρία. Παρά την αποσπασματικότητα των πληροφοριών, για τη σοβιετική κινητικότητα στη Συρία, υπήρχε η υποψία στο δυτικό στρατόπεδο, ότι οι Σοβιετικοί ίσως να κινούνταν προς ένα μεγάλης εμβέλειας σχέδιο: πιθανόν να ενώνονταν με την Αίγυπτο και να περικύκλωναν την Τουρκία στα ανατολικά, νότια και δυτικά σύνορά της, και τότε να επιχειρούσαν μια επίθεση λαβίδα από τη Συρία και τη Θράκη. Υπήρχε επίσης, το ενδεχόμενο οι Σοβιετικοί να αναζητήσουν διέξοδο στη Μεσόγειο, ούτως ώστε να επιχειρήσουν δράση εναντίον των συμμαχικών γραμμών επικοινωνίας. Το ζήτημα ήταν η Τουρκία να διατηρηθεί αρκετά δυνατή, ώστε να κρατήσει τα Στενά των Δαρδανελίων και με αυτό τον τρόπο να αποτρέψει τα σοβιετικά σχέδια.¹¹⁵⁴ Τελικά, η αντίληψη της απειλής δεν αποδείχθηκε ορθή, αφού η ΕΣΣΔ δεν προχώρησε ποτέ σε ένα τέτοιο σχέδιο. Ήταν ενδεικτική όμως της σημασίας που απέδιδε η Δύση στην Τουρκία.

¹¹⁵³ Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, 155.

¹¹⁵⁴ *FRUS, 1955-1957, Volume XXIV, Doc. 350.*

Στις αρχές της δεκαετίας του 1960, η Τουρκία περιλήφθηκε στις χώρες που θα συνεχιζόταν η παροχή αμερικανικής οικονομικής βοήθειας (μαζί με τη Νότια Κορέα και το Ιράν), ενώ η Ελλάδα αποκλείστηκε.¹¹⁵⁵ Η αμερικανική απόφαση υπαγορεύτηκε από τα νέα γεωστρατηγικά δεδομένα και τη μεγαλύτερη έμφαση που έδινε η υπερδύναμη, στον χώρο της Μέσης Ανατολής, με στόχο την αποσόβηση του σοβιετικού κινδύνου. Ταυτόχρονα, το πρώτο στρατιωτικό πραξικόπημα στην Τουρκία (1960), κατέδειξε στη Δύση την ευάλωτη θέση της πρώτης. Με την οικονομική χρηματοδότηση, η διατήρηση της χώρας στη δυτική σφαίρα επιρροής θα ήταν ευκολότερη.

Η κρίση των πυραύλων της Κούβας το 1962, αποτέλεσε το πιο επικίνδυνο επεισόδιο του Ψυχρού Πολέμου. Ο λόγος ήταν η ξεκάθαρη απειλή του Χρουστσόφ να εγκαταστήσει πυραύλους στην αμερικανική γειτονιά και να επεκτείνει την επιρροή του στο δυτικό ημισφαίριο. Σε ενδεχόμενη επιτυχία του εγχειρήματος, η πλάστιγγα των διαπραγματεύσεων σε σχέση με το Βερολίνο, θα έγερνε σαφώς υπέρ του. Η αποφασιστικότητα όμως των ΗΠΑ, άλλαξε τα σοβιετικά σχέδια, ενώ οδήγησε και στο τέλος της πενταετούς κρίσης στο Βερολίνο το 1963.¹¹⁵⁶ Η λύση επέφερε σοβαρές συνέπειες για την Τουρκία, αφού μέρος της συμφωνίας για την απόσυρση των πυραύλων από την Κούβα, προνοούσε την ταυτόχρονη απομάκρυνση των πυραύλων Jupiter από την Τουρκία (1963). Ωστόσο, η λήξη της κρίσης παγίωσε τον διαχωρισμό της Ευρώπης, συμβάλλοντας ταυτόχρονα στην εμπέδωση της ασφάλειας στη Γηραιά Ήπειρο.¹¹⁵⁷ Η ψυχροπολεμική διαμάχη θα εκφραζόταν έκτοτε μόνο σε περιοχές μακριά από το κέντρο αφετηρίας του.

Οι αντιδράσεις της Ελλάδας και της Τουρκίας στον αμερικανικό επεμβατισμό υπήρξαν εκ διαμέτρου αντίθετες. Η Τουρκία, καχύποπτη έθεσε φραγμούς από πολύ νωρίς και διαμόρφωσε τη δική της επιτυχημένη εξωτερική πολιτική. Όπως σχολιάζει ο Ψωμιάδης, η Ελλάδα ήταν πολύ πιο εύκολη στον χειρισμό σε σχέση με την Τουρκία, η οποία ήταν έτοιμη να πραγματοποιήσει τις απειλές της, εάν χρειαζόταν. Οι προσπάθειες της Ελλάδας να καταστεί αξιόπιστος εταίρος της Δύσης, δεν έφεραν τα αναμενόμενα αποτελέσματα, αφού αντιμετωπιζόταν από τους εταίρους της ως δεδομένη, σε αντίθεση με την Τουρκία.¹¹⁵⁸

¹¹⁵⁵ Σβολόπουλος, *Ελληνική εξωτερική πολιτική*, 101.

¹¹⁵⁶ Κίσιγγκερ, *Διπλωματία*, 660-661.

¹¹⁵⁷ Ο.π., 664-665.

¹¹⁵⁸ Psomiades, 'American Images of Greece and Turkey', 91-105.

Τέλος, όπως έχει ήδη αναλυθεί, η άμυνα της Θράκης θεωρείτο από τη Δύση αδύνατη. Η περιοχή της Ανατολικής Θράκης (το ευρωπαϊκό τμήμα της Τουρκίας), καλύπτει μόλις το τρία τοις εκατό της συνολικής τουρκικής επικράτειας. Σε ενδεχόμενο πόλεμο, η Δύση, αναγνωρίζοντας τις δυσκολίες άμυνας του Μαρμαρά, ήταν αρνητική σε μια άμυνα πλήρους κλίμακας στον Βόσπορο. Αντιθέτως, προτιμούσε την άμυνα της Αλεξανδρέττας (İskenderun),¹¹⁵⁹ στο πλαίσιο της άμυνας της Μεσογείου.¹¹⁶⁰ Γενικά όμως, και παρά τα όποια μειονεκτήματα, ιδιαίτερα στην περιοχή της τουρκικής Θράκης, η Τουρκία είχε το απαραίτητο στρατηγικό βάθος για την ανασύνταξη των δυνάμεών της και την τελική υπεράσπιση της τουρκικής επικράτειας

Η επιλογή του Κυπριακού.¹¹⁶¹ Όταν αναδύθηκε το Κυπριακό, η Αθήνα δεν ανέμενε ότι η Άγκυρα επρόκειτο να εμπλακεί στο ζήτημα, αφού το 1878 εκχώρησε το νησί στη Μεγάλη Βρετανία χωρίς αντίρρηση, προκειμένου να εξασφαλίσει τη βρετανική υποστήριξη κατά το Συνέδριο του Βερολίνου (1878). Εξάλλου, η Τουρκία είχε παραιτηθεί από τις διεκδικήσεις της στο νησί τη δεκαετία του 1920 και συγκεκριμένα με το Άρθρο 20 της Συνθήκης της Λωζάννης. Η Κύπρος δεν συγκαταλεγόταν στο εθνικό συμβόλαιο Μισάκ-ι-Μιλί (1920), στο οποίο προβάλλονταν οι διεκδικήσεις του Κεμάλ Ατατούρκ, αφού το τουρκικό στοιχείο δεν ήταν πλειοψηφία. Έτσι, η ελληνική ηγεσία ανέμενε ότι το καθεστώς των Τουρκοκυπρίων στο νησί θα ρυθμιζόταν κατά αντίστοιχο τρόπο προς το καθεστώς της μουσουλμανικής μειονότητας στη Θράκη. Η κυβέρνηση Μεντερές όμως, ακολούθησε μια μαξιμαλιστική πολιτική στο ζήτημα, αφού θεωρούσε ότι η Κύπρος ήταν σημαντική για την κατοχύρωση της ασφάλειας της χώρας.¹¹⁶²

Το 1954, η απόφαση της Κυβέρνησης Παπάγου να διεθνοποιήσει το Κυπριακό έφερε σε ρήξη τις σχέσεις της Ελλάδας με τη σύμμαχο Τουρκία. Η έναρξη του απελευθερωτικού αγώνα της ΕΟΚΑ τον Απρίλιο του 1955, οδήγησε τη Βρετανία στη σύγκληση της Τριμερούς Διάσκεψης του Λονδίνου τον επόμενο Αύγουστο. Η Διάσκεψη απέτυχε παταγωδώς, αλλά κατόρθωσε να μετατρέψει, με μια επιτυχημένη για το Λονδίνο διπλωματική κίνηση, ένα αποικιοκρατικό θέμα σε ζήτημα

¹¹⁵⁹ Πόλη της επαρχίας της Αντιόχειας στη μεσογειακή ακτή της Τουρκίας.

¹¹⁶⁰ Leffler, 'Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO'.

¹¹⁶¹ Σχετικά με το Κυπριακό ζήτημα μπορεί να συμβουλευθεί κανείς την κλασική μελέτη του Χ. Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου* (Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2011).

¹¹⁶² Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, 129.

μειονοτήτων. Ειδικότερα, για την Ελλάδα, η μεγαλύτερη αποτυχία έγκειτο στο γεγονός ότι κατέστησε την Τουρκία ισότιμο συνομιλητή στην τράπεζα των διαπραγματεύσεων για τη λύση του Κυπριακού.

Το ρήγμα, ενισχύθηκε με το συνεπακόλουθο πογκρόμ σε βάρος του ελληνικού πληθυσμού της Κωνσταντινούπολης τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους. Το Κυπριακό ζήτημα, εξελίχθηκε σε σημαντικό παράγοντα αστάθειας στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου, προκαλώντας τριγμούς στο εσωτερικό του ΝΑΤΟ. Το μέτωπο που είχε προωθήσει η Δύση για την άμυνα της νοτιοανατολικής πτέρυγας της διασπάστηκε, αφήνοντας εκτεθειμένες αμυντικά τόσο την Τουρκία όσο και την Ελλάδα. Κατέστησε ακόμη κλινικά νεκρό το Βαλκανικό Σύμφωνο, ανατρέποντας έτσι το στρατηγικό πλεονέκτημα της Δύσης στην περιοχή.

Τα γεωστρατηγικά δεδομένα συνηγορούσαν υπέρ της Τουρκίας. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 και εντεύθεν, η Τουρκία θεωρείτο απαραίτητη για την άμυνα της Ανατολικής Μεσογείου αλλά και η κύρια οδός για τη Μέση Ανατολή. Ως εκ τούτου, οι ΗΠΑ προσανατολισμένες στην αποτελεσματική εφαρμογή της στρατηγικής της ανάσχεσης, δεν ήθελαν επ' ουδενί να δυσαρεστήσουν ούτε την Άγκυρα αλλά ούτε και το Λονδίνο, που θορυβήθηκε για τα συμφέροντά του στην ευρύτερη περιοχή. Για τον σκοπό αυτόν, προωθούσαν την ανάγκη εξεύρεσης λύσης μέσω της «ήπιας διπλωματικής οδού».¹¹⁶³ Μέχρι και το τέλος της δεκαετίας του 1950 και την επίτευξη των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου (1959) οι σχέσεις των δύο χωρών χαρακτηρίστηκαν από ένταση και απειλές.

Την περίοδο 1963-1964, με τις διακοινοτικές ταραχές ξέσπασε η δεύτερη κρίση με φόντο το Κυπριακό, αυτή τη φορά πολύ σοβαρότερη. Παράλληλα, η αδέσμευτη πολιτική του Μακαρίου συντέλεσε στην επικράτηση της εικόνας της Κύπρου από τις ΗΠΑ ως της «Κούβας της Μεσογείου», οδηγώντας στην άμεση εμπλοκή των ΗΠΑ στο ζήτημα. Το ενδεχόμενο τουρκικής εισβολής στην Κύπρο ήταν πλέον ορατό. Η επιστολή του προέδρου Τζόνσον, προς τον Τούρκο ομόλογο του Ινονού, σημείωνε ότι το ΝΑΤΟ δεν θα προστάτευε την Τουρκία σε περίπτωση σοβιετικής επίθεσης, η οποία θα ήταν συνέπεια δικής του εισβολής στην Κύπρο. Η Άγκυρα πικραμένη ανέβαλε τα σχέδιά της για εισβολή στο νησί, και στην πορεία

¹¹⁶³ Β. Κουφουδάκης, «Η εξωτερική πολιτική των Ηνωμένων Πολιτειών και το Κυπριακό ζήτημα: μια πρότυπη περίπτωση ψυχροπολεμικής διπλωματίας», στο Θ. Κουλουμπής και S. Hicks, *Η αμερικανική πολιτική στην Ελλάδα και την Κύπρο* (Αθήνα: Παπαζήση, 1976), 248-319.

ξεκίνησε την πολιτική αποδέσμευσής της από τις ΗΠΑ.¹¹⁶⁴ Συγκεκριμένα, η Άγκυρα συνέδεσε το ζήτημα με την απομάκρυνση των διηπειρωτικών πυραύλων από την επικράτειά της τον προηγούμενο χρόνο. Πλέον, οι ΗΠΑ για την Τουρκία έπαψαν να θεωρούνται εγγυητές της ασφάλειάς της, με αποτέλεσμα να υιοθετήσει μια περισσότερο ευέλικτη πολιτική όσον αφορά στις εξωτερικές της σχέσεις.¹¹⁶⁵

Αν και η στρατηγική θέση της Τουρκίας ήταν πολύ σημαντική για το δυτικό στρατόπεδο, οι Αμερικανοί λάμβαναν υπόψη στους σχεδιασμούς διάφορους παράγοντες που πιθανόν να στρέφονταν εναντίον των αμερικανικών συμφερόντων. Τυχόν τουρκική εισβολή στο νησί πιθανόν να προκαλούσε τη σοβιετική επέμβαση στο νησί, ενώ θα διατάρασσε επίσης την περιφερειακή ασφάλεια στη λεκάνη της Νοτιοανατολικής Μεσογείου. Αν και η Ελλάδα αντιλαμβανόταν την προτίμηση της Δύσης για τη γεωστρατηγικά σημαντικότερη Τουρκία, δεν μπορούσε να αποφύγει την περιπέτεια του Κυπριακού σε μια ιδιαίτερα δύσκολη περίοδο. Αγνόησε επίσης, την ευμετάβλητη σοβιετική πολιτική σε σχέση με το Κυπριακό, που εύκολα μεταβαλλόταν υπέρ της Τουρκίας, εξαιτίας της στρατηγικής της θέσης.¹¹⁶⁶ Ταυτόχρονα, είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι τόσο η Ελλάδα όσο και η Τουρκία ένιωθαν ότι το NATO και γενικότερα ο δυτικός συνασπισμός δεν εξυπηρετούσαν τα εθνικά τους συμφέροντα, ούτε τους κάλυπταν επαρκώς αμυντικά.

Είναι σημαντικό να παρατηρήσουμε, ότι ο ρόλος της Ελλάδας μέσα στο NATO, εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη σχέση της με τη γείτονα Τουρκία, τα κοινά τους συμφέροντα και τις διαμάχες.¹¹⁶⁷ Αυτή η σχέση καθορίζει, εν τέλει, και την άμυνα των κοινών τους συνόρων. Όπως εύστοχα σημειώνει ο Ψωμιάδης:

Of fundamental importance to the modern strategist of Balkan–Mediterranean Security is the realization that the defence of Greece and the Greek islands is greatly influenced by the defence of Turkey and the Turkish Straits; and that, conversely, the defence of Turkey and the Turkish Straits is intimately related to the defence of Greece and the Greek islands. If either Greece or Turkey were opt for a non-aligned policy, let alone join the communist camp, the security of the other would be severely compromised and both states, particularly Turkey, would be effectively decoupled from the Western Alliance.¹¹⁶⁸

Τούτων λεχθέντων, η πορεία των σχέσεων ΗΠΑ-Τουρκίας και ΗΠΑ-Ελλάδας, επηρεαζόταν άμεσα από τις σχέσεις μεταξύ των δύο ελάσσονων εταίρων, δηλαδή της Τουρκίας και της Ελλάδας, αλλά και από τις γενικότερες διεθνοπολιτικές

¹¹⁶⁴ Ο.π.

¹¹⁶⁵ Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, 164.

¹¹⁶⁶ Rizas, 'Domestic and External Factors in Greece's Relations', 57-80.

¹¹⁶⁷ Moustakis, *The Greek-Turkish Relationship and NATO*, 27.

¹¹⁶⁸ Psomiades, 'American Images of Greece and Turkey', 97-98.

συνιστώσες. Σε ενδεχόμενο πολέμου η Τουρκία θα χρησίμευε για τον Δυτικό συνασπισμό ως χώρα-βάση, αφού δεν θεωρείτο άμεσα πιθανή η σοβιετική επίθεση εναντίον της. Παρόλα αυτά υπήρχε κάποιου είδους απειλή «από τον βορρά», όπως και στην περίπτωση της Ελλάδας και της Νορβηγίας, ιδιαίτερα στην περιοχή της τουρκικής Θράκης. Το γεγονός ότι η περιοχή της Θράκης δεν μπορούσε να οργανωθεί επαρκώς αμυντικά δεν επέφερε ουσιαστική αλλαγή στη γεωπολιτική θέση της Τουρκίας. Τυχόν απώλεια της Ανατολικής Θράκης δεν θα οδηγούσε στην απώλεια της Τουρκίας, σε αντίθεση με την περίπτωση της Ελλάδας, όπου η απώλεια της Δυτικής Θράκης θα είχε ως αποτέλεσμα τη γρήγορη προέλαση του εχθρού στην ελληνική ενδοχώρα. Εξάλλου, το ενδιαφέρον της Δύσης εστιαζόταν κυρίως στον ρόλο της Τουρκίας ως σταθμού, που οδηγούσε στη Μέση Ανατολή, ενώ η μεγάλη έκταση της χώρας διασφάλιζε τις δυνατότητες ανασύνταξης και άμυνας στην τουρκική ενδοχώρα.

Η δυτική πολιτική στην περιφέρεια σε συνάρτηση με το Κέντρο

Κρίνεται σκόπιμο να γίνει σύγκριση της δυτικής πολιτικής στην περιφέρεια, (Νορβηγία, Ελλάδα και Τουρκία), σε σχέση με την πολιτική της στο Κέντρο, δηλαδή τη Δυτική Γερμανία. Πέραν των κοινών συνόρων με την ΕΣΣΔ, αφού συνόρευε με την Ανατολική Γερμανία, ένα τμήμα της επικράτειάς της, το Δυτικό Βερολίνο, βρισκόταν εξ ολοκλήρου στην Ανατολική Γερμανία. Το μέλλον της μεγάλης ηττημένης του Β΄ ΠΠ αφέθηκε στην κρίση των τεσσάρων νικητριών: ΗΠΑ, Βρετανία, Γαλλία και ΕΣΣΔ. Η Γερμανία τέθηκε υπό τετραπλή κατοχή, όπως και η πρωτεύουσά της, το Βερολίνο, το οποίο χωρίστηκε σε τέσσερις ζώνες κατοχής. Οι τρεις ζώνες στο δυτικό Βερολίνο, αποτελούσαν στην ουσία περικλειστό έδαφος εντός της σοβιετικής ζώνης στην Ανατολική Γερμανία. Το 1948, το Βερολίνο έγινε πρωταγωνιστής σε μια από τις πρώτες σοβαρές κρίσεις του Ψυχρού Πολέμου. Συγκεκριμένα, η Βρετανία, οι ΗΠΑ και η Γαλλία αποφάσισαν την ένωση των τριών ζωνών κατοχής τους, προετοιμάζοντας το έδαφος για την ίδρυση ενός δυτικογερμανικού κράτους. Ο αποκλεισμός του Βερολίνου που εφαρμόστηκε από τον Στάλιν ως απάντηση, αντιμετωπίστηκε με τον από αέρος εφοδιασμό της πόλης από τη Δύση με αμερικανικά αεροπλάνα.¹¹⁶⁹

¹¹⁶⁹ Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, 106-108.

Ο αποκλεισμός του Βερολίνου από την ΕΣΣΔ προκάλεσε μια μακρά κρίση στις αμερικανοσοβιετικές σχέσεις. Πιθανόν, ο Στάλιν να οδηγήθηκε σε αυτήν την απόφαση προκειμένου να ενισχύσει τη διαπραγματευτική του θέση στο ζήτημα της Γερμανίας. Όμως, οι κινήσεις του προκάλεσαν την καχυποψία της Δύσης, που πλέον δεν ήταν πρόθυμη να φτάσει σε κάποιον συμβιβασμό με την ΕΣΣΔ.¹¹⁷⁰ Το 1949, η διαίρεση του κόσμου στα δύο μπλοκ επιβεβαιώθηκε, ενώ στο Βερολίνο αποτυπώθηκε έμπρακτα η διαίρεση της υφηλίου στους δύο συνασπισμούς. Η Δυτική Γερμανία έγινε επίσης δέκτης του Σχεδίου Μάρσαλ, και αποτέλεσε στα πρώτα ψυχροπολεμικά χρόνια την αιχμή του δόρατος στις αμερικανοσοβιετικές σχέσεις.

Τη δεκαετία του 1950 ετέθη το ζήτημα του επανεξοπλισμού της Γερμανίας. Το 1955 επιτεύχθηκε η ένταξη της Δυτικής Γερμανίας στο ΝΑΤΟ, προκαλώντας και τη μετέπειτα δημιουργία του Συμφώνου της Βαρσοβίας με τη συμμετοχή της Ανατολικής Γερμανίας. Πάντως, καθ' όλη τη διάρκεια του 1950, οι σχέσεις ΗΠΑ-Δυτικής Γερμανίας χαρακτηρίζονται ως αυτές μεταξύ προστάτη και προστατευόμενου αντίστοιχα. Ωστόσο, η θέση της Γερμανίας στο κεντρικό μέτωπο, αποτελούσε και περιοχή προτεραιότητας για τη Δύση, αφού θεωρείτο πιθανός σοβιετικός στόχος.

Μέχρι και το 1955, οι επιλογές άμυνας της Δυτικής Γερμανίας ήταν σαφώς περιορισμένες. Η τελική ένταξή της στο ΝΑΤΟ και η λήξη της αποστρατικοποίησης, ασφαλώς άνοιξαν στη χώρα περισσότερες επιλογές. Σημειώνουμε ότι έκτοτε θα μπορούσαν γερμανικές δυνάμεις να χρησιμοποιηθούν στην άμυνα της Βαλτικής, απελευθερώνοντας συμμαχικές δυνάμεις που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν στην περιοχή της Αρκτικής προς ενίσχυση της Νορβηγίας.

Η κρίση του Βερολίνου. Το 1958, μια σειρά κρίσεων δυναμίτισε το κλίμα μεταξύ των δύο συνασπισμών. Η σινο-αμερικανική διαμάχη για τα νησιά Κεμόν και Μάτσου, η νέα κρίση στις σχέσεις Μόσχας-Βελιγραδίου, η κρίση Συρίας-Τουρκίας και ακολούθως, η κρίση Λιβάνου-Ιορδανίας, δημιούργησαν μια έκρυθμη κατάσταση, παρά το γεγονός ότι καμία από αυτές δεν είχε τη δυναμική να προκαλέσει σοβαρό θερμό επεισόδιο μεταξύ των δύο υπερδυνάμεων.¹¹⁷¹ Επιπρόσθετα, η

¹¹⁷⁰ Κίσιγκερ, *Διπλωματία*, 550-563.

¹¹⁷¹ Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, 159-161.

σοβιετική απαίτηση για μετατροπή του δυτικού τομέα του Βερολίνου σε ελεύθερη ουδέτερη ζώνη την ίδια χρονιά, δυναμίτισε την κατάσταση.¹¹⁷²

Στην πορεία, η ανέγερση του Τείχους του Βερολίνου από το κομμουνιστικό καθεστώς της Ανατολικής Γερμανίας το 1961, έφερε προ εκπλήξεως τη Δύση για ακόμη μια φορά. Οι ΗΠΑ ήταν διατεθειμένες να υπερασπιστούν τη Γερμανία σε ενδεχόμενο πόλεμο. Ωστόσο, η ανέγερση του τείχους, έστω κι αν αποτελούσε προκλητική κίνηση, δεν θεωρείτο επίθεση. Ως εκ τούτου, οι ΗΠΑ άφησαν τις εξελίξεις να ακολουθήσουν τη φυσική τους πορεία, προκαλώντας τη δυσφορία της Δυτικής Γερμανίας.¹¹⁷³

Τα γεγονότα αυτά κατέδειξαν ότι και οι δύο υπερδυνάμεις, ειδικότερα η ΕΣΣΔ, δεν θα δέχονταν αλλαγή των σφαιρών επιρροής τους, αλλά και ότι παρά τις προκλήσεις, καμία δεν θα ρίσκαρε τόσο για κάποια σύμμαχο χώρα. Χαρακτηριστικά, ο Κέννεντυ είχε σχολιάσει σχετικά με την ανέγερση του Τείχους:

μου φαίνεται φοβερά ανόητο να ρισκάρουν τη ζωή τους ένα εκατομμύριο Αμερικανοί για μια διαφωνία σχετικά με τα δικαιώματα πρόσβασης σε έναν αυτοκινητόδρομο... ή επειδή οι Γερμανοί θέλουν μια ενωμένη Γερμανία. Αν θ' απειλήσω ποτέ τη Ρωσία μ' ένα πυρηνικό πόλεμο, θα πρέπει να' ναι για κάτι πολύ μεγαλύτερο και σημαντικότερο από αυτό.¹¹⁷⁴

Εφόσον οι ΗΠΑ δεν ήταν διατεθειμένες να ρισκάρουν έναν πόλεμο για το Βερολίνο, στο κεντρικό μέτωπο, εύλογα διερωτάται κανείς ποιά θα ήταν η αντίδρασή τους σε μια κρίση στη βόρεια ή στη νότια πτέρυγα του ΝΑΤΟ, δηλαδή στη Νορβηγία, στην Ελλάδα ή στην Τουρκία.

Οι διάφορες κρίσεις των δύο συνασπισμών στις αρχές της δεκαετίας του 1960 συνέτειναν στην αμφισβήτηση της ετοιμότητας των ΗΠΑ να υπερασπίσει τη Δυτική Ευρώπη σε ενδεχόμενο πολέμου. Η αυξανόμενη ανάμειξη των ΗΠΑ στον πόλεμο του Βιετνάμ δεν έγινε δεκτή με ενθουσιασμό από τις συμμάχους της που φοβόντουσαν ότι θα αποδυναμωνόταν η συλλογική ασφάλεια του ΝΑΤΟ. Η υιοθέτηση της πολιτικής της «ευέλικτης ανταπόδοσης» από την κυβέρνηση Κέννεντυ, καθώς και η σχετική μείωση της οικονομικής κυριαρχίας των ΗΠΑ, ως επακόλουθο της οικονομικής ανάπτυξης της Δυτικής Ευρώπης και της Ιαπωνίας, καθώς και η γκωλική πολιτική άνοιξαν τον δρόμο προς την πολιτική ύφεση στην Ευρώπη. Η νέα τάξη πραγμάτων στην Ευρώπη, συνέτεινε στην αλλαγή πλεύσης της πολιτικής της Δυτικής

¹¹⁷² Βαληνάκης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική*, 69.

¹¹⁷³ Κίσιγκερ, *Διπλωματία*, 653.

¹¹⁷⁴ Ο.π., 654.

Γερμανίας σε σχέση με την Ανατολική. Τον Οκτώβριο του 1969, ο τότε νεοεκλεγείς καγκελάριος Βίλλυ Μπραντ της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, εγκαινίασε την Οστπολιτίκ, μέσω της οποίας έκανε το ιστορικό άνοιγμά του προς τις ανατολικές χώρες.¹¹⁷⁵

Παρά το γεγονός, ότι η Δυτική Γερμανία δεν βρίσκεται στην περιφέρεια, καθώς και της διαφορετικής ισχύος, παρουσίαζε εξαιρετικό ενδιαφέρον ως προς τη διαχείριση ζητημάτων από τις ΗΠΑ σε σχέση με άλλα μέλη της συμμαχίας. Η σχέση της Δυτικής Γερμανίας με τις ΗΠΑ από τα μέσα της δεκαετίας του 1940 μέχρι και το τέλος της δεκαετίας του 1950 χαρακτηρίζεται ως ασύμμετρη: οι ΗΠΑ διατηρούσαν μια ηγεμονική θέση έναντι της ευάλωτης συμμάχου της.¹¹⁷⁶ Παράλληλα, η Δυτική Γερμανία βάσιζε σε μεγάλο βαθμό την ασφάλειά της στην Ουάσιγκτον, και για τον λόγο αυτόν η Βόννη εναρμόνιζε την εξωτερική της πολιτική με την αμερικανική.

Ασύμμετρες σχέσεις. Παρατηρείται το εξής ενδιαφέρον όσον αφορά την αντίληψη της απειλής από την Ελλάδα, τη Νορβηγία, την Τουρκία και τη Δυτική Γερμανία. Και οι τέσσερις δυνάμεις, εναπόθεσαν την εξωτερική τους ασφάλεια και άμυνα, ιδιαίτερα τη δεκαετία του 1950, στις δυνατότητες των ΗΠΑ και στην ειδική σχέση που είχαν με την υπερδύναμη. Η αντίληψη αυτή άλλαξε τη δεκαετία του 1960, καθώς αμφισβητήθηκε η θέληση και η δυνατότητα των ΗΠΑ να υπερασπίσουν τη Δυτική Ευρώπη· άλλωστε τη δεκαετία του 1960, η εμπλοκή των ΗΠΑ στην Ασία έκανε πρόδηλες τις νέες στρατηγικές της προτεραιότητες. Είχε επίσης αμφισβητηθεί η ιδιότητα των ΗΠΑ, ως θεματοφύλακα των αξιών της Δημοκρατίας, ιδιαίτερα εξαιτίας της εμπλοκής της στον Πόλεμο του Βιετνάμ. Πλέον είχε καθιερωθεί στην Ευρώπη ο αντιαμερικανισμός και η κριτική για την πολιτική των ΗΠΑ σε διάφορα ζητήματα, όπως το αίτημα περί πυρηνικού αφοπλισμού.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να σημειωθούν οι νατοϊκές αμυντικές δαπάνες των τεσσάρων δυνάμεων, από την στιγμή της ένταξής τους στη συμμαχία, μέχρι και το τέλος της υπό εξέταση περιόδου.¹¹⁷⁷ Η Νορβηγία την περίοδο 1949-1967 δαπάνησε 3,09 δις δολάρια, με αυξητική τάση τη δεκαετία του 1960. Οι αμυντικές δαπάνες της Ελλάδας την περίοδο 1952-1967 έφθασαν τα 2,78 δις δολάρια, ενώ η Τουρκία την

¹¹⁷⁵ Best et al., *International History*, 277-279.

¹¹⁷⁶ W. Schlauch, 'West Germany: Reliable Partner? Perspectives on Recent German-American Relations', *German Studies Review*, 8 (1985) 107-125.

¹¹⁷⁷ Τα οικονομικά δεδομένα αντλήθηκαν από το J. Wolkonowski, 'NATO defense expenditures in 1949-2017', *Infoglob* (2018) 1-13. Για λεπτομέρειες βλ. Παράρτημα, Πίνακας 1.

ίδια περίοδο δαπάνησε 6,63 δις, δηλαδή περισσότερο από το διπλάσιο των ελληνικών δαπανών. Ωστόσο, λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι η έκταση της Τουρκίας είναι περίπου εξαπλάσια από τη γεωγραφική επικράτεια της Ελλάδας, φανερώνεται η σημασία που δινόταν στην ελληνική άμυνα την εν λόγω περίοδο. Από την άλλη, η Γερμανία την περίοδο 1955-1967, ξόδεψε για την άμυνά της περίπου 45,59 δις δολάρια. Οι αμυντικές δαπάνες των νατοϊκών κρατών καθορίζονταν από τις εθνικές κυβερνήσεις και τα εθνικά κοινοβούλια, κατόπιν συστάσεων του ΝΑΤΟ, λαμβάνοντας υπόψη τις δυνατότητες της κάθε χώρας, οι οποίες προέκυπταν από το μέγεθός τους καθώς και από το επίπεδο στρατηγικής ασφάλειας. Ως εκ τούτου, διαφαίνεται η σημασία που αποδιδόταν στην άμυνα της Δυτικής Γερμανίας.

Σύμφωνα με σοβιετικά αρχεία, τα βουλγαρικά σχέδια για ενδεχόμενη ελληνοβουλγαρική σύρραξη, αφορούσαν μόνο στην περίπτωση γενικότερης σύρραξης, η οποία θα είχε ως κύριο θέατρο επιχειρήσεων τη Δυτική και Κεντρική Ευρώπη. Άλλωστε και για την ΕΣΣΔ η περιοχή της Δυτικής Ευρώπης συγκέντρωνε το στρατηγικό της ενδιαφέρον.¹¹⁷⁸ Ως εκ τούτου, η δυτική αντίληψη της απειλής ήταν εν μέρει ορθή: σε ενδεχόμενο γενικευμένου πολέμου, ο αντίπαλος συνασπισμός θα έδινε έμφαση στο κεντρικό μέτωπο, δικαιολογώντας τους δυτικούς σχεδιασμούς στην περιφέρεια.

Κλείνοντας, η Ελλάδα ήταν η μόνη που συνόρευε με μια αναθεωρητική δύναμη, τη Βουλγαρία, σε αντίθεση με τις υπόλοιπες χώρες που μοιράζονταν σύνορα με το ανατολικό μπλοκ. Το γεγονός ότι οι υπόλοιπες γειτνιάζαν άμεσα με την ΕΣΣΔ, σήμαινε ότι τυχόν επίθεση θα προερχόταν από την υπερδύναμη, με αποτέλεσμα την άμεση εμπλοκή των ΗΠΑ για την ανάσχεση του σοβιετικού κίνδυνου. Αντιθέτως, η Ελλάδα θα μπορούσε να δεχτεί επίθεση μόνο από τη Βουλγαρία, με αποτέλεσμα ο πόλεμος να θεωρηθεί τοπικός, και να αφηθεί έτσι μόνη στη υπεράσπιση της επικράτειάς της. Θεωρείτο εξάλλου ότι στη βάση τους τα κίνητρα της Βουλγαρίας, για την επίθεση στην ελληνική Μακεδονία και Θράκη, ήταν πρωτίστως εθνικιστικά και όχι ιδεολογικά.

¹¹⁷⁸ Ριζάς, *Τα Βαλκάνια και η Ελλάδα σε μετάβαση*, 126-127.

Συμπεράσματα

Η αντίληψη της ύπαρξης του «από βορρά κινδύνου», ταλάνισε την ελληνική κοινωνία για αρκετές δεκαετίες. Αρχής γενομένης από τη δεκαετία του 1970, αριστερίζουσες τάσεις αμφισβήτησαν την ύπαρξη του «από βορρά κινδύνου», χαρακτηρίζοντάς τον «αφήγημα» της δεξιάς για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων της, καθώς και για την ικανοποίηση των Αμερικανών. Πιο συγκεκριμένα, οι μεταναθεωρητές υποστηρίζουν ότι ο «από βορρά κίνδυνος» αποτέλεσε ένα κράμα φοβίας και πολιτικής, βασισμένο στα ελληνικά συμπλέγματα που δημιούργησε η βουλγαρική κατοχή, η ελληνική στρατιωτική κατωτερότητα έναντι των Βουλγάρων, καθώς και η αδυναμία αποτελεσματικής άμυνας της χώρας. Η παρούσα διδακτορική διατριβή κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο «από βορρά κίνδυνος» ήταν υπαρκτός, όχι όμως στον βαθμό που χρησιμοποιήθηκε από τις εκάστοτε αντικομμουνιστικές κυβερνήσεις.

Ο «από βορρά κίνδυνος» συνδέθηκε με τις προσπάθειες της Ελλάδας να προβάλλει τις δικές της αξιώσεις για κάλυψη της άμυνας της από τη Δύση. Ως ένα μικρό κράτος, η Ελλάδα, πρόβαλλε τον «από βορρά κίνδυνο» διογκωμένο, ώστε να κερδίσει περισσότερα από τον δυτικό συνασπισμό και να ενισχύσει την ασφάλειά της. Επιπρόσθετα, η έντονη πόλωση στο πλαίσιο της ψυχροπολεμικής διεγκυστίνας, δημιούργησε στη χώρα την ανάγκη να προσδεθεί στη δυτική αρμάδα. Εξάλλου, αυτό δικαιολογείται και ιστορικά, αφού η χώρα στους δύο Παγκοσμίους Πολέμους, είχε ταχθεί στο πλευρό των Αγγλοαμερικάνων.

Πρέπει να σημειωθεί, ότι ο «από βορρά κίνδυνος» προβλήθηκε εντονότερα κατά τη διάρκεια της περιόδου 1950-1953. Οι δυτικοί έδωσαν περισσότερη έμφαση στον «από βορρά κίνδυνο» την περίοδο αυτή, εξαιτίας της κρίσης μεταξύ της Βορείου και της Νοτίου Κορέας, αφού διαφάνηκε ότι ο Στάλιν ήταν πρόθυμος να ρισκάρει σε περιφερειακό επίπεδο. Παρόλα αυτά, η Δύση διέκρινε πολλές φορές μια δόση υπερβολής στα ελληνικά λεγόμενα περί του «από βορρά κινδύνου».

Σύμφωνα με την ανά χείρας διδακτορική διατριβή, ο «από βορρά κίνδυνος» παρουσιάζει διάφορες τάσεις αναλόγως της περιόδου στην οποία προβλήθηκε, των εσωτερικών εξελίξεων και των διεθνοπολιτικών ισορροπιών. Εύλογα μπορεί να τον συγκρίνει κανείς με ένα «ακορντεόν», όπου ο χειριστής του, εν προκειμένω η εκάστοτε ελληνική κυβέρνηση, ανοιγόκλεινε για να κερδίσει όσο το δυνατόν περισσότερα κέρδη από τη Δύση αλλά και για την κατοχύρωση της ασφάλειας της

χώρας. Το μόνο σίγουρο είναι ότι η ιδέα και μόνο του κινδύνου αυτού επηρέαζε τη χάραξη της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής για περίπου δύο δεκαετίες.

Τούτων λεχθέντων, η παρούσα διατριβή καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η χρήση του «από βορρά κινδύνου» ήταν προβληματική, αφού καθιερώθηκε στη συνείδηση τόσο της ελληνικής κοινωνίας διαχρονικά όσο και στις πολιτικές συνειδήσεις ότι επρόκειτο για ένα κίνδυνο, ο οποίος θα προερχόταν από τον κομμουνιστικό βορρά συμπεριλαμβανομένων της Αλβανίας και της Γιουγκοσλαβίας. Ειδικά, στην περίπτωση της κομμουνιστικής Αλβανίας ο κίνδυνος πήγαζε τουναντίον από την ίδια την Ελλάδα. Η περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας ήταν ακόμη πιο περίπλοκη, αφού, αν και ο άξονας Αθηνών-Βελιγραδίου φαινόταν να παρέχει σταθερότητα και ασφάλεια στην περιοχή, ειδικά την περίοδο 1951-1961, εντούτοις το Μακεδονικό είχε τη δυνατότητα να διαταράξει τις σχέσεις των δύο χωρών.

Στην περίπτωση της Αλβανίας, η αδυναμία της χώρας σε συνδυασμό με τη γεωγραφική της απομόνωση, σήμαινε ότι δεν αποτελούσε απειλή για καμία γείτονα χώρα. Η μόνη απειλή που δέχθηκε η Ελλάδα από την Αλβανία ήταν εν καιρώ Εμφυλίου Πολέμου (1947-1949), εξαιτίας της υποστήριξης των Ελλήνων ανταρτών. Όσον αφορά το αγκάθι των ελληνοαλβανικών σχέσεων, το Βορειοηπειρωτικό, αξίζει να σημειωθεί ότι η εμμονή της Αθήνας να διατηρήσει τις αξιώσεις της για μεταβολή των ελληνοαλβανικών συνόρων, έθετε σε δεύτερη μοίρα την προάσπιση των ανθρωπίνων και μειονοτικών δικαιωμάτων των εν Αλβανία ευρισκομένων Ελλήνων.

Στα συμπεράσματα δεν θα μπορούσε να μη γίνει αναφορά στην «κρυφή» επιθυμία της Ελλάδας για συμμετοχή σε ενδεχόμενο διαμελισμού της Αλβανίας. Αυτό καταδεικνύει ποια πραγματικά από τις δύο χώρες συνιστούσε απειλή για την άλλη. Η Ελλάδα είχε εκπονήσει σχέδια τυχόν διαμελισμού της χώρας, δεδομένων των Γιουγκοσλαβικών και ιταλικών κινήσεων, ακροβατώντας έτσι ανάμεσα στις εθνικιστικές της αξιώσεις και στις συμμαχικές της υποδείξεις. Ταυτόχρονα, συμμετείχε στις δυτικές κατασκοπευτικές επιχειρήσεις για ανατροπή του καθεστώτος Χότζα. Έτσι, αν και σεβόταν το *status quo*, καιροφυλακτούσε, ώστε να προβάλει τις δικές της αξιώσεις. Η στάση της Ελλάδας στο ζήτημα, τελικώς καταδεικνύει την πιστή υπακοή της στη Δύση. Καθ' όλη τη διάρκεια της υπό εξέταση περιόδου, δεν υπάρχει ουσιαστική μεταβολή των ελληνοαλβανικών σχέσεων, που παραμένουν εχθρικές.

Η παρούσα διατριβή κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο «από βορρά κίνδυνος» προερχόταν κυρίως εκ της Βουλγαρίας, με αποκορύφωμα την τριετία 1950-1953. Μάλιστα, η ίδια η προπαρασκευή και η υπογραφή του Βαλκανικού Συμφώνου (1953), έδειχνε ότι ο φόβος αυτού του κινδύνου ήταν έντονος και κοινός τόσο για τα τρία συμβαλλόμενα μέρη (Ελλάδα-Γιουγκοσλαβία-Τουρκία) όσο και για τη Δύση. Ο κίνδυνος αναβίωσε την περίοδο 1961-1962, κυρίως εξαιτίας των διεθνοπολιτικών εξελίξεων και της κρίσης των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων. Η καρδιά της Ευρώπης, το Βερολίνο διήλθε μια ισχυρή κρίση με αποκορύφωμα την ανέγερση του τείχους του Βερολίνου τον Αύγουστο του 1961, ενώ σε συνδυασμό με την Κρίση των πυραύλων της Κούβας, ο φόβος, ότι η Μόσχα θα εκτόνωνε την κρίση στην περιφέρεια και πιθανόν στη Βαλκανική, εντάθηκε.

Την περίοδο 1963-1964, η ανάδυση μεγαλύτερων κινδύνων για την Ελλάδα, σήμανε την αρχή του τέλους για τον «από βορρά κίνδυνο». Από τη μία, η ένταση του «εξ ανατολών» κινδύνου και από την άλλη η γενικότερη ψυχροπολεμική ύφεση στην Ευρώπη, οδήγησαν την Ελλάδα στην αναθεώρηση της αντίληψης της ασφάλειας της. Έτσι, έριξε τους τόνους και οδηγήθηκε στην εξομάλυνση των σχέσεών της με τη Βουλγαρία. Μάλιστα, κέρδισε την παραίτηση της τελευταίας από κάθε εδαφική διεκδίκηση σε βάρος της.

Όσον αφορά στην περίπτωση των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων την υπό εξέταση περίοδο, αυτές παρουσιάζουν το μεγαλύτερο ενδιαφέρον. Οι συνθήκες ανάγκασαν το Βελιγράδι να στραφεί προς τη Δύση και συνεπώς να επαναπροσεταιριστεί την Ελλάδα. Η σχέση Αθηνών-Βελιγραδίου, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί περισσότερο ως την προσπάθεια αμφοτέρων να ασκήσουν μια ρεαλιστική πολιτική στην περιφέρεια με σκοπό την επίτευξη της ασφάλειας παρά ως μια ειλικρινής προσέγγιση. Στον βωμό της ασφάλειας, οι δύο χώρες, αποσιώπησαν τα μεταξύ τους προβλήματα στη βάση της Συμφωνίας Αβέρωφ-Πόποβιτς, αντί να προσέλθουν στην τράπεζα των διαπραγματεύσεων με καλή διάθεση και να τα λύσουν.

Στο Μακεδονικό ζήτημα, ενώ η Αθήνα δεν υπαναχωρούσε από θέσεις αρχών, όπως της μη ύπαρξης μακεδονικής μειονότητας στη χώρα, βλέπουμε ότι αγνοούσε τη σκοπιανή προπαγάνδα για χάρη της ελληνογιουγκοσλαβικής προσέγγισης. Από την άλλη, ο Τίτο επιχειρούσε να διασκεδάσει τις ελληνικές ανησυχίες για να διατηρήσει τις καλές σχέσεις με την Αθήνα. Ιδιαίτερα τη δεκαετία του '50, στο εσωτερικό

διατηρεί χαμηλούς τόνους σε σχέση με το Μακεδονικό, χωρίς όμως να παραιτείται από τις αξιώσεις περί μακεδονικής μειονότητας στην Ελλάδα. Ταυτόχρονα όμως, προς το δυτικό στρατόπεδο, έδινε την εντύπωση ότι το θέμα ήταν σχεδόν κλειστό για τον ίδιο. Όπως σχολιάζει η Γκότα, η ελληνική ηγεσία υποτίμησε την πολιτική των Σκοπίων, ακολουθώντας μια μονολιθική πολιτική.¹¹⁷⁹ Όμως, σύμφωνα με την πρόσληψη της απειλής τη δεδομένη περίοδο, η Γιουγκοσλαβία αποτελούσε τη μοναδική γείτονα χώρα στην περιοχή με την οποία θα μπορούσε η Ελλάδα να έρθει σε συνεννόηση προκειμένου να ενισχύσει την ασφάλειά της.

Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειώσουμε την επίδραση των μειονοτικών ζητημάτων της Γιουγκοσλαβίας στην εξωτερική πολιτική του Τίτο. Ο Τίτο, εξαιτίας της σλοβένικης και κροατικής καταγωγής του δεν φαινόταν διατεθειμένος να προβεί σε παραχωρήσεις στην Καρινθία και στην Τεργέστη, τουλάχιστον τα πρώτα ψυχροπολεμικά χρόνια. Επομένως, με τη μοναδική χώρα που θα μπορούσε η Γιουγκοσλαβία να προχωρήσει σε εξομάλυνση σχέσεων, αμέσως μετά την αποπομπή του από την Κομινφόρμ, ήταν η Ελλάδα. Για τον λόγο αυτόν, ο Τίτο μετρίασε τη ρητορική του στο Μακεδονικό, ούτως ώστε να εξασφαλίσει τα νώτα του και να ενισχύσει την ασφάλεια της χώρας και του καθεστώτος του.

Ασφαλώς υπάρχει μια ακόμη ειδοποιός διαφορά για την αντιμετώπιση του Μακεδονικού από τον Τίτο σε σχέση με την Καρινθία και την Τεργέστη: στις δύο τελευταίες, ο Τίτο είχε επιβάλει την παρουσία του στρατιωτικά, απελευθερώνοντας τμήματα των περιοχών στα τέλη του Β΄ ΠΠ από τους Ναζί. Ως εκ τούτου, οι Γιουγκοσλαβικές διεκδικήσεις εδράζονταν σε πιο στέρεο έδαφος και ασφαλώς είχαν περισσότερες πιθανότητες να εισακουστούν από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Η βελτίωση των σχέσεών του με τη Δύση, επέφερε και τη συμβιβαστική λύση των δύο ζητημάτων. Έτσι, με την πρόοδο στις σχέσεις με την Αυστρία και την Ιταλία, αλλά και μετά την επαναπροσέγγιση με τη Μόσχα, ο Τίτο μπόρεσε να ασχοληθεί με το Μακεδονικό (το οποίο δεν είχε παύσει να προωθεί εμμέσως, καθώς και με το ζήτημα των ελληνοπαίδων), αφού η ασφάλεια είχε πλέον εμπεδωθεί.

Στο ζήτημα των εν Γιουγκοσλαβία ευρισκομένων ελληνοπαίδων υπάρχει μεγάλη απόκλιση μεταξύ των αριθμών που προβάλλει η κάθε χώρα. Ωστόσο, οι διαφορετικοί αριθμοί εξυπηρετούν τα συμφέροντα της κάθε πλευράς ξεχωριστά. Θα ήταν παράλειψη να μην τονιστεί στο σημείο αυτό ότι, αν και αρχικά γίνεται μια

¹¹⁷⁹ Γκότα, «Αθήνα–Βελιγράδι».

πραγματική προσπάθεια από πλευράς της Ελλάδας να κερδίσει πίσω τα «τέκνα» της, εντούτοις με την πάροδο του χρόνου διαπιστώνει κανείς ότι είναι επιφυλακτική έναντι αυτών των παιδιών με την αιτιολογία ότι πρόλαβαν να γαλουχηθούν με τα κομμουνιστικά ιδεώδη.

Το Βαλκανικό Σύμφωνο του 1953, αποτέλεσε ένα τεράστιο βήμα στο πλαίσιο της συνεργασίας Ελλάδας-Γιουγκοσλαβίας-Τουρκίας, κρατών με διαφορετικό κοινωνικοπολιτικό μοντέλο. Παρόλα αυτά, ήταν καταδικασμένο να αποτύχει πρωτίστως λόγω της ανάδυσης του Κυπριακού και δευτερευόντως εξαιτίας της βαθμιαίας υποχώρησης της κοινής βουλγαροσοβιετικής απειλής εναντίον αυτών των χωρών. Η ύπαρξή του αποδείχθηκε από βραχύβια, αφού ήδη από το 1956, γίνονται δηλώσεις περί «θανάτου» του Συμφώνου. Αξίζει να αναφέρουμε ότι, για πρώτη φορά με την υπογραφή του Βαλκανικού Συμφώνου, ανατρέπεται το ισοζύγιο δυνάμεων στην περιοχή και η Ελλάδα υπερέχει έναντι της Βουλγαρίας.

Η σημασία εξέτασης του ζητήματος της Θράκης είναι τεράστια, εξαιτίας του γεγονότος ότι επρόκειτο για την «παραδοσιακή διαδρομή εισβολής» στην Ελλάδα από τη Βουλγαρία. Ως εκ τούτου, δεν θα μπορούσε να μη γίνει ειδική μνεία στην περιοχή αυτή. Η ανάγκη για τη διαφύλαξη της Θράκης, προέκυπτε κυρίως από τη γειτνίασή της με την ευρωπαϊκή Τουρκία, καθ' ότι αποτελεί την οδό για τη ζωτικής σημασίας περιοχή της Ανατολίας. Για τη Δύση κρίθηκε ως μη υπερασπίσιμη, εξαιτίας της έλλειψης στρατηγικού βάθους, παρόλα αυτά η Ελλάδα δεν θα μπορούσε να την αφήσει αφύλακτη. Η Δύση ανέμενε ωστόσο, ότι στην περίπτωση της Θράκης θα λειτουργούσε η πολιτική της αποτροπής, όπως και έγινε, παρά τις ελληνικές φοβίες.

Λαμβάνοντας υπόψη τα ζητήματα με τα οποία ασχολήθηκε η παρούσα διατριβή, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η ελληνική εξωτερική πολιτική συνομιλεί με τη συμμαχική πολιτική καθ' όλη την υπό εξέταση περίοδο. Την επαύριον του Εμφυλίου Πολέμου μέχρι και το 1952, ο έντονος αμερικανικός παρεμβατισμός σε θέματα εξωτερικής πολιτικής σήμαινε σχεδόν την απόλυτη ταύτιση της ελληνικής με την αμερικανική. Από την ένταξη της Ελλάδας στο NATO και εντεύθεν, η χώρα εκχώρησε συνειδητά μέρος της αυτονομίας της εξωτερικής πολιτικής της, με αντάλλαγμα την κατοχύρωση της ασφάλειάς της. Εκείνη την περίοδο η ελληνική εξωτερική πολιτική διαπνέεται από το συμμαχικό πνεύμα, την αντίληψη των κοινών αξιών, συμφερόντων και ιστορικής πορείας.

Ο δυτικός προσανατολισμός και η διατήρηση της χώρας στη νατοϊκή συμμαχία, κατά την υπό εξέταση περίοδο, ουδέποτε αμφισβητήθηκε. Σε ζητήματα, όπως το Μακεδονικό, οι «ελληνοπαίδες», το Βορειοηπειρωτικό και ο διαμελισμός της Αλβανίας, η Ελλάδα υπαναχώρησε από τις θέσεις της, κατόπιν αμερικανικών συστάσεων, προκειμένου να κατοχυρώσει την εθνική της ασφάλεια και την εδαφική της ακεραιότητα. Ακόμη και στις περιπτώσεις ζητημάτων που άπτονταν υψίστου εθνικού συμφέροντος, όπως το Κυπριακό, όπου η ελληνική πολιτική παρέκκλιε των οδηγιών των ΗΠΑ,¹¹⁸⁰ τελικώς, όμως δεν στράφηκε εναντίον των αμερικανικών συμφερόντων. Αυτό αποτέλεσε και την μπανανόφλουδα της Αθήνας σε σχέση με το Κυπριακό, αφού ήταν αδύνατο να παραμείνει αμέτοχη σε ένα εθνικό θέμα, ιδιαίτερα κατά την περίοδο της αποαποικιοποίησης, οδηγώντας την σε διένεξη με τη σύμμαχο Τουρκία. Η τελευταία είχε υψηλότερη θέση στην στρατηγική σκέψη των Αμερικάνων, οι οποίοι επιθυμούσαν την σταθερότητα στην νοτιοανατολική τους πτέρυγα.

Κατ' ουσία, οι ΗΠΑ επιθυμούσαν την παγίωση των συνόρων στην Ευρώπη και για αυτό απαιτούσαν από την Ελλάδα να λησμονήσει τα εθνικά της ζητήματα και τις αλτρωτικές της διαθέσεις (Βορειοηπειρωτικό-Κυπριακό-Μακεδονικό), ώστε να διασφαλίσει τη διατήρηση της ισορροπίας δυνάμεων. Η περιοχή της Βαλκανικής, εξάλλου, ερχόταν σε δεύτερη μοίρα στην αμερικανική και στη σοβιετική στρατηγική. Οι δύο υπερδυνάμεις δεν επιθυμούσαν κατ' ουδένα λόγο να μπλεχτούν σε περιφερειακή διένεξη στις παρυφές της Ευρώπης, η οποία θα μπορούσε να επιφέρει έναν γενικευμένο πόλεμο. Τα εθνικά ζητήματα των λαών της Βαλκανικής παρέμειναν παγωμένα για σχεδόν μισό αιώνα, με αποτέλεσμα την παγίωση τετελεσμένων, αλλά και τη βίαιη αναθέρμανση τους με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου.

Οι εξελίξεις, όπως παγιώθηκαν στη Βαλκανική Χερσόνησο στο δεύτερο μισό του 20^{ού} αιώνα, είναι στην ουσία αποτέλεσμα υποταγής των εθνικών πολιτικών στα συμμαχικά συμφέροντα των δύο μεγάλων συνασπισμών. Ως εκ τούτου, η ελληνική εξωτερική πολιτική δεν δύναται να κατηγορείται για μονολιθικότητα, αφού η παθητική αντιμετώπιση ζητημάτων ήταν απόρροια αυτής της κατάστασης. Η χώρα έπρεπε πρώτα να διασφαλίσει ότι δεν διέτρεχε κανένα κίνδυνο, ιδιαίτερα από τον βορρά, σχετικά με την εδαφική της ακεραιότητα, και ακολούθως να ασχοληθεί με τα άλυτα της εθνικά ζητήματα.

¹¹⁸⁰ Η κυβέρνηση Παπάγου προσέφυγε στον ΟΗΕ το 1954, ώστε να διεθνοποιήσει το Κυπριακό ζήτημα, κατόπιν διαφωνίας των ΗΠΑ.

Στην πορεία, η εν λόγω διδακτορική διατριβή επιχείρησε μια σύγκριση της περίπτωσης της Ελλάδας με τη Νορβηγία, την Τουρκία και τη Δυτική Γερμανία. Τα γεωγραφικά δεδομένα, στην περίπτωση των βόρειων νορβηγικών συνόρων, της ελληνικής και τουρκικής Θράκης και του Βερολίνου, καθιστούσαν τις περιοχές αυτές εύκολη λεία για την ΕΣΣΔ. Παρατηρείται ότι λόγω έλλειψης στρατηγικού βάθους, οι πιο ευάλωτες περιοχές είναι τα νορβηγοσοβιετικά σύνορα στην ευρύτερη περιοχή του Φίνμαρκ, καθώς και τα ελληνοβουλγαρικά σύνορα στην περιοχή της Θράκης. Η εφαρμογή συντονισμένης και αποτελεσματικής συμβατικής άμυνας, χωρίς τη χρήση πυρηνικών, ήταν πρακτικά αδύνατη. Έτσι, παρά τις ανησυχίες των εθνικών κυβερνήσεων, η μόνη επιλογή της Δύσης για την προστασία τους και την ανάσχεση του κομμουνιστικού κινδύνου ήταν η εφαρμογή της πολιτικής της αποτροπής της ισχύος. Καθόλη τη διάρκεια της υπό εξέταση περιόδου, το κέντρο της Ευρώπης (Δυτική Γερμανία) είχε πολύ μεγαλύτερη στρατηγική σημασία για τη Δύση, σε βάρος της περιφέρειας (Νορβηγία, Ελλάδα, Τουρκία).

Αν και τα χρονικά όρια της παρούσας διδακτορικής διατριβής τελειώνουν στο 1967, και τη συνταγματική εκτροπή της χώρας, θα ήταν παράλειψη του μελετητή να μην αναφερθεί στο εξής παράδοξο. Κατ' εironεία της τύχης, η Χούντα επιβλήθηκε με αντικομμουνιστικές κορώνες. Ωστόσο, η διεθνής της απομόνωση την εξανάγκασε στην εξομάλυνση των σχέσεών της με τα βόρεια κομμουνιστικά κράτη. Η επαναφορά της δημοκρατικής τάξης μετά το 1974, έφερε τη δημιουργία μιας «ενιαίας βαλκανικής πολιτικής», με τα κομμουνιστικά κράτη, πλην της Αλβανίας.

Τέλος, η σημασία της εξέτασης του ζητήματος της ύπαρξης ή μη του «από βορρά κινδύνου» κατέδειξε διάφορες πτυχές της εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας. Μέσω της ανάδειξης του ζητήματος αυτού διαφάνηκε ότι ελληνική εξωτερική πολιτική, τουλάχιστον στην περιοχή της Βαλκανικής, ήταν συμβατή με τη συμμαχική. Εν κατακλείδι, το γεγονός ότι η Ελλάδα δεν ήρθε ποτέ σε άμεση σύγκρουση με τους βόρειους γείτονες της συνιστά και απόδειξη της επιτυχημένης δυτικής και κατ' επέκταση ελληνικής πολιτικής της αποτροπής της ισχύος.

Παράρτημα

Διμερείς Συνθήκες–Συμφωνίες της Ελλάδας¹¹⁸¹

Αλβανία

Δεν υπογράφηκε καμία διμερής Συμφωνία.

Βουλγαρία

05/12/1953	General Trade
05/12/1953	Payments/ Currency
17/08/1955	Territorial Limits
30/03/1956	Human Health
19/04/1956	Agriculture
15/10/1957	Most-Favored Nation
09/07/1964	Telecommunications
09/07/1964	Land Transport
09/07/1964	Tourism
09/07/1964	Air Transport
09/07/1964	Culture
09/07/1964	General Trade
09/07/1964	General Trade
09/07/1964	Amity

Γιουγκοσλαβία

15/03/1951	Air Transport
02/02/1952	Cattle/Fowl
28/02/1953	Economic Cooperation
11/09/1956	Tourism

¹¹⁸¹ P.H. Rohn, *World Treaty Index* (Santa Barbara, Calif.: ABC-Clio Information Services, 1983).

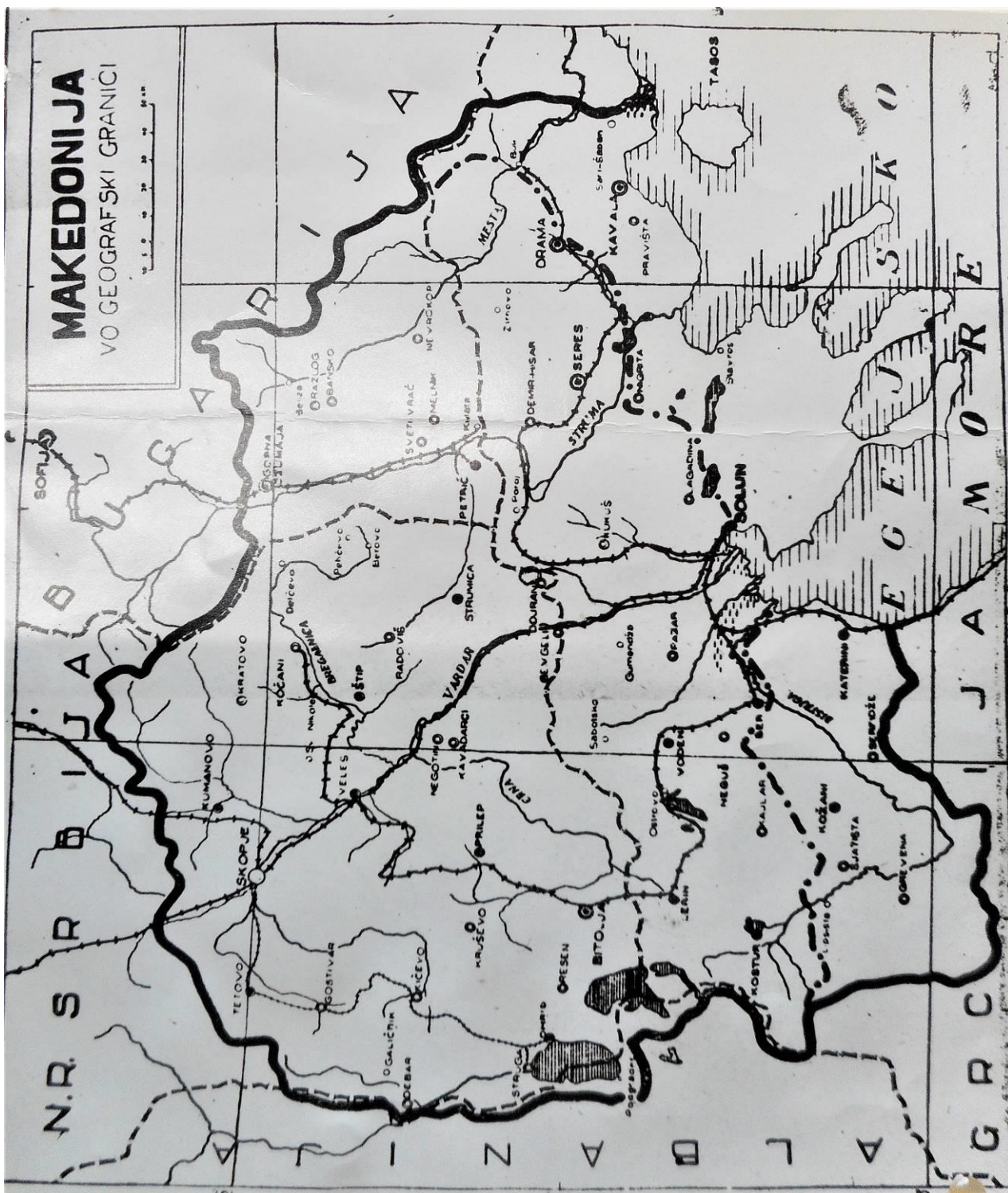
11/09/1956	Agriculture
27/04/1957	Postal Services
17/12/1958	Territorial Limits
18/06/1959	Energy
18/06/1959	Claims/Debts/Assets
18/06/1959	Claims/Debts/Assets
18/06/1959	Tourism
18/06/1959	Land Transport
18/06/1959	Legal Procedures
18/06/1959	Legal Procedures
18/06/1959	Administration
18/06/1959	Visas/Passports
18/11/1959	Human Health
01/03/1960	Culture
01/10/1960	Economic Cooperation
05/11/1964	Territorial Limits
05/11/1964	Land Transport
28/09/1966	General Trade
15/04/1967	Taxation

Πίνακας 2. Αμυντικές δαπάνες (σε δις δολάρια) την περίοδο 1949-1967

	Ελλάδα	Τουρκία	Νορβηγία	Δυτική Γερμανία
1949	0	0	0,07	0
1950	0	0	0,05	0
1951	0	0	0,08	0
1952	0,18	0,26	0,12	0
1953	0,11	0,29	0,15	0
1954	0,11	0,33	0,16	0
1955	0,12	0,38	0,13	1,76
1956	0,16	0,41	0,14	1,72
1957	0,15	0,45	0,15	2,13
1958	0,15	0,52	0,14	1,63
1959	0,16	0,77	0,15	2,64
1960	0,17	0,49	0,15	2,88
1961	0,17	0,30	0,16	3,26
1962	0,17	0,33	0,19	4,31
1963	0,18	0,35	0,20	4,98
1964	0,19	0,38	0,22	4,89
1965	0,21	0,42	0,27	4,98
1966	0,24	0,44	0,27	5,06
1967	0,31	0,51	0,29	5,35
Σύνολο	2,78	6,63	3,09	45,59

Σημείωση: Τα δεδομένα αντλήθηκαν από το άρθρο ‘NATO defense expenditures in 1949-2017’, του J. Wolkonowski, 2018. ©Infoglob.

Χάρτης 1. Χάρτης που απεικονίζει τη «Μακεδονία του Αιγαίου» σε σχολικά βιβλία γεωγραφίας, τα οποία χρησιμοποιούνται σε γιουγκοσλαβικά σχολεία

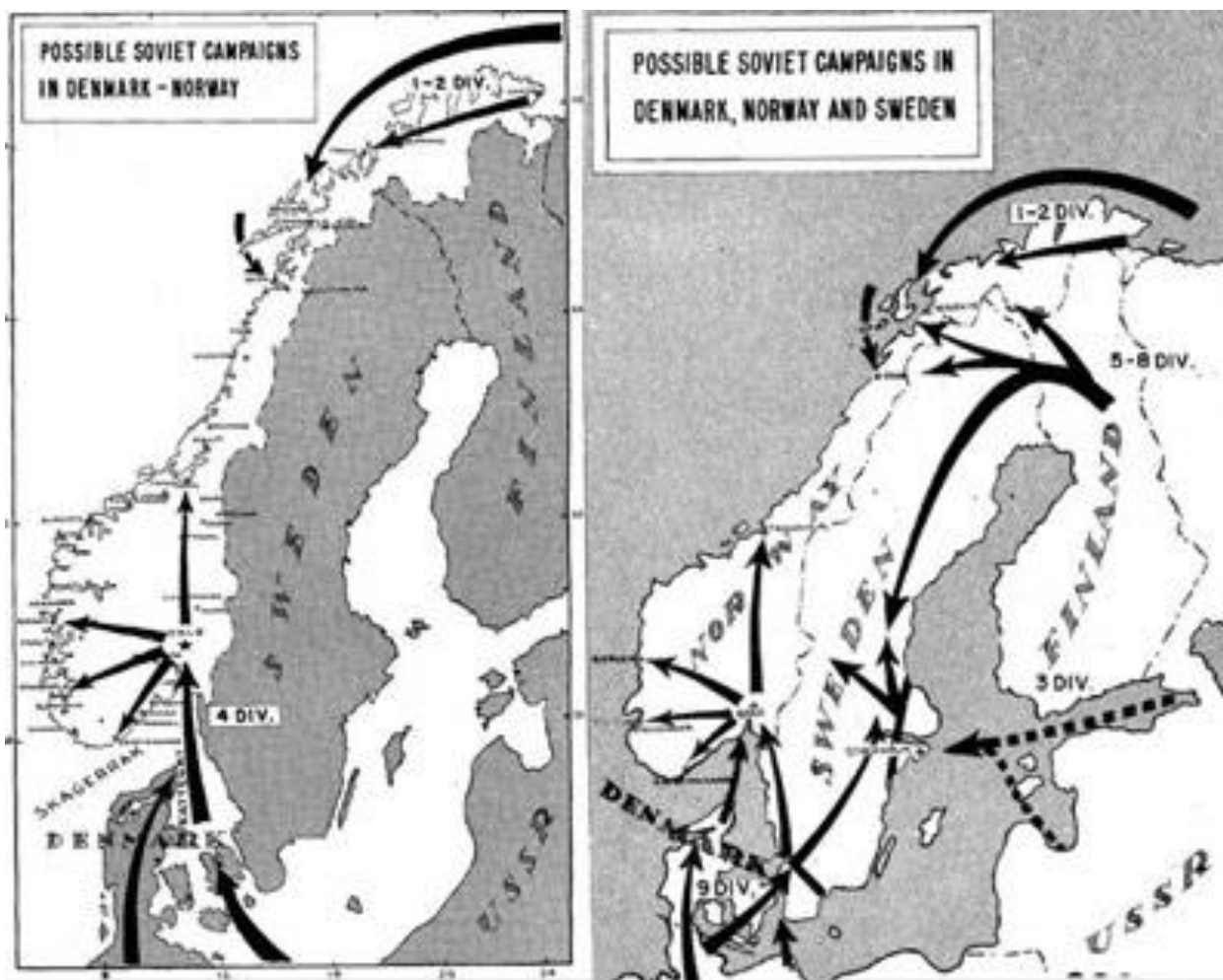
Σημείωση: TNA: 371/10273 (WY10319/9).

Χάρτης 2. Χάρτης πιθανών σοβιετικών εκστρατειών στην ελληνική και τουρκική Θράκη

Σημείωση: TNA: DEFE 5/41, Report on the Defence of Thrace, 11 Σεπτεμβρίου 1952

Χάρτης 3. Χάρτες της Σκανδιναβικής Χερσονήσου, απεικονίζουν τις πιθανές σοβιετικές εκστρατείες εναντίον της Νορβηγίας, της Δανίας και της Σουηδίας.

Σημείωση: Αναδημοσίευση του χάρτη από την Ιστοσελίδα North Atlantic Treaty Organization. *NATO Declassified: Norway and NATO*. International Organizations. ©North Atlantic Treaty Organization

Έγγραφο 1. Συμφωνία Φιλίας και Συνεργασίας. Υπεγράφη στις 28 Φεβρουαρίου 1953 στην Αγκυρα της Τουρκίας.

360

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Έν Αθήναις
 ἄρτη 14 Ἀπριλίου 1953

ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Ἀριθμὸς φύλλου 90

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΝΟΜΟΙ

Ν. 2374. Περὶ κωδίκσεως τῆς Συνθήκης Φιλίας καὶ Συνεργασίας μεταξὺ τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, τῆς Τουρκικῆς Δημοκρατίας καὶ τῆς Ὁμοσπονδίας Λαϊκῆς Δημοκρατίας τῆς Γιουγκοσλαβίας 1

ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΑ

Περὶ κωδίκσεως συμπληρωματικοῦ πίνακος ἔτους 1950—1951 συνταχθέντος ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου Προσγῶν Χωρῆς 2
 Περὶ μετατροπῆς τῶν Φυλαγῶν Τρικάλων ἀπὸ τῆς Β' τάξεως εἰς τὴν Α' τάξιν 3
 Περὶ κανονισμοῦ τῆς διὰ μηχανοτρατῶν ἀλιείας 4
 Περὶ Συνθέσεως τοῦ Συμβουλίου Ἐργασίας 5

ΠΡΑΞΕΙΣ ΥΠΟΥΡΓΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ

§10. Περὶ καθορισμοῦ ἀμοιβῆς τῆς Α. Ε. Ε. Ὑδάτων καὶ τρόπου διενεργείας ἐλέγχου δαπανῶν αὐτῆς 6
 221. Περὶ ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τελῶν κυκλοφορίας καὶ εἰδικῶς προσδέτου τέλους ἀναπηρικοῦ αὐτοκινήτου 7
 222. Περὶ ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τελῶν κυκλοφορίας καὶ εἰδικῶς προσδέτου τέλους, ἀναπηρικοῦ αὐτοκινήτου 8

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΗΜΕΡΗΣΙΩΝ

Περὶ διορθώσεως ἡμερησίως εἰς τὸ Β. Δ. ἀπὸ συμπληρώσεως τοῦ Δ) τοῦ κ.π.α τῆς 7)23.7.48 Ὑπ. Ἐθν. Παιδείας 9

ΝΟΜΟΙ

(1)

ΝΟΜΟΣ ὑπ' ἀριθ. 2374.

Περὶ κωδίκσεως τῆς Συνθήκης Φιλίας καὶ Συνεργασίας μεταξὺ τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, τῆς Τουρκικῆς Δημοκρατίας καὶ τῆς Ὁμοσπονδίας Λαϊκῆς Δημοκρατίας τῆς Γιουγκοσλαβίας.

ΠΑΥΛΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Ψηφισμένοι ἑνωμένως μετὰ τῆς Βουλῆς, ἀποφασίζομεν καὶ διατάσσομεν:

Ἄρθρον μόνον.

Κυροῦνται καὶ ἔχει πλῆρη καὶ νόμιμον ἰσχὺν ἡ μεταξὺ τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, τῆς Τουρκικῆς Δημοκρατίας καὶ τῆς Ὁμοσπονδίας Λαϊκῆς Δημοκρατίας τῆς Γιουγκο-

σλαβίας ὑπογραφείσα ἐν Ἀγκυρᾷ τὴν 28ην Φεβρουαρίου 1953 Συνθήκη Φιλίας καὶ Συνεργασίας ἧς ἐπονται τὸ εἰς τὴν γαλλικὴν πρωτότυπον κείμενον καὶ ἡ μετάφρασις αὐτοῦ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν.

Ὁ παρὼν Νόμος ψηφισθεὶς ὑπὸ τῆς Βουλῆς καὶ παρ' ἡμῶν σήμερον κυρωθεὶς, δημοσιευθήτω διὰ τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἐκτελεσθήτω ὡς νόμος τοῦ Κράτους.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 7 Ἀπριλίου 1953.

ΠΑΥΛΟΣ

Β.

Ο ΕΠΙ ΤΩΝ ΕΣΤΕΡΙΚΩΝ ΥΠΟΥΡΓΟΣ
ΚΤ. ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ἐθεωρήθη καὶ ἐτέθη ἡ μεγάλη τοῦ Κράτους σφραγίς.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 11 Ἀπριλίου 1953.

Ο ΕΠΙ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ ΥΠΟΥΡΓΟΣ
Α. ΜΠΑΜΠΑΚΟΣ

TRAITE D'AMITIE et de COLLABORATION

entre le Royaume de Grèce, la République Turque et la République Fédérative Populaire de Yougoslavie.

Les Parties contractantes réaffirmant leur foi dans les principes énoncés dans la Charte des Nations Unies décidées de vivre en paix avec tous les peuples et à contribuer au maintien de la paix internationale, animées du désir de consolider les relations d'amitié existant entre elles,

déterminées à défendre la liberté et l'indépendance de leurs peuples ainsi que leur intégrité territoriale contre toute force exercée de l'extérieur,

résolues à unir leurs efforts pour rendre plus efficace l'organisation de leur défense contre toute agression extérieure et de se concerter et de collaborer sur toute question d'intérêt commun et en particulier sur les questions concernant leur défense,

persuadées que les intérêts communs de leurs peuples et de tous les peuples pacifiques exigent des dispositions appropriées pour la sauvegarde de la paix et de la sécurité dans cette partie du monde, conformément à l'Article 51 de la Charte des Nations Unies,

Ont décidé de conclure le présent Traité et les Chefs de leurs Etats ont désigné pour leurs Plénipotentiaires respectifs:

Sa Majesté le Roi des Hellènes;
 Son Excellence Monsieur Stephanos Stephanopoulos, Ministre des Affaires Etrangères;
 Le Président de la République Turque;

Son Excellence le Professeur Fuad Koprlu, Ministre des Affaires Etrangères, Député d'Istanbul ;

Le Président de la République Fédérative Populaire de Yougoslavie :

Son Excellence Monsieur Koça Popovic, Secrétaire d'Etat ;
qui, après avoir présenté leurs pleins pouvoirs trouvés en bonne et due forme, sont convenus des dispositions suivantes :

Article I

Afin d'assurer d'une façon permanente leur collaboration, les Parties contractantes procéderont à des consultations sur tous les problèmes d'intérêt commun.

Les Ministres des Affaires Etrangères des Parties contractantes se réuniront régulièrement en conférence une fois par an et, s'il est jugé nécessaire, plus souvent, afin d'examiner la situation politique internationale et de prendre les décisions indiquées conformément aux buts du présent Traité.

Article II

Les Parties contractantes entendent continuer leurs efforts communs pour la sauvegarde de la paix et de la sécurité dans leur région et poursuivre, en commun, l'examen des problèmes de leur sécurité, y compris les mesures communes de défense dont la nécessité pourrait se produire au cas d'une agression non provoquée contre elles.

Article III.

Les Etats-Majors Généraux des Parties contractantes poursuivront leur collaboration afin de soumettre à leurs Gouvernements des recommandations concernant les questions de défense, fixées d'un commun accord, en vue de la prise de décisions coordonnées.

Article IV.

Les Parties contractantes développeront leur collaboration dans les domaines de l'économie, de la technique et de la culture; dans les cas où il serait jugé utile, des accords appropriés seront conclus et des organes nécessaires seront créés pour résoudre les problèmes économiques, techniques et culturels.

Article V.

Les Parties contractantes s'engagent à régler par des moyens pacifiques tels qu'ils se trouvent déterminés dans la Charte des Nations Unies, et dans un esprit de compréhension et d'amitié, tout différend pouvant surgir entre elles; elles s'engagent aussi à s'abstenir de toute ingérence dans les affaires intérieures l'une de l'autre.

Article VI.

Les Parties contractantes s'abstiendront de conclure une alliance, ou de participer à une action dirigée contre l'une d'elles ou de nature à porter préjudice à ses intérêts.

Article VII.

Les Parties contractantes déclarent, chacune en ce qui la concerne, qu'aucun des engagements internationaux actuellement en vigueur entre elles et un ou plusieurs autres Etats n'est en contradiction avec les dispositions du présent Traité; elles assument d'autre part l'obligation de ne souscrire à l'avenir à aucun engagement international pouvant se trouver en conflit avec le présent Traité.

Article VIII.

Ce Traité n'affecte pas et ne saurait être interprété comme affectant de quelque manière que ce soit les

droits et obligations découlant pour la Grèce et la Turquie du Traité de l'Atlantique Nord du 4 Avril 1949

Article IX.

Après l'entrée en vigueur du présent Traité tout autre Etat, dont la collaboration sera jugée utile à la réalisation des buts du présent Traité par toutes les Parties contractantes, pourra y adhérer sous les mêmes conditions et avec les mêmes droits que les trois Etats signataires.

Tout Etat adhérent deviendra Partie au Traité par le dépôt d'un instrument d'adhésion.

Article X.

Le présent Traité, dont le texte français fera foi, sera ratifié par chacune des Parties contractantes et les instruments de ratification seront déposés auprès du Secrétaire d'Etat de la République Fédérative Populaire de Yougoslavie à Belgrade; il entrera en vigueur à la date du dépôt du dernier instrument de ratification.

A l'expiration de cinq années après l'entrée en vigueur du présent Traité toute Partie contractante pourra cesser d'être partie à ce Traité par une déclaration adressée aux Gouvernements des autres Parties contractantes avec préavis d'un an.

En foi de quoi lesdits Plénipotentiaires ont signé le présent Traité.

Fait à Ankara, le vingt huit Février mil neuf cent cinquante trois en trois exemplaires dont un a été remis à chacune des Parties contractantes.

(L. S.) S. STEPHANOPOULOS

(L. S.) F. KOPRULU

(L. S.) KOCA POPOVIC

ΣΥΝΘΗΚΗ

φιλίας και συνεργασίας μεταξύ του Βασιλείου της Ελλάδος, της Τουρκικής Δημοκρατίας και της Ομοσπονδίας Λαϊκής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας.

Τὰ συμβαλλόμενα Μέρη, επιβεβαιώνοντα εκ νέου την πίστην των εις τὰς διακηρυχθείσας ἐν τῷ Χάρτῃ τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν ἀρχάς, ἀποφασισμένα νὰ ζῆσωσι ἐν εἰρήνῃ μεθ' ἄλλων τῶν λαῶν καὶ νὰ συμβάλωσι εἰς τὴν διατήρησιν τῆς διεθνούς εἰρήνης, ἐμπνέοντα ἐκ τῆς ἐπιθυμίας νὰ ἐδραϊώσωσι τὰς ὑφισταμένας μετὰ αὐτῶν φιλικὰς σχέσεις, ἀποφασισμένα νὰ προαποσώσι τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν λαῶν αὐτῶν ὡς καὶ τὴν ἐδαφικὴν των ἀκεραιότητα ἐναντίον πάσης ἐξωθεν ἀκουμένης βίας, ἀποφασισμένα νὰ ἐνώσωσι τὰς προσπάθειάς αὐτῶν ἵνα κατορθώσωσι πλέον ἀποτελεσματικὴν τὴν ὀργάνωσιν τῆς ἀμύνης αὐτῶν ἐναντίον πάσης ἐξωτερικῆς ἐπιθέσεως καὶ νὰ διασκέπτωνται καὶ συνεργάζωνται ἐπὶ παντὸς ζητήματος κοινῶς ἐνδιαφέροντος, εἰδικώτερον δὲ ἐπὶ ζητημάτων ἀφορώστων τῇ ἀμυνῇ αὐτῶν, πεπεισμένα ὅτι τὰ κοινὰ συμφέροντα τῶν λαῶν αὐτῶν καὶ ἄλλων τῶν ἐρηνοφίλων λαῶν ἀπαιτοῦσι μέτρα κατέλληλα διὰ τὴν προστασίαν τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἀσφαλείας εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην, συμφώνως πρὸς τὸ Ἄρθρον 51 τοῦ Χάρτου τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν,

Ἀπεφάσισαν νὰ συνάψωσι τὴν παρούσαν Συνθήκην καὶ οἱ Ἀρχηγοὶ τῶν Κρατῶν αὐτῶν ὄρισαν ὡς Πληρεξουσίους αὐτῶν :

Ἡ Αὐτοῦ Μεγαλειότης ὁ Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων :
τὴν Αὐτοῦ Ἐξουχότητα τὸν Κύριον Στέφανον Στεφανόπουλον
Ἐπιτρόπον τῶν Ἐξωτερικῶν

Ὁ Πρόεδρος τῆς Τουρκικῆς Δημοκρατίας :
τὴν Αὐτοῦ Ἐξουχότητα τὸν Καθηγητὴν Κύριον Φουὰτ Κιο-
πουλοῦ,

Ἐπιτρόπον τῶν Ἐξωτερικῶν
Ὁ Πρόεδρος τῆς Ὁμοσπονδου Λαϊκῆς Δημοκρατίας τῆς
Γιουγκοσλαβίας :

τὴν Αὐτοῦ Ἐξουχότητα τὸν Κύριον Κότσα Πόποβιτς,
Γραμματεῖα τῆς Ἐπικρατείας
οἵτινες, ἀφοῦ ἐπεδείξαντο τὰ πληρεξούσια αὐτῶν εἶρε
θῆκα ἐν καλῇ καὶ νομίμῳ τάξει, συνεφώνησαν ἐπὶ τῶν ἀκο-
λούθων διατάξεων :

Ἄρθρον I

Ἐπὶ τῶ σκοπῇ ὅπως ἐκασφαλῶσιν κατὰ μόνιμον τρό-
πον τὴν συνεργασίαν αὐτῶν, τὰ συμβαλλόμενα Μέρη θὰ δι-
επισκέπτονται ἐφ' ὧλων τῶν κοινοῦ ἐνδιαφέροντος προβλημά-
των.

Οἱ Ἐπιτρόποι τῶν Ἐξωτερικῶν τῶν Συμβαλλομένων
Μερῶν θὰ συνέρχονται τακτικῶς εἰς διασκέψεις ἀπαξ τοῦ
ἔτους καὶ, ἐφ' ὅσον ἦβλεπε κριθῆ ἀναγκαῖον, συχνότερον, ἵνα
ἐξετάξωσι τὴν διεθνή πολιτικὴν κατάστασιν καὶ λαμβάνωσι
τὰς ἐνδεικνυομένας ἀποφάσεις, συμφώνως πρὸς τοὺς σκο-
ποὺς τῆς παρουσίας Συνθήκης.

Ἄρθρον II

Τὰ Συμβαλλόμενα Μέρη προτίθενται νὰ συνεχίσωσι τὰς
κοινὰς αὐτῶν προσπάθειας πρὸς προστασίαν τῆς εἰρήνης
καὶ τῆς ἀσφαλείας εἰς τὴν περιοχὴν αὐτῶν καὶ νὰ ἐπιδιώ-
ξωσι ἀπὸ κοινοῦ τὴν ἐξέτασιν τῶν προβλημάτων τῆς ἀσφα-
λείας αὐτῶν, περιλαμβανομένων καὶ τῶν κοινῶν μέτρων
ἀμύνης τὰ ὅποια δύνανται νὰ καταστοῦν ἀναγκαῖα εἰς πε-
ριπτώσιν ἀποκλήρου κατ' αὐτῶν ἐπιθέσεως.

Ἄρθρον III

Τὰ Γενικά Ἐπιτελεῖα τῶν Συμβαλλομένων Μερῶν θὰ
συνεργασίωσι τὴν συνεργασίαν αὐτῶν ἵνα ὑπεβάλωσιν εἰς τὰς
Κυβερνήσεις αὐτῶν συστάσεις ἐπὶ τῶν καθορισθέντων κοινῇ
συμφωνίᾳ, ζητημάτων ἀμύνης πρὸς λήψιν συντονισμένων
ἀποφάσεων.

Ἄρθρον IV.

Τὰ συμβαλλόμενα Μέρη θὰ ἀναπτύξωσι τὴν συνεργασίαν
αὐτῶν εἰς τὸ οικονομικόν, τὸ τεχνικόν καὶ τὸ μορφωτικόν
πεδὸν εἰς ἃς περιπτώσεις ἦβλεπε κριθῆ χρῆσιμον, θὰ συνά-
ττωνται αἱ κατάλληλοι συμφωνίαι καὶ θὰ ἰδρῶνται τὰ ἀναγ-
καῖα ὄργανα πρὸς ρύθμισιν τῶν οικονομικῶν, τεχνικῶν καὶ
μορφωτικῶν ζητημάτων.

Ἄρθρον V.

Τὰ Συμβαλλόμενα Μέρη ἀναλαμβάνουσι τὴν ὑποχρέωσιν
ὅπως ἐπιλύσωσι δι' εἰρηνικῶν μέσων, ὡς ταῦτα καθορίζονται
ἐν τῷ Χάρτῃ τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν καὶ ἐν πνεύματι κα-
τανοήσεως καὶ φιλίας, πᾶσαν διαφορὰν δυναμένην νὰ ἀνα-
σφῆ μετὰ τῶν αὐτῶν ἀναλαμβάνουσι ἐπίσης τὴν ὑποχρέωσιν
νὰ ἀπέχωνσι πάσης ἐπιμερίσεως εἰς τὰ ἐσωτερικὰ ζητήματα
ἀλλήλων.

Ἄρθρον VI.

Τὰ Συμβαλλόμενα Μέρη ἀναλαμβάνουσι τὴν ὑποχρέωσιν
ὅπως μὴ συνάψωσι συμμαχίαν οὔτε νὰ συμμετάσχωσι εἰς
ἄρασιν στρεφόμενῃ ἐναντίον ἑνὸς τῶν Μερῶν ἢ φύσεως δυ-
ναμένης νὰ παραβιάσῃ τὰ συμφέροντα αὐτοῦ.

Ἄρθρον VII.

Ἐκαστον τῶν Συμβαλλομένων Μερῶν δηλοῖ, καθέσων
ἀφορῆ ἐαυτοῦ, ὅτι οὐδεμία ἐκ τῶν ἐν ἰσχύι διεθνῶν ὑποχρεώ-
σεων μεταξὺ αὐτοῦ καὶ ἐνὸς ἢ πλείονων ἄλλων Κρατῶν ἀντί-
κειται εἰς τὰς διατάξεις τῆς παρουσίας Συνθήκης. ἀφ' ἑτέρου
ἀναλαμβάνει τὴν ὑποχρέωσιν ὅπως μὴ συνάψῃ εἰς τὸ μέλλον

διεθνῆ πράξιν ἧτις θὰ ἴδρῶντο νὰ εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὴν
παρούσαν Συνθήκην.

Ἄρθρον VIII.

Ἡ παρούσα Συνθήκη δὲν θίγει καὶ δὲν δύνανται νὰ ἐπιμη-
νευθῆ ὡς θίγουσα καθ' οἷον οὐδὲν ἄλλο τῶν δικαιώματα
καὶ τὰς ὑποχρεώσεις τὰς ἀπορροεούσας διὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ
τὴν Τουρκίαν ἐκ τῆς Συνθήκης Βορείου Ἀτλαντικοῦ τῆς 4ης
Ἀπριλίου 1949.

Ἄρθρον IX.

Ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἰσχύος τῆς παρουσίας Συνθήκης
πᾶν ἔσπερον Κράτος, τοῦ ὁποῦ ἢ συνεργασία θὰ κριθῆ ὡφ-
έλων τῶν συμβαλλομένων Μερῶν χρῆσιμος εἰς τὴν πραγμα-
τοποίησιν τῶν σκοπῶν τῆς παρουσίας Συνθήκης, θὰ δύνανται
νὰ προσχωρήσῃ εἰς αὐτὴν ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ὅρους καὶ μὴ τὰ
αὐτὰ δικαιώματα ὡς καὶ τὰ τρία Συμβαλλόμενα Κράτη.

Πᾶν προσχωρῶν Κράτος θὰ καθίσταται Μέρος εἰς τὴν
Συνθήκην διὰ καταθέσεως τοῦ ὄργάνου προσχωρήσεως.

Ἄρθρον X.

Ἡ παρούσα Συνθήκη, τῆς ὁποίας τὸ γαλλικὸν κείμενον
θὰ εἶναι τὸ αὐθεντικόν, θὰ ἐπικυρωθῆ ὡφ' ἑνὸς ἐκάστου τῶν
Συμβαλλομένων Μερῶν, τὰ δὲ ὄργανα ἐπικυρώσεως θὰ κα-
τατεθῶσι παρὰ τῶν ἐν Βελιγραδίῳ Γραμματεῖα τῆς Ἐπικρα-
τείας τῆς Ὁμοσπονδου Λαϊκῆς Δημοκρατίας τῆς Γιουγκο-
σλαβίας ἢ ἰσχύος τῆς παρουσίας Συνθήκης ἀρχεῖται ἀπὸ τῆς
ἡμέρας καταθέσεως τοῦ τελευταίου ὄργάνου ἐπικυρώσεως.

Μετὰ πάροδον πέντε ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἰσχύος
τῆς παρουσίας Συνθήκης, πᾶν Συμβαλλόμενον Μέρος θὰ δύ-
νανται νὰ παύσῃ ἐν μέρος εἰς τὴν Συνθήκην διὰ δηλώσεως
ἀπευθυνομένης πρὸς τὰς Κυβερνήσεις τῶν λοιπῶν Συμβαλ-
λομένων Μερῶν, κατόπιν ἐτήσιας προειδοποιήσεως.

ΕἰΣ ΠΙΣΤΟΤΕΙΝ ΤΩΝ ἈΝΟΙΓΕΡΩ ἢ ἐφαρμῆται Πλη-
ρεξούσιοι ὑπέγραψαν τὴν παρούσαν Συνθήκην.

ΕΓΕΝΕΤΟ ἐν Ἀγκέρῃ τῇ εικοστῇ ὀγδόῃ Φεβρουαρίου
τοῦ χιλιοστοῦ ἐνεαεκοσιοστοῦ πεντηκστοῦ τρίτου ἔτους
εἰς τρία ἀντίτυπα ἐξ ὧν ἀνὰ ἓν παρεδόθη εἰς ἕκαστον τῶν
Συμβαλλομένων Μερῶν.

Σ. ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΣ
Φ. ΚΙΟΠΡΟΛΟΥ
Κ. ΗΟΠΟΒΙΤΣ

ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΑ

(2)

Περὶ κυρώσεως συμπληρωματικοῦ πίνακος ἔτους 1950—51
συνταχθέντος ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου Προσχωτῶν Χωρῆς

ΠΑΥΛΟΣ
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Ἐχόντες ὡφ' ἦσαν τὰς διατάξεις 1) τοῦ Α. Ν. 772)48
ἀπερὶ προσχωτῶν ἀξιωματικῶν Χωροφυλακῆς, ὡς ἐτροπο-
ποιήθη διὰ τοῦ Α. Ν. 815)48, 2) τοῦ ἀρθροῦ 4 τοῦ Ν. Δ.
1173)49 ἀπερὶ κυρώσεως καὶ τροποποιήσεως τοῦ ὡφ' ἀρθ.
772)48 Α.Ν. ἀπερὶ προσχωτῶν Ἀξιωματικῶν Χωροφυλακῆς,
3) τοῦ Α. Ν. 2807)40 ἀπερὶ στρατιωτικῆς ἱεραρχίας καὶ
στρατιωτικῶν προσχωτῶν, 4) τοῦ ἀρθροῦ 4 τοῦ Α. Ν. 471
1945 ἀπερὶ τροποποιήσεως διατάξεων τινῶν τοῦ ἀπὸ τῆς 7
Ἰουνίου 1935 Α. Ν. ἀπερὶ Ὄργανισμοῦ τῆς Χωροφυλακῆς,
5) τοῦ Α. Ν. 1871)51 ἀπερὶ Ἐπιτροπικοῦ Συμβουλίου καὶ
Ἐπιτροπείων.

Προτάσει τοῦ Ἡμετέρου ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν Ἐπιτροπῶν
ἀπεφασίσασιν καὶ διατάσσασιν :

Κυρώσωμεν τὸν ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου Προσχωτῶν Χωρῆς
καταρτισθέντα βάσει τοῦ ὡφ' ἀρθ. 59 τῆς 21.2.53 πρακτι-
κοῦ τοῦ συμπληρωματικῶν πίνακος ἔτους 1950—51 κριθέντων
μὴ προσκείτων διὰ πρώτην φορὰν Ἀναθ)χων διὰ τὸν βα-
λὸν τοῦ Ἐπιχου.

Σημείωση: Ν. 2374/1953. Περὶ κυρώσεως τῆς Συνθήκης Φιλίας καὶ Συνεργασίας μεταξὺ τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος,
τῆς Τουρκικῆς Δημοκρατίας καὶ τῆς Ὁμοσπονδου Λαϊκῆς Δημοκρατίας τῆς Γιουγκοσλαβίας. Εφημερίς τῆς
Κυβερνήσεως (ΦΕΚ 90/Α/14-4-1953).

DOCUMENTS

Treaty of Alliance, Political Cooperation, and Mutual Assistance. Signed by the Governments of Greece, Turkey and Yugoslavia, Bled, Yugoslavia, August 9, 1954.¹

The contracting parties reassert their fidelity to the principles enunciated in the United Nations Charter and their desire to contribute by uniting their efforts to the safeguarding of peace, to the consolidation of security and to the development of international cooperation.

Resolved to ensure, in the most efficacious manner, the territorial integrity and political independence of their countries, in conformity with the principles and the clauses of the United Nations Charter;

Inspired by the desire to extend and strengthen the basis of friendship and cooperation laid down by the treaty on friendship and cooperation, signed on February 28, 1953, at Ankara, between the countries, which has asserted itself as an extremely efficacious instrument;

Keeping in view the fact that the above-mentioned treaty was always conceived as the first step towards an alliance;

Considering that the realization of such an alliance is necessary, convinced that in any case the institution of a system of collective security between them through the conclusion of a treaty of alliance would constitute not only a decisive factor for their own security and independence, but would also be beneficial for all other countries devoted to the cause of a just peace, especially for those situated in their region; We have decided to conclude the present treaty.

Article I

The contracting parties commit themselves to settle, in conformity with the provisions of the United Nations Charter, by peaceful means all international disputes in which they might be involved and to abstain in their international relations from resorting to the threat or use of force in any way which would be incompatible with the aims of the United Nations.

Article II

The contracting parties have agreed that any armed aggression against one, or several of them, at any part of their territories, shall be considered as an aggression against all the contracting parties, which, in consequence, exercising the right of the legitimate individual or collective defence, recognized by Article 51 of the United Nations Charter, shall individually or collectively render assistance to the party or parties attacked, undertaking in common accord and immediately all measures, including the use of armed force, which they shall deem necessary for efficacious defence.

¹ *The Times* (London), August 10, 1954. Text as translated by *Tanjug*, official Yugoslav news agency.

The contracting parties, with reserve to Article 7 of the present treaty, commit themselves not to conclude peace or any other arrangement with the aggressor, unless they should have previously reached common accord among themselves.

Article III

With the purpose of ensuring, in a lasting and efficacious manner, the realization of the objects of the present treaty, the contracting parties have undertaken the obligation to extend to each other mutual assistance in order to maintain and strengthen their defensive capacity.

Article IV

With the purpose of ensuring an efficacious application of the present treaty, the following has been decided: —

(i) to establish a permanent council composed of the Foreign Ministers and of such other members of the Governments of the contracting parties whose presence might be deemed necessary according to the requirements of the situation and the nature of the matters under examination.

The permanent council would be convened regularly twice a year. It could also hold additional meetings whenever the Governments of all contracting parties consider it necessary.

When not in session, the permanent council would exercise its functions through the intermediary of the permanent secretariat of the Ankara Treaty, in a manner to be determined.

The conference of the Ministers of Foreign Affairs, provided for by Article 1 of the Ankara Treaty, is replaced by the permanent council.

Decisions on essential questions will be passed in unanimity by the permanent council.

(ii) The General Staffs of the contracting parties shall continue their joint work started in conformity with Articles 2 and 3 of the Ankara agreement, taking into account the provisions of the present treaty.

Article V

In the event that the situation envisaged by Article 2 of the present treaty should occur, the contracting parties would immediately undertake mutual consultations and the permanent council would meet urgently to determine the measures which should be jointly undertaken, in addition to those already taken on the grounds of Article 2 to meet the situation.

Article VI

In the event of a grave deterioration of the international situation and especially in the areas where such deterioration could have a negative effect, direct or indirect, upon the security of their area, the contracting parties shall consult each other, with a view to examining the situation and determining their attitude.

The contracting parties, conscious that an armed aggression against a coun-

try, other than themselves, could, by extending, directly or indirectly threaten the security or integrity of one or several of them, have agreed on the following: —

In the event of an armed aggression against a country towards which one or several of the contracting parties should at the moment of the signing of the present treaty have undertaken obligations of mutual assistance, the contracting parties will consult each other on the measures to be taken, in conformity with the aims of the United Nations, to meet the situation which would have thus been created in their area.

It is understood that consultations provided for under this article could also include an urgent meeting of the permanent council.

Article VII

The contracting parties shall immediately inform the United Nations Security Council of armed aggression of which they were victims and of the measures undertaken for legitimate defence.

They shall halt the aforementioned measures when the Security Council has effectively applied the measures mentioned in Article 51 of the United Nations Charter.

Similarly, the Governments of the contracting parties shall, without delay, make the declaration foreseen by the Resolution of the United Nations General Assembly on November 17, 1950, on the duties of States in the case of an outbreak of hostilities and shall act in conformity with the aforementioned resolution.

Article VIII

The contracting parties reiterate their decision not to participate in any coalition directed against one of them, and not to undertake any commitments incompatible with the provisions of the present treaty.

Article IX

The provisions of the present treaty do not affect and cannot be interpreted as affecting in any way the rights and obligations arising for the contracting parties from the United Nations Charter.

Article X

The provisions of the present treaty do not affect and cannot be interpreted as affecting in any way the rights and obligations which, for Greece and Turkey, arise from the North Atlantic Treaty of April 4, 1949.

Article XI

The treaty of friendship and cooperation concluded between the contracting parties in Ankara on February 28, 1953, remains in force in so far as it has been altered by the provisions of the present treaty.

The contracting parties are agreed that in regard to the duration of the Ankara Treaty the provisions of Article 13 of the present treaty shall be applied.

Article XII

The provisions of Article 9 of the treaty of friendship and cooperation of February 28, 1953, shall be applicable to the present treaty under the same conditions.

Article XIII

The present treaty has been concluded for a period of 20 years.

If none of the contracting parties should cancel it one year before its term has expired, the treaty shall be considered as tacitly prolonged for another year, and so forth, until cancelled by one of the contracting parties.

Article XIV

The present treaty will be ratified by the contracting parties in conformity with their respective constitutional regulations. It will come into force on the day on which the last ratification instruments have been deposited.

Πηγές–Βιβλιογραφία

Πηγές

Α΄ Αρχεία

Βρετανικά

The National Archives (TNA), Λονδίνο.

DEFE 4: Ministry of Defence: Chiefs of Staff Committee: Minutes.

DEFE 5: Ministry of Defence: Chiefs of Staff Committee: Memoranda.

DEFE 6: Ministry of Defence: Chiefs of Staff Committee: Reports of the Joint Planning Staff and successors.

FCO 9/200: NATO defence aid.

FCO 9/214: NATO commitment to defence of Greece.

FO 371: Foreign Office, Political Departments: General Correspondence.

FO 472: Foreign Office, Confidential Print Eastern Europe, General.

FO 476: Foreign Office, Confidential Print Greece.

FO 504: Foreign Office, Confidential Print Yugoslavia and Albania.

T 236/6709: Economic assistance to Greece and Turkey, action in NATO and OECD on NATO mission report.

T 312: Treasury, Finance Overseas and Co-ordination Division.

Ελληνικά

Αρχείο Ευάγγελου Αβέρωφ (ΑΕΑ), Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής (ΙΚΚ), Αθήνα.

Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή (ΑΚΚ), Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής (ΙΚΚ), Αθήνα.

Αρχείο Κωνσταντίνου Τσαλδάρη (ΑΚΤ), Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής (ΙΚΚ), Αθήνα.

Διπλωματικό και Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών (ΥΔΙΑ), Αθήνα.

Β΄ Δημοσιευμένες πηγές

Αμερικανικές

Department of State, *Foreign Relations of the United States (FRUS)*, Washington DC:

Office of the Historian.

Τόμοι: 1946, Volume VI (1969).

1949, Volume V (1975).

1950, Volume III (1977).

1950, Volume IV (1980).

1950, Volume V (1978).

1951, Volume III, Part 1 (1981).

1951, Volume IV, Part 1 (1985).

1951, Volume IV, Part 2 (1985).

1951, Volume V (1982).

1952-1954, Volume V (1983).

1952-1954, Volume VIII (1988).

1955-1957, Volume XII (1991).

1955-1957, Volume XXIV (1989).

1955-1957, Volume XXV (1990).

1955-1957, Volume XXVI (1992).

1958-1960, Volume X, Part 1 (1993).

1958-1960, Volume X, Part 2 (1993).

1961-1963, Volume XVI (1994).

1961-1963, Volume XXV (2001).

1964-1968, Volume XVI (2000).

1964-1968, Volume XVII (1996).

Σοβιετικές/ σοβιετικού συνασπισμού

Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, *Οι όμηροι των Σκοπίων: φυγάδες, περιουσίες και επαναπατρισμός. Απόρρητα αρχεία της Γιουγκοσλαβίας*, Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 2008.

Κόντης, Β. κ.ά. (επιμ.), *Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια στις δεκαετίες 1950 και 1960, συλλογή εγγράφων*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 2003.

Σφέτας, Σ., *Το Μακεδονικό και η Βουλγαρία: πλήρη τα απόρρητα βουλγαρικά έγγραφα, 1950-1967*, Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη Α.Ε., 2009.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αλεξανδρή, Χ., *Ο εν Β. Ηπείρω ελληνισμός ως εθνική μειονότητα*, Αθήνα: Διεύθυνση Μελετών ΥΠΕ, 1970.

Βαληνάκης, Γ., *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική, 1949-1988*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 1989.

Βαλντέν, Σ., *Ελλάδα–Γιουγκοσλαβία: γέννηση και εξέλιξη μιας κρίσης και οι ανακατατάξεις στα Βαλκάνια, 1961-1962*, Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1991.

Βαλντέν, Σ., *Ελλάδα και ανατολικές χώρες 1950-1967: οικονομικές σχέσεις και πολιτική*, Αθήνα: Εκδόσεις Οδυσσέας, 1991.

Βερέμης, Θ., *Βαλκάνια: από τον 19^ο ως τον 21^ο αιώνα. Δόμηση και αποδόμηση κρατών*, Αθήνα: Πατάκης, 2004.

Γκότα, Δ., «Αθήνα–Βελιγράδι: Περιφερειακή Συνεργασία και Μακεδονικό Ζήτημα τη Δεκαετία του 1960», στο Θ. Κορρές κ.ά. (επιμ.), *Ανοιχτοσύνη. Μελέτες προς τιμήν της Βασιλικής Παπούλια*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2012, 541-553.

— «Αλληλεπιδράσεις στους διπλωματικούς χειρισμούς του ζητήματος της Τεργέστης και των Βαλκανικών Συμφωνιών του 1953-1954», στο Φ. Ι. Τολουόδη (επιμ.), *Πρακτικά, ΚΘ' Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο, 16-18 Μαΐου 2008 και ΚΗ' Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο (Μέρος Β')*, 25-27 Μαΐου 2007, Θεσσαλονίκη: Ελληνική Ιστορική Εταιρεία, 2009, 367-376.

— «Η βαλκανική συνεργασία στην πολιτική σκέψη του Κωνσταντίνου Καραμανλή τη δεκαετία του '50», στο Κ. Σβολόπουλος κ.ά. (επιμ.), *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα. Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο, Ζάππειο Μέγαρο, 5-9 Ιονίου 2007*, Τόμος II, Αθήνα: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, 2008, 406-412.

- «Από την Άγκυρα στο Bled: τα Βαλκανικά Σύμφωνα του 1953-1954 μεταξύ Ελλάδας, Τουρκίας και Γιουγκοσλαβίας», στο Ι. Α. Θεοδωρακοπούλου (επιμ.), *Πρακτικά, ΚΗ' Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο, 25-27 Μαΐου 2007*, Θεσσαλονίκη: Ελληνική Ιστορική Εταιρεία, 2008, 271-279.
- Δημητρακόπουλος, Η. Π., *Τα χερσαία σύνορα της Ελλάδος*, Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Βαλκανικών Σπουδών, 1991.
- Εφημερίς της Κυβερνήσεως. Ν. 2374/1953. *Περί κυρώσεως της Συνθήκης Φιλίας και Συνεργασίας μεταξύ του Βασιλείου της Ελλάδος, της Τουρκικής Δημοκρατίας και της Ομοσπόνδου Λαϊκής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας*. Εφημερίς της Κυβερνήσεως (ΦΕΚ 90/Α/14-4-1953).
- Ήφαιστος, Π., *Ιστορία, θεωρία και πολιτική φιλοσοφία των διεθνών σχέσεων*, Αθήνα: Ποιότητα, 1999.
- Καλαπαδάκης, Γ., *Το Μακεδονικό ζήτημα, 1962-1995. Από τη σιωπή στη λαϊκή διπλωματία*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, 2011.
- Κατσάνος, Κ., «Το Μακεδονικό ζήτημα (1950-1967): Η γιουγκοσλαβική οπτική», στο Ι. Σ., Κολιόπουλος και Ι. Δ., Μιχαηλίδης (επιμ.), *Το Μακεδονικό στα ξένα αρχεία. Απόρρητα έγγραφα Γιουγκοσλαβίας και Βουλγαρίας (1950-1967)*, Αθήνα: Εκδόσεις Μίλητος, 2008, 23-120.
- Κίσιγκερ, Χ., *Διπλωματία*, Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη, 1995.
- Κλάψης, Α., «Περιφερειακές πιέσεις και Κυπριακό: η Βαλκανική Διάσταση, 1956-1959», στο Π. Παπαπολυβίου κ.ά. (επιμ.), *Το Κυπριακό και το διεθνές σύστημα, 1945-1974: αναζητώντας θέση στον κόσμο*, Αθήνα: Πατάκης, 2013, 107-119.
- Κολιόπουλος, Ι. Σ. και Μιχαηλίδης Ι. Δ. (επιμ.), *Το Μακεδονικό στα ξένα αρχεία. Απόρρητα έγγραφα Γιουγκοσλαβίας και Βουλγαρίας (1950-1967)*, Αθήνα: Εκδόσεις Μίλητος, 2008.
- Κουρκουβέλας, Λ., *Η Ελλάδα και το ζήτημα των πυρηνικών όπλων, 1957-1963*, Αθήνα: Πατάκης, 2011.
- Κουφουδάκης, Β., «Η εξωτερική πολιτική των Ηνωμένων Πολιτειών και το Κυπριακό ζήτημα: μια πρότυπη περίπτωση ψυχροπολεμικής διπλωματίας», στο Θ. Κουλουμπής και S. Hicks, *Η αμερικανική πολιτική στην Ελλάδα και την Κύπρο*, Αθήνα: Παπαζήση, 1976, 248-319.

- Κωφός, Ε., «Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και η αντιμετώπιση του Μακεδονικού Ζητήματος», στο Κ. Σβολόπουλος κ.ά. (επιμ.), *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα. Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο, Ζάππειο Μέγαρο, 5-9 Ιονίου 2007*, Τόμος II, Αθήνα: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, 2008, 473-495.
- Λαγάνη, Ε., *Το «Παιδομαζώμα» και οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις, 1949-1953: μια κριτική προσέγγιση*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 1996.
- Λεβέντης, Α. Γ., *Η εναντίον της Μακεδονίας βουλγαροκομμουνιστική επιβουλή*, Αθήνα: Ιδιωτική, 1963.
- Μαντά, Ε., *Οι μουσουλμάνοι Τσάμηδες της Ηπείρου (1923-2000)*, Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 2004.
- Μαργαρίτης, Γ., *Ανεπιθύμητοι συμπατριώτες. Στοιχεία για την καταστροφή των μειονοτήτων της Ελλάδας, Εβραίοι, Τσάμηδες*, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2005.
- Μαυρόπουλος, Ν., «Το ζήτημα της Τεργέστης (1918-1954). Μια συνολική αποτίμηση», *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, 16, 2014, 63-81.
- Μέρτζος, Ν. κ.ά. (επιμ.), *Βαλκάνια 1913-2011. Εκατό χρόνια θύελλες και χίμαιρες*, Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη Α.Ε., 2012.
- Μιχαηλίδης, Ι. Δ., «‘Άνευ Όρων Προσφορά Φιλίας’: οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις, 1955-1959», στο Κ. Σβολόπουλος κ.ά. (επιμ.), *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα. Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο, Ζάππειο Μέγαρο, 5-9 Ιονίου 2007*, Τόμος II, Αθήνα: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, 2008, 429-446.
- «Ανθρωπισμός και πολιτική: Τα ‘παιδιά του παιδομαζώματος’ στην Γιουγκοσλαβία, 1948-1954», *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, 12-13, 2001-2002, 209-220.
- Μουρέλος, Ι. και Μιχαηλίδης, Ι. Δ. (επιμ.), *Ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος. Μια αποτίμηση. Πολιτικές, ιδεολογικές, ιστοριογραφικές προεκτάσεις*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2007.
- Νικολάου, Χ. Γ., *Διεθνείς, πολιτικές και στρατιωτικές συνθήκες–συμφωνίες και συμβάσεις. Ελλάς–Βαλκανική Χερσόνησος. Από 1453 μέχρι σήμερα*, Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Φλώρος, 1996.
- Ντάγιος, Σ., «Ο Αλβανικός Παράγοντας στη Λήξη του Ελληνικού Εμφυλίου, 1948-1949», στο Ι. Μουρέλος και Ι. Δ. Μιχαηλίδης (επιμ.), *Ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος. Μια αποτίμηση. Πολιτικές, ιδεολογικές, ιστοριογραφικές προεκτάσεις*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2007, 123-144.

- *Ο Νίκος Ακριβογιάννης και η Δίκη των Αεροπόρων: Μέσω απόρρητων αλβανικών αρχείων*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Literatus, 2017.
- *Ελλάδα και Αλβανία. 50 χρόνια αμοιβαίας δυσπιστίας: οι διμερείς σχέσεις και η εθνική ελληνική μειονότητα της Βορείου Ηπείρου, 1945-1991*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Literatus, 2015.
- *Κυνηγώντας χίμαιρες: Αλβανοί πολιτικοί φυγάδες στην Ελλάδα, 1945-1991*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Literatus, 2021.
- Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Μ., *Οι βαλκανικοί λαοί. Από την τουρκική κατάκτηση στην εθνική αποκατάσταση, 14^{ος}-19^{ος} αι.*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2000.
- Παξιμαδοπούλου-Σταυρινού, Μ., «Το Foreign Office και το Μακεδονικό το 1925», *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, 10, 1998, 225-242.
- *Η Δυτική Θράκη στην εξωτερική πολιτική της Βουλγαρίας. Το ζήτημα της βουλγαρικής οικονομικής διεξόδου στο Αιγαίο (1919-1923)*, Athens: Gutenberg, 1997.
- Ποπόφσκι, Τ., *Η μακεδονική μειονότητα στη Βουλγαρία, Ελλάδα και Αλβανία*, Σκόπια: Μακεντόσκα Κνίγκα, 1981.
- Ριζάς, Σ., *Τα Βαλκάνια και η Ελλάδα σε μετάβαση*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2006.
- Ρίχτερ, Χ. Α., *Ιστορία της Κύπρου*, Τομ. Β', Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2011.
- Ristonič, Μ., «Το ζήτημα της Γιουγκοσλαβικής στρατιωτικής βοήθειας προς τον Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδας, 1946-1949», στο Ι. Μουρέλος, και Ι. Δ. Μιχαηλίδης (επιμ.), *Ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος. Μια αποτίμηση. Πολιτικές, ιδεολογικές, ιστοριογραφικές προεκτάσεις*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2007, 97-121.
- Σακκάς, Γ., «Ατλαντική Συμμαχία, διεθνής ύφεση και ελληνική διπλωματία, 1961-1967», στο Μ. Βασιλάκης (επιμ.), *Από τον ανέκδοτο στη Δικτατορία*, Αθήνα: Παπαζήση, 2009, 175-200.
- Σβολόπουλος, Κ., «Η διεθνής θέση της Ελλάδας, 1955-1967», *Ιστορία του ελληνικού Έθνους*, Τόμος ΙΣΤ', Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 2000, 247-265.
- *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1945-1981*, Αθήνα: Εστία, 2001.
- Σβολόπουλος, Κ. κ.ά. (επιμ.), *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα. Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο, Ζάππειο Μέγαρο, 5-9 Ιονίου 2007*, Τόμος ΙΙ, Αθήνα: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, 2008.

- Σκουλίδας, Η., «Οι σχέσεις Ελλάδος-Αλβανίας», στο Ν. Μέρτζος κ.ά. (επιμ.), *Βαλκάνια 1913-2011. Εκατό χρόνια θύελλες και χίμαιρες*, Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη Α.Ε., 2012, 203-223.
- Στεφανίδης, Ι. Δ., «Οι εξωτερικές σχέσεις της Ελλάδας (1949-1955): σε αναζήτηση ασφάλειας», *Ιστορία του ελληνικού Έθνους*, Τόμος ΙΣΤ', Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 2000, 237-247.
- *Ασύμμετροι εταίροι: οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον Ψυχρό Πόλεμο, 1953-1961*, Αθήνα: Πατάκης, 2010.
- *Εν ονόματι του Έθνους: πολιτική κουλτούρα, αλυτρωτισμός και αντιαμερικανισμός στη Μεταπολεμική Ελλάδα, 1945-1967*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2010.
- Συρίγος, Α. Μ. και Χατζηβασιλείου, Ε., *Η Συμφωνία των Πρεσπών και το Μακεδονικό*, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2018.
- Συρίγος, Α. Μ., *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2015.
- Σφέτας, Σ., *Όψεις του Μακεδονικού ζητήματος στον 20^ό αιώνα*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2001.
- Σφέτας, Σ., «Ελλάδα–Βουλγαρία», στο Ν. Μέρτζος κ.ά. (επιμ.), *Βαλκάνια 1913-2011. Εκατό χρόνια θύελλες και χίμαιρες*, Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη Α.Ε., 2012, 181-202.
- «Η Βουλγαρία και το Μακεδονικό Ζήτημα (1950-1967)», στο Ι. Σ., Κολιόπουλος, και Ι. Δ., Μιχαηλίδης (επιμ.), *Το Μακεδονικό στα ξένα αρχεία. Απόρρητα έγγραφα Γιουγκοσλαβίας και Βουλγαρίας (1950-1967)*, Αθήνα: Εκδόσεις Μίλητος, 2008, 121-184.
- «Η εξομάλυνση των Ελληνο-Γιουγκοσλαβικών πολιτικών σχέσεων (1950/51)», *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, 12-13, 2001-2002, 189-207.
- «Σερβία και Γιουγκοσλαβία–Ελλάδα», στο Ν. Μέρτζος κ.ά. (επιμ.), *Βαλκάνια 1913-2011. Εκατό χρόνια θύελλες και χίμαιρες*, Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη Α.Ε., 2012, 127-179.
- *Η διαμορφωση της σλαβομακεδονικής ταυτότητας: μια επώδυνη διαδικασία*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2003.
- Σφήκας, Θ., «Το διεθνές πλαίσιο του ελληνικού εμφύλιου πολέμου», στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ού} αιώνα, 1945-1952*, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2009, 256-262.
- Τζιαμπήρης, Α. Κ. , *Διεθνείς Σχέσεις και Μακεδονικό Ζήτημα*, Αθήνα: ΕΛΙΑΜΕΠ, 2003.

- Τούντα-Φεργάδη, Α., *Συνιστώσες της Γένεσης και της πορείας του ελληνικού κράτους*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκουλα Α.Ε., 2012.
- Χατζηβασιλείου, Ε., *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, Αθήνα: Πατάκης, 2001.
- «Η πρόσληψη της Αριστεράς από τους αντιπάλους της, 1949-1967. Παρατηρήσεις για την λειτουργία του ελληνικού αντικομμουνισμού», στο Γ. Ψαλλίδας (επιμ.), *Γρηγόρης Φαράκος. Διαδρομές στην ιστορία*, Κέρκυρα: Ιόνιο Πανεπιστήμιο-Τμήμα Ιστορίας, 2011, 157-182.
- *Στα σύνορα των κόσμων. Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952-1967*, Αθήνα: Πατάκης, 2009.
- Χουρχούλης, Δ., «Πριν την ένταξη στο ΝΑΤΟ: η ελληνική αναζήτηση ασφάλειας και οι προσπάθειες για την προώθηση της δημιουργίας ενός Μεσογειακού Συμφώνου, 1947-1950», στο Κ. Μποτσίου και Γ. Σακκάς (επιμ.), *Η Ελλάδα, η Δύση και η Μεσόγειος, 1945-1962: νέες ερευνητικές προσεγγίσεις*, Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, 2015, 51-68.
- Χρυσόχοου, Α., *Η ελληνοαλβανική συνεννόηση του 1944 διά την Ένωση της Αλβανίας με την Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη: Ηπειρωτική Εστία, 1952.
- Ηοxha, Ε. *Δύο φίλοι λαοί. Από το πολιτικό ημερολόγιο και άλλα ντοκουμέντα για τις ελληνοαλβανικές σχέσεις, 1941-1984*, Τίρανα: Ινστιτούτο Μαρξιστικών-Λενινιστικών Μελετών της ΚΕ του ΚΕΑ, 1985.

Ξενόγλωσση

- Atmaca, A., 'The Geopolitical Origins of Turkish-American Relations: Revisiting the Cold War Years'. *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace*, 3, 2014, 19-34.
- Austin, R. C., 'Greater Albania: The Albanian State and the Question of Kosovo, 1912–2001', in J. Lampe & M. Mazower (eds.), *Ideologies and National Identities: The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe*, Budapest: Central European University Press, 2006, 235-253.
- Baev, J., 'The Warsaw Pact in the Balkans: The Bulgarian Perspective', in S. Rajak et al. (eds.), *The Balkans in the Cold War*, London: Palgrave Macmillan, 2017, 129-147.

- Batakovic, D. T., 'K. Karamanlis and Yugoslavia: Four Visits to Tito's Yugoslavia', στο Κ. Σβολόπουλος κ.ά. (επιμ.), *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα. Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο, Ζάππειο Μέγαρο, 5-9 Ιονίου 2007*, Τόμος II, Αθήνα: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, 2008, 447-464.
- Berdal, M. R., *The United States, Norway and the Cold War, 1954–60*, London: Palgrave MacMillan, 1997.
- Best, A. et al., *International History of the Twentieth Century and Beyond*, London; New York: Routledge, 2008.
- Chourchoulis, D., 'High Hopes, Bold Aims, Limited Results: Britain and the Establishment of the NATO Mediterranean Command, 1950-1953', *Diplomacy and Statecraft*, 20, 2009, 434-452.
- 'A nominal defence? NATO threat perception and responses in the Balkan area, 1951–1967', *Cold War History*, 12, 2012, 637-657.
- Chourchoulis, D. & Kourkouvelas, L., 'Greek perceptions of NATO during the Cold War', *Southeast European and Black Sea Studies*, 12, 2012, 497-514.
- Costa, N. J., *Shattered Illusions: Albania, Greece and Yugoslavia*, Bradenton: East European Monographs, 1998.
- Coufoudakis, V., 'Greece, the Balkans and Issues of Security and Cooperation in the Eastern Mediterranean', in A. Theophanous & V. Coufoudakis (eds.), *Security and Cooperation in the Eastern Mediterranean*, Nicosia: Intercollege Press, 1997, 123-138.
- Coufoudakis, V. et al., *Greece and the New Balkans: Challenges and Opportunities*, New York: Pella Publishing Company, 1999.
- Couloumbis, T. A. 'Defining Greek Foreign Policy Objectives', in T. A. Couloumbis & J. O. Iatrides (eds.), *Greek American Relations: A Critical Review*, New York: Pella Publishing Company, 1980, 21-48.
- Couloumbis, T. A., and Iatrides, J. O. (eds.), *Greek American Relations: A Critical Review*, New York: Pella Publishing Company, 1980.
- Crampton, R. J., *Eastern Europe in the Twentieth Century*, London and New York: Routledge, 1994.
- *The Balkans Since the Second World War*, London: Longman, 2002.

- Crump, L., 'The Balkan Challenge to the Warsaw Pact, 1960–64', in S. Rajak et al. (eds.), *The Balkans in the Cold War*, London: Palgrave Macmillan, 2017, 151-171.
- Dragostinova, T., 'On "Strategic Frontiers": Debating the Borders of the Post–Second World War Balkans', *Contemporary European History*, 27, 2018, 387-411.
- Dravis, M. W., 'Storming Fortress Albania: American Covert Operations in Microcosm, 1949-1954', *Intelligence and National Security*, 7, 1992, 425-442.
- Elman, M. F., 'The Foreign Policies of Small States: Challenging Neorealism in its Own Backyard', *British Journal of Political Science*, 25, 1995, 171-217.
- Gounaris, B. C., 'Macedonian Questions', *Southeastern European and Black Sea Studies*, 2, 2002, 63-94.
- Handel, M., 'Weak States in the International System' in C. Ingebritsen et al. (eds.), *Small States in International Relations*, Washington: University of Washington Press, 2006, 149-192.
- Hanhimäki, J. M., 'Security and Identity: the Nordic Countries and the United States since 1945', in G. Lundestad (ed.), *No End to Alliance*, London: Palgrave Macmillan, 1998, 81-111.
- Hatzivassiliou, E., 'Security and the European Option: Greek Foreign Policy, 1952-62', *Journal of Contemporary History*, 30, 1995, 187-202.
- 'From adversity to alliance: Greece, Yugoslavia and Balkan strategy, 1944-1959', *Balkan Studies*, 45, 2004, 123-133.
- 'Greece and Bulgaria, 1949-1964: The Unspoken Assumptions', *Balkan Studies*, 33, 1992, 143-153.
- 'Negotiating with the enemy: the normalization of Greek–Bulgarian relations, 1960–1964', *Southeast European and Black Sea Studies*, 4, 2004, 140-161.
- 'Revisiting NATO's stabilizing role in south-eastern Europe: The Cold War experience and the *longue durée*', *Southeast European and Black Sea Studies*, 12, 2012, 515-531.
- 'The Greek–Yugoslav Relationship during the Cold War', *Die Balkanländer im Europa der Gegenwart: fünftes Symposium*, 256, 1994, 83-91.
- 'The Puzzle of the Heretical: Yugoslavia in NATO Political Analysis, 1951–72', in S. Rajak et al. (eds.), *The Balkans in the Cold War*, London: Palgrave Macmillan, 2017, 89-108.

- Hey, J. A. K., 'Introducing Small State Foreign Policy', in J. A. K. Hey (ed.), *Small States in World Politics*, Boulder-London: Lynne Rienner Publishers, 2003, 1-11.
- Hitchcock, W., 'The Marshall Plan and the creation of the West', in M. P. Leffler & O. A. Westad (eds.), *The Cambridge History of the Cold War: Volume I, Origins*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010, 154-174.
- Howard, H., 'Greece and its Balkan Neighbours (1948-1949), The United Nations attempts at conciliations', *Balkan Studies*, 7, 1966, 1-17.
- Iatrides, J. O., 'The United States, Greece and the Balkans, in V. Coufoudakis et al. (eds.), *Greece and the New Balkans: Challenges and Opportunities*, New York: Pella Publishing Company, 1999, 265-294.
- *The Pact of Ankara: A Test Case of Collective Security in Southeastern Europe*, The Hague: Institute of Social Studies, 1959.
- 'Greece and the Birth of Containment: An American Perspective', in S. Rajak et al. (eds.), *The Balkans in the Cold War*, London: Palgrave Macmillan, 2017, 3-28.
- 'The United States and Greece in the twentieth century', in T. A. Couloumbis et al. (eds.), *Greece in the twentieth century*, London: Frank Cass, 2003, 69-109.
- 'American Attitudes Toward the Political System of Postwar Greece', in T. A. Couloumbis & J. O. Iatrides (eds.), *Greek American Relations: A Critical Review*, New York: Pella Publishing Company, 1980, 49-74.
- *Balkan Triangle: Birth and Decline of an Alliance across Ideological Boundaries*, Paris: Mouton, 1968.
- Ingebritsen, C. et al. (eds.), *Small States in International Relations*, Washington: University of Washington Press, 2006.
- Kazamias, G., "'The Usual Bulgarian Stratagems": The Big Three and the End of the Bulgarian Occupation of Greek Eastern Macedonia and Thrace, September-October 1944', *European History Quarterly*, 29, 1999, 323-347.
- Keohane, R. O., 'Lilliputians' Dilemmas: Small States in International Politics', in C. Ingebritsen et al. (eds.), *Small States in International Relations*, Washington: University of Washington Press, 2006, 55-76.
- Klarevas, L., 'Were the Eagle and the Phoenix Birds of a Feather? The United States and the Greek Coup of 1967', *Diplomatic History*, 30, 2006, 471-508.

- Koliopoulos, J. S. & Veremis, T. M., *Modern Greece: History since 1821*, Chichester: Willey-Blackwell, 2009.
- Koliopoulos, J. S., 'Greece and the Balkans: A Historical Perspective', *Southeast European and Black Sea Studies*, 2, 2002, 25-38.
- Kondis, B., 'The Greek Minority in Albania', *Balkan Studies*, 36, 1995, 83-102.
- Koumas, M., 'Cold War Dilemmas, Superpower Influence, and Regional Interests: Greece and the Palestinian Question, 1947-1949', *Journal of Cold War Studies*, 19, 2017, 99-124.
- Kourkouvelas, L., 'Denuclearization on NATO's Southern Front: Allied Reactions to Soviet Proposals, 1957-1963', *Journal of Cold War Studies*, 14, 2012, 197-215.
- Kramer, M., 'Stalin, the Split with Yugoslavia, and Soviet-East European Efforts to Reassert Control, 1948-53', in S. Rajak et al. (eds.), *The Balkans in the Cold War*, London: Palgrave Macmillan, 2017, 29-63.
- Kuniholm, B. R., *The Origins of the Cold War in the Near East: Great Power Conflict and Diplomacy in Iran, Turkey and Greece*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1994.
- Kupchan, C. A. & Kupchan, C. A., 'The promise of Collective Security', *International Security*, 20, 1995, 52-61.
- Leffler, M., 'Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO, 1945-1952', *The Journal of American History*, 71, 1985, 807-825.
- Lundestad, G., 'The evolution of Norwegian security policy: Alliance with the West and reassurance in the East', *Scandinavian Journal of History*, 17, 1992, 227-256.
- Lynn, K. K., 'At War while at Peace: United States Cold War Policy and the National Committee for a Free Europe, Inc.', in K. K. Lynn (ed.), *The Inauguration of Organized Political Warfare: Cold War Organizations Sponsored by the National Committee for a Free Europe/Free Europe Committee*, Saint Helena, CA: Helena History Press, 2013, 7-70.
- Marku, Y., 'China and Albania: the Cultural Revolution and Cold War Relations', *Cold War History*, 17, 2017, 367-383.
- Michailidis, I., 'Fragile balance: Greek-Yugoslav relations in the period 1944-1946', *Balkan Studies*, 45, 2004, 109-121.
- Moustakis, F., *The Greek-Turkish Relationship and NATO*, London: Routledge, 2003.

- North Atlantic Treaty Organization. *NATO Declassified: Norway and NATO*. International Organizations. Available online: https://www.nato.int/cps/en/natohq/declassified_162353.htm [Accessed 21/12/2021].
- Nestor, S., 'Greek Macedonia and the Convention of Neuilly (1919)', *Balkan Studies*, 3 1962, 169-184.
- Neumann, I. B. & Gstohl, S., 'Lilliputians in Gulliver's World?' in C. Ingebritsen et al. (eds.), *Small States in International Relations*, Washington: University of Washington Press, 2006, 3-36.
- Nye, J., 'Public Diplomacy and Soft Power', *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616, 2008, 94-109.
- Pharo, H. Ø., 'Bridgebuilding and reconstruction: Norway faces the Marshall Plan', *Scandinavian Journal of History*, 1, 1976, 125-153.
- Psomiades, H. J., 'American Images of Greece and Turkey since 1945', in T. A. Couloumbis & J. O. Iatrides (eds.), *Greek-American Relations: A Critical Review*, New York: Pella Publishing Company, 1980, 91-105.
- 'The diplomacy of Theodoros Pangalos, 1925-1926', *Balkan Studies*, 13, 1972, 1-16.
- Rajak, S., 'The Cold War in the Balkans, 1945-1956', in M. P. Leffler & O. A. Westad (eds.), *The Cambridge History of the Cold War: Volume I, Origins*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010, 198-220.
- 'From Regional Role to Global Undertakings: Yugoslavia in the Early Cold War', in S. Rajak et al. (eds.), *The Balkans in the Cold War*, London: Palgrave Macmillan, 2017, 65-86.
- Rajak, S. et al. (eds.), *The Balkans in the Cold War*, London: Palgrave Macmillan, 2017.
- Reiter, D., 'Learning, Realism, and Alliances: The Weight of the Shadow of the Past', in C. Ingebritsen et al. (eds.), *Small States in International Relations*, Washington: University of Washington Press, 2006, 231-272.
- Ristovič, M., 'Small war on the Yugoslav-Greek border (1945-1950)', *Balkan Studies*, 45, 2004, 95-108.
- Rizas, S., 'Domestic and External Factors in Greece's Relations with the Soviet Union: Early Cold War to Détente', *Mediterranean Quarterly*, 24, 2013, 57-80.

- Rohn, P. H., *World Treaty Index*, Santa Barbara, Calif.: ABC-Clio Information Services, 1983.
- Rozakis, C. L., & Stagos, P. N., *The Turkish Straits*, Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1987.
- Schlauch, W., 'West Germany: Reliable Partner? Perspectives on Recent German-American Relations', *German Studies Review*, 8, 1985, 107-125.
- Schweller, R. L., 'Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In', *International Security*, 19, 1994, 72-107.
- Sfetas, S., 'The Bulgarian-Yugoslav Dispute over the Macedonian Question as a Reflection of the Soviet-Yugoslav Controversy (1968-1980)', *Balkanica*, XLIII, Belgrade: Institute for Balkan Studies, 2012, 241-271.
- 'From Ankara to Bled: Marshal Tito's Visit to Greece (June 1954) and the Formation of the Balkan Alliance', *Balkanica*, XLII, 2011, 133-163.
- 'The Fusion of Regional and Cold War Problems: The Macedonian Triangle Between Greece, Bulgaria and Yugoslavia, 1963-80', in S. Rajak et al. (eds.), *The Balkans in the Cold War*, London: Palgrave Macmillan, 2017, 307-329.
- Spyridakis, E., 'The "Macedonian Question": An Historical and Diplomatic Review', *Defence and Foreign Policy Studies*, Athens: Hellenic Foundation for Defence and Foreign Policy, 1991.
- Stankova, M., 'Communism and Cold War in Bulgaria: The Absence of Europe?', in S. Katsikas (ed.), *Bulgaria and Europe: Shifting Identities*, London; New York; Delhi: Anthem Press, 2010, 43-62.
- Stavrianos, L. S., *The Balkans since 1453*, London: Hurst & Company, 2000.
- Stefanidis, I., 'United States, Great Britain and the Greek Yugoslav rapprochement, 1949-1950', *Balkan Studies*, 27, 1986, 315-343.
- Stone, D. R., 'The Balkan Pact and American Policy', *East European Quarterly*, 28, 1994, 394-407.
- Svolopoulos, C., 'Cooperation and Confrontation in the Balkans: An historical Overview', in V. Coufoudakis et al. (eds.), *Greece and the New Balkans: Challenges and Opportunities*, New York: Pella Publishing Company, 1999, 15-27.

- Tasoulas, A., 'Greek-Soviet relations 1959-1962: the Greek response to Kremlin's challenge', *Byzantine and Modern Greek Studies*, 45, 2021, 92-109.
- Theophanous, A. & Coufoudakis, V. (eds.), *Security and Cooperation in the Eastern Mediterranean*, Nicosia: Intercollege Press, 1997.
- Tsekou, K., 'The Greek Political Refugees in the People's Republic of Bulgaria', *Studia Territorialia Supplementum*, Prague: Univerzita Karlova y Praze, 2010, 77-93.
- Ulunyan, Ar. A., 'Karamanlis' Greece and the Soviet Union (Flashpoints and Observations), late 1950s-1970s', στο Κ. Σβολόπουλος κ.ά. (επιμ.), *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον Εικοστό Αιώνα. Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο, Ζάππειο Μέγαρο, 5-9 Ιονίου 2007*, Τόμος II, Αθήνα: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, 2008, 395-405.
- United States, *General CIA Records, Communist Officials Abroad Ousted During 1966-68*, (2016). Available online: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP78-03061A000400020016-0.pdf> [Accessed 27/12/2021].
- Vaicekauskaitė, Ž. M., 'Security Strategies of Small States in a Changing World', *Journal on Baltic Security*, 3, 2017, 7-15.
- Varsori, A., 'Italy's European Policy', *UNISCI Discussion Papers*, 25, 2011, 41-64.
- Veremis, T., 'Greece and Nato: Continuity and Change', in J. Chipman (ed.) *NATO's Southern Allies: Internal and External Challenge*, London: Taylor and Francis Group, 1988, 236-286.
- Vervenioti, T., 'The Children of the Greek Civil War. Saved or Kidnapped?', *Studia Territorialia Supplementum*, 2010, 117-135.
- Vukman, P., 'The Balkan Pact, 1953-59. An Analysis of Yugoslav-Greek-Turkish Relations based on British Archival Sources', *Mediterrán Tanulmányok (Études sur la région méditerranéenne, Szeged)*, 22, 2013, 25-36.
- Vukov, N., 'Guarding the 'Southern Border' in Communist Bulgaria: Policies, Practice, Experiences', *East European Politics and Societies and Cultures*, 31, 2017, 234-250.
- Walt, S. M., *The Origins of Alliance*, Ithaca & London: Cornell University Press, 1987.
- Waltz, K. N., *Theory of International Politics*, United States: McGraw-Hill, 1979.
- 'The stability of a Bipolar World', *Dedalus*, 93, 1964, 881-909.
- Washburn, J. N., 'The Peoples Republic of Albania: Shall We Now Enter An Era of

Negotiation with It After Twenty-five Years of Confrontation?', *The International Lawyer*, 6, 1972, 718-741.

Wolkonowski, J., 'NATO defense expenditures in 1949-2017', *Infoglob*, 2018, 1-3.

Zotiades, G., *The Macedonian Controversy*, Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1954.